Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin

LAMA KIRJA

Toim. BLOMBERG - HANNIKAINEN - KETTUNEN

Copyright ©Tekijät ja Kirja-Aurora
Kirja-Aurora, Turku 2002
Kansi: Mari Mero
Taitto: Mirja Sarlin
Painopaikka: Digipaino, Turun yliopisto / Grafia Oy, Turku
ISBN 951-29-2412-9

Lamakirja

Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin

Toimittaneet
Helena Blomberg, Matti Hannikainen ja Pauli Kettunen

KEMIN KAUPUNGINKIRJASTO

Kirja-Aurora 2002

Sisällysluettelo

Helena Blomberg, Matti Hannikainen, Pauli Kettunen
Lamafatalismin historiallinen ja vertaileva kritiikki 7

Pauli Kettunen
Suunnitelmataloudesta kansalliseen innovaatiojärjestelmään 15

Jaakko Kiander
1930-luvun pulakausi ja 1990-luvun talouskriisi
Talouspolitiikan ja taloudellisen ajattelun vertailua 47

Matti Hannikainen
Työehtosopimuksista palkanalennusautomaattiin
Rakennustyöntekijöiden palkat Helsingissä 1930-luvun laman aikana 71

Anu Suoranta
Työmarkkinat ja lama
Onko sukupuolella väliä? 107

Antti Häkkinen
Pula ja köyhyys Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla 129

Gia Virkkunen
Köyhyyden omakuva ja toiseus
Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana 169

Sakari Saaritsa
Riskeiltä suojaavat verkostot
Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa kriisiaikoina 1900–1950 195

Olli Kangas
Muutos ja pysyvyys: miksi toiset sosiaalipoliittiset järjestelmät ovat pysyvämpiä kuin toiset? 233

Virpi Timonen
Intressit ja hyvinvointivaltion puolustus
Ay-liike työttömyysturvan leikkauksien vastustajana 255

Christian Kroll och Helena Blomberg
De goda, de onda och de djärva – synsätt på arbetslösheten i svensk och finländsk tidningspress 1987–97 281

Hannu Salmi
Tietoyhteiskunta ja talouskriisi
Informaatioteknologinen näkökulma 1990-luvun lamaan 321

Merja Lind
Omnipotentista selviytyjästä epävarmuuden ajan tasapainoilijaksi
Yksilö aikakauslehti Imagen 1990-luvun työttömyyttä ja lamaa koskevassa journalismissa 341

Jorma Kalela
Syntyikö Suomeen 1990-luvulla uusi alaluokka? 365

Tutkimuskirjallisuus 383

Kirjoittajat 411

Helena Blomberg, Matti Hannikainen, Pauli Kettunen

Lamafatalismin historiallinen ja vertaileva kritiikki

Suomalaisten historiatietoisuuteen on kerrostunut useita kansallisesti kohtalokkaiksi koettuja vaiheita. 1990-luvun talouskriisi sijoittuu uutena vaiheena kansallisten koettelemusten pitkään linjaan. Jo laman aikaisessa ja sen jälkeisessä julkisessa keskustelussa siitä tuli myös osa kansallisen selviytymisen kertomusta.

Lama koski yhteiskuntaa laajasti ja syvästi. Yrityksiä ajautui konkurssiin, tuotanto väheni ja työttömyys kasvoi. Työttöminä oli enimmillään, vuoden 1994 alussa, yli 500 000 henkilöä. Velkojen vakuutena oleva varallisuuden arvo laski samaan aikaan kun velanhoitokustannukset korkeiden korkojen myötä kasvoivat. Monet joutuivat myymään omaisuuttaan pakon edessä ja alhaisin hinnoin selviytyäkseen veloistaan. Kansantalouden perusinstituutioiden järkkyminen kärjistyi pankkikriisissä. Julkinen talous oli vakavien ongelmien edessä, koska verotulot vähenivät, työttömyysmenot kasvoivat ja pankkituki rasitti valtiontaloutta. Valtion menoja supistettiin erilaisin leikkauslistoin.

Kansantalouden osoittimet eivät riitä laman vaiheiden ja merkitysten jäljittämiseen. Vienti alkoi kasvaa uudelleen vuonna 1992 ja kansantuote vuonna 1994. Työttömyys reagoi näihin muutoksiin kuitenkin viipeellä, ja työttömien määrä laski laman jälkeen selvästi hitaammin kuin talous kasvoi. Työttömyys- ja sosiaalimenojen kas-

vu vei julkisen talouden pitkäaikaiseen epätasapainoon. 2000-luvun alkaessa julkinen talous on tasapainottunut, mutta työttömyys ei ole laskenut lähellekään lamaa edeltänyttä tasoa ja toimeentulotuella elää pysyvästi paljon useampi kuin ennen lamaa.

Suomen Akatemia rahoitti vuosina 1998–2000 tutkimusohjelman 1990-luvun talouskriisistä. Hankkeen käynnistämisen taustalla oli "näkemys laman aiheuttamista laajoista ja pitkävaikutteisista yhteiskunnallisista muutoksista". Laman syiden lisäksi haluttiin tietoa siitä, "kuinka lama kestettiin ja jättikö lama pysyviä jälkiä yhteiskuntaan". Ohjelmasta toivottiin apua tulevalle päätöksenteolle.[1]

Tutkimusohjelman hankkeet käsittelivät lamaa useiden eri tieteenalojen näkökulmasta. Laman syitä analysoivat lähinnä kansantaloustieteelliset osaprojektit. Niissä päällimmäisiksi nousseiden tulosten mukaan lamaan syvyyteen ja kestoon vaikutti olennaisesti se, että epäuskottavaa vakaan markan politiikkaa jatkettiin liian pitkään. Jälkikäteen arvioiden kiinteiden valuuttakurssien politiikalla ei saavutettu oikeastaan mitään, koska valittu linja epäonnistui. Toinen talouspoliittinen virhe oli se, että työttömyyden annettiin kasvaa liian suureksi vuosina 1991–93. Aikaisempien ja muualla olleiden lamojen kokemusten perusteella olisi pitänyt olla tunnettua, että työttömyyttä on myöhemmin vaikea alentaa, jos sen ensin annetaan kasvaa kovin suureksi.[2]

Käsillä olevassa kirjassa laman syyt eivät kuitenkaan ole ensisijainen kysymys. Kirja perustuu yhden lamatutkimusohjelmaan kuuluneen konsortion – neljän osaprojektin yhteistyön – tuloksiin. Näissä yhteiskunta- ja kulttuurihistoriaa sekä sosiaalipolitiikan tutkimusta edustaneissa hankkeissa[3] on käsitelty laman taloudellisia, poliittisia, sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä. Pyrkimyksenä on ollut suhteuttaa toisiinsa 'ylhäältä' ja 'alhaalta' avautuvat näkökulmat: toisaalta kansainvälisen ja kansallisen talouden muutos, valtiotason politiikka ("high politics") ja mediajulkisuus toisaalta arjessa paikallisesti muotoutuneet kokemukset, tulkinnat, ja toimintatavat ("low politics").

Niin 1990-luvun lama kuin sen vertailukohtana käsitelty 1930-luvun lamakin olivat monikerroksisia ilmiöitä, joiden ajallinen kesto ja muutosrytmi vaihtelivat eri tasoilla. Monet kirjan artikkeleista kiinnittävät huomiota siihen, että lama kesti sosiaalisilta ulottuvuuksiltaan

pitempään kuin varsinainen talouskriisi. Samalla kun teoksessa korostetaan laman ajallista monitasoisuutta, sen vaikutusten tulkinnassa tähdennetään kahta seikkaa. Ensinnäkään laman päättymistä ei ole perusteltua ajatella paluuna johonkin normaaliksi katsottavaan tilanteeseen. Tässä suhteessa historialliset ja sosiaalipoliittiset näkökulmat avautuvat talouden syklistä toistomallia laajemmalle. Yhteiskunnalliset muutokset ylipäätään ja lama-ajan muutokset erityisesti ovat monessa mielessä peruuttamattomia. Toiseksi teos kyseenalaistaa lamafatalismin, jossa lama omaksutaan kaikkien ongelmien automaattiseksi selitykseksi. Lama vaikutti syvästi mutta paljolti siten, että sen vaikutukset sulautuivat muutoksiin, jotka olivat alkaneet siitä riippumatta ja usein jo paljon ennen lamavuosia. Mediajulkisuuden lamapuhuntaan onkin otettu kriittistä etäisyyttä: toisaalta median välittämä kuva on tutkimuskohde, toisaalta lamafatalismia kritikoidaan historiallisen ja vertailevan lähestymistavan avulla.

Historiallinen ote tarkoittaa sitä, että tartutaan kestoltaan erilaisiin muutosprosesseihin ja näiden yhteyksiin sekä jatkuvuuksien ja katkosten suhteisiin. Suomen 1990-luvun talouskriisi ajoittui eri perustein määrittyneiden muutosten yhteyteen. Lamavuodet olivat esimerkiksi 1980-luvulta uusin muodoin ja sisällöin vauhdittuneen globalisaation aikaa, Euroopan integraation uutta vaihetta, kylmän sodan päättymisen jälkivaihetta, jo 1970-luvulla alkaneen "hyvinvointivaltion kriisiä" käsittelevän keskustelun aikaa, 1980-luvulla tehtäväksi asetetun "tietoyhteiskunnan" rakentamisen vaihetta ja 1980-luvulla näkyviksi tulleiden edustuksellisen politiikan ja uusien liikkeiden jännitteiden aikaa. Lama sai merkityksensä tällaisten prosessien yhteydessä. Se saattoi vahvistaa ja mahdollistaa muutoksia. Se saattoi myös luoda edellytyksiä jatkuvuuksiin tukeutuvalle toiminnalle ja ajattelulle, kuten vetoamiselle kansallisiin välttämättömyyksiin politiikan perusteluina ja kansallisen historian käytölle argumenttivarastona.

Vertaileva tarkastelu on ominainen piirre tämän teoksen useille kirjoituksille. Se on joko tutkimustehtävän ydin tai metodinen apukeino, ja vertailua tehdään niin aikaulottuvuudella kuin kansainvälisesti. Konsortion monissa osatutkimuksissa on käsitelty aikaisempia lamoja, nimenomaan 1930-luvun pulaa. Näin on historiantutki-

muksen keinoin kyseenalaistettu 1990-luvun lamaa koskevia helppoja yleistyksiä, kuvattiinpa tuo lama niissä sitten uudenlaiseksi ja ainutlaatuiseksi kriisiksi tai vanhojen toimintamallien toistamiseksi. Julkisessa keskustelussa on pidetty uutena ilmiönä esimerkiksi sitä, etteivät 1990-luvun työttömät ja köyhät ryhtyneet laajoihin protesteihin. Tämä on saatettu tulkita osoitukseksi kollektiivisen ajattelun murenemisesta individualismin tieltä, politiikan kokemisesta merkityksettömäksi tai hiljaisesta luottamuksesta poliittiseen järjestelmään. On kuitenkin hyvä havaita, että niin työttömän kuin työssäkäyvän työväestön joukkotoiminta loisti poissaolollaan vielä enemmän 1930-luvun lamavuosina, jolloin esimerkiksi palkat laskivat monilla aloilla huomattavasti enemmän kuin 1990-luvulla eikä työttömillä ollut tukenaan nykypäivälle ominaisia "turvaverkkoja". Tämä seikka auttaa kiinnittämään huomiota siihen, että protestoinnissa tai protestoimattomuudessa eivät ilmene vain olosuhteet ja asenteet vaan myös valtasuhteet. Ne muuttuivat niin 1990-luvun kuin 1930-luvunkin lama-aikana tavalla, joka vähensi lamasta kärsineiden väestöryhmien mahdollisuuksia myös etujensa ilmaisemiseen ja ajamiseen.

1930-luvun lamaa tutkimalla pyritään ennen kaikkea katsomaan etäämpää sellaista, mikä on 1990-luvun lamassa ja siitä selviytymisen tavoissa näyttänyt itsestäänselvyyksiltä ja välttämättömyyksiltä. Vastaavanlaista tutkimuksellista etäisyydenottoa 1990-luvun lama-Suomessa omaksuttuihin ajattelu- ja toimintamalleihin tavoitellaan kansainvälisillä vertailuilla. Suomen ja Ruotsin vertailu on luontevaa jo siksi, että Ruotsiin vertaaminen on ollut tärkeä osa suomalaista poliittista argumentointia ja tiedontuotantoa. Erityisesti hyvinvointivaltiota, työllisyyttä ja työttömyysturvaa koskevista ratkaisuista ja kannanotoista piirtyvät esiin sekä keskusteluteemojen samanlaisuudet että erityisesti politiikan rajoja ja konsensuksen merkitystä koskevat ajattelutapojen erot.

Laman aikana tai seurauksena toteutettujen (hyvinvointi)poliittisten järjestelmien ja instituutioiden muutosten lisäksi on tärkeätä tutkia sitä, miten käsitykset yhteiskunnan toimintatavoista ja toivottavista kehityssuunnista mahdollisesti muuttuivat 1990-luvulla. Näitä muutoksia jäljitetään useissa teoksen artikkeleissa. Käsiteltävänä on tällöin valta, joka sisältyy kulloinkin relevantteina pidettävien kysymysten määrittelyyn, agendan asettamiseen. Tätä koskevia muutoksia käsiteltäessä viitekehyksen on oltava laaja sekä ajassa että tilassa. Instituutioiden toimintatapoihin sisältyy niiden oman pysyvyyden ylläpitäminen, ja ne muotoutuvat eri yhteiskuntaryhmien valtaresurssien ja kompromissien tuloksena. Tämän vuoksi voidaan olettaa, että muutokset yhteiskunnallisten eliittien vallitsevissa ajattelutavoissa heijastuvat institutionaalisiin käytäntöihin huomattavalla viipeellä ja monimutkaisten prosessien välityksellä. Instituutiot voivat säilyä pitkään vielä silloinkin, kun ajattelutavat ja periaatteet, joiden mukaisesti ne aikanaan syntyivät, ovat jo heikentyneet.

Monia yhteiskuntaelämän alueita, erityisesti hyvinvointipolitiikkaa, koskevat ajattelutavat ja tulevaisuudenvisiot olivat merkittävässä muutoksessa jo ennen lamaa. Näyttää siltä, että kun lama sitten alkoi, sen käsittelemisen tavoissa nämä uudet näkemykset korostuivat ja pääsivät entistä näkyvämmin ohjaamaan julkista keskustelua. Lama voidaan siksi tulkita uusien näkemysten leviämisen mahdollistajaksi vähintään yhtä perustellusti kuin hyvinvointipolitiikkaa koskevan äkillisen ideologisen kriisin aiheuttajaksi. Niille, jotka halusivat yhteiskuntapolitiikan syvällistä muuttamista, akuutti talouskriisi antoi mahdollisuuden luoda ideologisen kriisin tunnelmaa ja vakuuttaa, että vanhat ajattelu- ja toimintatavat olivat tulleet tiensä päähän.

Useat tämän kirjan kirjoitukset tuovat esiin yhden monia elämänalueita läpäisseen yhteiskuntapoliittisen trendin. Yksilön oikeuksien ja tarpeiden korostamisesta ja yhä laajemmasta määrittelemisestä siirryttiin korostamaan yksilön velvollisuuksia yhteiskuntaa kohtaan: velvollisuutta osallistua koulutukseen, työelämään ja kansallisen innovatiivisuuden kohottamisen projektiin ja siten myös velvollisuutta myötävaikuttaa kansallisen kilpailukyvyn parantamiseen ja talouskasvun elvyttämiseen. Uuden "kansalaistietoyhteiskunnan" ideaaliksi tuli tietointensiivinen kansalainen, joka oppii siihen, että hänen on alituisesti hankittava ja sovellettava uutta tietoa. Syrjäytymisen riski yhdistettiin usein haluttomuuteen oppia ja kehittää itseään.

Julkista keskustelua työttömyydestä ja työttömistä voidaan tarkastella tätä taustaa vasten. Keskustelussa luotiin ainakin implisiittisesti vaikutelma, että työttömien elämäntilannetta ja -asennetta

luonnehtivat huonot kannustimet ja tietty passiivisuus, ominaisuudet, jotka eivät sovi yhteen innovatiivisuuden vaatimusten kanssa. Ajattelutapa ei ollut 1990-luvulla ainutlaatuisen suomalainen. Tässä kirjassa esiteltävien tutkimustulosten perusteella voidaan kuitenkin sanoa, että sitä kyseenalaistava "vastadiskurssi" oli suomalaisessa yhteiskuntakeskustelussa merkittävästi heikompi kuin ruotsalaisessa. Ruotsissa keskusteltiin laajasti myös siitä, millaisia seurauksia harjoitetulla politiikalla – erityisesti työmarkkina- ja sosiaalipolitiikalla – oli ihmisten luottamukselle poliittista järjestelmää kohtaan ja ketkä tai mitkä tekijät varsinaisesti ohjasivat hyvinvointipolitiikkaa. Suomalaiselle julkiselle keskustelulle taas oli luonteenomaista, että siinä kyseenalaistettiin paljon vähäisemmässä määrin käsitystä, että talouskasvu jo itsessään ratkaisi erilaiset yhteiskunnalliset ongelmat. Vähäisempää oli myös vasta-argumenttien kehittely näkemykselle, jonka mukaan työmarkkinoiden ja sosiaaliturvan jäykkien rakenteiden poistaminen oli talouskasvun ehto. Suomalaiselle yhteiskuntakeskustelulle oli edelleen ominaista se, että hyvin vähän pohdittiin eri ryhmien, työllisten tai työttömien, edellytyksiä suunnata elämäänsä uusien ideaalien mukaisesti.

1990-luvun Suomessa vallitsevaksi tulleen aateilmaston piirteisiin kuului myös se, että huomio kohdistettiin poliittisen sfäärin ja julkisen vallan toimenpiteiden rajoihin ja mahdollisuuksiin pikemmin kuin siihen, mitkä olivat näiden toimenpiteiden perustavoitteet. Talouden, työmarkkinoiden ja sosiaalipolitiikan toimintamahdollisuuksien esitettiin riippuvan "jäykkien ja vanhentuneiden" institutionaalisten rakenteiden uudistamisesta. Se, *miten* vallitsevien järjestelmien yleiset leikkausvaatimukset sitten käytännössä toteutuivat, näyttää kuitenkin riippuneen eri ryhmien valtaresursseista ja siten niiden mahdollisuuksista puolustaa etujaan sekä tähän liittyneistä institutionaalisista tekijöistä pikemmin kuin mistään uudistustarpeita koskevasta kokonaisnäkemyksestä. Näin siis leikkausvaatimusten *tulokset* näyttävät muotoutuneen pitkälti sellaisen logiikan ja sellaisten prosessien myötä, jotka ovat luonteeltaan varsin riippumattomia taloudellisista ja jossain määrin myös poliittisista suhdanteista.

Monia institutionaalisia reformeja toteutettiin, mutta ne jäivät kuitenkin monien arvioijien mukaan suhteellisen lieviksi. Hyvinvointivaltio ja työmarkkinoiden kollektiivinen neuvottelu- ja sopimusjärjestelmä eivät romahtaneet. Se, että monet kilpailukyvyn ja joustavuuden vuoksi välttämättöminä esitetyt reformivaatimukset jäivät toteutumatta, ei estänyt talouden uutta voimakasta kasvua 1990-luvun jälkipuolella. Tällaiset yhteiskunnan eri toiminta-alueita koskevat reformivaatimukset elävät kuitenkin edelleen vahvasti julkisessa keskustelussa. Lamasta riippumatta alkanut ja laman vahvistama aateilmaston muutos on siten saanut taloudellisia suhdanteita pysyvämmän merkityksen. Se voi tukea – dramaattisten institutionaalisten mullistusten sijasta – pienin askelin tapahtuvia mutta samaan suuntaan käyviä, peruuttamattomia ja vaikutuksiltaan kasautuvia muutoksia talouden, politiikan ja arjen suhteissa.

1 Lainaukset Okko, Paavo, Esipuhe teoksessa Kiander, Jaakko, *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset,* VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001, 2.

2 Kiander 2001.

3 Konsortion "The Historical Contexts of the Depression of the 1990's. The Dimensions of Survival and the Role of the Welfare State" johtajana toimi Jorma Kalela Turun yliopiston Poliittisen historian laitokselta. Siihen kuului neljä tutkimusprojektia: "The Changing Meaning of the Political during the Depression the 1990's" (johtajina Kalela sekä Pauli Kettunen, Helsingin yliopiston Renvall-instituutti ja Yhteiskuntahistorian laitos / poliittinen historia), "From the Great Famine Years to the Recession of the 1990's. The Social History of Finnish Economic Crises" (Antti Häkkinen, Helsingin yliopiston Yhteiskuntahistorian laitos / talous- ja sosiaalihistoria), "Welfare State at Crossroads" (Olli Kangas, Turun yliopiston Sosiaalipolitiikan laitos) ja "The Crisis, the Individual, and the Mentality of Subsistence – The Economic Crisis of the 1990s and the Cultural Strategies for Tackling the Depression" (Hannu Salmi, Turun yliopiston Historian laitos / kulttuurihistoria).

Pauli Kettunen

Suunnitelmataloudesta kansalliseen innovaatiojärjestelmään

Talous kasvaa, ylikuumenee, sairastuu ja tervehtyy, sen tasapaino horjuu ja palautuu. Talouden kieli pursuaa luonnon- ja lääketieteellisiä ilmaisuja. Jotkut ilmaisut juontuvat luonnonilmiöitä koskevasta kansanomaisesta tiedosta. Näin on suomen 'laman' laita. "Läävässä lehmä lamana, sairahana sarvinauta", Kanteletar kuvailee. Lakoontunutta peltoa katsellessaan vanha kansa valitti, että sade oli lyönyt viljan lamaan.[1] Tällainen sanankäyttö on väistynyt, mutta 'lama' viittaa edelleen sekä toimijan sisäisen tahdon herpaantumiseen että vastustamattoman ulkoisen voiman aikaansaannoksiin.

Millainen poliittinen voima 'laman' konnotaatioilla onkin, lamasta ja sen syistä ja seurauksista puhuttaessa on ilmaistu ja muovattu yhteiskunnan käsittämisen ja esittämisen tapoja. Näillä on ollut poliittisia seurauksia. Yhteiskuntaa luonnehdittaessa avataan tai suljetaan, laajennetaan tai rajataan politiikan tilaa.

Tarkastelen lamoiksi tulkittuja 1930-luvun ja 1990-luvun tilanteita tältä kannalta. Tarkoitukseni ei ole osallistua talousteoreettisia ja -poliittisia uutuuksia tai niiden puuttumista käsittelevään tutkimuskeskusteluun.[2] Valtion ja talouden suhde on tässäkin esillä – yhtä hyvin se, kuinka mahdollisena ja suotavana pidettiin valtion puuttumista talouteen, kuin se, miten talouden vaatimusten nimissä muovattiin valtiota. Nämä kysymykset ovat kuitenkin alisteisia ongelmal-

le, joka koskee valtion ja talouden välisen suhteen politisointia ja epäpolitisointia.

Valtion ja talouden epäpoliittinen suhde

Jotkut kansantaloustieteilijät ovat puhuneet suomalaisen talouspolitiikan "pitkästä linjasta". He ovat päätelleet, että Suomessa on korostettu – ainakin enemmän kuin Ruotsissa – taloudellisia välttämättömyyksiä politiikan rajoina. Ruotsista poikkeavana suomalaisen talouspolitiikan ominaispiirteenä on pidetty sitä, että valtiontaloutta on ajateltu kansantalouden terveyden tai sairauden osoittimena ennemmin kuin kansantalouden ohjausvälineenä. Virkamiehillä on ollut keskeinen asema talouden terveyttä ja sairautta koskevien diagnoosien ja parannuskeinojen tietäjinä. Samaan aikaan varsinkin vientiteollisuudella on ollut huomattava voima oikeuttaa omat etunsa kansallisina etuina.[3] Tämän linjan on tulkittu ilmenneen niin 1930-luvun kuin 1990-luvun lama-aikoina.[4]

Tulkinnan perusteella valtion ja talouden suhde näyttää olleen Suomessa perin epäpoliittinen. Tärkeät ratkaisut on vaikutusvaltaisesti määritelty kansallisiksi välttämättömyyksiksi, yhteisen edun vaatimuksiksi ja asiantuntijoiden tehtäviksi. Valtio on osallistunut tavalla, josta puuttuvat monet 'poliittiseen' liitetyt mielteet.

Kuitenkaan ei ole perusteltua eksotisoida valtion ja talouden epäpoliittista suhdetta suomalaiseksi erityispiirteeksi. Ajattelutapa, jonka mukaan talous asettaa rajat politiikalle, vallitsee laajalti modernissa maailmassa. Tämä näkemys on ohjannut mielekkäällä tavalla yhteiskunnallisia käytäntöjä ja ihmisten elämänmenoa, kuten brittiläinen poliittisen teorian historian tutkija John Dunn korostaa.[5] Sen sisällöt ja merkitykset ovat vaihdelleet ja muuttuneet. Suomalaisen talouspolitiikan pitkän linjan tarkasteluissa havaitut erot Ruotsiin ovat merkittäviä, ja olisi kiinnostavaa saada asiasta myös laajempaan kansainväliseen vertailuun perustuvaa tietoa. Tässä en kuitenkaan koeta kirkastaa Suomen tapausta systemaattisten vertailujen avulla. Tyydyn tarkastelemaan, millaisia merkityksiä eräät kansainväliseen julkisuuteen nousseet valtion ja talouden suhdetta koskeneet toiminta- ja ajattelutavat saivat Suomessa 1930- ja 1990-luvun lama-aikoina.

Valtion ja talouden suhteeseen liittyvä poliittisuus on perusteltua käsittää eri kysymyksenä kuin se, miten paljon tai vähän valtio on kulloinkin puuttunut taloudelliseen toimintaan. Ongelmanasettelussani 'poliittinen' ei tarkoita samaa kuin valtion toiminta, valtioon kohdistuva toiminta tai valtiossa tapahtuva toiminta. Valtio voi toimia tai olla toiminnan kohteena taikka areenana ilman, että toiminta olisi poliittista. On mielekästä ajatella, että toiminnan jonkinlainen suhteutuminen valtioon on sen poliittisuuden välttämätön ehto, mutta sen sijaan ei ole hedelmällistä katsoa, että valtion ja talouden suhde olisi poliittisen ja epäpoliittisen sfäärin suhde. Mitä kaikkea poliittinen toiminta onkin, sen ominaispiirteinä on mielekästä pitää vaihtoehtojen vastakkainasettelua erotuksena välttämättömyyksien täyttämisestä ja näin ollen toimintatilanteisiin liittyvän tarkoituksellisuuden ja satunnaisuuden yhtäaikaista korostamista.

Politiikkaa olennaisempi käsite tässä on Kari Paloselta omaksumani 'politisointi'. Se merkitsee toimintatilan avaamista, vaihtoehtojen olemassaolon osoittamista eli asioiden kiistanalaistamista.[6] 'Epäpolitisointi' on toimintakohteiden esittämistä välttämättöminä ja vaihtoehdottomina. Tarkoitan sillä tarkoituksellista toimintaa, jossa asioiden määritteleminen vääjäämättömiksi asetetaan niiden kiistanalaisuutta esittäviä käsityksiä vastaan. Siten epäpolitisointikin on poliittista toimintaa. Voidaan myös sanoa, että epäpolitisointi tuottaa ja toteuttaa Anthony Giddensin luettelemia 'ideologian' merkityksiä: ryhmäkuntaiset intressit esitetään yleisinä, rakenteelliset vastakohtaisuudet kielletään ja tämänhetkinen tehdään "luonnolliseksi".[7]

Keskityn tässä artikkelissani tiedon merkitykseen valtion ja talouden suhteen politisoinnissa ja epäpolitisoinnissa. Otan esiin kaksi tunnusta, jotka ovat korostaneet tiedon merkitystä valtion ja talouden suhteessa. Ensimmäinen on *suunnitelmatalous*, joka tuli näkyvästi julkisuuteen 1930-luvun pulavuosina. Toinen tunnus, *kansallinen innovaatiojärjestelmä*, taas nostettiin esille 1990-luvun lama-aikana. Näitä tunnuksia ja niistä käytyjä keskusteluja tulkitsemalla päädyn siihen, että valtion ja talouden suhteen politisointi ja epäpolitisointi oli 1930-luvulla erilainen kysymys kuin 1990-luvulla ja että ero koskee tapaa ymmärtää yhteiskunta. Esitys painottuu 1930-lukuun. Ymmärrän historiantutkimuksen kriittisenä etäisyydenottona siihen, mikä tässä ja nyt on tuttua ja annettua. 1930-luvun

tarkastelulla otan etäisyyttä ajatteluun, josta tuli 1990-luvun laman yhteydessä tuttua ja annettua ja jonka mukaan Suomi selviytyy tiedon, osaamisen ja innovaatioiden avulla.

Suunnitelmatalous – rationalisoinnin rationalisointi

"Onko kapitalistinen suunnitelmatalous mahdollinen?" Näin kysyi suomalainen emigranttikommunisti Otto Wille Kuusinen alustuksessaan Kommunistisen internationaalin, Kominternin, toimeenpanevan komitean täysistunnossa Moskovassa heinäkuussa 1929. Kielteinen vastaus oli kysyjälle ja kuulijoille selvä.[8] Kiinnostavaa on kuitenkin se, että Kuusinen piti tarpeellisena esittää kysymyksen.

Kominternin vuonna 1928 tekemän arvion mukaan imperialistinen kapitalismi oli siirtymässä maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkeisen yleisen kriisinsä "kolmanteen vaiheeseen". Sitä edeltäneenä "kapitalismin suhteellisen vakaantumisen kautena" – puolen vuosikymmenen aikana 1920-luvun puolivälin molemmin puolin – porvarilliset ja sosiaalidemokraattiset ideologit olivat kehitelleet kuvitelmia kriisittömästi kehittyvästä "organisoidusta kapitalismista". Suunnitelmallinen järki vahvistuisi taloudessa sekä taloudellisten toimijoiden oman organisoitumisen että valtiollisen politiikan laajentumisen tietä. Organisoidun kapitalismin tunnusta oli ennen muita markkinoinut itävaltalais-saksalainen sosiaalidemokraatti Rudolf Hilferding. Hän uskoi, että tästä vaiheesta voitaisiin siirtyä sujuvasti sosialismiin.[9]

Kapitalismin yleisen kriisin kolmannessa vaiheessa paljastuisi Kominternin mukaan, että tällaiset kehitelmät olivat kapitalismin monopolistisen kehityksen vääríntulkintaa ja työväenluokan harhauttamista. Fasismista tulisi porvariston luokkaherruuden yleinen muoto, ja sosiaalidemokratia muuntuisi sitä palvelevaksi sosiaalifasismiksi. Työväenjoukot radikalisoituisivat, hylkäisivät sosiaalifasistiset ja opportunistiset johtajat ja omaksuisivat Kominternin "luokka luokkaa vastaan" -tunnuksen. Proletaarisen luokkatietoisuuden kasvulle oli pohjaa paitsi työväestön omissa kansallisissa kokemuksissa myös kapitalismin ja sosialismin kansainvälisessä vastakkaisuudessa. Samaan aikaan kun kapitalistinen talous ajautui työväestölle suurta ahdinkoa aiheuttavaan kriisiin, Neuvostoliitto pani täytäntöön vuonna 1928 aloitettua ensimmäistä viisivuotissuunnitelmaa ja eteni voitosta voittoon sosialismin rakentamisessa.

Toisin kuin Kuusinen laman kynnyksellä oletti, kapitalismin kriisi ei kuitenkaan vienyt pontta ajatuksilta, joiden mukaan oli mahdollista ja välttämätöntä vahvistaa kapitalismiin itseensä sisältyvää suunnitelmallisuutta. Tällainen ajattelu vahvistui sosiaalidemokraattien sosialisminvisiossa, mutta suunnitelmatalouden puolestapuhujiin kuului muitakin kuin sosialisteja.

Suunnitelmataloudelliset ajatukset olivat kiinteässä yhteydessä keskusteluun *rationalisoinnista*. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen rationalisointi-ideologia oli läpäissyt sangen erilaisia poliittisia tavoitteenasetteluja. Leninismi oli venäläisen vallankumouksellisuuden ja amerikkalaisen tehokkuuden yhdistämistä, Josef Stalin tiivisti vuonna 1924. Kansainvälinen työjärjestö ILO, joka perustettiin vuonna 1919 Versailles'n rauhansopimuksen nojalla Kansainliiton autonomiseksi osaksi, kuului 1920-luvulla *scientific management*in puolestapuhujiin.[10]

1930-luvun laman aikaan rationalisoinnista puhuttiin toisessa sävyssä. Vaihtelevin tavoin rationalisointi ja talouskriisi yhdistettiin toisiinsa. Niin teki jo Kuusinen Moskovassa kesällä 1929. Hän selosti alustuksessaan, miten kapitalistisesta rationalisoinnista seurasi kapitalismin ristiriitojen vääjäämätön kärjistyminen.[11] Lama tosiaankin koetteli rationalisointioptimismia. Se heikensi taylorismin, fordismin ja amerikanismin vetovoimaa Euroopassa. Jo 1920-luvulla nämä käsitteet oli kuuluneet paitsi Yhdysvaltain teollisen edistyksen ihailijoiden myös amerikkalaisen kulttuurittomuuden konservatiivisten kriitikkojen kielenkäyttöön. Laman myötä etualalle tulivat rationalisoinnin taloudelliset ja sosiaaliset seuraukset. Nähtiinpä rationalisointi sitten ylituotantoa aiheuttaneena laman syynä tai muista syistä johtuneen laman vaatimana tuotantokustannusten leikkaamisena, se joka tapauksessa yhdistyi työttömyyteen.

Harvat kuitenkaan asettuivat periaatteellisesti vastustamaan rationalisointia. ILO julkaisi vuonna 1931 selvityksen rationalisoinnin sosiaalisista aspekteista. Siinä arveltiin, että rationalisointia oli harjoitettu liian kiireisesti, hajanaisesti ja umpimähkäisesti, mikä oli osasyynä senhetkiseen ahdinkoon. Oli tarpeen "rationalisoida rationalisointi".[12] Tämä tarkoitti rationalisoinnin laajentamista tuotanto-

prosesseista kansantalouteen, kansantaloudellista suunnitelmallisuutta.[13]

ILO:n virkamiesjohto kuului "suunnitelmatalouden" puolestapuhujiin. Suunnitelmatalous tarkoitti sen näkemyksissä ennen muuta sitä, että julkisten investointien ja yleisten töiden avulla edistettiin kysyntää, elvytettiin tuotantoa ja torjuttiin työttömyyttä. Tällaisen suunnitelmataloudellisen suuntautumisen esimerkkeinä ILO:n raporteissa esiintyivät sosiaalidemokraattien johdolla aloitettu uusi työllisyyspolitiikka Ruotsissa ja Franklin D. Rooseveltin *New Deal* Yhdysvalloissa. Näissä yhteyksissä viitattiin myös valtion taloudelliseen toimeliaisuuteen fasistisessa Italiassa ja kansallissosialistisessa Saksassa ja arvostusta osoitettiin Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelmillekin. ILO:n pääjohtajan vuosikertomuksessa vuonna 1939 järjestön yhtenä suursaavutuksena pidettiin sitä, että se oli myötävaikuttanut suhdanteita tasaavan työllisyyspolitiikan omaksumiseen. Työjärjestön johto pani tyytyväisenä merkille, että John Maynard Keynes antoi sille tästä tunnustusta kirjassaan *The General Theory of Employment, Interest and Money* vuodelta 1936.[14]

Sosialismi todellisena rationalisointina

Keskustelua rationalisoinnin rationalisoinnista edisti myös itävaltalainen sosialisti, "austromarxismin" teoreetikko Otto Bauer, jonka kirja rationalisoinnista ja "väärästä rationalisoinnista" ilmestyi vuonna 1931.[15] Ruotsalaiset sosiaalidemokraatit käännättivät teoksen pian ruotsiksi, ja Suomessakin sitä luettiin, myös työväenliikkeen ulkopuolella.[16]

Bauer käsitteli yritystaloudellisen rationalisoinnin ja yhteiskunnallisen rationalisoinnin ristiriitaa. Yksityinen yritys saattoi alentaa tuotantokustannuksiaan toimin, jotka kohottivat yhteiskunnan tuotantokustannuksia. Tätä oli Bauerin "Fehlrationalisierung", väärä rationalisointi. Se oli kapitalistisen yhteiskunnan rakenteellinen tendenssi. Sitä vastaan Bauer asetti vaatimuksen "yhteiskuntajärjestyksen rationalisoinnista". Se edellytti tuotantokustannusten yhteiskunnallista laskemista ja siirtymistä sosialistisesti järjestettyyn tuotantoon. Bauer tunnisti jo kapitalistisesta rationalisoinnista sen itsensä ylittäviä tendenssejä. Rationalisointitieteisiin oli rakentunut "immanentti

tavoite" laajempaan, yhteiskunnalliseen rationalisointiin. Talouskriisi avasi esiin jyrkän ristiriidan tämän tavoitteen ja kapitalistisen rationalisointikäytännön tulosten välillä.

Yhteiskuntajärjestelmän rationalisointi oli kuitenkin viime kädessä työväenluokan tehtävä. Onnistuminen ja keinot riippuivat yhtäältä siitä, kehittyisikö Neuvostoliiton talous niin, että väestön elinolojen paraneminen veisi pohjan "terroristiselta diktatuurilta" ja avaisi tien yhteiskunnan sosialistiseen ja demokraattiseen organisointiin. Toisaalta sosialismin rauhanomaiseksi saavuttamiseksi oli tärkeätä, että Euroopan teollisuusmaissa säilyi demokratia. Tältä kannalta kapitalistisen rationalisoinnin seuraukset olivat Bauerin mukaan ristiriitaisia. "Insinöörimäinen ajattelutapa" kaihtoi ennakoimatonta ja edellytti, että sosiaaliset muutokset tehtiin mahdollisimman vähäisin uhrein. Se oli modernia demokratiaa tukeva ajattelutapa. Siihenastisella rationalisoinnilla oli kuitenkin myös aivan päinvastaisia seurauksia. Kun koneen määräämä ositettu työ ei tarjonnut ihmisille mahdollisuuksia aloitteellisuuteen, mielikuvitukseen eikä henkilökohtaiseen pätemiseen ja kehittymiseen, he etsivät niitä muualta, jotkut fasismista, toiset bolsevismista. Mikäli kapitalistiluokka koki herruutensa uhatuksi, se saattoi käyttää hyväkseen tätä laajojen joukkojen henkistä tilaa tuhotakseen demokratian.

Bauerin tekemä oikean ja väärän rationalisoinnin erottelu juontui niistä marxismin painotuksista, joita oli kehitelty Toisessa internationaalissa, ensimmäistä maailmansotaa edeltäneessä kansainvälisessä työväenliikkeessä. Tämäntapainen erottelu sai 1930-luvulla tärkeän sijan Euroopan työväenliikkeiden näkemyksissä rationalisoinnista. Se voitiin liittää sekä kapitalismin perusteiden kritiikkiin että talous- ja sosiaalipoliittisiin reformivaatimuksiin.

Miten eri sosialistit arvioivatkin Neuvostoliiton järjestelmää, kapitalistisen maailman talouslama ja Neuvostoliiton ensimmäinen viisivuotissuunnitelma yhdessä edistivät ajattelua, jossa sosialismi samastui suunnittelevaan järkeen.[17] Niin se samastui myös Suomen sosialidemokraattisen puolueen talouspoliittisessa ohjelmassa vuodelta 1933. Eero A. Vuoren laatima ohjelma viitoitti muutosta, jossa "kapitalistista, anarkista tuotantojärjestelmää" kehitettiin "suunnitelmapohjaiseksi, yhteiskunnan johtovallan alaiseksi sosialistiseksi tuotantojärjestelmäksi". Tässä voitaisiin hyödyntää kapitalismin it-

sensä synnyttämiä suunnitelmallisuuden elementtejä. Skandinaavisiin esikuviin perustunut ohjelma oli kaukana suomalaisten sosiaalidemokraattien käytännön talouspoliittisista valinnoista, jotka 1930-luvun alun laman aikana myötäilivät hallinnutta uusklassista talouspolitiikkaa. Kuitenkin myös suomalaiset sosiaalidemokraatit omaksuivat ajatteluunsa kapitalistisen anarkian ja sosialistisen suunnitelmallisuuden vastakkainasettelun. ”Taloudellisesta anarkiasta järkiperäiseen suunnitelmatalouteen!”, vaati Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto (SAK) ammattiyhdistysväen vuotuisen Työn juhlan julistuksessaan heinäkuussa 1932.[18]

Toisen internationaalin marxismista ammentaneissa yhteiskunta-analyyseissa, tavoitteenasetteluissa ja uhkakuvissa suhteutettiin toisiinsa kapitalistisiin markkinoihin ja kapitalistiseen tehtaaseen yhdistettyjä ominaisuuksia. Arvioista on mahdollista hahmottaa kaksi vastakkainasettelua. Ensimmäinen oli se, että tehtaassa vallitsi suunnitelmallisuus ja markkinoilla anarkia. Suunnitelmallisuus oli vietävä anarkian alueelle. Toisessa vastakkainasettelussa asetelma kääntyi nurin. Kapitalismin ilmiöpinnalla esiintyi markkinoiden tasavalta, mutta sen takana oli tuotannon, tehtaan, despotia. Tasavallan oli syrjäytettävä despotia. Uhkakuvassa, sosialismin vastakohtana nähdyssä barbariassa[19], yhdistyivät anarkia ja despotia.

	suunnitelmallisuus	anarkia
tasavalta	sosialismi suunnitelmatalous taloudellinen demokratia	kapitalistiset markkinat
despotia	kapitalistinen tehdas	barbaria

”Me emme ole koneensärkijöitä” – tämä näkemys oli sisäistynyt Toisen internationaalin marxismiin ja sen niin sosiaalidemokraattisten kuin kommunististen perillisten aatemaailmaan. Työväenliikkeen

varhaisvaiheen teknologiakritiikki luokittui kaikkineen vaistonvaraiseksi protestoinniksi, oppimisprosessin alkeisvaiheeksi, joka voitettiin tietoisuuden kohotessa. ”Kapitalistisen rationalisoinnin” kritiikki antoi tilaa ajatella, että rationalisointi sinänsä oli työväenluokan etujen mukaista ja että se oli historiallinen välttämättömyys. Nostaessaan rationalisoinnin yhteiskunnalliseksi suunnitelmallisuudeksi työväenluokka toimisi historiallisen prosessin agenttina pikemmin kuin poliittista vaihtoehtoa esittävänä ja ajavana subjektina.

Kun rationalisoinnin kapitalistisen rajoittuneisuuden ja riistoa palvelevan toteutuksen kritiikistä siirryttiin päivänkohtaisiin vaatimuksiin, pääasiaksi tuli rationalisoinnin sosiaalisten haittojen rajoittaminen ja korvaaminen sekä työväestön saattaminen osalliseksi rationalisoinnin taloudellisista hyödyistä.[20] Rajoitettavista ja korvattavista sosiaalisista haitoista päällimmäinen oli 1930-luvun alussa työttömyys. SAK:n vuoden 1934 edustajakokous piti rationalisoinnin aiheuttaman työttömyyden ”tehokkaana torjumiskeinona” työviikon lyhentämistä 36-tuntiseksi. Kansainvälinen ammattiyhdistysliitto ajoi 40 tunnin työviikkoa, mutta siihen SAK ei halunnut tyytyä.[21] Niin SAK kuin kansainvälinen ammattiyhdistysliike uskoivat työaikatavoitteen innostavan joukkoja. On epävarmaa, olivatko ne tässä oikeassa, sillä kaiketi monet muutkin kuin Anu Suorannan tutkimat turkulaiset kutomatyöläisnaiset joutuivat tekemään laman aikana lyhyttä työviikkoa vastoin tahtoaan. Se, että viikkotyöaika olisi ansioita laskematta pudotettu 36 tuntiin, oli joka tapauksessa kaukana siitä, mihin työnantajat olivat valmiita.[22] Sisäisen hajaannuksen, ulkoisen painostuksen ja työmarkkinakäänteen luhistama ammattiyhdistysliike oli 1930-luvun alussa niin voimaton, että sen oli mahdollista omaksua ohjelmatavoitteita tarvitsematta punnita niiden käytännöllisen läpiviennin yksityiskohtia. Ruotsin ammattijärjestö, jonka voima toteuttaa tavoitteitaan oli aivan toista luokkaa kuin SAK:n, suhtautui 1930-luvun alkuvuosina empien jo 40 tunnin tavoitteeseenkin.[23]

Sosialismin kytkentä rationalisointiin tarjosi periaatteessa mahdollisuuksia silloittaa työväenliikkeen ideologiaan kuulunutta kauko- ja lähitavoitteiden kuilua.[24] Muissa Pohjoismaissa sosiaalidemokraattinen työväenliike kykeni 1930-luvun alkupuolella nostamaan poliittiselle agendalle tavoitteita, jotka olivat enemmän kuin päivän-

kohtaiset erillisreformit mutta vähemmän kuin sosialismiin siirtyminen. Ruotsissa hallitusvaltaan vuonna 1932 nousseiden sosiaalidemokraattien uusi työllisyyspolitiikka – niin rajallisiksi kuin sen käytännön tulokset ennen toista maailmansotaa jäivätkin[25] – oli sitä suunnitelmataloudellista suuntautumista, jota ILO:n johto piti esikuvallisena. Kun Norjan 1920-luvulla varsin vasemmistolainen työväenpuolue suuntautui uudelleen vuoden 1933 tienoilla, yksi tärkeä muutospiirre oli, että tuotannollisen rationalisoinnin edistäminen ja valtion "taloudellisen aloitteen" vaatiminen sulautuivat puolueen ideologiassa toisiinsa.[26] Vuoden 1918 jälkeisessä suomalaisessa hallitsemistavassa[27] ja etenkin laman ja lapuanliikkeen oloissa työväenliike oli kuitenkin liian heikko, jotta suunnitelmatalous olisi voinut muodostua kauko- ja lähitavoitteita yhdistäväksi tunnukseksi.

Kansantaloudellinen rationalisointi ja yleistetty yksityisyritys

Yksityisen ja yhteiskunnallisen rationalisoinnin erottelulla oli kuitenkin niin Suomessa kuin muualla kantavuutta myös sosialistisen työväenliikkeen ulkopuolella. Suomalaiseen keskusteluun 1920-luvun puolivälin jälkeinen kansainvälisen rationalisointioptimismin vaihe ehti vaikuttaa vain ohuelti. Rationalisoimistyön edistäminen sai ohjelmallisia ja organisatorisia muotoja varsinaisesti vasta silloin, kun teknisen ja liiketaloudellisen rationalisoinnin kansantaloudelliset seuraukset olivat laman myötä maailmanlaajuisesti kyseenalaistuneet. Rationalisointikeskusteluun tuli tätä tietä korostus, jonka mukaan rationalisoinnissa oli voitava ratkaista "yksilön ja yhteiskunnan edunharrastuksen välinen ristiriita", kuten tohtori-insinööri Bertil von Alfthan totesi työnantajain keskusliiton STK:n *Teollisuuslehdessä* vuonna 1930.[28]

Kotimarkkinateollisuuden talouspoliittinen etujärjestö Suomen teollisuusliitto esitteli vuoden 1935 vuosikertomuksessaan jäsenilleen jo joitakin vuosia hiljalleen toimineen Suomen rationalisoimistyön edistämisyhdistyksen. Esittelyn otsikkona oli "Kansantaloudellinen ja yksityistaloudellinen rationalisoimistyö". Yhdistyksen tehtäväksi todettiin selvitellä "väestön lisäkasvun sijoittamismahdollisuuksia yhdessä kilpailun synnyttämien työtehon kohottamispyrkimysten kanssa".[29] Vuonna 1936 ilmestynyt yhdistyksen ensimmäinen julkaisu oli nimeltään "Rationalisoiminen, työttömyys ja uusien työtilaisuuksien luominen". Sen tekijät myönsivät, että rationalisointi vähensi "työnkysyntää tuotantoyksikköä kohti". Uusien työtilaisuuksien luominen kasvavalle väestölle edellytti kuitenkin rationalisointiin perustuvaa kilpailukykyä, jonka myötä tuotantoa voitiin laajentaa. Rationalisointivisioon sisällytettiin myös omavaraisuuden edistäminen niin maataloustuotteiden kuin teollisuuden raaka-aineiden osalta.[30] Näin rakennettiin kuvaa agraarista ja teollista edistystä yhdistävästä kansallisen yhteishyvän kehästä, jonka kiertoa rationalisointi vauhditti.

Kun teollisuuden etujärjestö puhui kansantaloudellisesta rationalisoinnista, silmämääränä ei ollut suunnitelmatalous. Sitä vastoin haluttiin viedä läpi näkemystä, että kotimaisten yritysten kilpailukyky ulkomaisia vastaan niin vientimarkkinoilla kuin kotimarkkinoilla oli kansallinen tehtävä, jossa onnistuminen hyödyttäisi kaikkia. Kansantaloudellisen ja yksityistaloudellisen rationalisoinnin erottelu oli joka tapauksessa luontevampi kotimarkkinateollisuuden kuin vientiteollisuuden yrityksille ja järjestöille. Se, mikä kotimarkkinateollisuudelle oli ostovoimaa ja suojaa ulkomaista kilpailua vastaan, oli vientiteollisuudelle kustannuksia.

1930-luvun suomalaista lamapolitiikkaa hallitsi vienti-intressien mukainen näkemys, joka edellytti kansantalouden noudattavan yleistettyä yritystalouden logiikkaa. Tämä näkemys pysyi vahvana myös laman jälkikäteistulkinnoissa. Monen mielestä lamasta selviytyminen todisti sen oikeaksi, eikä tämän kertomista kaihdettu kansainvälisilläkään foorumeilla.

Geneven kansainvälisessä työkonferenssissa kesällä 1936 käsiteltiin tavalliseen tapaan ILO:n pääjohtajan – brittiläisen liberaalin Harold Butlerin – vuosikertomusta. Butler mainitsi mallikelpoiseksi Ruotsin ja Yhdysvaltojen tavan selviytyä lamasta politiikalla, jossa työttömyyttä vähennettiin ja kulutuskysyntää kohotettiin julkisten investointien avulla. Kun Ruotsin työnantajaedustaja oli ensin torjunut oman maansa politiikkaan kohdistetut kehut, myös Suomen työnantajaedustaja, rakennustyönantajain johtomies Paavo Kyrenius katsoi aiheelliseksi puuttua keskusteluun. Hänen mukaansa Suomi oli erinomainen esimerkki siitä, miten lamasta oli selvitty päinvastaisella politiikalla kuin se, mitä pääjohtaja piti yleispäte-

vänä. Suomessa ei ollut järjestetty "valtavia yleisiä töitä" Ruotsin ja Yhdysvaltain tapaan. Suomi oli menetellyt kuin kuka tahansa yksityishenkilö vastaavassa tilanteessa: se oli alentanut kustannuksia ja ryhtynyt myymään halvemmalla. Tätä tietä, "tiukalla taloudenpidolla ja kovalla työllä", oli saavutettu suotuisia tuloksia nopeammin kuin naapurissa.[31] Hieman myöhemmin samana kesänä *Teollisuuslehti* totesi, että huolimatta erilaisista menettelytavoistaan suhteessa ammattiyhdistysliikkeeseen ja työehtosopimuksiin pohjoismaiset työnantajat olivat yhtä mieltä pääperiaatteesta: työnantajien ei pitänyt myöntyä "vaatimuksiin, joiden pohjana on epähistoriallinen luokkataisteluoppi, tai kaikenlaisiin sosiaalipoliittisiin tai 'suunnitelmataloudellisiin' päähänpistoihin".[32]

ILO:n pääjohtaja ei kuitenkaan ottanut Kyreniuksen kritiikistä opikseen vaan selitti seuraavan vuoden kertomuksessaan jälleen, miten työllisyyttä oli parhaiten parannettu julkisen vallan aktiivisilla toimilla, ekspansionistisella talouspolitiikalla. Tällä kertaa Suomen hallituksen edustaja, sosiaaliministeriön kansliapäällikkö Niilo A. Mannio astui todistamaan, että Suomessa oli menetelty toisin. Oli luotettu yksityisten yritysten vapaaseen toimintaan, ja valtion puuttumista talouteen oli tiukasti rajoitettu. "Asiantuntijoidemme mukaan" tämä oli osoittautunut parhaaksi ratkaisuksi. Talous oli elpynyt nopeasti, mikä oli luonut pohjan laajojen sosiaalisten uudistusten suunnittelulle.[33]

Kyrenius ja Mannio esittivät kumpikin kansantalouden yleistettynä yksityisyrityksenä. Työnantajajohtaja vetosi käytännön tietoon, terveeseen järkeen, valtionhallinnon edustaja taas asiantuntemukseen. Kummassakin tapauksessa tieto asetettiin keinotekoiseksi arvioitua tavoitetta ja toimintaa vastaan. Kumpikin puki kannanottonsa kritiikiksi sitä kohtaan, että erilaisiin kansallisiin olosuhteisiin suositeltiin yhtä yleispätevää mallia. Epäselväksi ei kuitenkaan jäänyt, että suositeltuun malliin sisältynyt valtion taloudellinen interventio oli suomalaispuhujien mielestä ylipäätään keinotekoista.

1930-luvun lamakeskustelussa, kuten usein myöhemminkin, 'poliittinen' viittasi talouden yhteydessä juuri keinotekoisuuteen. Talouselämän edustajat tai Mannion viittaamat asiantuntijat eivät pitäneet kaikkea valtion osallisuutta tässä mielessä poliittisena. Valtiolla oli vanhastaan tärkeä osa talouden infrastruktuurin rakentamises-

sa. Valtion piti kuitenkin osallistua talouteen siten, ettei se loukannut talouden lainalaisuuksia.[34] Tämä edellytti, että talouden lainalaisuuksia koskevan asiantuntemuksen oli päästävä taloutta koskevien valtiollisten päätösten pohjaksi.

Taloudellinen asiantuntemus ja poliittinen demokratia

"Niin vähän kuin valtio kykeneekin vaikuttamaan taloudellisen elämän kulkuun, saattavat kielteiset vaikutukset valtion ja kansalaisten harhaotteista sen sijaan olla erinomaisen suuret, joskus korjaamattomatkin." Näin varoitti pääministeri T. M. Kivimäki ohjelmapuheessaan joulukuussa 1932, kun hänen poliittisesti kapea-alainen mutta puunjalostusteollisuuden intresseihin vahvasti kiinnittynyt hallituksensa aloitti poikkeuksellisen pitkäksi muodostuneen toimikautensa. "Laillisen valtio- ja oikeusjärjestyksen ylläpitäminen" oli hänen mukaansa kaikkein tärkeintä "myös maan taloudellisen elämän tervehdyttämisen kannalta". Talouden alalla valtion tuli "aloittaa itsestään ja valvoa, että sen oma talous jatkuvasti pysyy tasapainossa". Rahanarvon vakaannuttaminen oli ensimmäinen ehto, "jota ilman kaikki taloudellinen suunnitelmallisuuskin on mahdotonta".[35]

Jätän sivummalle Kivimäen ohjelmassa ilmenneen 1930-luvun lama-ajan talouspoliittisen ortodoksian ja kiinnitän huomion valtion ja kansalaisten harhaotteiden torjuntaan. Torjuntakeinoista erityisen kiinnostava on suunnitelma pysyvästä talousneuvostosta. Hankkeen yhteydessä vuosina 1933–36 käytiin poikkeuksellisen laaja keskustelu valtiolliseen päätöksentekoon liitettävästä taloudellisten ryhmien edustuksesta eli korporatistisiksi luonnehdittavista käytännöistä.

Talouselämään eri tahoja edustavan talousneuvoston piti hallituksen vuonna 1933 antaman esityksen mukaan tuoda talous- ja sosiaalipolitiikkaan asiantuntemus, joka eduskunnalta ja hallitukselta puuttui.[36] Selvästikin hankkeen ajajat ajattelivat, että asiantuntemus sijaitsi lähellä pääomapiirejä, kun taas lyhytnäköiset etupyyteet vallitsivat eduskunnassa, eritoten sosialistien ja maalaisliiton ryhmissä.[37] Kun talouden eri osapuolten valtiollista edustusta kuitenkin perusteltiin juuri kaiken "tarpeellisen tiedon ja kokemuksen" kokoamisella[38], myös työväestölle ja maanviljelijäväestölle oli annettava

oikeus ilmaista omaa tietämystään ja kokemustaan, niin yksipuolista ja luokkanäkökohtien sumentamaa kuin tämä tieto olikin.

Sosiaalidemokraatitkaan eivät torjuneet talousneuvostoa sinänsä. He olivat sitä paitsi juuttuneet pitämään pystyssä Kivimäen hallitusta vielä huonomman, fasistisen vaihtoehdon pelosta. Vuoden 1936 vaalien jälkeen he kuitenkin viimein paitsi luopuivat Kivimäen tukemisesta myös ottivat kannan, että ehdotetussa muodossaan talousneuvosto olisi rajoittanut demokratiaa. Tämän jälkeen esitys pysyvästä talousneuvostosta, jota maalaisliitto oli alusta lähtien vastustanut, hylättiin.[39]

Kivimäen hallituksen talousneuvostohanke oli esimerkki siitä, miten valtion ja talouden suhdetta tarkasteltiin asiantuntemuksen, intressien ja demokratian – ja näiden välisten ristiriitojen – kysymyksenä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa tällaiset kysymyksenasettelut olivat tavallisia, kuten Charles S. Maier on osoittanut.[40] Korporatistiset edustusmuodot saivat jalansijaa monessa maassa ja monesta syystä. Taustana olivat osin ensimmäisen maailmansodan ajan käytännöt ja kokemukset. Pohjaa loi myös se, että sodan jälkeen poliittinen demokratia toteutui useissa valtioissa ja samaan aikaan työntekijäin järjestäytyminen kasvoi ja työmarkkinasuhteiden kollektiivinen sopimusmenettely laajeni. ILO:n toiminta nojautui alusta lähtien ns. kolmikantaperiaatteeseen, jota monet pitivät poliittisen demokratian laajennuksena. Taloudellisten ryhmien valtiollista edustusta voitiin kuitenkin perustella myös päinvastaisella tavalla. Porvaristo tunsi epäluottamusta poliittista demokratiaa – yleiseen äänioikeuteen perustuvaa "määrävaltaa" – kohtaan ja halusi rajoittaa sitä taloudellisen edustuksen ja asiantuntemuksen muodoin. Jälkimmäinen näkökohta oli Suomessakin esillä jo silloin, kun osa valtiomuototaistelun monarkisteista vuonna 1918 kaavaili eduskuntaan korporatiivista toista kamaria.

Taloudellisten ryhmien valtiollisen edustuksen ohjelmia oli maailmansotien välillä Suomessakin monilla poliittisilla ryhmillä ja yksilöillä. Tunnetuimpia ovat Yrjö Ruudun valtiososialismi ja isänmaallisen kansanliikkeen IKL:n fasismi. Energeettisen yhteiskuntakuvansa mukaisesti Ruutu haki toimintamuotoja, jotka saattaisivat yhteen yhteiskunnan dynaamiset voimat ja valtion organisoivat kyvyt. Hänen tavoittelemansa taloudellinen demokratia tarkoitti eri ryhmien

osallisuutta tähän yhteiskunnallisten prosessien suunnittelun ja sääntelyn organisaatioon. Tähän liittyi optimistinen näkemys yhteiskunnallisen tiedon laajenemisesta ja syvenemisestä oppisivistyneistön ja kansan vuorovaikutuksen tietä.[41]

Ruudun aktiivinen näky uudesta yhteiskunnasta ylitti porvariston reaktiivisen huolen siitä, miten poliittinen demokratia syrji asiantuntemusta. Kuitenkin myös tätä huolta voitiin perustella demokratian turvaamisella. Kansallisen edistyspuolueen piirissä muutkin kuin puolueen oikeistoon kuulunut Kivimäki kannattivat 1930-luvun alkupuolella pysyvää talousneuvostoa, ja monet heistä katsoivat, että poliittinen demokratia vaati tuekseen edustusmuotoja, jotka kanavoivat taloudellisen asiantuntemuksen päätöksentekoon. Näkökanta tuki samalla "henkisen työn" asiaa. Sen mukaan ruumiillisen työn puolueista muodostunut eduskunnan enemmistö ei ymmärtänyt henkisen työn – etenkään virkamiesten tekemän työn – keskeistä merkitystä kansakunnan edistäjänä ja koossapitäjänä.[42]

Jotta talousneuvoston kaltaiset, eri ryhmien edustukselle rakentuvat elimet kokoaisivat kokonaisuuden edun osoittavaa asiantuntemusta, tarvittiin eräitä ennakko-oletuksia. Kokonaisuuden edun ei oletettu löytyvän ensi sijassa eri ryhmien erityisetujen kompromissin tietä. Tosin Kivimäen talousneuvosto olisi myös sovittanut eri etuja yhteen tarjoamalla foorumin, jolla työnantajien ja työntekijöiden edustajat olisivat voineet keskustella "rauhallisesti ja puoluepoliittisista käsityskannoista riippumatta" ja siten hävittää vallitsevan "vihamielisen luokkataisteluasenteen".[43] Erityisetujen painon ei kuitenkaan pitänyt perustua ryhmien kokoon vaan niiden asemaan organistisesti tai funktionalistisesti ajatellussa yhteiskuntakokonaisuudessa. Näin saisivat paremmin kuin poliittisessa demokratiassa kuuluviin äänensä ensiksikin ne lukumäärältään pienet ryhmät, jotka olivat kokonaisuudessa keskeisiä, eli talouselämän toimijat ja toiseksi ne, joiden nimenomaisena tehtävänä oli toimia kokonaisuuden edun osoittajina, kansakunnan aivoina, kuten henkisen työn asianajajien suosima metafora esitti.

Taloudellisten ryhmien valtiollinen edustus ei ollut Suomessakaan uusi asia. Valtionkomiteat toimivat vanhastaan eri ryhmien edustuksen pohjalla. Jo ennen Kivimäen hallituksen talousneuvostohanketta lamaa oli arvioitu myös korporatistisella kokoonpanolla.

J. E. Sunilan maalaisliittolainen hallitus asetti marraskuussa 1928 taloudellisen neuvottelukunnan. Sen tehtävänä oli etsiä keinoja "uhkaavasta pulakaudesta" selviytymiseksi sekä "mahdollisimman luotettavan pohjan" saamiseksi "maamme vastaiselle talouspolitiikalle". Metsähallituksen pääjohtajan A. K. Cajanderin johtamaan neuvottelukuntaan kuului talouselämän eri etupiirien edustajia. Kuudestatoista jäsenestä kolme edusti palkkatyöläis- ja kuluttajaintressejä. Vuoden 1929 lopussa antamansa lausunnon lisäksi neuvottelukunta teetti lukuisia selvityksiä talouden eri lohkoilta ja myös yhteisymmärryksen mahdollisuuksista työelämän suhteissa. Ylipäätään taloudellisen neuvottelukunnan kuului tehtävänmäärittelyn mukaan "edistää kaikkien talouselämämme terveellä pohjalla säilyttämistä harrastavien kansalaisten kiinteää ja määrätietoista yhteistyötä".[44]

"Terveyttä" suosi käsitteenä esimerkiksi neuvottelukunnan pääsihteeri Bruno Suviranta. Vuonna 1929 laatimassaan selvityksessä hän näki alkaneessa lamassa paljon kotitekoista. Julkisten varojen käytöstä oli puuttunut "huolellinen suunnitelmallisuus tai on se ollut leväperäistäkin". Oli ryhdytty "laajakantoisiin lainsäädännöllisiin toimenpiteisiin, jotka eivät ole saavuttaneet tarkoitustaan, mutta joilla kokeileminen on tullut maalle kalliiksi". Toisaalta valtio oli laiminlyönyt tehtäviä, jotka sille "luonnostaan" kuuluivat, "kuten huolenpidon tarpeellisesta ammattiopetuksesta, elinkeinoelämän taloudellisia tuloksia edistävästä koe- ja tutkimustoiminnasta tai sellaisten pyrkimysten tehokkaasta tukemisesta, jotka tähtäävät suurempaan taloudellisuuteen, säästäväisyyteen tai kulutuksen ohjaamiseen kansantalouden kannalta toivottavaan suuntaan".[45] Vuonna 1931 Suviranta tarkasteli lamaa toisesta näkökulmasta, maailmanpulan heijastumisena Suomeen, ja oli paljon tyytyväisempi harjoitettuun talouspolitiikkaan. Valtiontalous lepäsi "täysin kestävällä pohjalla", sillä tuskin millään muulla maalla oli suhteellisesti niin pieni velkataakka kuin Suomella. "Kansantalouskin on sisimmältä olemukseltaan terve." Vaikka talouspolitiikassa oli edellisellä vuosikymmenellä tehty virheitä, kansantaloutta ei ollut "pönkitetty sellaisella suojelu- ja säännöstelypolitiikalla kuin on laita eräissä muissa maissa". Maailmantalouden suhdanteiden kääntyessä nousuun Suomi siten "varmaan verraten pian toipuu lamakauden jättämistä vaurioista".[46]

Terve kansantalous toimi siis sen varassa, että valtiontalous oli suunnitelmallista eli tasapainossa ja että yksityisten yritysten vapaasta toiminnasta koitui niiden omien tavoitteiden yli meneviä myönteisiä seurauksia. Harhaotteita olivat lyhytnäköinen julkisten varojen käyttö samoin kuin pyrkimys alistaa yritysten tavoitteet valtion toimin kansantalouden tai yhteiskunnan tavoitteille. Tällaiseen pyrkimykseen perustuvalla toiminnalla olisi turmiollisia tarkoittamattomia seurauksia. Sitä vastustettaessa retorisina keinoina esiintyivät kaikki kolme Albert O. Hirschmanin erittelemää uudistusten vastustamisen argumenttia. Toiminnan tulokset olisivat päinvastaisia kuin oli tarkoitettu (*perversity thesis*), toiminta olisi täysin turhaa ja tuloksetonta (*futility thesis*), tai se tuhoaisi jo saavutettuja arvokkaita asioita (*jeopardy thesis*).[47]

Suunnitelmataloudellisten ajatusten esittäjät olettivat, että talous ja yhteiskunta voitiin asettaa suunnittelevan tiedon kohteiksi ja siten tehdä läpinäkyviksi. He pitivät talouden omalakisen harmonian oletuksia katteettomina ja tähtäsivät siihen, mitä niin sanotun Tukholman koulun taloustieteilijä Gunnar Myrdal myöhemmin kutsui tehdyksi harmoniaksi[48]. Kummassakin tapauksessa tavoiteltiin epäpolitisoitua – tieteellisen asiantuntemuksen parhaaksi osoittamaa – valtion ja talouden suhdetta. Näiden epäpolitisoivien visioiden keskinäisen vastakkaisuuden vuoksi valtion ja talouden suhde oli 1930-luvun laman aikana poliittinen kysymys. Sitä se oli Suomessakin huolimatta siitä, että talouspoliittista päätöksentekoa hallitsi uusklassinen ortodoksia. Sen edustajille lankesi joka tapauksessa huomattava todistustaakka arkijärjen vakuuttamisessa siitä, että pulavuosien oudot ilmiöt poistuisivat talouden omien lainalaisuuksien eivätkä suunnitelmallisen sääntelyn avulla.

Isänmaan pelastaminen

Yhdessä monista pulan järjettömyyttä pilkanneista kertomuksistaan Pentti Haanpää kuvasi vuonna 1931 hankalaa pulmaa:

> "Koko maanpiirin oli täyttänyt ylenpalttinen runsaus: ihmisiä oli niin yllin kyllin, ettei kaikille riittänyt mitään työtä tai puuhaa, ja ruokatavaraa ja kaikenlaisia hyviä vehkeitä oli myös niin runsaasti, että alimmaiset mätänivät. Mutta kävi ilmi, ettei tällainen runsaus ollut

onneksi. Sillä eräs ihmiskunnan osa ei voinut mitenkään päästä pilaantuvien ruokatavarakasojen ääreen puhumattakaan hyvien vehkeiden tuottamasta mukavuudesta. Sillä ei ollut rahaa ostaa. Ja sillä ei ollut rahaa sen vuoksi, ettei se voinut myydä ainoata omaisuuttaan, työvoimaa."

Neuvokas ministeri keksi lopulta ratkaisuksi, että lasten hankinta, elatus ja kasvatus saatettiin valtion kaikenkattavaan kontrolliin. Joidenkin mielestä ratkaisu vivahti arveluttavasti sosialismiin ja kommunismiin, mutta sen oikeuttamiseksi oli tarjona kaikkien hyväksymiä nimityksiä:

> " 'Voimme sanoa tätä isänmaan pelastamiseksi', sanoivat sotaherrat. 'Eli kansalaistyövoiman tuotannon rationalisoimiseksi', sanoi ministeri."[49]

Haanpään kuvitelmassa on huomionarvoista, että koko maanpiirin ihmiskunnalliseen pulmaan keksittiin isänmaallinen, kansallinen ratkaisu. 1930-luvun lama oli tulkitsijoilleen maailmanpula, mutta siihen haettiin kaikkialla yhden maan ratkaisuja. Sellaisia olivat yleisesti vahvistuneen protektionismin lisäksi niin *New Deal* ja ruotsalainen työllisyyspolitiikka kuin natsi-Saksan militaristinen valtiokeskeisyyskin, kuten olivat myös Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelmat. Kansainvälinen ammattiyhdistysliitto ajoi internationalismin ja suunnitelmatalouden yhdistelmää, johon olisi kuulunut "maailmantalousneuvoston" perustaminen ja Euroopan muodostaminen yhdeksi "talousyksiköksi", mutta tavoitteet jäivät julistuksellisiksi. Ammattiyhdistysinternationaalin sihteeristö päätteli vuonna 1937, että talouslamasta oli noustu väärin keinoin, aseistautumisen ja maailmankaupan nationalististen rajoittamisen tietä.[50]

Nationalismia aktivoitiin talouslamasta selviytymisen strategioissa, erityisesti niihin kuuluneessa protektionismissa.[51] Tätä nationalismin muotoa voidaan luonnehtia hyväksikäyttämällä ja samalla kyseenalaistamalla Ferdinand Tönniesin klassista erottelua, jossa ovat vastakkain viileä, asiaperusteinen yhteiskunta (*Gesellschaft*) ja lämmin, henkilökohtaiseen samastumiseen perustuva yhteisö (*Gemeinschaft*). Talouslaman vahvistama nationalismi tähtäsi yhtä aikaa sekä *Gesellschaft*in että *Gemeinschaft*in lujittamiseen. Se

yhdisti toisiinsa jonkinlaisen yhteiskunnallisen rationalisoinnin ja kansallisen yhteisön rajojen vahvistamisen. Kansallissosialistinen Saksa vei yhdistelmän äärimmilleen.

Kansallisten rajojen, yhteiskunnallisen rationaalisuuden ja yhteisöllisen kiinteyden ideologinen yhdistelmä ei suinkaan ollut ominaista vain valtiollista sääntelyä edellyttäneille talouslamasta selviytymisen malleille. Se liittyi myös talouden omalakisuuden korostuksiin. Organismianalogia, jonka mukaisesti puhuttiin talouden terveydestä ja sairaudesta, kuvasi nimenomaan kansallisvaltion rajaamaa yhteiskuntaa. Lamaa tulkittiin tällaisen yhteiskunnan tilana: toisaalta sairaustilana tai sairauden paljastumisena, toisaalta sairauden parantavana tai hevoskuurin tarpeen osoittavana vaiheena.

Ulkoistetut pakot

Kolmekymmenluvun lamakeskustelussa ilmeni joka tapauksessa se, että monet yhteiskunnalliset toimintaperiaatteet olivat kiistanalaisia, yhtä hyvin suunnitelmatalous kuin kapitalismi ja demokratiakin. 1990-luvulla tilanne oli tässä suhteessa erilainen.

Uusliberalismi voimistui 1980-luvulla ylikansallisena ideologiana, joka määritteli valtion ja talouden suhdetta koskevan agendan. Tässä ideologiassa vapaa markkinatalous ja demokratia lankesivat pitkälti yhteen. Kommunistisen puolueen johtaman komentotalouden kohtalo vahvisti tätä ajattelutapaa. Kun vapaa markkinatalous ja demokratia määritelmällisesti kuuluivat yhteen, mielettömiltä näyttivät aiemmat vaatimukset siitä, että demokratia olisi laajennettava talouteen demokraattisen valtion sääntelyn tietä. Kapitalismin kehitystä koskenut "fordismin" tai "organisoidun kapitalismin" paradigma, joka oli vahvistunut toisen maailmansodan jälkeen, murtui 1980-luvulla. Vallitsevaksi tuli Otto Wille Kuusisen vuonna 1929 esittämä kanta, jonka mukaan kapitalistinen suunnitelmatalous oli mahdoton.

1930-luvun laman aikana sosialismi oli esittäytynyt kriisittömästi vahvistuvana talousjärjestelmänä. Vain melko pienelle vähemmistölle suomalaisia Neuvostoliitto oli tuolloinkaan mallimaa. 1930-luvun laman tulkitsijoista monet vetosivat myös neuvostojärjestelmän haitallisiin vaikutuksiin. Neuvostoliiton tulo sahatavaramarkkinoille

polkumyyntinä pidetyin hinnoin oli esimerkiksi Suvirannan lama-analyysin mukaan erityisen selvä osoitus talouden lainalaisuuksia loukkaavasta ja siten vahingollisesta toimintatavasta.[52] Vastaavalla tavalla keinotekoisesta järjestelmästä johtuneena laman osasyynä puhuttiin 1990-luvun laman aikana idänkaupan romahduksesta. Suuri ero oli kuitenkin siinä, että tällöin viitattiin tuon järjestelmän häviöön. Suomen 1990-luvun lamaa jälkikäteen selitettäessä on kyseenalaistettu idänkaupan supistumisen selitysvoimaa,[53] mutta tässä on tärkeätä, että lama voitiin uskottavasti esittää ja kokea huomattavalta osin seuraukseksi Neuvostoliiton hajoamisesta ja idänkaupan supistumisesta. 1920- ja 1930-luvulla Neuvostoliitto oli ollut kiistanalainen ilmiö tavalla, joka oli osaltaan politisoinut valtion ja talouden suhdetta. 1990-luvulla näin ei ollut laita. 1990-luvun lamakokemuksia tulkittiin reaalisosialismin romahduksen muovaamassa kansainvälispoliittisessa viitekehyksessä.

Kuusisen mukaan Neuvostoliiton sosialistinen suunnitelmatalous mahdollisti "kapitalistisen riiston ja orjuuden kahleista vapautuneiden ja omaa sosialistista kotiaan rakentavien inhimillisten tuotantovoimien innokkaan luovan kilpailun".[54] 1980-luvulla vahvistui käsitys, että kapitalismi oli vapautettava, jotta "inhimillisten tuotantovoimien" – *human resources* – luova kilpailu mahdollistuisi.

"Suomalaisen tiedon ja osaamisen merkitys on ratkaisevaa", vakuutettiin Harri Holkerin sinipunahallituksen ohjelmassa vuodelta 1987.[55] Hallitus tuli tunnetuksi ja myös pilkatuksi "hallitun rakennemuutoksen" tavoitteestaan. Talouden rakennemuutos todettiin hallitusohjelmassa yleismaailmalliseksi ilmiöksi, mutta siinä korostettiin muutoksen kansallista hallintaa. Hallituskauden kauaskantoisimmat päätökset koskivat jo sitä ennen aloitettua rahamarkkinoiden vapauttamista eli Suomen sopeuttamista pääomaliikkeiden kansainvälisen sääntelyn purkamiseen ja globaalien rahamarkkinoiden muodostumiseen. Rahamarkkinoiden vapauttaminen tapahtui yksittäisin – ensi sijassa Suomen Pankin – toimenpitein ilman laajaa julkista keskustelua.[56] Näiden päätösten ja niiden keskinäisen järjestyksen merkitys talouskriisin synnylle ja syvyydelle ei ole tässä tutkimuskysymyksenä, ei myöskään se, mitä seurasi siitä, että pääomaliikkeiden vapauttamisen rinnalla koetettiin pitää kiinni vakaasta ja vahvasta markasta. Sen sijaan on kiinnostavaa, mitä

merkitsi se, että aiemmin kansallisen politiikan agendalle kuuluneet kysymykset muuttuivat sellaisiksi, että ne voitiin tulkita ulkoisiksi pakottaviksi ehdoiksi. Voidaan sanoa, että tämä edesauttoi uudenlaisten valtion ja talouden suhdetta epäpolitisoivien kansallisten korostusten kehittymistä.

Lama loi lisäedellytyksiä kansallisen yhteisyyden retoriikalle, jolle oli tarjolla perinnepohjaa ja viiteaineistoa kansallisen menneisyyden dramatiikassa. Ulkoisen välttämättömyyden ja sitä tinkimättä täyttävän sisäisen tahdon yhdistelmä sai suomalaisessa julkisessa puhunnassa erityistä pontta talouskriisin aikana. Pysyvyyttä edusti kansallinen "me"-toimija, joka sisäisellä tahdollaan teki sen, mikä oli välttämätöntä tehdä, ja oli myös valmis luopumaan entisen maailman perintöä olevista vanhoista rasitteista.

1990-luvulla kansallisen ja kansainvälisen suhde oli äkkipäätä katsoen päinvastainen kuin 1930-luvulla. 1990-luvun alun Suomessa lama tulkittiin kansalliseksi, kun taas sen ratkaisuissa pääsuuntana oli tiivistyvä osallistuminen globalisoituvaan talouteen ja integroituvaan Eurooppaan. Tarkemmin tarkastellen havaitaan kuitenkin, että 1990-luvun lamassa vahvistuivat nationalistiset, kansallista yhteisöä korostaneet äänenpainot – ja nimenomaan sellaiset, jotka näyttävät yleisestikin liittyvän globalisaatioksi kutsuttuihin muutoksiin.

Kansallinen innovaatiojärjestelmä

Kansallisen yhteisyyden sanomassa, sellaisena kuin se 1990-luvun alussa muotoutui, voidaan erottaa kaksi valtion ja talouden suhteeseen liittyvää puolta. Yhdeltä puolen kansallinen "me" ankkuroitiin ajatukseen, että talous edusti välttämättömyyksiä, jotka asettivat rajat ja tehtävät politiikalle[57]. Toisaalta kuitenkin kansallinen yhteisö hahmottui valtion aktiivisin toimin luotavaksi kontekstiksi innovatiivisuudessaan rajattoman vapaalle taloudelle. Tähän kontekstiin viittasi käsite "kansallinen innovaatiojärjestelmä".

Käsite kehiteltiin 1980-luvulla Joseph Schumpeteria ajankohtaistaneen uusinstitutionalistisen taloustieteen piirissä.[58] Vuonna 1986 perustettu valtion tiede- ja teknologianeuvosto nosti kansallisen innovaatiojärjestelmän suomalaiseen keskusteluun vuonna 1990

Katsaus 1990 -julkaisussaan, jossa se viitoitti 1990-luvun tiede- ja teknologiapolitiikkaa. "Laaja-alaisesti nähdystä" kansallisesta innovaatiojärjestelmästä tuli nopeasti "yhteiskunnassa eri tahoilla tehtävän kehittämistyön keskeinen käsite", neuvosto saattoi vuonna 1994 todeta. Se tarkoitti kansallisella innovaatiojärjestelmällä "kaikkien uuden tiedon ja osaamisen kehittämiseen ja hyödyntämiseen vaikuttavien tekijöiden kokonaisuutta".[59] 1990-luvun aikana käsite omaksuttiin kansallisten kilpailukykystrategioiden keskuskäsitteeksi niissä osissa maailmaa, jotka eivät olleet vajonneet toivottomaan köyhyyteen.

'Kansallinen innovaatiojärjestelmä' viittasi tehtäviin, joiden Bruno Suviranta oli vuonna 1929 katsonut kuuluvan "luonnostaan" valtiolle: "huolenpitoon tarpeellisesta ammattiopetuksesta ja elinkeinoelämän taloudellisia tuloksia edistävään koe- ja tutkimustoimintaan". Näkökulma näihin tehtäviin oli kuitenkin muuttunut, sillä kilpailukyky oli saanut uusia merkityksiä. Vanhalla ajattelulla, jonka mukaan "meidän" yrityksemme edustavat kansantalouttamme maailmanmarkkinakilpailussa, oli yhä ideologista voimaa, mutta sen rinnalle nousi uudenlainen kilpailukykyvaatimus. "Meidän" oli osoitettava luotettavuutemme ja houkuttelevuutemme niiden ylikansallisten toimijoiden edessä, joiden päätökset ohjasivat rahavirtoja sekä tuotannon ja työpaikkojen sijaintia. Suomen oli oltava kilpailukykyinen sijaintipaikka kilpailukykyiselle yritystoiminnalle.[60]

Tehtävänasettelua tukivat tutkimustiedot, joiden mukaan kansalliset ja paikalliset institutionaaliset edellytykset ovat tärkeitä myös globaalisti toimiville yrityksille. Kansallisen kotipesän merkitystä opettaneen yhdysvaltalaisekonomistin Michael E. Porterin "timanttimalli" ja "klusterianalyysi" saivat Suomessa laajaa vastakaikua 1990-luvun alussa.[61] Tietoon, osaamiseen ja innovatiivisuuteen perustuva kilpailustrategia hyväksyttiin empimättä myös vasemmistopuolueissa ja ammattiyhdistysliikkeessä, olihan se vaihtoehto matalain palkkoihin ja alhaisiin sosiaalimenoihin perustuvalle kilpailustrategialle. Innovatiivisuuden edistämisellä voitiin toisaalta perustella erilaisia näkemyksiä esimerkiksi työelämän sääntelystä. Niiden, jotka vaativat työelämään lisää joustavuutta, ei tarvinnut tyytyä perustelemaan tätä vain sillä, että kansallista sosiaalista sääntelyä piti purkaa kustannussyistä. Joustavuudelle voitiin kehitellä myös

perusteluja, jotka todistivat sen innovatiivisuuden lisäämiseksi. Työelämän sääntelyn puolustajat, ennen muuta ammattiyhdistysliike, keskittyivät puolestaan todistamaan, ettei uusliberalistisella sääntelyn purkamisella voitu saavuttaa innovatiivisuuteen perustuvaa kilpailukykyä, koska tämä edellytti työntekijöiltä sitoutuneisuutta ja siten turvallisuuden tunnetta.

Kansallisen innovaatiojärjestelmän käsite edellytti työelämään, koulutukseen ja teknologiaan liittyvien instituutioiden tarkastelemista ja integroimista globaalin taloudellisen kilpailun kannalta. Valtion tiede- ja teknologianeuvoston "laaja-alaisesti näkemä" kansallinen innovaatiojärjestelmä oli itse asiassa uusi näkökulma kaikkeen siihen, mitä on totuttu kutsumaan yhteiskunnaksi.

Jatkuvuuden ja katkoksen dualismi luonnehtii tätä näkökulmaa usealla eri tavalla. Ensimmäinen dualismi koskee instituutioiden suhdetta tavoitteelliseen toimintaan. Instituutioita saatetaan korostaa kahdella päinvastaisella tavalla: ne voidaan nähdä valintoja ohjaavana "polkuriippuvuutena" tai tietoisella "kehittämisstrategialla" luotavina kilpailukyvyn edellytyksinä. Toinen jatkuvuuden ja katkoksen dualismi liittyy instituutioiden ja innovaatioiden suhteeseen. Instituutioille ominaista jatkuvuutta korostetaan katkosta merkitsevien innovaatioiden edellytyksenä. Puheessa kansallisesta innovaatiojärjestelmästä kilpailukykymme perustana ilmenee kolmaskin jatkuvuuden ja katkoksen dualismi. Kansallinen "me" edustaa jatkuvuutta samalla, kun "meidän" edellytetään vastaavan uusiin haasteisiin edistämällä katkosta eli vapautumalla menneisyyden rasitteista ja joustavuuden esteistä.

Talouspoliittisen agendan määrittelijöiden julkisessa puhunnassa myös lama oli jatkuvuuden ja katkoksen kannalta kahtalainen ilmiö. Se oli rangaistus aiemmasta kevytmielisyydestä, eritoten 1980-luvun lopun "kulutusjuhlasta" tai "kasinokapitalismista". Tässä menneisyys kuvautui tiukan taloudenpidon ja kovan työn pitkänä linjana, jolta oli kuitenkin livetty edellisvuosina ja jolle "meidän" lamasta selviytyäksemme ja siitä viisastuneina oli palattava. Toisen kuvan mukaan lama herätti meidät siihen, että olimme vuosikymmenten ajan luoneet jäykkiä säänneltyjä rakenteita niin työmarkkinoille kuin ulkomaankauppaan ja tuudittautuneet kestämättömään turvallisuudentunteeseen. Meidän oli pakko oppia elämään uudessa vapaan kil-

pailun maailmassa.

Näissä erilaisissa muutoskuvissa ilmeni osittain se, että 1990-luvun laman yhteydessä kietoutuivat toisiinsa useat eritasoiset ja -kestoiset muutokset. Nämä olivat yleisiä, kansainvälisiä tai ylikansallisia: tehdasteollisen paradigman murtuminen eli se, mitä Holkerin hallitus kutsui "hallituksi rakennemuutokseksi"[62], rahamarkkinoiden globalisoituminen, kylmän sodan päättyminen sekä Euroopan integraation uusi vaihe. Muutosten toteutumistavat ja yhteisvaikutukset olivat kuitenkin erityisiä, kansallisia, mikä näkyi Suomen talouskriisissä. Oli kuitenkin myös toisinpäin. Suomessa talouskriisi tuli tarjolle selittämään ilmiöitä ja kokemuksia, jotka johtuivat sitä ennen ja siitä riippumatta alkaneista muutoksista. Näiden muutosten yhteydessä kehitetyt kysymyksenasettelut ja vastaustavat saivat lisävoimaa siitä, että ne näyttivät viittovan myös lamasta selviytymisen suunnan. Kansallinen innovaatiojärjestelmä sai tällaisen merkityksen ja voiman.[63]

Refleksiivisyys

Eino Jutikkala on huomauttanut, että liberalismi oli "suunnitelmataloutta" suuremmassa määrin kuin merkantilismi. Se kykeni paljon syvempään valtiointerventioon, kuten rokotuspakkoon ja oppi- ja asevelvollisuuteen.[64] Vastaavasti voidaan väittää, että suunnitteluideologia kehkeytyi toden teolla vaiheessa, jossa todistettiin suunnitelmataloudellisten tavoitteenasettelujen häviötä. Projekteineen, strategioineen ja evaluaatioineen suunnittelun eetos ja paatos läpäisevät elämänmenoa maailmassa, jota kuvataan postmoderniksi, postkommunistiseksi tai postfordistiseksi. Samantapainen paradoksi havaitaan tarkasteltaessa tapoja puhua yhteisötoimijoista, erityisesti kansallisesta yhteisöstä. 1900-luvun lopussa, globalisaatioksi kutsutun muutoksen aikana, kehkeytyivät monet niistä piirteistä, jotka "modernistinen" nationalismintutkimus on liittänyt 1800-luvun nationalismiin. Kansallisten "kuviteltujen yhteisöjen" (Benedict Anderson) jatkuva uudelleen tuottaminen on tärkeä osa globaalia talouskilpailua. Eric Hobsbawmin korostama nationalismin piirre, traditioiden etsiminen ja keksiminen, on keskeisellä sijalla, kun "me" profiloidumme kilpailukykymme arvioijien edessä.[65]

Suunnittelun lähtökohdat ovat tiedon ja osaamisen Suomea rakennettaessa kuitenkin erilaiset kuin 1930-luvulla. Silloisissa ja myöhemmissäkin suunnitelmataloustavoitteissa lähtökohtana oli tuotannollinen rationaalisuus, jonka mukaisesti haluttiin säännellä markkinoita. Markkinoiden lyhytjänteisyys pyrittiin alistamaan tuotannon ominaispiirteeksi ajatellulle pitkäjänteisyydelle. 1990-luvulla toimittiin jo edellisellä vuosikymmenellä tapahtuneen käänteen suuntaisesti: tuotantoa – tuotteita, tuotantoprosesseja ja tuottajia – muovattiin markkinalogiikan mukaisesti. Tämä merkitsi sitä, että yhä useammat elämänilmiöt "tuotteistettiin" samalla kun tuottajilta, työntekijöiltä, edellytettiin sekä joustavuutta että sitoutumista yrityksen tavoitteisiin. Yrittäjyydestä tuli palkkatyötäkin koskeva normi kahdella tavalla. Työntekijän on määrä sisäistää hänet työllistäneen yrityksen näkökulma suhteessa asiakkaisiin ("asiakaslähtöisyys") ja sijoittajiin. Hänen on myös määrä tarkastella omaa elämistään projektina, jossa hän kehittää ja tuotteistaa itseään. 1990-luvun lopussa 'portfolio' yleistyi tätä markkinointitehtävää ilmaisevaksi käsitteeksi.

Tapaa, jolla suunnitelmallisuus ilmenee kansallisen kilpailukykyyhteisön rakentamisen yhteydessä, voidaan luonnehtia refleksiivisyydeksi. Tämä tarkoittaa toimintaan itseensä sisältyvää toiminnan ja toimijuuden jatkuvaa arviointia. Kyseessä on inhimillisen toiminnan ominaispiirre, mutta aiempaa vahvemmaksi mahdollisuudeksi ja välttämättömyydeksi on tullut itsearvioinnin tietoinen kehittäminen ja nopeuttaminen, refleksiivisyyden refleksiivisyys.[66] Itsearvioinnin kriteerinä kilpailukyky on saanut monikerroksisen sisällön. Yksilöllisen kilpailukyvyn olennaiseksi osaksi on tullut kyky ajatella omaa toimintaa ja osaamista työpaikan, yrityksen, toimialan ja kansantalouden kilpailukyvyn kannalta ja harjoittaa tämän edellyttämää vertailua. Kilpailukykytavoitteeseen sitoutuneelle ammattiyhdistysliikkeelle ja vielä erityisesti paikallisille aktiiveille ja luottamushenkilöille on langennut kasvatustehtävä tällaisten refleksiivisten taitojen kehittämisessä.[67]

Kuitenkin samaan aikaan kun "meiltä" vaadittiin muutosalttiutta, vaadittiin myös pitkäjänteisyyttä ja vakautta. Päivän innovaatio julistettiin jokaisen asiaksi, mutta samalla edellytettiin myös luottamusta asiantuntemukseen. Valtion ja talouden suhde epäpolitisoitui 1990-

luvulla siten, että vaihtoehtojen esittämisen ja punnitsemisen aika, poliittisen lähestymistavan vaatima "julkinen reflektioaika"[68], supistui kahdelta suunnalta. Politiikan oli reagoitava nopeasti talouden muutoksiin, mutta samalla osoitettava pitkäjänteisyyttä ja vakautta markkinavoimien edessä, koska nämä reagoivat herkästi "valtion ja kansalaisten harhaotteisiin", lainatakseni Kivimäen 1930-lukulaista ilmaisua. Kummastakin suunnasta vahvistui konsensus konsensuksen välttämättömyydestä. Konsensus osoitti vakautta ja luotettavuutta sekä mahdollisti "kipeiden päätösten" nopean tekemisen siltä pohjin, että poliittisten ja eturyhmien edustajat luottivat toisiinsa sekä virkamiesten asiantuntemukseen ja asiantuntijuuden yleiseen kunnioitukseen.

Darwinistisen epäpolitisoinnin kaksi tapaa

Näkemys taloudellisesta kilpailusta yhteiskuntia muovaavana voimana on kaikkea muuta kuin uusi. Se oli paljon esillä myös 1930-luvulla. Kuitenkin 1930-luvun ja 1990-luvun lamakeskustelut erosivat siinä, miten yhteiskunta ymmärrettiin.

1930-luvun näkemyksiä yhdisti laajalti ajattelu, jossa yhteiskunnat olivat evoluution kohteita ja evoluutio merkitsi yhteiskuntaa kokonaisuutena koskevan ja rationalisoivan tiedon kasvua. Yhteiskunta epäpolitisoituisi siten, että tiede ylittäisi politiikan ja tekisi yhteiskunnasta ikään kuin jälkipoliittisen.[69] Tällainen ajattelu oli ominaista suunnitelmatalouden tavoittelijoille. Yhteiskuntaa koskevan tiedon kasvua korostivat toisin painotuksin myös ne, jotka halusivat lujittaa talouden omia lainalaisuuksia paljastavan ja puolustavan asiantuntemuksen asemaa. Siitä, että luotettiin tietoon yhteiskunna*sta*, ei välttämättä seurannut, että olisi haluttu laajentaa tietoa yhteiskunna*ssa*. Henkisen työn asiaa ajettaessa yhteiskunta kuvattiin mielellään elimistönä, jonka aivoina henkinen työ toimi. 1930-luvun laman aikana henkisen työn edustajat ja myös valtiolliset päätöksentekijät huolestuivat siitä, että aivojen asianmukaista toimintaa ja siten koko yhteiskuntaa uhkasi "ylioppilastulva" eli "koulunkäyneiden liikarunsaus".[70]

1990-luvun laman alkaessa asetelma oli toinen. Jo pari vuosikymmentä aiemmin aloitetulle keskustelulle "tietoyhteiskunnasta"

olivat antaneet suunnan ne, joiden mielestä oli luovuttava ajattelemasta yhteiskuntaa yhä täydellisemmin tiedollisesti hallittavana kokonaisuutena. Tietoyhteiskunnassa vallitsee usko tietoon yhteiskunna*ssa* ja epäusko tietoon yhteiskunna*sta*. Kun maailma hahmottui globaalin talouskilpailun areenaksi, politiikan perusteluissa väistyi taka-alalle evoluution suuri edistyslinja ja niissä korostui darwinismin toinen puoli, olemassaolontaistelu luomakunnan pysyvänä toimintatapana. Näin tapahtui niin Euroopassa kuin muuallakin.[71] Siinä missä suunnitelmataloudellinen yhteiskunta oli esitetty evoluution korkeampana asteena ja siten *jälki*poliittisena figuurina, kansallinen kilpailukyky-yhteisö vetoaa olemassaolontaisteluun sinänsä ja kuvautuu pikemminkin *esi*poliittiseksi toimijaksi. Suomessa lama antoi erityistä pohjaa kansallisen yhteisön esittämiselle olemassaolontaistelun toimijana.

Syyllisyydestä laman syntyyn kiisteltiin ja kiistellään, samoin siitä, kenen toiminta laman aikana oli oikeata konsensuksen lujittamista. Lamaan vetoamalla on kuitenkin ollut mahdollista myös epäpolitisoida ja oikeuttaa ratkaisuja, joiden sisältönä on ollut sopeutuminen ja myötävaikuttaminen sitä ennen ja siitä riippumatta alkaneisiin muutoksiin. 1990-luvun alkupuolella näitä muutoksia alettiin kutsua globalisaatioksi. Kun laman ja näiden yleisten muutosten vaikutukset ovat kietoutuneet erottamattomasti yhteen, talouskriisin jälkeenkin jatkunutta työn puutteeseen, epävarmuuteen tai liiallisuuteen liittyvää pahoinvointia on ollut helppoa tulkita kapeasti vain laman pitkänä varjona. Lamasta selviytymiselle taas on ollut mahdollista antaa laajoja ideologisia merkityksiä. Siitä on tullut osa tiedon ja osaamisen Suomen menestystarinaa. Se, että Manuel Castells ja muut tietoyhteiskuntateoreetikot ovat ilmaisseet ihailevansa Suomen mallia, on lisännyt selviytymistarinan arkiseen nationalismiin juhlavia sävyjä: "me" olemme osoittaneet muillekin kykymme nousta ahdingosta menestykseen globaalissa kilpailussa.

1 Kumpikin esimerkki on otettu Nykysuomen sanakirjasta.
2 Tästä ks. Kianderin artikkeli tässä kirjassa.
3 Pekkarinen & Vartiainen 1993.
4 Näin esim. Kiander tämän kirjan artikkelissaan.
5 Dunn 1990, 6.
6 Esim. Palonen 1997, 16–19.
7 Giddens 1984, 290–96.
8 O.W. Kuusinen, "Kansainvälinen tilanne ja Kominternin tehtävät. Alustus Kominternin Toimeenpanevan Komitean X täysistunnossa 3. heinäkuuta 1929", O.W. Kuusinen, Valitut teokset (1918–1964). Kustannusliike edistys, Moskova, s.a., 115.
9 Rudolf Hilferding, "Die Aufgaben der Sozialdemokratie in der Republik", Sozialdemokratische Arbeiterbewegung und Weimarer Republik. Materialien zur geschichtlichen Entwicklung 1927–1933. Herausgegeben von Wolfgang Luthardt. Erster Band. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1978; Kettunen 1986, 266–68.
10 Kettunen 1994, 130–37.
11 Kuusinen, Kansainvälinen tilanne ja Kominternin tehtävät, 112–14.
12 The Social Aspects of Rationalisation. Introductory Studies. International Labour Office. Studies and Reports, Series B (Economic Conditions) No. 18. Geneva 1931, 376.
13 Esim. Ranskan osalta tästä laajennuksesta ks. Kuisel 1981, 105–107.
14 Kettunen 1994, 135–36. – Keynes korosti ILO:n omaksuneen johdonmukaisesti sen "totuuden", että tällainen kansallinen politiikka kaikkien maiden samanaikaisesti noudattamana palauttaisi myös "kansainvälisten suhteiden terveyden ja voiman, mitattakoon sitä sitten kotimaisen työllisyystason tai kansainvälisen kauppavolyymin avulla". John Maynard Keynes, Työllisyys, korko ja raha. Yleinen teoria. Suomentaneet Ahti Karjalainen ja Pentti Kivinen. WSOY, Porvoo 1951.
15 Otto Bauer, Kapitalismus und Sozialismus nach dem Weltkrieg. Erster Band: Rationalisierung – Fehlrationalisierung. Wien 1931.
16 De Geer 1978, 268–71; Kettunen 1994, 279.
17 Palkkatyöläisestä esim. seuraavat kirjoitukset: H.M.A:ta (= Hugo M. Ahokanta): "Pjatiletka, bolshevistisen järjestelmän suurrynnistys. Mihin se tähtää, onko se toteutettavissa ja missä määrin? Puuaurasta traktoriin, käsityöpajasta juoksevan hihnan ääreen" (28.10.1932); Cay Sundström: "Tekniikka, tiede, yhteiskunta. Miten uusi Venäjä rakennetaan" (23.12.1932).
18 Palkkatyöläinen 22.7.1932.
19 Friedrich Engels oli esittänyt sosialismin ja barbarian kahtena varsinaisena tulevaisuuden vaihtoehtona. Rosa Luxemburg nosti tämän vaihtoehtoasetelman esille ensimmäisen maailmansodan aikana. Rosa Luxemburg, Die Krise der Sozialdemokratie (Junius-Broschüre), Rosa Luxemburg: Politische Schriften II. Herausgegeben von Ossip K. Flechtheim. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1966, 31–32.
20 Esim. Christensen 1990, 130–46.
21 Pöytäkirja Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton r.y. Helsingissä huhtikuun 22., 23. ja 24. päivinä 1934 pidetystä edustajakokouksesta. Helsinki 1934, esitykset, 47–54, pöytäkirja, 80–88; Kansainvälisen Ammattiyhdistysliiton toimintaohjelmia. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton julkaisusarja 2. Helsinki 1933, 77; SAK:n työvaliokunta 25.1.1934. Ammattiyhdistysarkisto, Helsinki (AyA).
22 Turkulaisista kutomatyöläisnaisista ks. Suorannan artikkeli tässä kirjassa. – Työnantajien linjauksista esim. A. H. (todennäköisesti Antti Hackzell): "Kysymys 40 tunnin työviikosta". Teollisuuslehti 1/1932 (20.1.); STK:n hallituksen asettaman toimikunnan kiertokirje "Voimassaolevan sosialilainsäädännön muuttamiskysymyksen valmistelu" työnantajaliitoille 14.4.1932 (työaikalainsäädäntö mainitaan ensimmäisenä luettelossa sosiaalipoliittisista laeista, joiden asettamista liiallisista rasitteista työnantajien olisi syytä pyrkiä vapautumaan). STK D 14:1. Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto, Mikkeli (ELKA); STK:n hallitus 13.11.1936 (käsiteltävänä ILO-sopimus 40-tuntisesta työviikosta). STK C 2:2. ELKA. Omilla linjoillaan oli "Suomen Fordiksi" mainittu tehtailija Rafael Haarla, joka arveli vuoden 1932 alussa, että työpäivän pysyvä lyhentäminen 6–7-tuntiseksi olisi tarpeen. "Työ on miehen kunnia". Vapaa Työ 9.2.1932.
23 Hellström 1992, 86–92.
24 Esim. belgialaisen sosiaalidemokraatin Hendrik de Manin suunnitelmataloudellisten pohdintojen tällaisesta merkityksestä oman maansa ja Ranskan työväenliikkeissä ks. Kuisel 1981, 108–18. – Erilaisina ruotsalaisten sosiaalidemokraattien suunnitelmatalousideoiden merkitystä ja uutuutta (tai vanhuutta) koskevina tulkintoina ks. Landgren 1960, 84–92; Lewin 1967, 59–80; Unga 1976, 178–95; Gustafsson 1993, 56–59. Unga ja Gustafsson kiistävät Landgrenin ja Lewinin tulkinnat siitä, että 1930-luvun ruotsalainen kriisipolitiikka olisi sisältänyt merkittäviä talous- ja työllisyyspoliittisia tai suunnitelmataloudellisia uutuuksia. 1930-luvun käänteen syvyyttä korostavien tulkintojen kritiikki on perusteltua. Kriitikot eivät kuitenkaan kiinnitä riittävästi huomiota siihen, että käännettä eivät korostaneet vain jälkikäteistulkitsijat, vaan "uusi" ruotsalainen politiikka oli jo 1930-luvulla näkyvästi esillä kansainvälisissäkin keskusteluissa esim. ILO:n piirissä.
25 Unga 1976, 172; Gustafsson 1993, 60–61.
26 Slagstad 1998, 191–98.
27 Käsitteestä ks. Kettunen 1986, 48, 231–33.
28 Bertil von Alfthan, "Ammattitaito ja työnsaantimahdollisuudet. Muutamia näkökohtia teollisuuden rationalisoimisesta", Teollisuuslehti 10/1930
29 Suomen Teollisuusliiton toiminta v. 1935. Suomen Teollisuusliiton Tiedonantoja n:o 16, maaliskuu 1936. TKL, AE 02. ELKA.
30 Rationalisoiminen, työttömyys ja uusien työtilaisuuksien luominen. Suomen Rationalisoimistyön Edistämisyhdistyksen julkaisuja N:o 1 – 1936. Helsinki 1936, 31–32.
31 International Labour Conference. Twentieth Session, Geneva, 1936. Record of Proceedings. International Labour Office, Geneva 1936, 127–28 (Ruotsin työnantajaedustaja Wistrand), 134 (Kyrenius).
32 "Pohjoismaisen yhteistyön merkeissä", Teollisuuslehti 8/1936.
33 International Labour Conference. Twenty-third Session, Geneva, 1937. Record of Proceedings. International Labour Office, Geneva 1937, 161–63.
34 Valtionyritysten, kuten Outokummun ja Enso-Gutzeitin, soveltuvuudesta näihin lainalaisuuksiin oli vaihtelevia mielipiteitä. Yksityisen suurteollisuuden edustajat näkivät niissä kavahdettavaa valtiososialismia. Kuisma 1993, 90–94.
35 Pääministeri Toivo Kivimäen hallituksen ohjelma. Kivimäen ohjelmapuhe valtioneuvoston yleisessä istunnossa 15.12.1932. http://www.valtioneuvosto.fi/vn/liston/base.lsp?r=3780&k=fi&old=3687. –Kivimäen hallituksen yhteyksistä puunjalostusteollisuuteen ks. Kuisma 1993, 84.
36 Valtiopäivät 1933 Asiakirjat II, hall. esitys n:o 14. – Esityksestä käytyä keskustelua kuvaa perusteellisesti Tuori 1983, 278–85.
37 Tähän tapaan esim. Kyösti Haataja, Nykyisen valtiollisen aseman selvittelyä. Viipuri 1933; Emil J. Simola, "Huomioita työttömyyskysymyksestä", Teknillinen Aikakauslehti 1935, 81–83.

38 Lainaus hallituksen esityksestä (Valtiopäivät 1933, hall. esitys n:o 14), 3.
39 Valtiopäivät 1936 Pöytäkirjat, 245–53 (erityisesti Wiik, Kalliokoski, Sventorzetski, Pekkala); Tuori 1983, 278–85.
40 Maier 1975.
41 Paakkunainen 1985; Soikkanen 1991.
42 Kettunen & Turunen 1994, 77–84.
43 Valtiopäivät 1934 Pöytäkirjat, 602–607, lainaukset s. 606 (Kivimäki).
44 Taloudellisen neuvottelukunnan lausunto taloudellisen tilanteen johdosta. Taloudellisen neuvottelukunnan julkaisuja 3. Helsinki 1929, 3–5.
45 Br. Suviranta, Taloudellinen asema. Tutkimus nykyisestä lamakaudesta ja sen syistä. Taloudellisen neuvottelukunnan julkaisuja 2. Helsinki 1929, 198.
46 Br. Suviranta, Suomi ja maailman talouspula. Taloudellisen neuvottelukunnan julkaisuja 12. Helsinki 1931, 120.
47 Hirschman 1991.
48 Gunnar Myrdal, Beyond the Welfare State. Economic Planning in the Welfare States and its International Implications. Gerald Duckworth & Co. Ltd., London 1960, 56–58 ("created harmony").
49 Pentti Haanpää, "Työvoiman tuotannon rationalisoiminen", Pentti Haanpää: Teokset 2. Otava, Helsinki, 43–46, lainaukset s. 43 ja 46.
50 Protokoll der Auschusssitzung des Internationalen Gewerkschaftsbundes vom 16.–18. März im Sitzungssaal des Finanzamtes in Bern, 18 ("Europa als Wirtschaftseinheit"). IFTU 81. International Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam (IISG); Kansainvälisen Ammattiyhdistysliiton toimintaohjelmia (1933), 66–67 ("Maailmantalousneuvosto"); Report of Secretariat on the Activities of the International Federation of Trade Unions during the Period from 1st January, 1936, to 30th April, 1937. To the IFTU General Council Meeting, 1939. IFTU 102. IISG; Kettunen 1994, 136; Kettunen 2001, 234.
51 Ks. esim. Frank 1999, 56–78.
52 Suviranta, Suomi ja maailman talouspula (1931), 45–49.
53 Kiander 2001, 8, 23.
54 Kuusinen, Kansainvälinen tilanne ja Kominternin tehtävät (s.a.), 119.
55 Pääministeri Harri Holkerin hallituksen ohjelma. http://www.valtioneuvosto.fi/vn/liston/base.lsp?r=3763&k=fi&old=3687.
56 Ranki 2000, 146–57.
57 Ajattelumallin ilmenemisestä talouspolitiikan valmistelijoiden, päättäjien ja toimeenpanijoiden lamatulkinnoissa ks. Kantola 2002. Samantapaisesta argumentointitavasta valtiovarainministerien budjettiesitelmissä ks. Heinonen, Mykkänen, Pantzar & Roponen 1996, erityisesti s. 82–100.
58 Nielsen 1991, 20.
59 Valtion tiede- ja teknologianeuvosto: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kehittämisstrategia. Helsinki 1993, lainaukset s. 7, 61.
60 Esim. Hernesniemi, Lammi & Ylä-Anttila 1995.
61 Porterin teos The Competitive Advantage of Nations (1989) julkaistiin suomeksi vuonna 1991 nimellä Kansakuntien kilpailuetu (Otava). Porterin virittämästä keskustelusta ks. esim. Penttinen 1994.
62 Vrt. Kortteinen 1987.
63 Valtion tiede- ja teknologianeuvosto: Tiedon ja osaamisen Suomi (1993), 9 (alaluku "Laman yli").
64 Jutikkala 1949, 463–65.
65 Vrt. Anderson 1983; Hobsbawm 1983.

66 Vrt. Lash & Urry 1994, 108; Giddens 1994, 86; Adam 1996, 139.
67 Vrt. Ilmonen, Jokivuori, Liikanen, Kevätsalo & Juuti 1998, 101–23.
68 Negt & Kluge 1993, 305–309 (Negtin kirjoittamaksi merkitty luku Geschwindigkeit als Politik).
69 Westermarckilainen sosiologi ja edistyspuoluelainen poliitikko Rudolf Holsti kirjoitti vuonna 1924: "Kaikilla inhimillisen toiminnan aloilla väistyy yksinkertainen, järjestämätön työ kehittyneen ja tarkasti järjestetyn työn tieltä, ja tieteellinen apu tulee lopulta yhä väistämättömämmäksi. Luonnonkansojen yksinkertaisista yhteiskunnista nykyisiin kulttuuriyhteiskuntiin on kehitys ollut valtava, mutta vastaisuus vaatii jo tieteellistä menetelmää yhteiskuntien hoidossa; järjestetyt luokka- ja puoluekatsantokannat eivät siihen riitä." Rudolf Holsti, "Yhteiskunta", Valtiotieteiden käsikirja. Neljäs osa. Helsinki 1924, 626.
70 Kettunen 2001, 199–201.
71 Kriittisenä esityksenä globaalin kilpailun darwinistisesta korostamisesta ks. Petrella 1995, 11–23.

Jaakko Kiander

1930-luvun pulakausi ja 1990-luvun talouskriisi

Talouspolitiikan ja taloudellisen ajattelun vertailua

Suomen talous kävi vuosien 1985–2000 aikana läpi kaksi voimakasta nousukautta ja poikkeuksellisen syvän laman. Lama ajoittui vuosiin 1990–93; toisin sanoen se koettiin 60 vuotta myöhemmin kuin edellinen merkittävä rauhanaikainen taloudellinen kriisi. Vaikka 30-luvun ja 90-luvun kriisejä erottaa kuusi vuosikymmentä, on niistä löydettävissä monia hätkähdyttäviä yhtäläisyyksiä.

Lähes kaikki maat kokivat syvän kriisin 1930-luvun alussa. 1990-luvulla Suomen talouden kokemat vaihtelut olivat sen sijaan muihin teollisuusmaihin verrattuna poikkeuksellisia. Kaikissa läntisissä teollisuusmaissa koettiin taloudellinen taantuma 1990-luvun alussa, mutta kriisistä puhuminen tuntuu liioittelulta muiden kuin Suomen ja Ruotsin kohdalla. Tämän vuoksi vertailukohtia Suomen kokemalle finanssikriisille joudutaankin hakemaan kaukaa: toisaalta Latinalaisen Amerikan ja Aasian maiden 1990-luvulla kokemista valuutta- ja pankkikriiseistä toisaalta taas 1930-luvun suuresta lamasta.

Jälkikäteen katsoen näyttää yhä enemmän siltä, että Suomen 1990-luvun lamassa oli ennen kaikkea kysymys finanssikriisistä, jolla oli voimakkaita ja pitkäaikaisia reaalitaloudellisia vaikutuksia. Samalla tavoin 1930-luvun pula oli viime kädessä luonteeltaan

rahataloudellinen ilmiö, kultakantaan liittynyt finanssikriisi.[1] Finanssikriisit taas liittyvät kiinteästi talouspolitiikkaan – etenkin raha- ja valuuttakurssipolitiikkaan. Talouspolitiikkaa vuorostaan ohjaavat kulloinkin vallalla olevat ja erilaisiin teoreettisiin lähtökohtiin pohjautuvat käsitykset siitä, mitkä ovat ne keinot, joilla taloutta tulee ohjata.

Tässä artikkelissa lähestytään 1930-luvun talouskriisiä 1990-luvun kokemusten näkökulmasta. Tarkastelun painopiste on talouspolitiikassa sekä niissä taloustieteellisissä opeissa, jotka talouspolitiikkaa ovat ohjanneet.

Taloustiede ja makrotalouden kriisit

1930-luvun suuren lamakauden perintönä syntyi uusi taloustieteen haara, makrotalousteoria. Se perustui suurelta osin John Maynard Keynesin käynnistämään tieteelliseen ja talouspoliittiseen vallankumoukseen. Uusi ajattelu omaksuttiin laajalti toisen maailmansodan jälkeen. Sen seurauksena talouspolitiikan tavoitteeksi asetettiin pyrkimys täystyöllisyyteen ja täystyöllisyyden turvaavan riittävän kokonaiskysynnän ylläpitäminen. Keynesiläinen ajattelu oli tavallaan mutkatonta ja optimistista: uskottiin, että on löydettävissä keinot, joilla työllisyystavoitteisiin päästään ja joilla talouden kehitystä voidaan hallita. Talous nähtiin koneena, jota tieteellisesti koulutetut sosiaali-insinöörit voivat kokonaiskysyntää säätelemällä ohjata. Päätöksentekijät nähtiin tällaisessa – usein tinbergeniläiseksi kutsutussa – talouspolitiikan mallissa pyyteettöminä sosiaali-insinööreinä[2] ja taloudenpitäjät taas lyhytnäköisinä sopeutujina. Päättäjien mahdollisiin omiin itsekkäisiin pyrkimyksiin tai taloudenpitäjien pitkälle vietyihin ja laskelmoiviin odotuksiin ei analyysissa kiinnitetty huomiota.

Keynesiläiseen ajatteluun perustunut niin sanottu neoklassinen valtavirta hallitsi makrotaloudellista ajattelua ja käytännön talouspolitiikkaa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, 1950- ja 1960-luvuilla. Keynesiläinen ajattelu heijastui voimakkaasti kansalliseen talouspolitiikkaan ja kansainväliseen taloudelliseen yhteistyöhön. Jälkimmäinen perustui Keynesin vuonna 1944 hahmottelemaan niin kutsuttuun Bretton Woodsin valuuttajärjestelmään, jossa kansainvälisiä pääomaliikkeitä ja valuuttojen arvoa säädeltiin voimakkaasti. Useimpien teollisuusmaiden kansallista

talouspolitiikkaa taas luonnehtivat aina 1980-luvulle asti pitkälle viedyt markkinoiden toimintaan kohdistetut julkisen vallan interventiot. Useimpien länsimaiden taloudet – ei vain Suomen – olivatkin tiukasti säädeltyjä 1940-luvulta aina 1980-luvun alkuvuosiin asti. Pääomaliikkeiden ja rahamarkkinoiden säätely mahdollisti täystyöllisyyteen tähtäävän ekspansiivisen politiikan ja jatkuvan julkisten menojen kasvun. Suomessa tällainen 'vanhan regiimin' mukainen politiikka ja talouden hallintatapa jatkuivat aina 1980-luvun loppuun saakka.

Keynesiläissävytteisen neoklassismin valtakausi jatkui taloustieteessä, kunnes 1970-luvun stagflaatiokokemukset, eli samanaikaisen nopean inflaation ja työttömyyden esiintyminen, antoivat uutta pontta Milton Friedmanin jo aiemmin esittämälle keynesiläisen valtavirran kritiikille.[3] Friedmanilainen monetarismi yhdessä sitä seuranneen Robert Lucasin johtaman rationaalisten odotusten koulukunnan läpimurron kanssa toi 1970-luvulla esiin uusia kriittisiä näkemyksiä, jotka nopeasti mullistivat makrotaloudellisen ajattelun, ensin teorian tasolla ja sitten myös käytännössä.[4] Monetaristinen vastaisku sai tarvitsemaansa uskottavuutta siitä kriisistä, mihin länsimaiden taloudet 1970-luvun öljykriisien vuoksi olivat ajautuneet; keynesiläinen politiikka oli epäonnistunut inflaation torjunnassa. Talouspolitiikan kannalta uuden ajattelun tärkein opetus oli, että taloudet kehittyvät parhaiten omalakisesti. Aktiivinen kysynnänsäätelypolitiikka on joko tehotonta tai haitallista; sillä ei onnistuta pysyvästi alentamaan työttömyyttä, mutta sen sijaan seurauksena voi olla pysyvä inflaation kiihtyminen, kuten tapahtui 1970-luvulla.

Rahapolitiikan alalla erittäin kuuluisaksi ja vaikuttavaksi muodostui Barron ja Gordonin 1980-luvun alussa esittämä huomio kasvuhakuisen rahapolitiikan aikakonsistenssiongelmasta.[5] Barron ja Gordonin sinänsä naiivi analyysi perustui varsin abstrakteihin oletuksiin, joiden mukaan keskuspankilla tai poliittisella päättäjällä on houkutus alentaa työttömyyttä lisäämällä rahan määrää. Rahapolitiikalla ei kuitenkaan ole mitään vaikutusta työttömyyteen, jos työttömyys ei ylitä niin sanottua luonnollista tasoaan. Näistä lähtökohdista rakennetun mallin analyysista seuraa lopputulos, jonka mukaan kevytmieliset keskuspankkiirit (tai rahapolitiikkaa kontrolloivat poliitikot) saavat aikaan inflaation turhilla työttömyydenalentamisyrityk-

sillään. Sama kritiikki kohdistettiin myös finanssipolitiikkaan. Analyysin opetus olikin, että inflaation välttämiseksi olisi parasta välttää aktiivista kysynnänsäätelypolitiikkaa ja keskittyä inflaation torjuntaan. Näin uusi klassinen taloustiede merkitsi kehän sulkeutumista makrotaloudellisessa ajattelussa: talouspolitiikan ei tulisi pyrkiä vaikuttamaan kokonaiskysyntään tai työllisyyteen. Sen sijaan talouspolitiikan tehtävänä on pyrkiä hintavakauteen ja budjettitasapainoon. Muutos merkitsi paluuta 1930-lukua edeltäneeseen talouspolitiikkaan ja taloustieteen klassisen koulukunnan ortodoksiaan, tosin aiempaa sofistikoituneemmassa muodossa.

Viimeisten kahdenkymmenen vuoden kokemus osoittaa, että tämä rationaalisten odotusten koulukunnan talouspoliittinen malli on konstruoitu pikemminkin selittämään 1970-luvun poikkeuksellisia inflaatiokokemuksia kuin toimimaan yleispätevänä ohjenuorana kaikissa olosuhteissa. Barron ja Gordonin yksinkertainen malli ei kuvaa kovinkaan hyvin länsimaista keskuspankkitoimintaa: kokemus on osoittanut, että ongelmana ei ole keskuspankkien liiallinen into inflatoida talouksia alhaisten korkojen avulla. Reaalimaailman keskuspankeilla on vain hyvin harvoin halukkuutta ryhtyä alentamaan työttömyyttä rahan tarjontaa lisäämällä; 1970-luku on ehkä poikkeus tästä säännöstä.

Ratkaisuksi Barron ja Gordonin esiinnostamaan ja enimmäkseen hypoteettiseen aikakonsistenssiongelmaan makrotalousteoria päätyi tulemaan, jonka mukaan keskuspankkien tulisi olla riippumattomia demokraattisesta päätöksenteosta. Lisäksi mm. Kenneth Rogoff ehdotti, että riippumattomiksi keskuspankkiireiksi pitäisi nimittää konservatiivisia henkilöitä, jotka eivät piittaa työttömyydestä, jotta inflatorisen talouspolitiikan houkutuksilta voitaisiin välttyä.[6] Vaikuttaa siltä, että tämä vanhalta kultakantakaudelta periytynyt oppi onkin omaksuttu jälleen entistä päättäväisemmin. Ensimmäinen selvästi konservatiivinen keskuspankkiiri Yhdysvalloissa sitten 1930-luvun laman oli Paul Volcker, joka 1980-luvun alussa nujersi inflaation tiukalla rahapolitiikalla – työttömyydestä ja kehitysmaiden velkakriisistä välittämättä.

Hintavakauden merkitystä korostava uusi amerikkalaisperäinen rahapoliittinen ajattelu omaksuttiin lopulta kuitenkin Yhdysvaltoja selvemmin Euroopassa. Volckeria Federal Reserven pääjohtajana

seurannut Alan Greenspan on käytännössä toiminut maltillisesti ja on Yhdysvaltain keskuspankin lakiin kirjoitetun mandaatin mukaisesti painottanut rahapolitiikassa myös työllisyystavoitteita. Euroopan Unionin piirissä Maastrichtin sopimus merkitsi sen sijaan tiukemman tavoitteenasettelun institutionalisoimista: Euroopan keskuspankin tehtäväksi on määritelty pelkästään hintavakauden ylläpitäminen, ei työllisyydestä huolehtiminen – EU:n piirissä harjoitettua makrotalouspolitiikkaa voikin luonnehtia selvästi kireämmäksi ja 'oikeaoppisemmaksi' kuin Yhdysvaltain vastaavia valintoja suhteessa budjettitasapainoon ja inflaatioon.

Vaikka uusi klassinen ajattelu on suurelta osin syrjäyttänyt perinteisen keynesiläisyyden, voidaan kuitenkin varsin perustellusti kyseenalaistaa oletus siitä, ettei rahapolitiikalla tai yleisemmin kokonaiskysynnällä voitaisi vaikuttaa työttömyyteen. 1970-luvun poikkeukselliset stagflaatiokokemukset antoivat aiheen epäillä tätä riippuvuutta, mutta 1980- ja 1990-luvuilla on kertynyt runsaasti uutta kokemusta siitä, että kireällä rahapolitiikalla voidaan ainakin saada aikaan työttömyyttä lisääviä shokkeja – aivan samoin kuin 1920- ja 1930-luvuilla pyrittäessä tietoiseen deflaatioon. Vastaavasti taas monien talouksien elpyminen ja niissä koettu huomattava työttömyyden aleneminen on jälleen käynnistänyt keskustelun kokonaiskysynnän merkityksestä muutosten taustalla.[7] Tavallaan talouspolitiikan ja makrotalouden kysymyksenasettelut ovat jälleen kiertyneet samojen pohdintojen äärelle kuin 1930-luvulla.

On tietysti selvää, että työttömyyttä ei voida kysynnänsäätelypolitiikan avulla alentaa luonnollisen tasonsa alapuolelle – kun luonnollinen työttömyys määritellään alhaisimmaksi mahdolliseksi tasapainotyöttömyydeksi, kyseessä on puhdas tautologia. Toisaalta on hyviä perusteita kysyä, onko monissa maissa vallitseva huomattavan korkea työttömyys aina kokonaan rakenteellista ja siten rahapolitiikan vaikutuspiirin ulkopuolella. Keskuspankkiirien kannalta on tietysti aina houkuttelevaa määritellä työttömyys rakenteelliseksi ongelmaksi ja väistää siten kysymys rahapolitiikan vaikutuksista.[8] Tällainen asennoituminen on tyypillistä esim. Euroopan Keskuspankille ja teollisuusmaiden yhteistyöorganisaatio OECD:lle. Käytännössä rakenteellisen työttömyyden tason arvioiminen on kuitenkin hyvin vaikeaa.

Työttömyys hintana inflaation nujertamisesta

Usein taantumat ja lamat ovat seuraus keskuspankkien pyrkimyksestä nujertaa inflaatio tai inflaatio-odotukset rahapolitiikkaa kiristämällä. Disinflaatio ja deflaatio merkitsevät reaalikoron nousua odotettua korkeammaksi ja vastaavasti velkojen vakuutena olevan reaaliomaisuuden arvon laskua. Siten odottamaton inflaation hidastuminen tai hintatason lasku aiheuttavat lähes aina ongelmia velallisille ja yrittäjille.[9] Näin tapahtui esimerkiksi 1800-luvun loppupuolen pitkän deflaation aikana sekä erityisesti 1930-luvun pulavuosina, jolloin monet menettivät omaisuutensa pakkohuutokaupoissa sekä Suomessa että muualla.

1980-luvun alussa ja uudelleen 1990-luvun alussa koettiin länsimaissa inflaatiotason selvä aleneminen. Molempiin prosesseihin liittyi reaalikoron nousu viiden prosentin tuntumaan usean vuoden ajaksi. Toisaalta inflaatiokin aleni: 1980-luvun alussa lähes 10 prosenttiyksikköä ja 1990-luvun alussa muutaman prosenttiyksikön. Jälkimmäisessä tapauksessa lähtötasokin oli jo alempi. Molempiin disinflaatioihin liittyi taloudellisen kasvun hidastuminen ja työttömyyden nousu, joka monissa Länsi-Euroopan maissa johti pysyvään suurtyöttömyyteen. Vuosina 1980–86 EU-maiden työttömyysaste nousi lähes viisi prosenttiyksikköä noin 10 prosentin tasolle ja vuosina 1990–94 uudelleen vajaa neljä prosenttiyksikköä noin 11 prosentin tasolle. Tätä taustaa vasten onkin perusteltua sanoa, että eurooppalaisella disinflaatiolla on ollut huomattavia reaalisia yhteiskunnallisia ja taloudellisia kustannuksia. Ainoa tapa väistää tällainen tulema on väittää, että työttömyyden nousu on ollut täysin reaalikorosta ja disinflaatiosta riippumaton, rakenteellisten tekijöiden aiheuttama muutos.[10]

Suomen kokemukset 1990-luvun alun lamasta osoittavat, että inflaation nopea nujertaminen odottamattoman kireällä rahapolitiikalla voi saada aikaan todella huomattavia hyvinvointitappioita, jos talouspoliittiset päättäjät, pankit ja velalliset eivät ole osanneet varautua tällaiseen mahdollisuuteen[11]. Suomea ja Ruotsia muihin Länsi-Euroopan maihin verrattaessa on syytä huomata, että muissa maissa merkittävä inflaation hidastuminen tapahtui jo 1980-luvun alkupuolella asteittaisena prosessina, kun taas Pohjolassa sopeutuminen hitaamman inflaation regiimiin tapahtui kertarysäyksellä vasta 1990-luvun alussa. Vastaavasti myös disinflaation kustannukset eli työttömyyden nousu, konkurssit ja pankkien ongelmat olivat Suomessa ja Ruotsissa 1990-luvulla suurempia kuin ne olivat muualla Euroopassa 1980- tai 1990-luvun taantumien yhteydessä.[12]

Deflatoriset tendenssit ja suuri työttömyys ovat selvästi ilmiöitä, jotka muistuttavat 1930-luvun suuren lamakauden kokemuksia ja yhdistävät Suomen ja Ruotsin 1990-luvun talouskriisit kuusi vuosikymmentä aiemmin koettuun edelliseen deflaatiokriisiin. Ehkä kaikkein lähimmäksi 1930-luvun tyyppistä tilannetta on 1990-luvulla jouduttu Japanissa, missä deflaationomainen tilanne jatkui koko vuosikymmenen. Japanin kriisi onkin herättänyt keskustelua vanhojen keynesiläisten kysyntälähtöisten ideoiden sovellettavuudesta. Esimerkiksi Paul Krugman on vaatinut positiivisten inflaatio-odotusten luomista keskuspankin setelirahoituksen avulla.[13] Japanin keskuspankkia on kehotettu vastoin normaaleja kurinalaisuutta korostavia talousoppeja pumppaamaan talouteen rahaa ostamalla valtion obligaatioita ja siten luomaan lisää likviditeettiä talouteen, koska korkoa ei voi laskea nollan alapuolelle.[14] Japanin tapaus osoittaa, että inflaatio-odotusten vaihtuessa deflaatio-odotuksiksi voi vastaan tulla tilanne, jossa ”narulla ei voi työntää”. Tällaisessa tilanteessa puhutaan likviditeettiloukusta, joka oli tyypillinen 1930-lukulainen tilanne ja jonka välttämiseen sodanjälkeinen keynesiläinen politiikka tähtäsi.

Deflaatioloukkuun voidaan joutua myös ns. velkadeflaation kautta. Velkadeflaatiolla tarkoitetaan varallisuushintojen alenevaa kierrettä ja siihen yhdistyvää velallisten taseiden heikkenemistä.[15] Jos velkojen vakuutena olevien osakkeiden tai kiinteistöjen arvot putoavat, velalliset ja myöhemmin myös pankit joutuvat ahdinkoon. 1990-luvulla tällainen ilmiö on koettu paitsi Suomessa myös Japanissa, Englannissa, Ruotsissa ja viimeksi niissä Kaakkois-Aasian maissa, jotka kokivat talouskriisin vuonna 1998. Syksyllä 1997 alkanut Aasian kriisi johti nopeaan valuuttojen, kiinteistöjen ja osakkeiden hintojen romahdukseen kriisimaissa, jonka seurauksena velalliset ja pankit joutuivat vaikeuksiin. Erityisesti 1990-luvun alun Suomessa varallisuushintojen deflaatio oli syvä ja kesti kauan. Suomen kriisissä pörssi menetti noin 70 % arvostaan vuosina 1989–93 ja asunto-

jen hinnat putosivat noin 50 %. Kyseessä oli selkeä velkadeflaatiotilanne, koska sekä osakkeiden että asuntojen omistajat olivat Suomessa varsin velkaantuneita.[16]

Suuret hintojen vaihtelut kuuluvat tietysti pörssin luonteeseen. Normaalin volatiliteetin ylittävä odottamattoman suuri tai pitkään jatkuva varallisuushintojen lasku on silti selvästi deflatorinen ilmiö, jolla on usein odottamattoman voimakkaita kielteisiä reaalitaloudellisia vaikutuksia. Velkaisille omistajille varallisuushintojen lasku aiheutti vaikean vakavaraisuusongelman, kun velkojen vakuutena olleen reaaliomaisuuden arvo puolittui. Lisäksi velkojen hoitoa vaikeutti edelleen korkea korkotaso ja käytettävissä olevien nimellistulojen supistuminen. Tällaisessa tilanteessa likviditeettirajoituksesta tulee kokonaiskysyntää ja reaalitaloutta säätelevä tekijä.

Neoklassisessa mallimaailmassa velkadeflaatiolla ei pitäisi olla reaalisia vaikutuksia. Tämä empiirisen kokemuksen vastainen tulema perustuu siihen, että uponneet kustannukset ja koetut tappiot eivät vaikuta mitenkään uusien projektien kannattavuuteen, mikä vuorostaan on ainoa aktiviteettia säätelevä tekijä. Realistisempiin tulemiin päästään, jos huomioidaan pankkijärjestelmän edellyttämä vakaus, vakuuksien merkitys ja yrittäjyys tuotannontekijänä. Esimerkiksi osakkeiden hintojen lasku ajaa velkaa käyttäneet spekulatiiviset sijoittajat kuten vipurahastot nopeasti vaikeuksiin[17], jotka voivat helposti uhata koko pankkijärjestelmän toimintakykyä. Voidaan myös schumpeteriläisittäin ajatella, että aktiivisten, velkarahalla investoivien yrittäjien ajautuminen vararikkoon velkadeflaation vuoksi voi aiheuttaa kansantaloudelle tappion, joka ei ole helposti korvattavissa; näin tapahtuu, jos yrittäjiä ja innovaattoreita on taloudessa vain rajallinen määrä. Jos näistä osa likvidoidaan taloudellisesti, passiiviset rahanomistajat eivät välttämättä pysty luomaan korvaavaa uutta reaalitaloudellista aktiviteettia. Pikemminkin laiska raha hakeutuu ulkomaisiin arvopaperisijoituksiin.

Varallisuushintojen lasku voi johtaa myös säästämisasteen kasvuun, jonka seurauksena kokonaiskysyntä supistuu. Jos esimerkiksi eläkesäästäminen osakemarkkinoiden kautta on kotitalouksille tärkeä säästämismuoto (kuten Yhdysvalloissa, Britanniassa ja Japanissa), voi osakekurssien pitkäaikainen lasku pakottaa kotitaloudet lisäämään säästämistään, jotta tavoiteltu eläketaso saavutettaisiin. Myös pörssiin sijoittaneet eläkevakuutusyhtiöt joutuvat nostamaan vakuutusmaksujaan, jos kurssit laskevat – tällä muutoksella on myös samanlainen taloutta kiristävä vaikutus.

Varallisuushintojen laskuun ja velkadeflaatioon liittyy vielä eräs itseäänvahvistava piirre. Tämä on vakuusvaatimusten ja riskipreemioiden vastasyklisyys. On tyypillistä pankki- ja sijoitustoiminnalle, että hintojen ollessa korkealla riskejä vähätellään ja vakuusvaatimuksista tingitään, kun taas varallisuushintojen laskiessa riskisijoitusten preemiot kasvavat ja laina-asiakkaiden vakuusvaatimukset kiristyvät. Näin voidaan päätyä tilanteeseen, jossa riskittömät korot ovat alhaisia (jopa nollassa kuten Japanissa vuoden 2000 tienoilla), mutta pankit eivät ole halukkaita luotottamaan sellaisia asiakkaita, jotka luottoja tarvitsisivat. On selvää, että tällainen pääomamarkkinoille tyypillinen käyttäytyminen voimistaa varallisuushintojen muutosten reaalitaloudellisia vaikutuksia.

Keskuspankit ja muut talouspoliittiset päättäjät ummistivat pitkään silmänsä velkadeflaation riskeiltä sekä 1930- että 1990-luvulla. Kansainvälinen Valuuttarahastokaan ei osannut nähdä velkadeflaation riskejä Aasian kriisin yhteydessä, kun se vaati kriisimaita kiristämään rahapolitiikkaansa tilanteessa, jossa varallisuushinnat olivat jo romahtamassa. Velkadeflaation ongelmallisuutta ei myöntänyt myöskään 1930-luvun klassinen taloustiede. Klassikot arvelivat niin kutsutun Pigou-efektin kompensoivan velallisille deflaatiosta aiheutuvat ongelmat; deflaatio nimittäin siirtää varallisuutta velallisilta säästäjille, joiden mahdollisuus lisätä kysyntää paranee. Käytännössä säästäjät eivät kuitenkaan yleensä lisää kysyntäänsä vaan jäävät odottamaan hintojen laskun jatkumista.[18]

Talouspolitiikan rooli Suomen 1990-luvun kriisissä

On esitetty monia arvioita siitä, mitkä syyt ajoivat Suomen poikkeuksellisen syvään lamaan 1990-luvun alussa. Monesti on viitattu huonoon onneen, huonoon pankkitoimintaan ja huonoon politiikkaan.[19] Jälkikäteen vaikuttaa siltä, että huonon onnen ja ulkoisten tekijöiden merkitystä on liioiteltu ja epäonnistuneen talouspolitiikan merkitystä vähätelty. Suomen talouden kokemat ulkoiset häiriöt (idänviennin supistuminen vuosina 1990–91 ja kansainvälisten korkojen

nousu 1989–92) olivat kuitenkin suhteellisen vähäisiä ja ohimeneviä. Keskeinen osa kriisin taustatekijänä oli kotimaisella talouspolitiikalla.[20] Oliko kriisi väistämätön?

Eri maissa koettujen kriisien vertailu osoittaa, että kriisien – lamakausien, pankkikriisien ja valuuttakriisien – esiintyminen edellyttää tiettyjen taustatekijöiden esiintymistä. Useimmissa 1990-luvun talouskriiseissä niin Euroopassa (Suomessa, Ruotsissa ja Britanniassa) kuin muissakin maanosissa näitä välttämättömiä kriisien taustatekijöitä olivat rahoitusmarkkinoiden säätelyn purkaminen, kiinteän valuuttakurssin politiikka ja valuutan yliarvostus. On kuitenkin tärkeää huomata, että taantumia koettiin monissa muissakin maissa ja muuallakin toteutettiin pääomaliikkeiden vapautus, mutta Suomen kaltaisia kriisejä ei kuitenkaan koettu.

Raha- ja valuuttakurssipolitiikka

Rahapolitiikka ja valuuttakurssimuutokset vaikuttavat aina viipeellä, minkä vuoksi niitä on mahdoton käyttää lyhyen aikavälin talouspoliittiseen hienosäätöön. Suomen tapauksessa muutokset olivat kuitenkin suuria ja pitkäaikaisia. Siksi raha- ja valuuttakurssipolitiikan roolia Suomen 1990-luvun talouskriisin selittäjänä voidaan pitää keskeisenä.[21]

1980-luvun rahapolitiikan keskeisenä virheenä pidetään yleisesti sitä, että luottoekspansion annettiin kehittyä hallitsemattomaksi. Usein tästä syytetään lyhytnäköisiä pankkeja ja kasinopelureita. Luottoekspansion taustalla oli kuitenkin jo lähtökohtaisesti Suomen markan yliarvostus, joka yhdessä voimakkaan kiinteään valuuttakurssiin sitoutumisen kanssa teki ulkomaisen velan ottamisen kohtuuttoman houkuttelevaksi.

Talouden suhdannenousu ja varallisuushintojen taso saavuttivat huippunsa vuonna 1989. Tämän jälkeen epävarmuus ja korkojen nousu alkoivat nopeasti heikentää odotuksia ja alentaa varallisuushintoja. Seurauksena oli pörssikurssien ja asuntojen hintojen romahdus, joka johti velalliset ja pankit kestämättömään tilaan. Varallisuuden arvon lasku johtaa yleensä säästämisen kasvuun ja kulutuksen ja investointien supistumiseen. Tämä muutos käynnistyi Suomessa vuoden 1990 aikana. Lisäksi voimakas varallisuushintojen lasku johtaa tilanteeseen, jossa velkojen vakuutena olevan reaaliomaisuuden arvo laskee velkoja pienemmäksi ja velalliset menettävät oman pääomansa.

Raha- ja valuuttakurssipolitiikassa tapahtui käänne vasta sitten, kun harjoitetun kireän politiikan jatkaminen kävi valuuttapaon vuoksi mahdottomaksi. Ensimmäisen kerran näin kävi marraskuussa 1991, jolloin markka jouduttiin devalvoimaan. Devalvaatio helpotti hieman markan yliarvostusta, mutta se ei muuttanut rahapolitiikan linjaa. Vasta syyskuussa 1992 tapahtunut markan pakonomainen kelluttaminen lopetti kireän rahapolitiikan ja toi nopean ratkaisun sekä yliarvostusongelmaan että korkeisiin korkoihin. Käänne loi myös pohjan talouden nopealle kohenemiselle. Kyseessä ei ollut kuitenkaan mikään tietoinen talouspoliittinen valinta vaan pikemminkin sen katastrofina pidetyn vaihtoehdon toteutuminen, jota talouspolitiikalla oli kolmen vuoden ajan yritetty torjua. Se, että pelätty kiinteästä valuuttakurssista luopuminen auttoi kääntämään talouden jälleen kasvuun, osoittaa aiemman politiikan olleen epäonnistunut valinta.

Viime vuosien kokemukset Meksikon, Brasilian ja Aasian maiden talouskriiseistä tukevat tätä näkemystä. Kriisimaille on ollut yhteistä kiinteän valuuttakurssin politiikka, valuutan yliarvostus ja yrityssektorin ylivelkaantuminen. Kriisi on lauennut, kun valuutta on heikentynyt riittävästi. Kriisi on pahentunut, jos valuutan heikentymistä on yritetty torjua korkeilla koroilla. Tällöin kotimainen kysyntä on supistunut ja pankkijärjestelmän tila heikentynyt. Valuutan arvon jyrkkä heikentyminen aiheuttaa tappioita niille, joilla on ulkomaista velkaa. Devalvoitumisesta seuraava vientitulojen kasvu kattaa kuitenkin nopeasti nämä pääomatappiot.

Finanssipolitiikka

Julkisia menoja ja tuloja säätelevä finanssipolitiikka oli ekspansiivista lähes koko 1980-luvun ajan aina vuoteen 1991 asti ainakin siinä mielessä, että julkisen kysynnän volyymi kasvoi selvästi joka vuosi. Rahoitustasapainolla mitattuna finanssipolitiikka oli kuitenkin enimmäkseen neutraalia tai jopa kiristävää. Alijäämärahoitukseen turvauduttiin vasta vuonna 1991, jolloin kokonaistuotanto supistui noin

seitsemällä prosentilla.

Vuoden 1991 aikana finanssipolitiikan suuntaa alettiin muuttaa selvästi aiempaa kireämmäksi. Päätösperäisiä menoja alettiin supistaa. Vuodesta 1992 lähtien myös veroperusteita kiristettiin voimakkaasti. Veroastetta kiristettiin edelleen lamavuosina. Taustalla oli tietysti pyrkimys parantaa julkisen talouden tasapainoa. Samasta syystä julkista kysyntää (eli julkisen sektorin kulutus- ja investointimenoja) supistettiin rajusti vuosina 1992–94. Vuosina 1992–95 toteutettujen veronkiristysten ja julkisten menojen leikkausten suuruusluokka oli yhteensä noin kuusi prosenttia bruttokansantuotteesta. Jos kerroinvaikutuksia ei oteta huomioon, voidaan varovaisesti arvioida, että tämä finanssipoliittinen kiristys aiheutti noin puolet siitä yhteensä noin kymmenen prosentin tuotannonmenetyksestä, joka lamavuosina koettiin.[22]

Tavoitteena oli finanssipolitiikkaa kiristämällä tukea kiinteää valuuttakurssia (1930-luvun alussa kireää politiikkaa pidettiin välttämättömänä kultapariteetin säilymisen kannalta). Kireän politiikan toivottiin palauttavan sijoittajien luottamuksen markkaa kohtaan. Kireä finanssipolitiikkaa supistaa kysyntää ja tuontia, mikä vuorostaan parantaa vaihtotasetta. Finanssipolitiikan kiristämisen taustalla oli myös hallituksen käsitys liian suureksi paisuneesta julkisesta sektorista ja näkemys Suomea kohdanneen talouskriisin luonteesta. Kriisiä ei nähty suinkaan puhtaana finanssikriisinä vaan pikemminkin Suomea kohdanneena rakenteellisena murroksena, joka oli pysyvästi heikentänyt talouden kasvumahdollisuuksia. Julkiset menot haluttiin sopeuttaa tämän pessimistisen (ja sittemmin vääräksi osoittautuneen) näkemyksen mukaisiksi.[23]

Kireällä finanssipolitiikalla ei kuitenkaan onnistuttu saavuttamaan toivottuja säästöjä. Säästöt ja veronkiristykset supistivat taloutta ja pahensivat työttömyysongelmaa. Työttömyyden kasvu johti puolestaan sosiaaliturvamenojen jyrkkään kasvuun, minkä vuoksi julkiset menot ja lainanottotarve kasvoivat paljon odotettua enemmän.

Talouden käänne ja talouspolitiikka

Suomen talouskehityksessä tapahtui käänne vuoden 1993 lopulla. Silloin kokonaistuotannon kolme vuotta jatkunut supistuminen

pysähtyi ja tuotanto alkoi jälleen kasvaa. Suomen talouden tie ulos kriisistä nopean vientivetoisen kasvun kauteen oli 1990-luvulla samantapainen kuin 60 vuotta aikaisemmin. Molemmilla kerroilla muutoksen edellytys oli voimakas valuutan devalvoituminen, joka toi suomalaiselle teollisuudelle tuntuvan kilpailuedun kansainvälisillä markkinoilla. Molemmilla kerroilla kriisin ratkaisu – valuutan arvon raju heikentyminen – tapahtui vastoin talouspolitiikan johdon pyrkimyksiä ja vastoin vallinneen taloustieteellisen ortodoksian suosituksia. Kun muutos sitten tapahtui, entiset puheet pyörrettiin nopeasti ja uutta asetelmaa alettiin onnistuneella tavalla hyödyntää.

Kehitys oli kuitenkin aluksi kaksijakoista. Hallituksen valitseman strategian mukaisesti kasvu oli vientivetoista; vienti ja kauppataseen ylijäämä kasvoivat ripeästi samalla kun kotimainen kysyntä supistui. Viennin kasvu oli niin voimakasta, että se veti vähitellen kokonaistuotannon kasvuun, vaikka kotimainen kysyntä pysyi aina vuoteen 1999 asti lamaa edeltäneen tason alapuolella.

Talouden käänne lamasta uuteen nousuun perustui viennin kasvuun. Vaikka vientivetoinen kasvu oli korostetusti esillä päättäjien puheissa, ei harjoitettu talouspolitiikka juuri tukenut viennin kasvua. Viennin kasvu perustui lopulta markan arvon jyrkkään heikkenemiseen, jonka hallitus ja keskuspankki pyrkivät omilla toimillaan estämään. Sen sijaan talouspolitiikka onnistui yli odotusten toisessa tavoitteessaan eli kotimaisen kysynnän supistamisessa. Kysynnän ja kotimarkkinatuotannon supistuminen auttoivat parantamaan vaihtotasetta – parannus tapahtui kuitenkin työllisyyden ja elintason kustannuksella.[24]

Kehityksen kaksijakoisuus näkyy hyvin kotimaisen kysynnän ja viennin kehityksen suhteesta. Samaan aikaan, kun kotimainen kysyntä oli koko 1990-luvun vuosien 1989–90 tason alapuolella, viennin volyymi kaksinkertaistui. On selvää, että laman tai työttömyyden syynä ei ollut ainakaan viennin heikko kehitys. Vuodesta 1992 lähtien viennin määrä kasvoi noin kymmenen prosenttia vuodessa. Niinpä vuonna 2000 viennin määrä olikin jo kaksinkertaistunut vuoden 1991 tasosta ja viennin arvo peräti kolminkertaistunut. Vastaavasti vaihtotaseen alijäämä oli muuttunut suureksi ylijäämäksi. Kotimaisen kysynnän pitkäaikainen lama onkin tärkein 1990-luvun työttömyyden selittäjä. Kehitys oli tässä(kin) suhteessa hyvin

samanlainen kuin 1930-luvulla. Talouden kaksijakoisuus oli tosin 1990-luvulla jyrkempää kuin 1930-luvulla, jolloin myös kotimainen kysyntä alkoi elpyä suhteellisen ripeästi.[25]

Päättäjien arviot kriisistä

Sekä Suomen Pankki että hallitus olivat 1990-luvun laman aikana hyvin pitkälle valmiita jatkamaan velallisia rankaisevaa korko- ja veropolitiikkaa konkurssiaallosta ja pankkikriisistä huolimatta. Varallisuushintojen suurta merkitystä kysynnälle ja pankkitoiminnan vakaudelle talouspolitiikassa ei selvästikään ymmärretty. Laman aikaisen talouspolitiikan taustalta hahmottuukin ajattelu, jonka elementtejä ovat 'rikos ja rangaistus'-teema eli moralistinen suhtautuminen nousukauteen, näkemys talouden suljetun sektorin kohtuuttomasta paisumisesta, halu integroitua eurooppalaiseen valuuttajärjestelmään ja vakava huoli maan ulkomaisen velan ja valtion velan kasvusta. Tällainen kuva on löydettävissä sekä talouspolitiikan linjan muodostavista päätöksistä että talouspoliittisten päättäjien puheenvuoroista. Ongelmien syynä ei keskeisten päättäjien ja talouspolitiikan instituutioiden mielestä ollut kriisin aikana harjoitettu talouspolitiikka vaan muiden tahojen ennen kriisiä tekemät väärät päätökset.[26] Lisäksi rahapolitiikan johdossa usko vakaan markan linjaan oli vahva, eikä siitä luopumisen uskottu voivan tuoda mitään kestävää helpotusta talouden ongelmiin.

Monien lamanaikaisten päättäjien arvioissa lamaa edeltänyt nousu nähdään kuplana ja lama paluuna realiteetteihin. Todellisuutta oli se, että avoin sektori eli vientiteollisuus oli liian heiveröistä tuottaakseen riittävästi valuuttatuloja suljetun sektorin pohjattomiin tarpeisiin. Resursseja oli siksi saatava siirtymään suljetulta sektorilta avoimelle, mutta sekin oli vaikeaa, koska eduskunta ja ay-liike vastustivat välttämättöminä pidettyjä muutoksia.

Mielenkiintoista mutta samalla suomalaisen mallin mukaista on se, että talouspolitiikka ei kiinnittänyt juuri lainkaan huomiota kansalaisten elintasoon tai työllisyyteen. Yksityisen kysynnän supistuminen ei laman alkuvaiheessa aiheuttanut huolta, koska sitä pidettiin tavoiteltavana. Talouspolitiikan johto piti 1980-luvun lopun nousukautta ylilyöntinä, jonka tasapainottaminen edellytti jonkinasteista

talouden taantumista. Tästä syystä elintason alentamiseen oli suurta valmiutta (osin sen vuoksi, että sen katsottiin nousseen liian nopeasti 1980-luvulla) menoleikkausten ja veronkorotusten muodossa. Työttömyydelle ei myöskään katsottu voitavan tehdä juuri mitään ennen kuin vaihtotase olisi käännetty positiiviseksi.

Jälkikäteen arvioituna lamavuosina harjoitettua finanssipolitiikkaa voi pitää tarpeettoman tiukkana. Kun tiedämme, millaiseen kasvuvauhtiin Suomen talous laman jälkeen ylsi, voi päätellä, että lamavuosina olisi ollut varaa hieman elvyttävämpään finanssipolitiikkaan ja jopa toteutunutta suurempiinkin alijäämiin. Ruotsin esimerkki tukee tätä arviota. Samanlaisen kriisin kokeneessa Ruotsissa julkisen sektorin tasapainotus aloitettiin vasta pahimpien lamavuosien jälkeen, mikä osaltaan selittää sitä, miksi Ruotsissa lama jäi lievemmäksi kuin meillä. Viivästetystä sopeutuksesta huolimatta myös Ruotsissa saavutettiin muutama vuosi laman jälkeen suuri julkisen talouden ylijäämä. Osin näiden politiikkavalintojen seurauksena lama oli Suomessa syvempi. Kaiken kaikkiaan Suomi ylsi kuitenkin 1990-luvun aikana parempaan taloudelliseen kasvuun kuin Ruotsi; syvästä lamasta huolimatta vuosikymmenen keskimääräiseksi talouskasvuksi tuli Suomessa 2,2 prosenttia ja Ruotsissa 1,8 prosenttia vuodessa. Ruotsissa taas laman sosiaaliset kustannukset ja työttömyyden nousu jäivät vähäisemmiksi kuin Suomessa. Vuonna 2000 Suomen työttömyysaste oli vielä yli 9 prosenttia kun taas Ruotsissa avoin työttömyys aleni jo 4:ään prosenttiin. Määrätietoisen, joskin myös tehottomaksi moititun, työvoimapolitiikan ansiosta Ruotsiin ei syntynyt samanlaista pitkäaikaistyöttömyyttä kuin Suomeen. Ruotsin avoin työttömyys oli koko 1990-luvun ajan vain noin puolet Suomen vastaavasta luvusta.

Suurtyöttömyys käynnisti 1990-luvun puolivälin jälkeen keskustelun niin sanotuista kannustinloukuista sekä verokiilasta työllistymisen ja työllistämisen esteenä. Rakenteellisten tekijöiden, kuten työmarkkinajäykkyyksien, korostaminen työttömyyden taustatekijöinä tuotti kriittisiä arvioita hyvinvointivaltiosta ja ajatuksen, että työttömyyden passivoimat voimavarat voidaan vapauttaa hyödyttämään taloutta, jos liiasta holhouksesta eli työehtojen yleissitovuudesta ja epäsolidaariseksi luonnehditusta ansiosidonnaisesta sosiaaliturvasta päästään eroon. Kannustinloukkukeskustelussa

taas kiinnitettiin huomiota laskelmiin, joiden mukaan joissain tapauksissa työttömänäolo tuottaa paremman toimeentulon kuin työssäkäynti. Ongelman ratkaisuna työttömät olisi myös saatava ottamaan vastaan näitä matalapalkkatöitä, ja ratkaisuehdotus oli työttömien sosiaaliturvaetuuksien leikkaus. Se oli luonteva seuraus rakennekritiikistä, jonka mukaan suurtyöttömyyden katsottiin osittain selittyvän työttömien heikolla työmotivaatiolla ja ylimitoitetulla työttömyys- ja toimeentuloturvalla:

> ”Talouden nykyongelmiin voisi suhtautua hieman rauhallisemmin, jos ne olisivat vain suhdanneluonteisia. Sellaisia ne ovat kuitenkin vain osittain...” [27]

Oliko Suomen 1990-luvun kriisi huonoa onnea vai pitkään vaikuttaneiden rakenteellisten tekijöiden aikaansaama? Laman aikana monet olivat taipuvaisia ajattelemaan, että laman taustalla olivat Suomen talouden ja yhteiskunnan rakenteelliset heikkoudet: yritysten tehottomuus ja kilpailun puute, korkeat verot, suuri julkinen sektori, ylimitoitettu sosiaaliturva, jäykät työmarkkinat jne. Lama ikään kuin puhkaisi kuplan, jota oli aiemmin luultu kestäväksi taloudeksi ja hyvinvointivaltioksi. Talouden nopea toipuminen lamasta 1990-luvun jälkipuoliskolla asettaa tällaisen rakenneselityksen kuitenkin kyseenalaiseksi.

Talouspolitiikka ja 1930-luvun pula Suomessa

Edellä on käsitelty suhteellisen laajasti 1990-luvun kehitystä ja siihen liittyviä taloustieteellisen ajattelun muutoksia. Ne muodostavat hyvän vertailukohdan Suomen 1930-luvun talouskriisille ja sen aikaiselle talouspoliittiselle argumentaatiolle. Taloudellisessa kehityksessä, harjoitetussa talouspolitiikassa ja siitä käydyssä talouspoliittisessa keskustelussa löytyy runsaasti mielenkiintoisia analogioita kahden suuren lamakauden välillä. Kerrataan aluksi hieman 1930-luvun lamaan johtanutta kehitystä.

Vuoden 1926 alusta Suomen markka sidottiin uudelleen kultakantaan, kun ensimmäisen maailmansodan aikainen ja sotaa seurannut inflaatiokierre oli saatu pysäytettyä. Toisin kuin monessa muussa maassa, Suomessa ei yritetty palauttaa sotaa edeltänyttä

kultapariteettia eikä suurta ja tuhoisaa deflaatiota siten tarvittu. Vuosina 1926–28 kehitys oli kuitenkin epäonnista siinä mielessä, että talous ylikuumentui ja tuonti kasvoi paljon vientiä suuremmaksi. On esitetty arvioita, että harjoitettu rahapolitiikka tarpeettomasti kiihdytti 1920-luvun loppuvuosien taloudellista nousua.[28]

Suomen Pankki alkoi tämän vuoksi kiristää kotimaisia rahamarkkinoita jo vuonna 1928 eli yli vuotta ennen kansainvälistä lamaa, jonka monet katsovat saaneen ratkaisevan alkusysäyksensä syksyllä 1929 Wall Streetin pörssiromahduksesta.[29] Suomen Pankki nosti peruskorkoa prosenttiyksiköllä 7:ään prosenttiin vuonna 1928. Kireämpi rahapolitiikka käynnisti Suomessa taantuman aiemmin kuin muissa maissa. Taantuma muuttui syväksi lamaksi (tai pulaksi, kuten tuolloin oli tapana sanoa) vuonna 1930, kun kansainvälisen talouden lama alkoi täysipainoisesti vaikuttaa.

Laman aikana keskuspankkiin kohdistui paljon koronalennuspaineita. Tilanne muodostui näet hyvin nopeasti velkaantuneiden kannalta sietämättömäksi, kun tuotteiden ja varallisuusesineiden hinnat laskivat ja nimelliskorot pysyivät korkeina. Suomen Pankki antoi vain vähitellen periksi koronalennusvaatimuksille. Heinäkuussa 1931 solmittiin pankkien kesken korkosopimus, jolla asetettiin yläraja ottolainauskoroille. Näin aikaansaadut koronalennukset olivat kuitenkin mitättömiä ja kovin myöhäisiä verrattuna jo toteutuneeseen hintojen laskuun. Laman kestettyä Suomessa kaksi vuotta Suomen Pankki alensi peruskorkoaan kahteen otteeseen yhteensä prosentilla 6:een prosenttiin vuonna 1930. Alennusta voi pitää vähäisenä, kun ottaa huomioon, että hinnat laskivat samaan aikaan voimakkaasti: elinkustannusindeksi aleni noin 20 prosenttia laman aikana. Puolustaessaan valuuttakurssia syksyllä 1931 pankki nosti koron aina 9:ään prosenttiin. Tämän jälkeen peruskorko alkoi hiljalleen laskea niin, että se aleni 4:ään prosenttiin vuonna 1934 ja pysyi tällä tasolla seuraavaan sotaan asti[30]. Rahapolitiikka oli erittäin myötäsyklistä; pulavuosina reaalikorko nousi lähes 20:een prosenttiin, talouskasvun käynnistyttyä reaalikorko taas painui vähitellen kohti nollaa.

Kriisin yhä syvetessä Suomi joutui luopumaan kultakannasta lokakuussa 1931 sen jälkeen, kun Englanti ja muut Pohjoismaat luopuivat kultakannasta syyskuussa. Joulukuussa 1931 markka

päästettiin kellumaan, jolloin se devalvoitui voimakkaasti. Maaliskuusta 1933 lähtien punnan markkakurssi pysyi kiinteänä ja Suomessa alettiin noudattaa jälleen kiinteän kurssin politiikkaa. Markan devalvoituminen takasi viennille niin tuntuvan kilpailuedun, että vientijohtoinen talouden kasvu käynnistyi vuonna 1932 ja Suomi pääsi vähitellen irtautumaan lamasta.

Laman aikana vuosina 1929–31 investoinnit putosivat Suomessa puoleen ja yksityinen kulutus supistui lähes 20 prosenttia. Se, että kokonaistuotanto supistui Suomessa vain vähän (noin 5 prosenttia), johtui kauppataseen voimakkaasta parantumisesta. Pelkän bkt:n tarkastelu antaakin hieman harhaanjohtavan kuvan laman syvyydestä.

Lama kohteli velkaisia kotitalouksia kaltoin. Maaseudulla tuhannet maatilat ajautuivat pakkohuutokauppaan ja viljelijät menettivät koko omaisuutensa. Myös kaupungeissa monet asunto-osakeyhtiöt ajautuivat vararikkoon, jolloin tavalliset asuntosäästäjät menettivät kaiken. Maa- ja metsätaloudessa sekä rakennustoiminnassa reaalipalkat putosivat hyvin lähelle toimeentulominimiä.[31]

Suomen talouspoliittiset päättäjät muodostivat hyvin nopeasti yhtenäisen näkemyksen siitä, minkälaista politiikkaa pulavuosina tuli harjoittaa. Näkemystä edustivat ainakin Suomen Pankki (pääjohtaja Risto Ryti), hallitus ja eduskunnan pankkivaltuusmiehet (puheenjohtajanaan finanssiopin professori Ernst Nevanlinna ja varapuheenjohtajana Väinö Tanner). Heitä tukivat pääkaupungin merkittävät sanomalehdet Helsingin Sanomat, Uusi Suomi, Kauppalehti ja jopa Suomen Sosialidemokraatti.[32]

Päättäjien ja asiantuntijoiden lamanäkemyksen voi katsoa perustuneen oman aikansa vallitsevalle talousteoreettiselle katsannolle, jota luonnehti perinteinen klassisen koulukunnan ajattelu. Sen keskeisiä opinkappaleita olivat usko markkinoiden omalakiseen toimintaan ja sisäsyntyiseen tasapainohakuisuuteen, joka määritelmällisesti tekee pitkäaikaiset vakavat lamakaudet mahdottomiksi – hintojen laskunhan on ennen pitkää johdettava kysynnän kasvuun. Saman ajattelun osia olivat myös usko kultakantajärjestelmään, vakaan rahanarvon ja inflaation torjunnan tärkeyteen sekä käsitys julkisen talouden rahoitustasapainon tärkeydestä.

Suomalaisten 1930-luvun päätöksentekijöiden konsensusnäkemyksen mukaan taloudellinen pula (eli hintojen ja tuotannon lasku sekä työttömyys) oli väistämätön seuraus siitä, että 1920-luvun lopulla oli kulutettu ja investoitu liikaa. Tämän vuoksi vaihtotaseen vaje oli kasvanut ja taloudenpitäjät velkaantuneet liikaa. Lisäksi palkat, hinnat ja suomalaisten elintaso olivat nousseet liian korkeiksi[33]. Ylivelkaantumista seuraisi talouden oman tasapainopyrkimyksen vuoksi väistämättä säästäminen ja tehottomien yksiköiden likvidointi, mikä aiheuttaisi laman. Kyseessä on tällöin välttämätön talouden tasapainoa korjaava toimi. Rahan tarjonnalla ei voida eikä saakaan vaikuttaa tähän kehitykseen. Kultakanta on ainoa mahdollinen rahajärjestelmä, josta luopumista ei voida edes ajatella. Inflaation uhkaan on suhtauduttava vakavasti (myös silloin kun hinnat putoavat). Ainoa keino päästä pois lamasta on alentaa palkkoja ja muita kustannuksia sekä supistaa julkisia menoja. Taloudellinen neuvottelukunta, jossa olivat edustettuina kaikki merkittävät päättäjät, totesikin vuonna 1929:

> "Ei ole olemassa mitään keinoa, millä voitaisiin talouspulien puhkeamista estää tai saada ne päättymään, ennen kuin talouselämä on sisäisesti päässyt jälleen tervehtymään."[34]

Näkemys voidaan kvantiteettiteorian avulla ymmärtää niin, että keskuspankki liittolaisineen katsoi tuotannon ja hintojen kehittyvän omalakisesti ja rahan määrän lähinnä sopeutuvan kehitykseen. Tällainen ortodoksinen, klassiseen talousteoriaan perustuva ja tiukkaa säästäväisyyttä korostava, näkemys oli 1930-luvun laman alkaessa vallitseva kaikissa maissa. Keynes antoi sille nimen 'Treasury view'. On kiintoisaa havaita, että tämä vanha klassinen näkemys ei loppujen lopuksi ole kovin kaukana nykyisestäkään talousortodoksiasta.

Lisäksi 1930-luvulla katsottiin, että lama johtui 1920-luvulla kasvaneesta liikatarjonnasta. Talouden tuotantokapasiteetti oli kasvanut niin, etteivät ihmiset pystyneet enää kaikkia hyödykkeitä kuluttamaan, mistä seurasi hintojen ja tuotannon romahdus. Hieman samalla tavalla 1990-luvun lamavuosien pessimismiin liittyi myös huolestunut keskustelu siitä, että talouskasvu ei enää työllistä ja että työttömyyden ei voi odottaa alenevan talouden elpymisen myötä. Samalla esitettiin arvioita, että työttömyys johtuu rationalisoinnista, tuotannon rakennemuutoksesta ja nopeasta tuottavuuden

kasvusta (eli tuotantomahdollisuuksien paranemisesta). Samasta syystä ei pitänyt myöskään olla odotettavissa, että tuleva talouskasvu auttaisi tasapainottamaan julkisen talouden rahoitusalijäämän ja siksi talouden tervehdyttämisen katsottiin edellyttävän rakenteellisia uudistuksia. Sekä 1930-luvun että 1990-luvun kriisien jälkeinen kehitys saattoi tällaiset näkemykset ainakin periaatteessa naurunalaisiksi.

Päättäjien suhtautuminen talouspoliittisten vaihtoehtojen esittäjiin ei ollut kovin kannustavaa sen paremmin 1930- kuin 1990-luvuillakaan. Eräs 30-luvun toisinajattelijoista oli kultakantaa ja tiukkaa rahapolitiikkaa kritisoinut professori Yrjö Jahnsson.[35] Hän joutui tyytymään valtajulkisuuden kannalta periferisiin foorumeihin, koska valtakunnan päälehdet eivät juuri suostuneet julkaisemaan hänen ajatuksiaan. Myös kotimainen vallanpitäjiin tiiviisti sitoutunut tiedeyhteisö tyrmäsi ne täydellisesti. Professori Ernst Nevanlinnasta tuli Jahnssonin kärkkäin vastustaja. Nevanlinna kirjoitti maamme joutuneen kärsimään

> "sen häpeän, että mies joka on taloustieteen professorina – siis henkilönä, jonka virkavelvollisuus olisi tietää, että moiset kuvittelut ja vaatimukset merkitsevät karkeinta tietämättömyyttä talouselämän perustosiasioista – on saatuaan virkansa nojalla tilaisuuden pitää vakavassa taloudellisessa yhdistyksessä esitelmän maamme pääomanpuutteesta ja sen lieventämiskeinoista, siinä esittänyt noita samoja mielettömyyksiä"[36]

'Mielettömyydet' osoittautuivat kuitenkin ennen pitkää oikeaan osuneiksi, kun Suomi yhdessä useiden muiden maiden kanssa luopui kultakantajärjestelmästä, devalvoi valuuttansa ja aloitti rahapolitiikan keventämisen. Vastaavanlaisia reaktioita saivat osakseen myös ne, jotka 1990-luvulla asettivat vakaan markan linjan kyseenalaiseksi. Esimerkiksi valtiovarainministeri Viinanen lausui seuraavaa valuuttakurssipoliittista linjanmuutosta ehdottaneista professoreista:

> "(Pidän)...täysin vastuuttomana, että tämmöisiä esimerkiksi näitten professoriryhmien taikka tiettyjen professorien käsittämättömiä devalvaatiopuheita esimerkiksi edes nostetaan tällä tavalla, että he päästävät suustaan tällaisia puheita. Se on vastuutonta puhetta..."[37]

Lopuksi

1990-luvun talouskriisi kirvoitti Suomessa laajan talouspoliittisen keskustelun – paljon laajemman ja vapaamman kuin 1930-luvulla käyty yhden miehen sota taloudellis-poliittista eliittiä vastaan. Tässä suhteessa on ehkä edistytty. Muuten makrotalouden tapahtumien kulku noudatti samaa kaavaa. Suomen talouden tie ulos kriisistä nopean vientivetoisen kasvun kauteen oli 1990-luvulla samantapainen kuin 60 vuotta aikaisemmin. Molemmilla kerroilla muutoksen edellytys oli voimakas valuutan devalvoituminen, joka toi suomalaiselle teollisuudelle tuntuvan kilpailuedun kansainvälisillä markkinoilla. Molemmilla kerroilla kriisin ratkaisu – valuutan arvon raju heikentyminen – tapahtui vastoin talouspolitiikan johdon pyrkimyksiä ja vastoin vallinneen taloustieteellisen ortodoksian suosituksia. Kun muutos sitten tapahtui, entiset puheet pyörrettiin.

Sekä 1930- että 1990-lukujen kriiseissä tilannetta tulkittiin eräänlaisena 'rikos ja rangaistus' -skeemana, jossa lamaa edeltäneen nousukauden ylilyöntien (tyypillisesti yksityisen kulutuksen kasvu) nähtiin loukanneen terveen taloudenpidon periaatteita ja siten edellyttävän ankaraa sopeutumista. Talouspolitiikka korosti voimakkaasti kriisien rakenteellista luonnetta ja pakkoa sopeutua. Toisin sanoen kriisi muistutti luonnonvoimaa, jonka edessä oli alistuttava. Käytännössä tämä merkitsi vyön kiristämistä eri tavoin: kulutuksen supistamista, palkkojen alentamista, pyrkimystä julkisten menojen supistamiseen. Talouspolitiikka ei rohjennut asettaa tavoitteekseen elintason puolustamista ja korkean työllisyyden palauttamista. Tällaisten asioiden arveltiin olevan kotimaisen päätöksenteon ulottumattomissa.

Molemmissa kriiseissä sopeutumista korostava politiikka saattoi tukeutua laajaa tukea nauttivaan taloudelliseen ajatteluun, joka näki kiinteiden valuuttakurssien järjestelmän ja inflaation torjunnan

äärimmäisen tärkeinä myös pahassa työttömyyskriisissä. Jälkikäteen molemmat kriisit vaikuttavat kuitenkin banaaleilta koordinaatio-ongelmilta, jotka olisivat olleet korjattavissa joustavammalla raha- ja valuuttakurssipolitiikalla. Mistään pysyvistä rakenteellisista ongelmista ei ole saatu vakuuttavaa näyttöä, koska sekä 1930- että 1990-lukujen kriisien jälkeen Suomen talous elpyi erittäin nopeasti.

1 Ks. esim. Eichengreen 1992.
2 Jan Tinbergenin ideaalimallin mukaan taloustieteen tehtävänä on tuottaa erilaisten politiikkavaihtoehtojen vaikutuslaskelmia, joista poliittinen päättäjä voi sitten valita parhaiten omia arvosidonnaisia tavoitteitaan vastaavan. Tällaisessa mallissa asiantuntijoiden oletetaan toimivan weberiläisten byrokraattien tavoin. Tinbergen 1952.
3 Milton Friedman oli jo aiemmin argumentoinut, että kysynnänsäätelypolitiikan avulla ei voida painaa työttömyyttä luonnollisen tasonsa alapuolella; sen sijaan ekspansiivisella politiikalla voidaan saada aikaan pysyvä inflaation kiihtyminen. Friedman 1968, 1–17.
4 Robert Lucas yhdistetään nk. rationaalisten odotusten vallankumoukseen. Hänen ajattelunsa keskeinen piirre on se, että yleisön odottama, systemaattinen kysynnänsäätelypolitiikka on tehotonta ja inflatorista, koska markkinat huomioivat politiikkamuutokset jo odotuksissaan. Esim. Lucas 1985.
5 Barro & Gordon 1983, 589–610.
6 Rogoff 1985, 1168–90.
7 Esim. Ball 1999; Fitoussi et al. 2000.
8 Esimerkkejä tämän tapaisesta argumentaatiosta ovat mm. Hämäläinen, Sirkka, Omasta markasta yhteiseen euroon, *Tutkimus ja talouspolitiikka,* toim. Kajanoja, J. – Kiander, J. – Voipio, I.B. Helsinki: VATT-julkaisuja 33, 2002; Suvanto, Antti, Miten Suomi muuttui?, sama.
9 James Tobin rinnastaakin odottamattoman disinflaation ja deflaation, koska molemmat merkitsevät toteutuvan hintatason jäämistä odotettua alhaisemmaksi ja siten odotettua korkeampaa reaalikorkoa. Tobin 1980.
10 Esim. Blanchard & Summers 1986.
11 Rahapolitiikan kiristymisen odottamatonta luonnetta osoittavat konkurssit ja pankkien suuret luottotappiot; jos politiikka olisi ollut odotettua, luottotappiot olisivat todennäköisesti jääneet vähäisemmiksi.
12 Esim. Honkapohja & Koskela 1999.
13 Krugman 1999.
14 Ks. *Financial Times* 19.10.1999.
15 Kiander & Vartia 1998.
16 Kiander & Vartia 1998.
17 Tästä oli hyvä esimerkki Long Term Capital Management -vipurahaston kriisi syksyllä 1998. New Yorkin Fed kokosi nopeasti konsortion, pelastaakseen rahaston, jonka kaatumisella olisi voinut olla kohtalokkaita seurauksia. Suomessa samankaltainen (joskaan ei yhtä sofistikoitunut) vipurahasto oli aikanaan SP-sijoitus, jonka annettiin kaatua vuonna 1991. Woodward 2000; Kuusterä 1995.

18 Keynes käy keskustelua tästäkin teemasta. Keynes 1936.
19 Näin tiivistävät oman lama-analyysinsa mm. johtavat suomalaisekonomistit Seppo Honkapohja ja Erkki Koskela. Honkapohja & Koskela 1999.
20 Kiander 2001.
21 Tätä näkemystä edustaa mm. Kiander & Vartia 1998.
22 Kiander 2002.
23 Kiander ja Viren (1999) samoin kuin Kaukonen ja Viren (2000) tarkastelevat kriittisesti finanssipolitiikkaa perustelleita puheenvuoroja. Kiander & Viren 1999; Kaukonen & Viren 2000. Mielenkiintoinen keskustelu lamavuosien talouspolitiikasta on myös dokumentoitu. Parviainen 1999.
24 Tästä enemmän Kiander 1997.
25 Böckerman & Kiander 2002.
26 Tätä teemaa käsittelee Kantola 2002.
27 Viinanen, Iiro, Talouspolitiikka ja vuoden 1992 budjettiesitys, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1991:3.
28 Rossi 1951.
29 1930-luvun laman alkamisen problematiikasta ks. Romer 1993.
30 Ikonen & Autio & Elonen 1992.
31 Helsingin rakennusalan palkoista ks. Hannikaisen artikkeli tässä kirjassa.
32 Kalela 1987.
33 Tällaisen näkemyksen esitti mm. professori Bruno Suviranta. Ks. Suviranta, Bruno, *Taloudellinen asema. Tutkimus nykyisestä lamakaudesta ja sen syistä.* Helsinki: Taloudellisen neuvottelukunnan julkaisuja 1929.
34 *Taloudellisen neuvottelukunnan lausunto taloudellisen tilanteen johdosta.* Taloudellisen neuvottelukunnan julkaisuja 3, 1929, 8; Kalela 1987, 30–31.
35 Teknillisen korkeakoulun kansantaloustieteen professori Yrjö Waldemar Jahnsson kannatti avointa keskustelua eikä kaihtanut vastakkainasetteluja silloin kun oli omasta mielestään oikeassa. 1930-luvulla hän kritisoi harjoitettua talouspolitiikkaa. Tieteellinen vaikeneminen mutta myös eristyneisyys ovat syitä siihen, ettei jälkimaailma ole juurikaan arvostanut Jahnssonia taloustieteilijänä. Arvostusta ei suinkaan lisännyt se, että Jahnsson ajautui poikkiteloin aikansa taloudellisen ja tieteellisen establishmentin kanssa. 1930-luvun pula sai Yrjö Jahnssonin aktivoitumaan poliittisesti. Hän ryhtyi voimakkaasti kritisoimaan harjoitettua talouspolitiikkaa, ja päätyi yrittäjiä ja velallisia ymmärtävässä ajattelussaan nk. pulaliikkeen johtavaksi hahmoksi yhdessä dosentti *V.F. Johanssonin* kanssa. Zetterberg 1982.
36 Pellervo 2.4.1931. Ks. Zetterberg 1982.
37 TV1:n A-studio 4.9.1992. Ks. Kiander 2001.

Matti Hannikainen

Työehtosopimuksista palkanalennusautomaattiin

Rakennustyöntekijöiden palkat Helsingissä 1930-luvun laman aikana

"What are the common wages of labour, depends everywhere upon the contract usually made between those two parties, whose interests are by no means the same. The workmen desire to get as much, the masters to give as little as possible. The former are disposed to combine in order to raise, the latter in order to lower the wages of labour." (Adam Smith 1776)[1]

Palkat ovat lamatutkimuksen keskeisimpiä osa-alueita. Kiinnostusta on herättänyt erityisesti palkkojen lamanaikainen joustavuus tai joustamattomuus. 1930-luvun maailmanlaajuisen talouspulan osalta on kansainvälisessä keskustelussa pohdittu ennen kaikkea sitä, miksi nimellispalkat joustivat hintoja vähemmän ja vähän verrattuna työvoiman kysynnän muutoksiin ja työttömyyden kasvuun. Barry Eichengreenin ja Timothy Hattonin tekemässä 15 maan vertailussa nimellispalkat laskivat muualla paitsi Ranskassa ja Tanskassa, mutta kulutuskykyä mittaavat reaalipalkat laskivat vain Saksassa (5 prosenttia).[2] Yhdysvalloissa nimellispalkat laskivat lamavuosina noin 20 prosenttia, joten kyse ei ollut yksinomaan palkkajoustamat-

tomuudesta vaan myös hintojen 'ylijoustavuudesta'. Yhdysvaltojen kohdalla reaalipalkkojen nousuun liittyi 30-luvun jälkipuolella korkea työttömyys ja lisäksi on keskusteltu siitä, mikä vaikutus New Deal -työllisyysohjelmalla oli tässä kehityksessä. Yleisemmin palkkajoustavuuskeskustelu liittyy arvioihin siitä, miten lamasta toivuttiin. Monet ovat päätelleet, että ne maat, joissa reaalipalkat nousivat vähiten (tai ne laskivat) ja jotka devalvoivat valuuttansa varhaisessa vaiheessa, toipuivat lamasta nopeimmin. Kumpikin seikka lisäsi teollisuuden kilpailukykyä.[3]

Reaalipalkkakehitykseen vaikuttaneista tekijöistä ei ole päästy yksimielisyyteen ja maiden sekä alojen välillä oli eroja. Joitakin usein mainittuja syitä voidaan kuitenkin nostaa esiin. Lähtökohtana on ollut se, että työmarkkinoille tuli 1930-luvun taitteessa ulkoinen (eksogeeninen) työvoiman kysyntäshokki, jolloin työmarkkinoiden sisäiset (endogeeniset) tekijät estivät nimellispalkkojen (riittävää) laskua. Varsinkin Britannian yhteydessä on myös korostettu talouden rakenteellisia ongelmia sotien välisenä aikana, eikä lama erotu siellä samanlaisena murroskohtana kuin monissa muissa maissa. Työvoiman kysynnän laskiessa työntekijät vastustivat palkkojen alentamista, koska se heikensi työntekijäryhmän suhteellista asemaa verrattuna muihin työntekijöihin tai palkkojen laskuvaateet koettiin sopimuksen yksipuolisena rikkomisena ja epäreiluna toimenpiteenä tai työntekijät eivät havainneet jo alkanutta hintojen laskua. Olennaista oli myös se, että lamaa edeltävän korkeasuhdanteen aikana työntekijöiden ja heidän järjestöjensä neuvotteluvoima oli kasvanut. Työpaikkansa säilyttäneillä työntekijöillä oli vahva sisäpiiriasema, eivätkä työttömät 'ulkopuoliset' juuri vaikuttaneet palkanmäärittelyyn. Perinteet, vallitsevat käytännöt ja sopimukset ylläpitivät palkkatasoa.[4]

Edellä selostettu kuvaa vain osittain Suomen oloja. Reaaliansiotason nousuun päädyttiin Suomessakin esimerkiksi kutoma-, metalli-, paperi- ja puumassateollisuudessa. Sen sijaan reaaliansiot laskivat selvästi sellaisilla paljon työllistävillä aloilla kuten metsä- ja uittotöissä (20–35 prosenttia) ja sahateollisuudessa (vajaa 10 prosenttia). Koska luvut kuvaavat keskimääräisyyttä, joillakin alueilla ja työmailla reaalipalkat ja -ansiot laskivat huomattavasti enemmän.[5] On kuitenkin huomattava, että reaaliansiotarkastelu on varsinkin

maaseudulla asuvien ihmisten kohdalla hankalaa, ja sosiaalisten vaikutusten tarkastelussa yksikköpalkkakehityksen lisäksi on huomioitava myös viikko-, kuukausi- ja vuosityöajan muutokset.[6] Ulkomaankaupasta riippuvaisen teollisuuden kohdalla on silti vaikea välttyä johtopäätökseltä, että 'oikeaoppinen' palkkajoustavuus, yhdistettynä kultakannasta luopumiseen lokakuussa 1931 ja sen jälkeiseen markan devalvoitumiseen, paransi kansainvälistä kilpailukykyä ja edesauttoi vientiä ja työllisyyden kohentumista.

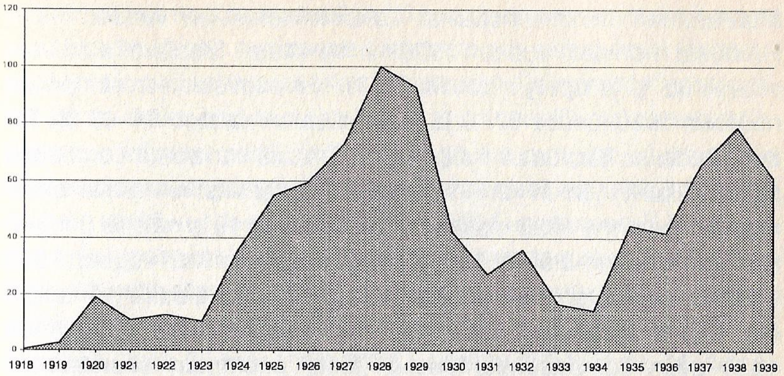
Metsätyöpalkkojen lisäksi myös rakennusalan palkat laskivat paljon. Tässä artikkelissa esitettävien laskelmien mukaan Helsingissä reaalipalkkojen (kulutuspalkkojen) lasku oli yksityisessä rakennustoiminnassa yleisesti 35 prosenttia tai enemmän, ja ainakin yksittäisiä urakoita tehtiin (reaalisesti) jopa 60 prosenttia alle lamaa edeltäneen työehtosopimushinnoittelun. Lukuihin on päädytty kokoamalla yhteen aikaisemmin julkaistuja tuntipalkkatietoja ja laatimalla aivan uusia minimituntipalkkasarjoja sotien väliselle ajalle. Joitakin näistä sarjoista esitetään tässä artikkelissa: rakennusalan historioitsijan Erkki Salomaan jo 1950-luvulla julkaisemat maalareiden tuntipalkkatiedot[7] sekä uusi aputyöläisten tuntipalkkasarja. Muurareille, rakennusalan ehkä keskeisimmälle työntekijäryhmälle, on lisäksi ensimmäistä kertaa konstruoitu sotien välisen ajan käsittävä urakkapalkkaindeksi. Reaalipalkkakehityksen tarkastelua varten on myös laadittu uusi, helsinkiläisen työläisperheen menoja aikaisempaa paremmin kuvaava elinkustannusindeksi.

Verrattain suuren ja odottamattoman palkkamuutoksen ymmärtäminen edellyttää yksityiskohtaista mikrotason tarkastelua.[8] Palkkakehityksen kuvaamisen jälkeen luodaankin selitystä sille, miksi palkat laskivat lamavuosina romahdusmaisesti. Ensiksi tarkastellaan 1920-luvun tilannetta, jolloin varsinkin muuraustyöläiset saivat hankittua itselleen vahvan työmarkkina-aseman ja työnantajat tavoittelivat palkkojen nousun hillitsemiksi koko alan kattavia työehtosopimuksia. Vuosina 1928–30 Helsingin rakennustoimintaan tuli kolme shokkia: työvoiman kysyntäshokki, ammattiyhdistysliikkeen hajoaminen ja työttömien työllistämiseksi järjestettyjen laajamittaisten varatöiden palkkausperiaate. Erkki Salomaan kuvaavin sanoin syntyi "palkanalennusautomaatti".[9] Artikkelin lopuksi tarkastellaan laman jälkeisen ajan palkkauskäytäntöjä ja pohditaan sitä, millaisia

muutoksia lama aiheutti palkkojen määräytymismekanismeihin rakennusalalla.

Yleiskuva palkkakehityksestä

Talonrakentamisen määrä vaihteli jyrkästi sotien välisen ajan Helsingissä. Ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan jälkeen yksityinen rakennustoiminta elpyi hitaasti. Siihen vaikuttivat rahanarvon heikkeneminen, valuutan arvon epävakaus, vuokrasäännöstely ja luotonsaantivaikeudet. Kun nämä ongelmat poistuivat 1920-luvun puoliväliin mennessä, kiinteistöistä tuli erinomainen sijoituskohde. Kiivasta rakentamista ja korkeasuhdannetta kesti muutama vuosi. Rahoituksen ehtymisen seurauksena uudisrakentaminen alkoi lamaantua syksystä 1928 lähtien. Varsinainen lama-aika ajoittui Helsingin talonrakennusalalla syksystä 1929 kevääseen 1934. Asuntorakentamisen pohja saavutettiin vuonna 1933, jolloin valmistuneiden huoneiden määrä oli noin kymmenesosa edellisen korkeasuhdanteen huippuluvuista. Koko talonrakennustoiminnan volyymi oli alhaisimmillaan vuonna 1934, jolloin uudis- ja lisärakennusten tilavuus oli noin 15 prosenttia vuoden 1928 määrästä. Elpyminen alkoi keväällä 1934. Viimein 1930-luvun lopulla elettiin muutama vuosi osin olympiarakentamisen siivittämänä uuden korkeasuhdanteen aikaa. Sotien väliseen aikaan sijoittuivat siten kaksi korkeasuhdannetta ja niiden väliin pitkä lamakausi.

***Kuvio 1*. Uudis- ja lisärakennusten tilavuus Helsingissä vuosina 1918–39. 1928=100.**

Lähteet: Kertomukset Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1918–39; Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1919–40/41.

Rakennustyömailla sovellettiin joko aika- tai urakkapalkkausta. Aikapalkkaus tarkoitti tuntipalkkoja, ja urakka puolestaan oli (useimmiten) työsuoritukseen perustuvaa kappale- tai pinta-alapalkkausta. Esimerkiksi muurarityökunta muurasi talon ulkoseiniä kappalepalkalla – vuoden 1927 työehtosopimuksen mukaan 6-kerroksisessa talossa hintaan 155 markkaa tuhannelta tiileltä. Sotien välisenä aikana muurauksesta tehtiin aikalaisarvioitsijan mukaan 70–90 prosenttia urakkatyönä.[10] Maalauksessa oli luontevaa soveltaa pinta-alahinnoittelua. Maalareiden ammattiosaston päätöksen mukaan urakkatyö oli sallittu vain kesäkuukausina, ja myös alan työnantajat suosivat tuntityötä.[11] Kirvesmiehillä taas oli töistä riippuen pinta-ala-, kappale- tai telinetöissä tiilien lukumäärään suhteutettua hinnoittelua. Myös muissa töissä käytettiin mahdollisuuksien mukaan urakkapalkkausta. Työnantaja maksoi urakkatyössä työntekijästä riippumattomasta odotusajasta ennalta sovitun tuntipalkan, joka oli yleensä vähintään voimassa olevan hinnoittelun mukainen alin tuntipalkka.

Helsinkiläisten rakennustyöläisten palkat kohosivat 1920-luvulla (ks. taulukko 1). Yleistäen voidaan todeta tuntipalkkojen nousseen eniten niissä ammattiryhmissä, joissa työntekijöiden korvattavuus oli vaikeinta ja joissa ammatillinen järjestäytyminen oli kattavinta.

Muurareiden minimituntipalkat kaksinkertaistuivat vuoden 1920 kuudesta markasta vuoden 1928 12 markkaan. Maalareillakin kasvua oli 85 % ja aputyömiehillä 78 %. Kirvesmiesten minimipalkat nousivat 1920-luvulla 67 % ja rakennusalan naisten 64–69 %. Todellisuudessa kasvua oli vielä enemmän, sillä korkeasuhdanteessa palkat liukuivat jonkin verran ylöspäin. Esimerkiksi kirvesmiehille ilmoitettiin vuonna 1928 maksetun enimmillään 15 ja naisille 8 markkaa tunnissa, mitkä olivat 150 ja 129 % enemmän kuin vuoden 1920 työehtosopimusten määrittämät palkat.[12] Toisaalta sekä työntekijät että työnantajat olivat varsin tyytyväisiä sopimusten pitävyyteen 1920-luvun korkeasuhdanteessa (tästä enemmän seuraavassa luvussa), joten vuosina 1920 ja 1928 voimassa olleiden työehtosopimushinnoittelujen vertailu kuvaa hyvin 1920-luvulla tapahtunutta palkkojen kasvua.

Urakkapalkat nousivat vähemmän. Muurareiden urakkapalkat kasvoivat 1920-luvulla noin 40 prosenttia. Urakkapalkkakehityksen tarkka arvioiminen on kuitenkin vaikeaa, koska hinnoittelujen perusteita muutettiin jonkin verran ja eri työvaiheiden osalta tariffien nousu vaihteli. Lisäksi vuosien 1922–26 osalta on muutoinkin vaikea muodostaa todellista kuvaa urakkapalkkojen kehityksestä, sillä niin sanotut konjunktuuripalkat olivat tavallisia. Ne johtuivat pitkään jatkuneen rakennustoiminnan hiljaiselon pohjustamasta työvoimapulasta. Sen seurauksena palkat rakentamisen uudelleen elpyessä kohosivat vilkkaimman rakennuskauden aikana huomattavasti yli työnantajien ja ammattiosastojen hinnoittelujen. Työvoimapula koski ennen kaikkea muurareita ja rappareita. Palkat nousivat urakkatyön myötä paljon, koska työvoimaa tarvittiin samaan aikaan lukuisilla työmailla. Esimerkiksi kesällä 1926 muurarien tuntiansiot vaihtelivat työnantajien mukaan 20 ja 28 markan välillä; muurarien ammattiosaston tekemässä hinnoittelussa muurarien minimituntipalkaksi oli tuolloin asetettu 11,40 markkaa.[13]

Helsingin rakennusalalla ei ollut 1930-luvun laman aikana ongelmana palkkojen joustamattomuus, sillä nimellispalkat laskivat paljon. Suomen Rakennustyönantajaliitto tutki jäsentensä maksamia palkkoja elokuun alussa 1931. Kirvesmiehille ilmoitettiin maksetun alimmillaan 5,50, aputyöläisille 3,50 ja naisille 3 markkaa tunnilta. Tässä vaiheessa palkoissa oli kuitenkin vielä hajontaa, sillä enimmillään kirvesmiehille maksettiin 10 markkaa ja apumiehille 8 markkaa tunnilta. Vuotta myöhemmin korkeimmat palkat olivat karsiutuneet pois ja palkkahajonta siten vähentynyt. Rakennustyönantajaliiton oman arvion mukaan sen jäsenyritykset eivät maksaneet kaikkein huonoimpia palkkoja.[14] Helsingin kaupungilta köyhäinapua hakeneiden rakennustyöläismiesten tuntipalkat vaihtelivat 4 ja 7,50 markan välillä vuodesta 1932 vuoden 1934 kevääseen.[15] Maalareiden työehtosopimuksissa tuntipalkat laskivat lamavuosina 7 markkaan. Verrattaessa korkeasuhdanteen työehtosopimusten minimipalkkoja lamavuosien alimpiin palkkoihin tuntipalkkamuutoksiksi saadaan vajaa 50 prosenttia lamaa edeltävästä tasosta. Muurauksen urakkahinnat laskivat vielä enemmän: tuhannen tiilen muurauksia tehtiin vuonna 1933 aikalaisarvioitsijan mukaan jopa 45 markalla, alle 30 prosentilla korkeasuhdanteen aikaisesta hinnoittelusta.[16]

Reaalipalkkoihin (tässä tapauksessa kulutuspalkkoihin) vaikuttavat hintojen muutokset. 1920-luvun alussa inflaatio oli nopeaa, mutta kaikki hinnat eivät kuitenkaan muuttuneet yhtä paljon ja samanaikaisesti, erityisesti vuokria säänneltiin vuoteen 1922 saakka. Tästä seurasi, että elinkustannuksia kuvaavan kulutuskorin painorakenteessa tapahtui 1920-luvulla muutoksia, mikä vaikeuttaa reaalipalkkakehityksen tarkastelua.[17] Esimerkiksi työläisperheen vuokramenojen osuus kaikista menoista oli 1920-luvun alussa alle viisi prosenttia, kun vuosikymmenen lopulla vastaava osuus oli noussut yli viidennekseen.[18]

Tässä tutkimuksessa on laadittu sotien väliselle ajalle uusi, aikaisempaa paremmin helsinkiläisen työläisperheen menoja kuvaava elinkustannusindeksi. Uudessa indeksissä hintojen nousu on vuosina 1921–23 aikaisemmin oletettua pienempi, ja lamavuosina hinnat puolestaan laskivat työläisperheen näkökulmasta katsoen enemmän kuin vanhassa, Helsingin kaupungin laatimassa indeksissä. Näin ollen 1920-luvun lopun reaalipalkkakehitys ei ole työntekijöiden osalta niin suotuisa kuin se olisi vanhaa indeksiä käyttäen, koska hintojen nousu 1920-luvun lopulla vei suuren osan nimellispalkkojen korotuksista. Toisaalta lamavuosina reaalipalkkojen lasku on uutta indeksiä käyttäen noin kaksi prosenttiyksikköä pienempi kuin se olisi, jos deflaattorina olisi Helsingin kaupungin hintaindeksi.

Reaalipalkat kohosivat 1920-luvulla. Minimituntipalkat kasvoivat

vuosikymmenen kuluessa ammattiryhmästä riippuen 30–45 prosenttia. Maalareilla reaalipalkat nousivat vielä enemmän, mikäli tarkastelua jatketaan vuoteen 1930, jolloin heidän nimellispalkat säilyivät ennallaan hintatason lähdettyä jo laskuun. Varsinaisen nousukauden (1923–28) aikainen reaalipalkkojen kasvu jäi kuitenkin selvästi pienemmäksi, noin 10–20 prosenttiin. Huomionarvoista on lisäksi se, että muurareiden urakkatöiden perushinnoittelu ei ollut vuoden 1928 työehtosopimuksessa reaalisesti juuri korkeampi kuin vuonna 1920. Toisaalta vuosina 1922–26 konjunktuuri- tai nykytermein suhdannepalkat koskivat nimenomaan urakkatöitä. Taulukkoa 1 laadittaessa niitä ei ole kuitenkaan otettu mukaan, koska tarkoituksena on kuvata minimipalkkatason muutoksia. Muuraustyöläisten vahva työmarkkina-asema näkyi – suhdannepalkkojen ohella – ennen kaikkea siinä, että heidän reaalituntipalkat kasvoivat 1920-luvulla noin 45 prosenttia. Vahva ammattiosasto pystyi kohottamaan vähimmäispalkkatasoa.

***Taulukko 1.* Rakennustyöntekijöiden palkkoja Helsingissä vuosina 1920–39. 1928=100.**

	muurarien urakka-palkkaindeksi minimi		maalarien tuntipalkka-tariffit		aputyömiehet tuntipalkka minimi		varatyö aputyömiehet a	b	ek-ind. Helsinki c
	nim.	real.	mk	real.	mk	real.	mk	mk	
1920	71	97,2	7	73,7	4,35	76,9			73,0
1921	71	82,6	8,35	74,8	4,35	65,3	4,35		85,9
1922	82	98,8	9,5	88,0	5,4	83,9			83,0
1923	82	100,2	9,5	89,3	5,75	90,7			81,8
1924	88	100,6	10,5	92,3	6	88,5			87,5
1925	88	93,6	11	90,0	5,5	75,5	5,3		94,0
1926	92	97,5	11	89,7	7	95,8	5,3		94,3
1927	100	103,8	12	95,8	7	93,7	5,3		96,4
1928	100	100,0	13	100,0	7,75	100,0	5,95		100,0
1929	100	100,8	13	100,8	7,75	100,8	5,95		99,2
1930	92	101,4	13	110,2	7	99,6	5,95		90,7
1931	44	54,0	10	94,4	3,5	55,4	4,9		81,5
1932	32	39,2	7	66,0	3,5	55,3	3,2	4,33	81,6
1933	29	36,9	7	68,5	3,5	57,5	3,2	4,93	78,6
1934	60	78,4	9,5	95,4	5	84,2	3,2	5,24	76,6
1935	60	76,2	10,5	102,5	6	98,2	3,8	5,28	78,8
1936	65	82,5	10,5	102,5	6,5	106,4	4,9	5,72	78,8
1937	71	85,3	12	110,9	7,25	112,4	5,4	5,92	83,2
1938	75	87,8	12,75	114,8	7,65	115,6	5,4	7,81	85,4
1939	82	93,2	13,5	118,1	8,25	121,0			88,0

a) Aputyömiesten alin tuntipalkka tammikuun lopussa Helsingin kaupungin hätäapu-/varatöissä. Vuonna 1921 marras-joulukuu. v. 1931–35 perheetön aputyöntekijä.
b) Toteutunut keskituntiansio Helsingin kaupungin varatöissä koko vuoden aikana.
c) Helsinkiläisen työläisperheen elinkustannusindeksi.

Huom! Palkat ovat varatöitä lukuunottamatta kesäkuukausien alimpia palkkoja. Lukuja tulkittaessa on huomioitava, että muurareiden ja aputyöläisten kohdalla erityisesti vuosien 1921–25 palkkakehityksestä on sopimusten tai palkkalupausten puuttumisen ja suhdannepalkkojen yleisyyden vuoksi vaikea muodostaa luotettavaa kuvaa. Lamavuosien osalta on kerätty useista lähteistä tietoa minimipalkkatason määrittämiseksi.

Lähteet: Pöytäkirjat 1920–39, Suomen Muurarien Liiton osasto N:o 1:n arkisto, Kansan arkisto; Vuosikertomukset, Helsingin Rakennustyöntekijäin Teollisuusneuvosto, Työväen Arkisto; Työehto-, palkkasopimus- ja palkkalupauskansiot, Rakennusliiton arkisto; pöytäkirjat, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osaston arkisto; pöytäkirjat, Suomen Rakennustyönantajaliitto; Köyhäinhoidon henkilöasiakir-

jat, huoltoviraston arkisto; Helsingin kaupunginarkisto; Härmä, Erkki, *Puoli vuosisataa järjestötoimintaa. Kertomus Suomen Muurarien liiton osasto N:o 1:n 50-vuotisesta toiminnasta.* Helsinki 1941; Salomaa, Erkki, *Helsingin maalarien osaston vaiheita 1888–1957.* Helsinki 1957; Salomaa, Erkki, *Rakentajat eilen ja tänään. 70 vuotta ammattiyhdistystoimintaa.* Helsinki 1959; Similä, Yrjö & Kyrenius, Paavo, *Suomen Rakennustyönantajaliitto 1920–1945.* Helsinki 1945; *Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1921–40/41.*

Rakennustyöntekijöiden reaalipalkkoja kuvaava käyrä oli 1930-luvulla U-muotoinen ja se suhteutui käänteisesti työttömien määrään. Maalausalalla, jossa säilyi sopimuksia myös lamavuosina, reaalituntipalkat laskivat lamavuosina noin 35 prosenttia. Kirvesmiesten ja rakennusalan naisten palkkojen lasku oli samaa suuruusluokkaa. Aputyömiesten palkat laskivat enimmillään 45 prosenttia verrattuna vuoden 1928 työehtosopimusten minimihinnoitteluun. Urakkamuurauksessa reaalinen muutos oli suurimmillaan jopa 60 prosenttia. Reaalista muutosta "kasvattaa" se, että hinnat olivat alimmillaan vasta vuonna 1934, joten palkat laskivat pohja-arvoonsa ennen hintoja. On todennäköistä, että monia töitä tehtiin lamavuosina sellaisin palkoin, että reaalinen muutos jäi yllä esitettyjä lukuja pienemmäksi. Toiseen suuntaan taas vaikuttaa se, että tässä esitetyt enimmäismuutokset on laskettu 1920-luvun korkeasuhdanteen työehtosopimuksista, joita voidaan pitää silloisen hinnoittelun miniminä.

Talonrakentamisen elpyessä ja työvoiman kysynnän kasvaessa palkat kohosivat nopeasti. Vuonna 1934 työnantajien ilmoittamat minimihinnoittelut olivat 30–50 prosenttia korkeampia kuin lamavuosina maksetut alimmat palkat. Reaalipalkkoja kasvatti vielä se, että hintataso jatkoi laskuaan. Vuoden 1934 jälkeen palkkalupausten korotukset vaihtelivat vuosittain 5–10 prosentin välillä. Näiden jäljempänä käsiteltävien palkkalupausten myötä etenkin vähimmäispalkkataso kohosi 1930-luvun lopulle tultaessa vähintään samalle tasolle kuin 1920-luvun korkeasuhdanteessa. Koska hintataso pysyi laman jälkeenkin alhaisempana kuin edellisvuosikymmenen lopulla, työntekijöiden reaalituntipalkat olivat enimmillään jopa 20 prosenttia korkeammat kuin 1920-luvun lopulla. Sen sijaan muurarien urakkatöissä ei saavutettu lamaa edeltävän korkeasuhdanteen hinnoitteluja, ja reaalipalkatkin jäivät hieman 1920-luvun tasosta. Aivan tarkkojen vertailujen tekeminen on urakkahinnoittelujen

osalta myös 1930-luvulla vaikeaa, koska hinnoitteluja yksinkertaistettiin ja epäkohtia poistettiin.

Konjunktuuripalkoista työehtosopimuksiin

Helsingin rakennusalalla solmittiin kollektiivisia sopimuksia työehdoista. Niistä oli kokemuksia jo ensimmäistä maailmansotaa edeltävältä ajalta, sillä vuonna 1910 oli työnantajien aloitteesta solmittu Helsingin rakennustoimintaa koskeva yleissopimus. Työnantajat irtisanoivat sopimuksen seuraavan vuoden lopulla, ainoastaan maalareiden sopimukset jatkuivat vuoden 1914 loppuun saakka. Työnantajat eivät tällöin kuitenkaan hylänneet itse työehtosopimusperiaatetta.[19] Sodan jälkeen rakentamisen hiljalleen elpyessä vuonna 1920 juuri perustetun Suomen Rakennusteollisuuden Työnantajaliiton (myöhemmin Suomen Rakennustyönantajaliitto) aloitteesta solmittiin Helsingissä jälleen koko rakennusalaa käsittävä työehtosopimus. Tällöin sopimukseen päädyttiin niin sanotussa "Ylioppilastalon parlamentissa". Työnantajat halusivat sopimuksia, koska nopean inflaation oloissa tarvittiin ennakoitavuutta töiden hinnoitteluun. Työntekijäjärjestöt taas saatiin mukaan sopimukseen erityisen indeksiehdon avulla.[20] Palkkojen sitominen elinkustannusindeksiin oli tavallista ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa.[21] Työnantajat irtisanoivat sopimuksen seuraavan vuoden toukokuun alusta, koska heidän mielestään palkat olivat kohonneet liikaa ja rakennustoiminta ei ollut elpynyt ennakoidulla tavalla.

Vuoden 1921 jälkeen työehtosopimuskäytäntö jatkui vain maalausalalla, jossa oli lähes katkeamattomasti koko 1920-luvun vähimmäishinnoittelun takaavia sopimuksia. Muilla ammattialoilla työntekijöiden ja työnantajien intressit eivät kohdanneet yhtä hyvin. Suomen Muurarien, Rapparien ja Uunintekijäin liiton edustajakokouksessa vuonna 1922 tehtiin periaatepäätös, ettei millään paikkakunnalla tarjota sopimuksia työnantajien hyväksyttäväksi. Mikäli työnantajat tarjosivat neuvotteluja, niihin tuli suostua "suostumatta kuitenkaan sellaisiin sopimuksiin, jotka pidemmäksi aikaa rajoittaisivat jäsenien ja osastojen vapaata palkkaliiketoimintaa".[22] Rakentamisen elpyessä ja vuokrasäännöstelyn päättyessä kesällä 1922 ammattitaitoisesta työväestä oli pulaa. Muuraustyöläisten palkka-

vaateiden taso kohosi, ja he katsoivat saavansa korkeammat palkat ilman sopimuksia. Myös työnantajien haluttomuus sopimuksiin huonompina työaikoina, viimeksi vuonna 1921, oli katkeroittanut ammattiosaston väkeä.[23] Vuodenvaihteessa 1922–23 rakennusalan työnantajajärjestöt halusivat koko alan kattavan työehtosopimuksen, mutta neuvottelut katkesivat muuraustyöläisten kanssa erimielisyyteen minimituntipalkoista.[24]

Jatkuvasti lisääntyvä työvoiman kysyntä nosti kesäkuukausien palkkatasoa ja toi työmaille jo edellä kerrotut konjunktuuripalkat. Syyskesällä 1924 työnantajat totesivat rapparien palkkavaatimusten "ylittäneen kaiken kohtuullisuuden rajan". Tosin syksyä kohden työvoiman kysynnän uskottiin laskevan niin paljon, että oli mahdollista palata työntekijöiden ammattiosaston asettamiin urakkahinnoitteluihin, jotka tuntuivat työnantajienkin mielestä varsin kohtuullisilta.[25] Syyskuussa 1925 rakennusmestarien kokouksessa arvioitiin, että "poikkeuksellisina vuosina tapahtunut työväen muille aloille siirtyminen ja muut viimeaikaiset tapahtumat ovat johtaneet tilanteen palkkausalalla sellaiseksi, että määräysvalta on pääasiallisesti siirtynyt työväestön käsiin".[26] Muuraustyöläisten suhdannepalkkojen huippuvaihe oli vuonna 1926. Heinäkuussa työnantajajärjestöt sopivat keskenään, että rappaajien omia hinnoitteluja sai ylittää korkeintaan 30 prosenttia. Lisäksi päätettiin, että rappaajia järjestetään suhteellisesti jokaiselle työmaalle niiden suuruuden mukaan eikä helsinkiläisiä rappaajia saanut työnantajain toimesta lähettää maaseututyömaille. Hinnoittelut eivät kuitenkaan pitäneet, ja 30 prosentin ylitykset olivat tavallisia.[27]

1920-luvun jälkipuolen korkeasuhdanteen aikana Helsingissä päädyttiin uudelleen työehtosopimuksiin. Suomen Rakennustyönantajaliiton ja Suomen Rakennustyöväen liiton sekä paikallisten ammattiosastojen välillä solmittiin Helsinkiä ja sen lähiympäristöä koskeva työehtosopimus vuonna 1926. Jotta suhdannepalkoista päästäisiin eroon, työnantajat päättivät lokakuun alussa 1926 aloittaa työehtosopimusten valmistelun myös muuraustyöläisille. Marraskuussa voitiin "tehtyjen tiedustelujen nojalla" otaksua, että työntekijöillä oli valmiutta työehtosopimuksiin. Tammikuun lopussa 1927 työnantajaliitot solmivat Helsingin seudulle kaksivuotisen työehtojen yleissopimuksen ja siihen liittyvät palkkahinnoittelut Suomen

Muurarien, Rapparien ja Uunintekijäin liiton sekä paikallisten ammattiosastojen kanssa.[28] Muuraustyöläiset saatiin sopimuksen taakse, koska he olivat onnistuneet nousukauden ja vahvan työmarkkina-asemansa avulla nostamaan palkkojaan, ja he saivat sopimuksiin lähes haluamansa minimihinnoittelut. Siten turvattiin myös talvikuukausiksi korkea palkkataso ja lisättiin ennakoitavuutta mahdollisen laskukauden varalle. Muurarien liitto muutti keväällä 1927 kantansa myönteiseksi oma-aloitteista työehtosopimusten tavoittelua kohtaan ja hyväksyi myös pitkäaikaiset sopimukset työnantajien kanssa.[29]

Rakennustyönantajien suhtautumista sopimustoimintaan voi 1920-luvun osalta luonnehtia lähinnä pragmaattiseksi, taloudelliseen rationaalisuuteen pohjautuvaksi. Suomen Työnantajien Keskusliiton (STK) mielestä työntekijöiden kollektiivinen toiminta suuntautui yhteiskuntarauhaa vastaan, koska kommunisteilla oli monissa ammattiosastoissa – etenkin rakennusalalla – vahva asema. Työnantajien näkökulmasta "ammattiyhdistystoiminta näyttäytyi ulkopuolisena sekaantumisena työnantajien ja heidän 'omien' työntekijöidensä suhteisiin".[30] Rakennusalan työnantajajärjestötkin (periaatteessa) vastustivat sopimista kommunistijohtoisten järjestöjen kanssa, mutta tuotantotapaan liittyvät taloudelliset realiteetit pakottivat sopimustoimintaan.[31]

Työnantajajärjestöjen oman arvion mukaan työrauhan ja sosiaalisen järjestyksen ylläpitäminen olivat työehtosopimusten suurimpia hyötyjä.[32] Oli tärkeää, että rakennustyöläiset luopuivat sopimuskauden ajaksi tuotannonalan tarjoamasta mahdollisuudesta aktionismiin. Rakennustyömaille oli varsinkin keväisin helppo muodostaa palkkaliikkeitä. Lakot olivat työntekijöille tehokas väline edistää pyrkimyksiä ja työnantajille taas vaikeasti torjuttava alituinen uhka. Työnantajat tiedostivat, että rakennustyömaiden työtaistelua oli Helsingissä vaikea lopettaa lakonmurtajien avulla. Lakkojen lisäksi työntekijöillä oli etenkin korkeasuhdanteiden aikoina monia muitakin mahdollisuuksia 'kokonaistuottavuuden' säätelyyn: työtehon vähentäminen, häiriköinti, sabotointi tai irtisanoutuminen.

Työmarkkinoiden lisäksi myös rakennusmarkkinoilla – kilpailussa uusista työkohteista – työntekijät ja ammattiosastot auttoivat sopimuksilla järjestäytyneitä työnantajia ennustettavuuden lisäämises-

sä ja kannattavuuden tavoittelussa. Tukea tarvittiin järjestäytymättömien työnantajien hintakilpailua vastaan. Talonrakennusalalle oli 'ulkopuolisten' kohtuullisen helppo tulla: ei tarvittu suuria alkuinvestointeja tai pidempiaikaisten markkinaosuuksien valtaamista. Ja kun tuotanto oli valtaosin käsityömäistä, skaalaeduista oli vain rajoitetusti hyötyä. Työehtosopimukset toivat pidempään Helsingissä toimineille rakennusyrittäjille toimintaan ennustettavuutta siinä tapauksessa, että ammattiosastot pystyivät valvomaan sopimusten noudattamista.

Työnantajat totesivat työehtosopimusten edesauttaneen rakennustoiminnan laajentumista 1920-luvun jälkipuolella. Edellä ollut taulukko 1 osoittaa, että työehtosopimusten aikaan vuosina 1926–30 työntekijöiden reaalipalkkojen nousu ennätysmäisessä korkeasuhdanteessa oli hyvin maltillista. Työnantajien arvion mukaan sopimukset pitivät 1920-luvun korkeasuhdanteen aikana hyvin, millä oli suotuisia vaikutuksia rakennustoimintaan. Sopimusten noudattamista edesauttoi se, että niille rakennusmestariliiton jäsenille, jotka eivät noudattaneet muuraustyöläisten kanssa vuonna 1927 tehtyä sopimusta, määrättiin sakkorangaistus.[33] Vilkkaimpina rakennuskuukausina sopimuspalkkoja tosin jonkin verran ylitettiin, mihin oli syynä työnantajien keskinäinen kilpailu ammattitaitoisesta työvoimasta.[34] Työntekijöiden selvitysten mukaan muutamat työnantajat maksoivat selvästi yli työehtosopimushinnoittelun.[35] Kokonaisuutena tarkastellen työehtosopimuksiin oltiin varsin tyytyväisiä. Rakennustyönantajaliiton puheenjohtajan Manne Muoniovaaran mielestä rakennusalan vaikeudet 1920-luvun lopulla eivät johtuneet liian korkeista tuotantokustannuksista, vaan päinvastoin työehtosopimukset olivat "vaikuttaneet palkkojen pysymisen kohtuullisissa rajoissa ennen vallinneen täydellisen mielivaltaisuuden sijasta."[36] Mielivaltaisuudella Muoniovaara tarkoitti juuri kiireimpien rakennusaikojen mukanaan tuomia suhdannepalkkoja.

Työvoiman negatiivinen kysyntäshokki ja ammattiyhdistysliikkeen hajoaminen

Helsingin talonrakennustoiminta ajautui rahoitusvaikeuksiin syksyllä 1928. Syynä olivat koko kansantalouteen liittyvät ongelmat. Vuonna 1928 vaihtotase oli 1,76 miljardia markkaa alijäämäinen, ja samana vuonna valuuttavaranto väheni 668 miljoonaa markkaa. Vaihtotaseen alijäämä oli tällöin 6,4 % bruttokansatuotteesta. Suuret muutokset johtuivat ennen kaikkea tuonnista, jonka arvo lisääntyi yli 25 % (1,6 miljardia markkaa), kun taas viennin arvo laski vain 1,5 % (96 miljoonaa markkaa). Tuonnin kasvua selittivät taloudellisen aktiviteetin lisääntyminen, maatalouden huono sato ja vuoden alusta voimaantulleet tullinalennukset. Korkeasuhdanteen aikana kuluttajien ostovoima oli myös kasvanut. Vaihtotase oli edelleen 627 miljoonaa markkaa alijäämäinen vuonna 1929, ja valuuttavaranto supistui 48 miljoonaa markkaa. Talouselämän lamaantuminen vähensi tuontia, joten raha- ja valuuttapoliittinen tilanne helpottui vuonna 1930: vaihtotase kääntyi 57 miljoonaa markkaa ylijäämäiseksi, ja valuuttavaranto kasvoi 235 miljoonaa markkaa.[37]

Tuonnin kasvusta ja valuuttavarannon hupenemisesta huolestuneena Suomen Pankki ryhtyi toimiin loppukesästä 1928. Diskonttokorkoa nostettiin puoli prosenttiyksikköä sekä elo- että marraskuussa, mutta korkeasuhdanteen ja inflaation aikana näillä koron muutoksilla ei itsessään ollut kovin suurta vaikutusta rakennusaktiviteettiin. Enemmänkin ne heijastivat luotonsaantimahdollisuuksia. Suomen Pankin johtokunta antoikin ohjeita säännelläkseen varojen myöntämistä rakennustoimintaan ja erityisesti suurimpien kaupunkien asuntorakentamiseen. Koska vientiteollisuuden ei haluttu joutuvan vaikeuksiin, tuontia harjoittavan kotimarkkinasektorin toimintaa piti rajoittaa. Muutamia rakennustyömaita keskeytettiin rahoitusvaikeuksien takia.[38] Vaihtotaseen alijäämän vuoksi rahamarkkinat olivat kireät myös vuonna 1929 ja uusien rakennushankkeiden määrä tippui murto-osaan edellisvuosista. Suomen Pankin rahapolitiikkaa tutkineen Reino Rossin mukaan keskuspankin toiminta perustui siihen käsitykseen, että rahamarkkinoiden kiristyminen oli ainakin osaltaan johtunut kiihkeäksi paisuneesta asuntotuotannosta, jolle taas liikepankit olivat myöntäneet liikaa rakennusluottoja ja siten heikentäneet omaa maksuvalmiuttaan.[39]

Vuosien 1928–29 vaihtotasekriisin jälkeen maailmanlaajuisen talouspulan vaikutukset ehkäisivät rakennustoiminnan elpymistä. Uudisrakennustuotannon elpymistä esti ja työvoiman kysyntää vähensi monille suurille lamakausille tyypillinen velkadeflaatio. Se

tarkoitti varallisuushintojen alenevaa kierrettä ja siihen yhdistyvää velallisten taseiden heikkenemistä, jolloin velkojen vakuutena olleen reaaliomaisuuden arvo laski samaan aikaan kun korkotaso oli korkea ja tulot vähenivät.[40] Suuri määrä kiinteistöjä oli rakennettu velkarahalla kalliiden tuotantokustannusten aikaan 1920-luvun korkeasuhdanteessa. Valuuttalainoja ottaneiden kiinteistönomistajien ja asunto-osakeyhtiöiden tilannetta vain pahensi kultakannasta luopuminen lokakuussa 1931 ja sen jälkeinen markan devalvoituminen. Ulkomaisia obligaatiolainoja ottaneet hypoteekkilaitokset kärsivät niin ikään kohonneista velanhoitokustannuksista, mikä entisestään vaikeutti uusien rakennushankkeiden lainoittamista. Laajan työttömyyden seurauksena monilla työnsä menettäneillä ei ollut enää varaa velkojen tai vuokrien maksuun. Tästä syntyi ilmiö, jota on kuvattu sanoin "pako osakeyhtiötaloista". Lukuisat asunto-osakeyhtiöt ajautuivat vaikeuksiin. Lisäksi vielä syksyllä 1932 kiristettiin luotonsaajien maksuvalmiuteen kohdistuvia vaatimuksia.[41] Edellytykset laajamittaiseen asuntorakentamiseen olivat siten pitkän aikaa vähäiset.

Poikkeuksellisen voimakkaan työvoiman negatiivisen kysyntäshokin lisäksi poliittisen elämän muutokset vaikuttivat Helsingin rakennusalan työmarkkinakäytäntöihin. Kyse oli kommunistien ja sosiaalidemokraattien linjaerimielisyyksistä ammattiyhdistysliikkeen sisällä ja porvarillisen puolen suhtautumisesta kommunistien toimintaan. Ammattiyhdistysliikkeen keskusorganisaatio, Suomen Ammattijärjestö (SAJ), samoin kuin sen rakennusalan jäsenjärjestöt, Suomen Rakennustyöväen liitto ja Suomen Muurarien liitto, olivat kommunistien hallitsemia organisaatioita. Kommunistit kannattivat sitoutumista 'Moskovan-linjaan' ja sosiaalidemokraatit taas suhteiden säilyttämistä länteen, varsinkin Ruotsin ja Tanskan ammattiyhdistysliikkeisiin. Tosin myös kommunistit olivat jakautuneet erimielisiksi ryhmiksi.[42]

Kommunistien ja sosiaalidemokraattien näkemyserot kärjistyivät samaan aikaan kun työttömyyden jatkuvasti lisääntyessä työntekijöiden oli muutoinkin vaikeampi puolustaa omaa asemaansa. Odotettavissa oleva taloudellinen taantuma, yhteistyön vaikeus kommunistien kanssa ja sosiaalidemokraattien heikko asema ay-liikkeessä saivat aikaan sosiaalidemokraattien päätöksen irrottautua Ammattijärjestöstä. Syyskuun 1929 lopulla sosiaalidemokraattinen ammattiyhdistysväki kokoontui Säätytalolla, missä uutta ammattiyhdistysliikettä rakentamaan perustettiin Ammatillisten Järjestöjen Valtuuskunta (AJV). Se perusti uuden ammattiliiton, Suomen Työläisliiton. Vuoden 1930 alkupuolella Ammattijärjestön toiminta oli jo käytännössä lamaantunut.

Kesällä 1929 lehdistössä lisääntyivät Ammattijärjestön lakkauttamisvaatimukset ja lapuanliike voimistui.[43] Marraskuun puolivälissä järjestetyn ja epäonnistuneen yleislakon seurauksena porvarillisen puolen kielteinen asenne SAJ:tä kohtaan jyrkkeni.[44] Lapuanliike tehosti toimintaansa vuoden 1930 alkupuolella, ja ulkoparlamentaarisen painostuksen alaisena Kallion hallitus päätti kesäkuussa 1930 kommunistien kirjapainojen väliaikaisesta sulkemisesta ja jätti eduskunnalle heinäkuun alussa kolme esitystä, jotka koskivat tasavallan suojeluslakia, valtiopäiväjärjestyksen, kunnallislakien ja vaalilakien sekä painovapauslakien eräiden pykälien ja rikoslain pykälien muuttamista. Sisäpoliittisen tilanteen kiristyessä kapeapohjaisen Kallion hallituksen tilalle tuli (4.7.) Svinhufvudin porvarillinen koalitiohallitus. Talonpoikaismarssia (7.7.) edeltävänä päivänä viranomaiset sulkivat Helsingin työväentalon, missä oli myös Muurareiden liiton ja Rakennustyöväen liiton toimistot. Eduskunta ei kuitenkaan hyväksynyt esitystä kommunistilaeista hallituksen toivomassa muodossa, jolloin (15.7.) presidentti Relander antoi pääministerin esityksestä käskyn uusien eduskuntavaalien toimittamisesta lokakuun alussa. Ammattijärjestö asetettiin toimintakieltoon syyskuun lopussa 1930, ja seuraavan vuoden helmikuussa aloitettiin oikeudenkäynti järjestöä vastaan. Elokuussa 1931 Suomen Ammattijärjestö ja sen jäsenjärjestöt julistettiin lakkautetuiksi. Samalla Rakennustyöväen liiton toiminta päättyi. Sen sijaan Muurarien liiton liittotoimikunta päätti erota Ammattijärjestöstä samana päivänä, jolloin poliisi sulki Helsingin työväentalon. Tästä seurasi, että liiton toiminta ensin kiellettiin, mutta lakkautus kumottiin korkeimman oikeuden päätöksellä joulukuussa 1933.

Työläisliitto ja toimintakiellolta säästyneet ammattiliitot perustivat lokakuussa 1930 Ammattijärjestön tilalle Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK). Uusien liittojen ja ammattiosastojen jäsenmäärät, toimintaedellytykset ja painostusvoima jäivät kuitenkin

moneksi vuodeksi vähäisiksi. Lama toi mukanaan työttömyyttä ja vähensi järjestäytymishalukkuutta, eivätkä monet kommunistit halunneet tai voineet liittyä uusiin ammattiosastoihin. Myös vallitseva poliittinen ilmapiiri ja työnantajien kielteinen asenne ammattiosastoja kohtaan heikensivät ammattiosastojen toimintaedellytyksiä. Ammatillinen järjestäytyminen kääntyi selvempään kasvuun vasta laman jälkeen vuonna 1934, mutta 1930-luvulla ei SAK:n kokonaisjäsenmäärä eivätkä Helsingin rakennusalalla toimineiden ammattiosastojen jäsenmäärät yltäneet 1920-luvun korkeasuhdanteen aikaiselle tasolle, jolloin kesäkuukausina järjestäytyneisyys oli noussut työmailla yli 70 prosentin ja ammattityöväen kohdalla vielä korkeammaksi. 1930-luvulla ammattiosastoihin, muurareita lukuunottamatta, kuului korkeintaan puolet alan työläisistä.[45]

Työehtosopimusten hautajaiset

Uudisrakentamisen rahoitusedellytysten heikentyessä loppuvuodesta 1928 työnantajat keskustelivat työehtosopimusten tulevaisuudesta ja mahdollisuudesta alentaa palkkoja noin kymmenellä prosentilla. Maaliskuussa 1928 solmittuun Suomen Rakennustyönantajaliiton ja Suomen Rakennustyöväenliiton väliseen uuteen kaksivuotiseen työehtosopimukseen sisältyi ehto, että työnantajilla oli oikeus irtisanoa sopimus, mikäli Suomen Muurarien liitto irtisanoisi Helsingin muuraustyöläisten vuoden 1927 työehtosopimuksen. Ehdon tavoitteena oli saada kaikille rakennustyöläisille samanaikaiset uudet sopimukset. Varsinkin rakennusmestarit olivat kuitenkin sitä mieltä, ettei muurareiden ja rappareiden sopimuksia tulisi oma-aloitteisesti irtisanoa.[46] Siksi menettelytavaksi valittiin odottelu, ja aloite mahdollisiin muutoksiin jätettiin työntekijöiden harkittavaksi.

Muurareiden Helsingin osasto ei irtisanonut työehtosopimusta talvella 1929, joten Helsingin rakennustyömailla vuosi 1929 työskenneltiin pääosin aikaisempien työehtosopimusten vallitessa.[47] Yksittäiset työnantajat rikkoivat sopimuksia, mutta sitä oli tapahtunut myös aikaisempina vuosina. Sopimusrikkomuksista löytyy kuitenkin melko vähän mainintoja vuoden 1929 osalta. Etenkin minimipalkat pysyivät jotakuinkin ennallaan.[48] Työnantajille oli tärkeää saada keskeneräiset rakennukset valmiiksi, jotta ne tuottaisivat

tuloa tai toisivat asunnon niihin pääomia sijoittaneille. Rakennustyönantajaliiton historiassa järjestön asiamies Paavo Kyrenius (jälkikäteen) totesi, että he "yrittivät vielä tänä vuonna – nimenomaan työrauhan säilyttämisen takia – teettää työtä vanhoilla palkoilla, vaikka aleneva suunta rakennustoiminnassa olisi kyllä vaatinut palkkatason alentamista".[49]

Työvoiman kysynnän vähenemisestä huolimatta rakennusalan työnantajajärjestöt kallistuivat vielä vuodenvaihteessa 1929–30 sille kannalle, että työehtosopimukset olisivat Helsingissä – tosin muuttunein ehdoin – tarpeellisia myös jatkossa. Työnantajat olivat varsin tyytyväisiä sopimuksiin, koska ne olivat hidastaneet palkkatason nousua ja luoneet siten suotuisat edellytykset rakennustoimintaan. Uudessa tilanteessa oli kuitenkin keskeistä, että palkat joustivat alaspäin. Minimituntipalkkoja haluttiin laskea 5–7 prosenttia ja urakkapalkkoja enemmän, 8–15 prosenttia. Lisäksi työnantajat vaativat tuntipalkkoihin kahta – työkyvyn ja ammattitaidon mukaan määräytyvää – palkkaluokkaa. Kokonaan sopimusten ulkopuolelle ja siten työnantajien sekä työntekijöiden kahdenväliseksi asiaksi päätettiin jättää osittain työkykynsä menettäneiden, lämmittäjien ja yövahtien palkkojen määrittäminen. Rakennusmestarien Helsingin osaston työnantajaryhmän arvioiden mukaan palkkojen melko maltillinen ja hintojen muutosta myötäilevä lasku ei näyttänyt olevan myöskään työntekijäpuolelle ylitsepääsemätön kynnys.[50]

Sen sijaan työnantajien toinen vaatimus – uudet sopimukset tuli solmia kunkin ammattiosaston kanssa erikseen eikä liittojen tai Helsingin Rakennustyöväen Teollisuusneuvoston kanssa niin kuin oli tehty vuosina 1926–28 – sai aikaan neuvottelujen katkeamisen. Työnantajat halusivat vähentää ay-liikkeen vaikutusvaltaa työsuhteiden säätelyssä ja siirtää työehdoista sopimisen mahdollisimman lähelle paikallistasoa ja ammattiryhmäkohtaiseksi. Rakennustyöläisten teollisuusneuvoston päätökseen irrottautua neuvotteluista vaikutti myös se, että työnantajat vaativat kiellettäväksi ammattiosastojen jäsenkirjojen tarkastamisen työmailla. Heikoimmassa asemassa olevien työntekijöiden jättäminen sopimuksen ulkopuolelle nähtiin työntekijäpuolella sellaisena heikennyksenä, ettei sopimusta voitaisi hyväksyä.[51]

Helsingin muurarien ammattiosasto palasi huhtikuussa 1930 työ-

ehtosopimusneuvotteluihin. Uudessa työehtosopimuksessa palkat laskivat 4–8 prosenttia.[52] Myös maalareiden työehtosopimus jatkui.[53] Maalareiden sopimuspalkat eivät laskeneet tässä vaiheessa lainkaan, mikä tarkoitti hintatason aletessa reaalipalkkojen kohoamista. Muut rakennustyöläiset jäivät sen sijaan ilman sopimuksia. Kirvesmiesten ammattiosasto halusi aloittaa uudet neuvottelut toukokuussa 1930, mutta rakennustyönantajien keskuudessa oli jo tehty päätös, ettei muurareiden kanssa solmitun työehtosopimuksen jälkeen saanut tehdä uusia sopimuksia.[54] Työntekijäpuolella esitettiin arvioita, että myös muut rakennustyöläiset olisivat aikaisemmin keväällä saaneet työehtosopimuksen sillä ehdolla, että palkkoja olisi laskettu 5–7 prosenttia.[55] Työnantajajärjestöjen pöytäkirjat tukevat tällaista tulkintaa.

Talonrakennusalan työnantajat eivät vielä Suomen Ammattijärjestön ja sen liittojen toimintakiellon alkamisen aikoihin kesällä 1930 heti täysin hylänneet työehtosopimusperiaatetta. Olihan muuraustyöntekijöille juuri saatu uudet sopimukset, joissa palkkoja laskettiin suunnilleen saman verran kuin hintataso oli laskenut. Vuoden 1927 sopimukseen sisältynyt indeksiehto oli siten tavallaan toiminut työnantajia tyydyttävällä tavalla, eivätkä sopimukset estäneet palkkajoustavuutta. Joulukuussa 1930 haluttiin lisäselvityksiä siitä, olivatko työehtosopimukset voimassa "syytteenalaisten työläisjärjestöjen kanssa". Tiedusteltuaan asiaa lakimiehiltä päätti Suomen Rakennustyönantajaliitto antaa työehtosopimuksille lopulta "hiljaisen hautauksen".[56]

Muusta rakennusalasta poiketen maalausalalla työehtosopimuskäytäntö jatkui vielä vuosina 1931 ja 1934. Maalausyrittäjien näkökulmasta sopimukset helpottivat kustannusarvioiden tekemistä, ja ne tarjosivat "jonkunlaista varmuutta työoloihin". Työnantajien piti ottaa huomioon se, että ammattitaitoiset maalarit saattoivat ottaa urakoita ohi varsinaisten maalausliikkeiden, jos palkkataso painui liian alhaiseksi. Huhtikuussa 1933 maalarityönantajain edustaja valitteli ulkopuolisen kilpailun vaikutuksia todeten, että "kilpailijat eivät noudata vanhojen helsinkiläisten liikkeiden normeja palkanmaksussa vaan alittavat niitä siinä määrin, että maalariammattimies alkaa nykyään ansaita vähemmän kuin esimerkiksi muurari tai nikkari".[57] Maalarityönantajat irtisanoivat työehtosopimukset muiden rakennustyönantajien painostuksesta ensin joulukuussa 1931 ja uudelleen vuoden 1935 keväällä, jolloin työntekijät yrittivät lakon avulla saavuttaa uuden työehtosopimuksen. Maalausliikkeet valmistautuivat tulevaan työtaisteluun huolellisesti, ja muut rakennustyönantajat lupasivat etukäteen tukea niitä mahdollisen lakon aikana. Lakon jälkeen maalausalalla siirryttiin muiden rakennusalojen tavoin niin sanottuihin palkkalupauksiin.[58]

Lama muutti rakennustyönantajien suhtautumista työehtosopimuksia kohtaan. Ensinnäkin taustalla vaikutti yleisempi yhteiskunnallisen ilmapiirin muutos. Vientiteollisuus, jossa oli aikaisemminkin ollut vallitsevana työehtosopimusten vastainen asenne, koettiin lamavuosina ja niiden jälkeen yhä tärkeämmäksi. Lisäksi protektionististen ajatusten yleistyessä ulkomaisen tuotannon kanssa kilpailevan rakennusaineteollisuuden asema vahvistui rakennusalan sisällä. Rakennusaineteollisuudessa oli jo aieminkin vastustettu työehtosopimuksia, ja alan johtohenkilöissä oli myös lapuanliikkeen aktiiveja. Suurimpien kaupunkien laajaksi paisunutta talonrakennustoimintaa sen sijaan pidettiin julkisuudessa yhtenä laman aiheuttajana, ja siksi myös samoilla aloilla yleinen työehtosopimuskäytäntö joutui entistä huonompaan valoon.

Suomen Rakennustyönantajaliitossa oli jo ennen lamaa nähty työehtosopimuksissa monia kielteisiä puolia: sopimusajan päätyttyä syntyi säännönmukaisesti eturistiriitoja ja selkkauksia, sopimuksia uusittaessa työnantajat joutuivat tekemään uusia myönnytyksiä, sopimukset johtivat erityisesti huonojen työntekijöiden kohdalla liian korkeisiin minimipalkkoihin ja alensivat työtehoa, sopimukset eivät mahdollistaneet riittävästi suhdannevaihteluihin sopeutumista, sopimukset vahvistivat työntekijäjärjestöjä ja työnantajien enemmistö vastusti työehtosopimuksia.[59] Hyvät puolet olivat kuitenkin painaneet nousukausien ja korkeasuhdanteiden aikana vaakakupissa enemmän. Työehtosopimuksilla oli voitu paremmin saavuttaa alalla muutoin vaikeasti turvattava työrauha, ja ne olivat työnantajien johtohenkilöiden mielestä hillinneet palkkojen kohoamista kovimman kiireen aikana. Sopimukset olivat myös auttaneet kilpailussa järjestäytymättömiä työnantajia vastaan.

Lamavuodet toivat työnantajille myös taloudellisia perusteita vastustaa työehtosopimuksia. Työvoiman saatavuus ei ollut enää on-

gelma, koska laajan työttömyyden aikana työvoiman tarjonta ylitti sen kysynnän. Töihin halukasta ja taitavaa työvoimaa oli riittämiin tarjolla aikaisempaa alhaisemmin palkoin. Työrauhan turvaaminen oli siten helpompaa. Yleispoliittinen tilanne, ammattiyhdistysliikkeen heikkous sekä palkkojen laskusta ja työttömyydestä johtunut työläisten köyhtyminen hillitsivät työrettelöintihaluja. Ammattitaitoistenkin työläisten oli vaikea puolustaa työprosessin luonteesta ja ammattitaitovaateista syntyvää sisäpiiriasemaansa, jolloin palkkavaatimusten taso ja niiden toteutumisen todennäköisyys vähenivät. Työntekijöiden taholta tullut palkkapaine laski, ja rakennushankkeen hallinta helpottui. Työnantajien oli siten mahdollista kieltäytyä pitkälle menevästä yhteistyöstä työntekijöiden ja heidän järjestöjensä kanssa.

Sopimustoimintaa oli syytä vastustaa senkin takia, etteivät ammattiosastot lähestyisi uudelleen monopoliasemaa työvoiman myynnin organisaatioina. Kun ammattiyhdistysliike oli kerran saatu hajalle ja se oli sisäisesti jakaantunut, työnantajien intresseissä oli pitää työntekijöiden järjestöt heikkoina mahdollisimman kauan. Työnantajajärjestöt eivät halunneet antaa rakennustyöläisille signaalia ammattiosastoihin liittymiseksi solmimalla sopimuksia uusien ammattiosastojen kanssa. Tätä pyrkimystä edesauttoi se, että huonon työllisyyden oloissa uusien ammattiosastojen oli käytännössä mahdoton esiintyä uskottavana vastinparina työmailla.

Varatyöt palkanalennusautomaatin katalysaattorina

Varatyöt olivat työttömyyshuollon keskeisimpiä välineitä. Hätäaputyöt, joiksi varatöitä oli aikaisemmin kutsuttu, olivat vanha ja vakiintunut keino lievittää talvikausien ja suhdannetaantumien aikaista työn puutetta.[60] Niihin sijoitettiin työhaluisia, työkykyisiä ja yhteiskunnan apua tarvitsevia miespuolisia työttömiä työnhakijoita. Varatöitä järjestivät sekä kunnat että valtio. Valtion varatöissä helsinkiläismiehiä työskenteli suuremmassa määrin vasta laman loppupuolella vuosina 1933 ja 1934. Suurin osa julkisen sektorin työllistämistä helsinkiläisistä työttömistä miehistä työskenteli kaupungin omissa varatöissä. Ne olivat osa kaupungin rakennuskonttorin tekemiä katu-, tie-, satama- ja louhintatöitä, jotka jakaantuivat

vakinaisiin, ylimääräisiin ja varatöihin.

Helsingin kaupunki ohjeisti varatöiden palkkatason. Kaupungin järjestämiä hätäaputöitä varten laadittiin järjestyssääntö syyskuussa 1921. Määräyksen mukaan pohjapalkan tuli olla 15 prosenttia alhaisempi kuin vastaavissa vakinaisissa töissä, ja tämä päätös uudistettiin toukokuussa 1927.[61] Tällainen ohjeistus oli voimassa lamavuosien ensimmäisenä työttömyystalvena 1929–30. Silloin miespuolisten varatyöläisten palkat vaihtelivat aputöiden 5,95:stä muurauksen 10,20 markkaan tunnilta. Suurin osa töistä kuului aputöihin verrattaviin tie- ja satamatöihin, joten vallitseva tuntipalkkataso oli noin 75 prosenttia yksityisen talonrakennusalan aputyömiehen ja noin puolet ammattimiehen minimipalkoista. Palkkojen tuli varatöissä olla alhaisemmat kuin paikkakunnan yksityisen puolen rakennustöissä, jotta ei tapahtuisi "suoranaista siirtymistä" varatöihin.[62]

Laman aikana kaupungin varatyöpalkkoja muutettiin useaan otteeseen. Uusi ohjeistus astui voimaan kesäkuussa 1930. Sen mukaan perheellisille varatyöläiselle maksettiin 20 prosenttia ja perheettömille 30 prosenttia alhaisempia palkkoja kuin kaupungin vakinaisissa töissä. Tällöin rakennusalan varatyöläisten palkat vaihtelivat perheettömien apurien 4,90:stä perheellisten muurareiden 9,60 markkaan tunnilta. Samalla kun palkkoja alennettiin, varatöiden määrää vähennettiin. Kesäkuukausien varatyöläisistä valtaosan tuli olla perheellisiä miehiä, ja perheettömät miehet yritettiin saada pois kortistosta ja varatöistä alentamalla heidän palkkojaan muita enemmän. Varatyöläisten palkkoja laskettiin uudelleen helmikuussa 1931 siten, että perheettömät apurit saivat 3,20 ja perheelliset ammattityömiehet 5 markkaa tunnilta. Muiden palkat vaihtelivat näiden välillä. Laman syventyessä ja toimeentulo-ongelmien pahentuessa perheellisten varatyöläisten tuntipalkkoja korotettiin 50 penniä lokakuun alussa 1932. Perheettömät varatyöläiset saivat palkkoihinsa 60 pennin korotuksen laman jo hellittäessä maaliskuussa 1934.[63] Ohjeistetuista tuntipalkoista ei voi kuitenkaan suoraan päätellä toteutunutta ansiotasoa, koska varatöitä tuli mahdollisuuksien mukaan tehdä urakkatöinä (ks. taulukko 1 edellä).

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö ohjeisti puolestaan valtion järjestämiä ja valtion avustamia varatöitä. Tammikuussa

1930 valtion varatöiden palkkatasoksi määriteltiin 15 prosenttia alhaisempi kuin paikkakunnalla yleisesti maksettava sekatyöntekijän palkka. Helsingin näkökulmasta tarkasteltuna ministeriön ohjeet lähinnä vain toistivat Helsingissä jo aiemmin kirjatun periaatteen, joka taas olennaisilta osiltaan perustui vanhaan käytäntöön. Samoin kuin Helsingin kaupungin varatöissä myös valtion varatöissä palkat muuttuivat laman kuluessa. Valtion varatöihin annettiin uudet määräykset heinäkuussa 1930. Varatyöpalkan tuli silloin olla keskimäärin 20 prosenttia alhaisempi kuin sekatyöntekijän palkka paikkakunnalla. Paikallisten olosuhteiden ja työntekijän työkyvyn mukaan poikkeamaa sai olla 10 prosenttia. Tammikuussa 1931 määrättiin, että perheelliselle varatyöntekijälle, jolla oli alle 15-vuotiaita lapsia huollettavanaan tai hänellä oli muu laillinen huoltovelvollisuus, saatiin maksaa vain 10 prosenttia paikkakunnalla vallitsevaa sekatyömiehen palkkaa vähemmän. Valtio luopui varatöissään prosenttiohjeistuksesta vuonna 1932. Sen jälkeen palkat määräytyivät vuosittain vahvistetun taulukon mukaan: mitä alhaisempi oli paikkakunnalla vallitseva palkkataso, sitä lähempänä varatöiden palkka oli sekatyömiehen 'normaalipalkkaa'. Valtion varatyöpalkkoja korotettiin hieman vuosina 1933 ja 1934.[64]

Työmarkkinoiden näkökulmasta tarkasteltuna lamavuosina Helsingissä teetetyt varatyöt tulee ymmärtää ennen kaikkea kunnallisten töiden teettämisenä pääosin talvikuukausina ja alennetulla palkalla. Varatöiden laajamittaisuuden vuoksi niiden palkkataso kuitenkin vaikutti myös yksityisessä rakennustoiminnassa maksettuihin palkkoihin. Helsingin kaupungin, valtion ja rakennusalan työnantajajärjestöjen tekemien palkkapäätösten ajoitusten systemaattinen vertailu tuo esiin sen, että kaupunginvaltuusto ja ministeriö päätöksillään vuosina 1930–31 'ennakoivat' tulevaa palkkojen laskua.[65] Työttömien oli laskevista palkoista huolimatta edelleen perusteltua pyrkiä yksityisen puolen töihin: palkkataso oli korkeampi kuin varatöissä, talonrakennustyömailla miehet saivat tehdä oman ammattialansa työtä ja suuri osa varatöistä loppui kesäkuukausiksi. Varatöiden palkkataso määritti viranomaisten hyväksymän palkkatason ja työttömän (laskevan) kynnyspalkan; alle varatöiden palkkatason oli ainakin talvella vaikea saada työvoimaa.[66]

Jo aikalaiset pitivät varatöiden palkanmäärittelyperiaatetta tärkeänä syynä palkkojen nopeaan laskuun. Sosiaalidemokraattien eduskuntaryhmän kevään 1932 välikysymyksen mukaan varatöiden alhaisten palkkojen vuoksi myös yksityiset työnantajat olivat laskeneet palkkoja, ja seurauksena oli jatkuvasti alhaisempiin palkkoihin johtanut kierre. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri Juho Niukkanen puolusti kuitenkin eduskuntakeskustelussa palkkatasoa, ja hän piti laiskoja työläisiä ongelmien aiheuttajana. Syksyllä 1932 Niukkanen myönsi, että "palkkataso on maassa laskenut niin alas, että se ei voi enää laskea".[67] Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuuston puheenjohtajan Einar Kahelinin mielestä "hätäaputyöt olivat hätäkeino, mutta myös niissä oli syytä maksaa kohtuullinen palkka".[68] Varatyöjärjestelmää keskeisesti toimeenpanemassa ollut Eljas Kahra kirjoitti vuonna 1938, että "varatyöpalkkajärjestelmä on voinut helpottaa yleisen palkkatason painumista pulan alkuvuosina eli vuoden 1930 alusta vuoden 1932 loppuun".[69]

Tuntuvasti laskeneen palkkatason ja sosiaalidemokraattien välikysymysten seurauksena T. M. Kivimäen hallitus asetti Bruno Suvirannan johtaman työpalkkakomitean tammikuun lopulla 1934. Rakennusalan edustajana komiteassa oli Suomen Rakennustyönantajaliiton asiamies Paavo Kyrenius. Komitean tehtävä oli selvittää, "olisiko syytä ja mahdollista, tuotantoelämän säännöllistä kehitystä vaarantamatta, valtion toimenpiteillä vaikuttaa yksityisten töissä olevan palkkatason muodostumiseen". Mietinnön rakennusalaa koskeva osuus oli varsin suppea. Siinä mainittiin alimmat ja ylimmät tuntipalkat ammattimiehille ja aputyöläisille Helsingissä vuosina 1928–34. Kiinnostavaa on, että 1920-luvun rakennusalan työehtosopimusten hinnoitteluja kuvataan mietinnössä "luonnottoman korkeiksi" ja "sairaalloisiksi kasvannaisiksi".[70] Kuten edellä kerrottiin, muutamaa vuotta aikaisemmin samaiset palkat olivat työnantajien mielestä pysyneet "kohtuullisissa rajoissa".

Komitea jätti mietintönsä syyskuussa 1934. Siinä todettiin, että erityisesti metsätöissä, sahateollisuudessa ja rakennusalalla ja osittain myös maataloudessa palkat olivat laskeneet enemmän kuin elinkustannukset ja eräissä tapauksissa työntekijöiden piti turvautua kunnalliseen köyhäinhoitoon.[71] Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuustossa käsiteltiin komiteatyötä kuitenkin jo aikaisemmin, heti helmikuussa 1934. Silloin tavoitteeksi asetettiin

estää minipalkkalainsäädännön toteutuminen Suomessa. Tällöin Kyrenius esitteli myös keinoja, joilla minipalkkalainsäädäntö voitaisiin välttää. Tämä keinovalikoima muodostikin sitten pääosan komiteanmietinnön toimenpidesuosituksesta: julkisen sektorin rakennustoiminnan tasaaminen koko vuodelle ja niihin aikoihin, jolloin yksityinen yritteliäisyys oli lamassa, erityinen suhdannerahasto, vankityön rajoittaminen ja laaja ehdotus siitä, miten valtion töiden urakkatarjoukset piti vastaisuudessa käsitellä. Lisäksi ehdotettiin, että jos jollakin paikkakunnalla ilmeni selviä alipalkkaustapauksia, oli valtion tutkittava asia ja moraalisen painostuksen aikaansaamiseksi tutkimustulokset oli saatettava julkisuuteen. Mikäli tästäkään ei ollut apua, paikkakunnalle oli järjestettävä yleisiä töitä palkkatason parantamiseksi.[72]

Myöhempää työmarkkinakehitystä ajatellen komiteanmietinnön keskeisin ehdotus oli se, ettei Suomessa pitäisi ottaa käyttöön edes rajoitettua minimipalkkalainsäädäntöä. Se saattaisi komitean mielestä johtaa tuotantoelämän kannalta liian korkeaan palkkatasoon, lain valvonta edellyttäisi suuria kustannuksia ja "kehittyneempiä oloja" eikä yhteiskunnalla ollut oikeutta luopua "vapaan palkanmuodostuksen periaatteista". Komitean sosiaalidemokraattiset jäsenet, kansanedustaja K. A. Fagerholm ja SAK:n puheenjohtaja Edvard Huttunen jättivät mietintöön eriävän mielipiteen, jossa kannatettiin rajoitettua minipalkkasäännöstelyä ja sitä, että valtiovalta edistäisi työehtosopimusten leviämistä. Heidän mielestään myös komitean käyttämät palkkatiedot kuvasivat ainoastaan keskimääräisiä, eivät alimpia palkkoja. Ongelmallista oli lisäksi se, ettei esimerkiksi Helsingin kaupungin köyhäinhoidosta saatu avustettavien palkkatietoja käyttöön.[73] Joka tapauksessa valtion väliintulon estämisestä tuli keskeinen peruste sille, että rakennusalan työnantajat alkoivat omaaloitteisesti säädellä ja nostaa palkkatasoa.

Vapaasta kilpailusta palkkalupauksiin

Vuokrien (hidas) kohoaminen, korkokannan lasku ja alhaiset tuotantokustannukset lisäsivät asuntojen rakentamisen kannattavuutta 1930-luvun puolivälistä lähtien. Lamavuodet olivat padonneet asuntojen kysyntää, jota lisäsi vielä väestön kasvu ja yleisen taloustilanteen paranemisen myötä tullut reaalitulojen nousu. Myös talonrakennustoiminnan rahoittaminen helpottui. Rahamarkkinat kevenivät etenkin edullisten puutavarasuhdanteiden vaikutuksesta. Edellisen vuosikymmenen jälkipuolen kaltaista rakentamisen 'buumia' ei kuitenkaan syntynyt, koska asunnoista saadut voitto-odotukset olivat alhaisemmat. Kiinteistöjen hinnat olivat jo mukautuneet ensimmäisen maailmansodan aikaiseen ja sen jälkeiseen inflaatioon, mikä vähensi keinottelumielessä tapahtunutta rakentamista. Varovaisuutta lisäsivät myös lamavuosien aikaiset lukuisat asunto-osakeyhtiöiden konkurssit. 1930-luvun jälkipuoli oli kuitenkin korkeasuhdanteen aikaa Helsingin rakennustoiminnassa.

Rakennustyönantajajärjestöt antoivat Helsingin rakennustyöläisille palkkalupauksia rakentamisen uudelleen elpyessä kesällä 1934 (maalareille vuodesta 1935 lähtien). Palkkalupaukset olivat kirjallisia sitoumuksia noudattaa määräaika ilmoitettuja palkkahinnoitteluja. Määräaikakäytäntöön päädyttiin väliseinätyöntekijöiden kanssa käydyissä neuvotteluissa. Työntekijäpuolen mukaan palkkalupaus ei olisi muutoin sitonut työnantajia mitenkään, ja palkkoja olisi lamavuosien tapaan laskettu talvella "mielinmäärin". Myös työnantaja-arvioissa esitettiin näkemyksiä, että oli "oikeudenmukaista ja kohtuullista, että myöskin työntekijä jonkun ajan eteenpäin tietää, mitkä hänen tulonsa tulevat olemaan".[74] Palkkalupauskäytäntö jatkui Helsingin rakennusalalla 1930-luvun loppuun saakka.

Palkkalupaukset eivät olleet (työehto)sopimuksia. Vuoden 1924 työehtosopimuslain mukaan työehtosopimus oli yhden tai useamman työnantajan tai rekisteröidyn työnantajayhdistyksen ja yhden tai useamman rekisteröidyn työntekijäyhdistyksen välinen kirjallinen sopimus, jossa määriteltiin työsuhteessa noudatettavista ehdoista.[75] Palkkalupaukset eivät täyttäneet tätä vaatimusta, koska varsinaista sopimusta ei allekirjoitettu. Kyse ei kuitenkaan ollut yksipuolisesta sanelusta. Palkkalupauksia useimmiten edelsivät työntekijä- ja työnantajajärjestöjen väliset neuvottelut, ja Suomen Rakennustyönantajaliitto informoi työntekijäjärjestöjä palkkalupausten lopullisesta tasosta ennen kuin saattoivat ne laajempaan julkisuuteen.[76] Tiedottaessaan palkkalupauksista työntekijäjärjestöille työnantajajärjestöt sitoutuivat allekirjoituksin noudattamaan jäsenyrityksissään lupaamiaan palkkoja. Työnantajajärjestöt siten tunnustivat

myös palkkalupausten aikana ammattiosastot ja liitot työntekijöiden edustajiksi.

Työnantajapuoli ei ollut kuitenkaan yhtenäinen. Työnantajajärjestöihin kuulumattomat työnantajat tekivät varsinkin asfaltti- ja eristysalalla työntekijäjärjestöjen kanssa palkkasopimuksia, joissa sitouduttiin noudattamaan tavallisesti palkkalupausten määrittämää palkkatasoa. Työnantajapuoli hajosi jopa niin paljon, että monet suuret korkki- ja linoleum-mattoliikkeet[77] allekirjoittivat vuosina 1935–37 'varsinaisia' työehtosopimuksia maalareiden ammattiosastoon kuuluneiden 'mattomiesten' kanssa samaan aikaan, kun maalausalalla muutoin luovuttiin työehtosopimuksista. Vuonna 1938 tämän sopimuksen nimi muuttui palkkasopimukseksi, vaikka itse sisällössä ei tapahtunut mitään muutoksia. Vuonna 1939 solmittiin palkkasopimus maalareiden ammattiosaston ja kymmenien helsinkiläisten maalausliikkeenharjoittajien välillä. Sopimuksessa turvattiin luottamusmiesten asema työpaikoilla, ja siinä oli maininta sopimusrikkomusten käsittelystä välimiesoikeudessa.[78]

Palkkalupauksin työnantajat yrittivät välttää työehtosopimusperiaatteen tunnustamisen. Rakennusalan työnantajien arvioissa korostettiin 1930-luvun puolivälissä, ettei palkkalupauksissa ollut kyse työehtosopimuksista eikä sellaisiin tulisi myöskään suostua. Tosin varsinkin rakennusaineteollisuuden edustajat olivat myös sitä mieltä, että sitoutumalla määräaikoihin otettiin samalla askel kohti työehtosopimuksia.[79] Toisen maailmansodan jälkeen ja silloin, kun STK oli jo luopunut työehtosopimusten periaatteellisesta torjunnasta[80], palkkalupauskäytäntöä keskeisesti muotoilemassa ollut Paavo Kyrenius saattoi jo todeta, että "palkkalupauksia uudistettaessa vuosi vuodelta yhä enenevässä määrin neuvoteltiin työväen edustajien kanssa sekä rakennuskauden palkkamahdollisuuksista että urakkahinnoittelujen teknillisistä määräyksistä ja eri kohtien oikeudenmukaisesta asettamisesta oikeaan ansiosuhteeseen nähden. Näin ollen syntyi tosiasiassa neuvotteluihin perustuva palkkasopimus eikä pelkkä diktatoorinen, yksipuolinen tahdonilmaisu."[81]

Työntekijöiden asema työpaikoilla oli 1930-luvun Helsingin rakennusalalla kiistatta huonompi kuin se oli työehtosopimusten vallitessa ennen lamaa. Kari Teräksen pääosin Turun työelämää koskeneen analyysin perusteella työnantajat tavoittelivat etenkin kolmea

etua: sopimuksista tuli päästä helposti eroon taloudellisten suhdanteiden muuttuessa, palkkalupauksia tarjottiin myös valkoista työväenliikettä edustaville yhdistyksille, joten työnantajat eivät tukeneet ainoastaan marxilaista ammattiyhdistysliikettä, ja kolmanneksi työnantajat pyrkivät tekemään sisällöllisesti aikaisempaa suppeampia sopimuksia tai lupauksia.[82] Myöskään Helsingin palkkalupauksiin ei sisältynyt sosiaalilainsäädäntöön liittyviä kohtia eikä määräyksiä luottamusmiehistä tai mahdollisesta välitysoikeudesta. Työntekijöiden oli siten huomattavasti vaikeampi valvoa palkkalupausten noudattamista työmailla ja vaatia epäkohtien sattuessa muutoksia palkkaukseen. Toisaalta on syytä pitää mielessä, etteivät palkkalupaukset olleet työnantajien yksipuolista sanelupolitiikkaa ja pieni osa Helsingin rakennusalan työnantajista solmi myös palkkasopimuksia, jotka juridisesti täyttivät työehtosopimusten tunnusmerkistön. Nämä harvalukuiset palkkasopimukset, joita solmittiin myös muilla paikkakunnilla, olivat kuitenkin tekstiosaltaan huomattavasti kapea-alaisempia kuin Helsingin rakennusalan 1920-luvun työehtosopimukset.

Koska palkanalennusautomaatin synnyttivät osittain alan työmarkkinoiden ulkopuoliset ja tilapäiset shokit, olot myös normalisoituivat rakentamisen elpyessä. Työehtosopimuksia ei solmittu, mutta palkoista neuvoteltiin lähes entiseen malliin. Lama ei siten muuttanut rakennusalan työmarkkinoiden keskeisiä perustuksia: työntekijät eivät olleet homogeenisia, vaan heidän välillään oli tuottavuuseroja, työmaille muodostui sisäpiirejä ja kannattavan liiketoiminnan aikaansaamiseksi tarvittiin työntekijöiden ja työnantajien välistä yhteistyötä. Niin sanottu spekulatiivinen rakentaminen oli kuitenkin edellisvuosikymmentä vähäisempää, joten järjestäytyneiden työnantajien oli helpompi hallita rakennusmarkkinoita. Toisaalta työntekijöiden neuvotteluvoima oli vähäisempi, koska työvoiman tarjonta vastasi paremmin kysyntää ja ay-liike oli heikompi kuin 1920-luvulla. Vuosittain kohoavilla palkkalupauksilla työnantajat yrittivät pitää työntekijänsä edes jotenkin tyytyväisinä ja siten välttää työrauhan rikkoutumisen. Kyse ei ollut pelkästään siitä, että pidettiin tuotantoprosessin kannalta keskeiset ammattimiehet tyytyväisinä, vaan oli – jälleen työnantajajohtaja Kyreniusta lainaten – "taktillisista syistä tyydytettävä vähemmän taitavat ammattimiehet, joita aina on enem-

mistö työväestön lakkokokouksissa".[83] Samalla palkkatasoa nostamalla estettiin valtiovallan puuttuminen rakennusalan palkkauskäytäntöihin. Palkkalupaukset kohottivat minimipalkkatasoa nopeasti, joten tässä mielessä ne hyödyttivät eniten heikoimmassa työmarkkina-asemassa olleita työläisiä.

Johtopäätökset

Palkkojen laskuun vaikuttivat Helsingin rakennusalalla 1930-luvun laman aikana useat tekijät. Koko kansantaloutta kohdanneen vaihtotaseongelman ja Suomen Pankin päätösten seurauksena Helsingin rakennusala ajautui rahoitusvaikeuksiin noin vuotta ennen maailmantalouden syöksykierteen alkua. Uudisrakentamisen ehtyminen ei kuitenkaan välittömästi näkynyt palkkatasossa, koska sopimukset – joiden perusta oli taloudellisessa kannattavuudessa – ylläpitivät palkkatasoa. Nimellispalkat alkoivat pudota nopeasti vuonna 1930, jolloin työvoiman kysynnän vähenemiseen yhdistyi kaksi poliittista ja osin viranomaispäätöksiin liittynyttä tekijää. Ammattiyhdistysliikkeen hajoaminen ja Suomen Ammattijärjestön toiminnan kieltäminen käytännössä hävittivät moneksi vuodeksi toisen organisoituneen työmarkkinaosapuolen ja asteittain lopettivat työehtosopimuskäytännön. Varatöiden laajamittaisuus ja niiden palkkausperuste taas kiihdyttivät heikkenevän työllisyyden oloissa palkkojen alenemista. Työnantajajärjestöillä oli vähän halua ja kykyä estää palkkojen laskua olosuhteissa, joissa alalla oli paljon järjestäytymättömiä työnantajia ja työntekijät kilpailivat keskenään vähistä työpaikoista.

Rakennustoiminnassa palkkojen lasku aiheutti monia ongelmia. Talonrakennusala ei teollisuuden tavoin hyötynyt samassa määrin laskevasta palkkatasosta. On todennäköistä, että täydellinen palkkajoustamattomuus olisi vielä entisestään vähentänyt rakentamishalukkuutta, mutta palkkatason romahtamisella oli myös kielteisiä vaikutuksia rakennusaktiviteettiin. Monet korkeasuhdanteen aikana rakennetut asunnot jäivät tyhjilleen, koska köyhtyneillä työläisillä ei ollut varaa asua niissä. Vähentyneet työmahdollisuudet ja alhaiset palkat johtivat puolestaan siihen, että köyhäinavusta tuli monelle rakennustyöläiselle vuosien ajaksi keskeinen toimeentulonlähde.

Ammattimiehelle se oli kova kohtalo, ja köyhäinapu sai tavallisesti aikaan vuosia jatkuneen velkaongelman. Myös kuntatalous kärsi vähentyneistä verotuloista ja lisääntyneistä työttömyys- ja köyhäinhoitomenoista.

Helsingin rakennusalan yksityiskohtainen tarkastelu tuo alussa esiteltyyn kansainväliseen keskusteluun lisäulottuvuutta. Ensinnäkin, työntekijöiden vahva työmarkkina-asema ja voimakas ay-liike saattavat myös johtaa tilanteeseen, että työnantajat haluavat pitkäaikaisia sopimuksia. Rakennustyönantajien mielestä sopimukset edesauttoivat yritystoimintaa, koska ne hillitsivät palkkakehitystä kiihkeän korkeasuhdanteen aikana. Näin myös todellisuudessa tapahtui. Työehtosopimukset hyödyttivät työläisiä, koska ne vahvistivat työntekijöiden asemaa työolosuhteiden sääntelyssä. Palkkauksen osalta sopimukset auttoivat etenkin heikoimmassa asemassa olleita työläisiä. Toiseksi, työvoiman kysynnän laskiessa nimenomaan sopimukset ylläpitivät aluksi palkkatasoa. Helsingissä tämä ammattityöläisten usein 'jäykäksi' kutsuttu sisäpiiriasema hajosi rakennusalan rahoituskriisin, maailmantalouden laman ja poliittisten tapahtumien seurauksena. Tilalle tuli 'vapaa kilpailu', liiallinen palkkajoustavuus ja tuhansien työläisten toimeentulo-ongelmat. Pelko valtion väliintulosta sai työnantajat nopeasti kohottamaan työntekijöiden palkkoja vuodesta 1934 eteenpäin. Kolmanneksi, rakennusalan lama oli ennen kaikkea suhdannekriisi, eikä työmarkkinoiden toimintaan liittynyt 1920-luvulla sellaisia rakenteellisia ongelmia, jotka olisivat selittäneet laman syvyyden. Shokit tulivat rakennusalan työmarkkinoiden näkökulmasta ulkoapäin, ja talouden alkaessa elpyä siirryttiin jälleen kohti lamaa edeltäviä työmarkkinakäytäntöjä.

1 Smith, Adam, *The Wealth of Nations*, Penguin Books 1970 (alkup. 1776), 169.
2 Vertailu koski teollisuuden, kaivostoiminnan ja liikenteen palkkoja Saksassa, Australiassa, Belgiassa, Kanadassa, Tanskassa, Yhdysvalloissa, Ranskassa, Britanniassa, Italiassa, Japanissa, Norjassa, Alankomaissa, Puolassa, Ruotsissa ja Sveitsissä. Eichengreen & Hatton 1988, 21–23.
3 Feinstein & Temin & Toniolo 1997, 136–38; Crafts 1989, 247–54; Eichengreen & Hatton 1988, 22–29; Baily 1983, 21–62.
4 Edellisessä viitteessä mainitut lähteet. Normien, reiluuden ja sisäpiirien vaikutuksesta palkkaukseen Akerlof & Yellen 1990, 255–83; Solow 1990 16–21; Blanchflower & Oswald & Garrett 1990, 143–70; Lindbeck & Snower 1988, 167–88; Blanchard & Summers 1986, 15–78; Keynes 1936.
5 Jäljempänä tarkemmin käsiteltävä työpalkkakomitea perustettiin vuonna 1934. Se keräsi laajan aineiston lamanaikaisista palkkamuutoksista. Teollisuuden tapaturmavakuutustilaston mukaan metsä- ja uittotöiden keskimääräiset päiväpalkat laskivat enimmillään reilu 20 %, metsähallituksen töissä talvikuukausina n. 35 % ja joillakin paikkakunnilla yksityisen töissä vielä enemmän. Osa palkasta maksettiin usein luontoisetuina, joten todellista ansiokehitystä tarkasteltaessa pitäisi myös ne ottaa huomioon. Maaseudun väestön kohdalla reaaliansioiden tarkastelu on sikälikin vaikeaa, että elinkustannusindeksin painorakenne ei välttämättä kuvaa lainkaan todellista kulutusta. *Komiteanmietintö (B) 1934/1*; Helelä 1963, liitetaulukot; Waris 1945, liitetaulukot; Tamminen 1935, 250–63.
6 Kutomateollisuuden osalta ks. Suoranta 2000, 285–300.
7 Salomaa 1957, 183.
8 vrt. "but it is very hard to understand the workings of the interwar labour market through a macromodel". Crafts, Economic history, *The New Palgrave. A Dictionary of Economics vol. 2*, Macmillan reference LTD 1998, 38.
9 Salomaa 1957, 115.
10 Härmä, Erkki, *Puoli vuosisataa järjestötoimintaa 1891–1941. Kertomus Suomen Muurarien liiton osasto N:o 1:n 50-vuotisesta toiminnasta.* Helsinki: Työväen kirjapaino 1941, 153, 201.
11 Maalareiden urakkatyö sallittiin vuoden 1921 maalarien liittokokouksen päätöksen mukaisesti toukokuun alusta syyskuun loppuun ja vuoden 1927 työehtosopimuksessa 15.4. ja 15.10. välisenä aikana. Salomaa 1957, 87–97.
12 Perustuu luottamusmiehen kyselyyn noin 320:llä työmaalla. Rakentaja 1928, 175–76.
13 Härmä 1941 (mainittu teos), 195; Similä, Yrjö & Kyrenius, Paavo, *Suomen Rakennustyönantajaliitto 1920–1945.* Helsinki 1945, 104.
14 Naisille 3,50–4 markkaa, aputyömiehille 4,50–6 markkaa ja ammattimiehille 7–8 markkaa tunnilta. Pöytäkirjat 19.8.1931, 11.9.1932, Suomen Rakennustyönantajaliitto; pöytäkirjat 20.3.1931, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto.
15 Tulkinta perustuu 134 rakennustyöläistä käsittävään otokseen. Säilyneistä köyhäinhoitoasiakirjoista otokseen valittiin ne rakennustyöläiset, jotka hakivat köyhäinapua vuosina 1925–39 ja joiden sukunimi alkoi L- tai S-kirjaimella. Köyhäinhoidon henkilöaktit, huoltoviraston arkisto, Helsingin kaupunginarkisto.
16 Härmä 1941 (mainittu teos), 176.
17 Jorma Kalela kiinnitti huomion sotien välisen ajan indeksin ongelmallisuuteen jo vuonna 1972. Kalela 1987, 160.
18 *Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1933, 272.*
19 Ammattiryhmittäisiä sopimuksia tehtiin jo aikaisempinakin vuosina ja myös muualla kuin Helsingissä. Esimerkiksi maalarit saivat Helsingissä ensimmäisen työehtosopimukseksi luokiteltavan kirjallisen sopimuksen lakon jälkeen vuonna 1896. Sopimus oli pienin muutoksin voimassa seitsemän vuotta. Teräs 2001, 343, 348–49; Helin 1998, 68–69; Kettunen 1994, 316; Salomaa 1959, 124–28; Salomaa 1957, 36–39, 58–66.

20 Indeksiehto tuli voimaan silloin, kun elinkustannusindeksi nousi vähintään 10 %. Tällöin palkat nousisivat saman verran, ja jos indeksin pisteluku taas laskisi 10 %, palkkojen lasku olisi ensimmäisellä kerralla 8 % . Vuoden 1920 Helsingin rakennusteollisuuden työehtoja koskeva Yleissopimus ja Suomen Rakennusteollisuuden Työnantajaliiton ja Suomen Muurarien-, Rapparien ja Uunintekijäin Liiton Helsingin Muurarien osasto N:o 1 välinen työehtosopimus Härmä 1941 (mainittu teos), 117–37; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 51–58.
21 Eichengreen & Hatton 1988, 22.
22 Kertomus Suomen Muurarien, Rapparien ja Uunintekijäin liiton toiminnasta 1922, Työväen Arkisto.
23 Kesällä 1923 Helsingin rakennusalaa koskeneen laajan työsulun (9.7.–14.8.1923) lopettamiseksi päädyttiin putkimiesten kohdalla viralliseen sopimukseen noudatettavasta palkkatasosta. Helin 1998, 92, 99–100; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 86–88; Härmä 1941 (mainittu teos), 141–44.
24 Työnantajat esittivät neuvottelujen ajaksi 8,40 alinta tuntipalkkaa, kun taas työntekijät vaativat 8,80. Ammattiosasto ei katsonut ajan olevan otollinen työtaisteluun, ja se päätti luopua sekä neuvotteluista että sitovasta tuntipalkkahinnoittelusta. Ylimääräisen kokouksen pöytäkirjat 3.1.1923, 12.1.1923, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto; Ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 10.1.1923, 16.1.1923, pöytäkirjat 18.4.1923, Suomen Muurarien liiton Osasto n:o 1:n aineistot; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 83.
25 Pöytäkirjat 5.9., 29.9.1924, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto.
26 Pöytäkirjat 4.9.1925, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto.
27 Pöytäkirjat 28.7., 3.9., 1.10.1926, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto.
28 Muuraustyöntekijöiden sopimuksen allekirjoittivat työnantajien puolelta Suomen Rakennustyönantajaliitto, Suomen Rakennusaineteollisuuden Työnantajaliitto ja Suomen Rakennusmestariliitto. Rakennusmestarit olivat närkästyneitä siitä, että heidät oli jätetty edelliskesänä Rakennustyöväen liiton kanssa käytyjen neuvottelujen ulkopuolelle. Helsingin rakennusmestariosasto päätti kuitenkin noudattaa myös sitä sopimusta. Pöytäkirjat 23.7.1926, 4.2.1927, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 105–107; Härmä 1941 (mainittu teos), 144–75.
29 Pöytäkirjat 12.1., 17.1.1927, Suomen Muurarien liiton Osasto n:o 1:n aineistot, Kansan Arkisto; Alustuksia ja ehdotuksia Suomen Muurarien, Rapparien ja Uunintekijäin liiton edustajakokoukselle 1927, Työväen Arkisto.
30 Kettunen 1994, 319–23, lainaus 319; Kettunen 1986, 126–29.
31 Rakennusaine- ja muussa tehdasteollisuudessa työnantajat pääsääntöisesti yhtyivät STK:n edustamaan näkemykseen, jossa suhtauduttiin kielteisesti ammattiyhdistysten kanssa käytäviin neuvotteluihin. Mansner 1981, 238–39; Salomaa 1959, 201; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 73–74..
32 Rakennustyönantajaliitossa laadittiin vuonna 1923 luettelo työehtosopimusten hyödyistä ja haitoista. Puolet työehtosopimuksia puoltavista kannoista liittyi eri tavoin työrauhan turvaamiseen. Myös Helsingin maalaustyönantajat perustelivat työehtosopimusmyönteisyyttään ensisijaisesti työrauhan turvaamisella. Kokkonen 1997, 54; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 79–82.

33 Pöytäkirjat 23.7., 3.9., 1.10.1926, 4.2., 4.3.1927 Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 106.
34 Vuonna 1923 rakennusalan työnantajien mielestä työehtosopimukset lisäsivät yritteliäisyyttä. Toukokuussa 1927 Helsingin rakennusmestariyhdistyksessä todettiin, että tehtyjä hinnoitteluja oli myös noudatettu. Syyskuussa 1928, jolloin töitä oli ennätysmäisen paljon tarjolla, rakennusmestarien mukaan rappaushintoja oli ylitetty joillakin työmailla. Pöytäkirjat 6.5.1927, 7.9.1928, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto. "Vuoden vaihtuessa", *Rakennustaito 1/1928*, 1; Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 79–82.
35 Kertomus Helsingin Rakennustyöväen Teollisuusneuvosto ry:n toiminnasta vuodelta 1927, Työväen Arkisto.
36 Rakennusteollisuuksien keskusvaltuustossa käytiin syyskuussa keskustelu kauppaneuvos Haarlan kirjasta "Taistelu työehtosopimuksista". Mielipiteet jakaantuivat suunnilleen niin, että talonrakennusalalla toimineet suhtautuivat pääosin myönteisesti tai ainakin viileästi työehtosopimuskäytäntöön, kun taas rakennusaineteollisuuden edustajat vuorineuvos Emil Sarlinin johdolla yhtyivät Haarlan käsitykseen vastustaen työehtosopimuksia. Pöytäkirjat 7.9.1929, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto.
37 Lappalainen, Matti, *Suomen maksutase 1914–1939. Taloushistoriallinen katsaus ja tilastot*, Suomen Pankin keskustelualoitteita 14/1997, 80, 82 (liitteet 6, 8); Hjerppe 1988, 225 (liitetaulukko); Rossi, 212–15.
38 Tilanne rakennustoiminnan alalla Helsingissä. *Rakennustaito 21/1928*, 261–62; K. S. Laaksonen, Onko rakennusteollisuutemme nyt jo tukahdutettava?, *Rakennustaito 23/1928*, 285–87; Rahatilanne rakennusteollisuuden alalla, *Rakennustaito 25–26/1928*, 326–28.
39 Rossi 1951, 221–23.
40 Velkadeflaatiosta laajemmin ks. Jaakko Kianderin artikkeli tässä kirjassa.
41 Tamminen 1945, 177–78, 201, 243–45.
42 Komintern-myönteisempää linjaa edustivat "härkäkommunistit" eli "huitojat". "Opportunistit" eli "hoipertelijat" kannattivat taas maltillisempaa linjaa, ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyyden säilyttämistä ja sen poliittista riippumattomuutta. Opportunisteihin lukeutuivat myös muutamat rakennusalan johtohahmot, Muurarien liiton sihteeri Erkki Härmä ja Rakennustyöväen liiton puheenjohtaja Uno Nurminen keskeisimpinä. Bergholm 2001, 22–23; Helin 1998, 129–30; Kettunen 1986, 442–58; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 734–42; Salomaa 1959, 242–44.
43 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 755.
44 16.11.1929 järjestetyllä lakolla oli tarkoitus tukea Tammisaaren pakkotyölaitoksessa nälkälakkoon ryhtyneitä poliittisia vankeja. Kettunen 1986, 378–79; Ala-Kapee & Valkonen 1982, 765–67; Salomaa 1959, 238.
45 Maalareiden ammattiosastoon kuului vuoden 1928 lakon aikaan enimmillään yli 95 prosenttia Helsingin maalareista. Maalarien ammattiosastoon kuului tuolloin 1 075 ja vuonna 1938 502 jäsentä. Helsingin muurausalan järjestöihin kuului vuonna 1928 1 495 ja vuonna 1938 902 jäsentä. Kirvesmiehillä vastaavat luvut olivat 1 226 ja 568. SAJ:n jäsenmäärä oli vuonna 1928 90 231 ja SAK:n vuonna 1938 70 348. Ammatillisen järjestäytymisen luonteesta ja vaiheluista Rakentaja 1927, 115; Teräs 2001; Bergholm 2001, 77; Härmä 1941 (mainittu teos), 52–56; Kirvesmies 1965, 135; Salomaa 1957, 179.
46 Pöytäkirjat 5.12.1928, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto; pöytäkirjat 4.1.1929, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto; *Rakentaja 2/1928*, 23.

47 Putkialan työehtosopimus jäi uudistamatta jopa työnantajillekin hieman yllättäen jo talvella 1929, ja näin putkimiehet jäivät ilman sopimuksia. Rakennusalalla toimineet levy- ja peltisepät taas solmivat syyskuussa 1929 uuden työehtosopimuksen, jossa palkkoja korotettiin. Peltiseppien lakko jatkui kesän yli, ja sitä soviteltiin välitysmiehen johdolla. Lopulta kiista ratkaistiin Rakennustyöväen liiton puheenjohtaja Nurmisen aloitteesta hänen, alan työnantajien ja Suomen Metalliteollisuuden Työnantajaliiton välisissä epävirallisissa neuvotteluissa. Pöytäkirjat 19.2.1929, 7.9.1929, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto
48 Suomen Muurarien liiton Osasto n:o 1:n aineistot, Kansan Arkisto. *Rakentaja 1/1929*, 8, 1/1930, 8, 4/1930, 46.
49 Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 118.
50 Pöytäkirjat 3.12.1929, 8.1.1930, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto; pöytäkirjat 10.4.1930, Suomen Rakennustyönantajaliitto; pöytäkirjat 13.12.1929, 3.1.1930, 4.4.1930, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto.
51 "Työnantajain hyökkäykset torjuttava" (U. Nurmisen pääkirjoitus), *Rakentaja 4/1930*, 41–42; Salomaa 1959, 240–41; työnantajaryhmän kokous 4.4.1930, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto.
52 Neuvottelut käynnistyivät uudelleen sen jälkeen kun Muurarien liiton sihteeri Erkki Härmä oli ilmoittanut puhelimessa rakennusmestari Emil Lindgrenille, että he olisivat halukkaita jatkamaan työpalkkasopimusneuvotteluja. Pöytäkirja Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osaston, Suomen Rakennustyönantajaliiton ja Svenska Byggmästareföreningenin johtohenkilöiden kokouksesta 15.4.1930, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto.
53 Salomaa 1957, 116; Kokkonen 1997, 57.
54 Pöytäkirjat 27.5.1930, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto.
55 Tulkinnan esitti Rakennustyöväen liiton toukokuussa 1930 eronnut puheenjohtaja Uno Nurminen. Eron syynä oli erimielisyydet ay-liikkeen suunnasta ja toimintatavoista. Salomaa 1959, 240–42.
56 Pöytäkirjat 9.12.1930 (josta 1. lainaus), Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto; Suomen Rakennustyönantajaliiton vuosikertomus 1930 (josta 2. lainaus).
57 Pöytäkirjat 20.3.1931 (josta 3. lainaus), 6.4.1933 (josta 4. lainaus), Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto.
58 Pöytäkirjat 18.2.1935, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto; Kokkonen 1997, 54–61; Salomaa 1957, 123–28.
59 Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 81.
60 1800-luvun teiden rakennuksesta hätäaputöinä Haavisto 1999, 125–52.
61 Kaupunginvaltuusto, Kertomukset Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta (KHKK) 1921, 113; sama 1927, 73; Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK 1921, 82*; sama 1925, 126*; sama 1926, 130*; sama 1927, 134*; sama 1928, 132*; sama 1929, 125*; sama 1930, 136*.
62 Kahra 1938, 32.
63 Vuonna 1931 perheelliseksi määriteltiin mies, jolla on työtön vaimo ja yksi alle 16-vuotias lapsi tai, jos vaimo oli ansiotyössä, tarvittiin vähintään kaksi huollettavaa lasta. Myös muu huoltovelvollisuus hyväksyttiin, jos huollettavat eivät olleet ansiotyössä. Kaupunginvaltuusto, KHKK 1930, 101; sama 1931, 33–34; Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK 1930, 136*; sama 1931, 16*; sama 1932, 12*; sama 1934, 12*.
64 Koska varatöiden palkkataso määräytyi kunnassa vallitsevan palkkatason mukaan, palkat vaihtelivat maan eri osissa; Helsingin kaupungin varatöissä palkat oli-

vat korkeammat kuin maaseudun tie-, rautatie- tai kanavatyömailla. Haavisto 1999, 231; Kalela 1987, 142–45; Kahra 1938, 32–35.
65 Työnantajaryhmän kokoukset 3.10.1930, 6.11.1930, Suomen Rakennusmestariliiton Helsingin osasto; pöytäkirjat 20.3.1931, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto; pöytäkirjat 19.8.1931, Suomen Rakennustyönantajaliitto.
66 Ruotsissa varatöiden palkkausperiaate ei vaikuttanut samalla tavoin yleiseen palkkatasoon, koska yksityisen puolen palkkataso oli sidottu työehtosopimusverkostolla. Tukholmassa työnantajat irtisanoivat rakennustyöntekijöiden työehtosopimuksen 1.4.1933 alkaen. Sopimus oli ollut voimassa vuodesta 1924 lähtien. Pitkän lakon jälkeen uusi sopimus solmittiin talvella 1934. Siinä reaalipalkat laskivat noin 5 prosenttia lamaa edeltävään tasoon verrattuna. Pöytäkirjat 18.1.1933, 6.3.1934, Suomen Muurausstyöntekijäin liiton os. nro 1, Kansan Arkisto; Kalela 1987, 156–58.
67 Haavisto 1999, 291–92; Kalela 1987, 156–58.
68 Pöytäkirjat 20.2.1934, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto.
69 Kahra 1938, 39.
70 *Komiteanmietintö (B) 1934/1*, 1, 45, 57, Kalela 1987, 162–64.
71 *Komiteanmietintö (B) 1934/1*, 72–73.
72 Pöytäkirjat 20.2.1934, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto; *Komiteanmietintö (B) 1934/1*, 72–88.
73 *Komiteanmietintö (B) 1934/1*, 88–93 ja eriävä mielipide.
74 Tulkinta palkkalupauskäytännön synnystä perustuu raatimies Yrjö Similän kertomukseen rakennusalan työnantajien keskusvaltuustossa. Määräaikaa oli vaatinut Suomen Rakennustyöntekijöiden liiton sihteeri Uno Nurminen. Pöytäkirjat 20.6.1934 (josta 1. lainaus), 18.2.1935 (josta 2. lainaus), Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto.
75 Työehtosopimuslaki, Ask. 88/1924; Kettunen 1994, 321–22.
76 Tämä selviää Rakennusliiton arkistossa olevasta kattavasta työehto-, palkkasopimus- ja palkkalupauskokoelmasta, erityisesti kansiot 409, 500, 501, 504, 506, 509, 512, 513, Rakennusliiton arkisto.
77 Työehtosopimuksen solmineiden liikkeiden joukossa olivat mm. Stockmann, Rake, S. Wuorio, Renlund, Töölön rautakauppa ja AB Wicander & Larsson Oy.
78 Maalausalan sopimuksia 1896–1947, kansiot 500 ja 501, Rakennusliiton arkisto.
79 Esim. pöytäkirjat 20.6.1934, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto.
80 Kettunen 1994, 326.
81 Similä & Kyrenius 1945 (mainittu teos), 125–26
82 Teräs 1995, 432–37; Kettunen 1994, 317–23; Salomaa 1959, 271–87.
83 Pöytäkirjat 22.3.1935, Suomen Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuusto; Palkankorotusten motiiveista ks. myös Teräs 1995, 317, 426; Raff 1988, 387–99.

Anu Suoranta

Työmarkkinat ja lama

Onko sukupuolella väliä?

"On vaikea löytää mitään pätevää lakia, joka yhdistäisi naistyövoiman kehityksen suhdannevaihteluihin, sillä loppujen lopuksi tämä kehitys on kuin itse nainen – ennustamaton."[1]

Karl Marx kirjoitti Pääomassa vuonna 1867 työvoiman ja sukupuolen kytköksestä. Marx katsoi koneiden tulon mahdollistavan naisten ja lasten työvoiman käytön, "sillä koneet tekevät lihasvoiman tarpeettomaksi ja mahdollistavat sellaisten työläisten käytön, joilla ei ole lihasvoimaa tai joiden ruumiinkehitys on keskeneräinen, mutta jäsenten notkeus sitäkin suurempi". Marx käytti esimerkkinä 1840-luvun Englannista tehtailijaa, jonka voi nykytermein ilmaistuna tulkita hyödyntäneen työmarkkinoiden sukupuolittuneen järjestelmän piirteitä: "Herra E, tehtailija, ilmoitti minulle, että hän pitää koneellisten kangaspuittensa ääressä ainoastaan naisia. Etusijan hän antoi naimisissa oleville naisille, etenkin sellaisille, joilla oli kotona perhe, jonka toimeentulo riippui heistä: he olivat muka paljon tarkkaavaisempia ja oppivaisempia kuin naimattomat ja pakotetut ponnistamaan voimansa äärimmilleen voidakseen hankkia välttämättömät elinhyödykkeet. Siten hyveet, naisluonteelle ominaiset hyveet, kääntyvät hänen vahingokseen, siten kaikki, mikä hänen luonteessaan on siveellistä ja hentoa, tulee hänen orjuuttamisensa ja kärsi-

mystensä välikappaleeksi."[2] Tehtailija, herra E esitti työvoimansa valinnan perusteluksi sukupuolen lisäksi siviilisäädyn. Hänen mukaansa naisiin ja erityisesti naimisissa oleviin naisiin nivoutui hyödyllisiä työmarkkinaominaisuuksia, kuten kuuliaisuus, kiltteys, näppäryys ja oppivaisuus.

Seuraavassa tarkastelen naistyövoiman kiinnittymistä teollisiin työmarkkinoihin 1930-luvun laman kontekstissa. Taustalla on ajatus, että lama tuo selvästi esiin muulloinkin vallitsevat työmarkkinoiden sukupuoleen kytkeytyvät käytännöt. Artikkelin tarkoitus on vastata kysymykseen, kohteliko 1930-luvun lama teollisuustyöväestöä sukupuolen mukaan eriytyneellä tavalla. Oliko sukupuolella väliä työmarkkakäytännöissä talouskriisin aikana?

Sukupuoleen liitetyt ominaisuudet, kuten kiltteys, näppäryys ja oppivaisuus, eli työmarkkinarauhallisuus, ammattitaito ja koulutus ovat piirteitä, jotka eivät runsaassa 150 vuodessa ole menettäneet merkitystään. Niihin viitataan, niistä etsitään perusteluja ja niillä selitetään yhä tänäänkin pohdittaessa palkkaeroja ja sukupuolten erilaista asemaa työmarkkinoilla.

Tässä artikkelissa tarkastelen palkkatyöyhteiskunnan rakentumisen ja työvoiman sukupuolen kytköksen lisäksi laman vaikutuksia nimenomaan työpaikkansa säilyttäneiden näkökulmasta. Haluan osoittaa, että laman vaikutukset näkyvät työttömyyden ohella myös työsuhteensa säilyttäneiden kohdalla. On syytä huomata, että talouslaman – niin 1930- kuin myös 1990-luvun – aikana merkittävä osa työsuhteista säilyi. Kolmekymmentäluvun laman syvimpänäkin hetkenä vuonna 1932 teollisuus[3] työllisti noin ¾ edeltäneen nousukauden työvoimasta. Työmarkkinoiden, työelämän ja työn merkityksissä tapahtuvien muutosten tarkastelun avulla voidaan lisäksi osoittaa, että laman ja työttömyyden tosiasiallinen samaistaminen marginalisoi sukupuolen merkitystä. Tarkastelu rajoittuu pitkälti työsuhteiden määriin, vaikka työmarkkinoilla toki vallitsee myös lukuisia muita käytäntöjä – esimerkiksi erilaiset ammattinimikkeet, työsuojelulait, sopimuskäytännöt – jotka vaikuttavat sukupuolijakojen muotoutumiseen ja uusintamiseen.

Poikkeava nainen

Raija Julkunen toteaa 1980-luvun puolivälissä artikkelissaan "Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa" ilmeisen oikeutetusti, että työnsosiologian paradigmaattinen kohde on ollut miestyöläinen ja monien mekanismien tuloksena nainen on syrjäytynyt. Julkunen ulottaa maskuliinisuuden työnsosiologian tutkimustraditiossa 1980-luvulle. Hän pitää naisten marginalisoimisen ensimmäisenä tapana valikoida tutkimuskohteiksi puhtaat miesammatit. Esimerkkeinä ovat teollisuustyö, satamatyömiehet ja liike-elämän johtajisto. Toinen syrjäyttämisen tapa on naisten rajaus tutkimuksen ulkopuolelle sillä perusteella, että heidän mukaan ottaminen mutkistaisi tutkimusasetelmaa. Esimerkkinä Julkunen mainitsee Jouko Siiven tutkimuksen Palkkatyöväen viihtyvyydestä (1954), jossa naiset jätetään huomiotta, koska "naisten käsitykset usein poikkesivat siinä määrin miesten käsityksistä puhuttaessa viihtyvyyden perusteista". Naisten erityisyys ei mahtunut kuvioon, vaikka tutkimuksen kohteena on palkkatyöväestön viihtyvyys. Tuloksena on miestyöläisten historiaa ilman, että tätä sukupuolispesifisyyttä missään todetaan.[4]

Julkusen artikkelin kirjoittamisajankohdan jälkeen on työnsosiologiassa julkaistu useita naisiin ja työhön liittyviä tutkimuksia. Tutkimuskohteiksi ovat 1990-luvulla nousseet muun muassa joustavuus, ammatillistuminen, naisten asema työn organisaatiossa, ammattikirjon kapeus, uralla etenemättömyys sekä naisten ja miesten taloudellisen arvon eron uusintaminen.[5] Myös historiantutkimuksessa naisten työhönosallistumiseen, työhön ja sen erityispiirteisiin on viime vuosikymmeninä kohdistunut jonkin verran tutkimusta: työn historian tutkimus on tavoittanut postin virkanaisia, tehtaiden työläisnaisia sekä kaupan työntekijöitä.[6] Mauno Koiviston aikanaan (1954) tutkimien satamatyöläismiesten joukkoon on sittemmin tunnistettu nainen, ja myös naisyrittäjät on tehty näkyviksi historiassa.[7] Olennaista näissä tutkimuksissa on ollut naisten tutkiminen työelämän toimijoina. Naisten työn erityispiirteet eivät silti juuri ole yltäneet työelämän historian yleistysten kritiikiksi, sillä työn ja sukupuolen kytköstä ei ole nähty työmarkkinoita rakenteistavana suhteena. Sukupuolten roolit ovat palkkatyön yhteiskunnan rakentumisessa pitkälti jääneet pikanteiksi sivujuonteiksi.

Alan naiset

Suomen teollistuminen lähti liikkeelle eurooppalaisittain tarkasteltuna verrattain myöhään. 1800-luvun puolivälissä teollisuudessa ja käsityössä työskenteli vain 4 prosenttia ammatissa toimivasta väestöstä. Rakennemuutos johti jo 1900-luvun alussa tilanteeseen, jossa maatalous 70 prosentin työvoimaosuudellaan tuotti enää vain kolmanneksen kansantuotteesta.[8] Rakennemuutoksen veturina oli teollisuus ja oleellinen osa siinä oli naistyövoima. 1800-luvun lopulla teollisuuden työvoimasta noin 20 prosenttia oli naisia ja kasvu jatkui tasaisesti[9] siten, että ensimmäisen maailmansodan aikoihin naisten osuus oli kohonnut jo kolmannekseen. Naisvaltaisiksi tuotannonaloiksi muotoutuivat ennen muuta tekstiili- ja vaatetusteollisuus, kumi- ja nahkateollisuus sekä nautintoaineteollisuus. Esimerkiksi Nokian kumitehtaassa lähti vuodesta 1921 liikkeelle tuotannonalan kasvuun kytkeytyvä työvoiman sukupuolenvaihdos, joka johti tuotannon naisistumiseen. Muutos oli voimakkainta 1920-luvulla, jolloin työvoiman määrä liki viisinkertaistui. Lamavuosiin tultaessa Nokian kumitehtaalla työskentelevistä jo kolme neljästä oli naisia.[10] Tuotannonaloista ehdotonta naisvaltaisuuden huippua edusti kuitenkin tekstiiliteollisuus, jonka työntekijöistä runsaat 80 prosenttia oli naisia. Se työllisti myös määrällisesti eniten naisia. Tekstiiliteollisuuden palveluksessa oli lamaa edeltävänä vuonna noin 19 000 naistyöntekijää. Hyvänä kakkosena, miltei 16 000, naistyöntekijällä tuli puunjalostusteollisuus ja kolmantena paperiteollisuus runsaalla 7 000 naistyöntekijällä. Kumi- ja nahkateollisuus sekä nautintoaineteollisuus kumpikin työllistivät runsaat 6 000 naistyöntekijää.[11]

Suomalaisen teollistumisen malliksi on usein yleistetty yhden tehtaan ympärille rakentuva maaseudun puunjalostusyhdyskunta paternalistisine käytäntöineen. Tehdaskylien hallintomuotoa tehdaspaternalismia on luonnehdittu sosiaaliseen hierarkiaan perustuneeksi järjestelmäksi, jossa tehdasvaltaista sosiaalista valtarakennelmaa vastaan työväelle tarjottiin työsuhteeseen sidottuja sosiaalisia etuja ja perusturvaa. Järjestys perustui työnantajan ja työntekijän molemminpuolisesta riippuvuudesta syntyneisiin sosiaalisiin suhteisiin ja paikkakuntaa hallinneen tehtaan menestykseen. Tehdas tarvitsi menestyäkseen toimivan työyhteisön ja työväki puolestaan työpaikkoja tarjoavan tehtaan.[12] Maaseudun puunjalostusteollisuusyhdyskuntamallissa sukupuoli on useimmiten jätetty problematisoimatta. Yleistyksestä poikkeavaa teollistumisprosessia on se, että naisten teollisille työpaikoille oli ominaista työpaikkojen keskittyminen kaupunkeihin, ei niinkään maaseudun teollisuusyhdyskuntiin.[13] Oireellista on myös työpaikkojen keskittyminen Etelä-Suomeen. Välittömästi toisen maailmansodan jälkeen lähes 75 prosenttia naisten teollisuustyöpaikasta oli pakkautunut Turun ja Porin, Uudenmaan ja Hämeen lääneihin. Tuolloin naisteollisuustyöläisten prosentuaalinen osuus oli kaikkein korkein Tampereella, jossa puolet teollisuuden työvoimasta oli naisia, ja kaikista kaupungin naisistakin useampi kuin joka viides uurasti teollisuuden palveluksessa.[14]

Kaupunkeihin keskittynyt tekstiiliteollisuus oli Suomessa kuten monissa muissakin maissa suurteollisuuden edelläkävijöitä. Puuvillatehtaat mahtuivatkin heti perustamisensa jälkeen suuryritysten listalle.[15] Vuonna 1844 Finlayson & Co oli maan suurin yritys. Suomessa puuvillateollisuus myös laajeni 1800-luvun puolivälissä voimakkaasti ja muun muassa teknologiset innovaatiot, kuten ensimmäinen höyrykone otettiin käyttöön juuri tällä teollisuudenalalla.[16] Ominaista tekstiiliteollisuuden tuotannolle oli, että se perustui kaukaa tuotuihin raaka-aineisiin, ulkomaisiin yrittäjiin ja työnjohtoon sekä naistyövoimaan. Maailmansotien välisenä kautena suurimmat puuvillalankojen ja -kankaiden valmistajat olivat Finlaysonin ja Lapinniemen tehtaat Tampereella, Forssan, Vaasan ja Porin puuvillatehtaat sekä Barkerin puuvillatehdas Turussa. Villalankojen ja kankaiden valmistajista suurimmat olivat Hyvinkään villatehdas, Klingendahlin verkatehdas Tampereella ja Littoisten verkatehdas lähellä Turkua. Lisäksi Etelä-Suomen kaupunkeihin oli keskittynyt kymmeniä pienehköjä vaatetus- ja trikooalan yrityksiä.[17] Kaupunkien tekstiiliteollisuuskeskusten voikin arvella muodostaneen vähintäänkin toisenlaiseen sosiaaliseen järjestykseen perustuvia yhteisöjä kuin ”suljetuista” yhden tehtaan varaan rakentuneista puunjalostusyhdyskunnista.

1800-luvun lopulta liikkeelle lähtenyt teollistuminen siirsi yhä useammin naisen työpaikan kodin ulkopuolelle. Kuitenkin käsitys naisista palkkatyöyhteiskunnan rakentumisen marginaali- tai eri-

tyisryhmänä elää sitkeästi. Naisia pidetään usein marginaalityövoimana, jota ohjaillaan työmarkkinoilla ja sieltä ulos aina kulloistenkin suhdanteiden mukaan. Työnantajien toimien lisäksi tätä reserviä on tulkittu ohjaillun myös poliittisin keinoin, erityisesti suhdannevaihtelujen mukaisesti. On kuitenkin historiallisesti kestämätöntä tulkita yhteneviksi toisaalta ideologisella tasolla käyty debatti naisen paikasta yhteiskunnassa ja toisaalta työelämässä maailmansotien välisenä aikana toteutuneet käytännöt.[18] Sukupuolen ja työnteon kytköksen palauttaminen tehtaiden, kauppojen ja konttoreiden työntekijöiden tasolle ei erityisemmin vahvista tulkintaa naisten poissaolosta tai myöhäisestä mukaantulosta suomalaiseen palkkatyöyhteiskuntaan. Suomalaisen naisen paikka on tilastojen[19] valossa pikemminkin ollut ansiotyössä kuin kotona.[20] Samalla on kuitenkin huomattava, että teollistuminen ei tuonut miehiä ja naisia samoihin tai ainakaan samoin nimettyihin työtehtäviin. Naisten työt luokiteltiin useilla aloilla seka- ja aputöiksi tai tuotannon kannalta toisarvoisiksi tehtäviksi. Palkkatyön yhteiskunnan rakentuminen ja työmarkkinoiden sukupuolen mukainen eriytyminen kulkivat yhtä jalkaa. Tämä koski myös työn arvostusta ja palkkoja. Teollistumisen ajassa onkin nähtävissä monia rinnakkaisia käytäntöjä. Ja ennen muuta on huomattava, että muutosten vauhti ei ole kaikilta osin samantahtista.

Historiantutkimuksessa on usein todettu, että suomalaiseen elämään ei käytännössä koskaan juurtunut puhdasta patriarkaalista perhe-elättäjyyden mallia, jonka mukaan mies hankki toimeentulon ja vaimo oli kotiäiti. Pirjo Markkola on myös korostanut, että kodin ja työpaikan erkaantuminen ei tapahtunut mekaanisesti, vaan kodin ulkopuolisen työn ohessa työläisvaimot yhä hankkivat lisätuloja kotipiirissä tehdyllä ansiotyöllä.[21] Toisaalta naisten palkkatyön historiaan on myös usein liitetty käsite työn väliaikaisuudesta yksilön elämänkulussa. Avioliitto on nähty asemana, joka lopulta vapautti naisen palkkatyöstä.[22] Pertti Haapalan sanoin "1800-luvun teollisuus sopeutui ympäristöönsä siten, ettei yrittänytkään tehdä tehdastyöstä elinikäistä uraa, vaan se sovitettiin vanhan yhteiskunnan elämisen malliin. Teollisuuden työvoiman käytössä oli ratkaisevaa ikäkauden mukainen työnjako. Lapset, nuoret naiset, nuoret miehet, vaimot ja lesket olivat tehtaiden nopeasti vaihtuva reservi.

Työssä oltiin pääsääntöisesti nuorena ja melko vähän aikaa: lapsena sekä kansakoulun ja aikuisuuden välissä, jolloin odotettiin oikeata ammattia tai avioliittoa".[23]

Pirjo Markkola on kritisoinut tätä naisten työntekoon liitettyä väliaikaisuuden piirrettä ja kytkenyt sen palkkauksen perusteluihin. Markkola tuo esiin kehän, jolla naisten alempia palkkoja perusteellaan työnteon väliaikaisuudella ja työnteon väliaikaisuutta alemmalla palkalla. Käsityksenä väliaikaisuus määräsi naisten sijoittumista heikommin palkattuihin tehtäviin, samoin käsitykset fyysisistä eroista määräsivät työtehtäviä ja sitä kautta palkkoja, eivät fyysiset erot sinänsä. Kyse oli vallitsevan käsityksen ja vallitsevan tavan välisestä kehästä.[24] Naisten työuraa, sen kehitystä, ajoitusta ja luonnetta onkin syytä tarkentaa. Pertti Haapalan luonnehtimien 1800-luvun työsuhteiden piirteistä poiketen maailmansotien välisen ajan teollisten työsuhteiden tarkastelussa nousevat esiin seuraavat muutokset:

1. Naisten työ kodin ulkopuolella oli pitkälti vakiintunut aikuiselämän mittaiseksi.
2. Tehdastyössä ei käyty piipahtamassa avioliittoa odotellessa, vaan ansiotyö muodostui naisille ammatiksi siinä kuin miehillekin.
3. Avioliitto ei myöskään ilmiselvästi ollut automaatti, joka katkaisi työnteon kodin ulkopuolella.

Vetoa naisiin

Suomen teollisuuden kehitys oli maailmansotien välisenä kautena poikkeuksellisen nopeaa verrattuna eurooppalaisiin valtioihin tai muihin pohjoismaihin. Kasvu näkyi sekä teollisuustuotannon volyymin lisäyksenä että myös teollisuuden työvoiman määrällisenä kasvuna.[25] Tuotanto kasvoi kaikilla tehdasteollisuuden aloilla, mutta ripeintä kasvu oli paperiteollisuudessa. Teollisuuden työvoima lisääntyi vuoden 1920 ja viimeisen rauhan vuoden 1938 välisenä aikana karkeasti ilmaistuna 100 000 hengellä[26], mikä merkitsi työvoiman lähes kaksinkertaistumista. Työvoiman rakennepiirteiden on aiemmin todettu muuttuneen maailmansotien välisenä aikana

pikemminkin määrällisesti kuin laadullisesti. Teollisuuden ekstensiivisen kasvun yhdeksi keskeiseksi edellytykseksi on mainittu maatalousväestön sisältämän työvoimareservin olemassaolo, josta teollisten elinkeinojen kasvun edellyttämä pysyvä uusi työvoima rekrytoitui.[27] Kun tarkasteluun otetaan mukaan myös sukupuoli, on työmarkkinoiden rakennepiirteiden määrällisen lisääntymisen ohessa nähtävissä myös laadulliseksi luokiteltava muutos. Tuotannon kasvu merkitsi samalla teollisuustyön naisistumista. Yhtäältä kasvoivat naisvaltaiset alat, ja toisaalta naisten suhteellinen osuus lisääntyi aloilla, joissa työskenteli molempia sukupuolia. On myös huomattavaa, että Suomessa naispuolinen työvoima jakautui usealle eri teollisuusalalle

1920-luvun alkuvuosina Suomen teollisuuden työvoimasta noin 35 % oli naisia. Heidän suhteellinen osuutensa kasvoi tasaisesti koko maailmansotien välisen ajan, ja sotavuosiin tultaessa naisten määrä oli kivunnut yli 40 %:iin työvoimasta. Sodan aikana naisten osuus teollisuuden työvoimasta nousi väliaikaisesti 50 %:iin, mutta sodan jälkeisinä vuosina osuus palautui 40 %:n tietämille.[28] Näin ollen Suomen teollisuuden sukupuolirakenne muotoutui jo 1920-luvun kasvun vuosina niihin lukemiin, joissa se oli yhä 1950-luvulla.[29]

Teollisuustyöväestön kohdalla onkin aihetta kyseenalaistaa käsitys naisista työvoimareservinä, marginaalina tai erityisryhmänä. Naiset eivät maailmansotien välisenä aikana tulleet työmarkkinoille käymään vaan olemaan. Usein esitetty naisten työssäkäynnin yleistymisen ajoittaminen sota-aikaan[30] myös kyseenalaistuu sukupuolten työmarkkinaosuuksien muutosten pidemmän aikavälin tarkastelussa. Muutokset eivät maailmansotien välisenä aikoina olleet dramaattisia, mutta kehityksen suunta kohti naistyön vakiintumista teollisuudessa oli selvä jo ennen sotavuosia. Huomattavaa on myös suomalaisen teollisuuden työvoimarakenteen muotoutuminen Ruotsista poikkeavaksi. Ruotsissa teollisuus ei niinkään rakentunut naistyövoiman varaan. Naisten osuus pysytteli alle 20 prosentissa ja säilyi melko vakaana koko 1900-luvun ensimmäisen puoliskon. Ruotsissa naistyövoima oli voimakkaasti keskittynyt tekstiili- ja vaatetusteollisuuteen. Näillä aloilla työskenteli yli puolet Ruotsin teollisuuden naistyövoimasta.[31]

Houkutteleva nainen

Maailmansotien välisenä aikana suomalaisen teollisuustuotannon kiivainta kasvun aikaa olivat vuodet 1924–28. Korkeasuhdanteen runsaan 30 000 työpaikan lisäyksestä noin 43 % tuli naisille, mikä luku ylitti reippaasti naisten aiemman työvoimaosuuden. Eniten uusia työpaikkoja avautui naisille sahoilla ja vaneritehtailla sekä tekstiiliteollisuudessa.[32] Tekstiiliteollisuus oli selkeän naisvaltainen matalapalkka-ala, ja myös sahoilla ja vaneritehtailla naisille maksettavat palkat olivat lähtökohtaisesti miesten palkkoja alhaisempia. Esimerkiksi Parviaisen tehtailla Säynätsalossa naistyöntekijöille maksettiin sahoilla noin 70 % ja vaneritehtaalla noin 50 % miesten palkoista. Myös kumi- ja nahkateollisuudessa työvoima kasvu lisäsi matalapalkkaisten naisten osuutta. Nokian kumitehtaalla naisten palkat olivat noin 60 % miesten palkoista.[33] Teollisuuden kasvussa on merkityksellistä se, että tuotannon kiivaina kasvun vuosina työvoiman lisäys pohjautui useilla aloilla nimenomaan halvemman työvoiman lisäykseen. Halpatyövoimaksi taas luokittui naistyövoima, ei niinkään työtaitojen tai ammattiominaisuuksiensa perusteella vaan pikemminkin sukupuolensa määräämänä.

1920-luvun lopun nousuhuuman jälkeen teollisen tuotannon kasvu hidastui vuonna 1929 ja kääntyi laskuun seuraavina vuosina.[34] Tuotannon lasku merkitsi myös työvoiman määrän alenemista yli 40 000 työpaikalla vuodesta 1928 vuoteen 1932.[35] Voisi olettaa, että viimeisenä työsuhteisiin tulleet saivat talouskriisissä lähteä ensimmäisinä. Seuraavassa tarkastellaan sitä, olivatko naiset työmarkkinoiden tulokkaina tuotannon laskun ja työllisyysasteen romahduksen häviäjiä ja uhkasiko naisia työllisyyden romahtaessa palautus kotioloihin. Tarkastelun lähtökohtana on se, että aiemmin esitetyt yleiset kansainvälisestä kontekstista lainatut päätelmät naisen työmarkkina-aseman rajoittamisesta eivät ole sellaisenaan siirrettävissä suomalaiseen yhteiskuntaan, vaan tarkasteluun on tuotava mukaan suomalaisen yhteiskunnan sukupuolittuneen palkkatyöjärjestyksen erityispiirteet.[36]

Laman vaikutus työllisyyteen vaihteli teollisuusalasta riippuen. Sekä miesten että naisten työllisyyden huippuvuosi ja aallonpohja ajoittuivat useimmilla aloilla samoihin vuosiin. Huippuvuonna 1928

teollisuudessa työskenteli 170 000 ihmistä, ja vuonna 1932 määrä oli pudonnut pohjalukemiin alle 130 000:een. Talouskriisissä kadonneet työpaikat eivät jakautuneet sukupuolten mukaan tasan, eivätkä edes aiempien työvoimaosuuksien mukaan. Naistyöläisten määrä aleni selvästi miestyöläisiä vähemmän. Työpaikkojen määrän romahduksesta 70 % oli miestyöpaikkoja, joista valtaosa sahateollisuudesta. Teollisuuden työllisyysasteen romahtamisessa on nähtävissä paitsi teollisuusyrityksen kokoon liittyviä ja alakohtaisia eroja myös sukupuolen mukaan eriytyneitä vaikutuksia. Kokonaisuudessaan teollisuuden naisista lähes 80 % säilytti työpaikkansa ja miehistä noin 72 %.[37]

Lama-aikana teollisuusaloista eniten naisia työllistivät tekstiili- ja puuteollisuus. Tekstiiliteollisuudessa työpaikkoja oli vuoden 1928 huippulukemissa lähes 20 000 ja puuteollisuudessakin yli 15 000.[38] Puunjalostusteollisuuteen lukeutuvaan sahateollisuuteen lama iski rajuiten, ja 1930-luvulle oli leimallista tämän alan voimakas supistuminen. Työpaikkoja hävisi 1920-luvun lopulta vuoteen 1932 mennessä runsaat 20 000. Useimmiten toimintansa joutuivat lopettamaan 1920-luvulla syntyneet keskisuuret sahayritykset. [39] Lama aiheutti sahoilla rationalisoinnin jo sitä tietä, että pienet ja vanhemmat yritykset karsiutuivat. Jäljelle jääneille suurille sahoille taas tuli uusien koneiden myötä liukuhihnatyön piirteitä.[40] Työpaikkojen runsaasta katoamisesta huolimatta myös sahateollisuudessa naisten suhteellinen osuus työvoimasta kasvoi lamavuosina, sillä miehistä vieläkin harvemmalla työpaikka säilyi. Sahoilla lama, rationalisointi ja tehdasmaistuminen merkitsivät näin ollen tuotannon naisistumista. Työsuhteiden määrä sahateollisuudessa alkoi jälleen vuonna 1933 kasvaa, ja vuosina 1936–38 naisia työskenteli alalla jopa enemmän kuin edellisen nousukauden huippuvuonna 1928. Voidaankin sanoa, että naisille sahateollisuus oli myös 1930-luvun lopulla avain ansiotyöhön. Sen sijaan miesten työllisyys ei 1930-luvun kuluessa palautunut taannoisiin huippulukuihin.[41]

Tekstiiliteollisuudessa lamavuosien työllisyys pysyi kaikista teollisuusaloista korkeimpana, sillä yli 85 % työntekijöistä säilytti työpaikkansa. Myös työntekijöiden määrä alkoi lisääntyä tällä alalla muuta teollisuutta aiemmin ja nopeammin.[42] Selityksiä työllisyysasteen säilymiseen korkeana on syytä etsiä työvoiman rakenteesta. Ala oli

selkeästi Suomen teollisuuden naisvaltaisin ja matalapalkkaisin.[43] Naisvaltaisuuden, matalapalkkaisuuden ja työllisyysasteen suhteellisesti korkeampana säilymisen onkin todettu korreloivan talouskriisien aikana keskenään.[44] Naistyövoima oli 1930-luvun laman vuosina työnantajalle houkutteleva vaihtoehto. Ammattitaitoinen työvoima oli arvokasta mutta samalla myös halpaa.

Näin ollen sukupuolen voi katsoa pätevöittäneen talouskriisin oloissa paitsi työsuhteen jatkumiseen myös alhaiseen palkkaan. Pirjo Markkolan esittämää alhaisemman palkkauksen ja työn väliaikaisuuden kehää voi soveltaa myös matalapalkkaisuuden ja alhaisemman ammattitaidon yhteyteen. Matalapalkkaisuutta on usein selitetty alhaisemmalla ammattitaidolla. Tekstiiliteollisuuteen 1920- ja 1930-luvulla rekrytoituvalta "ammattitaidottomalta" naistyövoimalta ei vaadittu koulutusta eikä aiempaa työkokemusta, mutta samalla työtehtävät vaativat ominaisuuksia, kuten kätevyyttä, näppäryyttä, ja huolellisuutta.[45] Työmarkkinoiden ulkopuolella hankitut "naiselliset ominaisuudet", joita tekstiiliteollisuus tarvitsi ja joita työntekijöiltä vaadittiin, eivät kuitenkaan kuuluneet ominaisuuksiin, joista maksettiin palkkaa. Matalan palkan voikin tulkita seuraukseksi työnarvostusjärjestelmästä, ja alhaisemman ammattitaidon käsitteen voi lukea pikemminkin harjoitetun työantajapolitiikan välineeksi kuin määritelmäksi toimijoiden työtaitovaatimuksista. Ammattitaito onkin kaikkiaan hyvin ongelmallinen käsite, johon liittyy paljon symbolisia merkityksiä ja sukupuoleen liittyviä sisältöjä. Kari Terästä lainaten ammatin käsite onkin vahvasti sukupuolisesti määräytynyt: jako ammattitaidottomiin ja ammattitaitoisiin perustui useilla aloilla sukupuoleen ja ammatti oli nimenomaan miesten omaisuutta.[46] Ammattitaito ja sen määrittely onkin syytä irrottaa palkkatasosta ja palauttaa se työelämän vallankäytön välineeksi ja osaksi työmarkkinoiden toimintalogiikkaa.

Maailmansotien välisen ajan teollisuuden kasvu rakentui pitkälti naistyövoiman lisäykseen. Lama ja rationalisointi karsivat kovemmalla kädellä miestyöpaikkoja. Monet teollisuudenalat naisistuivat ja tätä kautta myös palkkarakenne muuttui. Ammattien välisen hierarkisoinnin ja työvoiman jakautumisen sukupuolten mukaan – tämä pitää sisällään myös palkkahierarkian – voi tulkita laman vuosina osaltaan legitimoineen työmarkkinoiden palkkaeroja. Ammat-

teihin ja sukupuoleen kytkeytyvällä palkkaeroilla on myös ollut taipumus vakiintua. Tänä päivänä sukupuolten palkkaero on Suomessa noin 20 %, eli naiset ansaitsevat noin neljä viidesosaa miesten ansioista. Palkkaerosta noin puolet selittyy kun selittäjinä käytetään ammatteihin valikoitumista. Loppu palkkaerosta jää yhä edelleen "selittymättömäksi palkkakaulaksi", silloinkin kun tarkastellaan saman koulutustason ja ikäluokan naisia ja miehiä, jotka ovat samoilla toimialoilla ja samoissa ammateissa.[47]

Joustava ammattilainen

Työnantajalle halpa naistyövoima oli houkuttelevaa, ja toki myös työntekijälle työsuhteen säilyminen laman oloissa oli työttömyyttä puoleensavetävämpi vaihtoehto. Työntekijälle ei työpaikan säilyminen tuottanut kuitenkaan pelkkää riemua, sillä epäsäännöllinen työ ja jatkuva matalapalkka eivät myöskään välttämättä taanneet riittävää toimeentuloa. Työttömyyslukujen kääntöpuolen, eli pelkästään työllisyyden säilymisen osoittaminen yksinkertaistaa laman vaikutuksia. Työsuhteen pysyvyyden hintana oli usein lyhennetty työviikko ja sitä kautta ratkaisevasti alentuneet ansiot. Laman oloissa suhteellisesti parhaan työllisyyden säilyminen tekstiilialalla merkitsikin yksilöiden näkökulmasta säännöllisesti lyhennettyä työviikkoa. Työtä tehtiin lamavuosina kutomatehtaissa pitkiäkin ajanjaksoja viisi-, neljä- ja jopa kolmepäiväisiksi lyhennettyinä työviikkoina. Työntekijä jousti tarvittaessa, koska ei muuta voinut, sillä työsuhteen säilyminen takasi kuitenkin mahdollisuuden hankkia edes vähän ansiotuloja taloudellisesti vaikeina aikoina. Myös saman teollisuusalan tai saman tehtaan sisällä lama kohteli eri työntekijäryhmiä toisistaan poikkeavasti. Työajan lyhennykset ja lama iskivät armottomimmin tuntipalkkalaisten ammattiryhmiin. Urakkatahtisesti työskentelevistä poiketen tuntipalkkalaiset eivät voineet edes yrittää vaikuttaa ansioihinsa työtahtia kiihdyttämällä. Palkka määräytyi yksiselitteisesti tehtyjen työtuntien määrän mukaan. Työsuhteen säilyminen merkitsi usein myös työajan käytön tehostumista ja kiristynyttä työtahtia, sillä taloudellisen kriisin oloissa aikapalkkauksesta siirryttiin kappalepalkkaan.[48] Vaikka työsuhde säilyi talouskriisin oloissa, entisestään alhaisten tuntipalkkojen ja vähäisten tehtyjen työtuntien

vajaatyöllisyyden kehä oikeuttaa puhunnan kutomatyöläisistä työssäkäyvinä köyhinä.

Kodin ulkopuolinen ansiotyö yleistyi 1900-luvun alkuvuosikymmenistä lähtien. Tehtaasta työtä haettaessa etsiydyttiin nimenomaan vakituiseen työhön, erotukseksi väliaikaiseksi mielletyistä juoksutytön tai palvelijattaren tehtävistä.[49] Pertti Haapalan mukaan teollisuudessa 1900-luvun alussa yli kymmenen vuoden työsuhteet olivat harvinaisia, työntekijöiden vaihtuvuus suurta, ja työuralle oli tyypillistä epäsäännöllisyys.[50] Uudet vastaperustetut tehtaat synnyttivät kuitenkin odotuksia pitkistä työsuhteista. Talouslaman kynnyksellä teollisuus ja teollinen käsityö työllistivät noin kolmanneksen kaupungeissa ammatissa toimivista naisista. Määrällisesti tämä merkitsi noin 60 000 teollisuustyöpaikkaa. Seuraavaksi eniten naisia työllistivät palvelus- ja sekatyöt, kumpikin noin 35 000 henkeä.[51] Naisten ammattirakenteessa oli käynnissä muutos, sillä teollisuustyöläiset syrjäyttivät kaupungeissa 1910-luvulta eteenpäin palvelijattaret tyypillisimpinä kodin ulkopuolella ansiotyössä käyvinä naisina.

Maailmansotien välisen ajan naisiin on usein liitetty tilapäistyöntekijäin leima. Tekstiiliteollisuuden työsuhteiden tarkastelu vuoden 1904 ja 1929 välillä ei erityisemmin tue ajatusta naisten työsuhteiden lyhyydestä ja katkonaisuudesta. Vuonna 1904 joka viides työntekijä oli ollut yli 10 vuotta saman työnantajan palveluksessa. Yrityskohtaiset vaihtelut olivat toki suuria, sillä esimerkiksi Turun seudun tekstiiliyrityksistä Littoisten verkatehtaan työläisistä yli kolmasosa oli ollut työsuhteessa yli 10 vuotta, kun taas Turun verkatehtaalla 12 %:lla oli takanaan 10 vuoden työura.[52] Työsuhteiden pituusvaihteluiden voikin monesti tulkita liittyvän tehtaan perustamis- ja laajenemisvuosiin. Mitä vanhempi ja vakaampi tehdas, sitä pidemmät olivat työsuhteet. Lamaan tultaessa tehdastyö naisten ammatti-identiteettinä on vakiintunut. 1930-luvun taitteessa esimerkiksi Turun seudun kutomateollisuuden naisista jo noin puolella oli takanaan yli kymmenen vuoden työura ja useimmiten vielä saman tehtaan palveluksessa.[53] Vaikka naisten työuran vakiintumisessa on nähtävissä modernisoituvan palkkatyöyhteiskunnan piirteitä, säilyy samanaikaisesti myös Haapalan esittämä työsuhteen epämoderni juonne, eräänlainen "pysyvä väliaikaisuus". Maailmansotien välisenä aikana tämä

väliaikaisuus ei kuitenkaan tule esiin niinkään naisten elämänkulun mittarilla mitattuna, vaan työuran katkonaisuus ja pätkittäisyys näyttäytyy lähinnä viikoittaisella tasolla.[54]

Työuran pidentyminen ja vakiintuminen yhä useammilla naisilla elämänkulun mittaiseksi tulee perustelluksi myös työntekijöiden ikääntymisellä. Vuosisadan alussa kaikista kutomateollisuudessa työskentelevistä yli neljäkymmenvuotiaita naisia oli vain joka kymmenes. Sitä vastoin 1930-luvun taitteessa likipitäen jo joka kolmas lukeutui kyseiseen ryhmään.[55] Hakeutuminen tehdastyöhön merkitsi siis 1920-luvun kuluessa yhä leimallisemmin pysyvää työsuhdetta ja sitä kautta mahdollisuutta elämän aiempaa pitkäjänteisempään suunnitteluun. Käytännössä aika tehtaan palveluksessa venähti useilla alan naisilla elinikäiseksi, jota avioituminenkaan ei juuri muuttanut.[56]

Aviovaimo

Naimisiinmenon on usein katsottu katkaisseen naisten työuran ja erityisesti aviovaimojen palkkatyön vastaisuuden on katsottu lisääntyneen 1930-luvun laman aikana. Muun muassa kaupan alalta on esimerkkejä siitä, että työnantaja pyrki systemaattisesti erottamaan aviovaimot. Myös virkanaisten työnsaantimahdollisuudet heikkenivät, eikä virkoihin haluttu laman vuosina ottaa naishakijoita.[57] Maria Lähteenmäki toteaa palkkaamis- ja pitämiskieltojen koskeneen useimmiten muita kuin tehdastyöläisiä. Lamakausina hän kuitenkin ulottaa kieltojen vaikutuksen myös tehtaalaisnaisten asemaan.[58] Hänen mukaansa myös Suomessa suuren laman aikana vaimoja pyrittiin järjestelmällisesti siirtämään kotiin.[59]

Teollisuuden työntekijöiden siviilisäädystä ei ole olemassa systemaattisia tilastotietoja. Hajanaisilla tekstiiliteollisuuteen kohdistuneilla tutkimuksilla pyrin osoittamaan työssäkäyvien naisten siviilisäädyn muutossuuntaa. Naimisissa olevien naistyöntekijöiden osuus kasvaa koko 1900-luvun alkuvuosikymmenet, naimattomien osuuden vastaavasti alentuessa. 1900-luvun alussa tekstiiliteollisuuden naistyöläisistä 87 % oli naimattomia, naimisissa olevia oli 9 % ja leskien ja eronneiden osuus oli 4 %.[60] Vuoteen 1929 mennessä alalla työskentelevien naimattomien prosentuaalinen osuus

oli pudonnut noin 75 %:iin. Naimattomien osuuden väheneminen jatkui edelleen, ja vuonna 1946 kutomateollisuuden naisista enää 60 % oli naimattomia.[61]

Hajanaista aineistoa täydentää myös naispuolisen ammattientarkastaja Helny Bergbom laman vuosina suorittama kysely naimisissa olevien teollisuustyöntekijöiden keskuudessa.[62] Tuolloin naistyöntekijöistä liki kolmannes (32,4 %) ilmoitti menneensä työhön vasta avioliiton aikana. 42,9 % oli ollut ansiotyössä koko avioliittonsa ajan lukuun ottamatta synnytyksien aikaa, 12,9 % taas oli ollut ennen avioitumista työssä, mutta ilmoitti enää tekevänsä kiireisinä aikoina töitä ja olevansa kotona hiljaisempina aikoina. Lisäksi 11 % oli aloittanut työnteon erottuaan tai miehen kuoleman jälkeen, ja 0,8 % ei muistanut, miten asianlaita oli työhöntulon suhteen ollut. Työssäkäyntinsä syyksi aviovaimot ilmoittivat valtaosaltaan aviopuolison riittämättömät tulot, useissa tapauksissa aviomies oli työtön ja naiset olivat perheensä elättäjiä. Mikään ei siis erityisemmin viittaa siihen, että naimisissa olevien naisten ansiotyö olisi talouslaman vaikutuksesta katkennut. Lama-aika ei Suomessa pudottanut naisten eikä myöskään naimisissa olevien naisten osuutta teollisessa ansiotyössä.[63] Pikemminkin voi arvella naimisissa olevien naisten roolin perheen elättäjänä korostuneen laman vuosina. Edellä esitetty ei siis liiemmälti tue ajatusta teollisuudessa työskentelevien vaimojen järjestelmällisestä kotiinpalautuksesta Suomessa laman oloissa.[64] Päinvastoin, naisten – ja myös naimisissa olevien – prosentuaalinen osuus teollisuustyöväestöstä jatkoi kasvuaan koko maailmansotien välisen ajan. Eikä suuri talouslama katkaissut tätä kehitystä. Yleiset kansainvälisestä kontekstista lainatut tulkinnat talouslaman aikaisista naisiin kohdistuneista työoikeuksien rajoituksista ovatkin irrallaan sekä toimentulopakon, sosiaalisen aseman että suomalaisen palkkatyöjärjestyksen erityispiirteistä.

Toiset naiset

On esitetty väitteitä, että naisten uhkaava itsenäistyminen synnyttäisi takaiskun. Nainen on hyväksytty ollessaan suhteessa mieheen ja miesten valvonnassa mutta uhkaava silloin kun hänen ajatuksensa, ruumiinsa ja tekonsa vapautuvat miesten kontrollista. Erityisen

huonosti naisten itsenäisyyttä on väitetty siedettävän taloudellisten taantumien aikana, jolloin on yltynyt debatti naisen paikasta.[65] Naisten oikeus ansiotyöhön nousi 1930-luvun talouslaman vuosina keskustelun kohteeksi niin kansainvälisellä kuin kansallisellakin tasolla.[66] Kun Amerikassa ja joissakin Euroopan maissa naimisissa olevien naisten työoikeuksia rajoitettiin ja natsi-Saksassa sekä Neuvosto-Venäjällä naisten palkkatyö oli kokeilujen kenttänä, myös suomalaiset poliitikkonaiset keskustelivat naisten ansiotyön oikeutuksesta[67]. Naisten työoikeuksien rajoittaminen ei kuitenkaan Suomessa edennyt ulkomaisten keskustelujen referointia pidemmälle eikä ideoita kotimaassa sovellettu käytäntöön.

Sen sijaan monissa Euroopan maissa naimisissa olevien naisten työntekoon kohdistuvat rajoitukset myös realisoituvat maailmansotien välisenä aikana. Isossa-Britanniassa ja Hollannissa jo 1920-luvulla, Ranskassa ja Saksassa puolestaan vuosina 1933–34.[68] Keskustelu naimisissa olevien naisten oikeudesta ansiotyöhön kytkeytyi kysymyksiin naisen paikasta perheessä, työmarkkinoilla ja yhteiskunnassa. Ansioäitejä syyllistettiin mm. siitä, että he veivät miesten työpaikat. Vaimojen ja nuorten tyttöjen palkkatyötä pyrittiin useissa maissa säännöstelemään esimerkiksi säätämällä työpaikoille erityisiä mieskiintiöitä.[69] Debatti naimisissa olevan naisen paikasta ja siitä esitetyt argumentit saivat monia muotoja. Hurjimmat uutiset naisten uudesta asemasta työmarkkinoilla kantautuivat natsi-Saksasta, jossa sielläkin talouskriisin oloissa ansiotyössä käyvien naisten määrä oli noussut. Kansallissosialistit kampanjoivat kahden ansaitsijan mallia vastaan. Perhepoliittisten tukijärjestelmien luomisella oli tavoitteena siirtää pääosa naisista pois työmarkkinoilta kotiin. Siellä ei tyydytty pelkästään erottamaan naimisissa olevaa naista työpaikastaan vaan määrättiin myös pakkoavioliittoja. Naimaton nainen, jolla oli työpaikka, määrättiin ottamaan työtön mies aviopuolisoksi.[70]

Amerikkalaisessa keskustelussa erityisesti aviovaimojen työssäkäynnin, työn vähyyden ja lisääntyvän työttömyyden yhteydet nousivat esiin. Argumentteina ajan keskusteluissa käytettiin sitä, että naimisissa olevat naiset veivät työpaikat miehiltä ja naimattomilta naisilta sekä sitä, että naisten työnteko alentaa yleistä palkkatasoa. Naisten ansiotyön katsottiin johtavan myös perhevelvollisuuksien

laiminlyönteihin ja kodin demoralisaatioon.[71] Keskustelussa naisen paikasta on kuitenkin huomattava, että Yhdysvalloissakin kyse oli lähinnä virkanaisten, ei ruumiillisen työn tekijöiden työhön kohdistuvista vaatimuksista. Yhdysvalloissa debatti johti myös toimenpiteisiin, kun naisten työssäkäyntiä rajoitettiin suuren laman vuosina.[72] Vuonna 1932 tuli voimaan "Economy Act" laki, joka kielsi molempien puolisoiden samanaikaisen työskentelyn virkamiehinä. Vaikka laki koski naimisissa olevia, sekä aviomiehiä että -vaimoja, käytännössä lähes kaikissa tapauksissa kielto kohdistui aviovaimoihin.[73]

Talouslaman jyllätessä lännessä kantautui samanaikaisesti Suomen itärajan takaa Neuvosto-Venäjältä huikeita utopioita sosialistisen työyhteiskunnan järjestelyistä[74]. Työelämän maksimaalista tehokkuutta haettiin naisten yhteiskunnallisen paikan uudelleenjärjestelyllä. Naisen paikkaa ja aseman muutosta ansiotyössä markkinoitiin "elämän sosialisoimisen ohjelmalla". Ohjelma piti sisällään mm. lasten kasvatuksen siirtämisen lastenkoteihin ja ruokailun kollektiiviruokailuasemilla. Tarkoituksena oli vapauttaa perheelliset naiset palkkatyöhön. Kommunistinen puolue oli päättänyt muuttaa maan takapajuisesta maatalousvaltiosta johtavaksi teollisuusmahdiksi. Teollistamisen ehtona oli kaiken individualistisen toiminnan rajoittaminen ja elämän suunnittelu sekuntikello kädessä.[75] Työtä kaikille, myös naimisissa oleville naisille, kuului neuvostojen maassa riittävän. Juuri työn runsauden vuoksi itänaapurissa oli vuonna 1929 mm. siirrytty teollisuudessa keskeytymättömään viisipäiväiseen työviikkoon. Vanhentunut seitsenpäiväinen viikko poistettiin käytöstä, ja ajan uusi järjestys rakenneltiin viiden työpäivän ja kuudennen lepopäivän rytmiin. Käytännössä keskeytymätön työ merkitsi perheiden yhteisen vapaa-ajan katoamista, kun sunnuntailepo poistettiin. Valtion suunnittelukomission Gosplanin laskelmilla ja kansankomissaarien neuvoston käskyllä koneiden oli tarkoitus käydä seuraavat viisi vuotta taukoamatta. Neuvostoyhteiskunnan työutopioiden koekenttänä oli 1920-luvun lopulla naisvaltainen teollisuus. Testattavat 22 kutomatehdasta määrättiin käymään kolmessa vuorossa. Työpäivä määrättiin seitsemän tunnin mittaiseksi. Testitulokset ihmislaboratoriossa osoittautuivat huonoiksi, eikä tuottavuus noussut odotetusti. Yhtenäisen sunnuntaivapaan palauttaminen ja siirtyminen takaisin kuusipäiväiseen työviikkoon toteutettiin

vuoden 1931 lopulla.

Kotimaisen lehdistön keskustelu naisten oikeudesta työhön, niin teollisuuspiirien kuin työläisnaisten, kumpusi lähinnä Yhdysvaltain, Saksan, Ruotsin ja Ison-Britannian naisten työrajoituksista. Erityistä suomalaiselle kirjoittelulle oli se, että vaimot kotiin -keskustelussa ei käytännöllisesti katsoen esitetty kotimaisten työmarkkinoiden rakenteista lähteviä puolesta ja vastaan -argumentteja[76]. Kotimaisen teollisuustyöväestön arjen tasolta tarkasteltuna kansainvälisestä kontekstista lainattu debatti naisten oikeudesta ansiotyöhön näyttäytyy lähinnä myrskynä vesilasissa. Työtä tehtiin suomalaisessa tehdasteollisuudessa silloin kun sitä oli tarjolla, riippumatta siitä, oltiinko naimisissa vai ei. Lisäksi on huomattava, että ulkomailta lainatuissa kirjoituksissa oli usein kyse virkanaisiin kohdistuvista työrajoituksista, ei niinkään ruumiillista työtä tekevien naisten poistamisesta työmarkkinoilta.

Yhtä kaikki on todettava, että maailmansotien välinen aika merkitsi teollisuuden naisistumista Suomessa, eikä 1930-luvun lama uhannut tätä kehitystä. Suomalaisen naisen paikka työmarkkinoilla vahvistui laman seurauksena. Naiset eivät talouslaman aikana palanneet työmarkkinoilta kotiin, eikä kukaan sitä kovin voimakkaasti vaatinutkaan. Myöskään aviovaimot eivät pysyneet kotona. Sukupuoli oli taloudellisen kriisin oloissa pikemminkin suositus työelämään kuin passitus kotioloihin. Suhdannevaihtelu, työnantajan työvoimatarve ja naistyövoiman kehitys näyttäisivät kulkevan käsi kädessä. Muutokset naisten työhön osallistumisessa lamavuosina eivät ole dramaattisia, mutta suunta on selkeä, ehkä jopa ennustettava.

1 Hurmerinta 1961, 10.
2 Ten Hours´ Factory Bill. The Speech of Lord Ashley 15 th March, London 1844. Marx 1979, 357–64.
3 Teollisuudella tarkoitetaan tässä artikkelissa teollisuustilaston luokituksen mukaista elintarvike-, juoma- ja tupakkateollisuutta, tekstiili-, ja vaatetusteollisuutta, jalkine-, kumi- ja nahkateollisuutta, puuteollisuutta, paperiteollisuutta, metalliteollisuutta, kivi- ja saviteollisuutta, graafista teollisuutta sekä valaistusteollisuutta.
4 Julkunen 1984, 146–62.
5 Ks. Lavikka 1997; Henriksson 1998; Korvajärvi 1998; Kolehmainen 1999; Kinnunen 2001.
6 Vattula 1981; Tuntematon työläisnainen 1989; Lähteenmäki 1995; Hentilä 1999; Työllä ei oo kukkaan rikastunna" 2001.
7 Oinonen 1996; Bergholm & Teräs 1999, 107–20; Vainio-Korhonen 2001.
8 Kuisma 1993, 414.
9 Hjerppe & Schybergson 1977, 48.
10 Koivuniemi 2000, 239 liitetaulukko 4, 158.
11 Teollisuustilasto 1928.
12 Koivuniemi 2000, 11.
13 Elfvengren 1951, 95.
14 Elfvengren 1951, 68–69.
15 Hjerppe 1979, 33–34
16 Heikkinen & Hoffman 1983, 52.
17 Ahvenainen & Kuusterä 1982, 254–55.
18 Ks. 1920-luvulla yleistyneestä kotitalousideologiasta Sulkunen 1989, 82–88.
19 Naisten ansiotyön todellisen laajuuden näkymistä tilastoissa on sen sijaan kyseenalaistettu. Ks. Vattula 1989 ja Kinnunen 1996.
20 Markkola 1990, 54; Lähteenmäki 1995, 25–34; Hentilä 1999, 176–77. Sen sijaan työmarkkinoiden jakautuminen sukupuolen mukaan on voimakasta. Naiset työskentelevät naisten kanssa – miehet miesten.
21 Markkola 1990, 349–50, 361.
22 Pohls 1990, 57, 59.
23 Haapala 1994, 23–24; Haapala 1986, 231.
24 Markkola 1994, 93.
25 Ahvenainen & Kuusterä 1982, 222–24.
26 Hjerppe 1976, 43–44; Teollisuustilasto 1920–38.
27 Kettunen 1986, 114–21.
28 Teollisuustilasto 1920–45; Kaitila & Wahlbeck 1947, 191–97.
29 Elfvengren 1955, 61.
30 Haavio-Mannila 1968, 36–37. Ks. naiskansalaisuudesta esitettyjä tulkintoja 1920- ja 1930-luvuilla. Satka 1994, 73–76.
31 Naisten ja alaikäisten käyttäminen Ruotsin teollisuudessa, Sosiaalinen Aikakauskirja 1924, 473–74; Elfvengren 1951, 62, 64.
32 Vuonna 1924 naisia oli 35,5 % ja vuonna 1928 36,8 %. Teollisuustilaston mukaan työpaikkojen lisäys oli 30 300 vuosina 1924–28.
33 Ahvenainen 1984, 337, Sinkkonen 1990, 46–47; Koivuniemi 2000, 163–65. Nokian kumitehtaan työvoimarakenne muuttui 1920-luvun puolivälistä voimakkaasti naisvaltaiseksi. Ks. Koivuniemi 2000, 140, 239.
34 Ahvenainen & Kuusterä 1982, 223.
35 Teollisuustilasto 1928–32.
36 Vrt. Lähteenmäki 1994, 68, Lähteenmäki 1995, 250–51, 305.

37 Teollisuustilasto 1928–32. Myös paikallisesta perspektiivistä tarkasteltuna suunta on sama. Helsingin teollisten työpaikoista naisten suhteellinen osuus kasvoi laman kuluessa tasaisesti. Ks. Parikka 1994, 218.
38 Teollisuustilasto 1928, Puuteollisuuden 15 612 naistyöpaikasta 12 731 oli sahateollisuudessa.
39 Ahvenainen 1984, 372; Ahvenainen & Kuusterä 1982, 223, 233–34.
40 Kettunen 1986, 118.
41 Teollisuustilasto 1924–38.
42 Teollisuustilasto 1924–38; Honko 1948, 51.
43 Hjerppe 1976, liitetaulukot 15 ja 18. Alalla työskentelevistä yli 80 % oli naisia. Palkkojen tasaisesta mataluudesta. Ks. Suoranta 1999, 17–20.
44 Naisten suhteellisten työvoimaosuuksien kasvu on ollut 1960-luvun lopulta systemaattista kaikissa pohjoismaissa jopa pahimpien työttömyysvuosien aikana. Ks. Anttalainen 1984. Myös 1990-luvun laman seurauksena Suomessa miestyöllisyys heikkeni nopeammin ja enemmän kuin naistyöllisyys. Toisaalta miestyöllisyys alkoi myös parantua ripeämmin ja naistyöllisyys jumiutui matalaksi pidempään. Ks. Haataja & Nurmi 2000. Huomattavaa on, että myös Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa naisten työvoimaosuudet ovat kasvaneet (1990-luvun) laman oloissa. Mielenkiintoista tässä on myös se, että yhdysvaltalaisten ja brittien työmarkkinoiden naisille ominaisilla osa-aikaisuuden ja työsuhteen epäsäännöllisyyden piirteillä näyttäisi olevan yhtymäkohtia 1930-luvun aikaisiin suomalaisten naisten työmarkkinoiden piirteisiin. Ks. Julkunen 1994.
45 Työntekijöiden itseymmärrys ei tue ammatin yksitoikkoisuutta. Useimmat työntekijät mielsivät työnsä tarkaksi ja monipuoliseksi. ”Työn rasittavuus ja ammattiikä” –lomakkeet. B-lomakkeet Kutomateollisuuden työntekijäin olot 1929, H VI ad1, Sosiaalinen tutkimustoimisto, Sosiaaliministeriö, Kansallisarkisto.
46 Teräs 2001, 14–15.
47 Vartiainen 2001, 3–4. Ks. myös Vartiainen, http://www.tasa-arvo.fi/julkaisuja/englishcompact.pdf.
48 Suoranta 2000, 289–94.
49 Barker -haastattelut, 784, 793, Turun yliopiston kansatieteen laitos (TYKL).
50 Haapala 1994, 23–24
51 Jakautumat ovat maatalouden ulkopuolella ammatissa toimivien naisten lukuja. Vattula 1981, taulukko 1, 70.
52 Snellman 1904, 137 ja taulu 27. Myös Nokian tehdasyhdyskunnassa naisten työsuhteet stabilisoituvat 1900-luvun alkuvuosina. Ks. Koivuniemi 2000, 58–60.
53 Turun seudun tehtaiden Alfa, Barker, Littoisten verkatehdas, Turun verkatehdas ”työskentely samassa työpaikassa”, –lomakkeet. B-lomakkeet, Kutomateollisuuden työntekijäin olot 1929, H VI ad1, Sosiaalinen tutkimustoimisto, Sosiaaliministeriö, Kansallisarkisto. Vuoden 1929 tilanteessa Littoisten verkatehdas muodostaa poikkeuksen. Siellä vain 30 % on yli kymmenen vuoden työsuhde, Kutomateollisuuden työntekijäin olot vuonna 1929, Helsinki 1935, 18.
54 Short time -joustojen yleisyydestä. Ks. Suoranta 2000, 289; Ks. myös Koivumäki 200, 57.
55 Vattula 1989, 25.
56 Synnytykset katkaisivat työssäkäynnin lyhytaikaisesti joissikin viikoiksi tai kuukausiksi. Bergbom 1935, 734.
57 Kiellot konkretisoituivat mm. Turussa Osuusliike Tarmolassa. Myös Turun Ammatillinen keskusneuvosto oli yksimielisesti Tarmolassa toteutetun vaimojen työkiellon kannalla. Neuvoston yhdeksästä jäsenestä ainut nainen oli kutomatyöläisten edustaja Hilja Tammilehto. Vastustuksesta huolimatta naimisissa olevien naisten osuus lisääntyi myös kaupan alalla ja oli Suomessa erittäin korkea kansainvälisesti verrattuna. Ks. Hentilä 1999, 169–73, Ollila 1993, 146–47.

58 Lähteenmäki 1995, 260, Lähteenmäen aineistossa on tekstiili-, puu-, paperi- ja elintarvikealan teollisuusyrityksiä.
59 Lähteenmäki 1994, 68.
60 Hjerppe & Schybergson 1977, 25, 52. Kutomateollisuudessa 84,7 % oli naimattomia. Ks. Snellman 1904, 124.
61 V. 1929 naimisissa olevia on 14 % ja leskiä ja eronneita 10,6 %. Kutomateollisuuden työntekijäin olot vuonna 1929, Helsinki 1935, 13, V. 1945 naimisissa olevia on 32,3 % ja leskiä ja eronneita 7,7%. Bergbom 1935, 734; Bergbom 1946, 379.
62 Bergbom 1935, 734–35.
63 Sen sijaan talouslamalla näyttäisi olleen teollisuudessa sukupolvisidonnaisia vaikutuksia, sillä nuorten 15–18-vuotiaiden tyttöjen ja poikien hakeutuminen työhön tehdasteollisuuteen näyttää vaikeutuneen ratkaisevasti lamavuosina. Ks. Teollisuustilaston turkulaisen kutomateollisuuden alkuperäislomakkeet vuosilta 1925–37. Tilastokeskus.
64 Myöskään Ruotsissa teollisuustyönantajat eivät harjoittaneet naimisissa olevia naisia syrjivää politiikkaa. Frangeur 1998, 278.
65 Julkunen 1994, 91
66 Thibert 4/1933; Thibert 5/1933; Toveritar 1934.
67 Lähteenmäki 1995, 247–50.
68 Lähteenmäki 1995, 285.
69 Lähteenmäki 1994, 68–69; Lähteenmäki 1995, 249–51.
70 Vuosina 1929–33 naisten määrä työmarkkinoilla oli noussut 3 %. Mason 1975, 51–53; ”Yhteiskunta tukemaan perhettä”, Toveritar 1934, 93.
71 Hobson 1993, 396–99.
72 Vrt. Lähteenmäki 1994, 69. Myös Norjassa oli voimassa konttori- ja kauppaapulaisten palkkauskielto. Ks. Hentilä 1999, 168
73 Hobson 1993, 398–402; Faludi 1994, 91. Ruotsissa 1930-luvulla vireillä olleet lukuisat naisten työoikeuksia koskevat rajoitusyritykset johtivat lopulta syrjinnän kieltävään lainsäädäntöön. Vuonna 1939 säädettiin laki, joka kielsi erottamasta työntekijää avioliiton, raskauden tai synnytyksen vuoksi, mikäli työsuhde oli kestänyt yli kaksi vuotta. Hobson selittää laman aikaisten rajoitusyritysten lopputulosten eroavuuksien syyksi naisten erilaisen aseman yhteiskunnassa. Ruotsissa naisia ei vielä ollut viroissa pitkään voimassa olleiden rajoitusten vuoksi. Vuoden 1945 laissa erottamisen estävä työssäoloaika korjattiin yhdeksi vuodeksi. Sosiaalinen Aikakauskirja 1946, 190.
74 ”Seitsentuntinen työpäivä Venäjällä”, Teollisuuslehti no 24, 1928, ”Keskeytymätön työviikko”, Teollisuuslehti no 19, 1929; ”Venäjällä otettu jälleen käytäntöön yhteinen lepopäivä”, Teollisuuslehti no 23–24/1931; ”Uusia elinmuotoja Neuvosto-Venäjällä”, Toveritar, 1934, 142; ”Sosialistinen kaupunki”, Toveritar 1934, 159.
75 Ylikangas 1998, 42, 56–61
76 Ks. esim. ”Mitä kuuluu Eestiin? Utelimme tietoja Eestin työläisnaisten työoloista”, Toveritar 1932, 245; ”Naisten palkkatyötä koskeva päätöslauselma”, Toveritar 1934 , 15; ”Mitä seuraa naisten syrjäyttämisestä”, Toveritar 1935, 45, ”Työkielto avioliitossa oleville naisille Luxenburgissa”, Toveritar 1934, 211; ”Naisten oikeus työhön”, Toveritar 1934, 286; ”Naisten työnsaanti ja työolot Saksassa ja Amerikassa”, Teollisuuslehti 7/1929; ”Naisten työoikeus teollisuudessa”, Teollisuuslehti 14/1929.

Antti Häkkinen

Pula ja köyhyys Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla

"Nythän on sentään jonkinlainen huolto vaikka olisi kuinka työtön ja heikko toimeentulo niin ei ne sillä tavalla joudu itseään venyyttämään kuin 1930-luvulla. Sehän oli ainaista taistelua hengissä pysymisestä näillä kaikkein heikoimmilla."[1]

Köyhyys voidaan näkökulmasta riippuen ymmärtää ensinnäkin sosiaaliseksi ilmiöksi, organisaatioksi, instituutioksi tai järjestelmäksi. Toiseksi, se voidaan käsittää luokkana, kulttuurina tai yhteisönä. Kolmanneksi, se voidaan ymmärtää erityisen vallankäytön, vuorovaikutuksen ja sosiaalisten suhteiden verkostona. Neljänneksi, se pitää sisällään käsitykset erityisestä kokemuksesta, arjesta ja toiminnasta. Yhteiskunnallinen kriisi ei heijastu vain ensimmäiseen tasoon (kuten köyhyys usein ymmärretään), vaan sillä on vaikutuksensa myös köyhyyden muihin näkökulmiin.

Ensimmäisellä tavalla ymmärrettynä kriisi ja köyhyys liittyvät toisiinsa niinä rakenteellisina prosesseina, jossa sosiaaliryhmien toimeentulon edellytyksissä tapahtuu vähittäisiä tai nopeita muutoksia. Tiettyjen elinkeinosektoreiden asema heikkenee vähitellen suhteessa muihin (hitaat rakenteelliset muutokset) tai niiden tarjoamat

työllistämis- ja toimeentulomahdollisuudet muuttuvat äkillisesti (nopeat, osin palautuvat muutokset).[2] Muutokset voivat liittyä joko luonnonolosuhteissa tai taloudellisessa järjestelmässä tapahtuneisiin pitkäaikaisiin tai nopeisiin muutoksiin, tai molempiin.

Toiseksi, kulttuurisessa mielessä köyhyys on ymmärretty sellaisiksi erillisiksi kulttuurisiksi muodoiksi ja malleiksi, joiden sisällä siihen kuuluvien arvot, normit ja käyttäytymisen mallit olennaisesti poikkeavat valtakulttuurin vastaavista, ja että nämä siirtyvät sosialisaation kautta sukupolvelta toiselle ja muotoutuvat köyhyyttä ja huono-osaisuutta määrääviksi tekijöiksi.[3] Kulttuuriset tekijät voidaan ymmärtää köyhyyden kannalta joko rajoitteiksi, jotka estävät sosiaalisen mobilisaation mahdollisuuksia tai erillisiksi arvorakennelmiksi, jotka suuntaavat sosiaalisen toiminnan päämääriä ja tavoitteita "toiseuteen".

Kolmannessa mielessä köyhyys ymmärretään sellaisten sosiaalisen vallankäytön, vuorovaikutuksen ja sosiaalisten suhteiden ideologisina muotoina ja järjestelminä, jotka määrittelevät, luokittelevat ja kontrolloivat köyhyyttä ja köyhiä ja samalla uusintavat alistamisen ja syrjäyttämisen rakenteita. Konkreettisimmassa ja virallisessa muodossaan köyhyyden politiikka ilmenee juridiikan koodistossa, jossa köyhyys määritellään ja ehdollistetaan tilaksi ja tilanteeksi, jossa ryhdytään tiettyihin köyhiä tukeviin toimenpiteisiin tai otetaan käyttöön rankaisemisen keinoja. Epävirallisemmassa muodossa köyhyyden politiikalla voidaan ymmärtää niitä epätasapuolisen tai tasapuolisen vaihdon järjestelmiä, joissa traditioihin, tapoihin tai käytäntöihin perustuen toteutetaan samoja tuen tai rankaisun toimia. Kriisitilanteessa köyhyyden politiikan harjoittamisen resurssit ja tavoitteet voivat olennaisesti muuttua.

Neljäs ulottuvuus, köyhyys kokemuksena, arkena ja sosiaalisena toimintana nostaa esille useita kysymyksiä: miten kokemus liittyy sosiaaliseen toimintaan, miten köyhyyden arki muuttuu kriisiolosuhteissa, millainen toiminta ylläpitää köyhää köyhänä ja millainen toiminta taas rikkoo köyhyyden rajat. Köyhyyden arjessa on kysymys myös siitä, miten köyhät toteuttavat arkirutiininsa ja millaisia strategioita ja taktiikoita he omaksuvat selviytyäkseen. Olennaisia ovat tällöin toimintatavat, joilla köyhät tyydyttävät materiaaliset elämisen tarpeensa ja suhteuttavat ne virallisiin ja epävirallisiin tukiin. Arkielämä voidaan nähdä ihmissuhteiden verkostona, jonka kautta ihminen toteuttaa itseään ajassa ja paikassa. Toiminnan esteenä voidaan nähdä erilaisia rajoituksia, jotka toisaalta estävät ihmisiä saavuttamasta omia tavoitteitaan ja toisaalta tietyissä tilanteissa johtavat heidän syrjäytymiseensä. Ne voivat olla mm. insider/outsider tyyppisiä, ympäristöön liittyviä, psykologisia tai organisatorisia rajoituksia.[4] Kriisiolosuhteissa näiden rajoitusten merkitys korostuu.

Neljä näkökulmaa on yhdistettävissä ns. köyhyyden kehän mallissa. Giuseppe A. Micheli on kehitellyt mallia soveltaen M. McColdrickin ja E. A. Carterin ajatuksia.[5] Tietyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa (esim. kriisissä) talousyksikkö joutuu luopumaan keskeisistä tulolähteistään ja se joutuu omaksumaan uusia strategioita kyetäkseen pysymään köyhyysrajan yläpuolella. Joudutaan ottamaan käyttöön resursseja (säästöjä, myymään omaisuuttaan), joiden kuluttaminen johtaa entistä herkemmin köyhyysrajan alapuolelle, mikäli kriisi jatkuu pidempään. Seuraavan onnettomuuden kohdatessa (esim. sairastuminen, köyhäinavun lopettaminen) talousyksiköllä on entistä vähemmän keinoja selvitä ja se joutuu turvautumaan poikkeuksellisiin keinoihin selviytyäkseen. Talousyksikön elättäjä joutuu lähtemään muualle töihin, muiden perheen jäsenten on osallistuttava työhön jne. Taloudellisesta kriisistä johtuen sosiaalisen yhteisön (oma kulttuurinen yhteisö) tarjoama suoja on niukempaa ja talousyksikkö joutuu turvautumaan kontrolliviranomaisten näkökulmasta negatiivisiin selviytymiskeinoihin. Ne johtavat sanktioihin ja tilanteen vaikeutumiseen. Alentunut elintaso johtaa terveydellisiin ongelmiin ja rajoittaa selviytymisen keinoja. Vaikka ulkoiset taloudelliset olosuhteet paranisivatkin, talousyksikkö ei niukentuneiden resurssien (aineellisten ja henkisten) takia kykene pääsemään siitä osalliseksi. Köyhyyden kierre on valmis. Köyhyyden kierteessä yhdistyvät eri tavoin köyhyyden rakenteelliset, kulttuuriset, poliittiset ja toiminnalliset tekijät vahvistaen toisiaan.

Tässä artikkelissa pyritään osoittamaan kahden paikkakunnan tasolla (Iisalmen maalaiskunta ja Alavus), kuinka 1930-luvulla tilastoidun köyhyyden lisääntyminen kytkeytyi talouspulan aiheuttamiin ongelmiin, ennen kaikkea työttömyyteen. Laman seurauksia pyrittiin lievittämään köyhäinhoidon ja hätäaputyöjärjestelmän avulla. Niiden toimintaan vaikuttivat monet eri tekijät, muun muassa taloudel-

liset resurssit, paikallinen politiikka, vakiintuneet toimintaperiaatteet ja -tavat sekä valtiovallan painostus ja tuki. Pulan vaikutukset ulottuivat kauaksi 1930-luvun loppupuolelle asti. Laman "sosiaalinen varjo", köyhäinhoitotapausten määrän jääminen korkeaksi pula-ajan jälkeenkin, on selitettävissä eräiden rakenteellisten muutosten, sosiaalipoliittisen järjestelmän uudistusten ja yksittäisten perheiden elämänolosuhteissa ja -arjessa tapahtuneiden muutosten avulla. Tarkastelu rajoittuu lähinnä rakenteellisiin, työttömyys- ja köyhäinhoitopoliittisiin näkökulmiin.

Alavus ja Iisalmen maalaiskunta

Alavus ja Iisalmen maalaiskunta edustavat kahta 1930-luvulla suhteellisen köyhää länsi- ja itäsuomalaista maalaiskuntaa, joissa pula-ajan seuraukset olivat poikkeuksellisen raskaat. Alavus oli eteläpohjalainen, lähes yksinomaan maa- ja metsätalouden varassa elänyt pienviljelyspitäjä, jossa oli 1920- ja 1930-luvuilla pienehköjä sahoja, turvepuristamo ja jonkin verran muuta käsityömuotoista pienteollisuutta. Pohjoissavolaisessa Iisalmen maalaiskunnassa oli myös paljon pienviljelijäväestöä, mutta maata omistamattoman työväestön osuus oli erittäin suuri. Paikkakunnalla oli vain kaksi suurehkoa sahalaitosta, mutta maalaiskunnan sisällä oli Iisalmen kaupunki, yläsavolainen teollisuus-, liikenne- ja kauppakeskus, jossa vuonna 1930 oli noin 3 500 asukasta. Iisalmen kaupungin elinkeinoelämä työllisti runsaasti myös ympäröivän maalaiskunnan väestöä.[6] Maalaiskunta ja kaupunki sijaitsivat merkittävän puunkuljetusvesireitin varrella, joten uittotyöt tarjosivat tärkeän elinkeinon. Iisalmen maalaiskuntaa voi luonnehtia tyypilliseksi metsätyöläis-pienviljelijäkunnaksi, entiseksi loisalueeksi. Alavuden läsnäoleva väestömäärä oli vuonna 1930 9 227 ja Iisalmen maalaiskunnan 12 176 henkeä.[7]

Tarkasteltaessa väestörakennetta Alavus oli vuonna 1930 maatalouskunta, jossa itsenäinen maanomistajaväestö oli selvästi suurin sosiaaliryhmä. Väestöstä yli puolet kuului tähän ryhmään. Maatyöläisväestö koostui kahdesta ryhmästä, työläisistä, joilla oli oma asunto ja niistä, joilla omaa asuntoa ei ollut. Yhteensä näihin ryhmiin lukeutui noin 2 000 henkeä. Palkollisväestöä oli vain hieman yli sata.

Metsä-, saha- tai muusta teollisuudesta vakituisen toimeentulonsa saaneen työväestön osuudet olivat varsin pieniä. Ilman luokiteltua ammattia omaavien, ns. sekatyöläisten ryhmä sisälsi noin 300 henkeä.

Iisalmen maalaiskunnassa sosiaaliryhmäjako oli erilainen. Maanomistajaväestöön kuului hieman alle 3 000 henkeä. Asunnon omistanutta maatyöläisväestöä oli noin 2 400 ja "loisväestöä" 2 300. Maanvuokraajaväestön osuus oli huomattava. Vakinaisen metsätyöläisväestön suhteellinen osuus oli suurempi kuin Alavudella, ja sahaustoiminnan ja liikenteen sektoreilta vakinaisen toimeentulonsa hankkineen väestön määrä oli myös runsas. Sekatyöväestöön kuului lähes tuhat henkeä. Iisalmen maalaiskunta oli tyypillinen kaupunkikeskuksen ympärillä sijainnut maalaiskunta, jossa metsä- ja uittotyöt olivat tärkeä ansiolähde, mutta jossa teollisen palkkatyön osuus oli myös merkittävä.[8]

1930-luvun aikana Alavuden todellinen väestömäärä kasvoi vajaan kymmenyksen mutta Iisalmen maalaiskunnan väestömäärä lisääntyi vain muutamia prosentteja. Jälkimmäisen kunnan hitaan väestönkasvun syynä oli voimakas poismuutto. Jos verrataan 1930- ja 1940-väestölaskentojen ammattirakennetietoja toisiinsa, 1930-luvun kuluessa tapahtuneet muutokset olivat erilaisia. Alavuden sosiaalirakenteen muutos oli varsin vähäinen. Tärkein piirre oli se, että ilman omaa asuntoa olleen maataloustyöntekijäväestön absoluuttinen määrä ja suhteellinen osuus kasvoivat. Jossain määrin evakkoväestön tulo paikkakunnalle vaikutti tähän kehitykseen.[9]

Iisalmen maalaiskunnassa kehityssuunta oli toinen. Siellä toisaalta maata omistaneen väestön ja toisaalta sekatyöväestön määrät kasvoivat maatyöläisväestön kustannuksella. Koska väestö ei kunnassa olennaisesti kasvanut, kyseessä oli muutos, joka johtui sekä poismuutosta että väestöryhmien välisestä sisäisestä siirtymästä.[10] Maanvuokraajat lunastivat tilansa itsenäisiksi, ja osa itsellisistäkin pääsi maahan kiinni, mutta toisaalta monet tilallisten lapset kirjautuivat työikäisinä sekatyöväestön ryhmään. Sekatyöväestön määrien ja osuuksien lisääntyminen sekä Alavudella että Iisalmen maalaiskunnassa voi osin johtua tilastoteknisistä syistä, mutta se voi viestiä myös eräästä tärkeästä, osin maatalouden tuotantojärjestelmään liittyneestä muutoksesta. Kun maatilat pyrkivät 1930-lu-

vulla vähentämään työvoimakustannuksiaan ja asutustoimintakaan ei työllistänyt riittävästi, yhä suurempi osa maataloustyöväestöstä joutui hankkiman toimeentulonsa vaihtelevista metsä-, tie- ja vesirakennustöistä sekä kaupunkien talon- ja maanrakennustöistä. Viimeistään tällöin vakiintui maaseudun sekatyöläisen ammattiprofiili.

Pula-ajan välittyminen

"Niin ne loppu ne metsätyöt ja arvaahan sen, että sillon loppu raha. No, esmerkiks se pula-aika vaikutti hyvin eri kansalaisiin eri lailla. Muun muassa talolliset, jolla ol velekoo niin ne joutu hättään. Sen tähen, että eivät saanu puuta myytyä. Niin meni pakkomyyntiin hyviä taloja, kun rahalaitokset, pankki peri omasa pois ... No sitten semmonen normaali talollinen, kyllä ne pärjäs hyvästi, eihän niillä mittää hättee, joilla ei velekoo. Mutta voi sannoo, että ... siihen asti pitivät renkiä ja piikoja, joilla tiettivät työtä, mut sitten pula-aika kun tuli, ne virkisty, ne teki ite ne työt. Että ne ei antanu mittään vieraalle ... Ja sitten ne ol niin varovaisia ihmiset, eihän ne tuntenu sitä tilannetta, että kuinka kauan jatkuu. No muun muassa erräät herkes kahvia juomasta, vaikka ois ollu rahhookin."[11]

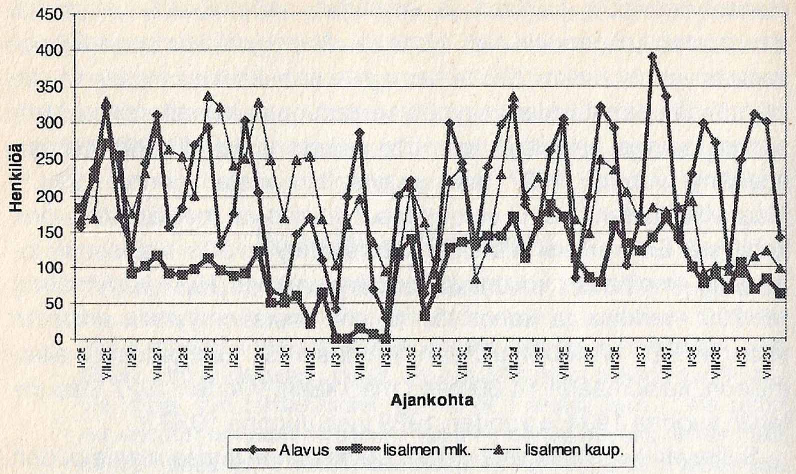
Pula-aika vaikutti alueiden taloudellis-sosiaalisiin oloihin sekä suoraan että välillisesti. Sahatavaraviennin vaikeudet heijastuivat välittömästi uusien metsänhakkuiden järjestämiseen ja sahojen toimintaan, maksettuihin kantohintoihin, metsä- ja sahatöiden työllisyyteen ja maksettuihin palkkoihin. Maatalouden myyntituotannon menekkivaikeudet ja hintojen lasku, kohoava korkotaso ja velkaongelmat, maataloustyöväestön kysynnän väheneminen ja palkkojen lasku, konkurssit ja pakkohuutokaupat seurasivat lyhyellä viiveellä. Molempien sektoreiden lama aiheutti yleistä taloudellista passiivisuutta ja heijastui kaikkeen toimintaan, mm. kuntien taloudelliseen aktiivisuuteen. Alavudella tilannetta vaikeuttivat myös lamaa edeltäneet vuosien 1928 ja 1929 kehnohkot satotulokset, mutta toisaalta molemmilla alueilla 1930-luvun alkupuolen viljelykasvien sadot olivat erinomaiset ja ne kompensoivat laman negatiivisia tulo- ja työllisyysvaikutuksia.[12]

Metsänhakkuiden ja -myynnin näkökulmasta Alavudella lama alkoi viimeistään vuonna 1929. Metsänhakkuiden lukumäärä oli laskenut vuoden 1927 huipputasosta noin viidenneksen, hakkuualue

pienentynyt noin puoleen ja myytyjen sahatukkien lukumäärä romahtanut kolmannekseen. Nopeaa vähennystä kompensoi pinotavaramyynnin koko 1930-luvun jatkunut kasvu, mutta se jäi määrältään sahatukkien myyntiin verrattuna vaatimattomaksi. Metsänhakkuun ja –myynnin kannalta vaikein vuosi oli 1930. Lamaa edeltänyt vuoden 1927 taso saavutettiin vasta vuonna 1936.[13] Maanviljelijöiden tulo- ja verotustasot seurasivat metsänhakkuiden kehitystä. Esimerkiksi Alavuden Sulkavankylän 30:n tilallisen verotukseen ilmoittamat kokonaistulot olivat vuonna 1927 keskimäärin 15 700 markkaa ja kohosivat lähinnä metsänmyynnin ansiosta vuonna 1929 17 400 markkaan. Vuonna 1931 tulot putosivat alimmilleen, keskimäärin 14 000:een markkaan. Vuoden 1927 taso ylitettiin vuonna 1934 ja vuoden 1929 taso vuonna 1936.[14]

Sulkavankylän isännistä monet saivat ennen lamaa maatalouden lisäksi myös palkka- ja liiketuloja sekä muita ansioita. Otokseen valittujen tilojen kohdalla palkkatulot olivat jo ennen lamaa vähäisiä, mutta ne laskivat lama-aikana lähes olemattomiin. Vain yhdelle isännälle oli merkitty huomattavia liiketuloja. Verolautakunnan vahvistamat ja määräämät veroäyrit olivat samoilla tiloilla korkeimmillaan vuonna 1928 keskimäärin 127 äyriä, ja ne laskivat laman syvimpänä vuonna 1931 91:een äyriin. Vuoden 1927 taso saavutettiin 1934 ja vuoden 1928 taso vuonna 1936. Veronalaiset tulot laskivat laman aikana noin 20 prosenttia ja vahvistetut veroäyrit noin 29 prosenttia. Erilaisten verovähennysmahdollisuuksien takia äyrimäärät laskivat enemmän kuin tulot, mutta toisaalta äyrin hinta kohosi Alavudella. Kunnan vaikean taloudellisen tilanteen takia taksoituslautakunta hyväksyi laman aikana verovalituksia vain hyvin nihkeästi. Sen sijaan elpyvän talouden aikana valitukset myös helpommin johtivat äyrimäärän laskemiseen.[15]

Teollisen työvoiman keskimääräiset vaihtelut Alavudella, Iisalmen maalaiskunnassa ja Iisalmen kaupungissa on esitetty seuraavassa kuviossa. Kuvio 1 osoittaa työntekijöiden lukumäärän neljän ajankohdan, tammi-, huhti-, heinä- ja syyskuun ensimmäisten päivien tilanteen mukaisesti.[16] Kuviosta on nähtävissä, kuinka voimakkaasti sekä Alavuden että Iisalmen kaupungin työpaikkatarjonta vaihteli vuodenajan mukaan. Keväällä ja kesällä sahat tarjosivat työtä runsaasti, mutta syksyllä ja alkutalvella työvoiman kysyntä laski

Kuvio 1. **Teolliset työpaikat Alavudella, Iisalmen maalaiskunnassa ja Iisalmen kaupungissa 1926-39 tammi-, huhti-, heinä- ja syyskuun ensimmäisinä päivinä. (Mukana ovat vain vähintään viisi henkilöä työllistäneet yritykset).**

Lähde: Suomen teollisuustilaston perusaineisto 1926-1939, Teollisuustilaston arkisto, Suomen tilastollisen päätoimiston arkisto.

voimakkaasti. Alavudella oli kymmenkunta pientä sahaa, Rantatöysän puunjalostustehdas, sähkölaitos, turvepuristamo ja kaksi osuusmeijeriä. Työpaikkojen määrän kannalta oikeastaan vain sahauskaudet vuosina 1930 ja 1932 olivat vaikeita. Sekä sesonkihuippu että luppokausi jäivät näinä vuosina selvästi alle keskitason. Jo vuonna 1933 teollisuustyöpaikkoja oli tarjolla entiseen tapaan, joskin kausivaihtelut olivat aikaisempaa jyrkempiä. Syyskuun työpaikkojen lukumäärä oli 30-luvun lopulla alhaisempi kuin lamaa edeltäneellä kaudella. Alavuden työpaikkojen menetys oli suhteellisesti vähäinen ja jo vuonna 1934 työpaikkojen määrä ylitti vuoden 1928 tason. Tilannetta helpotti kunnan turveteollisuus. Siinä työskenteli noin kolmasosa koko kunnan työllisestä teollisuustyövoimasta. Turveteollisuuden työllisyysaste tosin laski vuoden 1927 jälkeen mutta nousi normaalitasolle jo vuonna 1930 ja ylitti lamaa edeltäneen tason seuraavana vuonna. Työntekijämäärän suhteellinen notkahdus

oli kaiken kaikkiaan turveteollisuudessa aikaisempi, pienempi ja lyhytaikaisempi kuin sahateollisuudessa ja paikallisesti turvetuotannon lisääminen oli sahateollisuuden työttömyyttä kompensoinut tekijä.[17] Kokonaisuudessaan Alavuden vähäinen teollinen toiminta selvisi lamasta kohtalaisen hyvin.

Iisalmen kaupungissa oli 1930-luvun vaihteessa toiminnassa Kärkkäinen & Putkonen oy:n saha, jonka yhteydessä toimi höyrymylly. Kaupungissa oli myös mm. puusepäntehdas, olut- ja nahkatehdas, kaksi konepajaa, sähkölaitos ja valssimylly.[18] Vielä vuosina 1928–29 teollisuuslaitokset työllistivät 250–350 henkeä vuodenajasta riippuen, mutta vuonna 1930 työntekijämäärät kääntyivät laskuun ja talvikausina 1931–34 töissä oli alimmillaan vain noin sata henkeä. Laman jälkeinen nousukausi kesti vuoteen 1936 asti, jonka jälkeen mm. kaupungin ainoa sahalaitos lopetti toimintansa. Lama aiheutti pysyvät muutokset kaupungin teollisuuden tarjoamien työpaikkojen määrään.

Iisalmen maalaiskunnassa tärkein työllistäjä oli Peltosalmen saha. Vielä vuonna 1926 teollisia työpaikkoja oli yli 250, mutta teollisuusyritysten vähentyessä työpaikkojen määrä laski seuraavana vuonna jo noin sataan ja lamavuosina 1930–33 työpaikkoja ei välillä ollut lainkaan tarjolla. Uusi nousukausi jatkui 1933 keväästä vuoteen 1937 asti, jonka jälkeen uusi lama oli edessä. 1920-luvun puolivälin "hyvät vuodet" eivät Iisalmen kaupungin eivätkä maaseudun alueelle enää 1930-luvun aikana palanneet. Lama oli tällä alueella sekä aikaisempi, pidempi että syvempi kuin Alavudella.

Koska sekä Alavudella että varsinkin Iisalmen maalaiskunnassa teolliset työpaikat olivat pääosin saha- ja puunjalostusteollisuudessa, kuvatut työllisyysluvut heijastavat myös epäsuorasti metsänhakkuu- ja puunuittotöiden tarjoamia työmahdollisuuksia. Molemmissa kunnissa pula-ajan työttömyyden pääsyiksi nähtiinkin sahalaitosten toimimattomuus tai vajaakäyttö sekä metsänhakkuiden vähäisyys. Iisalmen maalaiskunnassa lisäksi korostettiin toistuvasti, että maanviljelijät eivät laman takia kykene teettämään töitään ulkopuolisin voimin. Maa- ja metsätyöläisiä ei työttömyysraporteissa ryhminä erotettu toisistaan ja koska käytännössä miehet työskentelivät talvella metsä-, kesällä maatöissä, tarkkoja tietoja eri ryhmien työttömyydestä ei ole käytettävissä.[19]

Työttömyyden lisäksi työväestön toimeentuloon vaikuttivat palkka- ja hintatasot. Työllisyyden parantuessa palkat nousivat hitaasti. Tutkimusalueilla maataloustyöläisten keskimääräinen palkkakehitys oli heikko. Maataloushallituksen tilastojen mukaan miespuolisten maataloustyöläisten keskimääräiset nimellispalkat laskivat työnantajan ruoassa Iisalmen ja Kuortaneen kihlakunnissa (johon Alavus kuului) alhaisimmillaan vuonna 1932 alle puoleen vuoden 1929 tasosta. Jälkimmäisen osalta pudotus oli peräti 66 prosenttia. Lamaa edeltänyt taso saavutettiin uudestaan vasta vuosina 1937–38. Omassa ruoassa olleiden maataloustyöläisten palkkakehitys oli lähes yhtä huono. Molemmilla alueilla suhteellinen nimellispalkkatason lasku oli huomattavasti suurempi kuin keskimäärin koko maassa.[20]

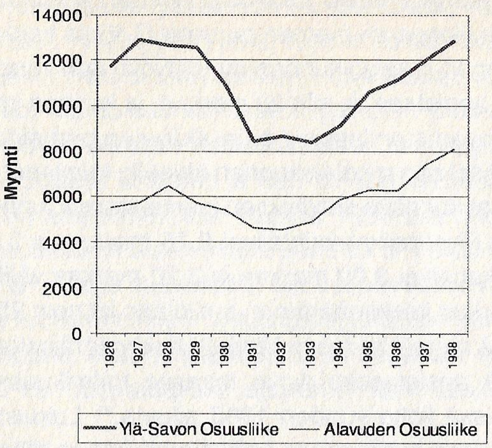
Sekä Iisalmen maalaiskunnassa että Alavudella pula-ajan muistoissa välittyi vahva kuva siitä, että erityisesti metsätyöläisten ansiot laskivat kohtuuttoman alas. Tulotason laskuun liittyneet kertomukset ovat varsin yhdenmukaisia niiden käsitysten kanssa, jotka vuoden 1934 työpalkkakomitea kirjasi mietintöönsä. Ansiotason laskuun vaikuttivat monet tekijät. Puutavaraostot ja hakkuut olivat vuosina 1931–32 poikkeuksellisen vähäiset ja työvoimaa oli tarjolla yllin kyllin. Kilpailu vaikutti palkkatasoon. Työttömyyden takia metsätöitä teetettiin työn suorituksen kannalta epäedullisina vuodenaikoina. Hakkuumäärät kutakin hakkuualuetta kohden olivat pienempiä kuin ennen lamaa ja metsätyöt oli siroteltu useisiin eri kohteisiin. Monilla työmailla tehtiin ns. metsänhoidollisia hakkuita. Työvoima ei aina ollut ammattitaitoista tai omannut muutoin täyttä työkykyä. Näiden syiden takia urakkaluontoisissa töissä oli vaikea saavuttaa normaaleja työtuloksia. Komiteamietinnöstä poiketen paikallisissa kertomuksissa korostettiin myös tiukentuneita laatuvaatimuksia ja työntekijän kannalta epäedullisia työsaavutusten mittauskäytäntöjä. Muistelijat syyttivät metsäyhtiöitä myös tietoisesta tilanteen hyväksikäytöstä.[21]

Metsä- ja uittotyöläiset kärsivät reaaliansiotason laskusta suhteellisesti eniten verrattuna muihin maaseudun työntekijäryhmiin.[22] Valtion töissä aikapalkalla olleiden sekatyömiesten keskimääräinen palkkataso oli Kuopion läänin alueella vuonna 1933 toiseksi huonoin ja urakkatöissä selvästi muuta maata alhaisempi, eikä tätä

epäsuhtaa korjannut edes elinkustannusten erilaisuus. Vaasan läänin alueella tilanne oli hieman parempi.[23] Vielä hakkuukaudella 1934–35 Iisalmen maalaiskunnan metsätyöläisten kahdeksan tunnin työpäivän ansiotaso jäi alle 20 markan, ja kunnan köyhäinhoito joutui avustamaan monilapsisia työssäkäyvien perheitä.[24] Marraskuussa 1935 Iisalmen maalaiskunnan alueella toimineet puutavarayhtiöt toimittivat kunnalle selvityksen työmiestensä tunti- ja urakkapalkkatasosta. Tuntipalkat vaihtelivat 2,75 markan ja 3,60 markan välillä ja urakkapalkat 3,00 markan ja 3,20 markan välillä. Hieman yli kolmen markan keskimääräinen ansiotaso jäi noin 25 prosenttia alle sen, minkä metsähallitus määritteli keskimääräiseksi omien sekatyöläistensä ansiotasoksi koko maassa helmikuussa 1936 ja Kuopion läänissä koko vuoden 1936 aikana.[25] Lukuisten palkkatason alhaisuuteen ja hitaaseen palkkakehitykseen liittyneiden valitusten johdosta kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö määräsi talvella 1933 kolmen työttömyystarkastajan tehtäväksi tarkkailla metsätyöpalkkoja niillä seuduilla, joissa valituksia oli esitetty. Työryhmä totesi, että palkkataso eräillä työmailla olikin sellainen, ettei varsinkaan perheellinen työläinen "... voinut ansiollaan mitenkään tulla toimeen."[26] Alipalkkausongelmien vuoksi metsäpalkkatarkkailu vakinaistui ja tehostui seuraavina vuosina.[27]

Metsä-, uitto- ja maataloustyöväestön todellisen elintason muutoksen tarkastelu on kaiken kaikkiaan vaikea tehtävä, koska luontaistalous muodosti keskeisen toimeentulolähteen. Muistitiedon mukaan menetettyjä ansiotuloja kyettiin korvaamaan mm. palstaviljelyn ja keräilytalouden avulla. Myös naapuri- ja sukulaisavun merkitystä painotettiin. Näissä kertomuksissa korostuvat myös käsitykset siitä, että pienviljelijä-työläisperheiden ansiotaso oli sangen alhainen jo lamaa edeltäneen aikakauden oloissa. Pula-aika erottuu kuitenkin selvänä katkoksena, jossa vaikeat ajat heijastuvat elämänmenoon suoraan ja epäsuorasti monien eri vaikutusmekanismien kautta.[28]

Pula heijastui myös kulutukseen. Ylä-Savon ja Alavuden osuusliikkeen alueen myynnin ja säästökassatalletusten kehitys kuvastavat hyvin alueen työläisväestön pienentyneitä osto- ja säästömahdollisuuksia:

***Kuvio 2.* Ylä-Savon ja Alavuden Osuusliikkeiden myynti vuosina 1925–38, 1 000 mk.**

Lähde: Ylä-Savon osuusliike r.l. 40-vuotiskertomus ja Toiminta ja tilikertomus vuodelta 1947, Iisalmi 1948, 20; Kulutusosuuskuntien keskusliiton vuosikirjat 1926–39, taulukot Ia ja Ib.

Ylä-Savon Osuusliikkeen kokonaisvuosimyynti alkoi laskea jo vuoden 1927 ja Alavuden vuoden 1928 jälkeen. Edellisen myynti oli vuonna 1932 vain noin 2/3 vuoden 1927 huipputasosta. Lamaa edeltäneelle tasolle myynti kohosi vasta vuonna 1938. Alavuden Osuusliikkeen myynti laski myös selvästi 1930-luvun laman aikana, joskaan ei suhteellisesti niin paljon kuin Iisalmella. Alavudella myös saavutettiin lamaa edeltänyt myynnin taso jo vuonna 1935. Kokonaismyynnin markkamääräiseen laskuun vaikutti luonnollisesti myös hintojen putoaminen. Kyse ei ollut markkinaosuuksien muutoksista. Vaikka työväenhenkiseen osuuskauppaliikkeeseen kohdistui huomattava poliittinen painostus, kokonaismarkkinaosuuttaan KK:lainen osuusliike menetti 1930-luvun alussa vain muutaman prosentin verran.[29]

Ensin työttömyys ja myöhemmin erityisesti Iisalmen ympäristön alhainen palkkataso aiheuttivat kaupoille vakavan kannattavaisuusongelman. Molempien liikkeiden vuosikertomuksiin kirjattiin varsin pessimistisiä näkymiä. Ylä-Savon Osuusliikkeen toimintakertomuksessa vuodelta 1930 todetaan:

> ”Varsinaisten palkkatyöläisten asema on liikkeemme toiminta-alueella käynyt melkeinpä toivottomaksi.” [30]

Vuodelta 1934 on maininta:

> ”Oman liikkeemme toimialueella eivät työolot ole kehittyneet suotuisaan suuntaan läheskään samassa määrin kuin koko maamme työoloista tehty tilasto osoittaa. Metsätöitä on kyllä ollut jokseenkin yhtä runsaasti kuin edellisenäkin vuonna, mutta niissä maksetut palkat ovat vähäisestä korotuksesta huolimatta olleet edelleenkin riittämättömät näistä töistä toimeentulonsa saavan väestön elämisen ylläpitämiseen. Useinkin on perheen ollut pakko turvautua köyhäinhoidon apuun. Aika ajoittain on ollut suoranaista työttömyyttäkin.”[31]

Vuoden 1936 toimintakertomuksessa todettiin:

> ”Yleiskehitykseen verrattuna työväen palkat kuitenkin ovat vielä jääneet huomattavasti jälkeen. Jonkinlaista nousua on tosin siellä täällä tapahtunut. Työttömyys on edelleenkin huomattavasti vähentynyt.”[32]

Alavuden Osuusliikkeen vuoden 1932 toimintakertomuksesta todettiin:

> ”Sama epäsuotuisa tilanne, jota jo oli kestänyt 3 vuotta, jatkui edelleen. Missään suhteessa ei voitu huomata parantumisen merkkejä, päinvastoin työttömyysvitsaus rasitti yhä raskaampana. Maataloudenkaan alalla ei ollut huomattavissa valoisampia enteitä. Kaikki nämä heikensivät suuressa määrin ostokykyä, vaikuttaen sen ohessa lamauttavasti niihinkin kansalaisiin, joilla rahan niukkuus ei ollut syynä.”[33]

Paitsi rahaliikenteeseen pula vaikutti myös säästämiseen. Ylä-Savon Osuusliikkeen säästökassatoiminta romahti pulavuosina. Osin syynä oli se, että jäsenmäärä kääntyi selvään laskuun ja kun pelättiin osuusliikkeen ajautuvan konkurssiin, säästökassasta vedettiin säästöjä pois. Vasta vuonna 1937 saavutettiin lamaa edeltä-

nyt taso. Alavuden kehitys ei ollut yhtä dramaattinen. Säästöt kyllä vähenivät merkittävästi, mutta edes vuoden 1926 tasolle ei ennen sota-aikaa palattu. Molempien osuusliikkeiden säästökassatoiminta toipui lamasta jokseenkin hitaasti.[34]

Köyhyyden, kriisien, aliravitsemuksen ja terveyden välisten yhteyksien olemassaolo on lukuisissa tutkimuksissa kyetty todentamaan, mutta välitysmekanismeja on ollut vaikea selittää.[35] Tutkimuskuntien lääkärit tulkitsivat taloudellisten vaikeuksien ja yleisen terveystilanteen liittyneen toisiinsa. Iisalmen maalaiskunnan kunnanlääkäri totesi vuosikertomuksessaan vuodelta 1934, että

> "(Y)leisestä varattomuudesta on ollut seurauksena köyhän väestön pysyminen aliravittuna ja alttiina kaikenlaisille sairauksille."

Seuraavana vuonna hän jatkoi:

> "(H)uonosta ravinnosta ja puutteellisista asunto-oloista johtuen on köyhemmän väestön keskuudessa esiintynyt runsaasti pitkällisiä vatsa- ja suolistotauteja sekä reumaattisia tauteja. Myös sisälmysloisia esiintyy hyvin runsaasti."

Vuonna 1937 näkymät olivat valoisammat:

> "Vallitseva nousukausi kuvastuu myös väestön terveydellisessä hyvinvoinnissa. Sen ansioiksi lienee ainakin suuresta edestä laskettava kuolleisuuden aleneminen ja se ilahduttava seikka, että pikkulasten kuolleisuus alle 1 vuoden iässä on tuntuvasti laskenut."[36]

Vastaavasti Alavuden kunnanlääkäri mainitsi vuonna 1934, että

> "(Y)leinen terveydentila on piirissä ollut kohtalaisen hyvä. Vuodentulo oli hyvänpuoleinen. Työttömyyttä ei piirin alueella ole enää esiintynyt ... Vaikka kulkutaudit yleensä ovat harvinaisia tässä piirissä, niin kuitenkin on Alavudella pitkin koko vuotta esiintynyt kurkkumätää yksityisinä tapauksina."

Vuotta 1936 koskien hän raportoi:

> "Yleinen terveydentila on piirissä ollut tyydyttävä paitsi vuoden lopulla, jolloin esiintyi tavallista enemmän angiinaa ja keuhkokuumetta. – Vuodentulo on ollut hyvänpuoleinen, eikä työttömyyttä ole enää esiintynyt ... Kulkutaudeista on erityisesti mainittava tulirokko, joka on esiintynyt kulkutaudinluontoisena sekä vuoden alku- että loppupuolella ... Yksittäisiä kurkkumätätapauksia on ilmestynyt pitkin vuotta ... Tuberkuloosi on edelleen huomattavin paikallinen sairaus, ja kuoli siihen Alavuden kunnassa huomattavasti enemmän kuin moniin vuosiin aikaisemmin."[37]

Vielä 1930-luvun Suomessa aikuisen vakava sairastuminen johti yleensä toimeentulo-ongelmiin. Sairaalahoitoa vaatineet taudit – erityisesti tuberkuloosi ja muut kulkutaudit – aiheuttivat potilaan pitkäaikaisen eristämisen ja/tai sijoittamisen kunnalliskotiin, sairaalaan tai parantolaan, jolloin työssäkäynti tai kotitaloustyö estyi. Kunnan köyhäinhoidon oli avustettava perhettä. Kunta myös maksoi köyhimpien hoito- ja lääkekulut. Varsinkin perheenhuoltajan sairastuminen tuberkuloosiin oli perheelle raskas taakka, koska tauti oli krooninen, johti työnsaantimahdollisuuksien vaikeutumiseen ja työkyvyttömyyteen sekä usein ennenaikaiseen kuolemaan. Tuberkuloositauti aiheutti myös kunnille suuret kustannukset. Molemmat tutkimuskunnat sijaitsivat alueilla, jossa tuberkuloosi oli vakava kansantauti ja siihen kuolleisuus yleistä. Vuonna 1933 Alavuden asukkaista noin yksi prosentti oli kirjattu tuberkuloosipotilaiksi. Vuonna 1936 Iisalmen maalaiskunnan kaikista kuolleista noin joka neljäs kuoli tuberkuloosiin.[38]

Iisalmen maalaiskunnassa tuberkuloosikuolleisuus ylitti koko maan keskiarvot. Alavudella lama-aikana keskiarvo oli alle maan keskitason mutta vuonna 1936 saavutti sen. Tuberkuloosikuolleisuus ei osoita koko maan trendin mukaista vähenemistä, vaan Alavudella se pysyi 1930-luvun ajan hienoisessa nousussa ja Iisalmen maalaiskunnassa kääntyi vuoden 1934 jälkeen selvään kasvuun. Pula-ajan ja tuberkuloosikuolleisuuden lisääntymisen välinen yhteys jää kuitenkin hämäräksi mm. siksi, että tilastollisesti kyseessä olivat suhteellisen harvinaiset tapaukset.[39]

Muiden kulkutautien osalta koko maassa esiintyi 1930-luvulla paljon influenssaa, tulirokkoa, kurkkumätää, paratyfusta ja lavantautia. Vuonna 1936 oli laaja influenssa- ja tulirokkoepidemia, jolloin edellisiä ilmoitettuja tautitapauksia oli 95 172 ja jälkimmäisiä 11 420. Myös kurkkumätätapaukset lisääntyivät vuosikymmenen aikana ja vuonna 1936 tapauksia oli 4 339. Paratyfuksen määrä ylitti tuhannen vain vuonna 1934.[40] Köyhäinhoidon näkökulmasta kulkutautien, varsinkin tulirokon ja kurkkumädän määrällinen tarkastelu on tärkeää, koska niihin sairastuneita hoidettiin usein yleisten sairaaloiden tarttuvien tautien osastoilla tai tilapäisissä kulkutautisairaaloissa. Koska köyhäinhoito maksoi varattomien potilaiden sairaskulut, heidät rekisteröitiin köyhäinhoitotilastoihin. Molempiin tauteihin sairastuneet olivat yleensä lapsia.

Alavudelle perustettiin tilapäinen kulkutautisairaala syksyllä 1936. Kunnassa esiintyi kurkkumätää koko 1930-luvun ajan ja tulirokkoa vuonna 1932 sekä erityisesti vuonna 1936. Vuonna 1934 pitäjässä riehui tuhkarokkoepidemia. Tulirokko- ja tuhkarokkopotilaita hoidettiin kulkutautisairaalassa vuonna 1937 yhteensä 84 tapausta. Alavuden Sulkavankylässä oli samana vuonna todellinen kurkkumätäepidemia.[41]

Iisalmen maalaiskunnassa kärsittiin vuoden 1929 alussa influenssaepidemiasta sekä vuoden lopussa tuli- ja tuhkarokkoepidemiasta. Samat taudit esiintyivät myös seuraavina vuosina. Tulirokkoon sairastui vuonna 1931 yhteensä 37 henkeä ja vuonna 1936 29 henkeä. Kurkkumätätapauksia oli koko 1930-luvun ajan, korkeimmillaan vuonna 1936 lääkärin tietoon tuli yhteensä 38 tapausta. Myös hinkuyskää, sikotautia ja lapsihalvausta esiintyi paikkakunnalla. Hinkuyskätapauksia oli vuonna 1937 yhteensä 67 ja influenssatapauksia 78. Useimmiten sairastuneet hoidettiin vuonna 1931 perustetussa kulkutautisairaalassa.[42]

Kummankaan kunnan yleinen terveystilanne ei 1930-luvulla ollut tyydyttävä. Kulkutautiepidemiat seurasivat toinen toistaan, vajaaravitsemus aiheutti ongelmia ja tuberkuloosi teki tuhojaan. Kunnanlääkärit tulkitsivat vaikean taloudellisen tilanteen, heikon ravitsemustilanteen ja sairastavuuden, jopa kuolleisuuden liittyneen yhteen. Tilastollisesti tätä yhteyttä ei kuitenkaan voida pätevästi osoittaa.

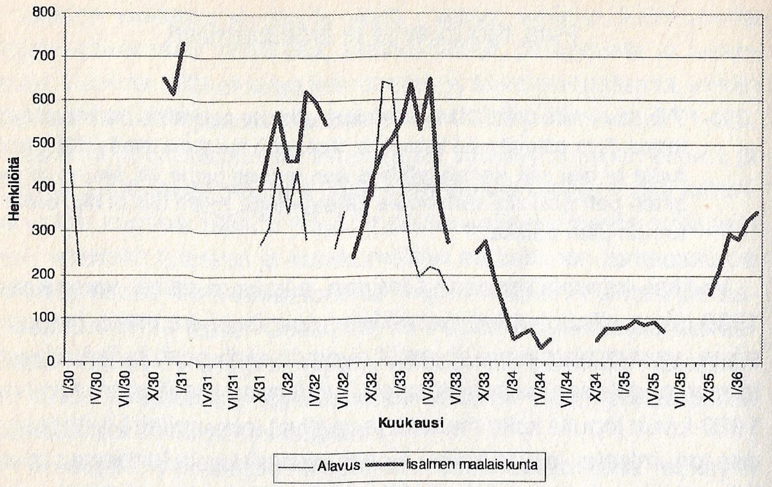
Pula, työttömyys ja työllistäminen

> "Nii se ol sillä lailla. Niin sitten kun alko se pula-aika, no metsätyöt loppu. Niin sittehän tul kysymys siitä, että mistä se leipä riittää, kun tuota ei ollu sitä metsä-työtä ja semmonen perhe oli. No ne tarjos sitten perheellisille semmosia hätäaputöitä, mutta niis ol niin onnettoman pien palkka."[43]

Vaikkei kansalaissodan jälkeinen aikakausi, eikä varsinkaan 1930-luvun alku ollut työväenliikkeen toiminnan kannalta helppoa aikaa, vasemmistolaiset järjestöt pyrkivät aktiivisesti pulan aiheuttamien ongelmien helpottamiseen. Työttömien toimikunnat toimivat 1920-luvun lopulla koko maassa ja vaativat toimenpiteitä työttömyyden torjumiseksi ja työttömien avustamiseksi. Usein toiminnan taustalla olivat vasemmistolaiset aktivistit. Työttömyyden vastaisia mielenosoituksia järjestettiin, mutta laajaksi joukkoliikkeeksi protestit eivät kehittyneet. Johtajat ja organisaattorit toimivat, mutta joukkojen usko ja luottamus puuttuivat.[44]

Iisalmen maalaiskunnassa työttömyyskysymys nousi kunnallispoliittiseksi kysymykseksi jo talvella 1927, jolloin maalaiskunnan Runnin kylän työläiset kokoontuivat käsittelemään heikentynyttä työmarkkinatilannetta ja esittämään sitä koskevia vaatimuksiaan.[45] Alavuden aseman työväenyhdistyksen talolla pidettiin 1.12.1929 'Työttömien kokous', jossa todettiin, että kunnan olisi ehdottomasti järjestettävä työtä uhkaavan työttömyyden torjumiseksi ja toivottiin kunnanvaltuuston jakavan jouluavustusta kipeimmässä tarpeessa olevien työttömien perheille. Valtuustolle toimitettiin asiaa koskenut kirjelmä.[46] Kansalaisten keskuudessa nousseen tai nostatetun paineen lisäksi kuntia patistelivat toimeen myös keskushallinnon viranomaiset.[47] Niinpä Alavudelle perustettiin työttömyyslautakunta tammikuussa ja Iisalmen maalaiskuntaan syyskuussa vuonna 1930. Alkuvaiheessa niiden tehtävänä oli työttömien määrän kartoittaminen ja sopivien hätäaputyömaiden järjestelytyöt.

Kunnat velvoitettiin ylläpitämään työttömyyskortistoja ja ilmoittamaan varsinaisina työttömyyskausina kuukausittain alueellaan olleet työttömät ja työllistetyt kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöön. Näiden ilmoitusten perusteella on laadittu seuraava kuvio:[48]

***Kuvio 3.* Alavudella ja Iisalmen maalaiskunnassa työttömiksi tai aputöissä työllistetyiksi ilmoitetut henkilöt vuosina 1930-36.**
Lähde: Alavuden ja Iisalmen maalaiskunnan kunnittaiset työttömyystiedot on kerätty työttömyyslautakuntien kuukausiraporteista ja ne osoittavat kuukauden viimeisinä päivinä työttömien tai aputöissä olleiden henkilöiden lukumäärät. (Kuukausiraportit, AKA ja IKA).

Iisalmen maalaiskunnassa oli vuonna 1930 työttömyyslautakunnalle ilmoittautunut työttömiksi enimmillään 647 ja seuraavana vuonna 729 henkeä. Vuoden 1930 ammatissa toimineesta väestöstä jälkimmäinen luku vastasi yli kymmentä prosenttia. Alavudella oli työttömiä vuoden 1932 marraskuussa 642 ja joulukuussa 636 henkeä, joka vastasi noin 13 prosenttia 1930 ammatissa toimineesta väestöstä. Työttömyyden kohtasi todellisuudessa huomattavasti suurempi väestönosa, koska työttömäksi ilmoittautumisen motiivina oli pitkälti se, oliko työttömyystöitä tarjolla ja katsoiko ao. henkilö voivansa sen kautta työllistyä. Esimerkiksi marraskuussa 1931 Alavuden työttömyyslautakunta arvioi, että todellinen työttömyys olisi ollut melkein 1,5 kertaa suurempi kuin tilastoitu työttömyys. Naiset ilmoittautuivat tai heidät hyväksyttiin työttömyyskortistoon vain silloin, jos heille sopivia töitä oli tarjolla. Joka tapauksessa molemmissa kunnissa tilastoitu työttömyysprosentti ylitti huomattavasti oman läänin maalaiskuntien keskiarvon. Sekä Eljas Kahran tilastoimien

keskiarvotietojen että Iisalmen maalaiskunnan työttömyyslautakunnan ilmoittamien tietojen mukaan rekisteröity työttömyys kääntyi nopeaan laskuun kevään 1933 jälkeen, mutta kohosi uhkaavasti jälleen parin vuoden kuluttua.[49] Alavuden osalta käänne parempaan oli havaittavissa jo talvella 1933. Iisalmen maalaiskunnan kaltaisesta 1930-luvun loppukauden työttömyydestä ei ole olemassa merkintöjä.

Työttömyys johtui sekä metsäsektorin lamasta että maatalousyrittäjien vaikeuksista. Pahimman työttömyyskauden aikana marraskuussa vuonna 1932 raportoitiin Alavudelta työttömyyden syistä:

> "Sahalaitokset eivät vielä ole käynnissä ja tulee toiminta kaikesta päättäen olemaan vähäistä. Muukin teollisuustoiminta on tyrehtynyt ja lamassa. Tilanne viime vuoteen verrattuna on käynyt yhä vaikeammaksi, jota osoittaa myös työttömiksi ilmoittautuneiden suuri luku. Metsätöitäkään ei ole vielä käynnissä, ja tullevat ne supistumaan vähään."[50]

Vastaavan kohtaan Iisalmella kirjattiin huhtikuussa 1933:

> "Kuin puutavaraliikkeiden työt ovat vähäisemmässä kuin edellisinä vuosina ja maanviljelijät yleisen lamakauden tähden eivät voi teettää töitä."[51]

Työttömyys kohdistui Iisalmen maalaiskunnassa ennen kaikkea maa- ja metsätaloustyöntekijöihin. Heitä oli työttöminä 500–600 henkeä työttömyyskausina 1930–31, 1931–32 ja 1932–33 ja lähes kolmesataa vielä kaudella 1933–34. Juuri heidän ryhmästään oltiin työttöminä myös laman jälkeisenä aikana, ja heitä koski pahiten myös työttömyyskausi 1935–36. Maanviljelysväestön lama jatkui vain kauteen 1932–33 asti, ja teollisuuden ja muiden alojen työttömiä oli enemmälti vain laman ensimmäisinä vuosina. Alavuden raporttien mukaan teollisuuden ja muiden alojen työttömien ryhmä oli suurin. Heidän määränsä kohosi korkeimmillaan neljään sataan. Aivan laman alkuvaiheessa maanviljelysväestö oli kirjattu suurimmaksi ryhmäksi, mutta kyse saattoi olla myös tavasta kirjata pientilallinen aluksi maanviljelys-, myöhemmin teollisuustyöväestön

ryhmään, koska maataomistavan väestön hätäaputöihin työllistämismahdollisuudet oli rajattu vuoden 1933 heinäkuun jälkeen vain niihin, joilla ei ollut kolmea hehtaaria enempää muokattua peltoa.[52] Käytännössä työttömät olivat köyhiä pientilallisia tai sekatyömiehiä, jotka hankkivat tulonsa monesta eri lähteestä.

Iisalmen maalaiskunnassa työttömyys oli vaikea ongelma koko 1930-luvun ajan. Alavudella tilanne helpottui ratkaisevasti jo vuoden 1933 jälkeen. Ero selittyy sillä, että Iisalmen maalaiskunnassa ja kaupungissa teollisten työpaikkojen kokonaismäärä väheni. Kausi- ja suhdannetyöttömyys muuttui rakennetyöttömyydeksi, josta kärsi eniten kunnan runsas maa- ja metsätyöläisväestö. Edes runsas väestön poismuutto ei kyennyt tasapainottamaan tilannetta. Alavuden laman jälkeinen työttömyys oli enemmänkin kausiluonteista.

Kuntien omat hätäaputyömaat alkoivat vuonna 1930. Ne olivat kooltaan varsin vaatimattomia ja lyhytaikaisia ja niiden avulla onnistuttiin työllistämään Alavudella noin joka kolmas työttömäksi ilmoittautunut ja Iisalmen maalaiskunnassa noin 15 prosenttia työttömistä. Tuolloin työtilaisuuksia oli ainakin Iisalmen maalaiskunnassa vielä tarjolla muissakin töissä ja myös paikallinen seurakunta toimi aktiivisesti. Tammikuun jälkeen molemmissa kunnissa työttömyystöiden työllistämisvaikutukset jäivät vaatimattomiksi. Vuoden 1930 kevätkauden ja koko syys-talvikauden 1930–31 aikana suurtyöttömyydestä huolimatta hätäaputyömaita ei saatu kuntien omien rahoitusvaikeuksien ja valtiovallan penseän suhtautumisen takia kunnolla käyntiin ja sadoista työttömistä kyettiin sijoittamaan hätäaputöihin Alavudella noin 50 ja Iisalmen maalaiskunnassa vajaa sata henkilöä. Edellisessä kunnassa hätäaputyömaajärjestelmä alkoi toimia tyydyttävästi vuoden 1930 lopussa ja jälkimmäisessä kunnassa vuoden 1931 keväällä, jonka jälkeen töiden rahoituksesta valtio alkoi yhä enenevässä määrin vastata. Tämän jälkeen työttömistä kyettiin työllistämään vaihtelevasti 30–80 prosenttia, parhaimmillaan Iisalmen maalaiskunnassa jopa kaikki työttömyyskortistossa olleet henkilöt. Valtio myös lainoitti kunnissa yksityisten työmaita, joihin otettiin töihin ensisijaisesti työttömiä.

Alavudella valtaosa työttömyyskortistoon hyväksytyistä ja hätäaputöihin päässeistä henkilöistä oli perheellisiä. Ilmeisesti kortistoon eivät edes hakeutuneet perheettömät työttömät, koska he tie-

sivät työllistämismahdollisuutensa heikoiksi. Valtion ohjeiden mukaan työttömyyskortistoon sai ottaa vain tietyt ehdot täyttäneet henkilöt ja työttömyyslautakunnille jäi tässä suhteessa varsin suuri harkintavalta.[53] Vasta keväällä 1933 perheellisten suosimiskäytäntö näyttää muuttuneen. Iisalmella jako perheellisiin ja perheettömiin ei ollut yhtä jyrkkä. Etusija oli niillä, joilla oli vaimo ja lapsia, mutta jo vuoden 1932 kevään jälkeen kortistossa oli lähes sama määrä molempiin ryhmiin kuuluneita henkilöitä ja hätäaputöihinkin heitä oli sijoitettu suhteellisesti lähes yhtä paljon.

Perheettömiäkin harvemmin kortistossa ja hätäaputöissä oli naisia. Alavudella ilmoittautui työttömyyskortistoon tammikuussa vuonna 1930 yhteensä kuusi perheellistä ja kuusi perheetöntä naista. Heille ei kuitenkaan ollut työtä tarjolla ja myöhemmin heitä ei kortistoon hakeutunut tai hyväksytty. Kuitenkin kunnan työttömyyslautakunta arvioi työttömiä naisia todellisuudessa olleen vuoden 1931 lopussa lähes sata. Sen sijaan Iisalmen maalaiskunnassa maa- ja metsätyöväestöön kuuluneita yksinäisiä ja perheellisiä naisia ilmoittautui ja hyväksyttiin työttömyyskortistoon lukuisasti etenkin työttömyyskausina 1932–33 ja 1933–34. Työttömyys kohdentui luonnollisesti myös naisväestöön, mutta ilmoittautumisen motiivina olivat ne työtuvat ja ammattikurssit, joissa naisille tarjottiin lähinnä ompelutyötä. Vuoden 1933 keväällä järjestettiin kahdessa eri paikassa kurssit työttömille naisille. Naisia oli myös muissa hätäaputöissä, mm. vuoden 1933 syksyllä järjestetyissä yksityisissä hätäaputöissä. Työttömien naisten vuoden 1932 maalis-kesäkuun työkurssien menoista kunta maksoi noin puolet ja toisen puolen rahoitti valtio.[54] Työttömäksi ilmoittautuneiden naisten määrät ennakoivat erittäin tarkasti työllistettyjen naisten lukumääriä, joten voidaan päätellä, että naiset eivät lainkaan ilmoittautuneet työttömyyskortistoon, mikäli työmahdollisuuksia ei ollut tarjolla. Tämä tosiasia luo epäilyksen siitä, että aikakauden työttömyysluvut myös tältä osin aliarvioivat todellista työttömyysastetta ja vääristävät työttömyyden luonnetta.

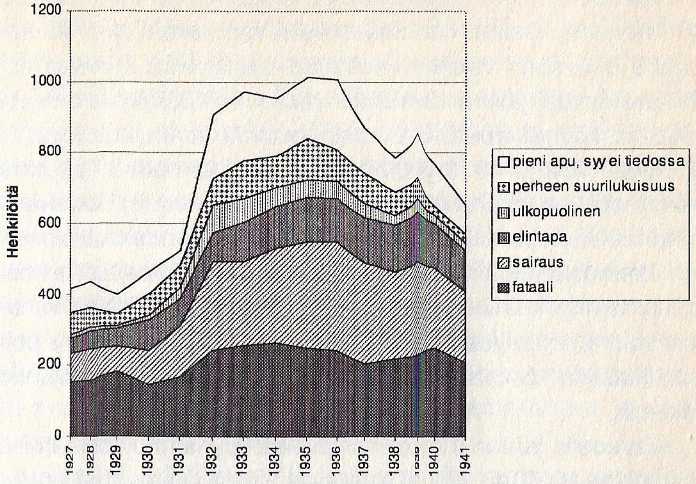
Hätäaputyömaat olivat lyhytaikaisia. Niissä maksettiin heikkoa palkkaa. Monessa tapauksessa työtön joutui matkustamaan niiden takia kauaksi kotoaan. Niiden avulla kyettiin työllistämään vain osa kunnan kaikista työttömistä. Kuitenkin monet sadat perheet saivat niiden kautta apua vaikeimpina työttömyyskuukausina, ja koko jär-

jestelmä muodosti vastikkeellisen köyhäinavun jakamisen kannalta raskaan mutta suhteellisen toimivan vaihtoehdon.

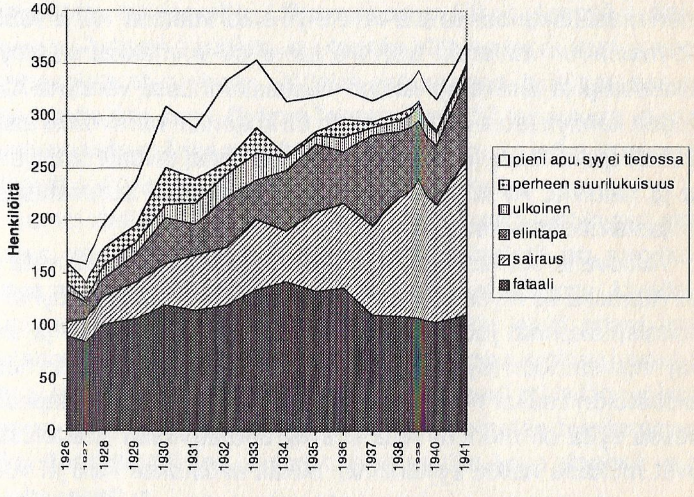
Lama ja köyhyys

"Millä perusteilla koulun johtokunta lie jakanut oppilaat köyhiin ja rikkaisiin? Osa koulun oppilaista sai ruokailuvälitunnilla kunnan kustantamana kaksi voileipää ja mukillisen maitoa. Sitä sanottiin koulunkäyntiavustukseksi. Moni oppilas sai myös vaatteita ja kengät. Oppilaiden keskinäinen kanssakäyminen sujui avustuksen saannista riippumatta. Joskus taisi kyllä ison talon poika sanoa jotain pilkallista kunnan eläteistä."[55]

Köyhäinapujärjestelmä perustui vuoden 1922 köyhäinhoitolakiin, yleisiin köyhyyttä ja työttömyyttä koskeneisiin ohjeisiin ja määräyksiin sekä niihin avustuskäytäntöihin, joita paikkakunnilla oli omaksuttu vuosien kuluessa ja joita pula-ajan kiristynyt taloudellinen tilanne myös muovasi. Köyhäinhoitotilastoja ei voida suoraan samaistaa köyhyysilmiöön sinänsä, mutta niiden avulla voidaan arvioida taloudellisen taantuman aiheuttamia taloudellis-sosiaalisia, yhteisöön ja yksilöihin kohdistuneita vaikutuksia. Kuvioissa 4 ja 5 on nähtävissä köyhäinhoidon eri syistä avustamien henkilöiden kokonaismäärät molemmissa kunnissa.[56]

Kuvio 4. **Köyhäinavun syyt Iisalmen maalaiskunnassa vuosina 1927–41.**
Lähde: Iisalmen maalaiskunnan köyhäinhoitoilmoitukset, sosiaali- ja terveysministeriön sosiaalisen tutkimustoimiston arkisto, KA.

Kuvio 5. **Köyhäinavun syyt Alavudella vuosina 1926–41.**
Lähde: Alavuden köyhäinhoitoilmoitukset, sosiaali- ja terveysministeriön sosiaalisen tutkimustoimiston arkisto, KA.

Alavudella köyhäinapua sai ennen lamaa keskimäärin noin 150–170 henkeä, Iisalmen maalaiskunnassa vastaavasti noin 400–450. Läsnä olleeseen väestöön verrattuna edellisessä kunnassa noin 1,7 prosenttia, jälkimmäisessä kunnassa noin 3,5 prosenttia väestöstä sai köyhäinapua. Kun avustettujen määrät Alavudella nousivat vuosina 1932 ja 1933 yli 300 hengen ja olivat noin 3,7 prosenttia väestöstä, ne vastaavasti Iisalmen maalaiskunnassa kohosivat yli tuhannen hengen vuosina 1935 ja 1936, eli yli kahdeksaan prosenttiin väestöstä. Molemmissa kunnissa avustettujen osuus väestöstä oli korkeampi kuin ao. läänien maalaiskunnissa keskimäärin. Varsinkin Iisalmen maalaiskunnan köyhyysprosentti oli lama-aikana poikkeuksellisen korkea lähentyen maan vaikeimpien köyhyyskuntien lukemia.

Alavudella laman merkit oli nähtävissä köyhäinhoidon tilastoissa jo vuosina 1929 ja 1930, kun vastaavasti Iisalmen maalaiskunnassa avustettujen määrät kohosivat merkittävästi vasta vuonna 1932. On selvää, että Iisalmen maalaiskunta ei aluksi halunnut käyttää kunnan varoja työttömyyden aiheuttamien vaikeuksien torjumiseen. Laman "häntä" oli selvempi Alavudella. Avustettujen määrät eivät vuosikymmenen aikana laskeneet edes vuoden 1930 tasolle. Iisalmen maalaiskunnassa selvä vähennys alkoi vuosina 1937 ja 1938. Köyhäinavun mittarein kuvailtuna lama oli voimakkaampi, lyhytaikaisempi ja terävämpi Iisalmen maalaiskunnassa verrattuna Alavuden kehitykseen. Avustustoiminta oli kuitenkin harkinnanvaraista paikallispolitiikkaa, joten kyse oli myös pakoista, tavoitteista, toiveista ja haluista. Avustettujen lukumäärät eivät siksi automaattisesti heijasta hädän astetta.

Valtiovalta seurasi ja ohjasi köyhäinhoitolakien noudattamista ja tarvittaessa se myös pakotti paikallisviranomaiset toimiin. Köyhäinhoitolautakunnat joutuivat vuosittain lähettämään sosiaali- ja terveysministeriöön täytetyt kaavakkeet, joista ilmeni avunsaajan henkilötietojen lisäksi mm. avustuksen syy tai syyt. Monessa tapauksessa syitä oli merkitty useita ja siksi seuraavassa tarkastelussa ovat mukana kaikki syymaininnat. Mikäli avustuksen arvo jäi vuodessa alle 500 markan, ministeriöön lähetettiin vain hakijan nimi, kotipaikka ja avustuksen suuruus. Sekä Iisalmen maalaiskunnassa että Alavudella suurimmaksi yksittäiseksi ryhmäksi muotoutui juuri

alle 500 markkaa saaneiden perheiden ja/tai henkilöiden ryhmä, joka Iisalmen maalaiskunnassa vuosina 1927–28 oli keskimäärin 117:n, vuosina 1933–34 keskimäärin 358:n ja laman jälkeen vuosina 1937–38 keskimäärin 295:n tapauksen suuruinen. Alavuden vastaavat arvot olivat 1926–27:32, 1932–33:119 ja 1937–38:80. Tämä pienimuotoinen apu, joka arvoltaan jäi alle maatyömiehen lama-aikaisen kuukausipalkan, liittyi yleensä työttömyyden, vajaatyöllisyyden tai alhaisen palkkatason perheellisille aiheuttamiin toimeentulovaikeuksiin. Muita tärkeitä nimettyjä syitä olivat molemmissa kunnissa henkilön itsensä sairaus tai vanhuuden heikkous, perheen elättäjän oman perheensä hylkääminen tai kuolemantapaus sekä perheen suurilukuisuus. Molemmissa kunnissa sekä sairaus- että perheen hylkäämistapaukset lisääntyivät lama-aikana ja jäivät myös lukuisiksi laman jälkeen.

Kuvioissa 4 ja 5 "Fataali" tarkoittaa pysyvää vammaa, perheenjäsenen kuoleman aiheuttanutta tilannetta, kroonista sairautta tai vanhuutta. "Sairauteen" on laskettu ne tapaukset, joissa henkilö on joko oman tai huoltajansa sairauden takia joutunut turvautumaan köyhäinhoidon apuun. "Elintapa" on syy, joka sisältää vanhempien hylkäämisen, perheen huoltajan tai oman juopottelun tai elintavan aiheuttamaa aputarvetta. Ulkopuolinen syy liittyy yleensä työttömyyteen. Perheen suurilukuisuuteen laskettiin ne tapaukset, joissa perheen koko oli perheen elättäjän palkkaukseen, työtilanteeseen tms. nähden liian suuri. Ryhmä "pieni apu" sisältää tapaukset, joissa avun syy ei käy selville avustussumman takia, mutta jotka ilmeisesti liittyivät yleisiin taloudellisiin toimeentulovaikeuksiin.

Lamaa edeltäneen ajan avustuskäytännöt vastaavat hyvin sitä kuvaa, jota perinteisestä köyhäinhoitojärjestelmästä on annettu. Apua annettiin niille henkilöille, jotka oman vanhuutensa, kivulloisuutensa, sairautensa tai invaliditeettinsa takia eivät olleet itse kykeneviä hankkimaan toimeentuloaan. Köyhäinavun piiriin lukeutui myös lapsia, joiden huoltaja oli kuollut, sairastunut tai hylännyt lapsensa. Perheen suurilukuisuus tai aviottomien lasten huoltaminen oikeuttivat myös tukeen. Aviopuolisolle annettiin apua yleensä vain huoltajan kuoltua.

Lama-aika lisäsi yleisesti kaikkia avunantoperusteita yleisiä vanhuuteen liittyviä syyryhmiä lukuun ottamatta, mutta aivan erityisesti

kasvoivat sairauksien, elintavan ja perheen suurilukuisuuden (Iisalmen mlk:ssa) sekä työn puutteen ryhmät. Pienten suoranaisten avustusten määrät kasvoivat erittäin paljon. Perheen suurilukuisuuden, työn puutteen sekä pienen avun ryhmät noudattelevat aikaisemmin käsiteltyjä työttömyystietoja. Kun työttömyystilanne helpottui, köyhäinhoidon rasite tältä osin väheni. Iisalmen maalaiskunnan rakenteellinen työpaikkojen väheneminen ja palkkatason ongelmat heijastuivat kuitenkin pitkään monilapsisten perheiden toimeentulovaikeuksina. Lisääntyneet sairaus- tai elämäntapasyyt eivät 1930-luvulla kummassakaan kunnassa palanneet lamaa edeltäneelle tasolle.

Laman jälkeinen aika vakiinnutti laman aikana syntyneen uuden avustussyyrakenteen. Sairauksien ja perheen hylkäämiseen liittyneet syyt jopa vahvistuivat. Ikäryhmittäin tarkasteltuna ennen lamaa avustetuista henkilöistä noin puolet lukeutui ryhmiin alle 15-vuotiaat ja yli 55-vuotiaat. Lama näyttää lisäävän kaikkien avustettavien ikäluokkien määriä, mutta aivan erityisesti työikäisten, 15–55-vuotiaiden suhteellisia osuuksia. Laman aikana syntynyt "tasaantunut" ikäluokkajakauma jää pysyväksi myös laman jälkeen, varsinkin Alavudella.

Avunsaajien tarkan sosiaaliasemajakauman selvittäminen on ongelmallista, koska alle 500 markan suuruisten erien saajista ei tilastoitu sosiaaliasemaa ja tieto on asianomaisen henkilön kohdalle voitu laskea mukaan vain siinä tapauksessa, että henkilö edes jonain vuonna on saanut apua enemmän. Tämän takia molemmista kunnista n. 10 prosenttia vuosittaisista tiedoista on jäänyt tarkastelun ulkopuolelle. Myös saman henkilön kohdalla merkinnät vaihtelivat vuosittain. Avunsaaja oli välillä koodattu kuuluneeksi pienviljelijä- , joskus maatyöläis-, välillä tehdastyöläis- ja joskus palvelusväestöön kuuluvaksi. Täydennetyt ammatit eivät välttämättä siksi ole tarkkoja. Myös teollisuustyöväestöön kuulunut joukko varsinkin Alavudella on todelliselta asemaltaan ollut lähellä maatalouden sekatyöläisväestöä ja kyseessä lienee ollut merkintäkäytännön muutos.

Iisalmen maalaiskunnassa lähes koko lama-ajan avustusten lisäys kohdistui viljelysmaata omistamattomaan, maatalous- ja metsätöissä toimineeseen väestöön. Myös maataloudessa palkollisen

asemassa toiminut väestö oli vaikeuksissa. Alavudella vastaavasti pienviljelijäväestö, maatalouden sekatöissä ja osin teollisuusammateissa toiminut väestö olivat lama-aikana selvästi suurimmat ryhmät. Jos avustettujen sosiaaliaseman jakaantumista verrataan koko väestön sosiaalirakenteeseen huomataan, että varsinainen maanviljelijäväestö oli erityisesti Iisalmen maalaiskunnassa selvästi aliedustettuna köyhäinavunsaajien joukossa. Talollisväestöön kuuluminen sinänsä on ollut käytännössä köyhäinavunsaannin este. Alavudella apua sentään jaettiin pienviljelijäväestöön kuuluneille, mutta Iisalmen maalaiskunnassa senkin osuus oli pieni.

Lama muutti köyhäinhoidon avustusrakennetta kahdella merkittävällä tavalla. Alle 15-vuotiaiden osalta avustettavien määrän kasvuun vaikutti eniten perheen huoltajan poislähtemisen aiheuttama tilanne, jossa lapset jäivät huoltajaa vaille ja heidät sijoitettiin yksityisiin perheisiin. Köyhäinhoidon näkökulmasta avustustapaukset lisääntyivät paljon, koska yhdenkin perheen hajoaminen tuotti runsaasti uusia tapauksia ja lapset olivat sijoitusperheissä pitkään. Siksi laman jälkeenkin avustettavien lasten kokonaismäärä oli suuri molemmissa kunnissa. Työikäisten ryhmän lamanaikaiseen lisääntymiseen vaikutti eniten sairauksien takia avustusta saaneiden määrän ja suhteellisen osuuden moninkertaistuminen molemmissa kunnissa. Sairaussyiden lisääntyminen voi liittyä moneen eri tekijään. Sairauksien todellinen lukumäärä saattoi lisääntyä. Taloudellinen pula voi olla heijastunut muutoinkin jo sairauksista kärsineiden ihmisten arkipäivään niin, että he aikaisempaa useammin joutuivat turvautumaan köyhäinhoidon apuun. Köyhäinhoidolliset avustuskäytännöt voivat olla muuttuneet niin, että sairastaminen hyväksyttiin avustuksen syyksi aikaisempaa useammin. Terveydenhoidollinen järjestelmä voi olla muuttunut niin, että sairauden takia sairaala- tai parantolahoitoon ohjattiin ihmisiä aikaisempaa useammin ja sitä kautta terveydenhoidon kehitys heijastui myös avustettavien määrään. Viime mainittu syy voisi liittyä ennen muuta keuhkotaudin hoitoon. Työikäisten sijoittaminen parantolaan aiheutti pitkäaikaisen avuntarpeen sekä avunsaajalle itselleen että hänen perheelleen, varsinkin jos sairastunut oli perheen elättäjä.

Kuten aiemmin todettiin, molemmissa kunnissa tulirokon ja tuhkarokon määrä lisääntyi lama-ajan jälkeen ja molempiin kuntiin pe-

rustettiin tilapäissairaala. Tilanne oli omiaan lisäämään sairauden takia köyhäinhoidon apuun turvautuneiden henkilöiden lukumäärää. Koska köyhäinhoito korvasi vain köyhien sairastuneiden kulut, avustustapausten määrä epäsuorasti heijasti myös köyhyyden määrää. Kunnanlääkärien kertomusten mukaan myös tuberkuloosisairaudet olisivat lisääntyneet ja siihen kuolleisuus kasvanut. Tautien havaitsemiseen liittyneet tarkastukset yleistyivät molemmissa kunnissa ja osittain tautitapausten lukumäärän kasvu liittyi tähän tekijään. Tuberkuloosiosaston perustaminen Iisalmen maalaiskunnan kunnalliskodin yhteyteen ja Iisalmen tuberkuloosihuoltopiirin perustaminen lisäsivät hoitoon lähetettyjen potilaiden määrää ja varsinkin varattomat joutuivat turvautumaan hoitomaksuissaan kunnan apuun. Siten köyhäinavun sairassyiden lisääntymiseen vaikuttivat sekä institutionaaliset, parantoloiden perustamisen ja hoitoon ohjaamisen muuttuneisiin käytäntöihin liittyneet syyt sekä osittain myös tautien lukumäärän lisääntyminen. Kulkutautien esiintyminen ei kuitenkaan välttämättä kytkeydy suoraan laman aiheuttamiin sosiaalisiin seurauksiin. Eri tavoin sairauksista kärsineet perheet olivat myös niitä, jotka helpoimmin jäivät työmarkkinoiden ulkopuolelle ja siksi sairauksien todellisessa määrässä ei välttämättä tapahtunut suuria muutoksia. Sairaat olivat "pulassa" ensimmäisinä ja viimeisinä.

Lama-aika vaikutti myös avunsaajien siviilisääty- ja sukupuolijakautumaan. Iisalmen maalaiskunnassa pulan alkuaika lisäsi leskien ja naimattomien ja myöhäisemmässä vaiheessa erityisen paljon perheellisten suhteellista osuutta ja absoluuttista määrää avunsaajien joukossa. Muutos jäi pysyväksi. Alavudella vastaavasti naimattomat avunsaajat sekä leskien ryhmä kasvoivat pula-ajan alussa suurimmiksi ryhmäksi. Laman jälkeen perheellisten osuus kasvoi muiden kustannuksella. Muutos heijastaa paitsi laman vaikeuksien kohdentumista myös muuttunutta avustuskäytäntöä. Laman alkuvaiheessa ongelmat kohdistuivat niihin väestöryhmiin, joiden toimeentulo ei muutoinkaan ollut kovin turvattu. Laman myöhäisemmässä vaiheessa perheet joutuivat vaikeuksiin pitkäaikaisen työttömyyden ja toimeentulo-ongelmien takia. Perheille kasaantui myös terveyden aiheuttamat erilaiset ongelmat. Muutos on nähtävissä myös uusien avunhakijoiden sukupuolijakauman perusteella.

Naimattomat naiset ja lesket hakivat apua itselleen laman ensi vuosina, myöhemmin Iisalmen maalaiskunnassa miehet hakevat apua perheilleen, Alavudella vastaavasti naiset.

Avustusmuodot ja määrät sekä köyhäinhoidon kustannukset

Köyhäinhoidon avustusmuodot olivat "muu apu", jolloin perheelle tai yksityiselle henkilölle annettiin pienissä erissä elintarvikkeita (perheelliselle tavallisesti 30–40 kg jauhoja kuukaudessa), polttoaineita, vaatteita tai lääkkeitä, joskus myös matkalippuja tai rahaa. Vuoden aikana kertyneet avustukset arvioitiin rahassa ja ne luokiteltiin joko alle 500 markan tai sen ylittäviin avustuksiin. Niiden yhteydessä käytettiin myös nimitystä "kotiapu". Kotiavustus annettiin yhdelle henkilölle, mutta siitä pääsi välillisesti osalliseksi myös muut perheenjäsenet. Vuonna 1932 koko maassa jaettiin kotiavustusta 229 943 henkilölle, joista osalliseksi pääsi 120 918 muuta perheenjäsentä.[57] Laitoksissa olleilla henkilöillä tarkoitettiin mm. kunnalliskoteihin, lastenkoteihin, työlaitoksiin, sairaaloihin ja parantoloihin sijoitettuja henkilöitä, jos sijoitusyksikön omisti kunta tai kuntainliitto. Vuonna 1932 Iisalmen maalaiskunnan vanhainkodissa huollettiin 177 henkeä, joista 22 oli lapsia. Samana vuonna Alavuden kunnalliskodissa oli 90 asiakasta, joista kaksi oli lapsia. Lastenkoteja ei ollut kummassakaan kunnassa.[58] Yksityishoidolla tarkoitettiin yksityisiin perheisiin tai ei-kunnallisiin laitoksiin sijoitettuja henkilöitä. Käytännössä aikuisia sijoitettiin yksityisiin perheisiin hoitoon vain ani harvoin ja siksi aikuisten yksityishoito merkitsi tavallisesti keuhkotautiparantolahoitoa. Kaikkiin kolmeen ryhmään kuuluneita avustettuja aikuisia ja alle 16-vuotiaita lapsia nimitettiin suoranaisesti avustetuiksi henkilöiksi.[59]

Käytännössä monille perheille annettiin Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella apua useassa eri muodossa saman vuoden aikana. Varsinkin pula-aikana ja heti sen jälkeen monille yksityishoidossa olleille henkilöille (ja heidän perheilleen) annettiin myös kotiapua. Avustustapavertailu osoittaa, kuinka keskeisessä asemassa lama-aikana oli sekä Iisalmen maalaiskunnassa että Alavudella kotiavun antaminen suoraan koteihin. Sen avulla hoidettiin yli puolet avuntarvitsijoista. Todellisuudessa luku oli vielä suurempi, koska apu koh-

distui perheisiin, ei yksittäisiin henkilöihin ja koska sitä annettiin myös niille perheille, jotka saivat laitos- tai yksityishoidollista apua. Kotiavun määrä kolminkertaistui, jos sitä verrataan vuoteen 1927. Kunnalliskodin ja parantoloiden paikkamäärä oli rajoitettu ja siksi laitoshoidon osuus pysyy lähes samana koko tarkastelukauden ajan. Sen sijaan lasten sijoitushoito ja aikuisten parantola/yksityishoito lisääntyivät noin kolmin-, nelinkertaiseksi pula-aikana ja jäi tasoltaan korkeaksi selittäen suurelta osalta laman "häntää". Varsinkin lasten perhesijoitushoito oli molemmilla paikkakunnilla tärkeä avustusmuoto, jonka avulla laman aiheuttamia seurauksia hoidettiin. Myös aikuisten tuberkuloosiparantolahoito lisäsi avustettujen kokonaismäärää.

Vuosien 1927–39 aikana keskimääräinen kotiavustus vaihteli Iisalmen maalaiskunnassa 126:n markan (1929) ja 367:n markan (1932) välillä. Alavudella vastaavasti alhaisimmillaan kotiapu oli keskimäärin 162 markkaa (1928) ja korkeimmillaan 304 markkaa (1931). Perheille annettu kotiapu ei rahalliselta arvoltaan ollut suuri. Kun esimerkiksi Iisalmen maalaiskunnan varatöissä maksettiin perheelliselle miehelle korkeintaan 18 markan suuruista päiväpalkkaa[60], vuoden 1932 keskimääräinen koko vuoden ajaksi annettu kotiapu vastasi kolmen viikon varatyöstä maksettua palkkaa. Kun avustettujen määrä vuoden 1932 jälkeen yhä lisääntyi, keskimääräinen apukin pieneni. Yksityishoitoon (perheisiin ja yksityisiin parantoloihin) sijoitettujen keskimääräiset hoitokustannukset vaihtelivat tuhannen markan molemmin puolin. Kun keuhkotautipotilaita alettiin vuodesta 1934 alkaen sijoittaa parantoloihin, hoitokustannukset jonkin verran nousivat. Keskimääräiset hoitopäivät kunnalliskodissa ja kunnan sairaalassa lyhenivät, mihin vaikutti selvästi kulkutautiparantolassa hoidettujen potilaiden kunnalliskotia lyhyemmät hoitoajat. Laman aiheuttamaa kustannusten nousua pyrittiin tasaamaan jakamalla aikaisempaa pienempiä avustussummia, jota tietysti jonkin verran kompensoi yleinen hintatason lasku.

Köyhäinhoitolautakunta myös hylkäsi avustushakemuksia. Ennen lamaa Alavudella kielteiset päätökset olivat harvinaisia, mutta hakemusten määrän kasvaessa myös hylkäämisprosentti kasvoi. Vuonna 1935 hylättyjen osuus kohosi seitsemään prosenttiin kaikista hakemuksista, kun se ennen lamaa oli ollut vain muutaman prosentin verran. Köyhäinhoitolautakunta kirjasi äärimmäisen niukasti kielteiseen päätökseen johtaneet syyt (kuten yleensäkin koko käsittelyn). Apupäätös oli negatiivinen, jos katsottiin hakijalla itsellään tai tämän sukulaisilla olevan riittävästi varoja tai ansiomahdollisuuksia, jos apuhakemus kohdistettiin väärälle viranomaiselle tai hakija elämäntapansa ansiosta katsottiin itse syylliseksi tilanteeseensa. Pyydettyjä avustusmääriä supistettiin, ja usein hakija raha-avustuksen sijasta pyrittiin ohjaamaan kunnalliskotiin töihin. Avustuspäätöksiin sisältyi moraalisia arvostuksia ja velvoitteita. Yhdessä tapauksessa katsottiin, että köyhien ei tule mennä keskenään naimisiin ja siksi avustusta ei annettu. Mielisairauden takia avustusta hakenut ohjattiin sterilisointiin. Perheelle, jonka elättäjä oli vankilassa, ei olisi haluttu antaa apua. Hakijan valitettua maaherralle kunta joutui päätöksensä pyörtämään. Perheitä pakotettiin muuttamaan halvempaan asuntoon jne.[61]

Köyhäinhoidon menorakenteessa "normaaliaikana" (vuonna 1927) kunnalliskodit ja muut köyhäinhoito- ja lastensuojelulautakuntien alaiset laitokset aiheuttivat suurimmat kustannukset, joskin osa menoista saatiin takaisin laitosten oman maataloustuotannon avulla. Yksityishoidosta aiheutuneet kustannukset, sairaala- ja parantolakustannukset sekä yksityisille henkilöille annetut kotiavustukset olivat myös suuria menoeriä. Sen sijaan mm. hallintoon kului vain yksi prosentti kuluista. Köyhäinhoito rahoitettiin noin ¾ osalta suoraan kunnan omasta budjetista. Muista kunnista saatiin rahatuloja sikäli kuin kunnan omissa laitoksissa oli hoidettu vieraspaikkakuntalaisia tai heille oli maksettu kotiapua. Yksityisiltä henkilöiltä saadut hoitomaksut ja apukorvaukset olivat Iisalmen maalaiskunnassa vain yksi prosentti ja Alavudella neljä prosenttia kokonaistuloista.

Molempien kuntien köyhäinhoitokustannukset kasvoivat merkittävästi laman aikana. Iisalmen maalaiskunnassa ne lisääntyivät vuodesta 1927 vuoteen 1932 noin 60, Alavudella noin 42 prosenttia. Varsinkin suorat avustusmenot kasvoivat paljon. Iisalmen maalaiskunnassa menot lisääntyivät tässä menolajissa yli ja Alavudella lähes kolminkertaisiksi. Myös muille kunnille maksetut korvaukset lisääntyivät. Köyhäinhoitomenojen rakenne painottui laman aikana suoranaisen avun suuntaan. Köyhäinavun rahoitusrakenne ei olennaisesti muuttunut, vaikka varsinkin Iisalmen maalaiskunnassa

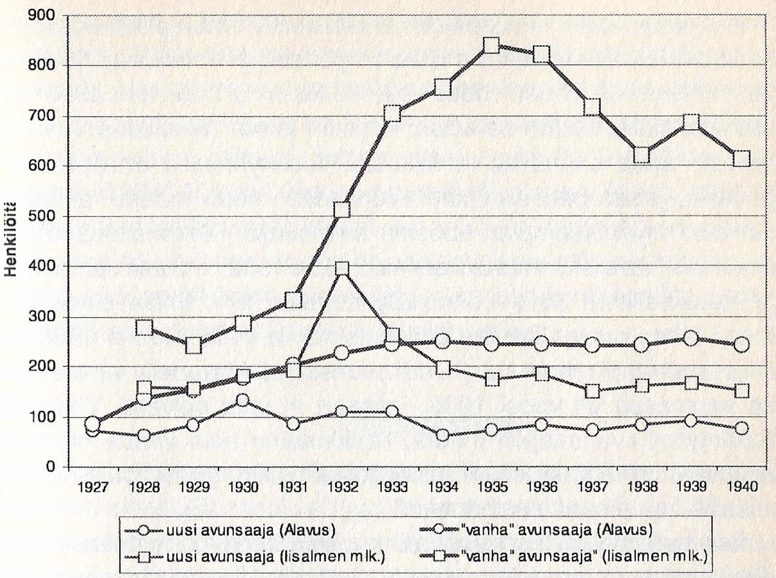
suhteellisesti vähemmän varoja jouduttiin sijoittamaan kuntien omista budjettivaroista. Iisalmen maalaiskunnassa kunta joutui maksamaan köyhäinhoitomenoja noin 219 000 markkaa ja Alavuden kunta noin 101 000 markkaa enemmän kuin viisi vuotta aiemmin. Yksityishenkilöiltä kyettiin kokoamaan edellisessä kunnassa kolmen ja jälkimmäisessä viiden prosentin verran kokonaistuloista. Kunnalliskotien myyntituotot vähenivät lama-aikana Iisalmen maalaiskunnassa. Alavudella ne sen sijaan nousivat ollen vuonna 1932 noin neljä prosenttia kokonaistuloista.[62]

Kuntien veroäyrikertymät eivät vastanneet kasvaneita kuluja. Vuonna 1933 Iisalmen maalaiskunnan veroäyrikertymä oli 161 341 äyriä, eli yli puolet vähemmän kuin vuonna 1929. Alavudella äyrejä kertyi vuonna 1932 114 875, jossa oli vuoden 1929 lukuihin noin neljänneksen vähennys. Veroäyrin hintaa kohotettiin molemmissa kunnissa. Iisalmen maalaiskunnassa se kohosi vuoden 1930 9:stä markasta vuosien 1933–34 11,8 markkaan ja Alavudellakin nousu pula-aikana oli 6,5 markasta 8:aan markkaan. Vuonna 1935 kunnan kokonaismenoista Alavudella 20 prosenttia meni huoltotoimintaan.[63] Köyhäinhoidon takia ei kummassakaan kunnassa jouduttu ottamaan merkittäviä lainoja. Iisalmen maalaiskunnan köyhäinhoitomenot olivat vuonna 1932 1 013 520 markkaa ja työttömyystöihin käytettiin yhteensä 192 833 markkaa. Vuoden 1932 lopussa kunnalla oli velkoja yhteensä 963 556 markkaa.[64]

Pulan sosiaalinen "varjo"

Köyhäinhoidon kokonaiskustannusten kannalta oli aputapausten lisääntymisen lisäksi olennaista se, kuinka kauan yksittäiset avunsaajat olivat mukana huoltotoiminnan piirissä. Pian laman jälkeen alettiin kiinnittää huomiota siihen, ettei avustustapausten määrä palautunutkaan lamaa edeltäneelle tasolle vaan jäi suhteellisen korkeaksi. Tämä aiheutti kunnille lisääntyneitä menoja ja herätti kysymyksen "köyhäinapuriippuvuudesta".

Oheisessa kuviossa uusien avunsaajien vuosittaiset lukumäärät on merkitty ohuemmalla ja "vanhojen" avunsaajien, sellaisten, jotka jo edellisenä vuonna olivat apua saaneet, on merkitty vahvemmalla viivalla.

***Kuvio 6.* Uudet ja "vanhat" köyhäinavunsaajat Alavudella ja Iisalmen maalaiskunnassa vuosina 1927–40.**

Lähde: Alavuden ja Iisalmen maalaiskunnan köyhäinhoitoilmoitukset, sosiaali- ja terveysministeriön sosiaalisen tutkimustoimiston arkisto, KA.

Laman jälkeen, jos avustuskausien pituus säilyisi ennallaan, vanhojen avunsaajien määrien olisi pitänyt lähestyä uusien avunsaajien määriä. Näin ei kuitenkaan käynyt, ja molemmissa kunnissa laman jälkeen syntyi tilanne, jossa yhtä uutta vuosittaista avunsaajaa vastaa kaksin- kolminkertainen määrä köyhäinhoidon "vanhoja" asiakkaita. Ilmiön ainoa selitys on se, että lama-aikana mukaan tulevat henkilöt olivat mukana tavallista kauemmin. Iisalmen maalaiskunnassa avun piiriin tuli vuosina 1931, -32 ja -33 henkilöitä, jotka myös olivat siellä keskimäärin noin vuoden kauemmin kuin muina ajankohtina. Alavudella vastaava ilmiö esiintyi lievänä vuosina 1930 ja -32 sekä myöhemmin, vuosina 1935 ja -36. Koska juuri näinä vuosina avun piiriin tulee myös paljon uusia henkilöitä, ilmiöllä oli vahva laman "häntää" synnyttävä vaikutus.

Keskimääräluku ei kuitenkaan yksin selitä laman pitkäaikaisuutta, koska lamavuosina tuli mukaan myös paljon henkilöitä, jotka olivat mukana vain yhden vuoden ajan. Siksi on tarpeen tarkastella eri vuosina aloittaneiden osuuksia kunakin laman jälkeisenä vuonna kaikista apua saaneista henkilöistä. Vuosiryhmissä on erikoistapauksia, joissa pitkäaikaisten avunsaajien suuri määrä vaikuttaa vahvasti myöhäisempien vuosien avunsaajien kokonaismäärään. Iisalmen maalaiskunnassa varsinkin vuosi 1932 oli tässä suhteessa poikkeuksellinen. Sinä vuonna köyhäinavun piiriin tulleet olivat ryhmänä lähes puolet kaikista avunsaajista, ja vielä vuonna 1935 he olivat suurempi ryhmä kuin uudet avunsaajat. Alavudella vastaavassa asemassa oli vuosi 1930, joskaan ei yhtä selvästi. Yhdessä lisääntynyt avunsaajien määrä, keskimäärin noin vuotta pidempi avunsaantiaika sekä suuri "pitkäaikaisköyhien ryhmä" pula-aikana aiheutti "matemaattisen hännän".

Iisalmen maalaiskunnassa oli vuosina 1931–33 yhteensä 153 pitkäaikaista aputapausta. Heistä 33 oli alle 15-vuotiaita lapsia, jotka olivat joutuneet köyhäinhoidon huoltoon mm. elättäjän hylkäämisen, sairauden tai perheen suurilukuisuuden takia. Varsin paljon oli mukana ikääntyneitä henkilöitä, jotka huollon puutteen takia joutuivat vanhainkotiin. Työikäiset avustettavat olivat usein perheellisiä, jotka työnpuutteen, sairauden tai elättäjän kuoleman takia olivat joutuneet vaikeaan asemaan. Myös yksinäisten aikuisten, jotka kärsivät erilaisista taudeista tai invaliditeetista, oli turvauduttava pitkäaikaiseen köyhäinapuun. Alavudella vastaavia pitkäaikaistapauksia oli 42. He olivat usein lapsia, jotka perheen elättäjän hylkäämisen takia määrättiin hoidettaviksi sijaiskodeissa. Myös perheelliset, keski-ikää lähestyneet miehet olivat pitkäaikaisavustuksen kohteina.

Pitkäaikainen köyhäinapuriippuvuus ei välttämättä ole sama asia kuin syrjäytyminen. Kyse oli osittain myös mahdollisuudesta turvautua köyhäinapuun työttömyyden, sairauksien, kuolemantapauksien tai onnettomuuksien kohdatessa. Silti laman pitkäaikaisuus – sekä yleinen että yksityinen – syntyi lähinnä kahden ilmiön kautta. Lama johti perheen elättäjän työttömyyteen ja mahdolliseen muuttoon toiselle paikkakunnalle, jolloin perhe jäi usein elättäjää vaille. Työttömyys ja ansiontulon vaikeudet johtivat runsaslapsisen työläisperheen taloudellisiin vaikeuksiin, jolloin perhe hajosi. Perhemuodon

hajoamisen seurauksena lapset sijoitettiin yksityiskoteihin ja heidän määränsä lisäsi tuntuvasti pitkäaikaisen köyhäinhoidon tarvetta. Toisaalta suuriperheisten, sekatöillä eläneiden perheiden vaikeudet kasautuivat monenlaisiksi terveyteen, työnsaantiin ja toimeentuloon kytkeytyneiksi ongelmiksi, joiden ratkaisemisessa tärkeässä asemassa oli köyhäinhoito. Huono terveys oli yksi syy siihen, etteivät he kyenneet työllistymällä irtaantumaan köyhäinapuriippuvuudesta. Tiukentuneilla työmarkkinoilla he eivät pystyneet kilpailemaan nuorempien ja terveempien työntekijöiden kanssa ja olivat siten laman synnyttämien rakenteellisten muutosten uhreja.

Johtopäätökset

Pula-aika oli tutkimuskunnissa poikkeuksellisen ankara. Alavus ja Iisalmen maalaiskunta olivat tyypillisiä maatalous-metsätyövaltaisia kuntia, joissa oli merkittävästi sahateollisuutta. Kunnat olivat monin tavoin riippuvaisia maataloustuotannon kehityksestä ja metsäteollisuuden suhdanteista. Pula vähensi huomattavasti metsäteollisuuden työpaikkoja, vaikutti ratkaisevasti maataloustuotannon kannattavuuteen ja sen työllistämismahdollisuuksiin, laski palkka- ja kokonaisansiotasoa ja heijastui sen kautta myös kulutusmahdollisuuksiin. Terveyden näkökulmasta laman ja sairastavuuden välistä yhteyttä ei suoranaisesti voi osoittaa, mutta pulan jälkeinen aika oli siinä suhteessa monin eri tavoin epäsuotuisa. Metsäteollisuudessa laman aikana ja sen vaikutuksesta tapahtuneen painopisteen siirtyminen sahateollisuudesta sellu- ja paperiteollisuuteen sekä maataloudessa tapahtunut tuotannon rationalisointipyrkimys johtivat varsinkin Iisalmen maalaiskunnassa pitkäaikaisiin rakenteellisiin vaikutuksiin, jotka näkyivät kroonisena työnpuutteena ja matalana palkkatasona. Siellä tämä kehitys johti koko 1930-luvun ajan kestäneisiin vaikeuksiin. Väestörakenteen muutoksen kannalta Alavudella kehitys johti maataomistamattoman, selkeää päätulolähdettä vailla olevan maattoman työväestön lisääntymiseen. Iisalmen maalaiskunnassa maataloustyöväestö väheni ja ns. sekatyöläisten ryhmä kasvoi suureksi. Se oli ryhmä, joka sai toimeentulonsa milloin metsätöistä, milloin satunnaisista maatöistä tai Iisalmen kaupungin rakennustöistä.

Avustettujen henkilöiden lukumäärät kasvoivat lama-aikana moninkertaisiksi ja jäivät laman jälkeenkin korkealle tasolle. Köyhäinhoito avusti Iisalmen maalaiskunnassa noin kahdeksaa ja Alavudella noin neljää prosenttia väestöstä. Koska suuri osa varsinkin lama-aikana avustetuista henkilöistä oli perheellisiä, avusta pääsi osalliseksi Iisalmen maalaiskunnassa arviolta noin joka kuudes ja Alavudella noin joka kymmenes henkilö. Työttömyyskortistoon ilmoittautuneiden määrä kohosi köyhäinhoitoa vastaaviin lukemiin. Iisalmen maalaiskunnassa rekisteröityjen työttömien määrä ylitti huippukuukausina 700 ja Alavudellakin pahimpana työttömyyskautena 600 hengen lukeman. Koska vähintään puolet työttömistä oli perheellisiä, työttömyyden vaikutuksista kärsi molemmissa kunnissa enemmän kuin kymmenen prosenttia väestöstä. Kaiken kaikkiaan, mikäli perheenjäsenet lasketaan mukaan, rekisteröidyn työttömyyden seurauksista ja tilastoidusta köyhyydestä kärsi Alavudella noin 3 000 ja Iisalmen maalaiskunnassa noin 4 000 henkeä.

Laman alkuvaiheessa köyhyys ja työttömyys koskivat niin maanviljelysväestöä, pientilallisia, maa- ja metsätyöläisiä kuin teollisuustyöläisiäkin. Laman pitkittyessä maa- ja metsätyöläisten ryhmä, johon liittyi myös pientilallisia, kantoi kaikkein suurimman taakan. Laman erityispiirteenä oli se, että köyhäinavun ja työttömyystöiden piiriin tuli joukko perheellistä, työikäistä väestöä. Heidän joukostaan erottautui pitkäaikaistyöttömien ja –köyhien joukko, joka koostui toisaalta perheiden hajoamisen seurauksena sijoitushoitoon joutuneista lapsista, toisaalta perheistä, joissa suurilukuisuus, työttömyys, sairastaminen, sosiaaliset ongelmat ja ansiotason mataluus kietoutuivat toisiinsa pitkäaikaisiksi, koko 1930-luvun ajan kestäneiksi ongelmiksi. Työmarkkinoilla tähän ryhmään kuuluneet henkilöt eivät mm. rakenteellisten muutosten ja omaan elämäntilanteeseensa liittyneiden ongelmien takia pärjänneet. Iisalmen maalaiskunnasta muutti runsaasti maaseututyöväestöön kuuluneita henkilöitä etelään ja kaupunkeihin, mutta syrjäytyneimmille tämäkään ei ollut mahdollista.

Köyhäinhoitojärjestelmä ja työllisyydenhoito joutuivat vaativan tehtävän eteen. Laman johdosta kuntien taloudelliset resurssit vähenivät, mutta silti niillä oli varaa sijoittaa laman aiheuttamiin köyhäinhoidon ja työllisyystöiden kustannuksiin melko huomattavia

rahasummia ilman, että kuntien talous olisi ajettu kriisiin. Ylivoimaiseksi urakaksi se ei kuitenkaan muodostunut, koska köyhäinapua kuitenkin jaettiin sangen niukasti ja pieninä summina. Kunnat turvautuivat pitkälti valtion apuun hankkiessaan työllisyystöitä työttömyydestä kärsineille henkilöille. Varsinkin Iisalmen maalaiskunnassa hätäapu- myöhemmin aputyöjärjestelmä jäi koko 1930-luvun loppukautta leimaavaksi piirteeksi.

Valtion avustuksella ja taloudellisista vaikeuksista huolimatta kunnat kykenivät toteuttamaan eräitä terveydenhoidollisia uudistuksia, jotka olivat kustannuksiltaan kalliita, mutta jotka pitkällä tähtäimellä auttoivat 1930-luvun suurten ongelmien sairastavuuden ja köyhyyden, köyhyyden ja sairastavuuden välisen kierteen katkaisemisessa. Panostukset tuberkuloosihoitoon, kulkutautisairaaloihin, koululaisten terveydenhoitoon ja yleiseen ravinto- ja terveysvalistukseen toivat vähitellen tuloksia, vaikka sota-aika keskeytti nämä hankkeet. Kansanterveydelliset uudistukset osaltaan vaikuttivat siihen, että tilastoidun köyhyyden sosiaalinen "varjo" jäi voimaan vielä laman mentyä ohitse, koska köyhäinhoito kustansi varattomien osallistumisen näihin palveluihin.

Työllisyyden, palkkatason ja kulutuksen näkökulmista molemmissa kunnissa korostui toisaalta laman rajuus mutta ennen kaikkea sen aiheuttamat pitkäaikaiset vaikutukset. Tässä suhteessa Alavudella lamasta selvittiin vähemmällä ja nopeammin kuin Iisalmen maalaiskunnassa, jossa työttömyys, alhainen palkkataso ja työväestön poismuutto olivat koko 1930-lukua leimaavia piirteitä. Pienviljelijävaltainen eteläpohjalainen kunta selvisi helpommalla verrattuna pohjoissavolaiseen metsätyöläis/pienviljelijäyhteisöön. Mitä syvempi taloudellinen lama oli kyseessä, sitä pitkäaikaisemmaksi sen vaikutukset näyttäisivät muodostuvan. Yksittäisen talousyksikön, perheen näkökulmasta monenlaiset ongelmat kietoutuivat suuriin rakenteellisiin muutoksiin, jotka on toteutettu tai ovat toteutuneet laman takia.

1 Haastattelu 9/1998 Alavus, nro 32, s. 1918, haastattelija GV; Iisalmen maalaiskunnassa vuonna 1999 ja Alavudella vuonna 1998 toimitettu muistitietokeruu 1930-luvun pula-ajasta. Haastattelut ovat kirjoittajan hallussa.
2 Jütte 1994.
3 Waxman 1983, 7.
4 Gilroy & Speak 1998, 95–113.
5 McGoldrick & Carter 1991, 45–98; Micheli 1996.
6 Tsokkinen 1996, 40, 296, 310.
7 Väkiluku 31.12.1930, Väestölaskenta vuodelta 1930, Alavus ja Iisalmen maalaiskunta, Suomen tilastollisen päätoimiston arkisto; Boisman 1991, liite 3.
8 Väestölaskenta 1930.
9 Väestölaskenta 1930 ja Väkiluku 31.12.1940, Väestölaskenta vuodelta 1940, Alavus ja Iisalmen maalaiskunta, Tilastokeskus 1940.
10 Lento 1951, taulu IX ja kuvio 12.
11 Haastattelu 5/1999 Iisalmen maalaiskunta, nro 57, s. 1921, haastattelija JW.
12 STVK vuosilta 1927–38, Eri viljelykasvien sadot lääneittäin.
13 Metsänhakkuiden vuosi-ilmoitukset Etelä-Pohjanmaan metsänhoitopiirin alueella 1926–37, Etelä-Pohjanmaan metsänhoitopiirin arkisto, Vaasan maakunta-arkisto.
14 Alavuden Sulkavankylän taksoitusluettelot 1927–37, Verolautakunnan arkisto (VA), Alavuden kaupunginarkisto (AKA). Otokseen valitut 30 Alavuden Sulkavankylän tilaa olivat niitä, jotka vuodesta 1927 vuoteen 1937 olivat saman isännän hallussa ja jotka olivat jättäneet täydellisen veroilmoituksen. Taloudellisten vaikeuksien tai muiden syiden takia omistajan vaihdokseen joutuneet tai veroilmoituksen laiminlyöntiin syyllistyneet tilat eivät olleet mukana.
15 Alavuden Sulkavankylän taksoitusluettelot 1927–37.
16 Suomen teollisuustilaston perusaineisto 1926–39, Teollisuustilaston arkisto, Suomen tilastollisen päätoimiston arkisto.
17 Jämsén 1991, 264; Suomen teollisuustilaston perusaineisto 1926–37.
18 Tsokkinen 1996, 96–97.
19 Alavuden työttömyyslautakunnan (ATL) kuukausiraportit 1930-33, Työttömyyslautakunnan arkistot (ATLA), Alavuden kaupunginarkisto (AKA); Iisalmen työttömyyslautakunnan (ITL) kuukausiraportit 1930–36, Työttömyyslautakunnan arkisto (ITLA), Iisalmen kaupunginarkisto (IKA).
20 STV 3, 1927–39, Maanviljelys- ja karjanhoito Suomessa, Maatalous, taulukko 8.
21 Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella vuosina 1998 ja 1999 tehdyt haastattelut; Työpalkkakomitean mietintö 1934/1, 12–13.
22 Waris 1945, 138, kuvio 6.
23 Sekatyömiesten palkat valtion töissä: Tilastollinen selvitys, Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1933, 120–28.
24 Iisalmen maalaiskunnan kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle toimittama vastaus koskien metsätöissä olleiden henkilöiden saamia köyhäinhoitoavustuksia ajalla 1.12.1934–31.3.1935, kirjelmä 25.6.1935, N:o 2281, ITLA, IKA.
25 Iisalmen maalaiskunnan alueella toimineiden puutavarayhtiöiden palkkailmoitukset 30.11.1935, ITLA, IKA; Työntekijöiden palkat valtion töissä vuosina 1936–1938: Tilastollinen selvitys, Sosiaalinen Aikakauskirja 8/1939, 436–37.
26 Kahra, Eljas, Metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailu, Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1936, 126.
27 Ibid. 126-30.
28 1930-luvun pula-ajan muistot –kysely 1999, Suomalaisen kirjallisuuden seuran

Kansanrunousarkisto; Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella vuosina 1998 ja 1999 tehdyt haastattelut.
29 STVK 1932–39, IX, Kotimaakauppa, Maaseudun ja kaupunkien kauppiaat; Kulutusosuuskuntien keskusliiton vuosikirjat 1926–39, taulukot Ia ja Ib.
30 Ylä-Savon osuuskauppaliike r.l. Toimintakertomus vuodelta 1930, Ylä-Savon osuusliikkeen arkisto, Työväenarkisto.
31 Ylä-Savon osuuskauppaliike r.l. Toimintakertomus vuodelta 1934.
32 Ylä-Savon osuuskauppaliike r.l. Toimintakertomus vuodelta 1936.
33 Alajoki 1935, 65.
34 Kulutusosuuskuntien keskusliiton vuosikirjat 1926–39, taulukot Ia ja Ib. Tallettajien määrät olivat pienempiä kuin osuuskauppojen jäsenmäärät ja siksi vertailu ei ole kovinkaan tarkka.
35 Vuorinen 2002, 76–86.
36 Iisalmen maalaiskunnan kunnanlääkärin vuosikertomukset vuosilta 1934, 1935 ja 1937, Kunnanlääkärien vuosikertomukset, Lääkintöhallituksen arkisto, KA. Koska sekä Alavudelta että Iisalmen maalaiskunnasta puuttui kouluterveydenhuoltojärjestelmä, koululasten varsin yleisestä alipainoisuudesta ei näissä kunnissa ole saatavissa tietoja.
37 Alavuden kunnanlääkäripiirin vuosikertomukset vuosilta 1934 ja 1936, Kunnanlääkärien vuosikertomukset, Lääkintöhallituksen arkisto, KA.
38 SVT XI. Lääkintölaitos, Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1928–39; Alavuden ja Iisalmen maalaiskunnan kunnanlääkärin vuosikertomukset 1929–37. Maan kaikkien tuberkuloosihuoltopiirien ja –toimistojen tbc-kuolleisuutta osoittamaan on otettu mukaan vain ne piirit ja toimistot, jotka olivat toiminnassa vuosina 1928–38.
39 SVT XI. Lääkintölaitos, Lääkintöhallituksen kertomukset vuosilta 1928–39; Alavuden ja Iisalmen maalaiskunnan kunnanlääkärin vuosikertomukset 1929–37.
40 STVK 1938, t. 203, Kulkutaudit vuosina 1920–1937.
41 Alavuden kunnanlääkärin vuosikertomukset 1929–37.
42 Iisalmen maalaiskunnan kunnanlääkärin vuosikertomukset 1929-37.
43 Haastattelu 5/1999 Iisalmen maalaiskunta, nro 57, s. 1921, haastattelija JW, Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella vuosina 1998 ja 1999 tehdyt haastattelut.
44 Työttömien kokouksia, EK-Valpo I, Ixb2, KA.
45 Boisman 1973, 128.
46 Työttömien kokouksen pöytäkirjaote ja kirje 1.12. ja 2.12.1929. Työttömyyslautakunnan pöytäkirjat, ATLA, AKA.
47 Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön kiertokirje 15.10.1929.
48 Alavuden ja Iisalmen maalaiskunnan työttömyysluvut ovat yksittäisten kuukausien osalta huomattavasti korkeammat kuin Eljas Kahran laskemat työttömyyskausien keskiarvot. (Kahra 1938, taulukko II). Jatkossa työttömyyttä käsittelevät tiedot perustuvat kuukausiraportteihin, mikäli toisin ei mainita.
49 Kahra 1938, taulukko II.
50 Alavuden työttömyyslautakunnan selonteko kunnan työoloista marraskuussa 1932, ATLA, AKA.
51 Iisalmen maalaiskunnan työttömyyslautakunnan selonteko työoloista huhtikuussa 1933, ITLA, IKA.
52 Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön kiertokirje 6.7.1933.
53 Esim. Kulkulaitosten- ja yleiden töisten ministeriön kiertokirje 24.7.1931.
54 Tilitys Iisalmen maalaiskunnan työttömien naisten työkurssien tuloista ja menoista maalis-kesäkuun aikana 1932, ITLA, IKA.

55 Kirjoitus 13812/2838, "Kauniit kesät vai puute ja kurjuus?" 1930-luvun pula-ajan muistot, SKS.
56 Molempien kuntien köyhäinhoitotiedot ovat sosiaali- ja terveysministeriön sosiaalisen tutkimustoimiston keräämistä tiedoista. Köyhäinhoitoluvuissa on laskettu mukaan kaikki avustusta saaneet erillään olevat perheyksiköt. Jos perheen elättäjä on saanut avustusta ollessaan laitos- tai yksityishoidossa, hänen kotona olleet perheenjäsenensä ovat voineet saada ns. suoranaista apua. Tällöin tapaukset on laskettu erikseen. Keskimäärin tällaisia tapauksia oli vuosien 1927-41 välisenä aikana Iisalmen maalaiskunnassa n. 3,6 prosenttia kaikista tapauksista. Vuonna 1936 osuus kohosi n. 7:ään prosenttiin. Alavuden tiedoissa kaksoistapausten määrä oli n. 2 prosenttia. Evakoiden tulo Alavudelle lisää ainakin vuoden 1941 tapausten lukumäärää. Jos toisin ei mainita, jatkossa köyhäinhoidon analyysi perustuu näihin tietoihin.
57 SVT XXI, Köyhäinhoitotilasto 1932, t. II.
58 SVT XXI, 1932, t. III.
59 SVT XXI 1932, 16–20 ja t. II.
60 Boisman 1973, 130, 268.
61 Alavuden köyhäinhoitolautakunnan avustuspäätökset 1926–41, köyhäinhoitolautakunnan arkisto, AKA.
62 SVT XXI, 1927 ja 1932, t. XI.
63 Jämsen 1991, 592, 626–29; Boisman 1973, 71–76.
64 Iisalmen maalaiskunnan selvitys Kuopion läänin maaherralle kunnan taloudellisesta tilanteesta vuoden 1932 tilinpäätöksen mukaan, ITLA, IKA.

Gia Virkkunen

Köyhyyden omakuva ja toiseus

Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana

"Jos sivuuttaa sen, mitä köyhillä on sanottavaa, on sama kuin jättäisi puolet maalauksesta vielä tekemättä."[1]

Sosiaalipolitiikan piirissä on Suomessa tehty paljon köyhyystutkimusta. Pääosin kvantitatiivisin tutkimusmenetelmin tehtyjen laajojen survey-tutkimusten tavoitteena on ollut köyhyysilmiön kokonaisvaltainen hahmottaminen. Tutkimusten analyysit ovat keskittyneet köyhyyden laajuuden, profiilin, riskiryhmien ja hyvinvointivaltion köyhyysvaikutusten selvittämiseen. Taloudellista näkökulmaa on ajan myötä laajennettu sosiaalisella ja kulttuurisella näkökulmalla. Lisäksi on tuotu esiin tutkittavien omia arviointeja muun muassa toimeentulon riittävyydestä ja muista köyhyyteen vaikuttavista tekijöistä. Tutkimusten tuloksia voidaan helposti käyttää kansainvälisissä vertailuissa, ja ne luovat pohjaa sosiaalipoliittiselle päätöksenteolle. Tarkastelut perustuvat yleensä tutkittavien henkilöiden elämäntilanteisiin tai -vaiheisiin sekä lyhytaikaisiin muutoksiin.[2]

Muunlaisia lähestymistapoja köyhyyden tutkimisessa edustavat prosesseista, elämänkulusta ja -tavasta kiinnostuneet yhteiskuntatieteilijät, jotka ovat käyttäneet kvalitatiivisia menetelmiä. Näissä tutkimuksissa köyhyyden ilmiötä on kuvattu pitkäaikaisina prosesseina, arkielämän, yhteisön ja yksilön perspektiivistä lähtien.[3]

Toisentyyppisestä köyhyystutkimuksen otteesta on kyse sellaisissa tarkasteluissa, joissa keskitytään köyhyyden tutkimiseen jossakin ryhmässä esimerkiksi iän, sukupuolen, perhemuodon tai etnisyyden perusteella. Nämä tekijät saattavat jäädä tutkimuksissa pelkiksi taustamuuttujiksi. Esimerkiksi köyhyyskäsitteen sijaan käytetty huono-osaisuus ei välttämättä päde tutkittavan ryhmän kaikilla elämänalueilla eikä edes kaikissa elämänvaiheissa. Olennaista tämäntyyppisessä tutkimuksessa on erilaisia elämänvaiheita läpikäyvän ryhmän yksityiskohtainen analysointi.[4]

Kari Vähätalon mukaan ymmärtämisen uutta mallia on ensisijaisesti alettava hakea itse huono-osaisten parista, heidän suhteellisesta asemastaan, elämänhallinnastaan ja erilaisten sosiaalisen syrjäytymisen prosessien tarkemmasta hahmottamisesta.[5] Vähätalon käsitystä voisi tulkita kehotukseksi laskeutua ruohonjuuritasolle, jossa tutkittavia kuunnellaan ja asioita lähestytään perehtymällä heidän kokemuksiinsa. Tutkimuksen teoreettisia malleja on alettu etsiä – ja löytää – toimijan omasta elämänprosessista.[6] Makro- ja mikrotasoja yhdistävä tutkimusote on myös alkanut näkyä köyhyystutkimuksessa.[7]

Tässä artikkelissa lähestytään köyhyyttä ja köyhyyden kokemuksia mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Ensisijainen aineisto on muistitieto, joka antaa mahdollisuuden kuvata tutkittavia, laman ajan vähävaraisia ihmisiä oman elämänsä subjekteina ja hallitsijoina. Tällöin voidaan puhua kertojalähtöisyydestä eli siitä, että kertojille annetaan "oma puheenvuoro". Kertojat ovat muistelleet, tulkinneet ja kuvanneet elämäänsä, ja tutkija puolestaan tulkitsee kerrottua, josta muodostuu uusi metakertomus, kuten Riitta Granfelt kodittomista naisista kertovassa tutkimuksessaan osuvasti asian ilmaisee.[8] Tutkittavien omaan näkökulmaan nojaavassakin merkityksenannossa on kyseessä ulkopuolisen tutkijan tulkinta siitä, miten tutkittavat ovat elämäänsä tarkastelleet.[9] Tutkimuksessa haastateltavalla on toimijana aktiivinen rooli aineiston keruuvaiheessa. Hän ei ole pelkästään passiivinen vastauksen antaja vaan parhaimmillaan keskustelija, joka eksplisiittisesti arvioi ja tulkitsee mennyttä elämäänsä.

Haastatteluaineiston keruusta ja kertomisesta

Kertojia on haastateltu kahteen otteeseen. Ensimmäinen haastattelukerta toteutettiin vuonna 1998, toinen vuonna 2001, eli kolme vuotta ensimmäisen tapaamisen jälkeen. Muistaminen ja menneisyyteen sijoittuva todellisuus ovat sidoksissa kertojan sosiaaliseen taustaan, yhteiskuntaluokkaan yhtä hyvin kuin sukupuoleen, kasvuympäristöön sekä aikakautensa kulttuuriin.[10] Itse kertomistilanne ja kuulijakunta eli tutkija itse saattavat vaikuttaa siihen, mitä ja miten haastateltava muistelee ja kertoo. Tutkijan oma tausta ja kulttuurisidonnaisuus, sukupuoli ja ikä voivat vaikuttaa haastattelujen sisältöön samoin kuin itse tulkintojen kautta saataviin tutkimustuloksiin.[11]

Joidenkin kertojien korkeasta iästä (85–90 vuotta) huolimatta tarinat ovat kummallakin haastattelukerralla pysyneet juonellisesti ja merkitysrakenteiltaan samansisältöisinä. Ensimmäinen muistitietokeruu koski pula-aikaa yleensä ja sen vaikutuksia niin maanviljelijöiden kuin pientilallisten ja tilattomien perheisiin. Jälkimmäisellä kerralla teema oli rajattu koskemaan pieneläjien pula-aikaisia köyhyyden kokemuksia, ilmiöitä ja selviytymisen muotoja. Haastateltavien tarinoissa korostuivat nyt monet yksityiskohdat sekä köyhyyttä ja köyhyydestä selviytymistä koskevat asiat. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta olen itse haastatellut kertojia kumpanakin ajankohtana.

Jo ensimmäisissä haastattelutapaamisissa teemoiksi nousivat köyhyyden kokemuksiin kytkeytyvät häpeän, katkeruuden ja vihan tuntemukset sekä vaiteliaisuuden piirre. Toisella haastattelukierroksella teemat toistuivat, vahvistuivat ja osoittautuivat analyysivaiheessa erääksi pula-ajan käyttäytymismalliksi.

Haastattelut ovat suurimmaksi osaksi elämäkerrallisia tarkasteluja, henkilökohtaisia tarinoita, joissa yksityinen ja kollektiivinen muisti lomittuvat. Kertojat, jotka lapsuusiässä kokivat pula-ajan, ovat sisällyttäneet kertomaansa vanhemmilta ja sisaruksilta kuultuja seikkoja, vaikka tämä ei aina suoraan haastatteluista ilmenekään. Lisäksi kollektiivinen muisti rakentuu kasvuympäristön, kotikylän ihmisten käsityksistä ja arvioista, heidän tapahtumille annetuista merkityksistä, "ajan hengestä". Sukupuolella ja työnteon luonteella

on lisäksi merkitystä sille, mitä ja miten menneitä muistetaan ja miten eletty todellisuus hahmottuu. Jotkut haastateltavat olivat kirjoittaneet perhekronikkansa jo vuosia ennen haastattelujen tekemistä. Toiset taas olivat elämänkumppaninsa kanssa jälkeenpäin paljonkin pohtineet, arvioineet ja ihmetelleet joitakin pula-ajan ilmiöitä. Ajallinen perspektiivi, 70 vuotta, kytkeytyy nyt eläkepäiviään viettävien iäkkäiden kertojien käsillä olevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Haastatteluihin vaikuttavat yhtä lailla mennyt kuin elettyyn elämään aina nykyhetkeen asti ulottuvat kokemukset.

Yhtenä haastateltavia yhdistävänä tekijänä voidaan mainita heidän käsityksensä siitä, etteivät nykyajan nuoret usko todeksi 1930-luvun pula-ajan maailmaa. Tämä piirre saattaa yleisemmin sisältyä iäkkäiden ihmisten käsityksiin nykysukupolven suhtautumisesta menneen ajan elämään ja sen todellisuuden kuvaan.[12]

Kertojat olivat yleensä valmiita jakamaan kovatkin kokemuksensa tutkijan kanssa, he aliarvioivat usein oman kertomuksensa tutkimuksellista merkitystä ja olivat tyytyväisiä kuullessaan, että heidän haastattelunauhansa tullaan säilyttämään Suomalaisen kirjallisuuden seuran kansanrunousarkistossa tutkimuskäyttöä varten. Kaikille kertojille luvattiin haastatteluhetkellä lähettää litteroitu versio haastattelusta. Lähettämisen jälkeisestä palautteesta päätellen kirjoitettujen haastattelujen vastaanottaminen on tuottanut kertojille iloa. Haastatteluja on luettu ahkerasti, usein omien lasten seurassa. Myös tämä artikkeli on lähetetty niille haastateltaville, joilta on lainattu sitaatteja.

Haastateltuja henkilöitä on yhteensä 18, ja he ovat kotoisin Alavudelta ja Ruovedeltä.[13] Naiskertojia on seitsemän ja mieskertojia yksitoista. Kertojista suurin osa on syntynyt ennen vuotta 1921 eli he olivat laman aikana aikuisia tai aikuisikää lähestyviä nuoria, kolme on syntynyt vuoden 1920 jälkeen. Kertojista kaksi oli jäänyt orvoiksi ja kolme puoliorvoiksi ennen lamaa tai sen kuluessa. Kaikki kahdeksantoista kertojaa kuului sosiaalisen taustansa perusteella pääosin tilattomiin tai pienviljelijäperheisiin.[14] Pienviljelmiksi luettiin 1930-luvulla kymmenen hehtaaria peltomaata ja sitä pienemmät viljelmät. Kertojien vanhemmista seitsemän oli tilattomia ja kuudella oli alle seitsemän hehtaarin peltoviljelmä. Torpparitaustaisia perheitä oli kaksi ja talollisperheitä kolme. Itse haastateltavat sijoittuivat

laman aikaisen työkokemuksensa ja ammattinsa mukaan seuraavasti: naisista viisi toimi piikoina, karjakkoina tai palvelijoina, yksi emäntänä ja yksi opettajana. Miehistä seitsemän oli mukana metsä- ja rakennustöissä, yksi työskenteli puunjalostustehtaalla, yksi oli metsätyönjohtaja sekä kaksi maanviljelijöitä.

Artikkelissa kysytään, millä muulla tavoin köyhyys ilmenee kuin niukkana toimeentulona ja alhaisena elintasona. Erityisen mielenkiinnon kohteena on se, miten köyhät itse ovat mieltäneet elämänsä arkipäivän sosiaalisissa tilanteissa ja suhteessa ympäristöönsä, eli mitkä köyhyyden sosiaaliset kasvot ovat.[15] Tavoitteena on tarkastella sitä, miten vähävaraisiin maaseudun ihmisiin suhtauduttiin yhteisössä ja toisaalta minkälainen oli köyhien omakuva ja heidän käsityksensä itsestään.

Köyhyyden kolme ulottuvuutta

Tarkastelun lähtökohta on köyhyyden kuvaaminen subjektiivisina tilanteina sekä käsityksinä ja asenteina sosiaalisissa tilanteissa 1930-luvun pulavuosina. Kokemusten kuvaaminen edellyttää niiden sitomista haastateltavien kotitaustaan eli taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Köyhyyden kolmella ulottuvuudella tarkoitetaan tässä näkökulmaa, jossa otetaan huomioon vähävaraisten ihmisten taloudellinen ja sosiaalinen asema sekä heidän kokemuksensa eri sosiaalisissa tilanteissa.

Tiedot kertojien vanhempien taloudellis-sosiaalisesta taustasta samoin kuin kertojien oma sosiaalinen asema ja työkokemus auttavat sijoittamaan haastateltavat ja heidän kokemuksensa köyhyydestä eri yhteiskuntakerroksiin jakautuneeseen maaseutuväestöön. Kuten monessa tutkimuksessa on todettu, maaseutuväestö jakautui ainakin kahteen eri ryhmään, jotka erosivat toisistaan taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti.[16] Ehkä olisi paikallaan puhua myös kahdesta eri yhteiskuntakerrostumasta tai -luokasta.

1) Taloudellista ulottuvuutta käytetään luomaan tyypitelty, omaisuuteen ja tulotasoon perustuva karkea kahtiajako: toisaalta varsinainen maanviljelijäväestö ja toisaalta pientilallisista ja tilattomista koostuva väki. Ensimmäiseen ryhmään kuuluivat omavaraisuudes-

sa elävät maanviljelijät, joille maa- ja metsän omistus sekä karja yleensä takasivat perheille riittävän toimeentulon. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluivat taas ne "pieneläjät", jotka olivat täysin riippuvaisia vuodenaikoihin sidotuista monista pienistä tulolähteistä. He olivat tilattomia tai pienviljelijöitä, joiden tilat eivät elättäneet heitä. Näitä ryhmiä erotti toisistaan paitsi itse maan omistaminen lisäksi viljelyksen koko ja taloudellinen omavaraisuus kuten lehmien, hevosten ja pienkarjan omistaminen. Maanviljelijöiden ja pieneläjien välillä oli selvä elintasoero, joka kärjistyi pula-aikana, kun työttömyys lisääntyi, palkkataso laski ja maatalouden palkat yleensä maksettiin elintarvikkeina, usein jauhojen ja maidon muodossa.

Haastatellut henkilöt sijoittuivat kotitaustansa mukaan selvästi jälkimmäiseen ryhmään. Vain harva heidän vanhemmistaan omisti elinkelpoiseksi katsotun tai sitä suuremman tilan.[17] Tilan omistaminen ei kuitenkaan automaattisesti merkinnyt, että perhe selviytyi hyvin pula-ajasta, mutta se lisäsi selviytymisen mahdollisuuksia turvaamalla ainakin ruoan saannin.

2) Sosiaalinen ulottuvuus käsittää yhteisön jäsenten sosiaalisen aseman. Se sisältää muun muassa vanhempien sosiaalisen aseman, asumis- ja terveysolot, perhekoon sekä haastateltavan työkokemuksen ja ammatit. Nämä ovat lähinnä niitä seikkoja, joista haastateltavat ovat kertoneet ja joiden perusteella he sijoittuvat omaan ryhmäänsä. Sosiaalinen asema sisältää lisäksi sellaisia tekijöitä kuten valta tai vallan puute, jokapäiväisestä elämästä selviytymisen mahdollisuudet ja rajoitukset sekä elämän perusturvallisuuteen liittyvät kysymykset. Sosiaalinen ulottuvuus kertoo myös maaseutuyhteisön kahden ryhmän eri arvoista ja kulttuurikäsityksistä.

3) Kokemuksellinen taso voidaan nähdä osana sosiaalista kanssakäymistä niissä tilanteissa, joissa köyhyys manifestoitui ja joissa sitä uusinnettiin. Erityisen merkityksensä sosiaalinen kanssakäyminen saa kahden edellä mainitun taloudellisen ryhmän sisällä ja välillä. Tällöin köyhyys ilmenee sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvänä tiettynä käyttäytymisenä, mielikuvina tai asenteina. Sosiaalisia suhteita luotiin ja ne saivat konkreettisen muotonsa eri paikoissa ja

elämänvaiheissa, kuten koulussa, työssä, huvipaikoissa tai tilanteissa, joissa oltiin tekemisissä kunnan viranomaisten kanssa. Mielikuvia ja käsityksiä köyhyydestä on hedelmällistä tutkia myös itse vähävaraisten ryhmän sisällä.

Puutteenalaisuus ja vauraus eivät ilmene pelkästään aineellisten seikkojen perusteella vaan lisäksi toiminnoissa, käyttäytymisessä ja ajattelutavoissa. Muistitiedon mukaan vähävaraisten ihmisten kokemukset kunnanavusta sekä talollisten yleisestä asennoitumisesta heihin ilmaistiin usein kielteisillä maininnoilla. Näistä rakentui kuva köyhien "toiseudesta". Vähävaraisten käsitykset omasta sosiaalisesta asemastaan, heidän omakuvansa, rakentuivat niinikään muistitietoon. Kokemuksellista ulottuvuutta löytyy kerätystä muistitietoaineistosta, haastateltujen ihmisten kertomuksista.

Köyhäinhoitodiskurssin "köyhä toinen"

Jo vuosisatojen ajan on Euroopassa "köyhä toinen" kuvattu joko säälittävänä almunsa ansainneena ihmisenä tai tuomittavana ja rangaistavana, usein stigmatisoituna. Armeliaisuutta harjoittaneelle almujen antajalle oli luvassa Raamatun tulkinnan mukainen oma taivasosuutensa. Tällaisia mielikuvia on erilaisin painotuksin säilytetty uuden ajan Euroopan köyhäinapuorganisaatioissa ja niiden taustalla vaikuttavissa instituutioissa, kuten kirkossa ja valtiossa. [18] Esimerkiksi Englannissa on vanha jaottelu "kunniallisiin" ja "kunniattomiin" tai "työtä tekeviin ja työtä vieroksuviin köyhiin vaikuttanut vielä nykypäivänkin käsityksiin köyhyydestä.[19] Samantyyppinen kahtiajako "kunniallisiin" ja "kunniattomiin" vähävaraisiin on 1900-luvun alun köyhäinhoitokeskusteluissa korostunut niin Suomessa kuin muissa pohjoismaissa.[20] Suomessa köyhyys on perinteisesti nähty itse aiheutettuna: köyhyys johtui viranomaisten silmissä paljolti juuri huonoudesta, laiskuudesta, epäsiveellisyydestä, juoppoudesta, jne.[21]

Kansalaissodan jälkeisenä aikana nähtiin erityisen tärkeänä kasvattaa kansalaisia voittajapuolen ihanteiden mukaisesti ja kitkeä työväen keskuudesta isänmaata ja yhtenäistä kansallisuutta uhkaavia "vääriä" ideologioita.[22] Tämä ajattelutapa heijastui myös lainsäädäntöön. Lakiteksteissä perheen ideaaliksi korotettu raitis,

rehellinen, säästäväinen ja kovaa työtä tekevä perhe ei ollut sinänsä uutta. Sen sijaan köyhäinhoidon ideologiassa korostui yhteiskunnan vahva kasvatuksellinen, perhekeskeinen ja moraalinen ajattelu. Punaisten perheiden ja aviottomien äitien lastenkasvatus ja kotihoito joutuivat uuden köyhäinhoitolain mukaan erityisen tarkan kontrollin kohteeksi. Sama ideologia näkyi myös suhtautumisessa muihin vähävaraisiin.[23]

Suomessa uusi köyhäinhoitolaki tuli voimaan vuonna 1922. Sen tärkein ero edeltäjäänsä, vuonna 1879 säädettyyn vaivaishoitoasetukseen, oli siinä, että kunta oli nyt velvollinen avustamaan työkykyistä henkilöä, joka ilman omaa syytä ei enää pystynyt hankkimaan elatusta. Vanhan lain mukaan kunta oli ollut velvollinen huolehtimaan ainoastaan fyysisesti tai henkisesti vammaisista, sairaista, vanhuksista ja lapsista.[24] Haastattelujen mukaan köyhäinapua annettiin lama-aikana "ääritapauksissa" toimeentuloa vailla olleille työkykyisille perheiden huoltajille, tavallisesti jauhojen tai polttopuiden hankkimiseksi. Avunsaaja sai kunnan kaitsijalta eli piirimieheltä hankintoihin oikeuttavan luvan, jolla hän nouti tarvitsemansa tavarat talollisilta tai kaupasta. Kunnan päättäjien harkinnassa oli, kuinka paljon jauhoja tai puita avunsaajalle kerralla myönnettiin. Viranomaisten ensisijaisena tavoitteena oli tarjota työttömille työtä mm. hätäaputöiden muodossa ja siten välttää avun passivoivaa vaikutusta.[25] Tämä tavoite tuli esille myös muistitiedossa. Esimerkiksi maanteitä oli jo ennen lamaa rakennettu jauhopalkoilla, kun taas laman aikana niitä rakennettiin huonoilla urakkapalkoilla, mutta ilmaiseksi apua saatiin harvoin. Kirjailija Pentti Haanpäältä löytyy satiirinen kuvaus siitä, miten ennen vanhaan hätäaputyönä rakennetusta maantiestä maksettiin palkka jauhoina. Tällä päättäjät halusivat varmistaa, että palkat käytettiin rakentajien perheiden nälän poistamiseen eikä "vääriin" tarkoituksiin.[26]

Keskimääräinen köyhäinapu oli pieni, sitä piti joka kerta anoa erikseen, sen myöntämistä ja käyttöä kontrolloitiin tarkoin ja se oli periaatteessa korvattava kunnalle. Jatkuvan avun saajia ei pidetty täysvaltaisina kansalaisina vaan voitiin alistaa kunnan holhoukseen.[27] Ankarimmillaan huoltovelvollisuutensa tahallaan laiminlyönyttä perheenisää voitiin rangaista määräämällä hänet työlaitokseen.[28] Helsingissä korvausvelvollisuudesta keskusteltiin paljon la-

mavuosina, ja vähemmistö avustuksia saaneista joutui maksamaan sitä takaisin. Ainakin Helsingin osalta on todettu korvausvelvollisuuden toimineen pelotteena, joka rajoitti avunpyytäjien määrää.[29] Samaan tapaan kuin pääkaupungissa myös useissa muissa kunnissa luovuttiin pääosin avustusten takaisinperinnästä.[30] Voidaan olettaa, että uhka avustuksen takaisinperinnästä tai työlaitokseen sulkemisesta on maaseudullakin vaikuttanut rajoittavasti avunpyytäjien määrään. Pula-ajan kertomuksissa tätä asiaa ei kuitenkaan mainita.

1930-luvun laman aiheuttama työttömyys ja siitä johtunut kulkuri-ilmiön laajuus sekä laiton viinanmyynti ja -juominen saattoivat omalta osaltaan lisätä köyhiin kohdistuvaa moraalista painetta, kasvattamishalua sekä kontrollia.[31] Vuonna 1932 sosiaaliministeriön esittelijä Einar Böök kirjoitti kulkuriliikkeen aiheuttamista reaktioista ja ehdotuksista, jotka sisältyivät maaherrojen ministeriölle lähettämiin lausuntoihin. Lausuntojen perusteella mietittiin muun muassa sitä, miten varsinaiset työttömät voitaisiin erottaa työhön haluttomista, puhumattakaan "pahantapaisuuteen" taipuvaisista tai rikollisista henkilöistä. Suuri osa kulkureista oli kuitenkin "nuhteettomia" henkilöitä, jotka esiintyivät "siivosti" eivätkä olleet syyllistyneet näpistelyyn tai varkauksiin.[32]

Köyhäinhoitodiskurssissa on nähty piirteitä, joiden mukaan viranomaiset kantoivat huolta kansalaisten fyysisestä ja henkisestä rappeutumisesta, jonka luultiin vaarantavan kansallista olemassaoloa. Rappeutumisen ja köyhyyden syitä oli jo 1800-luvulla alettu etsiä myös perinnöllisyystekijöistä. 1930-luvun puolivälissä säädettyjen lastensuojelu-, irtolais- ja alkoholistilakien aikana viranomaisten näkökulmasta "huollettavat" olivat usein epäilyttäviä, potentiaalisesti asosiaalisia ja ehkä rikollisuuteen taipuvaisia.[33] Köyhäinavusta päättävien oli ratkaistava, oliko avustettava perhe tai henkilö esimerkiksi työtön "ilman omaa syytään" vai oliko siihen syynä kenties tuhlaileva, "pahantapainen" tai epäsiveellinen elämä, jotka lain mukaan olisivat edellyttäneet jonkinasteista rangaistusta. Rajanveto näiden vaihtoehtojen välillä oli vaikea tehtävä ja tulkinta vaihteleva.

Vaikka köyhäinapuun sisältyi vallankäyttöä, epäilyjä väärinkäytöksistä ja moraalista painostusta, oli köyhäinhoidolla selvästi merkitystä laman aikana. Köyhäinapu oli hätäaputöiden ohella kunnan

keskeisin avustusmuoto. Maaseudulla köyhäinapua saavien lukumäärä kaksinkertaistui ja pysyi kutakuinkin yhtä korkealla viitenä vuotena peräkkäin eli vuosina 1932–37. Työttömyyden takia avustettujen mieshenkilöiden osuus oli maaseudulla noin neljännes kaikista avustetuista. Pulavuosien toinen merkittävä avuntarpeen syy oli sairastaminen. Sairauden perusteella köyhäinapua saaneiden määrä lisääntyi senkin jälkeen, kun työttömyys alkoi vähentyä.[34]

Lain tavoite, jonka mukaan kotiavustukset asetettiin avunantamisen etusijalle, ei toteutunut. Laitoshoitona avustettavien määrä lisääntyi vuosina 1921–37 30 prosentista 50 prosenttiin kaikista köyhäinhoidon muodoista laskettuna.[35] Tähän vaikutti ainakin osaltaan se, että nimenomaan maaseudulle perustettiin useita uusia kunnalliskoteja. Esimerkiksi vuosien 1926–34 välillä sai maaseutu 50 uutta köyhäinhoitolaitosta.[36] Pula-aikana huostaan otettujen lasten lukumäärä kasvoi samoin kuin alaikäisten huoltoapusaajien määrä.[37]

Köyhäinhoitokokemukset ja köyhien omakuva

Itseyden ja toiseuden käsitteet ovat monessa tapauksessa käyttökelpoisia osoittamaan köyhyyden erilaisia representaatioita, asenteita, mielikuvia ja käsityksiä köyhyydestä. Itseyden ja toiseuden väliset rajat ovat ennen kaikkea sosiaalisen ja kulttuurisen erottelun ilmauksia ja välineitä. Tähän erotteluun kuuluu kulttuurinen eroavaisuus, mikäli kulttuuri ymmärretään laajasti "yhteenvetona niistä tavoista, joilla ryhmät erottautuvat toisista ryhmistä". Toiseuden osoittaminen sisältää myös vallankäyttöä.[38]

Köyhyys on myös rinnastettu erilaisuuteen ja poikkeavuuteen kuten Saara Tuomaalan artikkelissa pelätystä maalaislapsuudesta. Artikkelissaan Tuomaala tähdentää sitä, miten ulkopuolisen määrittelemä toiseus ja henkilökohtainen kokemus muodostavat kaksi erilaista suhdetta poikkeavuuteen.[39] Muistitiedon kaskuaineistossa puolestaan on esitetty talollisten negatiivisia mielikuvia metsätyöläisistä, jätkistä. Tärkeätä on kuitenkin huomata, että toiseus oli molemminpuolista.[40]

1930-luvun laman aikana maaseutuyhteisön pieneläjien kokemukset toiseudesta liittyivät sosiaalisiin suhteisiin köyhäinhoitoviranomaisten ja talollisten kanssa. Senaikaiset yhteisöt olivat suhteellisen pieniä ja köyhäinhoidosta päättävät edustivat paikkakunnan julkista kontrollia ja vallankäyttöä. 1930-luvun laman kaltaisissa niukkuuden ja kriisin oloissa köyhyyden kokemuksiin liittyi paljon nöyryyden, vihan ja häpeän tuntemuksia.

Seuraavassa kuvataan muutamalla esimerkillä haastateltujen kokemuksia köyhäinavusta ja peilataan niitä köyhäinhoitodiskurssin mielikuvia ja "toiseutta" ilmentävää taustaa vasten. Kokemukset olivat pääasiassa kielteisiä, mutta myönteisiäkin kokemuksia oli, kuten ensimmäisen esimerkin kohdalla ohimennen mainitaan. Kielteiset kokemukset näyttävät syöpyneen muistiin paremmin, koska kertojien mukaan pyytäminen koettiin yleensä "kovaksi" eli häpeälliseksi. Kunnanavun vastaanottaminen teki köyhyydestä julkisen asian, enää se ei ollut yksityisasia. Se merkitsi asianomaiselle, että hänen asemastaan tiedettiin nyt laajemmin yhteisössä. Lisäksi hän joutui alistumaan köyhäinapuviranomaisten kontrolliin.

Viisitoista haastateltavaa mainitsi pyytämiseen liittyvän nöyryytystä tai häpeää. Monet kertoivat asiasta muiden asioiden ohella, vaikka tätä ei kysyttykään. Lisäksi hyvin monet kertojat totesivat, että köyhäinapuun tartuttiin yleensä viimeisenä keinona, silloin kun muita keinoja ei ollut nälän torjumiseksi.[41]

Jotkut kertojista liikuttuivat selvästi kertoessaan pyytämiseen tai muihin laman koviin kokemuksiin liittyvistä yksityiskohdista, siitä huolimatta, että tapahtuneesta oli kulunut jo 70 vuotta. Perinteisen tavan mukaan on ollut tavallista, että lapsia pantiin asialle, kun leipä loppui perheessä. Myös näissä kertomuksissa lapset lähetettiin pyytämään "kunnan jauhopussia" tai naapuriin kysymään jotain syötävää, usein leipää tai maitoa. Voidaan olettaa vanhempien toivoneen lasten herättävän myötätuntoa. Lisäksi ei tarvinnut itse ryhtyä työkiireiden keskellä vaikeaksi koetun asian hoitamiseen.

Naispuolinen haastateltava on syntynyt vuonna 1920. Perheessä oli yhdeksän lasta ja isä oli tilaton puuseppä ja rakennusmies. Kertoja oli käynyt useamman kerran pyytämässä kunnan viranomaisilta jauhoja ja polttopuita perheelle 1930-luvun alussa, eli varsin nuorena. Kaksi köyhäinavusta päättävää henkilöä suhtautui pyyntöihin asiallisesti mutta yksi perin nurjamielisesti:

No kun siinäkin, niin tota, oli niin kauheen tarkka ja se oli niin kova nainen kun me käytiin hakemassa, äiti ei uskaltanut mennä ollenkaan kun se oli ihan, se hermostui niin pahasti ku ne haukku sen heti kun se meni sinne.
Kysymys: Mistä syystä haukkui?
No siitä, että kun tullaan *kerjäämään* [42] sieltä. Tämä aina, kun mä sanon ihan suoraan, aina niin sosdemin pääjehu, nainen, ja tota, hän oli näin jyrkkä vallantyöläisiä kohtaan. Hän sanoi, että, että tota, *täytyis säästää.* No mitenkäs sitä säästää kun äiti antoi määrätyn leivänpalan, ei, jos ois lapsia tullut enemmän niin ei annettu enempää, kun sanottiin ettei ole, täytyy tyytyä siihen ... niin hän oli niin ankara, että hän haukkui meidät aina, vaikka lapsetkin meni sinne, niin hän haukkui kyllä kaikki pataluhaksi niin, ennen kuin antoi, niin minä sanoin, että musta tuli niin kauhee tunne sitä ihmistä kohtaan, että mä en voinut sitä koskaan oikein ymmärtääkään, eikä antaa anteeksi, että semmosta tekee....[43]

Haastateltava toisti vuoden 2001 haastattelussa vihantunteensa ja sen, ettei voi antaa anteeksi moista käyttäytymistä. Köyhäinapuun sisältyvä "toiseus" tarkoitti hänen kohdallaan kerjäläiseksi leimaamista, moralisoivaa moittimista siitä, ettei perhe kyennyt säästämään. Vihan tunteita lisäsi oletettavasti se, että kertojan äitiä oli jo aiemmin syytelty ja itketetty samoista syistä ja että työläisiä kohdeltiin näinkin tylysti. Kertojan isän kuoltua vuonna 1935, oli kunta pelotellut perheen äitiä lasten huostaan ottamisella.

Mieskertoja on syntynyt vuonna 1913, ja hänellä oli 9 sisarusta. Hänen isänsä oli tilaton ja ammatiltaan hevosajuri. Vanhemmat lähettivät haastateltavan 12 vuoden ikäisenä yhdessä hänen vanhemman veljensä kanssa pyytämään kunnalta jauhoja 1920-luvun puolessa välissä. Perheenisä oli loukannut jalkansa eikä pystynyt töihin moneen viikkoon:

Se oli ensimmäinen ja siitä sukeutui muuten viimeinenkin kerta, kun äiti sanoi, että nyt meette pojat – kunnan jauhopussille.
Kysymys: Niin, pyytämään apua joo?
Täällä oli eräs pankinjohtajan rouva kaitsijana tässä piirissä siihen aikaan. Menimme sinne, suurin toivein. Esitimme asiamme. Vastaus oli: *teette kuulemma kiljukaljaa* siitä, ei, ei kiloakaan. Ens kerran kuulin muuten kiljukaljasta puhuttavan... Kyllä mää olin ilmeisesti, kun mä sen muistan aika voimakkaasti, ehkä kolmentoista,

kahdentoista kumminkin. Ja tuota, tämä oli vastaan, mitäpä me kaks poikaa sille voitu. Sitten siinä oli herrasväki ollut just murkinalla ja oli huonommat perunat jäänyt, semmoset mitkä ei ollut kelvannut, ei siinä muuta ollutkaan kuin perunoita vadissa, sellaisia huonorakenteisia ja, sanoi tämä rouva kumminkin sitten, että tämä rouva pankinjohtaja, että ottakaa nyt siitä kuitenkin *jos teidän kova nälkä on.* Minun oli kyllä niin nälkä, että minä rupesin ottamaan, mutta silloin vanhempi veli kävi käteen ja sanoi: annat olla siinä, nyt mennään pois. Näin tulimme kotiin Sen jälkeen ei käyty kyselemässä. Se oli ainoa tapa, millä mentiin, se oli velaksi syönti...[44]

Haastateltava kertoi uusintatapaamisessa, että hän ja hänen veljensä yksinkertaisesti kieltäytyivät sen jälkeen menemästä pyytämään kunnanapua. Avusta kieltäytyminen osoittaa, miten köyhäinapuun liitetty "toiseuden" osoittaminen toimi. Köyhästä ihmisestä rakennettiin mielikuva, jonka mukaan köyhää helposti voitiin verrata juoppoon eli huonoon ja kelvottomaan ihmiseen. Kertomuksesta ilmenee kahteen eri yhteiskuntaryhmään kuuluneiden henkilöiden välinen raja. Kyseinen perhe ratkaisi asian niin, että se mieluummin teki velkaa ruokakauppaan ja otti lainaa sukulaisilta kuin meni uudestaan pyytämään köyhäinapua. Velanottokaan ei perhettä auttanut välttämään pulan vaikutuksia. Laman alussa vuonna 1930, kertoja lähti isänsä pyynnöstä 16–17-ikäisenä kiertämään maanteitä, jotta ruokapula perheessä olisi helpottunut. Kotiin jäivät vanhemmat ja seitsemän sisarusta.

Köyhäinhoitokokemuksia koskeva sitaatti on peräisin vuonna 1920 syntyneen miehen haastattelusta. Kyseessä oli pientilallisen perhe. Perheenisä oli metsätyömies, joka oli myös valtion rautateillä töissä. Perheeseen kuului pulan aikana kuusi lasta. Isä oli noin pari vuotta sairaalassa, jona aikana perhe sai kunnalta kuukausittaisen avustuksen:

No, no tuota, siellä (kunnassa) siellä oli sekä että, että mukavaa suhtautumista, mutta tuota kyllä siellä oli nurjamielisyyttäkin, koska siellä oli paljolti tuota niin isäntämiehiä, jotka olivat tuota hallitsevia, niin ne tietysti kattoo, että kun kunnalla on menoja niistä ja sitten, kun perhe vielä lisääntyi, niin sekin oli niinkuin arvostelun kohteena. Muistan, että joku oli sanonut, että *ja lisäämähän taas sitä väkiä,* kun isä pääsi sairaalasta.[45]

Tämä oli kertojan tapa kuvata yleisesti, miten kunnassa avunpyyntöihin suhtauduttiin. Ainoastaan kertomuksen viimeinen lause koski kertojan perhettä. Kertoja ei itse asioinut kunnan viranomaisten kanssa, mutta kävi noin kymmenen vuoden iässä äidin puolesta asutusrahaston hoitajan luona anomassa lykkäystä perheen rakennuslainan korkomaksuihin. Siellä hänen esittämäänsä asiaan suhtauduttiin myöntävästi ja ymmärryksellä.

Kertomusten mukaan kunta yleensä kustansi köyhien tarvitseman sairaalahoidon niin kuin edellisessäkin tapauksessa. Tämän mieskertojan perhe sai kunnalta kipeästi tarvitseman pienen kuukausittaisen elatussumman sinä aikana, kun perheenisä oli hoidossa. Kunnan roolista kerrottiin yleensä asiallisesti ja myönteisesti tilanteissa, joissa haastateltavat kertoivat sairaalahoitoa edellyttäneistä sairaustapauksista. Sairaus oli vanha köyhäinavun peruste, eikä siihen sisältänyt samalla tavoin tulkinnanvaraisuutta kuin niihin tapauksiin, joissa viranomaiset joutuivat ratkaisemaan työttömyyden, toimeentulon, "nuhteettoman" tai mahdollisen "pahantapaisen elämän" välistä yhtälöä. Toisaalta kertojat toivat toistuvasti esille sen, miten harvoin sairaustapauksissa käännyttiin lääkärin puoleen, koska siihen tarvittavia varoja ei yksinkertaisesti ollut. Lisäksi lääkäreitä oli vähän maaseutukunnissa.

Naispuolinen kertoja puolestaan mainitsi, miten kunnanapua suoranaisesti torjuttiin, vaikka sitä tultiin tarjoamaan. Kertojan isä oli neljän hehtaarin tilan entinen torppari, päivä- ja metsätyöläinen. Kertoja on syntynyt vuonna 1922. Tässä tapauksessa kertoja ei osannut sanoa syytä siihen, miksei kunnanapua haluttu. Muut kertojathan liittivät pyytämiseen nöyryytystä, häpeää tai kunnian menettämistä taikka totesivat pyytämisen olleen "kova paikka". Tässä kertomuksessa kunnanavun torjui naapurissa asunut metsätyömies, jolta vaimo oli äskettäin kuollut. Miehelle oli jäänyt kolme kouluikäistä lasta. Muistitiedon mukaan kunnanapua jakaneet kaitsijamiehet olivat menneet perheen luokse ja kyselleet, tarvittaisiinko siellä apua. Siihen perheenisä oli vastannut kääntyen vanhimman pojan puoleen: "että sano, onko sulla ollut ruuan puute." Kertojan mukaan perheenisä ei halunnut ottaa apua vastaan.[46]

Avun saaminen merkitsi asianomaiselle itselleen, ettei hän tullut toimeen omin avuin. Elättäjä menetti maineensa. Samaa se viestitti

yhteisön muillekin ihmisille. Jotkut haastateltavat mainitsivat asiasta viittaamalla siihen, mitä kylällä avun vastaanottamisesta ajateltiin tai ilmaisivat asian niin, että "puhuttiin että ne syö kunnasta" tai että toiset pitivät siitä ääntä, että "mukavaa kun saa kunnasta vetää".[47] Yhteisön kunnanapua saaviin jäseniin kohdistuva mahdollinen pilkka saattoi myös vaikuttaa kunnanavun karttamiseen tai sen pyytämiseen vasta viime hetkellä.

Haastateltavia pyydettiin kuvaamaan, millainen oli lamanaikainen köyhä perhe. Useimmat kertojat mainitsivat köyhään perheeseen kuuluneen paljon tenavia ja perheen olleen "mökkiläinen", toisin sanoen tilaton. Kertojien omakuvaan köyhyydestä liitettiin tavallisesti perheenisän työn luonne, kuten metsä- tai sahatyöläisen ammatit. Seuraavassa esimerkki siitä, miten köyhyyttä määriteltiin.

> Kysymys: Kuka oli köyhä pula-aikana?
> Ainakin sellainen, joka oli naimisiss ja sill oli tenavia, sill oli mökki, minä ne asui, että suoraan sanoen niin asumakelvoton, niinkuin nykyään sanotaan helposti, niin sellainen mökki oli ja mies ja akka ja tenavia, pieniä sitten pakkas olla näitä tenavia, niin se tuota, ne oli, ne oli mun mielestä köyhiä. Kun sehän ei sitten taas sellainen yksinäinen ihminen, joka on vapaa, niin sehän ei oikein köyhäksi päässekkään kun se tyhjänä (köyhänä) lähtöö, niin se ei oo köyhä ja se kärsii itte sen mitä tuota sillä on kärsittävänä, jos on nälkää niin, se kärsii sen itte, mutta sellaiset , jolla on pieniä lapsia ja perheitä, niin se mun mielestä, ne oli köyhiä.[48]

Köyhien omakuva heijastui myös talollisten asenteista, esimerkiksi seuraavan kommentin muodossa. Siinä kerrotaan, miten 1920-luvulla köyhyyteen suhtauduttiin. Tapaus liittyi erään vuonna 1914 syntyneen isättömäksi jääneen naiskertojan kuvaukseen hyvinkin ankeasta lapsuudesta. Hänen sisaruksensa mm. sijoitettiin eri perheisiin, ja lapset joutuivat usein pyytämään ruokaa naapureilta. Häneltä kysyttiin, puhuttiinko naapureitten kesken huonosta ajasta, mihin hän vastasi, että "no sitä pidettiin niin paljon huonompana sitten köyhiä, jotta mitä niitten kanss juttelee liikaa".[49] Naapureilla kertoja tarkoitti talollisia, kun taas samassa asemassa olevien kanssa voitiin hänen mukaansa kyllä puhua.

Köyhyys ja sen ulkoiset piirteet pyrittiin mahdollisuuksien mukaan salaamaan yhteisössä, samoin kuin julkisesti tapahtuvat keinot avun saamiseksi. Esimerkiksi irlantilainen kirjailija Frank McCourt kertoo lapsuutensa vaiheita käsittelevässä omaelämäkerrallisessa kirjassaan, että 1930-luvun laman aikoihin pelättiin kerjäämistä sen häpeällisyyden ja ennen kaikkea sen ilmitulon takia.[50] Tästä syystä ei haluttu puhua köyhyydestä ainakaan niille, jotka olivat paremmassa yhteiskunnallisessa asemassa. Eräs mieskertoja toi asian osuvasti esille mainitsemalla, että "ei tietysti olisi niin tärkeää esiintyä niin köyhänä kuin oli".[51] Kysymykseen, puhuttiinko naapureiden kesken köyhyydestä, toinen naispuolinen haastateltava vastasi: "Niin, jokainen köyhempi yritti pitää omana tietonansa ja kärsiä itte tykönänsä, että ... eli sitä mukaa kuin varat riitti, joo. No, se oli niin kuin häpiää. Eikö se ollut aina niin kuin vähän häpiää, jos ei tahdo pärjätä? "[52]

Köyhyys koettiin jo itsessään jonkinlaisena häpeänä. Haastattelujen perusteella kertojien omakuvaan liittyi yleensä tapa ajatella köyhyyttä hierarkkisesti. Köyhyydestä ei haluttu puhua sen takia, että toivottiin löytyvän itseään vielä köyhempi. Tällöin pystyttiin erottautumaan edes hivenen verran köyhyyshierarkian alimmasta asteikosta. Vaikka perhe itse oli köyhä, saatettiin todeta, että paikkakunnalta löytyi vielä köyhempiä. Kääntämällä asian toisin päin pelättiin, että itse oli köyhempi kuin toinen: "Ne eivät paljon keskustelleet ja ehkä tässä oli semmoista, minä oon ajatellut sitä jälkeenpäin, että pelättiinkin ehkä sitä että jos minä olen vielä köyhempi kuin toi toinen..."[53] Köyhyyden hierarkkisuus tuli samoin esille puhuttaessa erään haastateltavan kanssa hätäaputöistä. Kävi ilmi, että erään puunjalostustehtaan työläiset pitivät varatöissä olleita ihmisiä helposti "hylkyporukkana". Laman aikana työnsä säilyttäneiden työläisten jyrkissä mielipiteissä saattaa heijastua hätäaputöistä maksettu mitättömän alhainen palkka. Ennen kaikkea käsityksissä näkyi työssä käyneen ja työttömäksi joutuneen erilainen yhteiskunnallinen arvostus. Eräs naispuolinen haastateltava kertoi, kuinka hän nuorena tyttönä joutui kunnalliskotiin sairauden takia. Laitoksessa asui myös yksinäisiä äitejä, jotka odottivat lasta. Kunnan päättäjät olivat tulleet tarkastuskäynnille ja kysyneet häneltä syytä laitoksessa oloon, minkä perusteella hän esitti: "... nehän joutui kaikki aina sinne sellaiset yksinäiset äidit, sinne kunnalliskotiin, mutta kun mulla oli vain se sairaus, niin minä olin mun mielestäni vähän niin kuin... mulla ei ollut mitään hävettävää kun minä olin vain sairas, eikä mulla ollut lapsi tulossa."[54] Tässä sekä raskaana oleva nainen että sairas tyttö olivat molemmat köyhiä. Toiseuden erottelu tehtiin köyhyyden lisäksi uuden tekijän perusteella: yksinäisen naisen raskaus oli moraalisesti syvästi tuomittava.

Kokemuksia talollisen ja työläisen välisestä rajasta

Koska lama vähensi maanviljelijöiden tuloja, monet pyrkivät lisäämään sivutulojaan ja kilpailivat vähävaraisten kanssa esimerkiksi metsätöistä. Työnantajina talolliset pyrkivät vähentämään kustannuksia rajoittamalla palkattua työvoimaa ja tekemällä itse aiemmin ulkopuolisille annettuja talon töitä. Toinen tapa säästää oli työläisten palkkojen alentaminen.[55] Pari mieskertojaa olivat katkeria maanviljelijöille, koska nämä myötävaikuttivat omalla toiminnallaan laman kielteisiin kerrannaisvaikutuksiin. Heidän kertomansa mukaan maanviljelijät lopettivat peltojensa laajennustöitä ja ojien kaivamista, jotka aiemmin olivat työllistäneet väkeä.[56] Talvella 1933 varsinkin pienten työnantajien metsätyömailta kantautui valituksia alipalkkaisuudesta kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle. Palkkatarkkailun yhteydessä todettiin ministeriön taholta, että eräillä työmailla palkkataso oli sellainen, ettei varsinkaan perheellinen työläinen voinut ansiollaan mitenkään tulla toimeen. Kunnalliset viranomaiset olivat valittaneet, että joutuivat tällaisissa tapauksissa maksamaan perheille köyhäinapua.[57] Myös muistitietoaineiston mukaan metsätöistä maksetut pula-aikaiset palkat olivat erittäin alhaiset. Tämän perusteella voidaan olettaa laman ainakin jossakin suhteessa aiheuttaneen kielteisyyttä tai katkeroitumista työläisten tavassa suhtautua talollisiin.

Käsityksiä talollisen ja työläisen välisestä rajasta kysyttiin haastatteluissa erikseen. Useimmat kertojat vastasivat tähän kertomalla, miten asia ilmeni vapaa-ajan tilaisuuksissa. Toiset kertoivat tietyistä istuma- ja seisomajärjestyksistä huvitilaisuuksissa: talolliset istuivat ja työväki seisoi oven suussa. Toiset taas mainitsivat työväen ja talollisten käyneen eri taloissa huvittelemassa. Raja ilmeni myös työs-

sä ja koulussa. Tässä esimerkissä metsätyömies kertoo talollisten ja työläisten välisen rajan ilmenemisestä lamanaikaisessa työnhaussa. Kertoja on syntynyt vuonna 1911 ja hänellä on torppariperheen tausta. Hänen vanhempiensa kotona oli yli 10 hehtaarin peltoviljelmä, hevonen ja muuta karjaa. Perheessä oli kymmenen sisarusta. Kertoja teki laman aikana metsätöitä. Kertomus sisältää kahdenlaiset tarinat:

> No siinä esimerkiksi, jotta lähti maailmalle niin kuin oli niitä, sanottiin kulkuria, kulkijoita, ei ollu työtä, mutta käveltihin paikasta toisehen ja niin tässkin aivan ympäristöss niitä oli joitakin, niin yhdesskin taloss isäntä sanoi, jotta kyllä, kyllä työväkiä saa kun roiskii seinähän velliä, velliä seinään niin kyllä työväkiä saa, jottei se muuta tarvitte sitten ja, ja tuota sekin oli likillä maantietä ja siinähän niitä kulki.
>
> Toisess paikass oli sitten, siinä ei ollu mitään vikaa, siinä toisessa paikass, kun tuli jätkä kanss taloon ja pyyti ruokaa ja tietysti sanoo kohta, jotta rahaa ei oo. Esitti asian niin kuin oli. Isäntä sanoi, että me vähäksi aikaa tonne puuliiveriin tuota pienimähän puita niin niin akka laittaa ruuan. Ei mulla nyt taas niin nälkä oo, jotta tuota mun tarvii töitä tehrä ja se lähti jatkamaan matkaa.[58]

Molemmissa tarinoissa ilmenee rajanveto talollisen ja työläisen välillä: ensimmäisessä rajan vetää talollinen ja toisessa kulkujätkä. Laman aikana metsätyöläisen palkka oli pieni. Vellin roiskuttamisen metafora viittaa siihen, että työtä oli niin vähän tarjolla ja ruoka niin tärkeä kulkujätkälle, että hänelle hyvin kelpasi pelkkä velli palkaksi. Toisessa tarinassa kulkujätkä puolestaan mitätöi työnteon edellytyksen ruuan saannille erittelemällä nälkänsä määrää. Emme tiedä, kuinka monessa paikassa hän oli käynyt ja kuinka pitkän matkan takaa hän oli kävellen tullut. Hän kuitenkin osoitti talolliselle haluavansa itse määrätä nälästään, työstään ja elämästään.

Toisaalta muistitietoaineisto samoin kuin muut tutkimuslähteet kertovat monista myönteisistä kokemuksista. Esimerkiksi maanteillä kiertäville lukuisille töitä, ruokaa ja yöpymistä etsiville kulkumiehille löytyi yleensä yösija ja jotain syötävää. Tällaiset myötämielisesti suhtautuvat talot olivat näitten nuorten kulkijoiden keskuudessa

hyvin tiedossa. Toisentyyppinen myönteinen esimerkki on usein mainittu sukulaisilta ja naapureilta saatu avustus, joko lainan, elintarvikkeiden tai vastikkeettoman avun muodossa.[59] Taitavan työläisen ammattikokemus, esimerkiksi muurarin erityistaito, saattoi toimia hyvänä yhdyssiteenä talollisten ja työläisten välisissä suhteissa ja siten madaltaa raja-aitaa heidän välillään. Ammattitaitoon ja ahkeruuteen perustuneet, pitkään jatkuneet työsuhteet toimivat ilmeisesti hyvin myös laman aikana.

Seuraava haastatteluosuus on esimerkki siitä, miten kertojan isän rakennusmiehen ja erityisesti muurarin ammattitaito edisti talollisen ja työläisen keskinäistä kanssakäymistä. Kertojan isä oli myynyt neljä hehtaaria käsittävän pientilansa ennen lamaa. Mieskertoja on syntynyt vuonna 1920. Perheessä oli laman aikana yhteensä neljä lasta.

> Kun mentiin sieltä Ketelinmäeltä sinne Peräseinäjoelle päin, niin siellä oli sellainen Hakalan talo, että siellä oli kanssa jollakin lailla meille tuttuja ne, me oltiin töissä usein... Ne oli hyviä ne oli hyviä ihmisiä kaikki. Meill ei oo oikein, meidän perhe ei oo oikein mitään jäänyt sellaista kipiää muistoa siitä, että se olis ollut hankalaa se köyhempi aika kun me oltiin niin hyvässä suhteessa. Sitten kun ne joka talo vuorollaan tarvitti, sitten kun kesä tuli niin, sitä isän ammattitaitoa, joka oli ehdottomasti ammatti-ihminen.[60]

Tämä kertomus puolestaan ilmentää toisentyyppistä talollisen ja työläisen välisen rajan madaltumista. Talollisen taustaa omaava naiskertoja on syntynyt vuonna 1904 ja hänellä oli laman aikana kaksi lasta. Kertoja meni naimisiin vuonna 1929 metsätyömiehen kanssa. Perhe menetti pulan aikana tehdyn takauksen takia kotinsa ja joutui väliaikaisesti muuttamaan toiselle paikkakunnalle. Perheen elintasossa tapahtui tuolloin huomattava lasku.

> Mutta tuota niiniin, mä muistan siellä oli semmonen perhe Myllymäessä, jossa oli kaksitoista lasta, ja tuota se isäntä oli sitten tuota mettätyömies... että kun se yks mies tienaa ja pitää elättää ne kaksitoista lasta sillä yhden miehen päiväpalkalla ...
> Kysymys: Missä se mies oli töissä?
> Se oli metsämies, teki halkoja ja kaato tukkia ja ...

Kysymys: Minkälainen tila heillä sitten oli?
Aivan pieni, aivan pieni tupa, se oli niin pieni, että se – mää sitten tuota aattelin kun tuota mekin oltiin köyhiä, mutta kun siellä oli vielä köyhempiä. Jollakin lailla niin tuota, se oli sellainen korpivaellus se Myllymäen reisu, että tuota, että siellä oppi ajattelemaan ja elämään toisella lailla. Minäkin kun olin muka talon tytär niin tuota, sitä oli toisinaan vähän niinkun korkohenkinen, mutta tuota noin niin, kyllä siellä oppi oppi niin tuntemaan ihmiset ja ottamaan kaikki kaikki ihmiset ihmisenä, köyhät ja, että se oli semmonen oikein hyvä koulu, se reissu.[61]

Kertoja koki siirtymisen turvallisesta talollisen asemasta suhteellisen vähävaraiseksi metsätyömiehen vaimoksi. Uudelle paikkakunnalle muuttamisen jälkeen hän tutustui itseään köyhempään naapuriin, jolla oli pieni tupa ja perunamaa sekä kaksitoista lasta. Jouduttuaan itse "toiseuden" asemaan kertoja osasi eri tavalla suhtautua köyhien naapureittensa elämään. Lamakokemustensa myötä hän alkoi suhtautua heihin myönteisesti. Kertomus tuo hyvin esille sen, miten sidoksissa toiseus oli taloudelliseen ja sosiaaliseen asemaan ja miten se heijastui ajatteluun sekä kanssakäymiseen.

Mieshaastateltava on syntynyt vuonna 1913. Hän on sama henkilö, joka aiemmin kertoi, miten hän 1920-luvulla nuorena poikana turhaan meni pyytämään perheelleen "kunnanjauhoja". Haastateltava joutui vuonna 1930 isänsä pyynnöstä lähtemään 16 vuoden iässä maantielle itse hankkimaan elantonsa. Hän oli poissa vuoden, jonka jälkeen hän palasi kotiin. Isä oli tilaton, ja perheessä oli tuolloin seitsemän lasta kotona. Tämä on neljäs esimerkki haastateltavien vastauksista kysymykseen talollisen ja työläisen välisestä rajasta, sen olemassaolosta, sisällöstä ja miten sitä on tulkittu:

Kyllä se raja näkyi, siis aivan minun mielestäni ja minun kokemuksestani jokapäiväisessä elämässä, siinä jo että tota siinä vaistottiin niin kun se, että se aita oli olemassa kuitenkin, vaikka kuinka koetettiin olla esimerkiksi niin kuin vertaisia. Ei siitä ei se onnistunut... Siinä aina se, siis alhaalla oleva, se tunsi sen alhaalla olevaisuutensa. Sitä mä en tiedä sitten millä lailla tunsi se rajan ehkä joskus hiukankin pienen rajan toisella puolella – sitä mä en niitä tuntoja mää en tiedä. Mutta minulla kuitenkin oli ne tunnot, että

minä olen pikkuisen huonompi, minä olen köyhempi. Minä olen yhteiskunnallisesti alemmalla tasolla.[62]

Seuraavaan tapaan tätä rajaa rikkaitten ja köyhien välillä kuvaili maanviljelijänä toiminut, vuonna 1916 syntynyt kertoja: "ne oli niin kun nöyrempiä ihmisiä, se tilaton väestö niin kun sanotaan."[63] Nöyryyden kuvaaminen vähävaraisille ihmisille erääksi tyypilliseksi piirteeksi oli osa perinteistä agraarista valtajärjestelmää ja näyttää sisältäneen jaon parempiosaisiin ja pieneläjiin. Tämän valtajärjestelmän mukaan ylemmälle kuului huolenpito alemmastaan, kun taas alemman tuli osoittaa ylemmälle nöyryyttä ja kiitollisuutta.[64]

Köyhäinapu, köyhyyden kokemukset ja selviytyminen

Edellä referoidut kertomukset osoittavat, että köyhäinapuun tartuttiin pula-aikana vasta viime kädessä, kun muita keinoja ei enää ollut. Köyhäinapu merkitsi sen saajalle mahdollisesti yhteisön huomautusten kohteeksi joutumista, mutta ennen kaikkea apuun sisältyi tavallisesti tunne siitä, että avun vastaanottaminen oli häpeällistä. Se osoitti, että henkilö ei selviytynyt omin avuin, ja lopulta kyse oli kunnian menetyksestä. Yhteisössä kunnanapu lisäsi tietoa ahdinkoon joutuneista ihmisistä ja köyhyydestä tuli entistä "näkyvämpi". Köyhäinavusta myös kieltäydyttiin ja sitä torjuttiin. Köyhänavun pyytäminen tai vastaanottaminen ei aina todellisuudessa merkinnyt häpeän tunteiden herättämistä – yhtä hyvin se saattoi herättää voimakkaita vihan tai katkeruuden tunteita köyhänavusta päättäneitä henkilöitä kohtaan. Joidenkin kertojien kohdalla vihan tai katkeruuden tunteet ovat säilyneet aina tähän päivään saakka.

Voidaan todeta, että laman aikaiset vähävaraiset ihmiset noudattivat jonkinlaista itsekontrollia suhteessa köyhäinavun pyytämiseen. Tätä itsekontrollia voitaisiin kuvata myös kiistämisen kulttuurin käsitteellä niissä tapauksissa, joissa kieltäydyttiin tarjotusta avusta tai joissa yhden kielteisen vastauksen jälkeen mieluummin otettiin velkaa kuin tartuttiin kunnan jauhoapuun.[65] Oletettavasti pyytämisen vaikeutta lisäsivät ne köyhäinavusta vastuussa olevat luottamushenkilöt, jotka suhtautuivat pyytäjiin moraalisoiden ja osoittaen heille heidän huonoutensa. Köyhänavun korvausvelvollisuus sa-

moin kuin avustussummien pienuus ja avustuksen saannin epävarmuus ovat omalta osaltaan rajoittaneet avunpyytäjien määrää. Muistitiedon kertomuksissa ei kylläkään mainita mitään mahdollisesta avun korvauksesta tai takaisinmaksuun liittyneistä huolista. Avun osittainenkin takaisinmaksaminen oli yleensä taloudellisesti raskasta ja pitkitti monen kohdalla köyhyyden kierrettä.[66] Voidaan olettaa, että korvauksen suorittaminen saattoi merkitä pieneläjille vapautumista huonommuuden leimasta; maksamalla avun takaisin he osoittivat pystyvänsä jälleen tulemaan toimeen omin voimin.

Köyhyys koettiin jo itsessään häpeällisenä asiana. Tämä on nähtävissä ainakin osassa edellä siteerattuja haastatteluesimerkkejä. Kertojien käsitykset puutteellisuudesta ja köyhyydestä rakentuivat usein hierarkkisesti toimivan ajattelutavan mukaan. Ajateltiin ja toivottiin, ettei itse kuuluisi hierarkkiseksi mielletyn köyhyyden alemmille portaille, että löytyisi toinen vähän vielä köyhempi. Siksi köyhyydestä ei juuri puhuttu, muuten kuin oman perheen keskuudessa tai samassa asemassa olevien naapureitten kesken. Köyhyyttä pyrittiin salaamaan. Köyhyyden kokeminen häpeänä on vanha ilmiö, joka tässä heijastuu maaseudun köyhyyskulttuurin yhtenä piirteenä. Häpeän pelko samoin kuin vihan ja katkeruuden tunteet ovat olennaisia tekijöitä, kun yritetään ymmärtää kertojien pula-aikaista kokemusmaailmaa ja ajattelutapaa. Kertojien omakuvaan sisältyvä ajatus köyhyyden hierarkkisuudesta koski lähinnä heidän oman ryhmänsä toiveita ja pelkoja. Samalla heidän omakuvansa heijasti toisella puolen yhteiskuntarajaa hegemonia-asemassa olevan ryhmän asennoitumista.

Maaseudun työläiset ja pieneläjät maksoivat naapurilta tai tutulta talolliselta saadun avustuksen tai lainan takaisin laman aikana yleensä työnä. Muistitiedon mukaan he halusivat usein jollakin lailla korvata myös sukulaisilta saadun avustuksen, vaikka edes usean vuoden jälkeen. Tätä pidettiin kunnia-asiana. Velan takaisinmaksu työllä nähtiin pula-aikana osana maaseudun vanhoja perinteitä ja luonnollisena maaseudun elämään kuuluvana. Maksujärjestelyyn ei sinänsä liittynyt mitään alentavaa tai vieroksuttavaa, päinvastoin työntekoa pidettiin yhtenä tärkeimpänä kunniallisuuden osoituksena. Moni työtön pieneläjä selviytyi talven yli osaksi talollisilta velaksi saaduilla elintarvikkeilla, jotka hän korvasi työllään seuraavana kesänä. Sukulais- ja naapuriverkostojen hyödyntäminen mahdollisimman pitkälle oli yksi vähävaraisten ihmisten monista ratkaisuista. Tämä oli myös keino välttää köyhäinavun anomista. Muun muassa tämän perinteen "toimivuuteen" perustui viranomaisten näkemys siitä, että maaseudun työttömyys oli toisentyyppinen ilmiö kuin kaupunkien työttömyys.[67]

Lama ja kireä yhteiskunnallinen ilmapiiri muuttivat työläisten suhtautumistapaa talollisiin yleensä epäluuloiseksi ja varovaiseksi. Ainakin ne lisäsivät työläisten kokemuksia heihin kohdistuvasta toiseudesta. Joissakin talollisten ja työläisten välisestä rajasta kertovissa esimerkeissä on nähtävissä selvä viittaus luokkarajan ylittämättömyydestä ja suhteiden kiristymisestä. Asia ilmaistiin kuitenkin epäsuorasti "vaistonvaraisena" huonommuuden tilana tai kertomalla metafora talollisen ylivallasta suhteessa kiertäviin kulkumiehiin. Ryhmien välisen rajan seurauksena monet muistitiedon kertojat kokivat olevansa huonompia ja ala-arvoisempia kuin toisella puolen rajaa olleet talolliset huolimatta siitä, kuinka he käyttäytyivät ja elivät. Silti voidaan muistitiedon esimerkein todeta, että lamanaikaista rajaa näiden kahden ryhmän välillä oli mahdollista madaltaa perinteisillä ja läheisillä työsuhteilla sekä ammattitaitoon perustuvalla osaamisella. Kertojien kokemusmaailma omakuvana ja toiseutena heijastavat pula-ajan kahtiajakautuneen maaseutuyhteisön kulttuuria sekä sen erilaisia, jopa ristiriitaisia ja vastakkaisia käsityksiä köyhyydestä.

Muistitietoaineiston haastateltavat ja käytettyjen haastattelujen päivämäärät, haastattelija GV = Gia Virkkunen.

Joensuu, Eljas, haastattelu 23.5.2001/GV
Kari, Aarre, haastattelu 22.5.2001/GV
Kauppinen, Lyyli, haastattelu 8.10.1998/GV
Myllykangas, Kustaa, haastattelu 23.5.2001/GV
Myllykangas, Vieno, haastattelu 23.5.2001/GV
Mäenpää, Hilma, haastattelu 19.9.1998/GV ja Mikko Salasuo
Pakkala, Martti, haastattelu 24.5.2001/GV
Palomäki, Aino, haastattelu 22.5.2001/GV
Piilo, Matti, haastattelut 10.10.1998 ja 28.5.2001/GV
Takala, Aatos, haastattelu 19.9.1998/GV ja Mikko Salasuo

1 Alcock 1997, 9.
2 Ritakallio 1994, 169; Kangas ja Ritakallio 1996.
3 Kortteinen 1998; Roos 1987; Vähätalo 1992.
4 Pohjola 1994, 196–97.
5 Vähätalo 1992, 69; ks. lisäksi Pohjola 1994, 297.
6 Granfelt 1998, 15–17, 44; ks. lisäksi Vähätalo 1992, 71.
7 Ks. myös Antti Häkkisen artikkeli tässä kirjassa; Parikka 1997.
8 Granfelt 1998, 15.
9 Apo 2002, 20.
10 Saarenheimo 1997, 102–103.
11 Apo 2002, 20.
12 Saarenheimo 1997, 99–100.
13 Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta olen itse haastatellut näitä henkilöitä kahteen otteeseen vuosina 1998 ja 2001. Vuoden 1998 keruu tapahtui tutkimusprojektin "Nälkävuosista pankkikriisiin – pettuleivästä leipäjonoon: Suomalaisen pulan sosiaalihistoriaa" yhteydessä. Mm. Alavus ja Ruovesi olivat projektin haastattelupaikkakuntia, koska osa työväestä sai toimeentulonsa lamaan herkästi reagoivista metsä- ja sahatöistä. Tuolloin haastateltavia oli paljon enemmän, sekä entisiä maanviljelijöitä että pientilallisia ja tilattomia. Teemahaastattelut koskivat pula-ajan vaikutusta näiden ihmisten arkielämään ja heidän selviytymiskeinojaan.
14 Kertojien kotitaustan selvittämiseksi kysyttiin mm. vanhempien ammateista, viljellyn pellon ja metsän hehtaarimääristä sekä karjan suuruudesta.
15 Peltonen 1999; Alcock 1997; Parikka 1997, 116.
16 Peltonen 1992, 127–34; Santonen 1971, 301–16; Alapuro 1994, 256–76.
17 Jouko Siipi mainitsee 1930-luvun Hämeessä elinkelpoisen tilan suuruudeksi noin 7–10 hehtaarin peltoviljelmän. Siipi 1961, 78–79.
18 Jütte 1994, 158–78.
19 Alcock 1997, 13.
20 Nielsen 1998, 245; Vammen 1998, 127.
21 Esim. Haatanen 1968, 59, 75–77.
22 Esim. Alapuro 1994, 225–32.
23 Piirainen 1974; Pulma 1987, 123–28; Tuomaala 2000, 3; Satka 1995, 82–83.
24 Urponen 1994.
25 Lehtonen ja Peltola ilmestyy 2003, 8; Hannikainen 2001, 48.
26 Haanpää, Pentti, *Jauhot.* Otava, Helsinki 1967.
27 Urponen 1994, 180–82.
28 Köyhäinhoitolaki, Ask. 145/1922, 51–57 '. Vrt. Peltola ja Lehtonen 2000, 34–41.
29 Hannikainen 2001, 48–56.
30 Siipi 1967, 112.
31 Satka 1995, 92–94.
32 Böök 1932, 65–75.
33 Satka 1995, 103–10
34 Ks. Häkkisen artikkeli tässä kirjassa.
35 Urponen 1994, 180.
36 SVT XXI, Köyhäinhoitotilastot 1926–30 ja 1931–34, 7.
37 Pulma 1987, 169; Rahikainen 1996, 513–28.
38 Knuuttila & Paasi 1995, 44, 50–53.
39 Tuomaala 2000, 5.
40 Pöysä 1997, 27–29, 136–40, 147–55.

41 Ks. myös Tuomaala 2000, 3–4.
42 Sitaattien kursivoinnit GV:n.
43 Kotiapulainen s. 1920, Ruovesi.
44 Rakennusmies s. 1913, Ruovesi.
45 Metsätyömies s. 1920, Alavus.
46 Piika/karjakko s. 1922, Ruovesi.
47 Rakennusmies s. 1913, Ruovesi; Metsätyömies, s. 1920, Alavus.
48 Metsätyömies s. 1911, Alavus.
49 Piika/karjakko s. 1914, Alavus.
50 McCourt, Frank, *Seitsemännen portaan enkeli.* Otava, Helsinki 1997, 271.
51 Tehdastyöläinen s. 1913, Alavus.
52 Piika s. 1917, Alavus.
53 Rakennusmies s. 1913, Ruovesi.
54 Piika s. 1917, Alavus.
55 Suvanto ilmestyy 2003, 10.
56 Metsätyömies s. 1911, Alavus; Rakennusmies s. 1913, Ruovesi.
57 Metsätöiden palkkoja käsiteltiin eduskunnassa. Tämän seurauksena kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö asetti joulukuussa 1934 tarkkailijakunnan metsäpalkkatarkkailun tehtävään. Palkkatarkkailun varsinainen asiantuntijalautakunta perustettiin elokuussa 1935. Kahra, Elias, Metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailu. *Sosiaalinen aikakauskirja*, XXX, 1936, 126–27; Tamminen 1935, 250–63; Waris 1945, 89–90. Kalela 1987, 162–64.
58 Metsätyömies s. 1911, Alavus.
59 Ks. myös Sakari Saaritsan artikkeli tässä kirjassa; Eenilä 1971, 141–46; Parikka 1994, 236–38; Tuomaala 2000, 4.
60 Tehdastyöläinen s. 1920, Alavus.
61 Emäntä s. 1904, Alavus.
62 Rakennusmies s. 1913, Ruovesi.
63 Maanviljelijä s. 1916, Alavus.
64 Tuomaala 2000, 8.
65 Kiistämisen kulttuurin käsitteellä tarkoitetaan sitä, miten alistettu ryhmä tai kansanosa puolustautuu ylemmän ryhmän tai yhteiskuntaluokan hegemoniaa vastaan. Ks. esim. Knuuttila 1995, 71; Peltonen 1996, 21; Pöysä 1997, 136–40.
66 Hannikainen 2001, 56.
67 Kalela 1989, 80.

Sakari Saaritsa

Riskeiltä suojaavat verkostot

Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa kriisiaikoina 1900–1950

Miten ihmiset auttoivat toisiaan kriisiaikoina ennen hyvinvointivaltiota? Kertooko tämä mitään mahdollisista selviytymiskeinoista mikäli hyvinvointivaltio romutetaan?

Kriisiaikainen turvautuminen epäviralliseen apuun on usein sivuttu mutta vähän tutkittu ilmiö Suomen historiassa. Sosiaalihistoriallisessa ja sosiaalipoliittisessa kirjallisuudessa on esitetty, että epäviralliset sukulais- ja naapuriavun verkostot ovat olleet tärkeitä vaikeina aikoina ainakin 1950-luvulle saakka. Niistä ei kuitenkaan ole tehty systemaattista empiiristä tutkimusta.

Epävirallisesta avusta on yleensä kirjoitettu osana sosiaaliturvan historiaa. Sosiaalipolitiikan tutkijoiden makrotarkasteluissa maan talouden on nähty jakaantuneen viime vuosisadan puoliväliin saakka laajaan, "perinteiseen" maataloussektoriin ja pieneen mutta kasvavaan "moderniin" teolliseen sektoriin. Modernin sektorin kriisiaikoina työväestö on voinut tällä "vakiintumattoman palkkatyön" kaudella turvautua osittaisen omavaraistalouden ja sukulaisuusverkostojen tukeen. Kehittyneessä palkkatyöyhteiskunnassa institutionalisoitu sosiaaliturva on sittemmin käynyt välttämättömäksi. Näiden "dualitaloudellisten" esitysten empiirinen pohja on ollut niukka.[1]

Sosiaalihistoriallisissa, mikrotasolta liikkeelle lähtevissä kirjoituksissa keskeinen lähestymistapa on ollut mahdollisten selviytymiskeinojen kartoittaminen ja kuvaaminen esimerkkien avulla. "Hyvinvointivaltion esihistorian" tutkimisen lisäksi on pyritty mm. vanhan yhteisöllisyyden nostalgisoinnin kritiikkiin. Epävirallista apua on usein käsitelty viittaamalla julkaistuun muistitietoon. Tuen lähteiksi on osoitettu sukulaiset, naapurit tai työläisyhteisö.[2]

Maalaisten ja kaupunkilaisten välisiin suhteisiin on kiinnitetty erityistä huomiota. Kaupunkilaiset kävivät viranomaisraporttien mukaan säännöllisesti hakemassa ruokaa maaseudulla asuvilta sukulaisiltaan keväällä 1918.[3] Muistitiedosta ja Etsivän Keskuspoliisin kuulustelupöytäkirjoista löytyy mainintoja kausiluontoisesta palaamisesta kaupungeista maalla asuvien sukulaisten luo metsätöihin tai työskentelemään ruokapalkalla 1930-luvun laman aikana.[4] Toisen maailmansodan aikana taas sukulaisuussuhteet maataloustuottajiin mahdollistivat elintarvikkeiden hankkimisen säännöstelyjärjestelmän ohi. Muistitieto viittaa myös sukulaisverkostojen tuen merkitykseen maalaisten työmarkkinoille pääsylle ja liikkuvuudelle: edeltä menneet sukulaiset järjestivät työtä ja tarjosivat tilapäismajoitusta seuraaville muuttajille.[5]

Kansainvälisessä sosiaalihistoriallisessa keskustelussa kysymys epävirallisesta avusta on usein liittynyt hyvinvointivaltion roolin sijasta kysymykseen perheen ja sukulaisuuden kohtalosta modernissa yhteiskunnassa. Lähtökohtana on vielä viime vuosikymmeninäkin ollut sosiologi Talcott Parsonsin 1950-luvulla muotoileman modernisaatioteorian kritiikki. Parsonsin mukaan ydinperhettä laajempi sukulaisuus menettää maantieteellisen ja sosiaalisen liikkuvuuden kasvun myötä aikaisemman merkityksensä. Teollisessa yhteiskunnassa ydinperhe on funktionaalisesti ylivertainen suurperheeseen nähden. Kriitikot ovat päin vastoin pyrkineet osoittamaan sukulaisten keskeisen roolin uuden työvoiman värväämisessä, liikkumisessa ja työhön sosiaalistamisessa.[6] Tutkimukset korostavat sukulaissuhteiden kestävyyttä ja uusia funktioita muuttuvassa ja epävakaassa teollistuvassa yhteiskunnassa, jossa julkinen sosiaaliturva on riittämätöntä. Lähtöyhteisö säilyy kriisiaikoina selkänojana muuttajille, ja lähtijät avaavat uusia mahdollisuuksia taaksejääneille. Marcel van der Linden luonnehtii agraarisessa ja urbaanissa ympäristössä asuvien sukulaisten keskinäistä apua erityiseksi riskien jakamisen menetelmäksi.[7]

Tämä artikkeli käsittelee epävirallista apua 1900-luvun alkupuolen kriisiaikoina maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedon kuvaamana. Ajanjakson tärkeimmät kriisit olivat vuoden 1918 sisällissota, vuoden 1927 metallialan työsulku, 1930-luvun lama sekä toinen maailmansota. Menetelmänä on kotitalouksien välisten *epävirallisten suoritteiden* ja niihin liittyvien *sosiaalisten verkostojen* analysointi.

Epävirallisella suoritteella[8] tarkoitetaan tässä yksittäisen kotitalouden rajan ylittävää rahan, tavaran tai palvelusten siirtoa, joka ei ole muodollisesti organisoitua eikä noudata virallisia normeja. Toiminta ei kuulu julkisen vallan, juridisesti säänneltyjen markkinoiden eikä järjestäytyneen kansalaistoiminnan piiriin. Kyse on myös kotitalouden jäsenten keskinäisten suhteiden ulkopuolelle jäävästä vuorovaikutuksesta.[9] Kiinnostuksen kohteena ovat aineellista ja fyysistä hyvinvointia tukevat suoritteet.[10] Tyypillisiä esimerkkejä ovat sukulais- ja naapuriapu. Keskeisiä toistuvasti esiintyviä suoritteita ovat kiertelemiseen perustuvat käytännöt kerjäläisten avustamisesta kaupustelijoiden kanssa asiointiin, majoituksen tarjoaminen, elintarvikeapu ja työpaikkojen välittäminen. Tarkoitus on tutkia, miten muistitiedossa kuvattu toiminta vastasi kriisien aiheuttamiin erityisiin ongelmiin ja mitä yleistä logiikkaa siihen voi liittää.

Vaihto, riski ja vakuutus

Perinteisen sosiologisen käsityksen mukaan ennen modernisaatiota ihmisyhteisöt perustuivat tiiviiseen paikallisten sukulaisuussuhteiden verkostoon. "Traditionaaliseen" sosiaaliseen järjestykseen yhdistetyn epävirallisen avun tärkeimpänä lähteenä olisi näin pidettävä nimenomaan paikallisyhteisöä. Näkemys on vaikuttanut paljon sosiaalihistorialliseen tutkimukseen. Myös Suomen kohdalla tutkijat ovat viitanneet epävirallisen avun paikalliseen luonteeseen.[11] Onko ajatus sittenkään loogisesti ja empiirisesti vakuuttava?

Antropologi Marshall Sahlins on esittänyt klassisen hypoteesin siitä, miten erilaiset vaihtosuhteet, sukulaisuus ja maantieteellinen

etäisyys liittyvät toisiinsa 'esimoderneissa' yhteiskunnissa. Sahlins kuvaa vaihtosuhteita jatkumolla, joka ulottuu yleisestä vastavuoroisuudesta tasapainotetun vastavuoroisuuden kautta negatiiviseen vastavuoroisuuteen. Yleinen vastavuoroisuus on altruistista vaihtoa. Siinä antamiseen liittyvä vastalahjan velvoite on toteutumisen, sisällön ja ajoituksen suhteen erittäin väljä. Tasapainotettu vastavuoroisuus taas viittaa samanarvoisiksi koettujen asioiden vaihtamiseen ilman viivettä. Negatiivisessa vastavuoroisuudessa vaihdon osapuolet kohtaavat toisensa vastakkaisina intresseinä ja pyrkivät saamaan mahdollisimman paljon mahdollisimman vähällä. Läheisimpien sukulaisten kohdalla yleinen vastavuoroisuus on Sahlinsin mukaan todennäköisintä. Sosiaalisen etäisyyden kasvaessa asteittain kohti muukalaisuutta siirrytään tasapainotetun vastavuoroisuuden kautta negatiiviseen. "Heimoyhteiskunnissa" tämä yhdistetty jatkumo liittyy maantieteelliseen etäisyyteen siten, että lähisukulaiset asuvat samassa kyläyhteisössä. Liikuttaessa kauemmaksi siirrytään kaukaisempien sukulaisten ja utilitaristisempien vaihtosuhteiden piiriin.[12]

Kriisiaikaisen avun kohdalla on kuitenkin syytä pohtia millaisten vaihtoverkostojen avulla on mahdollista suojautua riskeiltä. Suojautuminen voi periaatteessa tapahtua kahdella tavalla: Riskeille *altistumista* voidaan vähentää esimerkiksi ylläpitämällä suhdeverkostoa, joka helpottaa pääsyä useisiin eri työpaikkoihin ja vähentää näin työttömyyden mahdollisuutta. Toinen mahdollisuus on riskien kustannusten *jakaminen*. Tämä voi tapahtua eri yksilöiden välillä, jolloin resursseja siirretään enemmän kärsineiltä vähemmän kärsineille riskien toteuduttua. Kustannuksia voidaan jakaa myös ajallisesti siten, että sama henkilö tasaa resurssiensa käyttöä eri elämäntilanteissa. Tästä esimerkki on säästäminen pahan päivän varalle. Myös silloin, kun riskejä jaetaan lyhyellä aikavälillä eri yksilöiden kesken, on mahdollista, että pitkän aikavälin nettovaikutus on vain yksilöllisten kustannusten ajallinen tasoittaminen.[13]

Tärkeä riskien vähentämisen keino on *hajauttaminen*, voimavarojen sijoittaminen useisiin erilaisiin kohteisiin sillä oletuksella että kaikki eivät petä kerralla.[14] Tyypillinen esimerkki on kotitalouden tulonlähteiden monipuolistaminen. Kun ruokakunnan jäsenet hankkivat ansioita eri lähteistä, voivat yhden tulot paikata esimerkiksi toisen työttömyyden aiheuttamaa vajausta.[15] Kollektiivisesti tarkasteltuna kysymys on riskeille altistumisen vähentämisestä, kotitalouden yksittäisten jäsenten näkökulmasta taas riskien jakamisesta eri yksilöiden kesken.

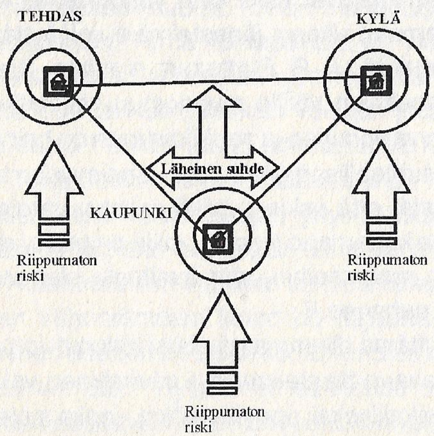
Laajempiin sosiaalisiin verkostoihin perustuvan vastavuoroisen vaihdon yhteydessä hajauttaminen merkitsee velvoitteiden verkoston laajentamista nimenomaan sellaisiin ihmisiin, joiden kohtaamat riskit ovat eriaikaisia.[16] Sosiaalisella verkostolla on hyvät edellytykset toimia vakuutuksena, jos se perustuu vastavuoroisuuteen sellaisten ihmisten välillä, jotka kokevat säännöllisiä keskinäisesti riippumattomia heilahteluja taloudellisessa tilanteessaan, ja jotka siirtävät resursseja onnekkailta vähemmän onnekkaille. Tällöin hyvänä aikana annettu lahja on mahdollista saada huonona aikana takaisin joltakulta, joka ei itse ole ainakaan yhtä pahoissa vaikeuksissa.

Epävirallisen vakuutusjärjestelmän ylläpitämisen kaksi keskeistä teoreettista ongelmaa ovat kannustinongelma ja riskien yhteisvaihtelu. Kannustinongelman ratkaisemiseksi tulee toisaalta varmistua siitä, että muut täyttävät heihin kohdistuvat odotukset hädän hetkellä ja sanktioida niitä jotka laistavat velvoitteistaan (vapaamatkustajaongelma). Toisaalta tulee huolehtia siitä, että riskit ovat jakautuneet suhteellisen tasaisesti vakuutettujen joukossa, jotta ei tapahdu jatkuvia siirtoja samoille ihmisille (haitallinen valikoituminen). Riskien yhteisvaihtelu taas viittaa ongelmaan, joka syntyy, jos eri toimijoihin kohdistuvat riskit ovat yhtäaikaisia: kun kaikki ovat vaikeuksissa samaan aikaan, järjestelmä ei voi täyttää tehtäväänsä. Kehitystaloustieteilijä J. P. Platteaun mukaan "traditionaalisissa yhteisöissä" ongelmien välille muodostuu valintatilanne. Yhdessä kylässä muiden valvominen ja sanktioiminen on helppoa ja kannustinongelma on suhteellisen pieni. Juuri läheisyyden takia on kuitenkin todennäköistä, että riskien välillä esiintyy yhteisvaihtelua. Kun yhteisö laajenee kattamaan jäseniä, joilla on pääsy riskien kannalta riippumattomiin resursseihin, yhteisvaihtelu pienenee mutta kannustinongelma pahenee.[17]

Platteaun esittämä dilemma näyttäisi helposti johtavan Sahlinsin mallia muistuttavaan tilanteeseen. Epävirallinen vakuutusjärjestelmä rajoittuu paikalliseksi apuyhteisöksi, jonka potentiaali on itse asiassa hyvin rajallinen riskien yhteisvaihtelun takia. Sosiaalihisto-

riallinen tutkimus viittaa kuitenkin mahdolliseen ratkaisuun, jonka olennainen elementti on sukulaisuuden pysyvä merkitys yleisen vastavuoroisuuden ja luottamuksen perusteena modernisoituvassa yhteiskunnassa. Tutkimus korostaa suhteiden jatkuvuutta liikkuvuudesta huolimatta ja lähtöyhteisöihin ulottuviin verkostoihin turvautumista tuen saamiseksi vaikeina aikoina. Teollistumista ja perherakennetta 1800-luvun Englannissa käsittelevässä klassikossaan Michael Anderson on esittänyt, että huolimatta lisääntyvistä kontakteista vaihtoehtoisiin viiteryhmiin (naapurit, työtoverit, saman majapaikan asukit) juuri sukulaisuus toimi pohjana keskinäiselle avulle vaikeina aikoina. Sukulaiset olivat tunteneet toisensa niin hyvin ja kauan, että saattoivat muodostaa kestäviä odotuksia toistensa käyttäytymisen suhteen myös nopean muutoksen leimaamassa sosiaalisessa ympäristössä.[18]

Esitetyn perusteella on mahdollista muotoilla epävirallista apua teollistuvassa yhteiskunnassa koskeva hypoteesi, joka eroaa paikallisuutta painottavasta näkemyksestä. Silloin kun ajatus sukulaisuuden kestävyydestä vastavuoroisuuden perustana on pätevä, liikkuvuuden tuloksena osittain toisille paikkakunnille ja eri ammatteihin hajautuvat maalaisperheen jäsenet muodostavat verkoston, jolla on itse asiassa erityisen hyvät edellytykset toimia vakuutuksena. Riskien yhteisvaihtelu pienenee, mutta sukulaisuus ratkaisee insentiiviongelman (kuvio 1).

***Kuvio 1.* Riskeiltä suojaavan vaihtoverkoston malli.**

Ajatus sopii lähiyhteisön korostusta paremmin kuvaamaan kirjallisuudessa usein mainittua kaupungissa ja maaseudulla asuvien sukulaisten vuorovaikutusta, jossa palkkatyössä olevat sukulaiset järjestävät maalta tuleville työpaikkoja ja asuntoja ja maataloustuottajat järjestävät kaupunkilaisille elintarvikkeita markkinoiden ja säännöstelyjärjestelmien ohi. 'Modernisaatioon' liittyvä alueellisen ja sosiaalisen liikkuvuuden lisääntyminen ei myöskään enää näyttäydy vain 'paikallisyhteisöjen perinteistä moraalitaloutta' rapauttavana voimana vaan potentiaalisesti yksilöiden selviytymismahdollisuuksia *parantavana* kehityksenä: liikkujat muodostavat sillanpääasemia uusiin ympäristöihin.

Mallin toimivuus on tietenkin jo periaatteessa monin tavoin ehdollista. Toimijoiden välisen etäisyyden ja käytettävissä olevien keinojen on tehtävä resurssien siirto mahdolliseksi ja kannattavaksi. Eri toimijoihin kohdistuvien riskien on myös todella oltava keskinäisesti riippumattomia.[19] Etenkin tämä ehto voi vaikuttaa ongelmalliselta, kun kyse on kansallisista tai globaaleista kriiseistä. Sellaistenkin kohdalla esiintyy kuitenkin merkittävää alueellista ja sosiaalista eriaikaisuutta ja eriarvoisuutta. Lähestymistavan mielekkyys on viime kädessä empiirinen kysymys.

Tapaus Kellokoski

Kellokoski sijaitsee Uudellamaalla Tuusulan kunnassa, noin 50 kilometriä Helsingistä pohjoiseen. Se ei oikeastaan ole erillinen kylä vaan maalaiskylien ympäröimän vanhan teollisuusyhteisön muodostama asutuskeskittymä. Kellokosken kartanon yhteyteen perustettiin rautaruukki vuonna 1795. Laitos sai lopullisen muotonsa 1890-luvulla, jolloin se tuli Carlanderien suvun omistukseen. Kellokoskelle siirrettiin tällöin Kemiössä toimineen Björkbodan Tehdas Oy:n koneet ja varastot. Mukana seurasi myös satakunta ruotsinkielistä työntekijää, jotka muodostivat aluksi enemmistön noin 120 henkeä käsittäneestä työvoimasta. Ensimmäiseen maailmansotaan mennessä työntekijämäärä kasvoi 160 henkeen. Tehtaasta kehkeytyi tiivis paternalistinen yhteisö kulttuuri- ja sosiaalisine palveluineen. Työntekijät asuivat pääasiassa tehtaan omissa kasarmimaisissa asuintaloissa, joten työnantaja hallitsi myös monien työnteki-

jöiden asumista.[20]

Sotien välisenä aikana muun muassa työkaluja ja rakennusheloja valmistaneen tehtaan tuotevalikoimaa laajennettiin ja tuotantoa koneistettiin. Se oli 1900-luvun puoliväliin saakka kunnan suurin työnantaja. Työntekijämäärä kasvoi 1930-luvun aikana 180 hengestä 250 henkeen. Työsuhteet olivat usein pitkiä. Vuonna 1962 pidetyssä tehtaan 75-vuotisjuhlassa 108 henkilöä palkittiin vähintään 20 vuoden ja 45 henkilöä vähintään 30 vuoden yhtämittaisesta palvelusta. Osa työntekijöistä oli jo kolmannen polven ruukkilaisia. Lisää työvoimaa värvättiin kuitenkin jatkuvasti kasvun myötä ympäröivältä maaseudulta. Sota-aikana tehdas toimitti tavaraa armeijalle. Tehdas myytiin Fiskarsille vuonna 1962 ja ajettiin alas 1970-luvulla.[21]

Pienviljelys laajeni seudulla voimakkaasti vuonna 1912 toteutetun Kellokosken kartanon maiden jakamisen myötä. Torpparien aloitteesta neuvotellun sopimuksen nojalla valtio osti kartanolta 2 700 hehtaaria maata. Maa-ala ylitti huomattavasti maanvuokraajien hallinnassa olleen alueen, ja sille asutettiin suuri joukko uusia pienviljelijöitä etupäässä Tuusulasta ja Uudeltamaalta mutta myös mm. Hämeestä ja Viipurin läänistä. Kaiken kaikkiaan entisistä kartanon maista muodostettiin 131 viljelystilaa ja 43 asuntotilaa; alueella oli vuonna 1910 ollut vain alle 40 torppaa. Asutusta toimittaneen komission ehdotuksen perusteella uusille viljelystiloille annettiin noin 8 hehtaaria viljeltyä tai viljelyskelpoista maata, kotimetsää ja osuus 786 hehtaarin yhteismetsästä. Asutustilalliset saivat vain kaksi hehtaaria maata. Sopimuksen mukaan pienviljelijät olisivat olleet tiloilla valtion vuokramiehinä vielä 38 vuotta. Vuokra-aikana tilojen hallintaoikeutta rajoitettiin muun muassa metsänkäytön ja tilojen jakamisen osalta. Vuonna 1928 tilat lunastettiin asukkaille uudemman asutuslain nojalla ja yhteismetsä jaettiin.[22]

Pienviljelijä- ja tehdastyöläisväestön välillä oli runsaasti liikettä ja vuorovaikutusta. Vaikka Kellokosken kartanon jaon tuloksena syntyneet tilat eivät olleet vuosisadan alun maareformien tuottamista "itsenäisistä" pientiloista pienimpiä – vuoden 1918 sodan jälkeisessä "torpparivapautuksessa" muodostettujen tilojen keskimääräinen peltoala oli 4,8 hehtaaria[23] – oli sivuansioiden tarve varsinkin suuremmissa perheissä ilmeinen.[24] Paikallisissa oloissa työtä tarjosi usein juuri Kellokosken tehdas. Tehtaalla oli vetovoimaa laajemminkin. Sen lisäksi, että pientiloilta tultiin tehtaalle töihin, saattoivat tehdastyöläiset ostaa pientiloja lähiympäristöstä. Joissain tapauksissa siirtymien teollisuusyhteisöstä maaseudulle liittyi lakkoihin tai yksityisiin konflikteihin tehtaalla.[25] Tehtaalta ja pientiloilta lähdettiin myös Helsinkiin. Ihmisten liike merkitsi sosiaalisten verkostojen muuttumista.

Analyysin kohteena on muistitietoaineisto, jota varten on haastateltu 37 Kellokoskella 1900-luvun alkupuolella asunutta ihmistä. Aineisto jakautuu syntytavan mukaan kolmeen pääryhmään: vuosina 1998–2000 tekemiini haastatteluihin (10 henkeä), Tuusulan museon vuonna 1991 järjestämien haastattelujen litterointeihin (9 henkeä) ja Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen lukuvuoden 1982–83 kenttätyökurssin materiaaleihin (24 henkeä). Aineistoon lukeutuu myös yksi Kansan Arkistosta löytynyt haastattelu vuodelta 1983. Vanhin haastateltava on syntynyt 1895 ja nuorin 1940. Aikaisemmin tehdyt haastattelut ovat tavoittaneet varhemmin syntynyttä väkeä. Eniten haastateltujen joukossa on 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä (12) ja 1920-luvulla (13) syntyneitä. Naiset ovat enemmistönä kaikissa aineistoryhmissä paitsi Tuusulan museon haastatteluissa. Yhteensä aineistossa on 23 naista.[26]

Haastatellut voi luokitella myös sen mukaan, asuivatko he Kellokosken seudulla ollessaan tehtaan asunnoissa, maaseudulla vai molemmissa ympäristöissä. Vain tehtaalla asuneet 17 henkeä muodostavat suurimman ryhmän. Perhetaustaltaan ruukkilaisia oli haastateltujen joukossa kuitenkin vain kahdeksan, joten monet olivat muuttaneet tehdasyhteisöön toisilta paikkakunnilta. Haastatelluista 11 taas oli asunut Kellokoskella ollessaan sekä tehtaalla että sitä ympäröivällä maaseudulla, ja kahdeksan pelkästään maaseudulla. Luvut ilmentävät ihmisten liikettä erilaisten sosiaalisten ympäristöjen välillä. Liikkuvuuden ja paikallisuuden ylittävien suhteiden tärkeyden vuoksi tarkastelussa on jatkuvasti mukana kuvauksia myös muilta seuduilta kuin Kellokoskelta. Haastatelluista 14 oli itse ollut jossain vaiheessa työssä tehtaalla, kun taas 23 ei ollut työskennellyt siellä lainkaan. Jälkimmäisiin lukeutuvat maatalousväestön lisäksi myös työtä tehdastyöläisten kodeissa tehneet naiset.

Analyysissa on keskitytty konkreettisia yksittäistapauksia koskeviin muistelmiin, jotka on erotettu yleistävää historiallista tietoa ja

”kansanomaisia historianselityksiä” sisältävästä muistitiedosta.[27] Hajallaan aineistossa esiintyviä kuvauksia on käytetty indikaattoreina kriisien, suoritteiden ja sosiaalisten verkostojen suhteista. Tulos ei luonnollisestikaan ole ehdottoman ”tosi” tai edustava kuvaus. Jo ”verkosto” itsessään on tutkijan valitsema metafora, jonka avulla tämä mallintaa sosiaalista tietoa ja esittää siitä tulkintoja.[28] Erilaiset tutkimusinstrumentit ja aineistot tuottavat erilaisia verkostoja. Haastatteluaineistojen on esimerkiksi katsottu antavan paremman kuvan siitä, minkälaisina verkostot ovat ilmenneet ihmisille pitkällä aikavälillä kuin siitä, minkälaisia lyhytaikaisia verkostoja rajatuissa tilanteissa voi syntyä.[29] Muistelukerronta on kuitenkin kerrontahetkessä tapahtuvaa, sosiaalisesti merkityksellistä, tilannesidonnaista toimintaa, jonka sisältö on altis muutoksille.[30] Ihanteellista olisikin kyetä vertaamaan erilaisten tutkimusinstrumenttien antamia tuloksia. Validiteetin lähteenä toimii tässä lähinnä havaintojen yhteensopivuus aikaisemman teoreettisen ja empiirisen kirjallisuuden kanssa. Tulokset koskevat viime kädessä vain muistitietoa.

Sisällissota

Vuoden 1918 kriisin olennaisia ulottuvuuksia selviytymisen kannalta olivat elintarvikekysymys ja väkivalta. Elintarvikkeiden kannalta keskeiseksi muodostui jako niihin, jotka tuottivat ruokaa itse, ja niihin, jotka olivat riippuvaisia markkinoista. Tuonnin katkeaminen, huono sato, konfliktin aiheuttamat häiriöt ja inflatorinen rahapolitiikka nostivat voimakkaasti hintoja. Säännöstely oli tehotonta. Hinnat ja salakauppa kiristivät maataloustuottajien ja työväestön välejä: edelliset menestyivät ja jälkimmäiset kärsivät.[31] Viljatilanne oli pahin sisällissodan jälkeen kesällä 1918. Kuolleisuus oli kuitenkin suurinta vankileireillä. Myös taistelut olivat niittäneet satoaan, ja moni perhe oli vailla isää.[32] Jälkiselvittelyvaiheessa vangituksi tai teloitetuksi tulemisen uhka oli keskeinen osa hävinneen osapuolen kriisikokemusta. Tässä suhteessa olennainen raja kulki punaisen ja valkoisen ”leirin” välillä. Jako oli osittain sama kuin jako elintarvikkeiden kuluttajien ja tuottajien välillä.

Sodan aikana Tuusulan jakautuminen radanvarren teollisuustaajamiin ja ympäröivään maaseutuun sai uusia latauksia. Teollisuuspaikkakunnat toimivat punakaartin tärkeimpinä tukialueina. Elintarvikkeiden pakko-ottoja toimitettiin maaseudulla, ja tuottajat pyrkivät piilottamaan tavaransa. Alueen väestöä osallistui sotatoimiin, ja poliittisia murhia tapahtui. Keski-Uudenmaan punaisia kaatui tai ammuttiin erään arvion mukaan 92 henkeä. Yhteensä 45 miestä ja 3 naista teloitettiin. Luku ei ollut valtakunnallisesti suuri, mutta ylitti Uudenmaan keskiarvon. Vankileireille joutui 700 tuusulalaista, joista 81 kuoli.[33] Kellokoskea on kuvattu suhteellisen rauhalliseksi ennen taistelujen alkamista. Sodan aikana punakaarti piti esikuntaansa tehtaalla. Erään arvion mukaan 6–7 tehtaalaista kuoli sodassa ja kymmenkunta vankileireillä. Ainakin yksi teloitettiin. Puhdistukset ja tappiot eivät ilmeisesti olleet läheskään samaa luokkaa kuin esimerkiksi läheisessä Jokelassa. Selviytyminen oli silti vaikeaa niille perheille, joiden ainoa työssäkäyvä jäsen oli kuollut. Tehtaan johto ei ainakaan joissain tapauksissa suostunut ottamaan punaisten puolella olleita takaisin töihin, mikä merkitsi työttömyyden lisäksi myös tehtaan asunnon menetystä ja lähtöä muualle.[34]

Muistitietoaineistojen vuotta 1918 koskevissa kuvauksissa erityispiirre ovat valkoisesta terrorista ja sodan poliittisista jälkipuinneista selviämiseen liittyvät suoritteet. Niihin liittyy seitsemän kuvatuista 16 suoritteesta. Kysymys on lähinnä tuttavuuteen tai sukulaisuuteen perustuvasta tuesta, jossa joko yritetään auttaa toisia samalla puolella konfliktissa olleita tai ylitetään poliittisten leirien raja.

Kahdessa tapauksessa vangille toimitetaan apua. Kellokosken tehtaan valaja on joutunut Helsinkiin vankileirille, ja tytär käy säännöllisesti sujuttamassa tälle ruokaa, kun miehiä viedään työhön. Suojeluskuntalaiset pahoinpitelevät. Isä on lihava ja ”isoruokainen”, leirin riittämätön ravinto saa sairastamaan. Sukulaisapu toimii kuitenkin myös vankileirin sisällä:

> Mutt sielläkin oli onneks mun äitin veli ett pääsi sinne keittiön puolelle niin ne salaa öisin ruokki sen ku se makas siellä kivilattialla tiedottomana ni... kuumeessa ni... ni ne sai sen pelastettuu siitäkii.[35]

Maalaiskylässä toisella eteläsuomalaisella paikkakunnalla taas yhden haastateltavan sukulaiset piilottelevat ihmisiä valkoisilta sotaa

välittömästi seuraavan teloitusaallon aikana.[36]

Muissa jälkiselvittelyä koskevissa kuvauksissa hyödynnetään punaisten puolella olleiden suhteita valkoisiin tai viranomaisiin. Yhdessä tapauksessa valkoinen sukulainen käy hakemassa vangitun pois:

> [...] ja siel Hennalan kasarmil [...] joka aamu vietiin sitte montun reunalle niit miehiä ja... sitte yks aamun siel oli [...] semmonen niitä päämiehiä kysyny että onks kukaa semmonen mies joka osaa tehdä lasityötä. No isä ku oli ollu jo rakennuksil ni se... niin sillälailla se sitte pelastu siitä ja sit sen veli, joka kuulu valkosiin ni se meni hakemaan sen sitte sieltä. Sillon oli semmonen tyyli että jos joku valkonen meni takaamaan, ni sai pois sitte vankin. Ja sillälailla se pelastu sitte. Siitä kapinajutusta.[37]

Toisella paikkakunnalla ollut kuvailee sitä, kuinka suhteet erilaisiin viranomaisiin auttoivat sukua. Haastateltavan poliittisesti aktiivinen äiti jätetään valkoisten seulonnan ulkopuolelle:

> Isä oli kaks vuotta reisussa. Kun se sitte kiinni saatiin sil pantiin elinkautinen tuomio ja... kansalaisluottamus ainaiseks ja... tämmösiä, mut äitil ei ollu nimeekää, ku se oli nimismiehen tuttu, niin sil ei ollu nimeekää ollenkaan, se istu siellä ja varto kun kaikki oli tuomiolla käyny ja sitte tulee kysymään että "kukas tää sitte on tämmönen?".[38]

Ruotsinkielisten keskinäinen solidaarisuus taas auttaa tarinan mukaan isoisää kiertämään elintarvikeottoja:

> [N]ääs se oli hirvee nälkä silloin. Kun... jos kenen laarin pohjal oli jotakin, niin sieltä sitte otettiin, ja suojeluskuntalaiset oli sitte.... Mutta kun tää oli semmonen sekanen kylä, että... ne, tääki oli ruotsalainen perhe tää minun vaari. Ja, ja se kyläpäällikkö sitte joka kävi kaiken pahan perille viemäs ni, se oli ruotsalainen perhe. [...] Se kysy sitte että kuinka paljon meidän laaris on ruista. "En mää vaan tiedä" sano, tää vaari kerto sitä sitte että kuinka hän sanoi että, "tuu sää mittaamaan", et ei hän oo mitannu. Mut ei se koskaa tullu meidän ruislaaria kattomaan ja se oli kyllä monen kerjäläisen... se ol, se oli se.[39]

Eräs saman kylän isäntä taas hakee paikalliselta asemalta vangittuja ja työntekijöitään töihin ja laskee yöksi kotiin, mutta nämä joutuvat palaamaan, kun asiasta tehdään ilmianto.

Muuhunkin kuin suoranaiseen piilotteluun liittyvästä majoituksen tarjoamisesta on mainintoja. Kahden haastateltavan äidit ovat joutuneet lähtemään Kellokosken tehtaalta "väärän värin" vuoksi lasten ollessa pieniä. Toisen isä oli kuollut ja toisen vankileirillä.

> Ja oli simmonen paikkakunta ettei porvarit ei ottanu työhö sinne tehtaalle miss isä oli ollu...näytettiin vaan käsillä... sormilla ett on punikin väkee. [...] Se joutu sit ne heitti sitte tehtaan asunnoista ulos ja...[40]

> Olisko se ollut vuoden 1918 jälkeen, kun me jouduttiin muuttamaan pois tehtaan huoneista. Lesket kai joutu muuttaan pois, ja me asuttiin sitten yhden maalaistalon salissa.[41]

Edellisessä tapauksessa äiti lähtee Helsinkiin töihin ja laittaa kolme lastaan Kellokosken maaseudulla asuvien isovanhempien hoidettavaksi tuoden näille viikonloppuisin ruokaa. Jälkimmäisessä tapauksessa taas perhe asuu vähän aikaa ilmeisesti äidin sisarusten luona maaseudulla ja saa myöhemmin palata tehtaalle, josta äiti ja sittemmin tytärkin saavat työtä. Toisella paikkakunnalla isättömälle perheelle tarjotaan suojaa, ja lapset ruokitaan.[42]

Myös elintarvikeavusta on mainintoja. Erään haastateltavan isän veli oli jäänyt isännäksi taloon, josta isälle oli annettu vain mäkitupa. Vuosi 1918 oli jakanut perheen eri leireihin niin, että vangitsemisen vuoksi isättömäksi jääneelle veljen perheelle ei haluttu antaa apua. Isän äiti onnistuu kuitenkin rikkomaan kieltoa:

> S: Entäs tota, oliks sitte sellasta että perheet olis auttanu toisia perheitä pula-aikana?

> H: No ei. [...] Ei meillä, ei meillä ainakaan... no äiti on kyl kertonu silloin ku oli se kapina että isä oli vankilas ja sitte se oli aika, tietysti silloin sen kapina-ajan pois ja.... niin silloin sen isän äiti ku asu siin ruotimuorina siin talossa niin, silloin se äiti oli kuulemma joskus tuonu esliinan alla piiloss emännält [naurahtaa] lämpimäisiä meille kotiin. Että etä sillä lailla se... Mut ei siin ollu paljon semmosta, ei ainakaan meijän perhees ollu että olis.... oikeestaan ne kaikki naa-

> purit oli aika tiukoil sillä lailla ettei... ei niilläkän liikoja ollu. Ainoa oli tää talo missä olis ollu aika paljon mutta, sieltä kun ei sitte herunu niin mitään...[43]

Lainaus viittaa paitsi erilaisissa asemissa olevien ihmisten tavoittamisen tärkeyteen – mäkitupalaisnaapurit eivät voi auttaa, koska ovat yhtä pahassa tilanteessa – myös siihen, ettei sukulaisuus mitenkään automaattisesti johtanut leirirajan ylittämiseen. Nimenomaan sitä, että päätalosta *ei* saada apua ja asenne veljeen on poliittisista syistä kova, kommentoidaan haastattelussa runsaasti. Tämä viittaa siihen, että tilannetta pidettiin poikkeavana ja odotusten vastaisena. Isän veli kuitenkin takasi tämän ulos vankileiriltä.

Kellokosken tehtaalla taas toimihenkilöperhe joutuu turvautumaan maata viljelevien sukulaisten apuun.

> Täällä oli punakaarti, isäni ei siihen kuulunut. Hän oli ainoa virkamies tehtaalla, mikä sai sitten hoitaa koko tämän puulaakin. [...] Tapahtumat eivät mitenkään vaikuttaneet perheen isän työoloihin, palkkaukseen, sosiaalisiin etuihin eikä perheen asunto-oloihin, mutta ruoka oli puutteellista, mutta meillä oli paljon sukulaisia maanviljelijöinä Mäntsälässä ja Ohkolan puolella, että sieltä me sitten saatiin.[44]

Kaksi kuvausta koskee kerjäläisyyttä: lapset, toisessa tapauksessa naapurista, hakevat ruokaa maatalosta.[45] Kaksi muuta taas kertovat tapauksista, joissa apua ei ole annettu. Ne osoittavat, ettei auttaminen ole kuvauksissa mikään itsestäänselvä normi, ja että asetelmaan liittyi vallankäyttöä.

> Ja yhden kerran muistan semmosen kun... kaks naista tuli sitte ovelle ja ainahan se mummu sen leivän anto kun joka tuli niin kyl se sen leivän aina anto. Ja mut sitten nää rupeskii sitte sanoon, ennen, ku saivat oikein, näkivät että leipää oli sitte siinä jäähtymäs tuvassa ja... "Nythä tultii semmoseen paikkaan", sano mamit että ku, "näin paljo leipää, nyt on jo pakko antaa!" "Eikä o", sano mummu. "Ens kerran lähdette nyt ilman leipää", että [naurahtaa] hän on antanu ja nytki antais mut ei tommosel puheel. Että täytyy tietää että leipä... on pyhä. [naurahtaa].[46]

> Vuonna 1918 tuli se kapina [...] ja silloin oli sitten se vankilakausi, se oli kauhea se vuosi 1918. Kun mekin oltiin semmoisissa suurissa taloissa perheompelijana, niin vankeja kun pääsi Riihimäeltä pois, niin nehän kulki siellä taloissa pyytelemässä leipää. Siinä [...] talossakin [...], oltiin oltu kuukausi töissä ja sinne tuli yhtenä aamuna kaksi semmoista vankia jotka olivat ihan kuin luunahkoja. He pyysivät emännältä leipää, koska eivät olleet syöneet moneen vuorokauteen. Emäntä sanoi, että heillä ei ole varaa antaa leipää ja silloin minuun ensimmäisen kerran teki kauheeta se kurjuus, mikä oli vangeilla. Kun minä tiesin, että aitan katossa oli varras täynnä leipää. [...] Ei yhtä leipää antanut vangeille. Silloin minä muutuin vähän työväenmieliseksi.[47]

Yhdessä kuvauksessa myös työpaikan välittäminen liittyy sisällissodan jälkeiseen tilanteeseen. Haastateltava isä, Kellokosken tehtaan työmies, ei saa vapauduttuaan palata entiseen toimeensa :

> No ne oli sieltä jo ku se vapautettii... ennen ku se vapautettiin, ni ne oli sielt tiedottannu tehtaalle ett jos se otetaan takasii sinne... Ne sano et ei tuu kysymykseen![48]

Seurauksena on työnhakua ympäri maata. Lopulta isä saa Helsingistä työtä Elannolta. Haastateltava selittää asian poliittisilla verkostoilla: Elannossa oli "niit entisii demaria, jotka oli kuitenkin vuonna kahdeksantoista olleet työväenmiehiä", jotka hommasivat isän työhön.

Sosiaalisiin verkostoihin turvautumisen ja erilaisten sosiaalisten ympäristöjen tavoittamisen näkökulmasta vuotta 1918 koskevassa muistitietoaineistossa korostuu sekä leirijako punaisiin ja valkoisiin että sosiaalinen jako maata viljelevään ja muuhun väestöön. Edellisen rajan ylittäminen oli tärkeää poliittisista vaikeuksista selviytymiselle, jälkimmäisen taas elintarvikkeiden saannin ja majoituksen löytämisen kannalta. Yleisimmin kyky ylittää strategisia rajoja perustui sukulaisuussuhteisiin. Tämäkään ei kuitenkaan ollut itsestäänselvää. Varsinkin ne, joilla ei ollut hyödyllisiä suhteita, joutuivat syrjinnän, nöyryytyksien ja valikoinnin kohteiksi.

Työtaistelu

Keväällä 1927 Turusta alkanut lakko johti yli puoli vuotta kestäneeseen valtakunnalliseen työmarkkinakonfliktiin, jonka pohjana oli metallialan työnantajien 21.5. aloittama koko teollisuudenalaa koskenut työsulku. Ammattiliittojen järjestövoiman ja resurssien kasvu 1920-luvun puolenvälin jälkeen sekä runsas kansainvälinen tuki mahdollistivat pitkän ja laajan yhteenoton. Työntekijöiden lakkokuntoa paransi myös mahdollisuus hakeutua muihin töihin nousukauden aikana. Työtaistelun piiriin kuului lopulta yli 9 000 työntekijää ja 53 metallitehdasta, joukossa myös Kellokosken tehdas.[49] Työnantajat pyrkivät hajottamaan työntekijöiden rivit "perumalla" sulun monilla tehtailla, mutta edellyttämällä työhönpalaajilta suostumista sanelluihin ehtoihin, usein myös "kommunistisen" ay-toiminnan tuomitsevan paperin allekirjoittamista. Lakon jatkuessa työnantajat pyrkivät murtamaan sitä yrittämällä estää Helsingin rakennustyömaita palkkaamasta sulunalaista työvoimaa, mitä työväenlehdet pitivät yrityksenä "tappaa nälkään" jo työpaikkansakin menettäneet sulkulaiset. Marraskuussa ryhdyttiin metallialan työnantajaliiton kehotuksesta häätämään työntekijöitä tehtaiden asunnoista. Yhteensä 1 289 perhettä joutui ulos kodeistaan. Häädöt toimeenpantiin myös Kellokoskella.[50]

Suojeluskuntalaiset ja viranomaiset olivat vielä sisällissodan jälkeisinä vuosina pidättäneet Kellokoskella Suomen Metallityöväen Liiton (SML) organisaattoreita ja kieltäneet ammatillisen Teollisuusneuvoston iltamia kommunismisyytösten nojalla. Kohti 1920-luvun loppua ammatillinen järjestäytyminen tehtaalla alkoi kuitenkin edetä, ja järjestäytymisaste kohosi noin 50 prosenttiin. Keskituntipalkat olivat ennen sulkua maan kärkitasoa.[51] Sulun aikana SML:n lakkoavustuksia haettiin polkupyörällä Helsingistä. Tuusulan köyhäinhoitolautakunnan, kunnanvaltuuston tai kunnallislautakunnan pöytäkirjoissa kriisi ei näy mitenkään. Rikkureiden osuus kokonaistyövoimasta oli noin 35 prosenttia. Häätöjen kohteeksi joutui SML:n tietojen mukaan kaiken kaikkiaan 38 perhettä.[52] Häädöt kestivät marraskuun lopulta joulukuun puolenvälin yli. Sen jälkeen valtakunnallinen konflikti päättyi ja työväki palasi tehtaalle.[53]

Vuotta 1927 koskevassa aineistossa korostuu tilapäismajoituk-

sien hankkiminen häätöjen ajaksi ympäröivällä maaseudulla tai Helsingissä asuvien sukulaisten ja tuttavien luota. Seitsemän kymmenestä kuvatusta suoritteesta koskee majoittamista. Maaseudulle mentiin neljässä kuvauksessa.

> [M]e oltiin mun tädin luona sitte sillon kuitenki ku oli maalaistalo ni...[54]

Yhden kuvauksen perusteella maalaistaloon majoittunutta perhettä oli myös ruokittu talven aikana.[55] Yhdessä tapauksessa taas haastateltava oli lähtenyt lakon ajaksi Helsinkiin töihin. Koko perhe oli asunut serkun luona.[56] Erään perheen osalta häätöön liittyy kaksi majoitusta, toinen tuttujen luona maalaistalossa Kellokoskella, toinen sukulaisten luona Helsingissä:

> [...] Niin oli hyvin katos ku oli [perheen äidillä Helsingissä SS] neljä veljee ja yks sisko ni nehän piti ku kukkaa kämmenellä! [naurahtaa][57]

Suoritteeksi on laskettu myös erään haastateltavan pienviljelijäisän tehtaalla työskentelevälle veljelleen esittämä lupaus elintarvikeavusta:

> [...] Ja... isän veli, kaikki nuorin veli, tuli illalla töistä neljän aikaan ni mun isä pysäytti sano sille et kuule että, ku huomenna alkaa tehtaan lakko ni älä sitten vaan mene töihin. Että minä ja isä... ruokitaan sinut kyllä, saat ruuan meiltä, me autetaan sua mut älä mene. Etä ku meidän suvust on kolme miestä tapettu [vuonna 1918 SS] ni älä mene sinne nyt.[58]

Isän veli oli kuitenkin tarinan mukaan mennyt rikkuriksi. Haastateltava kertoo, että tapahtuman jälkeen isä ei ollut enää koskaan puhunut veljelleen. Hän korostaa häädöistä kertoessaan "suurta solidaarisuutta" pienviljelijöiden ja työläisten välillä: "kaikki" pienviljelijät osallistuivat työläisten auttamiseen. Kaikki kuvaukset eivät kuitenkaan ole näin harmonisia. Vuoden 1927 yhteydessä kerrotaan myös siitä, kuinka tehdastyöläisten vaimot lähtevät kerjäämään pienviljelijöiltä elintarvikkeita:

H: Joo no tuota, kyllä se oli siin oli semmonen juttu että siel tuli... tehtaalaisten rouvia tuli tänne ja... ronkas meidän kasseja tai jauhoja. Ja ne saivat jotku, ja jotkut ei. Kyl siit semmosta oli, semmosta...aika nöyryyttävää noitten... siin mieles että... tehtaalaisen rouvat sielt tulivat täältä vähän niinku... alta kulmien hakemaan...leipää.
[...] S: Mut et periaatteessa kuitenki annettiin jos oli, vai?
H: No... riippuu niin paljo aina yksilöstä. Mutta kyllä noin yleensä, kellä oli ni jonkun verran antoivatki sitte, jauhoja ja... leipää ja... muuta.[59]

Kuvaukseen liittyy paitsi kysymys erilaisten sosiaalisten ympäristöjen tavoittamisesta, myös kysymys avun valikoivuudesta ja ehdollisuudesta sekä siihen kytkeytyvästä vallankäytöstä. "Nöyryytyksen" voi tulkita viittaavan yhteisöllisen, sosiaalisia identiteettejä kuvailevan kerronnan tasolla samassa ja eräissä muissa haastatteluissa kuvattuun jännitteisyyteen pienviljelijöiden ja tehtaalaisten välisissä suhteissa.[60] Avustamisen ja identiteetin teemat nivotaan yhteen seuraavassa yleistävässä kuvauksessa:

H: Niin ja sitten täällä oli sellainen ero, että maalaisilla oli raskas työ ja karjanhoito, niin ne ei joutaneet oikein kotia laittamaan ja hoitamaan – vaikka niillä oli kyllä varma toimeentulo ja leipä. Mutta sitten tehtaalaiset, niillä oli jo herrasväkeä.
JK: Heidän kotinsa olivat sitten hyvin sisustettuja...
H: ... ja siistiä. Siistiä oli kaikilla. Maalaisillakin. Mutta sitten tuli lakko... [...] Sitten tehtaalaiset lähtivät hakemaan maitoa ja voita ja saivat – kun niitä torpparien lapsia oli osa tehtaalla töissä, niin ne oli sukua.[61]

Ainakin kolmessa muussa haastattelussa viitataan saman suuntaisesti määriteltyyn eroon tehdastyöväen ja pienviljelijöiden välillä. Tehtaalaisilla oli enemmän rahaa ja mahdollisuuksia näkyvään kulutukseen, mutta savea kääntävillä pienviljelijöillä oli toimeentulon kannalta "itsenäinen" asema.[62] Asetelma nostetaan esiin lakkokuvauksissa, joissa normaaliaikainen hierarkia kääntyy päälaelleen. Kuvaukset auttamisesta ovat heterogeenisiä, eikä sitä suinkaan aina esitetä itsestäänselvänä tai yhteiseen "poliittiseen rintamaan" liittyvänä seikkana.

Sosiaalisten verkostojen ja erilaisten sosiaalisten ympäristöjen tavoittamisen näkökulmasta vuoteen 1927 liittyvät kuvaukset ovat selväpiirteisiä. Riippuvuus tehtaan asunnoista muodostui vuoden 1918 punaleskien tapaan ongelmaksi myös lakkolaisille. Häätötilanteessa tehdasyhteisön paikallinen ympäristö oli ilman muuta pakko ylittää. Tämä tehtiin turvautumalla yhteyksiin maaseudulle ja Helsinkiin, jonne siirtyminen saattoi olla edullista siellä korkeasuhdanteen aikana tarjolla olleiden työtilaisuuksien takia. Yhteisöllisessä muistelukerronnassa poliittiseen solidaarisuuteen yhdistettyä avunantoa esiintyi konkreettisissa kuvauksissa yleisimmin sukulaisten välillä. Joillekin perheille lakkoaika aiheutti ilmeisesti toimeentulovaikeuksia, joiden vuoksi yritettiin vaihtelevalla menestyksellä hakea apua maaseutuväestöltä, oli siihen entuudestaan yhteyksiä tai ei.

Talouspula

Yleismaailmallinen talouskriisi aiheutti 1930-luvun alkuvuosina Suomessa laajaa työttömyyttä, jonka kokonaismäärän arviointi on sekä aineiston laadun että ilmiön luonteen vuoksi ollut tutkijoille vaikeaa.[63] Metalliteollisuudessa työttömyys oli SML:n lukujen perusteella suurimmillaan talvella 1931–32. Työnantajat myös laskivat palkkoja. Hintojen lasku sai silti reaaliset päiväansiot nousemaan, mutta työajan lyhennykset laskivat viikko- ja kuukausiansioita. Reaaliansiot kahdelta viikolta alittivat vuoden 1929 tason vuosina 1931–33.[64]

Maataloudessa hintojen lasku ja korkea korkotaso johtivat vararikkoihin ja pakkohuutokauppoihin. Maatalouspulan olennainen piirre oli vaikeuksien leviäminen takausketjujen välityksellä. Viljelijöiden toimeentuloon vaikutti myös sivuansiomahdollisuuksien heikkeneminen. Rationalisointi, tuotannon laajentaminen ja viljelijäperheiden oman työpanoksen lisääminen ulkopuolisen työvoiman kustannuksella johtivat kuitenkin selviytyneiden joukossa ripeään nousuun. Myös sadot paranivat vuoden 1930 jälkeen. Maanviljelijöiden reaalinen keskitulo kasvoi vuosina 1933–38 huomattavasti nopeammin kuin muiden sosiaaliryhmien.[65]

Julkisen sektorin tärkeimpiä sosiaali- ja työllisyyspoliittisia instrumentteja olivat tiukan tarveharkintainen köyhäinapu ja varatyöt.

Köyhäinhoidon välittömien ja välillisten avunsaajien määrä kasvoi suurimmillaan koko maassa noin 390 000 henkilöön (10,4 % väestöstä) vuonna 1933. Sekä köyhäinhoidollisten avustusten tasoa että varatöistä maksettuja palkkoja on pidetty itsessään riittämättöminä selviytymiselle. Oikein ajoitettuna ja osana kotitalouden monien tulonlähteiden selviytymisstrategiaa niiden rooli on silti voinut olla tärkeä. Paikallisesti merkitys on ajan sosiaaliturvan heikon ja epäyhtenäisen kattavuuden vuoksi ilmeisesti vaihdellut runsaasti.[66]

Tuusulassa kortistoituja työttömiä oli talvella 1931–32 yhteensä 205 henkeä, joista varatöissä oli 95 henkeä. Vuoden 1930 ammatissa toimivasta väestöstä kortistoitu työttömyys, jonka katsotaan aliarvioivan voimakkaasti todellista tilannetta, oli vain 3,8 prosenttia. Seuraavana vuonna työttömyys nousi hieman ja kääntyi sitten laskuun.[67] Vuonna 1930 köyhäinhoidon varsinaisia avunsaajia oli kunnassa 157 henkeä tai 1,5 % väestöstä. Vuonna 1932 avunsaajia oli köyhäinhoitotilaston mukaan 449 henkeä, 4,3 % vuoden 1930 väestöstä. Välillisiä avunsaajia oli lisäksi yhteensä 282, joten 7 % vuoden 1930 väestöstä nautti avustusta. Määrät ylittivät maalaiskuntien keskiarvon.[68] Avunsaajat löytyivät kuitenkin muista köyhäinhoitopiireistä kuin Kellokoskelta, joka ei lukeutunut kunnan pahimpiin työttömyysalueisiin.[69] Ero läheisiin Jokelaan ja Järvenpäähän on silmiinpistävä. Kellokosken köyhäinhoitopiirissä avunsaajia oli vuonna 1928 yhteensä 22 henkeä, vuonna 1932 yhteensä 21 ja vuonna 1934 yhteensä 19. Lama ei näy määrien tasolla mitenkään. Järvenpäässä taas avunsaajia oli vuonna 1928 kaikkiaan 17, mutta vuosiin 1932–34 mennessä määrä kasvoi räjähdysmäisesti yli sataan. Jokelassa avunsaajia oli vuonna 1928 runsaat 20, josta määrä kasvoi yli kaksinkertaiseksi, 49 avunsaajaan, vuoteen 1932 tultaessa.[70] Luvut viittaavat siihen, että 1930-luvun lama ei vaikuttanut suhteellisesti katsoen kovin voimakkaasti kellokoskelaisiin. Toisaalta voidaan päätellä, että *jos* avun tarve kasvoi, sitä *ei* tyydytetty virallisen sosiaaliturvajärjestelmän avulla.

Tehtaan asema oli sikäli hankala, että se tuotti tavaraa sekä lamasta pahoin kärsineille metsäsektorille ja rakennussektorille että maatalouteen. Maataloustyökalujen ja -koneiden tuotanto ja tuonti romahti Suomessa vuosina 1930–36.[71] Työviikko tehtaalla lyheni 1930-luvun alkuvuosina ajoittain 3–4 päivään viikossa. Jotkut työläiset perustelivat tällä koulun kautta hakemiaan vaateavustuksia vuonna 1932.[72] Ammattiosasto kantoi huolta työllisyydestä ja osallistui työttömyystilaston laadintaan vuonna 1931, vaikka laajempia irtisanomisia ei ilmeisesti tehtaalla esiintynyt. Lama ohitettiin 1930-luvun puolivälissä. Vuosikymmenen loppua kohti tehtaalla tapahtui teknisiä ja rakenteellisia uudistuksia ja tuotanto laajeni.[73]

Lamaan liittyvät epävirallisten taloudellisten suoritteiden kuvaukset ovat monilukuisempia ja heterogeenisempia kuin muiden kriisien kohdalla.[74] Suurimman yksittäisen ryhmän 37 kuvauksesta muodostavat 17 liikkumiseen perustuviin selviytymisstrategioihin kytkeytyvää suoritetta. Kierteleviä ihmisiä tulee oven taakse 13 kuvauksessa. Joukosta on mahdollista erottaa kolme eri ryhmää. Useimmin, kahdeksassa tapauksessa, mainitaan työtä, ruokaa ja yösijaa talosta taloon hakevat aikuiset miehet.

> H: Kyl niit, kyl niit oli silloin ensimmäisenä, kolkyt kesänä ku täs oltiin ni, kyl niit poikkesi, riskii miehiä.
> [...]
> S: Joo... ni mitäs, kysykö ne töitä vai leipää vai..?
> H: Nii! Siitä, tietysti olis ollu työki hyvä mutta ku... nii.[75]

Kolmessa tapauksessa mainitaan erikseen kulkukauppiaat, jotka kiertävät ovelta ovelle myymässä erilaisia tuotteita.[76] Kaksi kuvausta koskee "viihdetaiteilijoita", jotka kävivät laulamassa lauluja, myymässä niiden sanoituksia ja kertomassa uutisia maailmalta. Kulkukauppiaat ja viihdetaiteilijat kuvataan paikoitellen hyvin halutuiksi vieraiksi.[77] Kaikista mainituista tapauksista yhteensä kahdeksassa on kuvattu jonkinlainen transaktio kiertolaisen ja vastaanottavan kotitalouden välillä. Ruokaa tai yösija mainitaan annetun kuudessa tapauksessa, joista yhdessä mainitaan molemmat. Kahdessa on myös tarjottu jonkinlainen työtehtävä. Kahdessa tapauksessa on ostettu jotain, toisessa näistä myös tarjottu ruokaa ja yösija. Kulkumiehiä on poikkeuksetta majoitettu ja ruokittu maatiloilla. Tehtaan asunnoissa asuneet eivät tarjonneet matkalaisille yösijaa. Liikkujien avustaminen ei taaskaan ole poikkeuksetonta.

H1: Joo, sanottiin luffareiks.
H2: Ainaki sälli! Me sanottiin sälliä, "sällit tulee".
[...]
H2: Ja jos nyt huomas että niit tulee ni pantiin kyllä ovi lukkoon [...]
[...]
H2: Joo. Ja kyllä nyt tuota... No en mä tiedä annettiinko niille aina mut kyl mä nyt ehkä luulen et joku viiskyt pennii...[78]

Kiertelyyn liittyvät myös neljä kuvausta kaupalle *lähtemisestä*. Yhdessä kuvauksessa haastateltavan isä on paikannut työttömyyskausia kulkemalla kaupalla perheen asuessa Hyvinkäällä. Haastateltava on myös ommellut 1930-luvulla kotona tavaraa, jota ovat myyneet edelleen Tammisaaresta vapautunut poliittinen vanki ja haastateltavan miehen veli:

> Järvenpäässä, se oli sillon kun mun vanhempien kans yhdes asuttiin ni, tuli sitte, oli mies tullu Tammisaaresta! Ku sillon tuli kommunistit sitten... joka vaan vähänki arvattiin ni oli Tammisaaressa. [...] Se oli tämmönen kun tää kolkyt kaks, niin, ni sitte... meil oli tehtynä sitte semmosta tavaraa kun oli valkosta pumpulilankaa oikeen pehmosta ja, siitä tehtiin sitte miesten alusvaatteita, paitoja ja housuja. Aijai ku toi olis hyvää myytävää, sil oli sitte joku pieni laatikko mis oli jotain, jotain sitte että, ei ollu oikein... ei ollu... varaa... elämiseen. [naurahtaa] Niin, äiti sano sit siihen että no, maksa sitte ku olet myyny! Se oli sellanen ihminen joka luotti aina toiseen, se ei koskaan uskonu että kukaan oli epärehellinen eikä... Ja siitä se sitte alko, kudottiin sille, ja se myiki paljo, ja sit oli tää veli joka tääl asu site, toi mun miehen veli [...][79]

Kuvatussa tapauksessa luottaminen tuntemattomaan osoittautuu tuottoisaksi ratkaisuksi. Yhdessä kuvauksessa taas Kellokosken tehtaalta tappelun vuoksi lähtemään joutunut työläinen ryhtyy kaupustelijaksi ja etenee ajan mittaan useita liikkeitä omistavaksi yrittäjäksi.

Työpaikan välittämisestä on laman ajalta kaksi kuvausta. Toisessa tapauksessa haastateltavan muulla paikkakunnalla työttömäksi jäänyt aviomies onnistuu siirtymään Kellokosken tehtaan palvelukseen sukulaisverkoston avulla:

> Se oli eräs aikakausi, kun ei ollut työtä – sellaisia töitä, mitä hän olisi tehnyt. Minun mieheni sisar oli palveluksessa täällä insinöörillä keittäjänä. No, mieheni kääntyi sisarensa puoleen, että eikö Kellokoskella olisi töitä, kun täällä Ähtärissä ei ole. Insinööri otti selvää sitten, minkälainen mies on työtä pyytämässä. Onko semmonen kun minun keittäjäni on, ja jos hän on, niin tulkoon vaan heti. Minä en tiedä antoiko sisar sellaisen lausunnon, mutta kyllä hän työteliäs oli. Ja siinä mielessä tultiin vuonna 1935.[80]

Toinen taas liittyy sisarusten "ketjumuuttoon" Kellokoskelta Helsinkiin. Maaseudulla mäkituvassa kasvanut haastateltava on jo hyvin nuorena joutunut lapsenvahdin töihin ympäristön pientiloille. Perheen muut lapset ovat lähteneet "maailmalle" täysi-ikäistyttyään. Haastatellulla on 15-vuotiaaksi tultuaan "hinku" lähteä Helsinkiin, jossa jo ollut sisko puhuu vanhan lastenhoitajan paikkansa tälle vaihtaessaan itse työtä.[81] Aineistossa kuvataan myös kaksi eri tapausta, joissa tuttu työnantaja on vaikean työttömyyden aikana ottanut yhden haastateltavan isän töihin. On vaikea päätellä, missä määrin päätökset ovat perustuneet siihen, että henkilöä on pidetty hyvänä työmiehenä ja missä määrin niihin on liittynyt erityinen palvelus.[82]

Elintarvikeavusta on pulavuosilta kaksi melko epämääräistä mainintaa. Molemmissa tapauksissa pienviljelijävanhemmat avustavat teollisessa tai kaupunkimaisessa ympäristössä asuvia lapsiaan:

S: No pä... mites sillä pärjäs sillä palkalla sitte?
H: No kyl se nyt... Se oli opittava laskemaan että... Sehän nyt tosta miehen kotoota kuitenki saatiin sitte perunoita et ei me juur tääl oikeen tarvinnu... ei sielläkään ollu... oli suuri perhe ja... Ei ollu paljo.[83]

> Pula-aika ei niin suuresti meidän perheen elämään vaikuttanut, kun molempien meidän vanhemmat oli pientilallisia.[84]

Edellisessä tapauksessa miehen vanhemmat olivat maaseudulla Kellokoskella ja haastateltava Järvenpäässä, jälkimmäinen kommentti taas on Kellokosken tehtaan työmieheltä.

Rahan puutteeseen liittyvää tuttavien tai sukulaisten välistä avunantoa kuvataan neljässä tapauksessa. Yhdessä muualla maalareina olleet lapset ovat vieneet Kellokosken tehtaalla töissä olleel-

le punaleskelle rahaa.[85] Toinen tehdastyöläisperhe taas on joutunut lainaamaan rahaa samalta tuttavapariskunnalta, jonka tilalla asuivat jo häätöjen aikana vuonna 1927.[86]

Kaksi suoritetta liittyy operaatioihin, joilla pienviljelijäperheet estävät pakkohuutokaupattavien tilojensa joutumisen ulkopuolisten käsiin. Toinen näistä on kuvattu tarkemmin. Haastateltavan isä on joutunut lamavuosina vaikeuksiin takausten vuoksi, ja tila menee "vasaran alle". Isän veli on kuitenkin varakas kiviveistämön omistaja, ja huutaa tilan nimellisesti itselleen. Vuonna 1937 kauppakirjat tehdään taas toisin päin ja tila palaa muodollisesti alkuperäisille omistajilleen, jotka kuitenkin jäävät velkaa. Toimenpiteeseen liittyy myös ulkopuolisen ostajaehdokkaan pelotteleminen:

> H: Sitte sinne... semmosta sitte sattu siinä että tota sinne meni joku "joo nyt siel on pakkohuutokauppa" kattoon, "minä menenki ja huudan siält sen talon". Niin aa toinen varotti "älä mee", että [nauraa] "voi olla epäterveellist mennä".
> S: Aha.
> H: Jäi tulemati sitte.
> S: Oliks tämmönen joku tapaus muistatteko?
> H: Ooli tämmöstä.
> S: Joo. Muistatteko jotain yksittäistä tapausta tarkemmin?
> H: Olihan se täs vähän niinku omalla kohdallaki semmonen... semmonen vähän että tota...
> S: Olis ollu joku ostaja?
> H: Niin, joo, meinaa tulla ostamaan ja... mut sitte naapuri varotti "älä me".
> S: Joo joo.
> H: Että semmosta aika rankkaa leikkiä.[87]

Sama haastateltava viittaa toiseen tapaukseen, jossa tila on siirretty isältä pojalle pakkohuutokaupan välttämiseksi, ja kuvaa vastaavia järjestelyjä yleisenä tapana pitää tilat suvun käsissä. Nämä hiljaiset operaatiot pakkohuutokauppojen kiertämiseksi ja manipuloimiseksi muodostavat kiinnostavan vastinparin kirjallisuudessa usein käsitellylle "pulamiesten" äänekkäälle ja näkyvälle toiminnalle.[88]

Jotkut suoritteet liittyvät apuun työnantajilta. Eräässä kuvauksessa perheen kartanossa töissä olleen tyttären "palkan päälle" on jouduttu pidemmän aikaa hakemaan tämän työnantajalta jauhoja.[89]

Toisessa tapauksessa sahanomistaja tarjoaa työntekijälle luottoa maatilan ostoon. Eräs lääkäri taas jättää laskuttamatta vähävaraista avioparia: "Täytyyhän lääkärinki tietää mistä ottaa. Hyvähä on ku olette tullu toimeen".[90]

Poliittisia vankeja on myös autettu ja poliittisista syistä etsittyjä piiloteltu.[91] Ilmaisesta majoituksen tarjoamisesta on yksi epäselvä kuvaus, joka saattaa tarkoittaa vuokrasuhdetta. Ei-toivotuksi esitetyn liikkuvan työväen vuokralle ottoa kuvataan kahdessa tapauksessa.[92] Kahdessa tapauksessa pirtua haetaan Helsingistä sekä omaan käyttöön että myyntiin.[93]

Kaiken kaikkiaan 1930-luvun lamaan liittyvissä suoritteissa näkyvät työttömyys, rahan puute ja ennen kaikkea liikkuminen selviytymisstrategiana. Kuvausten tarkasteleminen sosiaalisiin verkostoihin turvautumisen ja erilaisten sosiaalisten ympäristöjen tavoittamisen näkökulmasta on hankalaa. Kierteleminen kerjuulla ja kaupalla on paikallisen elämänpiirin ylittämistä, mutta se ei perustu tiettyjen ihmisten muodostamaan sosiaaliseen verkostoon vaan kulkurien kohtelua koskeviin yleisiin tapoihin. Juuri tämä tekee sekä kiertelemiseen liittyvistä suoritteista että kriisin profiilista muistitiedossa erityisiä. Työpaikkojen välittäminen liittyy onnistuneeseen "ketjumuuttoon" maaseudulta teollisuuspaikkakunnille ja kaupunkeihin heikon työllisyyden oloissa. Elintarvikeapu taas perustuu maaseudulla sijaitsevaan lähtöyhteisöön nojautumiseen. Nämä käytännöt kytkeytyvät sukulaisuuteen. Tärkeitä lama-aikana olivat myös luokkarajat ylittävät kontaktit, jotka mahdollistivat tuen saamisen parempiosaisilta. Suhteet työnantajiin saattoivat olla ratkaisevia silloin, kun töitä oli vaikea saada.

Maailmansota

Sotatalous loi toisen maailmansodan aikana tilanteen, jossa kysymys elintarvikkeiden saatavuudesta muodostui jälleen keskeiseksi.[94] Valtiovalta pyrki takaamaan ruoan riittävyyden säännöstelyn avulla. Ensimmäisten sotavuosien jälkeen salakauppa muodostui kuitenkin laajamittaiseksi ja yleiseksi.[95] Sosiaalisen tutkimustoimiston selvityksessä tutkituista perheistä 60–70 prosenttia ylitti jatkuvasti korttiannoksensa viljan ja voin suhteen vähintään neljän-

neksellä. Mustan pörssin korkeat hinnat vaikuttivat merkittävästi elinkustannuksiin.[96] Muistelmat kertovat myös suorasta vaihtokaupasta: rahan merkitys väheni, kun tavaraa ei ollut saatavilla.[97] Sotatalous johti samankaltaiseen ristiriitaan tuottajien ja kuluttajien välillä kuin vuonna 1918, mutta vallinneissa oloissa pakko-ottoja ei lopulta toimeenpannut aseistautunut työväenkaarti vaan valtion viranomaiset. Ihmiset puhuivat katkerasti viljelijöistä, mutta konflikti institutionalisoitui pitkälti tuottajajärjestöjen ja valtiollisen Kansanhuollon väliseksi.[98]

Kellokoskella tehdas tuotti sodan aikana sotatarvikkeita ympärivuorokautisesti. Osa työvoimasta sai jäädä tuotantotehtäviin muiden joutuessa sotaan. Kunnallishistorian mukaan seudun maataloustuottajat saivat kiitosta luovutusvelvoitteiden "esimerkillisestä" täyttämisestä, ja Tuusulan esitetään kuuluneen vuonna 1945 tässä suhteessa Uudenmaan läänin kansanhuoltopiirin eturivin kuntiin.[99] Muistitietoaineistot kertovat kuitenkin runsaasta salakaupasta. "Elintarvikekysymyksen" ohella vuotta 1918 ja toisen maailmansodan aikaa yhdistävät kertomukset sotilaskarkureista ja näiden piilottelusta. Ne liittyvät erityisesti pienviljelijöihin, jotka olivat olleet sisällissodassa punaisten puolella.

Kaikkiaan 25 kuvatusta suoritteesta 15 liittyy tavalla tai toisella elintarvikkeisiin. Ne viittaavat puutteeseen toisaalta Kellokosken tehtaan työväen, toisaalta kaupunkiväestön keskuudessa. Viisi mainintaa koskee mustan pörssin kauppaa. Kaikki "asiakkaat" ovat tehtaalaisia.

> Sota-aikana ei saanut mitään, kaikki piti varkain ostaa. Minäkin sain aina joskus voipalan, lihapalan ja vehnäjauhoja, jotka sain lähettää pojalleni rintamalle. Kyllä sai hiihtää ja hakea, että sai loppuviikon pakettiin jonkin lähetyksen. Pitkin kyliä hain pyörällä tai suksilla. Sälinkäältä asti haettiin maitoakin viiden litran tonkalla.[100]

Yhdessä tapauksessa mustaan pörssiin on täytynyt turvautua, jotta tehtaan maatilan luovutusrästit Kansanhuoltoon on saatu hoidettua. Muuten elintarvikkeita on hankittu omaan tai rintamalla olevien sukulaisten kulutukseen. Yhdessä tapauksessa viljelijöiden asemaa kommentoidaan katkerasti:

> Kuukauden liha-annos, se ei ollut sormea paksumpi kipale. Silloin täytyi hamstrata ja ruokatavara oli kallista. Nyt maanviljelijät katsoivat päivänsä koittaneen, että saa ottaa mitä kehtaa. Ja ottivat kanssa.[101]

Eri tyyppisestä elintarvikeavusta on kolme mainintaa. Tapauksessa, johon sisältyy oikeastaan kaksi suoritetta, elintarvikkeita on viety Kellokoskelta kuorma-autolla sukulaisille Helsinkiin. Ajoneuvo on ollut tehtaan, ja kuljetus on tapahtunut johdon määräyksestä. Omistajasuvun kaupungissa asuneita jäseniä on ilmeisesti muonitettu säännöllisesti maaseutuyhteyksiä hyödyntäen.

> H1: Vuonna 1942 se kai oli, kun me tultiin tänne ja silloin piti olla lupa siihen, että sai mennä Helsinkiin ja mä en tiennyt sitä. Mä vein siellä mun tädille Viipurinkadulle perunoita.[...] me vietiin silloin Nils-Erik Carlanderille ruokatavaroita ja minä vein myös perunoita. Ja kyllä ne katto kaiken, että mitä meillä oli.
> H2: Täältähän on kyllä paljon viety ruokatavaroita muun muassa Helsingissä asuville Carlandereille.[102]

Yhdessä tapauksessa taas tehtaan työntekijä sai maatalossa asuneelta siskoltaan vasikan kasvatettavaksi.[103] Muistitiedossa on myös runsaasti mainintoja sikojen pidosta tehtaalla, mihin oli tehtaan puolesta tiloja. Eräässä tapauksessa porsasta on kasvatettu siskon omakotitalossa.[104]

Tehtaan johtajan autonkuljettaja on kyennyt käyttämään hyväkseen suhteitaan tehtaan johtoon sekä työtehtävään kuuluneen liikkumisen tuomia tilaisuuksia. Työkeikalla auennut ansiomahdollisuus on hyödynnetty tehtaan kuorma-auton avulla.

> Silakat ei ollu kortilla, muttei niitä mistään saanut. Carlanderilla oli Porvoon saaristossa kesähuvila, jonne mun isä heitä usein kyyditsi. Rannalla odotellessaan isä oli tutustunut paikallisiin kalastajiin. Joskus sitten isä lähti sinne kalastajien puheille ja sopi kalansaaliista. Saatuaan tehtaan kuorma-auton käyttöönsä isä haki heiltä koko kuorma-autollisen silakkaa, niin paljon, kun siihen mahtui ja toi sen Kellokoskelle. Sitä sitten jaettiin ja myytiin siinä, se oli ainoa tapa jolla saatiin silakkaa sinne. Ihmiset tuli jo kysymään, että mil-

lonka hän taas lähtee. Kun he tiesivät ajan, milloin isä tulee, siellä oli jo hirveet jonot ihmisiä odottamassa silakka-auton tuloa.[105]

Eräs tehtaalla asunut nainen, joka ei ollut palkkatyössä vaan hoiti lapsia aviomiehen ollessa rintamalla, kuvailee toimeentulovaikeuksiaan pienten virallisten avustusten varassa. Helpotusta tarjosi järjestelmä, jonka kautta tehtaalaiset saattoivat hankkia elintarvikkeita maaseudulta tehtaan tuotteiden avulla:

> Pulaa oli vähän joka ruuasta, voista, leivästä ka se oli määrätty minkä sai niillä kupongeilla. Mutta me saimme tehtaalta sitten ostaa ämpäreitä, niin että me kävimme sitten myymässä niitä ja saatiin sitten tavaroita, jauhoja, ryyniä, voita [...][106]

Elintarvikkeita hankittiin useissa tapauksissa lähetettäväksi rintamalla oleville sukulaisille. Lähetyksiä valmisteltiin myös organisoidun asevelitoiminnan piirissä. Organisoimattomasta rintamalla olevien avustamisesta on neljä kuvausta. Paitsi ruokaa, lähetettiin myös vaatteita. Yhdessä tapauksessa on kasvatettu yhdessä naapurin kanssa tehtaalla sikaa, jotta saataisiin "läskiä rintamalle". Sotilaiden avustamista käytettiin myös argumenttina maalaisten aittojen aukaisemiseksi:

> Ainahan sota-aikana on vaikeeta. Maalaistaloista käytiin pyytämässä munia. Kyllä ne sitten antokin, kun sanottiin, että me lähetetään rintamalle pakettia.[107]

Sotilaskarkurien majoittamisesta ja piilottelusta kerrotaan neljän suoritteen kuvauksissa. Yksi kuvaus sijoittuu Helsinkiin, ja piilottelija on vuonna 1918 tehtaalta häädetyssä perheessä kasvanut, koko sotien välisen ajan kommunistien maanalaisessa toiminnassa mukana ollut henkilö.[108] Muut tapahtuvat Kellokoskelle pienviljelijäväestön piirissä. Yhden haastateltavan miehen isä on menossa toverinsa kanssa siskon luo piiloon karattuaan rintamalta, mutta paikallisen isännän ilmiannon jälkeen poliisi katkaisee pakoreitin.

> [...] niin, niin se oli sodassa [...] tuli sitte semmonen juttu, että juu että... ku sen sisar asu sitte tuolla Kellokoskella, niin [...] tuli ja, sil oli kaveriki viel mukana ja, ne oli menos sitte [...] sisarelleen tonne

> Mutta sitte se juttu ennen ku se puhuttiin loppuun asti, niin tuosta, tosta lakeelta oli sitte lähteny isäntä, haki toisen mukaansa, ja... menivät poliisille sanoo että nyt se on tulos, sielt on tulos nyt rintamakarkuria! Niin Kellokoskel oli poliisi vastas jo ennen ku... ennen kun tota nää miehet kerki sinne, nää karkurit![109]

Saman haastateltavan naapuritilalle ilmestyy kaksi karkuria sodan aikana. Hän osallistuu miehineen aktiivisesti näiden suojelemiseen. Haastateltava käy varoittamassa viranomaisten uhkaavasta tarkastuksesta. Karkurit saavat käyttää kesäisin heidän tilansa saunaa majapaikkana.[110]

Kiertolaisuudesta on aineistossa kaksi mainintaa. Toinen, vuodelta 1942, koskee romaniperhettä joka myös majoitetaan haastateltavan kotiin joksikin aikaa.[111] Toisessa tapauksessa taas läheisen Kellokosken sairaalan potilaiden kerrotaan alkaneen samana vuonna kiertää lähiseudun taloissa ovelta ovelle elintarvikkeita hakien 1930-luvun laman tapaan:

> Mut sitte oli tässä sillon, tää sairaalan väki, nii siin oli sitte se kun oli semmonen vuos ku ne ei ollu... no se oli se nelkytkaks kevät ku me tultiin tänne, niin sitte ei ollu, sillon se oikeen alko se kaarti kulkemaan ja tulemaan ku... Kun tota, mä tekisin vaikka mitä sano ykskin mies, mä hakkaisin puita tuol tekisin klapia ja... ja vaikka mitä kun mä saisin edes yhden perunan! Nii! Sairaalas siel on pelkkää lanttua! Ja ettekä usko kuinka siihen kyllästyy kun on pelkkää lanttua eikä yhtään mitään muuta![112]

Kuvauksen voi yhdistää paitsi koko maan huonoon elintarviketilanteeseen kyseisenä vuonna, myös laitoksissa olleen väen erityisen epäedulliseen asemaan.

Talvisodan aikana saman haastateltavan asuessa Järvenpäässä tämä tarjosi majoitusta junalla öiseen aikaan saapuville kotikylän lomalaisille. Eräs vuokralainen oli ilmeisesti myös saanut olla talon ruoassa.

Kellokosken tehtaalla taas autonkuljettajan tytär sai häitään varten hunnun lainaksi johtajan vaimolta.[113]

Sosiaalisten verkostojen ja erilaisten sosiaalisten ympäristöjen tavoittamisen näkökulmasta jako tehtaan, kaupungin ja maaseudun välillä on sota-ajan aineistossa jälleen olennainen. Vuorovaikutus

maaseutuväestön kanssa tapahtui kuitenkin usein laittomien markkinoiden eikä aikaisempiin läheisiin suhteisiin perustuvien sosiaalisten verkostojen tarjoaman vastikkeettoman avun kautta. Mustan pörssin markkinasuhteet olivat jännitteisiä ja tuotteiden saaminen hankalaa. Tehtaan omistajaperhe ja jotkut sen suoranaisessa palveluksessa olleet työntekijät saattoivat kuvausten mukaan käyttää yhtiön resursseja yksityiseen elintarvikehuollon helpottamiseen. Saman tapainen mahdollisuus aukesi tehtaan tuotteiden kauppaamisen kautta joskus myös muulle työväelle. Vuoden 1918 "leiriteema" tuntuu osittain kertautuvan karkurien piilotteluun liittyvässä aineistossa, joskaan poliittisten leirien välisen rajan ylittämisestä ei tällä kertaa ole kuvauksia. Yhdessä elintarvikekysymyksen kanssa nämä suoritteet saavat vuosien 1939–45 aineiston muistuttamaan muista kriiseistä eniten vuotta 1918.

Kun markkinatalous ei riitä

Viime vuosisadan alkupuolen kriiseissä ei ollut kysymys vain työttömyydestä tai teollisen palkkatyön vakiintumattomuudesta. Ne vaikuttivat toimeentuloon työmarkkinoiden lisäksi myös rahoitus- ja hyödykemarkkinoiden kautta. Tuottajahintojen, korkotason ja valuuttakurssien muutokset olivat tärkeitä maataloustuottajille. Sota-aikoina elintarvikkeiden hintojen rajut heilahtelut iskivät markkinoiden varassa eläviin kuluttajiin. Säännöstelyjärjestelmien tarkoitukselliset ja tarkoituksettomat seuraukset vaikuttivat molempiin. Kriiseissä oli myös poliittisia ulottuvuuksia, jotka vaikuttivat eri ryhmiin kuuluneiden ihmisten asemaan, turvallisuuteen ja vuorovaikutukseen. Kaikki nämä tekijät määrittivät sitä, keillä meni hyvin, keillä huonosti, ja mitkä sosiaaliset siteet nousivat strategiseen asemaan ajan kroonisesti epävakaassa yhteiskunnallisessa ympäristössä.

Tärkeät sosiaaliset sillat rakennettiin usein sukulaisuuden avulla. Vaikka riskien suhteen hajautuneiden verkostojen olemassaolo oli kriisiaikoina tärkeää, ne tuskin kovin usein perustuivat tietoiseen hajauttamiseen. Kriisejä ja niiden seurauksia eri asemissa oleville ihmisille oli mahdotonta ennakoida tarkasti. Esimerkiksi sukujen jakautumista kahteen vihamieliseen poliittiseen leiriin on vaikea nähdä "strategisena" investointina erilaisiin "poliittisiin pääomiin". Kriisi-

aikaisessa avussa oli paremminkin kysymys olemassaolevien suhteiden taktisesta hyödyntämisestä uudenlaisissa tilanteissa.

Jotkut erottelut olivat kuitenkin merkitykseltään pysyvämpiä. Lähes kaikissa tilanteissa nousee esille maataloussektorin keskeinen merkitys. Kriisiaikoina elintarvikkeiden suora hallinta ja saanti markkinoiden ohi tuli tärkeäksi, ja yhteydet maaseudulle muuttuivat arvokkaiksi niille, jotka elivät tavallisesti markkinoiden varassa. Tämä ei näy ainoastaan maalaisia ja tehtaalaisia yhdistävissä sukulaisverkostoissa siististi toteutuneissa suoritteissa, vaan myös epäonnistuneissa ja kitkaisissa yrityksissä päästä ruoantuotannon lähteille. Vuosia 1918, 1927 ja 1928–36 koskevissa aineistoissa näitä edustavat maaseudulle suuntautuva kerjäläisyys ja eri tyyppisten pyytäjien ja kulkijoiden avustamiseen liittyvät jännitteet, konfliktitilanteet ja vallankäyttö. Sotavuosia 1939–45 koskevassa aineistossa taas verkostojen ulkopuolella olevien ahdinko näkyy pitkälti mustan pörssin kaupan hankaluutena ja siihen liittyvinä epäoikeudenmukaisuuden kokemuksina.

Tasaisen riskien jaon sijasta aineistossa korostuu siis sittenkin teollisessa ja kaupunkimaisessa ympäristössä asuvien tukeutuminen maalaissukulaisiin. Sen sijaan, että kuviossa 1 esitetyn mallin kiintopisteiden välillä esiintyisi säännöllistä vaihtoa, sen "modernit" kohtiot – "tehdas" ja "kaupunki" – pettävät tasaisin väliajoin siten, että ihmiset joutuvat turvautumaan "kylään".[114] On kuitenkin tärkeää huomata, että myös suoritteita toiseen suuntaan esiintyy. Yksisuuntaisuuden vaikutelma voi aineiston laadun lisäksi johtua siitä, että ketjumuutto kaupunkeihin on pitkän aikavälin rakennemuutoksen osa, eikä liity erityisesti kriisiaikoihin.

Taloustieteilijä Amartya Sen on analysoinut sitä, miten yksilöiden ja ryhmien asema suhteessa ruokaan määrittyy kriisitilanteissa. Senin mukaan oikeutus (*entitlement*) johonkin hyödykkeeseen voi perustua paitsi markkinoihin, myös omaan tuotantoon, oman työvoiman vaihtoon tai hyödyntämiseen tuotannossa, hyödykkeiden vapaaehtoiseen siirtoon tai niiden perimiseen. Yhteiskunnallisesta tilanteesta ja yksilön sosiaalisesta asemasta riippuen asiat voivat – esimerkiksi hintojen nousun tai työpaikan menetyksen kautta – muuttua siten, että markkinoihin perustuva oikeutus ei enää mahdollista selviytymistä. Tällöin muunlaiset oikeutukset tulevat tär-

keämmiksi. Kriisitilanteissa juuri itse elintarvikkeita tuottavan väestönosan asema voi muuttua muita edullisemmaksi.[115] Kuvaus tuntuisi sopivan hyvin myös 1900-luvun alun Suomen kriiseihin.

Ajatus maataloudesta jonkinlaisena luonnollisena turvaverkkona agraarisessa maassa on silti hämäävä. Suomessa sisällissodan vauhdittamien reformien tukema maaomaisuuden suhteellisen tasainen jakautuminen saattoi "demokratisoida" elintarvikkeiden saatavuutta.[116] Pieni tilakoko varmisti kuitenkin, että mikä tahansa omavaraisuus oli useimmiten osittaista, rajallista ja tilapäistä. Maataloussektori oli markkinoiden läpäisemä, ja kriiseihin liittyvät hintasuhteiden muutokset vaikuttivat olennaisesti tuottajien asemaan.

Rakenteellisia tekijöitä tärkeämpää oli joka tapauksessa yleiseen vastavuoroisuuteen perustuvan oikeutuksen toimiminen sosiaalisissa verkostoissa. Ei ole mitenkään välttämätöntä, että verkostoissa liikkuu esimerkiksi juuri itse tuotettu ruoka. Yhtä hyvin jakamisen kohteena voisivat olla markkinoilta saadut resurssit, kuten palkka.

Britanniassa ja USAssa, maissa joissa hyvinvointivaltion kehitys on ollut vaatimatonta ja siihen kohdistettu kritiikki jo 1980-luvulta alkaen ankaraa, eräiden oikeistoradikaalien tunnuslauseena on ollut "paluu" 1800-luvun lopun "viktoriaanisiin" hyveisiin, joiden innoittamana ihmiset huolehtivat itsestään ja toisistaan ilman valtion apua. Historiantutkimus on kyseenalaistanut poliittista nostalgisointia. Epäilyksiä on esitetty muun muassa tämän "kultaisen ajan" taustalta löytyvän, 1860-luvulta alkaen Englannissa toteutetun köyhäinhoidon rajun supistamisen todellisista seurauksista varsinkin vanhuksille.[117] Myös tässä artikkelissa esitetyt tulokset viittaavat "traditionaalisten" järjestelmien piirteisiin, jotka ovat ristiriidassa niin liberalististen kuin sosialidemokraattistenkin päämäärien kanssa: sattumanvaraiseen epätasa-arvoisuuteen, henkilökohtaiseen riippuvuuteen, nöyryytyksiin ja mielivaltaan. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion ideana on pidetty juuri vapauttamista sekä markkina- että perheriippuvuuksista.[118]

Suomessa rakenteelliset edellytykset markkinoilta pakenemiselle ovat pitkälti hävinneet osittaisenkin omavaraistuotannon merkityksen supistumisen myötä. Lisäksi keskinäiseen apuun liittyvät odotukset ja valmiudet ovat markkinatalouden laajenemisen ja yhteiskuntapoliittisen kehityksen seurauksena todennäköisesti muuttuneet. Sosiaalisten suhteiden tavaramuotoistuminen ja riskien hyvinvointivaltiollistaminen ovat myönteisesti ajatellen vapauttaneet yksilöt annetuista rooleista ja velvollisuuksista tasa-arvoisempaan ja tuottavampaan elämään. Taloudellisen turvallisuuden takaamiseen riittävä yleinen vastavuoroisuus on kuitenkin todennäköisesti vähentynyt jopa sukulaisten välisissä sosiaalisissa verkostoissa. Kun ympäristö alkaa tällaisissa yhteiskunnissa kriisiytyä samalla kun julkisia turvaverkkoja puretaan, ei palata ajassa taaksepäin vaan siirrytään tuntemattomille vesille.[119]

Kehitysmaissa sosiaalisten verkostojen puitteissa toimiva yleinen vastavuoroisuus on luultavasti tällä hetkellä tavallisempi ja julkiseen sektoriin luottamista realistisempi tapa suojautua riskeiltä kuin länsimaissa.[120] Globaalin tieto- ja rahaliikenteen kehitys voisikin tarjota kolmannen maailman maiden asukkaille entistä parempia mahdollisuuksia ylikansallisten, jäsentensä turvallisuutta ja hyvinvointia parantavien verkostojen rakentamiseen siirtolaisuuden avulla.[121] Ihmisten liikkeen entistä tiukempi sääntely länsimaiden rajoilla vaikuttaisi kuitenkin päinvastaiseen suuntaan.

[1] Esim. Aho 1988, 81–80, 128–35; Heinonen 1990, 125; Lehtonen 1996, 179–80. "Duaalitaloudellinen" malli muistuttaa taloudelliselta rakenteeltaan samalla tavalla jakautuneina pidettyjä kolmannen maailman maita koskevaa kehitystaloustieteellistä teoretisointia. Jussi Raumolin onkin kritisoinut suomalaisia taloushistorioitsijoita kehitysteoreettisen keskustelun sivuuttamisesta ja "muodikkaan kasvuteoreettisen tarkastelukulman" omaksumisesta huolimatta Suomen historiallisesta asemasta yhtenä maailman monista raaka-aineiden vientiin nojaavista syrjäisistä talouksista. Raumolin 1981; Raumolin 1984, 22–23, 36–39.
[2] Esim. Rahikainen 2001; Räisänen 2001; Teräs 2001; Tuomaala 2000; Parikka 1994; Niklas-Salminen 1994; Kinnunen 1987.
[3] Rantatupa 1979, 178.
[4] Parikka 1994, 236–38.
[5] Kinnunen 1987,34–36, 39–44, 66–69; Niklas-Salminen 1994, 77–78, 81, 86–87.
[6] Esim. Janssens 1993, 1–23; Grieco 1987, 1–9; Hareven 1982, 1–8.
[7] Linden 1993, 170.
[8] Termi "suorite" on peräisin Marcel Maussin antropologisen vaihtoteorian klassikon "Lahja: vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa" suomennoksesta. Hakapää & Nurmiainen 1999, 6.
[9] Rajaus tuo mukanaan tärkeitä vinoumia, koska se esittää implisiittisesti "kotitalouden" ongelmattomana käsitteenä ja yhtenäisenä toimijana. Kotitaloutta olisi realistisempaa tarkastella muuttuvana yksilöiden yhteenliittymänä, jonka sisäiseen elämään kuuluvat sukupuoleen ja ikään perustuva vallankäyttö, resurssien ja roolien epätasainen jakaminen sekä konfliktit ja hajoamisen mahdollisuus. Janssens 1997, 15–16; Fontaine & Schlumbohm 2000, 6–8.
[10] Lukuunottamatta vuoden 1918 poliittiseen väkivaltaan ja 1940-luvun sotilaskarkureihin liittyviä suoritteita kysymys on etupäässä "epävirallisen talouden" tutkimuksesta. Epävirallisen talouden määrittelystä ja käsitteen ongelmista ks. Johansson 1996, 17–22; Mingione 1991, 80; Murphy 1990.
[11] Wetherell 1998, 132–33; Aho 1988, 81–90; Jaakkola 1991.
[12] Sahlins 1972, 191–204.
[13]Johnson 1996, 226–29.
[14] Käsitteellä "hajauttaminen" on tässä suomennettu englannin kielen sana *diversification*.
[15]Ks. Hanagan 1997; Wall 1986; Parikka 1994a, 265–70; Parikka 1994b, 60–69.
[16] Vrt. Bollig 1998; Göbel 1998; Cashdan 1985; Halstead & O'Shea 1989.
[17] Platteau 1999, 135–40.
[18] Anderson 1971.
[19] Cashdan 1985, 444–58, 470–71; Halstead & O'Shea 1989, 3–4.
[20] Peltovuori 1975, 45–46, 151; Rosenberg 1995, 222–28.
[21] Rosenberg 1998, 172–76; Laiho 1997, 42–43; Tuomisto 1947, 5.
[22] Rosenberg 1995, 96, 162–66; Rosenberg 1993, 92.
[23] Rasila 1967, 59.
[24] E. Cajander arvioi vuonna 1923, että asutustilallinen tarvitsi normaaleissa oloissa 9–10 hehtaaria viljelyskelpoista maata saadakseen tilalta pääasiallisen toimeentulonsa. Tuoton riittävyys riippui kuitenkin mm. perheen koosta ja sääolosuhteista. Maatalouden kannattavaisuuslaskelmien mukaan sivuansioiden osuus alle 10 hehtaarin tilojen kokonaistuloista oli vuosina 1921–39 keskimäärin 22–28 %. Toisen aikalaislaskelman mukaan sivuansioiden osuus kokonaistuloista oli kuitenkin 2–5 hehtaarin tiloilla katovuonna 1929 jopa noin 54 % ja 5–10 hehtaarin tiloilla noin 37

%. Tärkein sivuansioiden lähde olivat metsätyöt. Hietanen 1982, 52; Toivonen 1977, 12–13.
[25] Tuusulan museo, käsikirjoituskokoelma, Riola, Ulpu (toim.): Historiallista muistitietoa Tuusulasta vuosien 1899–1918 väliltä, 1966; Muistitietoaineistot.
[26] Aineistosta lähemmin ks. Saaritsa 2001, 48–52.
[27] Peltonen 1996, 42.
[28] Metaforien merkityksestä talouden tieteellisessä ja kulttuurisessa mallintamisessa ks. Gudeman 1986.
[29] Mattila ja Uusikylä 1999, 23.
[30] Ks. Saaritsa 2001, 57–61.
[31] Haapala 1995, 170–78, 184–92, 203–12; Rantatupa 1979; Salkola 1985, 21–24.
[32] Haapala 1995, 194, 201, 214–15; Rantatupa 1979, 178; Piirainen 1974, 58–59, 61–62; Häkkinen ym. 1991, 24.
[33] Selin 1995, 554–60, 564–65.
[34] Tuusulan museo, käsikirjoituskokoelma, Riola, Ulpu (toim.), Historiallista muistitietoa Tuusulasta vuosien 1899–1918 väliltä, 1966, 129; Tuomisto 1947, 13; Vainio 1982, 13; muistitietoaineistot.
[35] KnAn03TET. Lainauksien yhteydessä käytetty koodi ilmaisee merkkijonolla aineistoryhmän, sukupuolen, syntymävuoden, asumisen Kellokoskella, työssäkäynnin tehtaalla ja perhetaustan. Kirjainten ja numeroiden merkitys on järjestyksessä seuraava: *Aineistotyyppi:* KT=Kenttätyökurssi, M=Museon haastattelut, H=Omat haastattelut, KnA=Kansan Arkiston haastattelu; *Sukupuoli:* m=mies, n=nainen; *Syntymävuosi:* NN=kaksi viimeistä numeroa, lukua 40 suuremmat arvot viittaavat 1800-luvulla syntyneisiin; *Asuminen:* T=tehdas, M=maaseutu, K=kummatkin; *Työssäkäynti tehtaalla:* K=käynyt, E=ei käynyt; *Perhetausta:* T=tehdas, M=muu. Esimerkiksi koodilla KTm91TEE tarkoitetaan siten kenttätyökurssilla haastateltua vuonna 1891 syntynyttä mieshenkilöä, joka on asunut tehtaalla mutta ei koskaan käynyt siellä työssä, eikä ole syntyjään tehdasyhteisöstä.
[36] Hn14MEM.
[37] Hn17MEM.
[38] Hn14MEM.
[39] Hn14MEM. Haastateltava viittaa ikään kuin puolustuksena siihen, että näin säästynyttä viljaa olisi annettu edelleen kerjäläisille, ja mainitseekin myöhemmin samassa haastattelussa joitain tapauksia.
[40] KnAn03TET.
[41] KTn09TKT.
[42] Hn14MEM.
[43] Hn17MEM.
[44] KTm09TKT.
[45] Hn14MEM.
[46] Hn14MEM.
[47] KTn97KEM.
[48] KnAn03TET.
[49] Teräs 1995, 334–35; Kettunen 1979, 180–83; Koivisto 1963, 398, 400–401, 413; Tuomisto 1947, 17–18, 30; Rentola 1992, 733–40.
[50]Koivisto 1963, 409–11.
[51] Mt., liite 6, 258, 288, 308–11, 405. Nimelliset keskituntipalkat eivät kerro paljoakaan toimeentulosta, koska palkkaus vaihteli työntekijäryhmittäin, ansioiden kertymään vaikutti työaika ja niiden riittävyyteen paikallinen hintataso sekä perhekoko. Tietoa voi kuitenkin pitää suuntaa-antavana suhteessa muihin tehtaisiin. Luontais-

edut eivät sisälly lukuun. Muistitietoaineistoissa tehtaan asuntojen vuokraa on pidetty erittäin edullisena.

[52] Mt., liite 6, 405, 410; Tuomisto 1947, 17–18, 30; Tuusulan kunnanarkisto, Köyhäinhoitohallitus, Köyhäinhoitolautakunta ja Huoltolautakunta 1919–1950 Ca 1:2; Tuusulan kunnanarkisto, Kunnanvaltuuston pöytäkirjat Cb:7; Tuusulan kunnanarkisto, Kunnallislautakunnan pöytäkirjat Cc:11; Tuusulan museo, käsikirjoituskokoelma, Riola, Ulpu (toim.), Historiallista muistitietoa Tuusulasta vuosien 1899–1918 väliltä, 1966, 132.

[53] Kettunen 1979, 181.

[54] Hn22TET.

[55] Hn22TET.

[56] KTm98TKM.

[57] Hn22TKT.

[58] Hm26MKM.

[59] Hm14MEM.

[60] Tässä analyysissa on keskitytty konkreettisiin kuvauksiin, joissa kertojaminä on useimmiten yksilö. Kerronnan muodoista ja niiden merkityksistä lähemmin ks. Saaritsa 2001, 57–61.

[61] Mn10MEM.

[62] Hm14MEM; Hm22KKM; KTm09TKT; Hm40MEM.

[63] Esitetyt luvut vaihtelevat kortistoiduista 92 000 työttömästä Raimo Parikan arvioon 200 000–250 000 työttömästä, mikä olisi vastannut noin 12–15 % vuoden 1930 ammatissa toimivasta väestöstä. Riitta Hjerppen laskelmien mukaan työvoimapanos väheni lamavuosina 10 %. Kortistoidun työttömyyden katsotaan aliarvioineen tilannetta huomattavasti: kriteerit kortistoon päässylle olivat erittäin tiukat, eikä neljännes kunnista antanut työvoimaviranomaisille lainkaan tietoja. Työttömyysprosentti on 30-luvun Suomen kohdalla ongelmallinen tunnusluku mm. työajan lyhennysten, työvoiman kysynnän voimakkaan kausivaihtelun, pienviljelijöiden vajaatyöllisyyden ja monien sektorien "normaaliaikaistenkin" työsuhteiden lyhyyden vuoksi. Parikka 1994, 208–11, 223–26; Tilastollisia tiedonantoja N:o 63.: Väestön elinkeino: Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880–1975. Tilastokeskus 1979, 331; Hjerppe 1988, 91.

[64] Liitto maksoi työttömille määräaikaisia avustuksia, mutta järjestelmä ontui pahasti rahoitusvaikeuksien vuoksi ja pudotti kasvavan joukon pitkäaikaistyöttömiä avun ulkopuolelle sallittujen avustuspäivien tultua täyteen. Waris 1945, 95–96, 138–41; Kunnas 1974, 74–77, 80, 82, 84–85.

[65] Lackman 1985, 41–44, *passim.*; Toivonen 1977, 12–13; Waris 1945, 74–83, 90–91, 134.

[66] Kalela 1987, 139–81; Parikka 1994, 245–58; Piirainen 1974, 173–77.

[67] Kahra 1938; Tilastollisia tiedonantoja N:o 63.: Väestön elinkeino: Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880–1975. Tilastokeskus 1979, 36.

[68] Rosenberg 1998, 438–39; Tilastollisia tiedonantoja N:o 63.: Väestön elinkeino: Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880–1975. Tilastokeskus 1979, 36; SVT XXI Köyhäinhoitotilasto A 37, t. II.

[69] Suuremmissa vaikeuksissa olivat tiiliteollisuuden kautta välittömästi pääkaupungin halvaantuneesta rakennussektorista riippuvainen Jokela ja Järvenpään pienteollisuus. Rosenberg 1998, 449–52; Rosenberg, N.A. (toim.), Tuusulan kunnan vuoden 1932 kunnalliskertomus N:o 17, Kerava 1933, 27–28; Spoof 1997, 92–93.

[70] Tuusulan kunnanarkisto, Köyhäinhoitohallitus, Köyhäinhoitolautakunta ja Huoltolautakunta 1919–1950 Aa 3:2.

[71] Waris 1945, taulukko I, sarja 20.

[72] Tuomisto 1947, 20; Tuusulan kunnanarkisto, Opetus- ja valistustoimi E III 7:1.

[73] Tuomisto 1947, 20; Rosenberg 1998, 172–74; Laiho 1997, 42–44.

[74] 1930-luvun lamaa koskevien kuvausten suuri määrä johtuu luultavasti omissa haastatteluissani käyttämäni kyselypohjan painottumisesta tähän kriisiin.

[75] Hn14MEM.

[76] Hn17MEM.

[77] Esim. Hm22KKM.

[78] Hn22TKT; Hn22TET.

[79] Hn14MEM.

[80] KTn01TEM

[81] Hn17MEM.

[82] Hn14MEM.

[83] Hn14MEM.

[84] KTm95KKM.

[85] Hm26MKM.

[86] Hn22TKT.

[87] Hm14MEM.

[88] Toisaalta pakkohuutokaupattujen tilojen lunastaminen ja palauttaminen omistajilleen oli myös osa valtion ja Maakiinteistöpankin strategiaa. Lackman 1985; Kalela 1987, 97–111.

[89] Hn17MEM.

[90] Hn14MEM. Kertomuksesta ei tosin ilmene, oliko kyseessä yksityinen vai kunnanlääkäri. Kunnanlääkärien tuli tarjota palveluita ilmaiseksi varattomaksi katsotuille kuntalaisille. Taskila-Åbrandt 2001, 98.

[91] KnAn03TET.

[92] Hn14MEM. On myös tulkinnanvaraista, onko kuvatussa toiminnassa kyse enemmän erityisestä palveluksesta vai ansaitsemiskeinosta.

[93] Hn17MEM; Hn27TKT.

[94] Viljaomavaraisuus oli 1936–37 ollut noin 80-prosenttinen. Sota-aikana sadot laskivat 60–65 prosenttiin kyseisten vuosien tasosta. Lehtinen 1967, 209; Pihkala 1982, 318.

[95] Utrio ja Utrio 1994, 142–44.

[96] Kulutustutkimukset kohdistuivat kuitenkin suhteellisen hyvässä asemassa oleviin työntekijä- ja toimenhaltijaperheisiin, eivätkä kerro niistä perheistä joiden normaaliaikoina työssäkäyviä jäseniä oli rintamalla. Nars 1966, 96–98, 101.

[97] Kallioniemi 1998, 107–108.

[98] Ks. esim. Utrio ja Utrio 1994, 54–56, 132–34; Lehtinen 1967, 197; Hietanen 1975, 82–83.

[99] Rosenberg 1998, 173, 456.

[100] KTn97KEM.

[101] KTn01TEM.

[102] Mm22KKM, Mm30MKM.

[103] KTm98TKM.

[104] Hn22TKT.

[105] KTn23TKT.

[106] KTn09TEM.

[107] KTn09TKT.

[108] KnAn03TET.

[109] Hn14MEM.

[110] Hn14MEM.
[111] Hn14MEM.
[112] Hn14MEM.
[113] KTn23TKT.
[114] Malli ei myöskään tavoita niiden selviytymiskeinoja, jotka ovat sukulaisverkostojen ulkopuolella. Kulkurien ja kerjäläisten liike maaseudulla edustaa usein yhtä lailla palkkatyöväestön yritystä turvautua maataloustuottajiin, mutta hyvin erilaisessa kontekstissa.
[115] Sen 1981, 1–5, 48.
[116] Vrt. Senghaas 1985.
[117] Himmelfarb 1995; Thomson 1986.
[118] Lehtonen 1996, 176–77.
[119] Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski toteavat 1990-luvun laman seurauksia analysoivassa tutkimuksessaan pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä, että vain noin kolme prosenttia tutkituista on saanut ulkopuoliselta apua arkipäivän asioissa tai osallistunut toisia auttavan ryhmän toimintaan "usein". Vaikka peräti 17 % sekä maaseudun että kaupunkien työttömistä nautti jonkinlaisia luontaistuloja ja tämä oli työttömien merkittävin yksittäinen sivuansiolähde, ei luontaistuloilla ollut merkittävää tilastollista vaikutusta nälän esiintymiseen. Kortteinen ja Tuomikoski esittävätkin, ettei "kansalaisyhteiskunnan sisäisiä" selviytymiskeinoja "ainakaan enää" ole. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 148–49, 164.
[120] Melkas 1992, 11–12, passim.; World Bank 2000, 143–45.
[121] Vrt. Massey et al. 1993, 436–40.

Olli Kangas

Muutos ja pysyvyys: miksi toiset sosiaalipoliittiset järjestelmät ovat pysyvämpiä kuin toiset?

Viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana vertaileva hyvinvointivaltiotutkimus on kiertynyt kahden suuren teeman ympärille. 1990-luvun alkua hallitsi keskustelu hyvinvointivaltiomalleista. Vuosikymmenen loppua ja uuden alkua taas on leimannut kiinnostus hyvinvointivaltion leikkauksia ja leikkausstrategioita kohtaan.

Mallikeskustelun katalysaattorina toimi Gösta Esping-Andersenin vuonna 1990 julkaistu *Three Worlds of Welfare Capitalism* -teos, johon niin myötäsukijoiden kuin vastakarvaan silittäjienkin oli pakko viitata. Kirjan vaikutus oli lumivyörynomainen. Se nousi nopeasti maailmanmaineeseen ja sitaatioindeksien kärkeen. Tärkeä osa vertailevasta sosiaalipoliittisesta tutkimuksesta keskittyikin pohtimaan hyvinvointivaltioluokitteluja, niiden perusteita, ideaalityyppien tunnuspiirteitä ja oikeaa lukumäärää. Usein tähän tutkimusperinteeseen liittyi myös tyypittelyjen taustalla vaikuttaneiden ja vaikuttavien tekijöiden pohdiskelu. Miksi eri maissa on päädytty erilaisiin sosiaalipoliittisiin ratkaisuihin? Mikä on poliittisten voimasuhteitten merkitys? Mitkä muut tekijät hyvinvointivaltiota ovat muokanneet?

Toisen lumivyöryn sysäsi liikkeelle Paul Pierson (1994) kirjallaan

Dismantling the Welfare State. Piersonin kirjan keskeisenä sanomana oli se, että hyvinvointivaltion leikkausten tarkastelu ei ole laajennuskauden peilikuva. Ne tekijät, joilla sosiaalipolitiikan kehittymistä on perinteisesti selitetty – kuten yhteiskunnan valtaresurssit – eivät yksinkertaisesti pysty kuvaamaan supistuskaudella harjoitettua politiikkaa. Hyvinvointivaltiosta itsestään on tullut instituutio, joka omalla olemassa olollaan ja toiminnallaan ehdollistaa poliittista toimintaa. Huomio on kiinnitettävä eri tyyppisiin sosiaalipoliittisiin instituutioihin ja näiden luomiin uusiin koalitioihin, jotka vaikuttavat leikkauspolitiikan onnistumiseen. Pierson korostaa sosiaalipolitiikan kannatuspohjan merkitystä. Järjestelmiä, joita kansan suuri enemmistö kannattaa, on vaikeampi leikata kuin vähemmän populaareja sosiaalipolitiikan lohkoja. Keskeisiä ovat siis ne yleiseen mielipiteeseen tai järjestelmän legitimiteettiin suuntautuvat takaisinvaikutukset, joita sosiaalipolitiikalla on. Tätä kaikkea Pierson (1996) kutsuu hyvinvointivaltion uudeksi politiikaksi.

Ajatus ei kuitenkaan edusta mitään uutta tai kovin mullistavaa oppia. Perinteiseen valtaresurssiteoriaan[1], joka on vahvasti esillä myös mallikeskustelussa, on kuulunut juuri tällaisten takaisinvaikutusten tarkastelu. Vaikka pääpaino onkin ollut työväenpuolueiden ja ammattiyhdistysliikkeiden tarkastelussa, instituutiot ovat aina olleet kuvassa mukana. Aiemmat yhteiskunnalliset voimasuhteet on nimittäin oletettu jäädytetyiksi tai varastoiduiksi nykyisiin sosiaalisiin rakennelmiin. Samoin kuin uusinstitutionalismissa[2] myös valtaresurssiteorioissa oletetaan, että politiikan tuotokset luovat politiikkaa.

Nämä sosiaalipolitiikan yhteydet yhteiskunnalliseen toimintaan ovat keskiössä mm. valtaresurssiteorian tunnetuimman kehittelijän, Walter Korven tuotannossa, jolla on merkitystä keskusteltaessa sosiaalipolitiikan leikkauksista. Korven (1981) mukaan tarveharkintaisissa järjestelmissä isketään kiila rahoittajien ja etujen saajien välille. Rahoittajat, jotka jo määritelmällisesti ovat rajattu tarveharkintaisten etujen ulkopuolelle, suhtautuvat tällaiseen järjestelmään ymmärrettävistä syistä penseästi. Miksi maksaa sellaisesta, mistä itse ei koskaan pääse osalliseksi? Näin syntyy hyvinvoinnin "takapotkupotentiaali", maksukapina. Tämän seurauksena tarveharkintaisten järjestelmien legitimiteetti on alhainen. Universaalit järjestelmät puolestaan yhdistävät kaikki kansankerrokset, maksajat ja etujen saajat yhtäläisesti etujen piiriin. Syntyy yhteinen intressi ja laaja solidaarisuus. Kaikki maksavat ja kaikki voivat aikanaan odottaa saavansa etuja. Edgard J. Hooverin sanojen mukaan on parempi pitää keskiluokkien terävät kyynärpäät sosiaalipoliittisten järjestelmien sisäpuolella työntämässä järjestelmää ulospäin kuin ulkopuolella työntämässä järjestelmää sisäänpäin.

Hooverin toive toteutuu universaaleissa järjestelmissä, joissa kaikki kuuluvat samaan pooliin. Rahoittajat voivat olettaa saavansa jotain itsekin maksujensa vastineeksi. Siksi edellä kuvatun kaltaista takapotkupotentiaalia ei pääse syntymään, ja järjestelmällä on vahva legitimiteetti. Tulosta on käytetty todistamaan sitä, että universaalista sosiaalipolitiikkaa on vaikea leikata ja sen toimintaperiaatteita muuttaa. Tässä suhteessa perinteisen valtaresurssiteorian ja piersonilaisen uusinstitutionalismin olettamukset yhtenevät.

Erilaisissa mielipidemittauksissa on todennettu edellä mainittujen hypoteesien paikkansapitävyys.[3] Universaalit järjestelmät nauttivat kaikkein suurinta kannatusta, niitä halutaan ylläpitää ja niihin halutaan käyttää enemmän rahaa. 82 % suomalaisista oli vuonna 1991 sitä mieltä, että kansaneläkkeistä ei voida leikata. Sairausvakuutuksen peruspäivärahan kohdalla vastaava osuus oli 77 % ja työttömyysperuspäivärahan kohdalla 80 %. Perusturvalla oli siis kansan vankkumaton tuki takanaan. Tarveharkintaisten asumistuen ja toimeentulotuen kannatuslukemat olivat 40 %:n tietämissä. On sinällään mielenkiintoista, ja tämän artikkelin kannalta olennaista, että työeläkkeiden ja ansiosidonnaisten sairaus- ja työttömyysvakuutuksen etujen kannatus oli samaa alhaista luokkaa kuin tarveharkintaisten etujen.

Aiempien tutkimusten olettamusten ja Suomea koskevien mielipidetutkimusten tulosten mukaan suomalaiset hyvinvointivaltion puolustajat voivat nukkua yönsä rauhassa. Kansan suuri enemmistö kannatti ja kannattaa edelleenkin tukevasti nykyistä sosiaalipoliittista mallia ja on jopa valmiimpi maksamaan korkeampia veroja kuin leikkaamaan etuja[4]. Leikkauspotentiaali on siis pieni. Ennen muuta perustoimeentulon takaava sosiaaliturva on kansankunnan erityisessä suojeluksessa. Suomalaiset rakastavat perusturvaa. Piersonilaisesta tai valtaresurssiperspektiivistä katsottuna perustulojärjestelmien olisi olettanut olevan leikkausten ulottumattomissa. Leik-

kurien olisi olettanut iskevän terävimmin tarveharkintaisiin tai tulosidonnaisiin etuihin.

Ennen varsinaisten leikkausten tarkastelua on syytä tehdä eräs käsitteellinen tarkennus. Talouspolitiikan analyysissään Peter Hall (1993) erottaa kolme eri asteista institutionaalista muutosta. Ensimmäisen asteen muutoksissa on kyse tasoleikkauksista. Tällöin pelkästään instrumenttia säädetään pienemmälle, mutta politiikan tavoitteet ja perusajatukset eivät muutu. Toisen asteen muutoksissa instrumenttia ja sen käyttötapaa muutetaan. Kolmannen asteen muutokset toteuttavat kaksi ensimmäistä ja sen lisäksi vielä politiikan tausta-ajatukset muuttuvat.

Hallin lähestymistapaa on sovellettu myös sosiaalipolitiikan leikkausten analyysissä. Bruno Palier (2001) sovelsi astemuutosten ideaa Ranskan sosiaaliturvaleikkauksiin. Hänen mukaansa sosiaaliturvan tasoleikkaukset kuuluvat ensimmäiseen kategoriaan. Toiseen kategoriaan kuuluvat ne leikkaukset, joissa muutetaan tasoja ja määräytymisperusteita siten, että itse politiikan taustafilosofia ei muutu. Kyseessä on ns. polkuriippuvuusmuutokset, joissa esimerkiksi eläkkeiden tavoitetasoja ja karttuma-aikoja muutetaan, mutta itse järjestelmä ei oleellisilta osin muutu. Kolmannen asteen muutokset toteuttavat edellä mainitut leikkaukset. Lisäksi sosiaalipoliittisen järjestelmän koko toimintatapa ja tausta-ajatus muuttuu. Omassa analyysissään Palier löytää Ranskasta vain ensimmäisen ja jossain määrin myös toisen asteen muutoksia.

Hallin ajatusta voidaan heijastaa edellä kuvattuja legitiimisyyshypoteeseja vasten. Voidaan olettaa, että mitä legitiimimpi järjestelmä, sitä vaikeampi siihen on tehdä korkeamman asteisia muutoksia. Näin ollen laajaa suosiota nauttivat perusturvajärjestelmät ovat joko kokonaan turvassa leikkauksilta tai niihin tehdään vähäisiä ensimmäisen asteen muutoksia. Sen sijaan kannatusperustan ohuudesta kärsiviin ansiosidonnaisiin ja tarveharkintaisiin etuuksiin voidaan olettaa sovellettavan korkeamman asteisia muutoksia, jopa systeemiä muuttavia leikkauksia.

1990-luvun Suomessa lähes kaikkiin järjestelmiin tehtiin leikkauksia, mutta ne olivat eri järjestelmissä eriasteisia. Yhtäällä tehtiin kosmeettisia ensimmäisen asteen leikkauksia toisaalla taas muutettiin itse järjestelmän perusperiaatteita. Muutokset ovat yllättäviä,

ja ovat ristiriidassa edellä kuvattujen oletusten kanssa. Kolmannen asteen systeemimuutokset toteutettiin kansaneläkkeessä ja sairausvakuutuksen peruspäivärahassa. Vuoden 1996 uudistuksissa sekä kansaneläkkeen pohjaosa että sairausvakuutuksen peruspäiväraha poistuivat. Kansan suosikit saivat mennä. Kansalaisuus teki tilaa työmarkkinapohjaisuudelle. Huomattavasti vähemmän kannatusta nauttivan työttömyysvakuutuksen ansiopäivärahaa hallitus ei pystynyt muuttamaan. Työeläkkeissä yllettiin toisen asteen muutoksiin, kun eläkepalkan laskentasääntöjä uudistettiin. Ruotsissa eläkepolitiikan linjanmuutos oli vieläkin selkeämpi ja täyttää Hallin kolmannen asteen muutoksen tuntomerkit: suhteellisen antelias ja universaali kansaneläke poistettiin ja korvattiin ns. takuueläkkeellä, joka on eläketulovähenteinen. Työeläkkeen karttuma ja laskentasäännöt muutettiin totaalisesti.

Mielenkiintoista on se, että järjestelmän perusperiaatteita muutettiin Suomessa juuri perustulojärjestelmissä eikä asiasta syntynyt sen suurempaa kalabaliikkia. Tämän artikkelin tavoitteena onkin yksinkertaisesti pyrkiä vastaamaan, miksi näin kävi. Miksi sekä piersonilaiset institutionalistit että korpilaiset valtaresurssikot näyttävät iskeneen harhaan Suomen kehityksessä? Tähän yksinkertaiseen ongelmaan etsitään teoreettista jäsennystä.

Tavoitteen saavuttamiseksi Suomen kehitys asetetaan aluksi laajempaan maantieteellisen ja historialliseen perspektiiviin, jossa koetellaan kehiteltävän teoreettisen selitysmalliston kestävyyttä. Artikkeli rakentuu ensinnäkin sille olettamukselle, että valtaresurssiteoria ja siihen liittyvä hyvinvointivaltioitten typologisointi – jota käsitellään seuraavassa kappaleessa – ja uusinstitutionalismi ja siihen liittyvä piersonilainen muutoskeskustelu eivät ole toisiaan poissulkevia vaan toisiaan täydentäviä teorioita. Toisekseen lähdetään siitä, että kummassakin lähestymistavassa perusolettamus on oikea mutta kaipaa täsmennyksiä. Täsmennykset liittyvät sosiaalipolitiikan luonteeseen ja siihen, millaisia intressiryhmittymiä sosiaalipolitiikka synnyttää. Tarkempi teoreettinen vire löytyy Mancur Olssonin (1965) kollektiivisen toiminnan teoriasta, joka selventää, miksi tietyt sosiaalipoliittiset järjestelmät ovat vaikeasti muutettavissa.

Mallituksen taustat

Tunnetun ruotsalaisen kasvitieteilijä Karl von Linnèn taksonomiaa seuraten yhteiskuntatieteilijät ovat yrittäneet luokitella hyvinvointivaltioita erilaisiin ideaalityyppeihin. Samoin kuin kasvitieteessä myös sosiaalitieteissä lukuisat hybridit sotkevat tilannetta. 1990-luvun sosiaalipoliittinen kirjoittelu onkin keskittynyt pohtimaan ideaalityyppien ominaispiirteitä, luokitteluperiaatteita ja tyyppien lukumääriä. Jotkut ovat Esping-Andersenin (1990) pohjalta päätyneet kolmeen malliin, toiset ovat erottaneet neljä tyyppiä[5] ja joidenkin mukaan tyyppejä on peräti viisi kappaletta[6]. Osa tutkijoista, ennen muuta historiallisesti orientoituneet tieteilijät, ovat kritisoineet koko luokittelubisnestä: hyvinvointivaltiot eivät synny ryppäissä[7]. Jokaisella maalla on oma ainutlaatuinen poliittinen historiansa eikä ainutkertaisuutta voi tyypitellä.

Oma ongelmansa näissä kategorisoinneissa on se, että tyyppejä on käytetty "mustana laatikkona", joihin tämä tai tuo maa on tarvittaessa sujautettu. On sanomattakin selvää, että läntiset sosiaalipoliittiset järjestelmät ovat niin monimuotoisia, että täydellistä ideaalimallien ja reaalimaailman yhteensopivuutta ei voida saada täsmennettiinpä mallitusta kuinka tarkaksi tahansa. Puutteistaan huolimatta sosiaalipolitiikkamalleilla on oma analyyttinen ja kuvaileva merkityksensä. Sekä hyvinvointivaltion kehittymistä että sen leikkaamista on nimittäin yhä enenevässä määrin lähestytty juuri institutionaalisesta näkökulmasta. On korostettu, että menestyksellisen politiikan teko, koskipa se sitten jonkin järjestelmän laajentamista tai leikkaamista, on tiukasti kytköksissä sekä yhteiskunnan laajempiin institutionaalisiin rakenteisiin että kyseisen järjestelmän omiin rakennepiirteisiin. Theda Skocpolin (1995, 58) mukaan "politics create policies, policies also remake politics", eli politiikka luo instituutiot ja instituutiot vaikuttavat puolestaan politiikkaan. Toisin sanoen, yhteiskunnalliset voimasuhteet vaikuttavat tietyn sosiaalisen laitoksen kehittymiseen, mutta kun kyseinen instituutio on sitten luotu, sillä on oma takaisinkytkentänsä politiikkaan.[8] Näiltä osin valtaresurssiteoria ja institutionalismi ovat yhtenevät.

Sosiaalisilla instituutioilla ei ole pelkästään takaisinvaikutusta politiikkaan, vaan niiden yhteydessä voidaan myös puhua institutio-

naalisesta inertiasta eli jäykkyydestä. Eräällä tavalla inertia toimii fysiikasta tutun massan hitauden lain mukaisesti: kun massa saadaan liikkeelle, se jatkaa omalla voimallaan samalla liikeradalla. Suunnan muuttamiseksi tarvitaan suhteellisen suuri toiseen suuntaan vaikuttava voima. "Tämä massan hitaus" vaikuttaa siihen, että järjestelmillä on oma polkuriippuvuutensa. On helpompi tehdä sellaisia "polkuriippuvia" pieniä muutoksia, jotka eivät muuta systeemin toiminnan logiikkaa. On esimerkiksi helpompi justeerata eläkkeiden tasoja hivenen alaspäin kuin muuttaa koko eläkejärjestelmän luonnetta. Toisin sanoen Hallin (1992) kuvaamista muutoksista alempiasteiset ovat kivuttomammin vietävissä läpi kuin systeemiä muuttavat kolmannen asteen muutokset.

Niin Hallin erottelu kuin jako polkuriippuvien ja systeemiä muuttavien uudistusten välillä voi olla ensisilmäyksellä selvä ja houkutteleva. Lähempi tarkastelu osoittaa asian problemaattisuuden. Useat sosiaalipoliittiset uudistukset ovat asteittaisia, ja tästä johtuen vaikutukset ovat usein asteittaisia ja hitaita, inkrementaalisia. Ajan huomioiminen voi muuttaa kuvaa leikkausten vakavuusasteesta. Leikkaus, joka tässä ja nyt vaikuttaa mitättömältä, voi aikaa myöden olla merkittävä ja voi muuttaa koko järjestelmän luonteen. Poliittisen strategian kannalta yleensä sellaiset sosiaalipolitiikan leikkaukset, joiden vaikutus ajoittuu pidemmälle aikavälille ja joita voidaan pitää polkuriippuvina, ovat helpompia kuin sellaiset leikkaukset, joiden vaikutukset näkyvät ja tuntuvat välittömästi. Hallitukset pyrkivätkin vastarinnan minimoimiseksi soveltamaan tällaista "isoisä/isoäiti" -strategiaa, jossa vaikutukset siirretään tuleville sukupolville nykyisten etusaajaryhmien nauttiessa entisen kaltaisia etuja. Tämän vuoksi asioita, uudistuksia ja niiden vaikutuksia on pyrittävä arvioimaan hivenen pidemmällä perspektiivillä. Myös tässä Linneus selventäköön ajatusta: Perhonen voi esiintyä toukkana, kotilona ja täysikasvuisen perhosena. Ajallisen dynamiikan unohtaminen voi johtaa siihen, että pidämme perhosen eri olomuotoja eri eläinlajina. Siksi tässä tutkimuksessa Suomen 1990-luvun kehitys asetetaan hivenen laajempaan historialliseen ja maantieteellisen perspektiiviin.

Hyvinvointivaltiomallit

Hyvinvointivaltiomallit ovat omimmillaan kuvatessaan maiden välisiä suuria eroja. Jos olemme kiinnostuneita eri sosiaalipoliittisista järjestelmistä tai maan sisäisestä kehityksestä, laajat hyvinvointivaltiotypologiat ovat liian suuria työkaluja. Se, että jokin maa luokitellaan sosiaalidemokraattiseen, konservatiiviseen tai liberaaliseen regimiin, ei kerro juuri mitään, miksi johonkin ryhmään kuuluvan maan sisällä on tehty tiettyjä sosiaalipolitiikkamuutoksia tai miksi jotkut järjestelmät ovat muuttuneet toisia enemmän. Tarvitaan siis hienovaraisempia työkaluja. Tässä yhteydessä ruotsalaisten Walter Korven ja Joakim Palmen (1998) kehittelemä sosiaalipoliittisten järjestelmien luonnepiirteisiin pohjaava tyypittely tuntuu tarjoavan hedelmällisemmän lähtökohdan kuin laajat, maihin perustuvat mallikeskustelut. Heidän tyypittelynsä tarjoaa nimittäin mahdollisuuden erotella sosiaalipoliittiset ohjelmat maan sisällä toisistaan.

Korpi ja Palme käyttävät omassa erittelyssään luokitteluperusteena etujen saantiperiaatteita, etujen suuruuden määräytymisperiaatteita ja järjestelmien hallintamuotoa (taulukko 1). Olen täydentänyt luokittelua kahdella ulottuvuudella – rahoitustavalla ja toiminta-areenalla – joihin palaan tuonnempana. Olen lisännyt omiksi malleikseen yksilölliset ja työmarkkinapohjaiset kollektiiviset vakuutukset, jotka puuttuvat useimmista aiemmista analyyseistä ja joilla on merkitystä tässä artikkelissa käsitellyn teeman kannalta.

Korpi ja Palme päätyvät viiteen tyyppiin. Ensimmäisessä, tarveharkintaisessa mallissa edut ovat ehdollisia ja perustuvat tarpeen arviointiin. Etujen on tarkoitus taata minimitoimeentulo hädänalaisille. Siksi etujen taso ei ole kovin korkea. Hallinta on julkisvallan käsissä. Toinen, vapaaehtoinen subventoitu järjestelmä perustuu kassan jäsenyyteen ja edut, vaikka olisivatkin ansoihin sidotut, ovat yleensä aika alhaiset. Kassojen hallinto on yleensä jäsenistön käsissä, joskin subventioita jakavalla valtiolla voi olla sanansa sanottavanaan: mitä suurempi subventio, sitä isompana kaikuu isännän ääni. Kolmannessa, korporatistisessa järjestelmässä edut maksetaan tiukasti ansaintaperiaatteen mukaisesti tuloihin sidottuina. Yleensä edut ovat myös ammattiryhmäkohtaisia. Työntekijät, joko yhdessä työnantajien tai työnantajien ja valtiovallan kanssa, kaksi- tai kolmikantaperiaatteen mukaisesti hallinnoivat järjestelmiä. Toisin kuin aiemmat kolme tyyppiä perusturvamalli kattaa kaikki kansalaiset valtiovallan ylläpitämän yhden ja yhtenäisen järjestelmän alle. Viides sosiaalipoliittinen, ns. kattava ideaalityyppi, on itse asiassa perusturva- ja korporatistisen järjestelmän kombinaatio, mitä tulee etujen määräytymisperusteisiin: malli takaa sekä minimiturvan että ansiosidonnaiset edut. Hallinnointi on julkisvallan käsissä.

***Taulukko 1.* Sosiaaliturvamallit.**

Malli	Edun saamisperiaate	Edun määräytymisperiaate	Hallinta	Rahoitus	Toiminta-areena
Tarveharkinta	Tarve	Käänteinen tuloihin	Julkisvalta	Verot	Politiikka
Vapaaehtoiset kassat	Jäsenyys	Tasa-etu tai ansioihin suhteutettu	Jäsenet (+ julkisvalta)	Jäsenmaksut (subventiot)	Kassat (politiikka)
Korporatistinen malli	Ammattiryhmä	Ansiosidonnaisuus	Kaksi/kolmikanta	Sosiaaliturvamaksut	Työmarkkinat (politiikka)
Perusturva	Kansalaisuus	Tasa-etu	Julkisvalta	Verot	Politiikka
Kattava	Kansalaisuus + työ	Tasaetu + ansiosidonnaisuus	Julkisvalta	Verot ja sosiaaliturvamaksut	Politiikka
Kollektiivinen työmarkkinavakuutus	Ammattiryhmä	Täydentävä ansiosidonnaisuus	Työmarkkinat	Vakuutusmaksut	Työmarkkinat
Yksityisvakuutus	Sopimus	Sidottu vakuutusmaksuihin	Yritykset	Vakuutusmaksut	Markkinat

Kuten edellä todettiin, alkuperäistä luokittelua on täydennetty rahoitustavalla ja toiminta-areenalla, joilla kummallakin voidaan olettaa olevan vaikutusta järjestelmien muutosherkkyyteen. Tähän viittavat maatasoisista historiallisista tutkimuksista saadut tulokset. On osoitettu[9], että maissa, joissa valtiollinen valta on keskittynyt on paremmat mahdollisuudet kehittää sosiaalipolitiikkaa kuin federalisistissa maissa, joissa valta on jakaantunut useille eri toimijoille. Jälkimmäisessä tapauksessa erilaisilla yhteiskunnallisilla toimijoilla on enemmän veto-kohtia, joissa ne voivat estää uudistuksen läpimenemisen. Ei ole siis sattuma, että Yhdysvallat on usealla sosiaalipolitiikan

lohkolla ollut peränpitäjä. Vastaavalla tavalla toimi myös suomalaisessa parlamentarismissa vuoteen 1992 käytössä ollut määrävähemmistöpykälä, joka lykkäsi esimerkiksi sairausvakuutuksen voimaantuloa useilla vuosikymmenillä, kun maalaisliitto ja kokoomus joskus yhdessä kommunistien kanssa äänestivät sosiaalidemokraattiset lakialoitteet pöydälle[10].

Ajatus unitaarisesta ja federatiivisesta päätöksenteosta on käänteisesti sovelluskelpoinen myös yksittäisten sosiaalipoliittisten järjestelmien leikkausten kohdalla. Voidaan ajatella, että ne sosiaalipoliittiset järjestelmät, joita julkisvalta yksin hallinnoi ja joissa päätökset tehdään poliittisella areenalla, ovat helpommin muutettavissa kuin muut turvamuodot. Tämä koskee lähinnä tarveharkinta-, perusturva- ja kattavaa mallia, jotka käyttäytyvät unitaarisen valtion tavoin. Jos hallitus saavuttaa sisäisen yksimielisyyden ja päättää jotain, päätös ulottuu välittömästi kaikkiin asianosaisiin, eikä erilaisilla intressiorganisaatioilla ole mahdollisuutta käyttää hyväkseen institutionaalisia veto-kohtia.

Korporatististisen järjestelmän toiminta on vallan käytön kannalta analoginen federalismiin. Korporatistinen sosiaalipolitiikka on usein ollut hajautettua, ja etujen tasot ja määräytymisperusteet ovat vaihdelleet ammattiryhmien välillä, mikä on vaikeuttanut heikennysten toteuttamista. Leikkauksia suunnittelevan hallituksen on nimittäin neuvoteltava useiden, eräissä tapauksissa jopa useiden tuhansien etujaan mustasukkaisesti vartioivien intressiorganisaatioiden kanssa. Tällöin konsensuksen löytäminen on jo huomattavan vaikeaa ja on verrannollinen kantonaaliseen referendum-käytäntöön tai hajautettuun hallintomalliin. Pirstaloituneen päätöksentekojärjestelmän vuoksi muutokset, olivatpa ne sitten etuja parantavia tai heikentäviä, ovat useiden vaikeasti avattavien institutionaalisten lukkojen takana.

Sosiaalipolitiikan muutosherkkyys on yhteydessä myös rahoitustapaan. Verorahoitteisuus lisää muutosherkkyyttä. Verothan kerätään ns. yhteiseen pottiin, josta valtiovalta voi halunsa ja mieltymystensä mukaan jakaa eri kohteisiin. Millään yksittäisellä ryhmällä ei ole omistusoikeutta verokirstuun kerättyihin varoihin. Siksi hallituksella on suhteellisen suuri harkintavalta verojen käytön tai käyttämättömyyden suhteen. Voimme olettaa, että verorahoitteiset järjestelmät ovat leikkausalttiimpia kuin muihin rahoitusmuotoihin perustuvat systeemit.

Korporatistisessa järjestelmässä maksut kerätään korvamerkittyinä sosiaalivakuutusmaksuina, mikä antaa ainakin kuvitteellisen omistus- ja vaatimusoikeuden kyseistä etua kohtaan. Hallituksen kädet ovat tässä suhteessa sidotummat kuin verorahoituksen kohdalla. Ellei muuta niin hallitus joutuu ainakin selittelemään toimiaan perusteellisemmin kuin verojen kohdalla. Edellä sanottu pätee vielä enemmän kollektiivisiin työmarkkinavakuutuksiin ja yksilöllisiin vakuutuksiin, joihin valtio voi vaikuttaa vain välillisesti ja joissa omistusoikeus sovittuun etuun taataan usein perustuslakiin kirjatulla omaisuudensuojalla.

Sosiaaliturvaleikkausten legitimoiminen perustuu kriisitietoisuuteen. Kansalaisten ja ennen muuta leikkausten kohteeksi joutuvien on ymmärrettävä ja hyväksyttävä uhraukset, jotka menevät yhteisen hyvän turvaamiseen. On helppo ymmärtää, että suurten ja kattavien järjestelmien leikkauksilla on myös suuret kustannusvaikutukset. Ruotsin koko palkansaajakunnan kattavan ATP-eläkejärjestelmän uudistaminen vaikuttaa koko kansantalouteen. Sen sijaan ryhmäkohtaisten lisäeläkkeiden leikkauksilla ei ole samaa kustannusvaikutusta, puhumattakaan pirstaleisista korporatistisista järjestelmistä. Siksi kriisitietoisuuden aikaansaaminen ja leikkausten hyväksyttäminen voi olla vaikeampaa korporatismissa kuin yhtenäisissä systeemeissä. Jokainen sinänsä suhteellisen pieni ryhmä voi näet pitää kiinni omista edustaan vetoamalla siihen, että ryhmän pienen koon vuoksi sen sosiaalieduilla ei ole merkitystä koko maan talouteen.

Ajatusta on kehitetty pidemmälle talousteorioiden ja kollektiivisen toiminnan teorioiden piirissä[11]. On todettu, että taloudellisen kasvun ja työmarkkinoiden sopimusjärjestelmien keskittymisen välillä vallitsee U-käyrän muotoinen yhteys. Taloudellisen kasvun on havaittu olevan nopeaa yhtäällä niissä maissa, joissa järjestelmä on hajaantunut ja ammattiyhdistysliike on heikko. Toisaalla kasvu on ollut nopeaa myöskin niissä maissa, joissa työmarkkinat ovat erittäin keskittyneet ja työmarkkinaosapuolilla on vahva valta-asema yhteiskunnassa. Heikoin kasvu taas on ollut niissä maissa, joissa neuvottelujärjestelmät eivät olen sen kummemmin hajaantuneita tai

keskittyneitäkään vaan toimivat liittotasolla. Selitys on yksinkertaisesti se, että hajaantuneissa järjestelmissä talous toimii työnantajien ehdoilla, mikä vauhdittaa kasvua. Keskitetyssä järjestelmissä taas ammattiyhdistysliike tietää olevansa niin vahva toimija, että sen päätöksillä on koko kansantalouden tasolla ratkaiseva merkitys. Tästä "valtionhoitajan" asemasta johtuen ay-liikkeen palkkavaatimukset ovat maltillisia, mikä puolestaan vaikuttaa talouskasvuun piristävästi. Tilanne on tyystin toinen liittotasoisissa järjestelmissä. Jotkut liitot ovat tarpeeksi vahvoja saadakseen omat vaatimuksensa läpi, mutta samalla liitot ovat tarpeeksi pieniä olettaakseen, ettei niiden toiminnalla ole välittömiä kansantaloudellisia vaikutuksia. Tai jos tällaisia vaikutuksia on, ne jätetään heikompien liitojen tai koko kansan kannettaviksi. Lopulta päädytään kollektiivisen toiminnan pulmia hahmottavaan vangin dilemmaan: yksilön/ryhmän voitonmaksimointi johtaa kokonaisuuden ja lopulta myös yksilön/ryhmän itsensä kannalta huonompaan lopputulokseen kuin koordinoitu ja pienempään lyhytaikaiseen hyötyyn tähtäävä toiminta.

Voidaan olettaa, että tällainen toiminnan logiikka on relevanttia myös sosiaalipolitiikan leikkausten ymmärtämisessä. Ensinnäkin järjestelmät, jotka ovat hyvin hajanaisia, ovat helppoja muutoskohteita. Yhtenäistä vastustuspotentiaalia ei yksinkertaisesti ole olemassa. Toisekseen universaalit ja laajat järjestelmät, joiden leikkausten voidaan ajatella vaikuttavan valtiontalouteen, ovat helpommin leikattavissa kuin tiettyjen ryhmien "omat" edut. Korporatiivisten etujen leikkaaminen on edellä kuvatuista syistä vaikeaa. Lisäksi eräät muut kollektiiviseen toimintaan liittyvät tekijät vaikuttavat samaan suuntaan.

Johdannossa "takapotkupotentiaalista" keskusteltaessa kävi ilmi, että sosiaalipolitiikalla jaetaan paljon muutakin kuin rahaa. Sosiaalipolitiikka jakaa ja yhdistää yksilöitä ja ihmisryhmiä. Se synnyttää ja ylläpitää solidaarisuuden siteitä. Siksi sosiaalipolitiikalla luodaan edellytyksiä kollektiiviselle toiminnalle tai poistetaan toiminnan edellytyksiä.

Asia käy havainnollisesti ilmi sosiaalipolitiikan historiasta. Sosiaaliturvan takaamisen ohella varhaisilla sosiaalipoliittisilla järjestelmillä, jotka yleensä olivat ammattiyhdistysliikkeen ylläpitämiä kassoja, oli sosiaaliturvan tuottamisen ohella tärkeitä piilofunktioita.

Koska kassat useimmiten olivat ammattiyhdistysliikkeen ylläpitämiä, ne toimivat kiihokkeina liittyä ay-liikkeeseen. Kassat edesauttoivat luokkatietoisuuden syntymistä[12]. Mancur Olsonin (1965) terminologiaa seuraten tällaiset sosiaalipoliittiset järjestelmät toimivat selektiivisinä kiihokkeina, jota edesauttoivat pienten, "etuoikeutettujen" (privileged groups) ryhmien muodostumista. Ryhmät olivat riittävän pieniä, jotta niille muodostui oma identiteetti ja tietoisuus yhteisestä intressistä. Niillä on myös käytössään valtaresursseja, joita voitiin nopeasti mobilisoida omien ryhmäetujen puolustamiseen. Nämä edellytykset toteutuvat useissa korporatistisissa järjestelmissä.

Selektiiviset kannustimet edesauttavat ryhmään liittymistä, koska etu tulee vain klubin jäsenille. Kyse on niin sanotusta eksklusiivisesta hyödykkeestä. Ryhmällä on myös organisatorinen halu pitää kyseisestä edusta kiinni. Tällöin ryhmällä on keskitetty intressi (concentrate interest). Hyvän esimerkin tällaisen klubihyödykkeen yhteiskunnallisesta merkityksestä tarjoaa vaikkapa Suomen, Ruotsin ja Tanskan työttömyysturvajärjestelmät. Näissä kolmessa maassa on pitäydytty perinteisessä Ghentin mallissa, jossa ammattiyhdistysliike vastaa työttömyysvakuutuksen organisoinnista. Tämän selektiivisen insentiivin vuoksi palkansaajien järjestäytymisaste on näissä kolmessa maassa huomattavasti korkeampi (yli 80 %) kuin muissa OECD-maissa (keskimäärin noin 30 %). Ei siis ole mikään ihme, että suomalainen (ruotsalainen ja tanskalainen) ammattiyhdistysliike haluaa kynsin hampain pitää kiinni tästä järjestelmästä, eikä se ole ollut kovin valmis systeemiä oleellisesti muuttaviin kompromisseihin hallituksen kanssa. Tätä taustaa vasten on myös ymmärrettävissä se, että porvarilliset tahot, jotka yleensä ovat vastustaneet kollektiivisia ja pakollisia valtiollisia ratkaisuja, tässä tapauksessa puhuvat mitä lämpimimmin valtiollisen vakuutuksen puolesta.

Kollektiivisen toiminnan edellytykset ovat oleellisesti heikommat suurten ryhmien ja universaalisten etujen kohdalla kuin pienryhmissä, joilla on eksklusiivisia etuja. Suuressa ryhmässä on vaikea muodostaa omaa, selkeää identiteettiä. Tällaisen ryhmän on myöskin vaikea kehittää selektiivisiä kannustimia. Usein suurten ryhmien edut tulevat enemmän tai vähemmän automaattisesti kaikille, eikä

niillä ole ryhmän organisoitumiseen samaa vaikutusta kuin edellä kuvatussa tapauksessa. Mancur Olson (1965, 51) kutsuu tällaisia ryhmiä latenteiksi ryhmiksi. Niillä on periaatteessa valtaresursseja, mutta ne ovat piileviä. Valtaresurssit voitaisiin mobilisoida vain selektiivisillä kannustimilla, mutta tällaisia ei kuitenkaan ole tarjolla, ketään kun ei oikein voida sulkea ulkopuolelle.

Olsonin idea latenteista ryhmistä tulee lähelle Sartren (1976) serialiteetin käsitettä. Serialiteetissä on kyse siitä, että ihmisten elämäntilanteen samankaltaisuudesta huolimatta heillä ei ole yhteistä intressiä. Elämäntilanteensa vuoksi samankaltaisissa ryhmiä ovat esimerkiksi lapsiperheet ja vanhukset. Serialiteetin vastinpariksi Sartre asettaa ryhmät, joilla on selkeästi yhteinen intressi. Tällainen ryhmä lähenee Olsonin etuoikeutettua ryhmää.

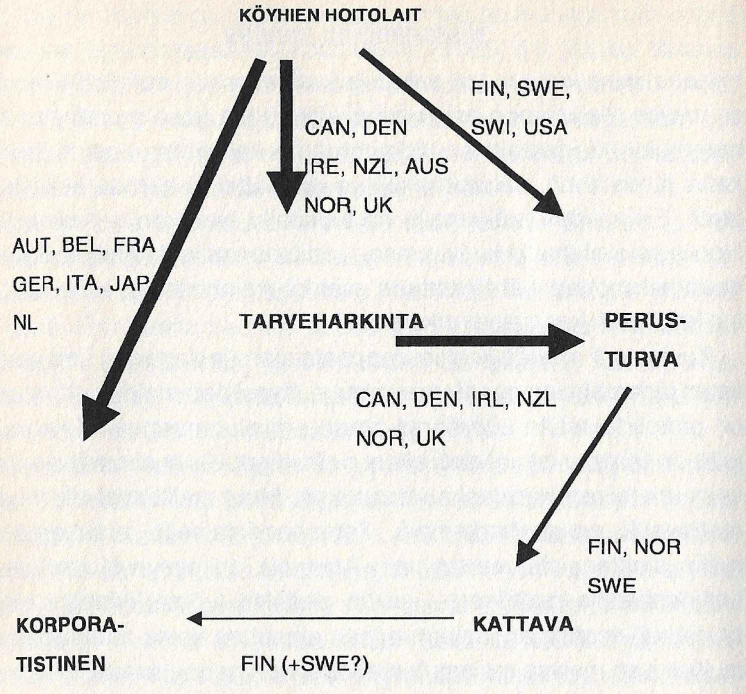
Olsonilainen tulkinta Sartrella ryyditettynä antaa selityksen sille, miksi äärimmäisen suositun järjestelmän puolustamiseksi ei nousta barrikadeille. Kattavat järjestelmät voivat kyllä kansalaismielipiteen tasolla olla äärimmäisen suosittuja, mutta niiden ongelma on se, että käytännössä ne ovat kaikille mutta eivät erityisesti kenellekään. Universaalit ohjelmat eivät saa aikaan sellaista keskitettyä toimintaa kuin esimerkiksi suppeammalle ryhmälle räätälöidyt edut. Kattavien etujen kohderyhmä on diffuusi ja seriaalinen eikä keskitetty, etuoikeutettu ryhmä. Sama pätee perusturvajärjestelmiin.

Korporatistisiin järjestelmiin taas pätee kokonaan toisen tyyppinen toimintalogiikka. Sosiaalivakuutusmaksut ja hallinnon hajauttaminen toimivat poliittisen päätöksen teon vasta-voimana. Leikkausten läpivieminen edellyttää, että poliitikot avaavat useita veto-mahdollisuuden takaavia lukkoja. Lisäksi korporatistiset järjestelmät synnyttävät vahvoja "etuoikeutettuja" ryhmiä, joilla on keskitetty intressi puolustettavanaan. Omat edut, joihin kukaan ei kajoa! Muutama vuosi sitten Ranskassa junat seisoivat raiteilla jo silloin, kun ensimmäiset tiedot rautatieläisten etujen mahdollisista leikkauksista tihkuvat Pariisin poliittisista kabineteista. Sen sijaan universaaleja etuja on jo leikattu, kun leikkauksen uhriksi joutuneet vielä haikailevat protestitoiminnan perään.

Historiallinen kehitys

Historiallinen kehitys voi antaa lisävaloa edellä esitetyille teoretisoinneille. Kelvatkoon esimerkiksi eläketurva, joka muodostaa toimeentulotukijärjestelmien tärkeimmän ja kalleimman osion. Toinen kallis järjestelmä, sairausvakuutus noudattelee samaa kehityslinjaa[13]. Eri maiden eläkemallit on luokiteltu taulukon 1 mukaisesti. Nuolia seurailemalla kunkin maan institutionaaliset kehityskulut voidaan hahmottaa. Lähtökohtana ovat köyhäinhoitolait, joille vähitellen kehiteltiin korvaavia ratkaisuja.

Kuviosta 1 selviää keskieurooppalaisten (ja Japanin) korporatististen järjestelmien muuttumattomuus. Kyseisten maiden eläketurva on pääpiirteissään säilyttänyt oman erityisluonteensa. Muutokset, joita on tehty, ovat selvästi olleet polkuriippuvia ensimmäisen, korkeintaan toisen kertaluokan muutoksia. Muut mallit ovat olleet huomattavasti muutosherkempiä. Tarveharkintaisella eläkejärjestelmällä aloittaneista maista vain Australia on pysynyt uskollisena ensimmäiselle mallilleen – joskin sielläkin työmarkkinapohjaisen työeläkejärjestelmän laajentuminen aiheuttaa kovia muutospaineita. Kaikissa muissa maissa tarveharkinnan periaatteesta on luovuttu ja siirrytty perusturvamalliin, jossa useat maat ovat pysyneetkin. Norja, Ruotsi ja Suomi kävivät vähitellen harjoittamaan eläkepolitiikkaa, jota voisi kutsua kattavaksi. 1990-luvun turbulensseissa järjestelmää on muutettu Ruotsissa ja Suomessa siten, että aiempaan malliin sisältyneistä kansalaisuuden perusteella maksettavista eläkkeenosista on luovuttu. Kansaneläke on tullut työläkevähenteiseksi, ja periaatteeltaan eläkkeiden yhteensovitus ei enää oleellisesti poikkea vaikkapa Saksan järjestelmästä. Omalla tavallaanhan suomalaisen työeläkkeen hajautettu hallintomalli on jo aiemminkin kantanut tiettyjä korporatistismin tunnuspiirteitä. Voidaan tietysti keskustella, onko tapahtunut Hallin kolmannen asteen muutos vai ei. Takaahan eläke edelleenkin lähes saman – tai kenties paremmankin pohjatasoisen eläkkeen – kuin aiempi järjestelmä. Kyse ei kuitenkaan ole eläkkeiden tasoista vaan toimintatavan taustalla olevasta logiikan muutoksesta, joka on tapahtunut. Tämä luokittunee vaivatta ns. kolmannen asteen muutokseksi.

Kuvio 1. **Eläkepolitiikan institutionaalinen kehittyminen OECD-maissa.**

Toki työeläkkeissäkin muutoksia on tapahtunut, mutta ne ovat olleet huomaamattomampia, hiipiviä ensimmäisen ja toisen kertaluokan muutoksia. Ensinnäkin julkisen sektorin paremmat työeläkkeet yhdenmukaistettiin. Julkisen sektorin eläkkeiden karttuma-aika pidennettiin 30 vuodesta 40 vuoteen ja tavoitetaso laskettiin 66 %:sta 60 %:iin. Samalla eläkepalkan laskuperusteita muutettiin. Aiemmin eläkepalkka oli perustunut neljän viimeisen työvuoden kahden keskimmäisen (tuloiltaan paras ja huonoin jätettiin pois) vuoden tuloihin. Nyt eläke määräytyy 10 viimeisimmän vuoden keskitulon mukaan. Muutokset eivät kuitenkaan koske välittömästi kaikkia, vaan niissä sovelletaan "isoisä- tai isoäiti -periaatetta": uudistukset tulevat voimaan asteittain ja koskevat täysimääräisesti vasta nuorimpia ikäluokkia.

Eläkeuudistusta vastikään pohtivan Kari Puron komitean mukaan eläkepalkan laskentasääntöä olisi syytä muuttaa siten, että eläke määräytyisi koko työuran pohjalta. Tavoitetaso, 60 % palkasta, säilyisi muuttumattomana. Näiltä osin kyse olisi Hallin ensimmäisen tai toisen asteen muutoksista. Tilanne ei ole kuitenkaan näin yksinkertainen, sillä voidaan olettaa, että nämä asteittaiset pienet muutokset muuttavat pidemmällä aikavälillä itse asiassa koko systeemin luonteen. Ennen muuta "julkisen" ja "yksityisen" työnjako ja voimasuhteet muuttuisivat. Aiemmin voimassa ollut eläkepalkan laskentasääntö on ollut edullinen niille ammattiryhmille, joilla on iän mukaan nouseva palkkakehitys. Yleensä nämä ovat akavalaisia toimihenkilöryhmiä. Alustavasti voidaan arvioida, että laskentasäännön muuttaminen, jos sitä sovellettaisiin valtion eläkkeisiin, leikkaisi keskivertoprofessorin kuukausieläkkeestä noin 1 000 euroa. Ei siis ole kovin suuri ihme, että Akava on uudistusta vastaan ja SAK lievästi positiivinen. Seuraava kysymys onkin, miten paketti myydään Akavalle. On selvää, että tällaisessa tilanteessa aletaan käydä neuvotteluja kompensatorisista, työmarkkinapohjaisista järjestelmistä, joiden rooli tähän saakka on Suomessa kansainvälisesti tarkastellen ollut mitätön[14].

Vaikka eläketurva näyttääkin pääsääntöisesti säilyneen muuttumattomana, eli on tehty vain ensimmäisen ja korkeintaan lieviä toisen asteen muutoksia, eräs järjestelmän keskeisistä periaatteista, ns. "yhden kerroksen" työeläke (= vain lakisääteisiä ansiosidonnaisia eläkkeitä) on korvaantunut "kahden kerroksen" työeläkkeellä (= lakisääteiset + työmarkkinasopimuksiin pohjautuvat ansiosidonnaiset eläkkeet). Toisin sanoen, se suomalaisen eläketurvan suunnittelua pitkään hallinnut periaate, että lakisääteisen työeläkkeen lisukkeeksi ei tarvita kompensatorisia työmarkkinapohjaisia eläkkeitä, on väistynyt. Tämä havainnollistaa pulmia, joita niin Peter Hallin kuin monien muidenkin esittämiin leikkausten luokitteluperiaatteisiin sisältyy. Monet ensimmäisen asteen leikkaukset voivat pitemmällä aikavälillä aiheuttaa kolmannen asteen muutoksia.

Legitimiteetti ei vaikuta?

Tämän artikkelin lähtökohtana oli se aiemman tutkimuksen aksiooman kaltainen olettamus, että universaaleja, kansan suuren enemmistön kannatusta nauttivia sosiaalipoliittisia järjestelemiä on vaikea leikata. Mikäli tämä olettamus on oikea, suomalaisen sosiaalipolitiikan kannattajat voivat nukkua yönsä täysin rauhassa. Mielipidemittausten mukaan suomalaiset nimittäin tukevat lähes yksimielisesti sosiaalipolitiikkaa. Ennen muuta perusturvaan liittyvät ns. kansanvakuutusjärjestelmät ovat nimensä mukaisesti kansan laajojen kerrosten suosiossa. Teorian kannalta pulmalliseksi muodostuu se, että 1990-laman aikana kaikkein selvimmät systeemin luonnetta koskevat muutokset tehtiin juuri näihin kaikkein legitiimimpiin järjestelmiin. Sen sijaan mielipidemittauksissa huomattavasti vähemmän suositut järjestelmät pitivät pintansa paremmin. Tulokset on koottu yhteen taulukossa 2, josta ilmenee, että useissa tapauksissa suuri kannatus yhdistyy suuren muutosherkkyyteen. Artikkelissa esitettiin ilmiölle teoreettinen jäsennys.

***Taulukko 2.* Sosiaalipoliittiset mallit.**

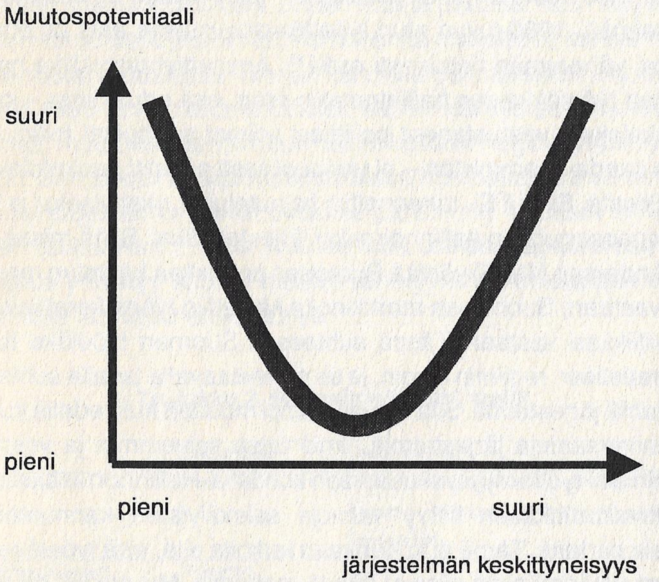
Malli	Legitimiteetti	Muutosherkkyys
Tarveharkinta	Pieni	Erittäin suuri (joskaan kovin radikaaleja muutoksia ei järjestelmien pienuuden vuoksi voida tehdä)
Vapaaehtoiset kassat	Pienehkö	Suuri
Korporatistinen malli	Pienehkö	Pieni
Perusturva	Suuri	Suuri
Kattava	Suuri	Suurehko
Kollektiivinen työmarkkinavakuutus	Pieni	Erittäin pieni
Yksityisvakuutus	Pieni	Erittäin pieni

Keskeisiksi selittäviksi ulottuvuuksiksi tarjottiin rahoitus- ja hallintatapaa sekä etujen kohtaantoa. Ensinnäkin, verorahoitteisuus ei anna maksajalle vaatimusoikeuksia etuihin nähden. Verot ovat eräässä mielessä avoin valtakirja, jota hallituksen on helpompi käyttää kuin vaikkapa jo korvamerkityt verot tai sosiaaliturvamaksut yksilöllisistä vakuutusmaksuista puhumattakaan. Siinä missä verot eivät anna perustetta vaatimusoikeuksiin, vakuutusmaksuihin liittyy sen sijaan hyvin vahva vaatimusoikeudellisuus, joka pohjaa viime kädessä perustuslain takaamaan omaisuuden suojaan.

Toinen selittävä tekijä liittyy sosiaaliturvajärjestelmien hallintatapaan. Ne järjestelmät, joiden hallinto on kokonaan julkisesti hallinnoitavissa, ovat helpommin muutettavissa kuin ne järjestelmät, joihin on rakennettu erilaisia institutionaalisia veto-kohtia. Nämä vetokohdat ovat lukkoja, jotka julkisvallan täyty avata muuttaakseen järjestelmää. 1960-luvun alun työeläkeratkaisuissa asia oli enemmän tai vähemmän tietoisesti esillä[15]. Ammattiyhdistysliike halusi rakentaa työeläkkeiden hallintomallin siten, että eduskunta – jossa työeläkelakeja vastustaneet poliittiset voimat saattoivat milloin tahansa saada enemmistön – ei yksipuolisesti pääsisi peukaloimaan työeläkkeitä. Siksi TEL rakennettiin hajautetuksi, yksityiseksi ja työmarkkinaosapuolten hallinnoimaksi järjestelmäksi. Siinä missä Esping-Andersen (1985) väittää Ruotsissa politiikkaa käytetyn markkinoita vastaan, Suomessa markkinoita käytettiin työeläkeratkaisussa politiikkaa vastaan. Tässä suhteessa Suomen työeläke toimii korporatistisen regiimin tavoin, ja se on vastaavalla tavalla suhteellisen stabiili järjestelmä. Sitä on vaikeampi muuttaa kuin edellä kuvattuja universaaleja järjestelmiä. Ilmiö tulee selvemmin ja voimallisemmin ilmi työttömyysvakuutuksen kohdalla. Hallinnon lisäksi työttömyysvakuutukseen liittyy vahvoja selektiivisten kannusteiden kaltaisia piirteitä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että työeläke- tai työttömyysjärjestelmä olisivat muuttumattomia. Muutokset on näissä järjestelmissä vain toteutettava toisella tavalla kuin universaalien etujen tapauksessa. Muutosstrategiaa voisi kutsua mikäänhän–ei–muutu -strategiaksi, jossa asteittain pienillä mitättömiltä näyttävillä reformeilla toteutetaan suurenkertaluokan systeemimuutokset.

Kolmas selittävä piirre liittyy etujen kohtaantoon. Selektiivisten kannusteiden määrittämät ryhmäkohtaiset edut synnyttävät vahvemman vastustuspotentiaalin kuin epäselvemmät, kaikille kohdistuvat universaalit edut. Selitysmalli pohjautuu Mancur Olsonin teoriaan etuoikeutetuista pienryhmistä, jotka selektiivisten etujensa vuoksi kokevat vahvaa yhteenkuuluvuutta ja heidän ryhmäintressinsä on selkeä. Tällaiset etuoikeutetut ryhmät ovat valmiita ja usein

myös joukkovoimansa vuoksi kykeneviä puolustamaan etujaan hallituksen kaavailemia leikkauksia vastaan. Sen sijaan universaalien etujen luomat intressit ovat diffuusimpeja. Edut ovat kaikille mutta ei spesifisti kenellekään. Siksi etujen leikkauksille on vaikea löytää riittävän organisoitua vastustuspotentiaalia.

***Kuvio 2.* Järjestelmien hajanaisuus ja muutospotentiaali.**

Muutospotentiaalin ja sosiaalipoliittisten järjestelmien keskittyneisyyden voidaan ajatella toimivan täsmälleen saman U-käyrän tavoin kuin Calmfors (1986) ja Olson (1982) olettavat työmarkkinoiden ja talouskasvun välisen yhteyden toimivan. Yhtäällä laajojen, kattavien järjestelmien leikkausten vastustuspotentiaali on edellä kuvatuista syistä heikko. Siksi niissä on suuret muutosmahdollisuudet. Toisaalla taas hyvin hajanaiset järjestelmät, joiden taustavoimat ovat pieniä ja hajanaisia ovat suhteellisen helposti muutettavissa. Kaikkein vaikeimmin muutettavissa ovat ammattiryhmäkohtaiset

edut, jotka kattavat riittävän suuren ja vaikutusvaltaisen ryhmän, joka kuitenkin on niin pieni, että se voi pienuuteensa vedoten kiistää omien vaateittensa kansantaloudelliset vaikutukset[16].

Useissa mielipidetutkimuksissa on todettu kansan ja johtajien välinen mielipidekuilu[17]. Yleensä kansan enemmistö on vakaasti ollut johtajien kannattamia ja ajamia leikkauksia vastaan. Tässä leikkauksia koskevassa kädenväännössä kansan mielipiteillä ei ole ollut kovin suurta painoarvoa. Tämän artikkelin kannalta tulos ei ole mitenkään yllättävä. "Kansan tahto" on olsonilaisittain kovin diffuusi, eikä sen varaan voida kollektiivista toimintaa rakentaa. Vasta sitten kun mielipiteet liittyvät tarpeeksi hyvin organisoituun "etuoikeutettuun" ryhmään, mielipiteillä voi olla merkitystä. Muussa tapauksessa ns. kansan mielipiteillä ei ole kovin suurta painoarvoa, ja vastaavasti niitä luotaavilla mielipidemittauksilla on rajallinen, kenties lähinnä vain viihteellinen merkitys.

1 Ks. esim. Korpi 1980; 1999.
2 Ks esim. Skocpol 1995; North 1990.
3 Svallfors 1997; Kangas 1995; Forma 2000.
4 Blomberg & Kroll 2001.
5 Castles & Mitchell 1991; Leibfried 1990; Ferrera 1996.
6 Korpi & Palme 1998.
7 Ringen 1991; Baldwin 1996.
8 Hyvän esimerkin tällaisesta tarjoaa vaikkapa eri valtioiden poliittiset järjestelmät. Sosiaalipolitiikan historia osoittaa, että yhtenäisvaltioissa sosiaalipolitiikan kehittyminen on ollut nopeampaa kuin federatiivisissa järjestelmissä (ks. esim. Immergut 1990; Skocpol 1995). Poliittisin päätöksin esimerkiksi Sveitsissä luotiin tietyn tyyppinen voimatasapaino kantonien ja keskushallinnon välille. Useat sosiaalipoliittiset reformit on alistettava kantonaalisille kansanäänestyksille. Tämän vuoksi Sveitsissä ei esimerkiksi ole saatu aikaan yhtenäistä sairausvakuutusta, vaikka sitä koskevia lakialoitteita on tehty kymmenittäin siitä lähtien kun ensimmäinen sairausvakuutuslaki luotiin Saksassa 1863. Kaikki aloitteet ovat tyrehtyneet kansanäänestyksiin (Immergut 1990). Tällä tavoin poliittinen instituutio on vaikuttanut politiikan tekemiseen ja siihen, mikä on mahdollista mikä ei. Eritellessään erityyppisiä leikkausstrategioita Paul Pierson (1994) puhuu ohjelmallisista ja systeemisistä leikkauksista. Ohjelmalliset leikkaukset koskevat itse sosiaalipoliittisia järjestelmiä. Systeemiset muutokset taas koskevat niitä pelisääntöjä, joiden puitteissa ohjelmallisia muutoksia voidaan tehdä. Esimerkiksi Suomen määrävähemmistösäännöksen muuttaminen 1993 oli tällainen systeeminen muutos, joka helpotti ohjelmallisten muutosten toteuttamista. Tässä yhteydessä olemme lähinnä kiinnostuneita ohjelmallisista muutoksista.
9 Immergut 1990; Skcopol 1995; Bonoli 2000; Swank 2001.
10 Ks. esim. Kangas 1991; Kettunen 2001.
11 Ks. esim. Olsson 1982; Calmfors 1986.
12 Ks. esim. Ritter 1986, 71–82.
13 Ks. Kangas 2001.
14 Esping-Andersen 1990; Kangas & Palme 1996.
15 Salminen 1987.
16 Ks. myös Timonen 2001; Huber & Stephens 2001.
17 Blomberg & Kroll 2000; Forma 1999.

Virpi Timonen

Intressit ja hyvinvointivaltion puolustus

Ay-liike työttömyysturvan leikkauksien vastustajana[1]

Tämän artikkelin tarkoituksena on analysoida 1990-luvun lamanaikaisia muutoksia Suomen ja Ruotsin työttömyystuissa ja työvoimapolitiikassa eri toimijoiden ja tuensaajaryhmien valtaresurssien valossa. Vasemmistopuolueiden ja työntekijäjärjestöjen yhteenkootun poliittisen ja taloudellisen vaikutusvallan sijasta on selittäväksi tekijäksi valittu työttömien eri alaryhmien vaikutusvalta. Analyysi vertailee ensisijaisesti työntekijäjärjestöjen (ja niiden jäsenten) ja järjestäytymättömien (nuorten ja pitkäaikaistyöttömien) valtaresursseja ja vaikutusmahdollisuuksia. Jälkimmäinen ryhmä ei merkittävien valtaresurssien ja vaikutusvaltaisten organisaatioiden puutteen vuoksi kyennyt puolustamaan tai parantamaan sille suunnattuja tukia. Sen sijaan työntekijäjärjestöjen kyky puolustaa jäsentensä etuja (etenkin ansiosidonnaisia tukia) oli huomattava sekä Suomessa että Ruotsissa. Ei voida väittää, että järjestäytyneet työntekijät olisivat pystyneet aina puolustaman kaikkia etuuksiaan menestyksekkäästi, mutta heidän järjestöjensä poliittiset ja taloudelliset valtaresurssit joka tapauksessa suojelivat heidän etujaan tehokkaasti ottaen huomioon 1990-luvun taloudellisen kriisin ja sitä seuranneiden leikkausten mittavuuden.

Suomalaisen ja ruotsalaisen hyvinvointivaltion kohtalo 1990-luvulla osoittaa, että näiden maiden sosiaalipolitiikkaa vahvistavat ja

puolustavat monet tekijät jopa syvän laman aikana. Intressiryhmien ja sosiaaliturvaan oikeutettujen äänestäjien vaikutusvalta oli vain yksi mutta merkittävä hyvinvointivaltion tukipilari. Monet leikkaukset ja tekemättä jääneet leikkaukset osoittavat, että etuuksiin oikeutetuilla väestöryhmillä ja heidän edustajillaan oli ainakin joissakin tapauksissa mahdollisuus ja kyky vaikuttaa leikkausten kohdistumiseen, ajoitukseen ja luonteeseen. Etuuksiin oikeutettujen ryhmien ja niiden edustajien vaikutusvalta perustuu osittain etuuksien rakenteeseen, mutta myös eräisiin muihin tekijöihin. Gøsta Esping-Andersen (1990) on osoittanut, että hyvinvointivaltiot stratifioivat yhteiskunnan jäseniä riippuen heidän oikeuksistaan sosiaaliturvaan. Vaikka sosiaaliturvan tarkoituksena on jakaa uudelleen taloudellisia ja muita resursseja yhteiskunnassa, hyvinvointivaltion rakenteet luovat myös uusia eriarvoisuuksia sosiaalisten oikeuksien kautta: jotkut ovat oikeutettuja ansiosidonnaisiin tukiin siinä missä toiset vain viimesijaiseen sosiaaliturvaan. Sosiaalipolitiikan tendenssi stratifioida eri tukien saajia tulee erityisen selväksi tarkasteltaessa hyvinvointivaltioiden restrukturointiprosesseja.

Sosiaaliturvan (ja sen yksittäisten osien) vahvuus ehdotettujen leikkausten edessä riippuu osittain siitä, missä määrin tähän etuuteen oikeutetuilla on halua ja mahdollisuuksia järjestäytyä puolustaakseen etuuksiaan ja siitä, missä määrin tämä enemmän tai vähemmän järjestäytynyt ryhmä itse asiassa onnistuu puolustamaan etuuksiaan ja vaikuttamaan leikkausten muotoon ja laajuuteen. Suomen ja Ruotsin poliittista kenttää luonnehtii etujärjestöjen voimakas läsnäolo. Suomi ja Ruotsi kuuluvat niihin harvoihin OECD-maihin, joissa järjestäytymisaste ei laskenut 1990-luvulla (taulukko 1). Työntekijöiden etujärjestöt pystyivät molemmissa maissa vaikuttamaan joihinkin sosiaaliturvan leikkauksiin työttömyysturvassa ja eläkkeissä ja onnistuivat joissakin tapauksissa estämään suunniteltuja leikkauksia tulemasta laeiksi.

Taulukko 1. **Palkansaajien järjestäytymisaste (%) Suomessa, Ruotsissa ja eräissä muissa OECD-maissa vuosina 1980, 1990 ja 1994.**

Vuosi	Suomi	Ruotsi	Itävalta	Ranska	Saksa	Norja	Iso-Britannia
1980	70	80	56	18	36	57	50
1990	72	83	46	10	33	56	39
1994	81	91	42	9	29	58	34

Lähde: OECD, Employment Outlook (July 1997), Paris: OECD.

Yksi voimakkaimmista motiiveista ammatilliseen järjestäytymiseen on Suomessa ja Ruotsissa perinteisesti ollut ansiosidonnainen työttömyystuki. Ammattiyhdistyksillä on molemmissa maissa merkittävä rooli ansiosidonnaisen työttömyystuen hallinnoinnissa. Työttömyyskassan jäsenyys on periaatteessa mahdollista liiton jäsenyyden ulkopuolella, mutta käytännössä lähestulkoon kaikki työttömyyskassojen jäsenet ovat molemmissa maissa olleet liiton jäseniä. Ansiosidonnainen työttömyysturva osoittautui laman aikana vahvaksi (suhteessa sen räjähdysmäisesti kasvaneisiin kustannuksiin), koska sitä puolustivat hyvin järjestäytyneet ryhmät, joilla oli hallussaan merkittävä informaatio- ja poliittinen koneisto. Työttömyystuet olivat erittäin tärkeitä paitsi ammattiliitoille organisaatioina myös niiden yksittäisille jäsenille, joiden työttömyysriski kasvoi huomattavasti laman aikana[2]. Korkeiden työttömyystukien puolustaminen on tärkeää laman aikana, koska työttömyys ja alhainen työttömyysturva aiheuttavat paineita alentaa palkkoja. Palkkojen ja etuuksien lasku on ilmeisen haitallista liitoille, koska se vähentää motivaatiota liittyä ammattiliittoon.

1990-luvulla syntyi kaksi 'uutta' työttömien ryhmää, jotka eivät juuri kyenneet puolustamaan etuuksiaan tai kampanjoimaan parempien etuuksien puolesta. Vaikka nuorten ja pitkäaikaistyöttömien määrä kasvoi huomattavasti laman aikana, nämä ryhmät eivät pystyneet estämään leikkauksia etuuksissaan, koska niillä ei ollut organisaatioita tai merkittäviä valtaresursseja. Näillä ryhmillä ei ollut valmiita organisaatioita, jotka olisivat kyenneet reagoimaan leikkauksiin, ja niiden insentiivit järjestäytyä olivat heikot, koska järjes-

täytymisen kustannukset olivat korkeat ja sen hyödyt epävarmat. Tämä tilanne oli ilmeisempi Suomessa kuin Ruotsissa, koska työttömyys oli korkeampi ja työmarkkinatoimenpiteet vähemmän tehokkaita työttömyyden vähentämisessä.

Merkittävä ja tuensaajien sekä heidän etujärjestöjensä vaikutusvaltaan sidoksissa oleva sosiaaliturvan leikkauksiin vaikuttanut tekijä oli etuuksien rahoitus: se, missä määrin etuus rahoitettiin verotuksen ja työnantaja/työntekijämaksujen avulla, vaikutti leikkausten suuruuteen ja kohdistumiseen[3]. Ansiosidonnaiset etuudet ovat nimensä mukaisesti osittain työntekijämaksuilla rahoitettuja, vaikka niiden osuus kokonaiskustannuksista on suhteellisen pieni sekä Suomessa että Ruotsissa. Tästä huolimatta ansiosidonnaiset etuudet koetaan 'ansaituiksi' tai etukäteen maksetuiksi – ne ovat henkilökohtaisia, ansaittuja etuuksia toisin kuin viimesijaiset tai universaalit etuudet. Mitä vahvempi yhteys työntekijämaksujen ja etuuksien välillä, sitä vahvempi käsitys siitä, että etuudet ovat henkilökohtaisia oikeuksia. Peruspäivärahat, työmarkkinatoimenpiteet ja työmarkkinatuki ovat sitä vastoin verorahoitteisia. Koska näiden kustannukset muodostavat huomattavan osan sosiaalimenoista, huomio luonnollisesti kohdistui niihin sosiaaliturvan leikkauksista päätettäessä. Kokonaan verorahoitteiset etuudet ovat heikompia kuin ansiosidonnaiset etuudet, koska ne eivät 'kuulu' kenellekään ja niiden kustannukset nousevat räjähdysmäisesti laman aikana, mikä johtaa vaikeaan valintaan veronkorotusten ja menoleikkauksien välillä[4].

Työttömyystukia leikattiin, koska niiden kustannukset nousivat voimakkaasti: budjetin alijäämää pystytään kaikista tehokkaimmin vähentämään leikkaamalla kalliita etuuksia. Ansiosidonnaiset etuudet säästyivät monilta suunnitelluilta leikkauksilta, koska etujärjestöt puolustivat niitä sinnikkäästi ja usein menestyksekkäästi. Järjestäytymättömien työttömien kasvavalle joukolle perustettiin uusia tukia, joita myöhemmässä vaiheessa leikattiin siitäkin huolimatta, että ne olivat alunperinkin erittäin matalia. Tämä kehityskulku voidaan osittain selittää järjestäytyneiden ja järjestäytymättömien työttömien eriävien valtaresurssien valossa. Tämä argumentti ei tietenkään tarkoita, ettei alunperinkin alhaisten nuorille ja pitkäaikaistyöttömille tarkoitettujen etuuksien leikkauksille ollut taloudellisia syitä: koska

nämä ryhmät kärsivät usein hystereesiksi kuvatusta ilmiöstä (markkinoitavissa olevan työvoiman ja -kyvyn vähittäisestä alenemisesta) ja ovat vähemmän tuottavia kuin ne, joilla on enemmän tai uudempaa koulutusta ja työkokemusta, ei korkeille työttömyystuille ole tämän ryhmän kohdalla taloudellista pohjaa tai syytä. Heidän kohdallaan korkeat työttömyystuet vähentävät motivaatiota hakeutua matalapalkkaisiin tai muuten vähemmän houkutteleviin töihin. Korkeilla työttömyystuilla saattaa myös olla ammattitaitoa ylläpitävä vaikutus, sillä ne estävät koulutettua työvoimaa hakeutumasta alhaisempaa koulutustasoa vaativiin tehtäviin työttömyyskausien aikana. Koska pitkäaikaistyöttömien ammattitaito on mahdollisesti vanhentunut tai heikentynyt huomattavasti ja koska nuorilla työttömillä ei ehkä ole lainkaan markkinoitavia kykyjä tai taitoja, työttömyystuki ei näiden ryhmien kohdalla palvele ammattitaitoa ylläpitävää tarkoitusta. Perinteisesti työttömyystuet ja työmarkkinatoimenpiteistä maksettavat tuet ovat Suomessa ja Ruotsissa olleet suhteellisen hyvät, sillä niiden on haluttu estävän palkkojen huomattava lasku korkean työttömyyden aikana.

1990-luvun massatyöttömyys

Painotettaessa institutionaalisten hyvinvointivaltioiden 'dekommodifioivia' ominaisuuksia unohtuu helposti, että nämä hyvinvointivaltiot pohjautuvat suuressa määrin etuuksien *ansaitsemiseen* työmarkkinoille osallistumisen kautta[5]. Erilaisen työhistorian perusteella ihmisillä on hyvin erilaiset sosiaaliset oikeudet[6]. Ei ole sattuma, että korkeaa työllisyysastetta on painotettu institutionaalisissa hyvinvointivaltioissa, vaikka painotuksissa onkin eroja maiden välillä (täystyöllisyyttä on pidetty tärkeämpänä prioriteettina Ruotsissa kuin Suomessa). Osa tärkeistä etuuksista on edelleenkin universaaleja, eli ne pohjautuvat kansalaisuuteen tai asuinpaikkaan. Monet 'lisätuet' ovat kuitenkin työn kautta ansaittuja. Ne, joilla on tarpeeksi pitkä työhistoria, nauttivat huomattavasti suurempia etuuksia töistä poissa ollessaan kuin ne, jotka eivät ole hankkineet oikeutta ansiosidonnaisiin etuuksiin työmarkkinoille osallistumisen kautta. Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden ansiosidonnainen luonne kävi entistä selvemmäksi 1990-luvulla, kun monet sosiaalietuu-

det tulivat entistä riippuvaisemmiksi työhistoriasta ja työntekijämaksuista ja kun ansiosidonnaisten etujen 'ansaitseminen' tuli entistä hankalammaksi.

Työttömyys nousi Suomessa vuoden 1990 hieman yli 3 %:sta yli 18 %:in vuonna 1994[7]. Työllisyysaste laski dramaattisesti Suomessa, melkein 75 %:sta hieman yli 60 %:in vuosina 1993–98 (Taulukko 2)[8]. Ruotsin työttömyysaste ei noussut yhtä korkeaksi kuin Suomessa, ja se saavutti huippunsa myöhemmin kuin Suomessa (1996–97). Mutta kun otetaan huomioon, että Ruotsin työttömyysaste oli ollut vain hieman yli 2 % vuonna 1990, nousu yli 9 %:iin vuonna 1995 oli merkittävä, ja aiheutti suuren shokin ruotsalaisille, jotka eivät olleet kokeneet juuri 'luonnollista' työttömyysastetta korkeampaa työttömyyttä vuosikymmeniin. Työllisyysaste Ruotsissa laski yli 80 %:sta hieman yli 70 %:in vuosina 1993–98, mutta se lähti sen jälkeen uudelleen nousuun[9]. Perssonin hallitus on luvannut palauttaa työllisyysasteen 20–65-vuotiaiden joukossa 80 %:in.

***Taulukko 2.* Työllisyysaste (%) Suomessa ja Ruotsissa vuosina 1990–98.**

Vuosi	Suomi	Ruotsi
1990	74,7	83,1
1994	60,7	71,5
1995	61,9	72,2
1996	62,8	71,6
1997	63,6	70,7
1998	64,8	71,5

Huom. Työllisyysaste = Töissä olevat 15–64-vuotiaat (Ruotsissa 16–64-vuotiaat) jaettuna työikäisellä väestöllä.
Lähde: OECD, Employment Outlook (June 1999), Paris: OECD 1999.

Vaikka työttömyys laski molemmissa maissa 1990-luvun lopulla, pitkäaikaistyöttömyys nousi Ruotsissa ja pysytteli korkealla tasolla Suomessa (Taulukko 3). 1990-luvun jälkimmäisen puoliskon aikana noin kolmasosa kaikista työttömistä Suomessa oli etsinyt töitä yli vuoden ajan[10]. Noin kymmenen prosenttia työttömistä ei ollut työs-

kennellyt yli kahteen vuoteen. Pitkäaikaistyöttömyyden huima nousu tulee ilmeiseksi, kun vertaamme näitä lukuja 1980-luvun lopun tilanteeseen: tuolloin vain noin kolme prosenttia työttömistä oli pitkäaikaistyöttömiä (yli 12 kk)[11]. Tämän kehityksen seurauksena ansiosidonnaista tukea nauttivien työttömien osuus on laskenut, siinä missä työmarkkinatuen ja toimentulotuen varassa elävien osuus on kasvanut.

***Taulukko 3.* Pitkäaikaistyöttömyys Suomessa ja Ruotsissa prosenttiosuutena kokonaistyöttömyydestä vuosina 1990–98 (Suomi 1991–98).**

	1990/1991		1995		1996		1997		1998	
	6 kk tai yli	12 kk tai yli	6 kk tai yli	12 kk tai yli	6 kk tai yli	12 kk tai yli	6 kk tai yli	12 kk tai yli	6 kk tai yli	12 kk tai yli
Suomi	32,6	9,2	56,6	37,6	55,5	34,5	48,6	29,8	42,2	27,5
Ruotsi	22,2	12,1	45,6	27,8	48,4	30,1	50,8	33,4	49,2	33,5

Huom. Suomea koskevat luvut viittaavat 15–64-vuotiaisiin ja Ruotsia koskevat 16–64-vuotiaisiin.
Lähde: OECD, Employment Outlook (June 1999), Paris: OECD 1999.

Pitkäaikaistyöttömyyden lisäksi nuorisotyöttömyydestä tuli suuri ongelma molemmissa maissa laman aikana. Joka kolmas 16–23-vuotias ruotsalainen oli työtön jossain vaiheessa vuotta 1994[12]. Vaikka työttömyys nousi kaikissa ikäryhmissä, vanhempien työntekijöiden asema oli turvatumpi kuin nuorimpien. Työllisyysaste 16–24-vuotiaiden joukossa Ruotsissa laski melkein 25 prosenttiyksikköä, 66:sta 41,6:een prosenttiin vuosien 1990 ja 1998 välillä, mutta 55–64-vuotiaiden kohdalla lasku oli vain 6,4 prosenttiyksikköä, 69,4:sta 63:een prosenttiin samalla aikavälillä (Taulukko 4). Työttömyys suomalaisten 15–24-vuotiaiden joukossa nousi 8,9 prosentista vuonna 1990 melkein 27 prosenttiin vuonna 1995. Nuorisotyöttömyys laski vuosikymmenen loppua kohden, mutta se oli silti erittäin korkea (22 prosenttia) vuonna 1998.

***Taulukko 4.* Työttömyysasteet (T.1.) ja työllisyysasteet (T.2) ikäryhmittäin Suomessa ja Ruotsissa vuosina 1990, 1995 ja 1998.**

	1990			1995			1998		
	15–24	25–54	55–64	15–24	25–54	55–64	15–24	25–54	55–64
Suomi T.1.	8,9	2,1	2,7	26,9	13,2	20,3	22,0	9,5	14,0
Suomi T.2.	55,2	87,9	42,6	33,5	76,0	34,4	38,8	78,9	36,2
Ruotsi T.1.	4,5	1,3	1,5	20,6	7,9	7,8	16,8	7,6	6,6
Ruotsi T.2.	66,0	91,6	69,4	42,3	82,6	61,9	41,6	81,3	63,0

Huom. Ruotsin kohdalla ikäryhmä 15–24 viittaa 16–24-vuotiaisiin.
Lähde: OECD, Employment Outlook (June 1999), Paris: OECD 1999.

Tulonsiirrot

Suomalaisen ja ruotsalaisen universaalin hyvinvointivaltion maineesta huolimatta kummassakaan maassa ei ollut universaalia työttömyystukea 1990-luvun alussa (eikä ole vieläkään). Rahallinen avustus työttömille jakautui peruspäivärahaan (*kontanta arbetsmarknadsstöd* eli KAS Ruotsissa) ja ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan. Molempien saannille oli ehtoja, joita kiristettiin 1990-luvulla.

Työttömyysmenot nousivat huomattavasti molemmissa maissa 1990-luvun alkupuolella. Työttömyystukiin upposi Suomessa 7,7 miljardia markkaa vuonna 1990 (5,9 prosenttia sosiaalimenoista). Vuoteen 1994 mennessä tämä summa oli noussut melkein 27 miljardiin (15,2 prosenttia sosiaalimenoista) (taulukko 5). Vuonna 1992 keskimääräinen ansiosidonnainen tuki oli 222,3 markkaa päivässä ja keskimääräinen peruspäiväraha oli 119,8 markkaa[13]. Ansiosidonnaista työttömyysturvaa saavien määrä nousi vuoden 1990 171 000:sta 596 000:een vuonna 1993. Tämä, lisättynä kasvaneeseen peruspäivärahan saajien joukkoon, kasvatti työttömyysmenoja dramaattisesti. Ansiosidonnaista tukea saavien määrä on laskenut vuoden 1993 jälkeen, osittain alhaisemman työttömyyden vuoksi mutta myös kiristettyjen ehtojen seurauksena.

***Taulukko 5.* Työttömyysturvamenot Suomessa ja niiden osuus sosiaalimenoista vuosina 1990–96.**

Vuosi	Miljoonaa markkaa	% sosiaalimenoista
1990	7 723	5,9
1991	12 724	8,5
1992	20 973	12,8
1993	26 611	15,6
1994	26 892	15,2
1995	25 093	14,0
1996	25 031	13,5

Lähde: Tilastokeskus, Tilastollinen vuosikirja (Vol. 93), Hämeenlinna: Karisto 1998.

***Taulukko 6.* Työttömyysturvaa saavat henkilöt ja keskimääräinen tukipäivien määrä Suomessa vuosina 1980–96.**

Vuosi	Peruspäivärahan saajat	Peruspäivärahaa maksettu keskimäärin (päivinä)	Ansiosidonnaisen päivärahan saajat	Ansiosidonnaista tukea maksettu keskimäärin (päivinä)	Työmarkkinatuen saajat	Työmarkkinatukea maksettu keskimäärin (päivinä)
1980	140 400	75	137 600	60	-	-
1985	189 219	90	189 300	66	-	-
1990	126 051	67	171 300	70	-	-
1991	236 487	85	339 100	76	-	-
1992	325 894	114	489 300	100	-	-
1993	363 106	134	596 200	118	-	-
1994	280 545	154	544 400	131	123 590	96
1995	215 288	104	468 209	133	270 034	128
1996	93 634	84	468 805	130	314 922	149

Lähde: Sosiaali- ja terveysministeriö (1998) Social Protection in Finland 1996. (Publications 1998: 1 eng).

Suomessa työttömyysturvan rakenne aiheutti ongelman, koska yhä useammalla työttömällä ei ollut sanottavaa työkokemusta tai he olivat menettäneet oikeutensa ansiosidonnaisiin etuuksiin pitkien

työttömyyskausien seurauksena. Tätä kasvavaa ryhmää varten perustettiin uusi tukimuoto, työmarkkinatuki vuonna 1994[14]. Työmarkkinatukeen olivat oikeutetut ne työttömät, jotka olivat työmarkkinoiden käytettävissä mutta eivät saaneet peruspäivärahaa tai ansiosidonnaista tukea. Koska työttömyydestä aiheutuvat menot olivat nousseet pilviin, työmarkkinatuki oli suunniteltu mahdollisimman halvaksi: se oli tarveharkintainen ja erittäin matala. Vastaavaa tukea ei otettu käyttöön Ruotsissa, jossa työttömyys ei ollut yhtä korkea ja aktivoiva työmarkkinapolitiikka oli tehokkaampi työllistämään ihmisiä ja uudistamaan heidän oikeutensa ansiosidonnaiseen tukeen tai peruspäivärahaan. Oikeus ansiosidonnaiseen tukeen palautuu Ruotsissa kuusi kuukautta kestäneen työllistämis/koulutusjakson jälkeen.

Työmarkkinatuen käyttöönotto Suomessa oli siten yritys kontrolloida räjähdysmäisesti kasvaneita työttömyysmenoja 'halvan' etuuden avulla. Vuonna 1994 keskimääräinen työmarkkinatuki oli 110,10 markkaa päivää kohden, mikä oli huomattavasti vähemmän kuin keskimääräinen ansiosidonnainen tuki ja jonkin verran vähemmän kuin peruspäiväraha[15]. Työmarkkinatuen saajien määrä nousi alle 124 000:sta melkein 315 000:een vuosien 1994 ja 1996 välillä. Myös keskimääräinen tukijakso piteni. Siinä missä vuonna 1994 keskimääräinen työmarkkinatuen saaja nautti tukea 96 päivää, oli tämä jakso venynyt 149 päivään vuoteen 1996 mennessä (Taulukko 6). Työmarkkinatuen saajien oli selvästi vaikeampi löytää töitä kuin ansiosidonnaista tukea nauttivien, sillä heidän tukijaksonsa olivat huomattavasti pitempiä.

Työttömyysturvajärjestelmän kahtiajako vuonna 1994 oli tärkein muutos Suomen työvoimapolitiikassa 1990-luvulla. Työmarkkinatuen voimaantulon aikaan peruspäivärahan saannin ehdoksi tuli vähintään kuuden kuukauden työhistoria: tämä luonnollisestikin sulki peruspäivärahan saajien joukon ulkopuolelle ensimmäistä kertaa työmarkkinoille tulevat nuoret, lyhytaikaisissa työsuhteissa olevat ja pitkäaikaistyöttömät. Toisin kuin peruspäiväraha ja ansiosidonnainen tuki, työmarkkinatuki on riippuvainen osallistumisesta aktivoimistoimenpiteisiin tai koulutukseen. Tuen tarkoituksena on uudelleenintegroida heikkoja ryhmiä työvoimaan, mutta se on myös ehtojensa ja tasonsa puolesta huomattavasti heikompi tuki kuin

peruspäiväraha tai ansiosidonnainen tuki[16]. Esimerkki tästä on työmarkkinatuen suuruuden riippuminen puolison tuloista: tukea vähennettiin 75 prosentilla (myöhemmin tämä muutettiin 50 prosentiksi), jos puolison tulot ylittivät tietyn rajan.

Työmarkkinatuen käyttöönotto ja leikkaukset olivat mahdollisia ja suhteellisen helppoja, koska tuensaajaryhmä oli poliittisesti heikko. Tuensaajat olivat järjestäytymätön ja hyvin hajanainen ryhmä. Se koostuu nuorista, ammattiliittoihin kuulumattomista ja pitkäaikaistyöttömistä, jotka usein näkivät eläkkeelle siirtymisen realistisempana kuin uuden pysyvän työpaikan löytymisen. Työmarkkinatuen tarveharkintaa kiristettiin vähitellen, ja sen saanti tuli myös suuremmassa määrin ehdolliseksi aktivoimistoimenpiteisiin tai koulutukseen osallistumisesta. Lipposen hallitus päätti vuonna 1995 vähentää työttömyysmenoja 300 miljoonalla markalla poistamalla oikeuden työmarkkinatukeen alle 20-vuotiailta, joiden oli määrä 'palata koulutukseen'. Tukea maksettaisiin vain niille, jotka osallistuvat aktivointitoimenpiteisiin. Eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen sillä ehdolla, että työmarkkinatukea maksetaan myös niille alle 20-vuotiaille, jotka eivät pääse koulutukseen tai työllistämistöihin. Työmarkkinatuen lapsikorotusta leikattiin 40 prosenttia siinä missä samanlaiseen lapsikorotukseen peruspäivärahassa ja ansiopäivärahoissa ei koskettu lainkaan. Työmarkkinatuen odotusaikaa pidennettiin kolmesta neljään kuukauteen, ja viisi karenssipäivää lisättiin tähän odotusaikaan[17]. Nämä ehdot ovat hyvin tiukkoja ottaen huomioon, että työmarkkinoille ensi kertaa tulevilla ja pitkäaikaistyöttömillä on yleensä hyvin vähän säästöjä tai muita tulonlähteitä odotusajalle. Vuodesta 1996 tiukempia ehtoja on sovellettu kaikkiin alle 25-vuotiaisiin, ts. työmarkkinatuki on riippuvainen osallistumisesta työllistämistoimenpiteisiin, ja ensi kertaa työmarkkinoille tulevien kouluttamattomien nuorten on odotettava tuen saantia viisi kuukautta[18].

Työmarkkinatuen ehdot ja tähän tukeen tehdyt leikkaukset olisivat olleet mahdottomia toteuttaa ansiosidonnaisten etujen kohdalla. Ay-liikkeen ja järjestäytyneiden työntekijöiden kyky vastustaa leikkauksia, yhdistettynä ansiosidonnaisten tukien vakuutuksenomaisuuteen suojeli näitä etuuksia monilta ehdotetuilta leikkauksilta. Sen sijaan nuorilla ja pitkäaikaistyöttömillä ei ollut resursseja puolustaa tukiaan tai vaatia parempia. Työmarkkinatuen matalan tason

ja tiukkojen ehtojen vuoksi monet ainoastaan tähän tukeen oikeutetut joutuivat myös turvautumaan toimeentulotukeen.

Ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan ja peruspäivärahaan tehtiin toki leikkauksia Suomessa 1990-luvulla, mutta ne olivat vähemmän dramaattisia ja poliittisesti paljon vaikeampia kuin muutokset työmarkkinatuessa. Sekä Ahon että Lipposen hallituksilla oli huomattavia vaikeuksia saada aikaan leikkauksia näissä työttömyystuissa, ja molemmat joutuivat luopumaan useista leikkaussuunnitelmista järjestäytyneiden työntekijöiden etuuksien kohdalla. Ahon hallitus joutui kolmeen eri otteeseen yleislakkouhan eteen, ja jopa Lipposen hallituksella oli yksi erittäin vakava kiista työttömyystuista ay-liikkeen kanssa. Ahon hallituksen ensimmäiset työttömyystukia koskevat leikkausehdotukset aiheuttivat välittömän protestien aallon vuonna 1991. Näihin ehdotuksiin sisältyi työntekijöiden työttömyysvakuutusmaksun korotus ja indeksijäädytys[19]. Ay-liikkeen mittavat protestit näitä ehdotuksia vastaan saivat hallituksen luopumaan ehdotuksistaan[20]. Toinen suuri kamppailu Ahon hallituksen ja ay-liikkeen välillä tapahtui syksyllä 1992, kun hallitus ehdotti useita kiistanalaisia leikkauksia työttömyysturvassa[21]. Niihin kuuluivat tuen maksimikeston lyhentäminen 500:sta 400:ään päivään, ansiosidonnaisen tuen leikkaus 20 prosentilla 130 tukipäivän jälkeen ja karenssipäivien määrän lisäys viidestä seitsemään. Ay-liikkeen vastustus johti ehdotusten hautaamiseen.

Vaikka porvarihallitus ei Suomessa saanut aikaan huomattavia leikkauksia ansiosidonnaisessa työttömyystuessa tai peruspäivärahassa, se onnistui rajoittamaan jossain määrin näihin tukiin oikeutettujen työttömien määrää. Tuen saanti tuli toisin sanoen vaikeammaksi ja lopputilit otettiin huomioon työttömyystukea laskettaessa[22]. Ahon hallitus onnistui myös tiukentamaan työn vastaanottoa koskevia säännöksiä siten, että työstä kieltäytymisestä tuli vaikeampaa[23]. Työstä kieltäytyminen on vuodesta 1993 johtanut työttömyystuen menetykseen myös niissä tapauksissa, joissa työstä saatava palkka on pienempi kuin työttömyystuki[24].

Välttääkseen Ahon hallituksen aikana syntynyttä huonoa ilmapiiriä Lipposen hallitus aloitti kolmikantaiset neuvottelut työttömyystukien uudistamisesta maaliskuussa 1996. Näissä neuvotteluissa ei päästy yksimielisyyteen, ja hallitus ryhtyi suunnittelemaan leikkauksia ilman etujärjestöjen mukanaoloa. Vaikka Lipposen hallitus ei onnistunut saattamaan kaikkia leikkausehdotuksia voimaan, se joka tapauksessa pystyi pidentämään työssäoloehtoa kuudesta kymmeneen kuukauteen, lisäämään karenssipäivien määrää seitsemään ja nostamaan 'työttömyysputkeen' (eläkeikään jatkuvaan työttömyystukeen) oikeutettujen ikärajaa 55:sta 57:een vuoteen[25].

Vaikka nämä muutokset olivat melko pieniä, Lipposen hallitus joka tapauksessa sai aikaan merkittävämpiä leikkauksia työttömyysturvassa kuin sen edeltäjä, joka joutui usein luopumaan leikkaussuunnitelmistaan kokonaan. Vaikka ay-liike vastusti Lipposen hallituksen suunnitelmia siinä määrin, että se vetäytyi kolmikantaneuvotteluista, se oli halukkaampi neuvottelemaan ja pääsemään sopimukseen Lipposen johtaman sateenkaarihallituksen kanssa. Vaikka ay-liike ei ollut hyväksynyt työttömyysturvaan kohdistuneita leikkauksia, se oli jokseenkin tyytyväinen kompromissiin, johon sisältyi ns. koulutusvakuutus. Ay-liike ei myöskään uhannut Lipposen hallitusta lakoilla, toisin kuin porvarihallituksen aikana.

Kompensaationa yllämainituille leikkauksille Lipposen hallitus suostui ay-liikkeen vaatimaan koulutusvakuutukseen, joka paransi vanhempien työntekijöiden koulutusmahdollisuuksia ilman, että he joutuivat menettämään työttömyystukensa[26]. Tämä vakuutus on ollut saatavilla vuodesta 1998 enintään 500 päivän ajalta niiden kohdalla, jotka ovat olleet työttöminä ainakin neljä kuukautta ja työskennelleet ainakin 10 vuoden ajan viimeisten 15 vuoden sisällä. Vakuutus takaa saman tulotason kuin ansiosidonnainen työttömyysturva, peruspäiväraha tai työmarkkinatuki.

Ruotsissa työttömyystukea maksetaan 300 päivän ajalta alle 55-vuotiaille ja 450 päivän ajalta yli 55-vuotiaille[27]. Tukiprosenttia vähennettiin 90:stä 80:aan vuonna 1993 Bildtin hallituksen toimesta. Viiden päivän karenssiaika, joka oli poistettu 1980-luvulla, otettiin uudestaan käyttöön. Sosiaalidemokraattinen hallitus vähensi korvausprosenttia 75:ään tammikuun 1996 ja syyskuun 1997 väliselle ajalle[28]. Ay-liike kritisoi tätä leikkausta mutta hyväksyi sen, kun hallitus oli luvannut nostaa korvausprosentin takaisin 80:aan. Kuten Suomessa, leikkausten teko oli Ruotsissakin helpompaa vasemmiston ollessa hallituksessa: vasemmistohallitus pystyi neuvottelemaan väliaikaisen korvausprosentin ay-liikkeen kanssa siinä missä

vastaava ehdotus porvarihallitukselta olisi otettu vähemmän yhteistyöhaluisesti vastaan. Ruotsin sosiaalidemokraattien ja ay-liikkeen välillä on edelleenkin huomattavan paljon luottamusta, ja tämä oli avuksi leikkauksia tehtäessä: ay-liikkeen hieman vastentahtoinen suostumuskin auttaa hallitusta saamaan yleistä hyväksyntää leikkauksille. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että Ruotsin ay-liike hyväksyi leikkaukset: se vain uskoi, että ne olivat välttämättömiä väliaikaisia pelastustoimenpiteitä.

Syyskuussa 1997 työttömyystuen korvausaste nostettiin 80 prosenttiin ja sen 'kattoa' eli korkeinta mahdollista tukea nostettiin[29]. Sosiaalidemokraattisen puolueen johto osoitti, että tämän korvausprosentin noston teki mahdolliseksi pieni työntekijämaksujen korotus ja työssäoloehdon korotus viidestä kuuteen kuukauteen[30]. Lisäksi hallitus päätti, että tiettyihin aktivointitoimenpiteisiin osallistuminen ei enää oikeuttanut työttömyystukeen.

Kuten Suomessa, myös Ruotsissa nuorten työttömien tukiin tehtiin muutoksia. Uusi 'kehitystakuu' (*utvecklingsgaranti*) oli tarkoitettu 20–24-vuotiaille nuorille, ja se tuli voimaan vuoden 1998 alusta[31]. Jos nuori ei onnistunut löytämään työtä 90 päivän sisällä, kunnan viranomaisten oli järjestettävä hänelle sopiva koulutus- tai työprojekti. Kuten työmarkkinatuen saajien kohdalla Suomessa, kehitystakuu oli niin matala, että sen saajat olivat myös oikeutetut toimeentulotukeen[32]. Vuonna 1998 *utvecklingsgaranti* oli vain 1967 kruunua kuukaudessa[33].

Perssonin sosiaalidemokraattinen hallitus kärsi suuren tappion julkisen mielipiteen ja ay-liikkeen vastustuksen edessä talvella 1996–97 ehdotettuaan useita leikkauksia työttömyystukiin[34]. Ensimmäistä kertaa historiansa aikana Ruotsin ay-liike vastusti avoimesti ja äänekkäästi sosiaalidemokraattista hallitusta. Hallituksen ehdotukset olisivat tiukentaneet työttömyystuen ehtoja huomattavasti. Niiden tarkoituksena oli pidentää työssäoloehtoa viidestä yhdeksään kuukauteen peruspäivärahan ja 12 kuukauteen ansiosidonnaisen päivärahan kohdalla. Myös karenssipäivien määrää oli tarkoitus lisätä viidestä kuuteen. Sen sijaan, että tuki perustuisi viiden korkeimmin palkatun kuukauden ansioihin, sen perusteeksi ehdotettiin kahdentoista viimeisimmän työssäolokuukauden ansioita[35]. Työttömyystuen kesto oli määrä rajata 600 päivään, jonka jälkeen uusi vähintään kuuden kuukauden työssäolojakso vaadittaisiin ennen kuin oikeus tukeen palautuisi[36]. Yhdistettyinä eräisiin työlainsäädännön muutosehdotuksiin, joiden pääasiallisena tarkoituksena oli tehdä lyhytaikaiset työsuhteet helpommiksi, nämä ehdotukset aiheuttivat levottomuutta ay-liikkeen piirissä: ammattiliitot ja työttömien järjestöt järjestivät suuria mielenosoituksia sekä Tukholmassa että muissa kaupungeissa. Näiden protestien edessä hallitus suostui luopumaan ehdotetuista leikkauksista.

Ghent-järjestelmän (ammattiliittojen hallitsemat työttömyyskassat) käytännön ja symbolinen merkitys kävi myös ilmi, kun Bildtin porvarihallitus otti käyttöön pakollisen työttömyysvakuutuksen vuonna 1994. Ammattiyhdistysten hallinnoimien työttömyyskassojen rinnalle perustettiin valtiollinen kassa niitä varten, joilla ei ollut vakuutusta ammattiliiton kautta. Tämän uudistuksen tarkoituksena oli selvästi osoittaa, ettei ammattiliiton jäsenyys ollut ehto työttömyysvakuutukselle. Jos valtion kassan jäsenten määrä olisi kasvanut vähitellen, ay-liikkeen vaikutusvalta olisi myös jäsenmäärän vähentymisen myötä laskenut. Vuonna 1994 valtaan palanneet sosiaalidemokraatit kuitenkin lopettivat valtion työttömyyskassat selvänä solidaarisuuden osoituksena ay-liikkeelle[37].

Osa työttömyysturvan leikkauksista oli mahdollisia niiden vähäisen näkyvyyden ansiosta. Vähiten näkyvä leikkaustaktiikka oli indeksijäädytys tai indeksikorotusten pienentäminen tavalla tai toisella. Vuosien 1991 ja 1995 välillä peruspäivärahaa ei Suomessa korotettu indeksin mukaisesti. Vuoden 1995 alussa peruspäivärahaa, työmarkkinatukea ja lapsikorotusta toisesta ja useammasta lapsesta korotettiin ensimmäistä kertaa vuoden 1991 jälkeen keskimäärin kahdella prosentilla[38]. Kevään 1995 tulopoliittisten neuvottelujen yhteydessä päätettiin, että peruspäivärahaa ei korotettaisi palkkaindeksin mukaan vuosina 1995 ja 1996[39]. Toukokuussa 1996 eduskunta päätti jatkaa peruspäivärahan ja lapsikorotusten indeksijäädytystä vuonna 1997[40]. Työntekijän eläkevakuutusmaksua (vuodesta 1993) ja työttömyysvakuutusmaksua (vuodesta 1994) ei ole otettu huomioon tuloissa, joiden pohjalta ansiosidonnaisten etujen määrä lasketaan[41].

Aktivoiva työmarkkinapolitiikka

Ruotsissa aktiivisiin työmarkkinatoimenpiteisiin käytettiin enemmän varoja kuin työttömyystukimenoihin. Ainoastaan vuonna 1997 tilanne oli päinvastoin. Aktivointitoimenpiteisiin osallistuvien osuus työvoimasta vaihteli 14,4 prosentista (1994–95) 12,1 prosenttiin (1998)[42]. Suomessa taas tulonsiirrot työttömille muodostivat aktivointitoimenpiteitä suuremman menoerän. Vuonna 1995 yli neljä prosenttia Suomen kansantuotteesta käytettiin työttömyystukiin ja vain 1,58 prosenttia aktivointiin[43]. Siinä missä Ruotsi investoi huomattavasti resursseja työttömien aktivointiin, Suomessa kunnat vapautettiin osittain vastuusta työllistää pitkäaikaistyöttömiä.

1990-luvun laman ja korkean työttömyyden seurauksena Ruotsissa otettiin käyttöön kaksi uutta työllistämisohjelmaa. *Ungdomspraktikplats* (nuoren työharjoittelupaikka) ja *arbetslivsutveckling* (työelämäkehittäminen) oli suunniteltu vastaamaan korkean ja pitkäänjatkuneen työttömyyden haasteeseen. Nämä kaksi uutta toimenpideohjelmaa pitivät sisällään tärkeitä rakenteellisia uudistuksia. Vuodesta 1933 työllistämisohjelmiin osallistuneiden palkka oli Ruotsissa sama kuin vastaavaa 'normaalia' työtä tekevien palkka. Työllistettäviä töihin ottaneille työnantajille maksettu palkkio oli 50–100 prosenttia kokonaispalkkasummasta. Koulutusohjelmiin (arbetsmarknadsutbildning) osallistuville maksettiin huomattavasti pienempää palkkiota. Toisin kuin perinteisten työllistämistoimenpiteiden kohdalla, ungdomspraktikplats- ja arbetslivsutveckling-ohjelmien osanottajille ei maksettu normaalia palkkaa vaan työttömyystukia tai koulutusohjelmia vastaavaa palkkiota, joka oli matalampi. Tämä oli merkittävä poikkeama siitä periaatteesta, että työllistettäville maksetaan samaa palkkaa kuin muillekin samaa työtä tekeville.

Ugdomspraktikplats otettiin käyttöön heinäkuussa 1992. Sen tarkoituksena oli lievittää nuorten korkeaa työttömyyttä. Ohjelma korvattiin tammikuussa 1995 *ungdomsintroduktion*-nimisellä ohjelmalla, jossa työnantaja sitoutui työllistämään nuoren harjoittelukauden loputtua. Ungdomspraktikplats-ohjelman tarkoituksena oli antaa työkokemusta 18–24-vuotiaille nuorille[44]. Samaan aikaan kun tämä ohjelma otettiin käyttöön, alle 25-vuotiailta poistettiin oikeus osallistua *beredskapsarbete* ja *särskild inskolningsplats*-ohjelmiin. Tämän seurauksena alle 25-vuotiaat eivät enää voineet osallistua työllistämistoimenpiteisiin, joissa palkkio vastasi työstä normaalisti maksettavaa palkkaa. Vuosina 1993–94 noin 12 prosenttia nuoresta työvoimasta osallistui undomspraktikplats-harjoitteluun[45]. Ungdomspraktikplats-ohjelmaan osallistuminen ei myöskään antanut osanottajalle oikeutta työttömyystukeen toisin kuin perinteiset työllistämistoimenpiteet. Uusi aktivointiohjelma tarjosi siten osanottajille huomattavasti alhaisemman palkkion ja heikommat työttömyystukioikeudet kuin perinteiset ohjelmat.

Sosiaalidemokraatit kritisoivat näitä ungdomspraktikplats-ohjelman piirteitä, kun ohjelma otettiin ensi kerran käyttöön[46]. Ingvar Carlssonin tekemässä aloitteessa[47] kritisoitiin erityisesti sitä, että ohjelmaan osallistuvat nuoret olivat käytännössä ilmaista työvoimaa työnantajille, joiden ei tarvinnut maksaa lainkaan harjoittelusta aiheutuvia kustannuksia. Sosiaalidemokraatit myös kritisoivat ohjelman matalaa palkkiotasoa ja sopimuksen puutetta työharjoittelijan ja työnantajan välillä: pelkona oli, että ungdomspraktikplats saattaisi uhata normaaleja työpaikkoja ja muita, kalliimpia työllistämistoimenpiteitä[48]. Useat sosiaalidemokraattien tekemät aloitteet syyttivät Bildtin hallitusta nuorten palkkatoiveiden tietoisesta madaltamisesta SAF:n (Ruotsin työnantajien keskusjärjestön) toiveiden mukaisesti[49].

Pitkäaikaistyöttömyyden nousu oli ensisijainen syy arbetslivsutveckling (ALU) -ohjelman käyttöönotolle. ALU:n päätarkoitus oli vahvistaa työmarkkinoille ankkuroitumista[50]. ALU-ohjelman osanottajien oli määrä suorittaa tehtäviä, joita ei muuten suoritettaisi; ts. tarkoituksena oli estää normaalien työpaikkojen korvaaminen ALU-harjoittelupaikoilla. Tällä seikalla perusteltiin myös sitä, ettei ALU:sta saatava palkkio ollut sama kuin normaali palkka. Bildtin hallituksen mukaan ALU-ohjelma oli tehokas estämään ihmisiä tippumasta työttömyysturvajärjestelmän ulkopuolelle, koska se palautti oikeuden työttömyystukeen[51].

Ruotsin kuuluisa työvoimapolitiikka on aina pitänyt sisällään sen ajatuksen, että kaikilla on oikeus ja velvollisuus tehdä töitä ja että vain työ voi ylläpitää runsaskätistä hyvinvointivaltiota. Aktiivinen työmarkkinapolitiikka ei siten ollut uutta Ruotsissa, pikemminkin päin-

vastoin. Kuitenkin monet aktivointitoimenpiteet, jotka tulivat voimaan 1990-luvulla ja erityisesti ne, jotka oli suunniteltu nuorille ja pitkäaikaistyöttömille, pitivät sisällään uusia piirteitä. Kompensaatiota ei ollut liitetty palkkoihin, eikä työntekijän ja työnantajan välillä ollut työsopimusta. Syvimpien lamavuosien aikana harjoittelija ei saanut oikeutta työttömyystukeen. Nämä uudet ohjelmat pitivät sisällään merkittäviä muutoksia aktivointitoimenpiteiden statuksessa, koska ne poikkesivat huomattavasti aikaisemmista ohjelmista, joilla oli enemmän yhteistä 'kunnon' työn kanssa. Uusiin, nuorille ja pitkäaikaistyöttömille tarkoitettuihin ohjelmiin kiinnitetyt ehdot ja niiden matala palkkiotaso ovat myös osoitus tämän ryhmän poliittisesta heikkoudesta ja kyvyttömyydestä puolustaa etujaan tai kampanjoida parempien etujen puolesta.

Työttömyysturvan rahoitus

Työntekijöiden vakuutusmaksut poistettiin Ruotsissa vuonna 1974. Niiden käyttöönotto uudelleen 1990-luvulla oli merkittävä muutos järjestelmässä, josta oli tullut täysin verojen ja työnantajamaksujen avulla rahoitettava. Työntekijämaksut vahvistivat myös ansiosidonnaisten tukien vakuutuksenomaisuutta. Työntekijämaksuja korotettiin myös Suomessa, mutta toisin kuin Ruotsissa, jossa työntekijät suorittavat maksuja vain eläkekassaan, monia työntekijämaksuja on Suomessa vähitellen korotettu ja niistä on tullut pysyvä osa tukien rahoitusta.

Työntekijöiden työttömyysvakuutusmaksut otettiin käyttöön molemmissa maissa porvarihallitusten toimesta. Vakuutusmaksutaakan osittainen siirtäminen työnantajilta työntekijöille nähtiin keinoksi elvyttää taloutta[52]. Työntekijöiden työttömyysvakuutusmaksu, jonka Bildtin hallitus oli täytäntöönpannut (1 prosentti palkoista vuonna 1994 ja 2 prosenttia vuonna 1995), poistettiin sosiaalidemokraattisen hallituksen toimesta vuonna 1994[53]. Lipposen sateenkaarihallitus sitä vastoin nosti työntekijöiden työttömyysvakuutusmaksuja vähitellen, ja tästä alunperin väliaikaiseksi tarkoitetusta maksusta tuli pysyvä osa työttömyystuen rahoitusjärjestelmää. Suomen ay-liike oli alunperin hyväksynyt maksun, koska se auttoi välttämään tukileikkauksia ja koska se maksoi työntekijöille tuskin enempää

kuin "muutaman tuopin verran"[54].

Työntekijän työttömyysvakuutusmaksu oli 0,2 prosenttia palkoista, kun se otettiin ensimmäistä kertaa käyttöön vuonna 1993. Maksua nostettiin vähitellen (1,87 prosenttiin vuosina 1994 ja 1995), ja työntekijämaksujen osuus kokonaisrahoituksesta kasvoi vähitellen[55]. Vuonna 1993 tämä osuus oli vain 2,1 prosenttia kokonaisrahoituksesta, mutta vuoteen 1995 mennessä se oli noussut 15,5 prosenttiin. Työnantajien osuus vastaavasti pieneni, 47 prosentista vuonna 1993 32:een prosenttiin vuonna 1994. Verorahoituksen osuus laski hieman (Taulukko 7).

***Taulukko 7.* Ansiosidonnaisen työttömyystuen rahoitusosuudet Suomessa vuosina 1990–96.**

Vuosi	Valtio	Työnantajat	Rahastot	Työntekijät
1990	48,0	47,0	5,0	–
1991	48,0	47,0	5,0	–
1992	47,5	47,0	5,5	–
1993	45,4	47,0	5,5	2,1
1994	52,4	32,0	5,5	10,1
1995	47,0	32,0	5,5	15,5
1996	47,0	32,0	5,5	15,5

Lähde: Sosiaali- ja terveysministeriö, Sosiaaliturvan selontekoa valmistelleen työryhmän muistio (Minutes of the working group on social security). Helsinki: Ministry of Social Affairs and Health 1996.

Työntekijöiden osuus työttömyystuen rahoittamisessa nousi Suomessa vuoteen 1995 saakka[56], ja työntekijämaksu on edelleen käytössä. Ruotsissa sen sijaan työntekijämaksut poistettiin käytöstä lyhyen ajan jälkeen. Mistä tämä ero johtui? Työttömyystuista neuvoteltaessa ammattiliitot hyväksyivät Suomessa korotetut työntekijämaksut osana hallituksen kanssa tehtyä kompromissia. Ruotsissa sitä vastoin vallitsi laajapohjainen konsensus siitä, että tuet rahoitetaan verovaroilla ja työnantajamaksuilla. Koska Ruotsissa ei ollut lainkaan työntekijämaksuja ennen lamaa, ruotsalainen ay-liike pystyi vastustamaan niiden käyttöönottoa 'saavutettuna etuna'. Työntekijämaksujen nostaminen oli helpompaa Suomessa: vaikka ne oli-

vat melko matalat (3,7 prosenttia naimattoman keskivertotyöntekijän bruttopalkasta vuonna 1985), niistä oli joka tapauksessa tullut yleisesti hyväksytty osa etujen rahoitusta ennen 1990-lukua[57].

Johtopäätökset

Kun työttömyys ja työttömyysturvakustannukset nousivat nopeasti ja pysyivät korkeina, työttömyystukien leikkauksista tuli tärkeä prioriteetti hallituksille, jotka halusivat vähentää sosiaalimenoja. Työttömyystukien leikkaaminen oli erittäin vaikeaa, ja vaikka aikaansaadut leikkaukset vähensivät menojen nousuvauhtia, ne eivät olleet tarpeeksi rajuja vähentääkseen menoja ennen 1990-luvun alkua vallinneelle tasolle.

Olli Kankaan (1999) mukaan verorahoitteista sosiaaliturvaa on huomattavasti helpompaa leikata kuin ansiosidonnaisia tukia.[58] Jälkimmäiset ovat rinnastettavissa omaisuuteen tai ansaittuihin tuloihin, ja niitä puolustavat usein järjestöt, jotka näkevät leikkaukset haitallisina itselleen ja jäsenilleen. Ansiosidonnaisten ja tarveharkintaisten työttömyystukien vertailu 1990-luvun Suomessa ja Ruotsissa tukee tätä hypoteesia. Tämä kehitys oli selkeämmin havaittavissa Suomessa, jossa otettiin käyttöön kokonaan uusi tukimuoto (työmarkkinatuki), jonka tarkoituksena oli vähentää työttömyysmenoja ja rajoittaa muihin työttömyystukiin oikeutettujen määrää. Uusien nuorille ja pitkäaikaistyöttömille tarkoitettujen työllistämis- ja koulutustoimenpiteiden käyttöönotto Ruotsissa on osoitus samasta logiikasta sikäli, että näihin liitetyt palkkatasot ja ehdot olivat heikommat kuin perinteisissä ruotsalaisissa aktivointitoimenpiteissä.

Lisääntyneet erot järjestäytyneiden, pidemmän työuran omaavien työntekijöiden ja nuorten/pitkäaikaistyöttömien välillä aiheuttivat työttömyystuen entistä selvemmän kahtiajakautumisen. Ay-liikkeen monissa tapauksissa menestyksekkäästi puolustamat ansiosidonnaiset tuet säilyivät tasolla, joka takasi tähän tukimuotoon oikeutetuille huomattavasti paremman toimeentulon kuin nuorille ja pitkäaikaistyöttömille tarkoitetut tuet, joita taas leikattiin entisestään matalammalle tasolle ja joiden ehtoja kiristettiin. Vaikka työttömien jakautuminen 'insidereihin' ja 'outsidereihin' ei edelleenkään ole yhtä jyrkkää Suomessa ja Ruotsissa kuin esimerkiksi Saksassa, oli

tällainen kahtiajakautuminen joka tapauksessa havaittavissa 1990-luvulla tehtyjen leikkausten ja reformien seurauksena. Edut eriytyivät Suomessa enemmän kuin Ruotsissa, missä ero 'ensimmäisen' ja 'toisen luokan' työttömien välillä ei ollut yhtä selvä, osittain aktivoivan työmarkkinapolitiikan ansiosta (vaikka erot työttömien alaryhmien välillä tulevatkin selkeämmiksi työllistämisohjelmien sisältöä ja ehtoja tutkittaessa). Ero Suomen ja Ruotsin välillä johtuu osittain myös Suomen korkeammasta työttömyydestä.

Taulukko 8. A- ja B-luokan työttömät

A-luokka	B-luokka
• Pitkä työhistoria, kokopäivätyö • Lyhytaikainen työttömyys • Ammattiliiton jäsenyys • Paremmat työllistymismahdollisuudet • Ansiosidonnainen tuki • Tuki ei riippuvainen työllistämisohjelmiin osallistumisesta	• Nuoret työttömät, joilla ei ole koulutusta tai sanottavaa työkokemusta • Vanhemmat henkilöt, joilla on ollut lyhytaikaisia työsuhteita tai jotka ovat pitkäaikaistyöttömiä • Eivät yleensä kuulu ammattiliittoon • Tuki tarveharkintaista • Tuki riippuvainen koulutukseen tai työllistämistoimenpiteisiin osallistumisesta

Ansiosidonnainen työttömyysturva oli erittäin tärkeä ay-liikkeelle monista eri syistä. Ensinnäkin ammattiliitot hallinnoivat ansiosidonnaista työttömyysturvaa molemmissa maissa (niin sanotun Ghent-systeemin mukaisesti). Oikeus ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan on yksi tärkeimmistä syistä ammatilliseen järjestäytymiseen (vaikka työttömyyskassaan liittyminen onkin periaatteessa mahdollista ilman liiton jäsenyyttä). Jos ay-liike olisi epäonnistunut ansiosidonnaisen työttömyystuen puolustamisessa, tämä olisi johtanut yksityisten työttömyysvakuutusten yleistymiseen ja sitä kautta vähitellen järjestäytymisasteen laskuun. Toiseksi, ay-liikkeen voima ja vaikutusvalta olivat tiukasti sidoksissa sen kykyyn puolustaa ansiosidonnaista työttömyystukea. Kolmanneksi, ay-liikkeestä tuli leikkausten tärkein vastustaja 1990-luvun alkupuolella, etenkin Suo-

messa porvarihallitusten aikana, jolloin poliittinen vasemmisto oli melko heikko (ja määrävähemmistösäännösten poisto Suomessa heikensi sitä entisestään). Neljänneksi, korkealla työttömyydellä ja työttömyystuen leikkauksilla on laajempi negatiivinen vaikutus työntekijöiden asemaan työmarkkinoilla. Työttömyyden noustessa ja työttömyystukien laskiessa työttömistä tulee halukkaampia työskentelemään matalammalla palkalla ja huonommilla työehdoilla. Tämä puolestaan aiheuttaa paineita alentaa myös muiden työntekijöiden palkkoja, etuuksia ja työehtoja. Tämä oli yksi syy siihen, että työllistämistoimenpiteisiin osallistuvat saivat Ruotsissa normaalia työehtosopimuksen mukaista palkkaa 1990-luvulle saakka, jolloin nuoriso- ja pitkäaikaistyöttömien kohdalla otettiin käyttöön matalammin palkattuja ohjelmia.

Tässä artikkelissa kuvaillun poliittisen logiikan lisäksi 'B-luokan' työttömien tukien ja työllistämisohjelmien leikkauksille voidaan luonnollisesti esittää myös taloudellisiin tekijöihin perustuvia selityksiä. Työttömyystuki ei nuorten ja pitkäaikaistyöttömien kohdalla palvele samanlaista ammattitaitoa säilyttävää roolia kuin ansiosidonnainen tuki, jonka tarkoituksena on estää koulutetun ja/tai huomattavaa työkokemusta omaavan työttömän ajautuminen työhön, joka ei vastaa koulutusta/työkokemusta. Vaikka nuorten ja pitkäaikaistyöttömien etujen matalaa tasoa, tarveharkintaisuutta ja tiukkoja ehtoja voidaan perustella sillä, että pakollinen työharjoittelu parantaa heidän työllistymismahdollisuuksiaan, tällaista perustelua olisi tuskin hyväksytty 1980-luvulla, jolloin etenkin Ruotsissa vallitsi vahva konsensus siitä, että työllistämisohjelmiin osallistuville on maksettava normaalia palkkaa.

Vaikka Piersonin (1994) argumentti, että työntekijäjärjestöjen merkitys sosiaalipolitiikan muovaajana on vähentynyt, pitääkin paikkansa hänen tärkeimpien esimerkkiensä Iso-Britannian ja USA:n valossa, ei samaa voida sanoa varauksetta Suomen ja Ruotsin tapauksessa. Olisi ollut yllättävää, ellei näiden maiden huomattavan korkealla (ja korkeana säilyneellä) järjestäytymisasteella ja ay-liikkeen poliittisella vaikutusvallalla olisi ollut minkäänlaista vaikutusta 1990-luvun leikkauksiin ja sosiaalipoliittisiin uudistuksiin. Ay-liike puolusti ansiosidonnaista työttömyysturvaa päättäväisesti ja monissa tapauksissa menestyksekkäästi, koska merkittävä osa sen vai-

kutusvallasta riippui sen kyvystä puolustaa tätä saavutettua etua ja koska ay-liike saattoi molemmissa maissa vaikuttaa etenkin sosiaalidemokraattisten puolueiden vaalimenestykseen ja politiikan yleiseen hyväksyttävyyteen. Ansiosidonnainen työttömyysturva oli elämän ja kuoleman kysymys ay-liikkeelle. Jos se ei olisi onnistunut pitämään ansioturvaa tarpeeksi korkealla tasolla, tärkein selektiivinen insentiivi järjestäytymiselle olisi kadonnut. Tämän seurauksena järjestäytymisaste olisi laskenut, yksityiset vakuutukset tulleet suositummiksi ja ay-liikkeen vaikutusvalta vähentynyt huomattavasti. Tämä ei tarkoita sitä, että kaikkia työttömyysturvassa 1990-luvulla tapahtuneita muutoksia tulisi tulkita ay-liikkeen preferenssien ja vaikutusvallan näkökulmasta. Leikkausten ja uudistusten logiikkaa pohdittaessa on kuitenkin tärkeää ottaa huomioon ay-liikkeen potentiaali työttömyysturvan puolustajana, etenkin niiden hyvinvointivaltioiden kohdalla, joissa järjestäytymisaste on säilynyt korkeana ja ay-liikkeen suhde sosiaalidemokraattisiin puolueisiin on edelleen vahva.

1 Käsittelen tätä aihetta yksityiskohtaisemmin teoksessa Virpi Timonen 2003.
2 SAK:n tekemien jäsentutkimusten mukaan työttömyyden torjuminen ja työttömyysturvan puolustaminen ovat keskusliiton tärkeimmät tehtävät. SAK, Tietoa, Toimintaa, Turvallisuutta. SAK:n Liittojen Jäsentutkimus 1995, Jyväskylä: Gummerus 1996.
3 Kangas 1999 ja 2000.
4 Marklund (1988) on myös esittänyt ajatuksen, että Tanskassa sosiaaliturvan leikkaukset olivat suhteellisen helppoja, koska sosiaaliturva on siellä suuressa määrin verorahoitteista.
5 Marklund 1992, 4; Lundström 1989, 270.
6 Ringen 1987, 13.
7 OECD, Historical Statistics 1960–1995, Paris: OECD 1997.
8 Ks. myös Työministeriö, Työpoliittinen Aikakauskirja 41(4) 1998, 32 ja 53.
9 Ks. myös Socialdepartementet, Välfärdsfakta social, Stockholm: Regeringskansliet Offsetcentral 1999.
10 Sosiaali- ja terveysministeriö, Sosiaaliturvan Suunta 1998-99. Helsinki: 1999. Sosiaali- ja terveysministeriö, Sosiaaliturvan Suunta 1999-2000. Helsinki: 2000.
11 Sosiaali- ja terveysministeriö (1996a) Sosiaaliturvan Suunta. Helsinki: 1996, 14.
12 SOU 2000: 3 Kommittén Välfärdsbokslut – Delbokslutet 'Välfärd vid vägskäl'.
13 Tilastokeskus, Tilastollinen vuosikirja (Vol. 93), Hämeenlinna: Karisto 1998.
14 HE 235/1993 Hallituksen esitys Eduskunnalle työmarkkinatukea koskevaksi lainsäädännöksi sekä laiksi työttömyysturvalain muuttamisesta.
15 Tilastokeskus, Tilastollinen vuosikirja (Vol. 93), Hämeenlinna: Karisto 1998.
16 Ks. HE 235/1993 Hallituksen esitys Eduskunnalle työmarkkinatukea koskevaksi lainsäädännöksi sekä laiksi työttömyysturvalain muuttamisesta. Työmarkkinatuki ei ole tarveharkintainen yli 54-vuotiaille, jotka täyttävät työehdon, niille jotka ovat menettäneet oikeuden työttömyystukeen (180 päivän ajan) ja niille jotka osallistuvat työllistämistoimenpiteisiin. Alennettua tukea maksetaan niille, jotka asuvat samassa taloudessa vanhempiensa kanssa.
17 HE 172/1995 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työmarkkinatuesta annetun lain muuttamisesta.
18 HE 75/1996 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työmarkkinatuesta annetun lain muuttamisesta.
19 HE 143/1991 Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi työttömyysturvalain ja työttömyyskassalain muuttamisesta sekä työttömyyskassalain 19 §:n väliaikaisesta muuttamisesta.
20 Valtioneuvosto 31.10.1991 Periaatepäätös hallituksen toimenpiteistä kustannustasoa alentavan työmarkkinaratkaisun yhteydessä, Valtioneuvoston pöytäkirjat 24.-31.10.1991, 336. Valtioneuvosto 29.11.1991 Periaatepäätös hallituksen toimenpiteistä työmarkkinaratkaisun yhteydessä, Valtioneuvoston pöytäkirjat 21.11.–4.12.1991, 287.
21 HE 289/1992 Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi työttömyysturvalain ja työttömyyskassalain muuttamisesta.
22 HE 337/1992 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työttömyysturvalain muuttamisesta. HE 338/1992 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työttömyysturvalain muuttamisesta.
23 HE 359/1992 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työttömyysturvalain muuttamisesta.
24 Kosunen 1997, 58.

25 HE 72/1996 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työttömyysturvalain muuttamisesta.
Tarkemmin sanoen uusi työssäoloehto oli 10 kk viimeisten kahden vuoden aikana, siinä missä vanha ehto oli 6 kk viimeisten 8 kuukauden aikana. Ennen tätä uudistusta oikeus tukeen oli mahdollista ansaita takaisin uudelleen kuuden kuukauden työssäolon jälkeen, mutta uudistuksen jälkeen kahdeksan kuukauden työssäolojakso oli ehtona uudelle tukikaudelle.
26 Socius 7/1996, 26.
27 Olli, Åsa, Arbetsmarknadspolitiskt kalendarium, Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet 1996, 56 ja 116. Ennen vuotta 1994 työttömyystukea maksettiin 150 päivän ajalta 16–55-vuotiaille, 300 päivän ajalta 55–60-vuotiaille ja 450 päivän ajalta 60–65-vuotiaille.
28 Prop.1994/95: 150 Reviderad finansplan m.m. (Bilaga 1 till kompletteringsproposition).
29 Prop.1996/97: 150 1997 års ekonomiska vårproposition. SAP Politisk redovisning (Välfärd) No.15, December 1997. Steget in i 2000-talet.
30 SAP Politisk redovisning No.3, February 1997. Framtagen i samarbete med LO. En arbetslöshetsförsäkring för arbete och trygghet.
31 SAP Politisk redovisning (Arbete) No.16, December 1997. Steget in i 2000-talet.
32 Dagens Nyheter 14.6.1999.
33 SAP Politisk redovisning (Arbete) No.16, December 1997. Steget in i 2000-talet.
34 Dagens Nyheter 13.11.1996; SAP Snabbfakta 'Utredning om ny arbetslöshetsförsäkring', No.22, 11 October 1996.
35 Dagens Nyheter 20.10.1996.
36 SAP Snabbfakta 'Utredning om ny arbetslöshetsförsäkring', No.22, 11 October 1996.
37 SOU 1996: 150 En allmän och sammanhållen arbetslöshetsförsäkring. Slutbetänkande av utredningen om ersättning vid arbetslöshet och omställning.
38 Kosunen 1997, 59; HE 178/1994 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työttömyysturvaetuuksien poikkeuksellisesta tarkistamisesta.
39 HE 40/1995 Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi työttömyysturvalain 25§:n poikkeuksellisesta soveltamisesta ja työttömyysturvalain 22 ja 24 §:n muuttamisesta.
40 HE 88/1996 Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi työttömyysturvalain 25 §:n poikkeuksellisesta soveltamisesta ja työttömyysturvalain 22 ja 24 §:n muuttamisesta annetun lain voimaantulosäännöksen muuttamisesta.
41 Kosunen 1997, 59.
42 OECD, Employment Outlook (June 1998), Paris: OECD 1998. OECD, Employment Outlook (June 1999), Paris: OECD 1999.
43 OECD, Employment Outlook (June 1998), Paris: OECD 1998. OECD, Employment Outlook (June 1999), Paris: OECD 1999.
44 Prop. 1991/92: 124 Arbetsmarknadspolitiska åtgärder för ungdomar under 25 år.
45 Schröder 1997, 194.
46 Schröder 1997.
47 Motion 1991/92: A10 av Ingvar Carlsson m. fl. (s) med anledning av Prop. 1991/92: 124 (Arbetsmarknadspolitiska åtgärder för ungdomar under 25 år).
48 Ks. Vasemmistopuolueen aloite (Motion 1991/92: A11 av Lars Werner m. fl. (v) med anledning av Prop. 1991/92: 124 (Arbetsmarknadspolitiska åtgärder för ungdomar under 25 år), jonka mukaan nuorten työharjoitteluun osallistuvilla pitäisi olla

työsopimus työnantajan kanssa. Aloite vaati myös oikeutta nuorille ottaa osaa *beredskapsarbete*-ohjelmiin, joissa palkkiotaso oli korkeampi.
49 Motion 1992/93: A217 av Bengt-Ola Ryttar m.fl. (s), Ungdomspraktik. Motion 1992/93: A234 av Kurt Ove Johansson och Lars-Erik Lövdén (s), Fackets roll vid arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Motion 1992/93: A267 av Ingvar Carlsson m. fl. (s), Arbete och tillväxt.
50 Prop. 1992/93: 50 Åtgärder för att stabilisera den svenska ekonomin.
51 Schröder 1997.
52 Valtioneuvosto 15.11.1991 Valtioneuvoston talouspoliittinen tiedonanto Eduskunnalle, Valtioneuvoston pöytäkirjat 14.–20.11.1991, 339.
53 Työntekijän sairausvakuutusmaksu otettiin kuitenkin käyttöön tammikuussa 1995. Tämä maksu nostettiin kolmeen prosenttiin vuosina 1996–98.
54 Tätä ilmaisua käytti raittiusmiehenä tunnettu SAK:n puheenjohtaja Lauri Ihalainen.
55 Sosiaali- ja terveysministeriö, Sosiaaliturvan Suunta 1999–2000. Helsinki: 2000, liite 2.
56 Vuodesta 1995 lähtien työntekijöiden työttömyysvakuutusmaksua on alennettu. Vuosina 1996 ja 1997 se oli 1,5 prosenttia palkoista, vuonna 1998 1,4 prosenttia ja vuonna 1999 1,35 prosenttia palkoista.
57 OECD, Economies at a Glance: Structural Indicators, Paris: OECD 1996.
58 Ks. myös Kankaan artikkeli tässä kirjassa.

Christian Kroll och Helena Blomberg

De goda, de onda och de djärva – synsätt på arbetslösheten i svensk och finländsk tidningspress 1987–97[1]

En välfärdsmodell – två politiska kulturer?

Välfärdssystemen i Finland och Sverige har ofta ansetts höra till samma, nordiska välfärdsstatsmodell[2], vars utgångspunkter bl.a. omfattar en stark betoning av arbetets roll och en från andra välfärdssystem åtminstone delvis avvikande syn på relationen mellan arbetsmarknads- och social(skydds)politik. Principen om att alla i arbetsför ålder skall vara aktiva på arbetsmarknaden har betraktats som det primära medlet för att motverka social exklusion, men samtidigt har denna princip även varit en nödvändighet för att garantera det socialpolitiska systemets hållbarhet på sikt.[3] Ur den enskilda medborgarens synvinkel har den stora vikt som ett deltagande i arbetsmarknaden givits, tydligt framträtt genom att ett avlönat arbete resulterar i en betydligt högre nivå på centrala, lagstadgade socialskyddsförmåner än vad de generella förmåner erbjuder som garanteras alla i landet bosatta.

En uppfattning om att det offentliga skall främja den enskildes möjligheter att integreras i arbetsmarknaden har varit en av de

grundläggande utgångspunkterna i den nordiska modellen och målsättningen om full sysselsättning har befrämjats genom såväl arbetsmarknads- som socialpolitiska åtgärder och genom en expansion av den offentliga sektorn.[4] Att arbetslöshet därmed inte betraktats som enbart en individuell angelägenhet, kan ses som en av faktorerna bakom arbetslöshetsförsäkringssystemens karaktär i de aktuella länderna som betonar solidariteten med de arbetslösa. Den arbetslöse skall inte bli bestraffad mera än vad arbetslösheten redan i sig innebär, utan istället skall denne kunna bibehålla sin tidigare levnadsnivå, eller, ifall han/hon inte har haft tidigare anställningar, åtminstone garanteras ett "människovärdigt liv" medan han/hon försöker (åter)inträda på arbetsmarknaden.[5]

Samtidigt som de institutionella traditionerna i Finland och Sverige beträffande främst socialskyddet men även sysselsättningspolitiken och kopplingen mellan dessa alltså uppvisar många grundläggande likheter, speciellt i internationell jämförelse, har flere författare även pekat på skillnader framför allt beträffande sysselsättningspolitiken och antytt att dessa skulle bero på relativt varaktiga skillnader i de dominerande tänkesätten i respektive land.

En skillnad mellan länderna som har framhållits är den relativt större tyngd som man i Sverige traditionellt givit olika s.k. "aktiva" arbetsmarknadspolitiska åtgärder (vilka syftar till att påverka såväl utbudet av attraktiv arbetskraft – t.ex. genom utbildning, rehabilitering – som även efterfrågesidan genom subventioner och olika sysselsättningsprogram) för att minimera arbetslösheten[6], i förhållande till "passiva" åtgärder (t. ex. arbetslöshetsersättningar via socialförsäkringar eller behovsprövade bidrag). Även i Finland kom dock aktiva arbetsmarknadspolitiska åtgärder att få en större betydelse fr.o.m. 1980-talet.[7]

Det har hävdats att full sysselsättning, som en följd av fackföreningsrörelsens och det socialdemokratiska partiets hegemoniska position i den svenska politiken under en lång tid, har betraktats som en viktigare målsättning i sig i Sverige och att den aktiva arbetsmarknadspolitiken setts som ett centralt medel för att uppnå detta mål, som samtidigt underlättar nödvändiga strukturomvandlingar i ekonomin.[8] I Finland, där inget tydligt hegemoniskt projekt dominerat den politiska agendan, skulle politiken istället ha karakteriserats av ett mera konservativt handlingssätt, enligt vilket ekonomisk tillväxt och internationell konkurrenskraft har varit de tydligaste ultimata målsättningarna. Enligt detta sätt att se är statens roll underordnad de ekonomiska lagbundenheterna och försök att påverka arbetslösheten antas kunna göras endast i den mån dessa inte inverkar negativt på de ultimata målsättningarna om ekonomisk tillväxt och konkurrenskraft.[9] Skillnaderna i satsningar på en aktiv arbetsmarknadspolitik länderna emellan skulle alltså kunna antas vara ett uttryck för en mera grundläggande skillnad i synen på förhållandet mellan ekonomisk tillväxt och full sysselsättning: medan man i Sverige inte sett någon konflikt mellan dessa målsättningar har ett sådant synsätt inte varit lika dominerande i Finland.[10]

En fråga som uppstår som en följd av hänvisningarna till betydelsen av olika dominerande synsätt eller hegemoniska projekt för inställningen till sysselsättningspolitiken, dess målsättningar och möjligheter hos de beslutsfattande eliterna i Sverige och Finland i ett längre historiskt tidsperspektiv, är i vilken utsträckning sådana eventuella skillnader återspeglas i tänkesätten kring arbetslöshetsproblemet som i bägge länder antagit nya proportioner under det senaste decenniet.[11] I vilken utsträckning kan man i de två länderna urskilja skillnader i de "handlingsramar" inom vilka man resonerar kring arbetslösheten, i dess orsaker och konsekvenser, och i olika lösningar på arbetslöshetsproblemet? Vi kommer i föreliggande artikel att närma oss frågeställningen om de respektive dominerande politiska handlingsramarna och de olika politiska värderingar och attityder som dessa inrymmer, genom att med tillhjälp av en teori om den politiska kulturen utvecklad av Elkins och Simeon[12] genomföra en empirisk analys av den offentliga diskussionen om arbetslösheten i de bägge länderna under perioden 1987–97.

Elkins och Simeon[13] avser med den politiska kulturen ett fenomen på aggregerad nivå, som är ett resultat av det politiska systemets i vid bemärkelse kollektiva historia och som vid varje tillfälle, och ofta omedvetet, begränsar de alternativ som av de individuella och kollektiva aktörerna på den offentliga arenan betraktas som relevanta och värda att välja emellan i den politiska (besluts)processen. Den politiska kulturen definierad på detta vis förklarar alltså inte de enskilda val en aktör gör, men den bildar den

”handlingsram” inom vilken aktörerna, under förutsättning att övriga omständigheter det tillåter, gör sina val. En empirisk studie av denna handlingsram innebär dock vanligtvis en studie av de enskilda värderingsmässiga ståndpunkterna på det område man är intresserad av. Därmed torde ett studium av den politiska kulturen även i detta fall kunna bidra till kunskapen om vilka typer av enskilda överväganden som har spelat och spelar in vid politiska beslut med betydelse för arbetslöshetsproblematiken i respektive land.[14]

Gemensamma utvecklingsdrag under 1990-talet

Innan vi övergår till att studera handlingsramarna, eller den politiska kulturen, i sättet att resonera kring arbetslösheten i de bägge länderna är det dock skäl att uppmärksamma vissa utvecklingsdrag som allmänt har ansetts vara framträdande såväl i Finland som i Sverige under 1990-talet. Dessa utvecklingsdrag gör det svårt att uppställa antaganden om huruvida synen på arbetslöshetsproblematiken i allmänhet, arbetsmarknadspolitiken och dess koppling till socialpolitiska lösningar/socialskyddet (arbetslöshetsskyddet) har blivit mera likartad i de bägge länderna, eller om synsätten snarare fjärmat sig från varandra i dessa frågor.

Till de utvecklingsdrag som här avses hör, utöver den redan nämnda ökningen av (långtids)arbetslösheten (speciellt bland ungdomar utan tidigare arbetskarriär som därmed saknar de generösare inkomstrelaterade arbetslöshetsersättningarna) till aldrig tidigare skådade nivåer till följd av den ekonomiska krisen, även andra strukturella faktorer såsom förändringar i ländernas ekonomisk(-politiska) omgivning. Dessa förändringar sammanföll dock tidsmässigt även med en (åtminstone påstådd) förstärkning av vad som ofta brukar sammanfattas under rubriken ”marknads- eller nyliberalistiska idéers ökade fotfäste” hos inflytelserika grupper i de nordiska samhällena, som tog sin början under 1980-talets senare hälft.[15] Enligt vissa bedömningar kom dessa influenser att bli allra tydligast i Finland.[16] Karakteristiskt för detta tänkesätt är bland annat att betrakta välfärdsstatliga åtgärder som en del av arbetslöshetsproblemet snarare än som en del av dess lösning. Åtgärder som ökar anställningstryggheten och andra anställningsvillkor anses, i likhet med det lagstadgade socialskyddet som bidrar till att ge arbetslösa

större tidsmässiga möjligheter att söka efter ett nytt arbete och även att inte ta emot ett olämpligt arbete, leda till en oflexibel arbetsmarknad som genererar arbetslöshet. En mera flexibel arbetsmarknad[17] åter skulle enligt detta synsätt leda till en större konkurrens och därmed snabbare tillväxt och lägre arbetslöshet.[18] Olika (välfärds) statliga åtgärder som utökar den arbetslöses möjligheter till tids- och innehållsmässiga val beträffande nytt arbete betraktas därmed enligt denna syn närmast som s.k. incitamentproblem. I arbetslöshetsförsäkringssammanhang brukar dessa ofta sammanfattas under begreppet ”moral hazard”[19], ett begrepp som även kan antas återspegla de moraliska och ideologiska synsätt som ligger till grund för denna typ av (ekonomiska) resonemang.

Om man övergår till att betrakta vad som i litteraturen har lyfts fram som karakteristiskt för utvecklingen beträffande arbetsmarknadspolitiken och det till arbetslöshet relaterade socialskyddet i de bägge länderna under 1990-talet, framträder främst två (gemensamma) trender. För det första har man i bägge länderna vidtagit olika former av nedskärningar i arbetslöshetsförmånerna, åtminstone delvis i besparingssyfte: Det har exempelvis gjorts svårare att tjäna in arbetslöshetsförmåner, och det har blivit svårare att stanna kvar inom förmånssystemen. För det andra har perioden präglats av (strävanden till) förändringar i principerna för de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna i riktning mot mera ”tvång”, d.v.s. att man skall vara aktiv för att få understöd, något som exempelvis kallats arbetslinjen i Norge och aktivering i Danmark, men som alla nordiska länder har som officiell politik.[20] Detta har av endel betraktats närmast som en förstärkning eller ett nytt uttryck för den traditionella aktiva arbetsmarknadspolitiken[21] som även traditionellt ställt stora krav på flexibilitet och arbetsvillighet hos de arbetslösa[22], medan andra även har framhållit att den nya/förstärkta kopplingen mellan aktivitet och socialskyddsförmåner indikerar en större betoning av individens ansvar för sin arbetslöshet på bekostnad av det samhälleliga ansvaret, något som pekar på en förändring i synen på solidariteten med de arbetslösa och orsakerna till att arbetslöshet existerar.[23] [24] Det har även framhållits[25] att aktiveringen av dem som har det sämst ställt ofta får karaktären av kontroll och försök till allmän ”livsstilsreglering” snarare än att den skulle ge den enskilde kvalifi-

kationer som denna kunde använda för att skaffa sig ett ordinarie arbete. Detta skulle därmed betyda att åtgärderna i tilltagande grad får karaktären av straff och avskräckning, vilket snarare är i linje med den "atlantiska" välfärdsmodellen än med den nordiska. Oberoende av om de nya dragen i aktiveringspolitiken skall betraktas som en indikator på en förändring av de styrande värderingarna bort ifrån den "nordiska modellen" eller inte, förefaller den institutionella utvecklingen i de bägge länderna att åtminstone i stora drag ha följt samma mönster. En fråga blir därmed ifall den politiska kulturen i synen på arbetslöshetsproblematiken i de båda länderna eventuellt börjat påminna mera om varandra under 90-talet än under tidigare perioder och i vilken utsträckning de "ramar" inom vilka den offentliga politiska diskussionen kring arbetslösheten förts i respektive land överhuvudtaget verkar att ha förändrat sig under det senaste decenniet.

Den övergripande målsättningen i denna studie blir därmed sammanfattningsvis att försöka besvara följande frågor:

– Vad har karakteriserat den politiska kulturen i sättet att diskutera arbetslösheten[26] i Sverige och Finland sedan slutet av 1980-talet?

– Vilka likheter och skillnader förekommer i detta hänseende mellan länderna?

Vi är också intresserade av att relatera resultaten till sådant som i tidigare forskning lyfts fram som karakteristiskt för utvecklingen och synsätten på området i respektive land.

Material och metod

Vi har i föreliggande studie valt att studera den politiska kulturen genom att analysera den offentliga retoriken beträffande "arbetslöshetsfenomenet" såsom den kommer fram i olika aktörers uttalanden i tidningspressen. Avsikten med detta har varit att på detta sätt få en så bred bild som möjligt av olika samhällseliters argumentation i arbetslöshetsrelaterade frågor.

Då uttalanden studeras på detta sätt kan uttalandena givetvis ha påverkats av medierna ifråga, t.ex. beträffande hur olika uttalanden/ståndpunkter återges.[27] Samtidigt brukar media sällan anses styra innehållet i olika uttalanden så starkt att rösternas egna problemdefinitioner inte alls går att urskilja. Massmedierna kan nämligen ses både som en oberoende samhällsaktör och ett forum som kan utnyttjas av andra samhällsaktörer.[28] Dessutom består diskussionen i tidningspressen inte enbart av uttalanden (refererade) i nyhetsartiklar utan även av texter som författats av dem som uttalar sig (t.ex. tidningsledare, debattartiklar).

Datamaterialet som ligger till grund för vår kvalitativa empiriska analys består således av nyhetsartiklar, ledare, debattartiklar och krönikor gällande välfärdssystemet hämtade ur centrala svenska och finländska morgon- och kvällstidningar, utgivna under januari månad åren 1987, 1993 och 1997, och är insamlat inom ramen för ett komparativt finsk-svenskt forskningsprojekt om massmedia och socialpolitik. För att få en så bred bild som möjligt av den politiska kulturen i välfärdspolitiska frågeställningar består tidningsurvalet av tidningar som representerar olika politiska inriktningar och som även fungerar som etablerade diskussionsarenor för olika samhällsaktörer. Tidningarna i Finland är Aamulehti (den största moderata/samlingspartistiska morgontidningen), Demari (den största socialdemokratiska morgontidningen, som under nedslagsåret 1987 hette Suomen Sosialidemokraatti), Helsingin Sanomat (den största morgontidningen, obunden, borgerlig), Hufvudstadsbladet (den största svenskspråkiga morgontidningen, obunden, borgerlig), Kansan Uutiset (obunden, socialistisk), Suomenmaa (tidigare huvudorgan för Centern i Finland, sedan 1991 som veckobilaga tillsammans med tidningen Liitto) och tabloiden Ilta-Sanomat (oberoende). Det svenska materialet är hämtat ur Arbetet (den största oberoende socialdemokratiska morgontidningen), Dagens Nyheter (den största morgontidningen, oberoende, liberal), Svenska Dagbladet (den största (oberoende) moderata morgontidningen), samt tabloiderna Aftonbladet (oberoende, socialdemokratisk) och Expressen (oberoende/liberal).

Fokus i studien är på olika aktörers uttalanden där man i samband med att man diskuterar en viss bedriven politik (t.ex. ekonomisk, arbetsmarknadsrelaterad och/eller socialpolitisk) tar upp arbetslöshetsfenomenet. Därmed kan man exempelvis förvänta sig att arbetslösheten diskuteras i samband med frågan hur man kunde öka produktiviteten, hur man kan finansiera välfärdssystemet, i

samband med arbetsmarknadspolitiska frågor (t.ex. vilka arbetskraftspolitiska åtgärder som rekommenderas), eller i samband med en diskussion om sociala problem såsom åtgärder för att förhindra utslagning.

I vår analys har vi inte gjort någon åtskillnad mellan olika typer av tidningsmaterial. Sålunda kan ståndpunkterna ha framförts i samband med en ledare, en debattartikel eller (vara citerade) i en nyhetsartikel. Materialets "bredd" ser vi som en klar fördel i analyserna; vi förmår fånga den politiska kulturen på ett sätt som även inkluderar (de ofta politiskt anknutna) tidningarna själva. I analysfasen har vi dock fäst uppmärksamhet vid huruvida ett identifierat tema går att återfinna endast eller främst i en viss typ av tidningsmaterial, t.ex. främst i ledare. Om detta är fallet, nämns det i samband med presentationen av ifrågavarande tema. Likaså har vi redogjort för ifall ett tema framförs främst eller uteslutande av vissa samhällsaktörer.

Då vi är intresserade av att studera den politiska kulturen såsom den kommer fram i den offentliga diskussionen är fokus i våra analyser inte på vilken specifik arbetslöshetsrelaterad åtgärd som står på "agendan" under de studerade tidpunkterna, utan i vilka termer man argumenterar för åtgärden. Utgångspunkten är alltså att de "handlingsramar" som bildar den politiska kulturen i respektive land per definition är av en sådan karaktär att de inte varierar på ett avgörande sätt beroende på vilka specifika frågor som behandlas under respektive nedslagstidpunkt, och de tre tidpunkterna antas därför spegla synen på arbetslösheten under perioden kring nedslagen.[29]

I vår kvalitativa analys av materialet har vi studerat varje uttalande ur vad som kunde sägas vara ett "bottom up" perspektiv.[30] Inledningsvis identifieras för varje enskilt uttalande det "grundläggande resonemanget": Vad presenteras explicit/implicit som "problemet"? Vad beror problemet på? Vad leder det till? Vem/vilka pekas ut som ansvariga för det? Vad kan och/eller vad bör man göra för att lösa problemet? Vad kan och/eller bör man inte göra? Därefter analyseras vilka enskilda resonemang som eventuellt bildar ett mönster, d.v.s. ifall de innehåller ett (i många fall icke utsagt) övergripande tema beträffande synen på arbetslösheten som förenar dem.[31]

Ett "bottom up-perspektiv" är därmed mera öppet sonderande

än sin motsats, ett "top down -perspektiv", där man vid en analys av de enskilda uttalandena betraktar dessa mot bakgrund av på förhand definierade teman eller synvinklar, vanligtvis baserade på givna teorier eller tidigare forskningsresultat. Vi har i vår studie dock inte på förhand velat ta ställning till vilka teman som s.a.s. är relevanta i materialet, eftersom vi anser att ett sådant förfaringssätt hade styrt analyserna i för stor grad, och därmed skulle vara mindre lämpligt med hänsyn till vår frågeställning.

Grunden för analyserna har varit en tolkning av själva texterna och inte en tolkning av vad vi trott att rösten bakom uttalandet innerst inne menar.[32] Samtidigt bör framhållas att det är fråga om en tolkning av uttalandena ifråga, eftersom fokus ligger på sättet att resonera och argumentera beträffande arbetslöshetsproblematiken. Resonemangen har analyserats genom att studera "faktaurval", d.v.s. vilka sakskäl man *valt* att ta upp, men även genom att studera vilka känslor, värderingar och symboler rösterna appellerar till. I vissa uttalanden, speciellt i ledar- och debattexter uttrycks t.ex. "problemet bakom arbetslöshetsfenomenet" inte explicit utan formuleras så att läsaren själv förutsätts dra de övergripande slutsatserna. Även värderingarna som ett uttalande bygger på kan vara implicita.

De citat som återges i vår empiriska analys har i regel valts ut som *exempel* på argument som är typiska för (ofta förekommande i) ett tema. De citerade texterna utgör således inte *alla* texter som analysen grundar sig på, utan de används främst för att illustrera typisk argumentation under ett tema. I presentationen av de olika temata strävar vi inledningsvis först till att presentera de "typiska dragen" för ett tema överlag för att sedan studera den svenska respektive finländska diskussionen mera detaljerat.

Tidigare analyser inom projektet har visat att en stor del av nyhetsmaterialet är av en sådan natur att man ur detta inte kan läsa någon klar ståndpunkt ifråga om välfärdssystemet.[33] Även beträffande det aktuella materialet om arbetslöshet har vissa uttalanden lämnats utanför analysen. Dessa är, för det första, sådana som är en del av s.a.s. rent "deskriptiva" texter; hit räknas exempelvis artiklar om arbetslöshetssiffror och övrig deskriptiv "lägesbeskrivning", redovisning över hur lagförslag gällande arbetslöshet/sysselsätt-

ning framskrider i den politiska beslutsprocessen etc.. För det andra har sådana uttalanden som är mycket "knapphändiga" eller där synsätt på arbetslösa eller orsaker till arbetslösheten inte spelar en central roll i de resonemang som förs, lämnats utanför analysen (exempelvis uttalanden om att den administrativa behandlingsprocessen av arbetslöshetsersättningar försnabbats, eller att det finns olika sätt att statistikföra andelen arbetslösa). För det tredje har artiklar som uteslutande handlar om arbetslöshetssituationen och -problematiken i något annat land än de studerade, exkluderats. Och för det fjärde har inte s.k. klientreportage tagits med i analyserna. Reportage där klienter får en möjlighet att uttala sig är givetvis inte ointressanta, men då fokus i föreliggande studie ligger på att studera den politiska kulturen såsom vi definierat den är enskilda klientuttalanden inte av centralt intresse.

Teman i den svenska och finländska arbetslöshetsdiskussionen

"De stela strukturerna"

Ett ofta återkommande tema i såväl den finländska som den svenska diskussionen är en uppfattning om att arbetslösheten är en konsekvens av de "stela" arbetsmarknadsstrukturerna och de med dem förknippade "generösa" socialpolitiska förmånerna. I denna typ av argumentation handlar det således främst om att man bör röja undan alla hinder som ligger i vägen för en fungerande arbetsmarknad; dylika hinder sägs vara bl.a. den höga beskattningen av arbete, höga ersättningsnivåer i arbetslöshetsersättningar, små löneskillnader, stela och oflexibla regler för anställningsskydd samt de centraliserade kollektivavtalsförhandlingarna.

Kännetecknande för uttalandena som bildar detta tema är således att arbetslösheten i dessa främst framställs som varande beroende av att "arbetsmarknaden inte får lov att fungera", p.g.a. "offentlig inblandning": *"Man kan inte ha en väl fungerande marknad om inte en av de viktigaste marknaderna, nämligen den för arbetskraft, tillåts fungera just som en marknad. Men samma sak gäller också produktmarknader och kapitalmarknader, inte minst när det gäller nyetablering av företag, inklusive egenföretagare. Den grundläggande orsaken till den höga och långvariga arbetslösheten i Västeuropa i dag är just att dessa mekanismer i betydande utsträckning satts ur spel genom institutionella förändringar, som i huvudsak beror på politiska faktorer. Det gäller både den allmänna efterfrågans utveckling och olika marknaders sätt att fungera"* (professor i nationalekonomi).[34]

De åtgärder som föreslås för att råda bot på detta är därmed främst olika typer av "flexibiliseringsåtgärder", d.v.s. sänkta arbetslöshetsersättningar (och skatter), lägre minimilöner, förändringar i anställningsvillkoren, större löneskillnader och en övergång från centraliserade till decentraliserade avtal. I vissa uttalanden kräver man inte enbart ovannämnda typer av åtgärder, utan även nedskärningar i den offentliga sektorn, speciellt då i form av en minskning av den offentligt anställda personalen, eftersom man uppfattar att en stor offentlig sektor hindrar arbetsmarknaden från att fungera. Ofta påtalar man att den ekonomiska tillväxten kommer att lida och därmed arbetslösheten att öka, om olika flexibiliseringsåtgärder inte införs eller förstärks. I bägge länderna framförs denna typ av argumentation vanligen av högerpolitiker, ekonomisk expertis (både universitetsforskare och statliga tjänstemän) samt av massmedierna själva.

Kännetecknande för dessa uttalanden är således en form av systemkritik inom vilken man dock även i en viss utsträckning diskuterar effekterna av sänkta ersättningar för de enskilda mottagarna. I regel framställs de sänkta ersättningarna som någonting positivt; de sänkta ersättningarna skall fungera som incitament för enskilda individers arbetsmotivation eller "befria" människor som varit "dömda till passivitet". De sänkta lönerna skall i sin tur bidra till att (speciellt mindre resursstarka) arbetslösa skall få en arbetsplats: *"...höga minimilöner – via de fackliga avtalen – och höga arbetsgivaravgifter sätter ett pris på deras [personer som saknar utbildning, arbetserfarenhet och ordentliga kunskaper i svenska] arbetskraft som överstiger det förväntade värdet av deras arbetsinsats. Alltså får de inget arbete"* (ledare, Dagens Nyheter).[35]

I uttalandena diskuteras således ofta antingen "efterfrågesidan" på arbetsmarknaden, d.v.s. hur man kan få ner arbetskraftskostna-

derna (och på andra sätt göra anställningar av personal "smidigare" ur arbetsgivarsynvinkel) eller "utbudssidan", d.v.s. hur man skall få ut de arbetslösa i förvärvslivet. Däremot diskuteras alltså sällan en annan aspekt av utbudssidan, nämligen ifall de arbetslösa (speciellt de långtidsarbetslösa) har kvalifikationer som motsvarar arbetsmarknadens behov. Inom temat "de stela strukturerna" förefaller man i stället vanligen att utgå ifrån att det nog finns arbete för alla, oavsett yrkesmässiga kvalifikationer. Föreslagna flexibiliseringsåtgärder legitimeras inte heller speciellt ofta genom hänvisningar till att det ur *samhällssynvinkel* (eller mera specifikt ur arbetsmarknadens synvinkel) är viktigt att "upprätthålla arbetskraftens kompetens" eller att arbetsmarknaden går miste om värdefull arbetskraft.[36]

Om man ser närmare på den svenska argumentationen kan noteras att det är få uttalanden som går ut på att peka på problemen med de stela strukturerna i 1987-års material. I 90-talsmaterialen lyfts däremot problematiken med de stela strukturerna upp på ett tydligare sätt. Hänvisningar till den "pressade" nationen Sverige och dess avtagande förmåga att klara sig i internationell konkurrens intar här en central roll; här får vi läsa att Sverige har ett enormt skattetryck och/eller att Sverige nu delar den "dåliga kurvans arbetslöshet" med de flesta av OECD:s medlemsländer. I vissa uttalanden går man t.o.m. längre än så och hänvisar till att Sverige rentav är "i otakt med världen". Här argumenterar man således för förändringar i de stela strukturerna genom att bygga upp känslor av "nationell skam". Medan en del röster ser det som "pinsamt" att Sverige är unikt (ifråga om skattetryck och offentliga utgifter), anser andra röster det som pinsamt eller bedrövligt att Sverige inte längre är unikt (ifråga om låg arbetslöshet). Som ansvariga för "de stela strukturerna" pekas ofta diffust på "politiska beslutsprocesser" som skapat de olika hindren på arbetsmarknaden.

Förutom hänvisningar till den pressade nationen Sverige är hänvisningar till OECD och dess rapporter allmänna. "Modelländerna" ifråga om (bl.a.) skötseln av arbetslöshet är Japan och USA, eftersom dessa sägs ha en så låg arbetslöshet p.g.a. arbetsmarknadens flexibilitet.

Om vi övergår till att betrakta den finländska diskussionen under

detta tema kan vi notera att temat återfinns under samtliga studerade tidpunkter, dock med vissa variationer och tyngdpunktsförskjutningar mellan nedslagstidpunkterna: Redan i 1987 års material får vi bl.a. läsa att *"Enligt henne [ordföranden för den samlingspartistiska riksdagsmannagruppen] borde utkomstskyddssystemet [för arbetslösa] befrämja de arbetslösas strävan att söka arbete. Hon motsatte sig likaså de alltför stora möjligheterna att vägra ta emot arbete och efterlyste större rörlighet och den vägen bättre möjligheter till arbete".*[37] Ett av de få mycket kritiska uttalandena mot det rådande arbetsmarknadssystemet och de med det förknippade socialpolitiska förmånerna kommer under denna tidpunkt från den samlingspartistiska riksdagsledamot som sedermera kom att vara finansminister under 90-talets djupa ekonomiska kris. I sitt uttalande kräver han hårdare tag mot de arbetslösa; arbetslöshetsskyddet får inte leda till att människor undviker att förvärvsarbeta eller att individer (främst unga personer) drar sig från att utbilda sig eller avbryter sina studier.[38]

Resonemanget kring "de stela strukturerna" accentueras i 1993 års finländska material. Här presenteras bl.a. ungdomsarbetslösheten som ett avskräckande exempel på den problematik "de stela strukturerna" fört med sig.[39] Ungdomsarbetslösheten kräver och legitimerar därmed "radikala" åtgärder (t.ex. i form av att frångå systemet med minimilöner), eftersom de unga, "såsom alla förstår", är en grupp som inte kan tillåtas bli passiv. Här får vi således läsa om att särintressen och "gammaldags renlärighet" bör överges för att man skall få bukt med arbetslösheten, eller att ungdomen p.g.a. av omfattande ungdomsarbetslöshet utgör en "förlorad generation".

I den finländska argumentationen blir det även speciellt tydligt att förespråkare för "den nordiska (arbetsmarknads- och socialpolitiska) modellen" utmålas som gammalmodiga, byråkratiska och fega aktörer som inte vågar säga sanningen, och att det m.a.o. krävs "otrevliga" metoder för att minska på arbetslösheten. Man framställer sig själv som "Sanningens Riddersman" eller "Riddar Modig" eller efterlyser sådana: *"Arbetsvilligheten och den ekonomiska aktiviteten kvävdes genom den offentliga sektorns påfrestningar och lockbeten/.../ Var hitta Riddar Modig – på regeringspartiernas bakbänk?"* (professor i nationalekonomi).[40]

Som ansvariga för de "stela strukturerna" utpekas i den finländska diskussionen ofta implicit fackföreningarna (som håller fast vid kollektivavtal etc.) och/eller arbetskraftsministeriets tjänstemän vars förslag för att åtgärda arbetslösheten inte "beaktar" den riktiga arbetsmarknaden. Här får man bl.a. läsa att aktiva -av arbetskraftsministeriet initierade- "arbetsmarknadsåtgärder förvränger den "riktiga arbetsmarknaden" eller att det s.k. sysselsättningsunderstödet är ett bidrag för "stackare" (fi. "Reppana-lisä")[41].

I uttalandena i 1997 års finländska material förändras argumentationen delvis. För det första skärps tonfallet i beskrivningarna gällande arbetslöshetsfenomenet; nu beskrivs den "destruktiva arbetslösheten" som en *"nationell katastrof och mardröm för såväl regering som opposition"* (ledare, Suomenmaa)[42] eller som "samhällets storätare" som ligger på ställe och äter upp en betydande del av statsskatterna och som håller beskattningen på en hög nivå, något som hindrar nya arbetsplatser från att uppstå. Att en stark ekonomisk tillväxt i sig inte förbättrar arbetslöshetssituationen påtalas i vissa uttalanden. Istället pekar man på behovet av sänkta arbetskraftskostnader och sänkta skatter.

I de finländska uttalandena diskuteras sällan arbetslöshetens konsekvenser för de arbetslösa. Istället ges bilden av att *alla* i samhället lider av kostnaderna för den höga arbetslösheten. Därför är alla typer av åtgärder för att pressa ned arbetslösheten legitima, även de radikala åtgärdsförslagen. Andra uttalanden poängterar att arbetslöshetsåtgärderna bör bilda en helhet för att på detta sätt bli möjligast effektiva: *"Strategin som tar sikte på att förbättra sysselsättningen är en helhet, som är lika bra eller dålig som dess svagaste länk"* (arbetsgrupp på finansministeriet).[43] I uttalandena framställs arbetslösheten som Finlands överlägset viktigaste problem, och åtgärderna för att minska på arbetslösheten bör enligt rösterna stå i en rimlig proportion till problemets betydelse. I sammanhanget föreslås bl.a. skattelindringar, en sänkning av de lägsta lönerna och att "sambandet mellan tidigare inkomster och arbetslöshetsersättning bryts". Det blir allt vanligare att hänvisa till trevliga och icke-trevliga åtgärder för att minska arbetslösheten. Alltid redogörs dock inte för vilka de "trevliga" arbetslöshetsåtgärderna är. I endel uttalanden framställer man dock bl.a. olika arbetskraftspolitiska åtgärder som de trevliga åtgärderna, åtgärder som likställs med "terapivård" och de som sägs ha samma effekt som aspirin; patienten känner sig bättre, men sjukdomen har inte botats. I 1997 års argumentation kan vi således läsa exempelvis att *"Europa har prövat på välsmakande och dyra mediciner som arbetsalternering, arbetskraftsutbildning och rådgivning mer än någon annan världsdel. De här "mjuka" medicinerna har hållit sjukdomen vid liv, samtidigt som USA har lyckats pressa sin arbetslöshet till hälften av den i EU./.../ ..att det inte finns några sådana lätta lösningar på arbetslösheten, vilket representanter för intresseorganisationer, politiker och påverkare ständigt försöker föreslå"* (överdirektör på finansministeriet).[44]

Argumentationen i 1997 års material förändras i jämförelse med argumentationen tre år tidigare även på så sätt att hänvisningar till de stela strukturernas negativa konsekvenser för individens arbetsmotivation tilltar och skärps. Här handlar det ofta å ena sidan om att argumentera för att medborgare som befinner sig i arbetslivet inte har "incitament nog" att jobba ännu mera (eftersom det inte lönar sig ekonomiskt, jfr de s.k. inkomstfällorna), och å andra sidan om att hävda att medborgare som befinner sig utanför arbetsmarknaden inte (p.g.a. för generösa bidrag eller andra "hinder") har tillräckliga incitament att söka sig till arbetsmarknaden.[45]

Den finländska argumentationen gällande "de stela strukturerna" framstår sammantaget samma typ av grundläggande resonemang till trots som något mera "dramatisk" än den svenska; i den finländska argumentationen målar man upp katastrofbilder där arbetslösheten är en "parasit" eller "sjukdom" som tär på samhällsekonomin eller förlamar samhällets funktionsduglighet överlag.

"En välfärd för alla"

Ett annat tema som träder fram både i Sverige och Finland kallas här "en välfärd för alla". Kännetecknande för argumentation inom temat är att den tar sin utgångspunkt i en betoning av vikten av att de arbetslösa kan ta del av välfärden i samhället och leva ett människovärdigt liv. Detta motiveras ofta i termer av "solidaritet, rättvisa och jämlikhet", även om hänvisningar till dessa begrepp är betydligt vanligare i den svenska argumentationen än i den finländska. I bäg-

ge länderna hänvisar man vidare till att samhället tudelas, eller nationen bryts ner mentalt, om de arbetslösas välfärd inte beaktas. Argumentationen tar m.a.o. inte enbart utgångspunkt i en oro för de arbetslösas väl, utan ofta kombinerar man detta med en oro för "samhällets väl".

Här påtalar man ofta vikten av att den "nationella enigheten" bör bevaras, samtidigt som man efterlyser konsensus och samverkan mellan olika samhällsaktörer och -institutioner. Såsom gällande temat "de stela strukturerna" nämner man ofta USA (och andra anglosaxiska länder) i sin argumentation, men i detta tema är USA inte "drömlandet" utan "mardrömslandet", ett land där priset för en låg arbetslöshet sägs vara fattigdom och utslagning och en allmän otrygghetskänsla som drabbar alla medborgare.

I vissa uttalanden poängteras att den förda politiken har, om inte förorsakat, så i alla fall förvärrat arbetslösheten och försämrat människors välfärd. Här anser man exempelvis att budgetsaneringen gått för snabbt fram och att en allmän osäkerhet och statens sparåtgärder lett till att "alla" i samhället sparat, vilket minskat på konsumtionen och ökat arbetslösheten. Vissa aktörer motsätter sig speciellt besparingar i arbetslöshetsersättningarna ekonomiska kristider och behovet av besparingar till trots, eftersom de mänskliga och sociala kostnaderna av sådana besparingar anses "orimligt höga".

Som ansvariga för att de arbetslösas välfärd håller på att brytas ned (eller aldrig ens byggts upp) utpekas här ofta politiska beslutsfattare och då framför allt politiker representerande en annan politisk inriktning än den rösterna själva representerar. Till argumentationen, speciellt i Sverige, hör ofta även att ondgöra sig över att de utpekade beslutsfattarna fjärmat sig från de vanliga människornas "vardagsverklighet". Arbetslöshetens orsaker, eller andra besparingsåtgärder än de som kritiseras, får dock i allmänhet ingen speciellt framträdande roll i uttalandena, utan vad som berörs är alltså snarast arbetslöshetens konsekvenser ur ett individ- och samhällsperspektiv. I den mån man diskuterar mera konkreta åtgärder för att minska arbetslösheten föreslås olika typer av åtgärder; bl.a. nämns skräddarsydda utbildnings- eller arbetsplatser eller förkortad arbetstid. I flere uttalanden presenteras dock alternativa "arbetslöshetsstrategier" på ett mera diffust sätt: *"För att problemet med arbetslösheten skall kunna lösas på ett hållbart sätt måste hela samhället mobiliseras och de arbetslösa själva få sin röst hörd. Dessutom behövs nya metoder, nya företagare och ett större gemensamt ansvar, sade han"* (Finlands president).[46]

Bakom argumentationen i temat "en välfärd för alla" står ofta vänsterpolitiker, välfärdssektorns tjänstemän, experter och tidningar med vänsteranknytning. I Finland föreligger ändå inte en lika tydlig "koppling" mellan vänsterpolitikerröster och en argumentation i enlighet med detta tema som i den svenska debatten, och detta gäller speciellt materialet från år 1987.

Även i andra avseenden skiljer sig den finländska och svenska "välfärdsargumentationen" åt i viss mån. I den svenska debatten uttrycks mera explicit en åsikt om att välfärdsutvecklingen regleras av politiska beslut och att frågan om denna utveckling även är en "demokratisk fråga" genom att en försämrad välfärd har ökat människors osäkerhet och fjärmat dem från politiken och demokratin: *"För att vinna tillbaka folks förtroende måste vi kunna visa att vi är på rätt väg när det gäller att lösa arbetslösheten"* (socialdemokratiska politiker).[47]

Kännetecknande för de svenska uttalandena under detta tema är ofta även en mera utpräglad nationell stolthet över den svenska välfärden som nu upplevs som hotad. Liksom i temat om "de stela strukturerna" lyfter rösterna som diskuterar en välfärd för alla upp *nationen* Sverige i sin argumentation. Här är det dock inte frågan om hur Sverige "klarar sig" i jämförelse med andra nationer ifråga om ekonomisk tillväxt och/eller arbetslöshet, utan i stället talar man om att åtgärda arbetslöshetsproblematiken för att (åter)skapa gemenskap i det svenska samhället: *"...att det är dags för gemenskap i Sveriges land. Utan gemenskap grundad på rättvisa bryts landet vi byggde snart itu"* (journalist)[48]: *"Historien om Sveriges framväxt under 1900-talet är historien om hur människor i samverkan har strävat efter att bygga ett drägligare samhälle. Framstegen och utvecklingens frukter har omfördelats och kommit alla till del. Först skapar vi resurserna, sedan fördelar vi dem så rättvist som möjligt. Så har Sverige kunnat bli ett samhälle som många känner stolthet över"* (socialdemokratisk partiledare).[49]

I det svenska materialet framträder hänvisningar till "en välfärd

för alla" tydligast i 1997 års material, något som kunde bero på att "den nordiska välfärdsmodellens" försvarare år 1987 främst framför krav på att "arbetslinjen" skall gälla (se nedan för motsvarande tema) där de arbetslösas välfärd utgör en "självklar" utgångspunkt, medan modellens försvarare år 1993 för en tydligare avgränsad välfärdsargumentation (se nedan temat "svaga ryggar bär tyngsta bördorna").

I Finland går "en välfärd för alla" tydligt att identifiera under samtliga nedslagstidpunkter. Redan i slutet av 1980-talet påminner man om att välfärden inte är "färdig" för alla grupper i samhället och nämner då speciellt de arbetslösas situation: *"Behovet av en fördjupad solidaritet gentemot samhällets mest utsatta grupp måste hållas levande och ges ett innehåll som svarar mot politikernas ambitioner att skapa och vidmakthålla en välfärd som alla har delaktighet i"* (ledare, Hufvudstadsbladet).[50] Det råder en utbredd konsensus om att de arbetslösa bör garanteras en bättre tillvaro i uttalandena år 1987 och krav på ett mera omfattande och mindre stigmatiserande arbetslöshetsskydd framförs från ledande politiker från såväl höger som vänster. Här kan man läsa om arbetslösa som "faller av samhällskärran", om den "samhälleliga rättvisan" som kräver att de arbetslösas situation förbättras, och om skyddslösa arbetslösa som "tvingas ner på sina bara knän". I vissa uttalanden påtalas även det faktum att att endel arbetslösa befinner sig i en (ännu) sämre situation än andra och att detta är något som bör åtgärdas. Arbetslösheten som sådan sägs bero på strukturella missförhållanden på arbetsmarknaden, inte på individens (dåliga) motivation att jobba. Att ansvaret för att förbättra de arbetslösas situation bör vara en offentlig angelägenhet som ändå kräver samverkan mellan olika samhällsaktörer är även något som poängteras: *"Att förbättra utkomstskyddet under arbetslöshetsperioden är en materiell och immateriell fråga. För att kunna lösa rådande olägenheter krävs att man från statsmaktens, kommunernas intresseorganisationers och näringslivets håll bär ansvar för att denna fråga sköts"* (socialdemokratisk riksdagsledamot).[51]

Kraven i slutet av 1980-talet på en utbyggnad av socialskyddet förbyts under 90-talet i krav på att de rådande ersättningssystemen skall bevaras, och man anser att genomförda eller planerade besparingar i socialskydd eller arbetskraftspolitiska åtgärder har negativa konsekvenser. Ett inslag som blir tydligare i 1997 års finländska material är hänvisningar till att "en välfärd för alla" garanterar att den sociala oron i samhället inte sprider sig. Här får vi således läsa om att *"Det att vi har klarat oss genom 90-talets kris med obefintliga samhällsoroligheter, är uttryckligen välfärdsstatens förtjänst. Självfallet slukar den resurser, men det lönar sig alltid att betala för någonting gott, speciellt då när alternativet är ett oroligt och mentalt stört samhälle!"* (Vänsterförbundets kommunsekreterare).[52]

"Mera offentliga satsningar"

Ett tredje tema som träder fram både i Finland och Sverige kallas här "mera offentliga satsningar" Kännetecknande för denna typ av argumentation är uppfattningen om att man i kampen mot arbetslösheten bör satsa offentliga resurser på olika "arbetskraftspolitiska åtgärder". Här handlar det främst om en satsning på utbildning och sysselsättningsarbeten (i Sverige kallade beredskapsarbeten). Men även andra åtgärder (ofta förknippade med offentliga "regleringar, kompenseringar eller investeringar") som direkt anses skapa eller bevara utbildnings- eller arbetsplatser förs fram; här nämns bl.a. en allmänt förkortad arbetstid, alterneringsledighet/jobbdelning, samt krav på stimulerande åtgärder, såsom investeringar i byggnadsverksamhet och infrastruktur.[53] Inom detta tema motsätter man sig således ofta "den tomma plånbokens logik", d.v.s. att man kan spara sig ur den ekonomiska krisen exempelvis genom sänkta ersättningar i arbetslöshetssystemen (se temat "sparsamhet till tusen" nedan), något som befaras leda till en "avtagande konsumtionsspiral". Då stat och kommun sparar, avtar konsumtionen och därmed skatteinkomsterna, och så vidare.

I bägge länderna är det påfallande ofta fackförbundsrepresentanter som står bakom denna argumentation, men även forskare och politiker[54] ställer sig bakom kraven på mera offentliga satsningar.

Synen på åtgärder för att bekämpa arbetslösheten under detta tema skiljer sig markant från synen i temat "de stela strukturerna". I föreliggande tema kritiseras ett "passivt" stöd till de arbetslösa, d.v.s. att man delar ut pengar i stället för att satsa dem på att skapa arbetsplatser. Här utgår man således inte ifrån att de arbetslösa

saknar incitament för att arbeta och inte heller tror man att arbetslösheten radikalt skulle minska om bara arbetsmarknaden skulle få lov att fungera utan offentlig "inblandning". I den mån man diskuterar de grundläggande orsakerna till arbetslöshet hänvisar man ofta till arbetslivets (struktur)omvandling eller till de ofördelaktiga ekonomiska konjunkturerna.

Kraven på "mera offentliga satsningar" legitimeras ofta med att det är viktigt att de arbetslösa inte marginaliseras. Fokus i argumentationen är dock inte (som i "en välfärd för alla") inriktat på de arbetslösas välfärd i sig, på att de arbetslösas levnadsstandard bör vara skälig, utan istället på behovet av åtgärder som ger de arbetslösa bättre förutsättningar att ta sig in på arbetsmarknaden. I andra uttalanden poängterar man inte enbart utbildningsåtgärdernas positiva effekter för de arbetslösa utan även de dito för samhällsutvecklingen/-ekonomin överlag: *"Arbetslöshetstiden som används till utbildning är en klok investering ur såväl samhällets, arbetslivets som den enskilde individens synvinkel"* (FFC:s arbetskrafts- och utbildningspolitiska sekreterare).[55] Här heter det m.a.o. att satsningar på utbildning för arbetslösa sätter fart på ekonomin varigenom flere jobb skapas, eller att utbildningsmöjligheter för de arbetslösa behövs för att minska den strukturella arbetslösheten. I vissa uttalanden av löntagarorganisationernas representanter poängteras att det borde ligga i arbetsgivarens intresse att få kvalificerad arbetskraft.

I bägge länderna präglas kraven på åtgärder för att förbättra sysselsättningen ofta av en allvarstyngd framtoning, detta gäller inte minst uttalanden i 1993 års material. I dessa uttalanden poängteras ofta att de "rätta" arbetslöshetsåtgärderna kan förhindra en arbetslöshetskatastrof, medan "felaktiga" kan leda till en bestående massarbetslöshet. Här får vi exempelvis läsa att *"Arbetarrörelsens ekonomiska forskningsinstitut TTT förutspår att antalet arbetslösa i år ökar med över 100 000. Institutet varnar för en bestående massarbetslöshet och enormt antal långtidsarbetslösa om den allmänna ekonomiska politiken inte förändras i en mera stimulerande riktning./.../TTT kräver en stor satsning på arbetskraftspolitiken med tyngdpunkten på långtidsarbetslösheten".*[56]

I den svenska argumentationen återkommer detta tema under alla nedslagstidpunkter. Redan i slutet av 80-talet får vi läsa att

"Det är bedrövligt att människor som vill arbeta stängs ute från att vara med och fortsätta bygget av det välfärdssamhälle vi är så stolta över./.../ - Vi måste se till att de miljarder som arbetslösheten kostar i dag används på ett annat sätt, allt ska satsas på att skapa arbetstillfällen och ge utbildning" (ordförande i ett LO-distrikt).[57] I argumentationen nämns ofta explicit målsättningen om full sysselsättning samtidigt som man poängterar behovet av en samverkan mellan olika samhällsaktörer och politikområden för att målsättningen skall kunna uppnås. Tilltron till att man med politiska beslut kan åtgärda arbetslöshetsproblematiken framstår som stor och här för främst politiker bl.a. en diskussion om vilken arbetslöshetsgrad som skall "accepteras" i Sverige och vilket industrins ansvar för den rådande situationen är samtidigt som man säger sig ha för avsikt att "pressa" arbetsgivarna till "eftergifter".

Under 90-talet betonas utbildningens betydelse starkt i kampen mot arbetslösheten; här får vi bl.a. läsa att den s.k. arbetslinjen inte är tillräcklig, utan att man nu även skall inrätta en "utbildningslinje", och/eller att antalet utbildningsplatser i högskolorna borde utökas. Flere aktörer hävdar vidare att offentliga besparingar (i form av att offentligt anställda sägs upp) ofta innebär s.g.s. lika stora offentliga utgifter (i form av arbetslöshetsersättningar) och att detta är "vanvettigt" då en sådan överföring av offentliga kostnader från en utgiftspost till en annan inte bara är irrationell rent ekonomiskt, utan även eftersom den offentliga servicen därigenom försämras.[58] Ett annat nytt inslag i denna argumentation, som ändå kommer fram endast i några uttalanden i slutet av den studerade tidsperioden, är att krav på att "arbetslinjen" skall gälla kombineras med "förmaningar" om att budgetsaneringen eller inflationsbekämpningen ändå inte får äventyras (t.ex. socialdemokratisk finansminister, debatt)[59].

"Mera offentliga satsningar" är ett återkommande tema även i det finländska materialet. Redan år 1987 kan vi, liksom såsom i den svenska debatten, läsa om en samverkan och ett offentligt ansvar för sysselsättningen. Även i 1993 års finländska material krävs offentliga satsningar på utbildning och nya arbetsplatser. Flere uttalanden från år 1993 präglas ändå samtidigt av en mycket uppgiven (och delvis deterministisk) syn på hur arbetslösheten kommer att utveckla sig. Det befaras att offentliga satsningar inte ensamma är

tillräckliga för att råda bot på arbetslösheten, eller att satsningarna på dessa åtgärder överlag inte varit tillräckliga. I argumentationen i 1997 års material framstår i sin tur oron över de långtidsarbetslösas re-integration på arbetsmarknaden allt tydligare, samtidigt som man pläderar för allt flere "skräddarsydda" arbetsmarknadsåtgärder (dock inte så att de arbetslösa skall tvingas till dessa).

"Det politiska spelet"

Ett ytterligare tema som går att identifiera i argumentationen i såväl den finländska som svenska pressen kallas här "det politiska spelet". Kännetecknande för detta tema är att man försöker göra gällande att många av de förändringsförslag som framförs av olika aktörer, speciellt av politiker, inte är en konsekvens av ekonomiska eller andra strukturella "tvingande omständigheter", utan att åtgärderna – eller avsaknaden av sådana – är en medveten politisk strategi. Ofta är det röster som försvarar "den nordiska modellen" som framför denna typ av argument, i vilka "motpartens" motiv, löften och/eller retorik alltså ifrågasätts: *"Nu valde Persson att sanera statens budget på så sätt att produktionen av rädsla ökade. Det var ett medvetet val av människor som lever i en värld där man ser människor genom SCB:s statistik, inte genom att möta dem vid köksbordet/.../ Därför måste vi* [politiker] *definiera och analysera vad som är effektivt – i stället för att glida med i den flodfåra som påstår att ökade löneklyftor genom ökande lönespridning, låga ersättningsnivåer och förnedrande socialbidragssystem är något av en naturlag"* (miljöpartistisk politiker).[60] Här varnar man vidare bl.a. för att det handlar om att *"politiken bygger på en förhoppning om att lögnerna om budgetunderskottet kan förlama varje allvarlig protest mot att riva ner välfärdssystemet och att den internationella konjunkturen snart vänder uppåt igen"* (universitetslärare i företagsekonomi).[61]

Liksom i den svenska diskussionen utgör "det politiska spelet" ett, dock inte lika ofta förekommande tema även i det finländska materialet. Även om vissa av de finländska rösterna hävdar att planerade eller genomförda arbetslöshetsrelaterade åtgärder inte är en konsekvens av "objektiva", tvingande åtgärder, utan att det handlar om en (förslöjad) ideologisk strategi, nöjer sig ändå många röster i den finländska diskussionen med att enbart ifrågasätta den

politiska motståndarens löften/intentioner, utan att hävda att denna strategi är "ideologisk". Makthavare påstås m.a.o. ge grundlösa löften eller försöka skyla över misslyckad politik; här får vi exempelvis läsa om regeringens redogörelser som försöker skyla över hur arbetslösheten egentligen ser ut för den arbetslöse finländaren eller om regeringar som försöker "fiffla" med arbetslöshetsstatistiken för att dölja att arbetslöshetsproblemet bara förvärrats. I ett fåtal uttalanden insinuerar man att de åtgärder beslutsfattarna genomfört eller planerar att genomföra avslöjar att arbetslöshetsproblematiken inte prioriteras, d.v.s. att arbetslösheten egentligen är underställd andra viktigare målsättningar, såsom en minskning av budgetunderskottet.

"Minska marknadens makt"

Ett tema som framträder endast i det svenska tidningsmaterialet, och som är vanligast bland (socialdemokratiska) röster som argumenterar för att den "svenska modellen" bör bevaras, koncentrerar sig på att påtala farorna med eller orättvisorna i att marknaden fått styra politiska beslut som påverkar sysselsättning och välfärd. Även om en dylik argumentation, som framträder i 1997 års material, inte är speciellt ofta förekommande anser vi att argumentationen bildar ett eget tema i den svenska diskussionen om arbetslösheten.

Här kritiseras alltså ett synsätt som går ut på att man i politiken är tvungen att foga sig efter internationella trender och de övernationella marknadernas utveckling, och att dessa skulle förutsätta en omstrukturering av den svenska modellen: *"Inte ens ett litet land som Sverige måste viljelöst driva dit marknadskrafterna och de internationella vindarna för oss. Även för kommande generationer gäller vad Tage Erlander skrev när han summerade sina livserfarenheter: – Människan behöver inte vara en lekboll för anonyma ekonomiska lagar eller tekniska krafter. Men det förutsätter att hon känner den verklighet i vilken hon arbetar och vet vad hon vill. Det är den viktigaste lärdomen historien ger oss"* (socialdemokratisk riksdagsman).[62]

I detta tema handlar det således ofta om vilka möjligheter det demokratiska politiska systemet har att styra välfärdsutvecklingen i en globaliserad ekonomi där marknadens aktörer snabbt fattar be-

slut som har konsekvenser för sysselsättning och välfärd. I uttalandena kritiseras ändå inte marknadsekonomins principer i sig, utan man kräver politiska krafttag; "de folkvalda demokratiska församlingarna" skall ha rätt att fatta beslut, oavsett marknaden (-s reaktioner). Politiken skall m.a.o. ta över makten från marknaden eller åtminstone bör politikens/ demokratins ställning i samhället "stärkas": *"Är marknaden inte riktigt klok? /.../ Göran Persson läxas också upp* [av marknaden] *för att han är på väg att föra en mer socialdemokratisk politik. Det uppdraget fick han av väljarna i demokratisk ordning. Majoriteten har väntat på att han skulle kunna börja infria ett och annat av sina löften*" (ledare, Aftonbladet).[63]

Trots att man i vissa uttalanden ironiserar över marknadens "irrationalitet", så är det högerpolitiker och arbetsgivare som utpekas som (med)skyldiga till situationen, d.v.s. till att marknaden får styra sysselsättnings- och välfärdspolitiska beslut.

I vissa uttalanden förefaller man att utgå ifrån att marknadens makt över politiken inte är ett "permanent fenomen", utan förknippat med den offentliga skuldsättningen under 90-talets första hälft. I och med "sanerade statsfinanser" anser man nu att det finns möjligheter för politiken att ta tillbaka makten över marknaden. Här strävar man m.a.o. till att försvara de besparingar man varit med om att göra i välfärden genom att hänvisa till att åtgärderna inte gjorts för att man varit "beroende" av marknadens åsikt/reaktioner, utan för att bli "oberoende" marknaden: "*Vi var tvungna att inleda de två första åren av mandatperioden med att snabbt sanera statsfinanserna. Inte för att tillfredsställa marknaden, utan för att göra oss politiskt oberoende av den. Inte för att vi av ideologiska skäl anser att välfärden bör vridas tillbaka, utan tvärtom för att värna de ideologiska grundtankarna bakom den svenska välfärden.*" (socialdemokratisk partsekreterare)[64]: *"Ska vi klara av det viktigaste av allt, att besegra massarbetslösheten, måste det finnas ekonomisk styrka och uthållighet. Vi skall halvera den öppna arbetslösheten till fyra procent år 2000. Men det räcker inte! Sedan skall vi gå vidare och ytterligare pressa arbetslösheten steg för steg. Och det går aldrig med svaga och urholkade statsfinanser. Detta är bakgrunden till att socialdemokraterna försöker stoppa lånekarusellen och fylla igen hålen i budgeten. Vi gör det inte för att vi vill imponera på marknaden utan för att vi vill minska marknadens makt och inflytande"* (socialdemokratisk riksdagsman).[65]

"Systemet på dekis"

I detta andra mera typiskt svenska tema framställs arbetslöshetsskyddssystemet (och i vissa fall arbetsmarknadspolitiken) under 90-talet som varande i djup kris och därmed i behov av en totalreform. Här påtalar rösterna således att "den svenska modellen" inte längre äger någon trovärdighet eftersom alla kan se att den "vittrar samman", att systemen är "bankrutta", att "den svenska modellen har kommit till vägs ände" eller att det bör bli ett slut på "understödssamhället".

I "systemet på dekis" hänvisar man ofta till de negativa "moraliska och/eller politiska konsekvenser" som "den svenska modellen" fört med sig. Denna typ av argumentation framförs vanligen av de svenska massmedierna själva, och då främst av ledarskribenter: *""Den som arbetar och sparar blir rik, den som latas och slösar blir fattig. Så är det, men man skall ha förstånd till att förstå och begrepp till att begripa"/.../....det högljudda buller som även de mest modesta förslag till s.k. försämringar inom sjukförsäkring eller arbetslöshetsersättning framkallar. Dråpslag och elände, om ej rentav korset och bålet frammanas. Det mest betänkliga med denna propaganda är den syn på människa, liv och samhälle den avslöjar. Om klagan skall ha någon mening förutsätter den uppenbarligen som självklart att folk skall leva så prekärt att redan en eller annan dags inkomstbortfall uppfattas som en allvarlig olycka, kanske en katastrof. Företagsamhet, planering, eget ansvarstagande – för sådant tydligen intet utrymme i kalkylen. Följden blir ofrånkomligen en utarmning i egentlig mening, ett totalt beroende av politik och byråkrati även vid de minsta påfrestningar. Det i princip totala bidrags- och understödssamhället är den principiella otrygghetens; som ju dagens situation visar"* (ledare, Svenska Dagbladet).[66]

Andra röster hänvisar till att "strukturella orsaker" kräver förändringar i ersättningssystemen, d.v.s. till att ersättningssystemen är för generösa vad gäller ersättningsnivå och så konstruerade att de inte tillåter ekonomiska konjunkturer, massarbetslöshet o.s.v.. Argumentationen påminner härmed i flere hänseenden om argumenta-

tionen i "de stela strukturerna". I "systemet på dekis" kräver man dock mera explicit en radikal reformering av den svenska modellen – ett "systemskifte" – speciellt beträffande socialpolitiska förmåner. Argumentationen karakteriseras även vanligen av en moraliserande underton.

I "systemet på dekis" efterlyser man vidare djärva innovatörer eller framsynta politiska ledare som genom "omprövningar" och "totalreformeringar" kan "rädda Sverige". På basis av uttalandena är det ingen tvekan om att den svenska arbetslöshetsförsäkringen (samt även andra socialförsäkringar) bör reformeras i grunden (med reformer avses bl.a. ett avskaffande av de inkomstrelaterade ersättningarna). Motståndarna till radikala reformeringar av välfärdssystemen beskrivs som "kravmaskiner" som försöker försvara systemen med överdrivna "eländesbeskrivningar" och nödtorftig "laga och lappa-krispaketspolitik": *"Krispaketspolitik är ingen bra teknik för att bygga framtidens välfärdssystem. Det krävs samordning och helhetssyn, det räcker inte med att byta strålkastare när hela bilen måste repareras. Driftskostnaderna är enorma, Sverige tankar på kredit./..../ Välfärdsballongen är på väg att spricka samtidigt som varje besparingsförslag möter kravmaskinernas rop om att "välfärden raseras"* (ledare, Expressen).[67]

Som ansvariga för att systemet s.a.s. "hamnat på dekis" utpekas ofta explicit eller implicit det socialdemokratiska partiet/politiker och/eller löntagarorganisationerna. De förstnämnda har med *"godispåsen i hand lovat väljarna reformer"* [som inte varit hållbara] (ledare, Expressen)[68], medan de senarenämnda framställs bl.a. som osolidariska: *"De fackliga protesterna mot regeringens förslag att sänka ersättningsnivån till 80 procent och återinföra fem karensdagar är våldsamma. I västeuroeuropeiska länder ligger nivån runt 60 procent. Facket tycker uppenbarligen att Sverige fortfarande har råd med ett av västvärldens mest generösa ersättningssystem. Så varför bry sig om en skuld på 40, snart 100 miljarder kronor?/.../Sänkningarna för dem med A-kassa är tyvärr nödvändiga. Vi får alla på grund av räntorna på statsskulden vara med och betala när de stora systemen kollapsar. Att först blunda för räkningen på 100 miljarder kronor och därefter skicka den på framtiden – är minst av allt solidariskt"* (ledare, Expressen).[69]

I uttalanden i den finländska pressen uttrycks "systemet på dekis"-tankar mera sällan explicit och i så fall vanligen mycket "fåordigt", även om det även här förekommer vissa motsvarande uttalanden som i den svenska debatten. Här kan vi alltså läsa om krav på att ersättningssystemen bör reformeras, men kraven åtföljs sällan av en tydligt "moraliserande" retorik.

"Sparsamhet till tusen (skall föra oss ur krisen)"

Ett vidare tema, som främst återfinns i 1993 års material, och då speciellt i det svenska, är synen på att den akuta ekonomiska situationen kräver besparingar i de sociala skyddssystemen, däribland eller främst i arbetslöshetsersättningarna.[70] Här poängteras de dystra ekonomiska utsikterna; arbetslösheten beräknas stiga och bruttonationalprodukten sjunka. För orsakerna till den ekonomiska krisen och specifikt till den höga arbetslösheten redogörs sällan mera ingående. I detta det "ovillkorliga sparandets" tema framstår det centrala budskapet att vara att budgetunderskottet bör åtgärdas.

I den svenska krisargumentationen hänvisar man ofta till att budgetunderskottet är "strukturellt", eller mera specifikt uttryckt, att arbetslöshetsförsäkringen är "felkonstruerad", d.v.s. uppbyggd så att endast en mycket låg arbetslöshet kan finansieras. Nedskärningar i de sociala skyddssystemen, däribland speciellt i arbetslöshetsersättningarna, är således självklara och oundvikliga – pengarna är slut: *"Jag tror människor uppfattar det naturligt att vi sänker ersättningsnivåer i samtliga system när vi inte har några pengar"* (statsminister, moderat)[71]: *"Ingen regeringskonstellation, oavsett politisk färg, kan låta bli att göra stora besparingar i exempelvis arbetslöshetsförsäkringen"* (arbetsmarknadsminister, moderat).[72] Däremot föreslår man alltså inte en totalreform av arbetslöshetsskyddet (eller socialskyddet i sin helhet) (jfr "systemet på dekis").

Hänvisningar till de arbetslösas situation intar ingen central plats i argumentationen och alternativa åtgärdsförslag till nedskärningar i de sociala skyddssystemen (exempelvis skattehöjningar) motsätter man sig ofta i en rätt "raljerande" stil. Aktörer som motsätter sig de planerade sparåtgärderna framställs som oinsatta och oseriösa, personer som inte har läst siffrorna utan försöker ty sig till "hokus pokus"-trick. Förslag på skattehöjningar som ett alternativ till ned-

skärningar avfärdas med att man inte kan tro att någon skulle vara "intresserad av att slå ihjäl ekonomin"[73]. Den ekonomiska tillväxten skall i stället främst få fart av lägre räntor och (i ett något senare skede) av skattelättnader. Vikten av ekonomisk tillväxt nämns även ofta explicit. Saneringen av statsfinanserna motiveras med att den är nödvändig för att öka förtroendet för den ekonomiska politiken och få ner räntorna.

Där en del röster framställer lösningarna (besparingsåtgärderna) som ovillkorliga (och icke-normativa): *"Alla får dra sitt strå till stacken i det nuvarande ekonomiska läget. Neddragningen av arbetslöshetsersättningen är inte mycket att bråka om. Vi har som sagt ändå en arbetslöshetsförsäkring som är bäst i världen"* (statsminister, moderat)[74] poängterar dock andra röster att besparingar är nödvändiga, men att man givetvis bör diskutera *typen* av sparåtgärder: *"Jag är öppen för att diskutera vilka budgetförstärkningar som bör genomföras. Det är angeläget att en bred parlamentarisk majoritet står bakom åtgärderna, skriver finansministern".*[75]

"Svaga ryggar bär de tyngsta bördorna"

Ett ytterligare tema som går att identifiera främst i det svenska materialet tar sin utgångspunkt i "rättviseaspekten" av den förda besparingspolitiken och besparingarnas konsekvenser. Argumentationen har klara paralleller med argumentationen inom "en välfärd för alla", men i detta tema är det viktigaste elementet i argumentationen inte den svåra situation de arbetslösa befinner sig i utan (även) *fördelningen av kostnaderna* för skötseln av arbetslösheten. I detta tema, som är tydligast i 1993 års material, anses besparingar i välfärden visserligen ofta vara nödvändiga, men de bördor dessa besparingar innebär kan, enligt rösterna, fördelas "bättre" eller "rättvisare". Här handlar det även ofta om att arbetslösheten i sig anses vara ett "tillräckligt straff" för den arbetslöse: *"Regeringen försämrar villkoren för de arbetslösa, de som redan drabbats av en besvärlig motgång, i stället för att låta alla de som har jobb vara med och dela på bördan"* (ledare, Arbetet)[76]: *"Det innebär att vi som redan har arbeten och tjänar pengar måste ta på oss en större börda jämfört med de som är arbetslösa. – Det måste bli inne att betala skatt om man kan det. Det måste bli häftigt att avstå till andra. Det måste bli*

90-talets inställning" (socialdemokratisk politiker).[77]

De mera konkreta åtgärdsförslag som presenteras är främst höjda egenavgifter till arbetslöshetsförsäkringen, höjda skatter för dem som har arbete och/eller för de "mer välbeställda samhällsgrupperna". Oberoende av vilket åtgärdsförslag man förespråkar, poängteras starkt att arbetslösheten och kostnaderna för den är en gemensam angelägenhet – "en fördelningspolitisk fråga"– för alla medborgare.[78]

I argumentationen under detta tema får vi ofta läsa om hur de arbetslösa blir "påtrampade", "sparkade", "nedtryckta", "hunsade" och "förödmjukade" av oförstående politiker som skär i de arbetslösas välfärd, samtidigt som den breda allmänhetens, d.v.s. "folkets", vrede över dessa åtgärder växer. Ett annat typiskt drag för argumentationen är att budskapet om att man bör lätta på de bördor som "de svaga ryggarna" bär, ofta åtföljs av en ironiserande jargong mot den förda politiken – här får vi läsa om finansministern som jagar en inflation som inte finns, om regeringen som står handfallen inför en skenande arbetslöshet eller om regeringen som säger sig föra en aktiv arbetsmarknadspolitik (eller att "arbetslinjen har hävdats"), när den i själva verket slår efterkrigstidens arbetslöshetsrekord.

Att finansieringen av de arbetslöshetsrelaterade kostnaderna är ett gemensamt ansvar för hela samhället poängteras starkt i 1993 års svenska material. Detta budskap framförs från vitt skilda håll och gäller således även bl.a. tidningarnas egna uttalanden (som i övrigt karakteriseras av stora ideologiska olikheter i argumentationen).[79]

"Arbetssamhällets förändring"

I det finländska tidningsmaterialet kan vi urskilja endast ett tema som inte går att tydligt urskilja i den svenska diskussionen. I detta tema är fokus på synsättet att den fortgående automatiseringen och rationaliseringen och den därpå följande produktivitetsökningen lämnar en allt större del av arbetskraften utanför arbetsmarknaden. Till skillnad från argumentationen i temat "de stela strukturerna" är det alltså förändringar i själva produktionen som ses som huvudproblemet. Bakom uttalandena finner vi vanligen akademiker och/eller politiker från Vänsterförbundet respektive Gröna förbundet.

I de finländska uttalandena hänvisar man redan i slutet av 1980-talet till att det är (själv)bedrägeri att kräva full sysselsättning och att den traditionella uppfattningen om lönearbetets roll inte längre är hållbar. Här konstateras visserligen att man så långt som möjligt bör värna om att behålla de arbetsplatser som finns och även skapa nya, men att man även bör utveckla ett skyddssystem som garanterar alla medborgare en skälig utkomst, då en allt större del av befolkningen kommer att "hamna utanför" arbetsmarknaden. Gemensamt för många uttalanden är således att de – förutom att hänvisa till att arbetslöshet är en konsekvens av förändringar i produktionen – även kopplar ihop arbetslöshetsdiskussionen med frågor om de arbetslösas människovärde: *"Eftersom dagens samhälle ofrånkomligt går mot det att maskiner, automation och teknologi överlag ständigt utvecklas, behövs mansarbetskraft i alla fall inom industrin inte i samma utsträckning som hittills. Med andra ord, samhället har uppnått ett sådant stadium, att alla inte kan garanteras ett regelbundet lönearbete. Trots detta bör alla människor ha rätt till ett människovärde, poängterar Helle"* (DFFF:s ordförande).[80]

Till skillnad från argumentationen i "en välfärd för alla", anser man att det (vid tidpunkten) existerande socialskyddssystemet inte är ändamålsenligt i en tid av "oåterkallelig arbetslöshet" – systemet anses vara för invecklat, för ofullständigt och även för stigmatiserande för vissa samhällsgrupper. Som lösning på problemet förespråkas ofta införandet av en s.k. medborgarlön. Medborgarlönen anser man att inte skulle vara attraktiv för personer med hög lön och "statusbegär". Däremot anser man att medborgarlönen kunde vara attraktiv för personer som närmar sig pensionsåldern, miljö- och fredsaktivister, personer som vill "förnya" sig, som inte orkar eller trivs på jobbet, eller småbarnsföräldrar.[81] Vissa röster betonar även att man bör se mera vidsträckt på "arbetsbegreppet", d.v.s. att arbete inte enbart handlar om lönearbete utan om verksamhet som bidrar till människors "levnad".

Även i 90-talsdebatten återfinns vissa snarlika argument om "arbetssamhällets förändring". Här hänvisar man till att vi lever i en ny tid och under nya villkor, och att förändringsprocesserna i arbetslivet varit mera genomgående än man kunnat förutspå och mera bestående än man kunnat ana: *"Ett annat typiskt och mera bekymmersamt drag med de nya jobben är att de är mycket specialiserade och krävande. Då Seteli* [Finlands el- och elektronikindustriförbund] *aviserar 40 000 nya jobb är fyra av fem för diplomingengörer eller andra högt utbildade. Det är den dåliga nyheten med de nya jobben. – Det är jobb som största delen av gänget inte klarar, helt enkelt"* (docent i framtidsforskning).[82]

Diskussion

Vilka slutsatser kan då dras om vad som har karakteriserat den politiska kulturen i sättet att diskutera arbetslöshetsrelaterade frågor i Finland och Sverige under den period vi undersökt?

Beträffande den finländska debatten finner vi att de flesta röster som är kritiska till den traditionella nordiska arbetsmarknads- och socialpolitiken, i belysning av vad som sades i de inledande avsnitten, kunde beskrivas som representanter för en typ av marknadsliberal inställning: Denna kritik saknar tydliga "moraliserande" inslag, exempelvis är hänvisningar till missbruk av arbetslöshetsersättningar relativt sällsynta, och påminner till resonemanget om vad som framförts av t.ex. OECD (jfr ovan). Samtidigt skapar denna "OECD-kritik" nog ofta implicit intrycket av att arbetslösa individer inte uppfyller sin "skyldighet" att arbeta.

Den del av den finländska argumentationen som avser att försvara den traditionella arbetsmarknads- och/eller socialpolitiken bygger ofta på "traditionella nordiska välfärdspolitiska utgångspunkter"; å ena sidan skall arbetslösheten bekämpas med hjälp av utbildningsplatser och (sysselsättnings)arbete och å andra sidan – i fall av arbetslöshet – skall den arbetslöse garanteras en skälig levnadsnivå. Utöver nämnda typ av argument kan vi ändå även identifiera uttalanden där "arbetssamhällets" existensmöjligheter i "ett postmodernt" samhälle ifrågasätts. Denna typ av argumentation utgör ändå inte ett lika ofta förekommande tema som de övriga, och argumentationen har inte heller en lika bred förankring bland olika typer av samhällsaktörer som tidigare nämnda teman.

Även i Sverige motiveras ställningstaganden beträffande arbetsmarknads- och socialpolitiska lösningar ofta antingen i termer av "marknadsliberala" argument (eller t.o.m. helt utan explicita normati-

va argument, jfr temat "sparsamhet till tusen") eller med "traditionellt nordiska välfärdspolitiska" resonemang. Till skillnad från den finländska politiska kulturen innefattar den svenska ändå även flera andra typer av (ofta återkommande) argument. Av dessa framstår "systemet på dekis" som det tema där en tydligare moraliskt färgad kritik mot det rådande social- och arbetsmarknadspolitiska systemet framförs. Intressant i sammanhanget är att det ofta är vissa svenska massmedier själva, främst ledarskribenter och journalister i borgerliga tidningar som står för denna typ av argumentation. I detta hänseende kan man därmed finna klara paralleller till den kritik beträffande välfärdstjänsterna som förekommer i svensk press, där den hårdaste och mest ideologiskt färgade kritiken likaså framförs av de svenska massmedierna själva.[83] Vidare lyfts konkreta fördelningspolitiska frågor tydligare upp på den svenska agendan (jfr temat "svaga ryggar bär tyngsta bördorna"), liksom även frågor om vad/vem som skall få styra den välfärdspolitiska utvecklingen (temat "minska marknadens makt").

Det framgår även tydligt av den svenska argumentationen som helhet hur "välfärdsbygget", "den svenska modellen", som nationellt projekt varit mycket betydelsefullt; här säger man sig ofta vara stolt över den "gemensamma svenska välfärden" som man byggt upp. Kritiska röster åter säger sig vara skamsna och förbittrade på den "svenska modellen" som lett till att Sverige inte längre är "bäst i världen". Likaså framställer man den framtida välfärdsutvecklingen som förknippad med frågor om demokratins framtid; i den svenska diskussionen frågar man sig vilka implikationer arbetslöshetsutvecklingen och den förda politiken har för människors förtroende för det politiska systemet/de politiska aktörerna och vem eller vad som styr välfärdspolitiken.

En jämförelse av diskussionen i de två länderna under analysperioden pekar alltså på, å ena sidan, en mera marknadsliberalt inriktad, ekonomistisk approach beträffande arbetslöshetsproblematiken och, å andra sidan, på en mera traditionellt "nordisk välfärdspolitisk" linje i bägge länderna. Speciellt vad gäller den förstnämnda, kritiska inställningen till den "nordiska" linjen är likheterna i argumentation mellan svenska och finländska röster (massmediernas egna röster undantagna) stora; i bägge länderna har de nyliberala

tankegångarna där välfärdsstatliga åtgärder är en del av arbetslöshetsproblematiken snarare än en del av dess lösning kommit att under 90-talet utgöra ett tydligt inslag i den offentliga diskussionen om arbetslösheten.

Samtidigt föreligger ändå även klara skillnader i den politiska kulturen i sättet att diskutera arbetslöshetsproblemet i de bägge länderna. I den svenska debatten kopplas, såsom ovan nämndes, arbetslöshetsproblematiken gärna samman med frågor om demokrati. Argumentationen i Sverige följer även klarare den linjen att arbetslösa inte skall bli bestraffade mer än vad arbetslösheten i sig innebär. Vidare kan man notera att ingen i Sverige påstår att full sysselsättning är en utopi (jfr det finländska temat "arbetssamhällets slut").

Däremot träder inte t.ex. överväganden om konkurrenskraft eller ekonomisk tillväxt (jfr inledningen) fram som frågor som explicit skulle tas upp i samband med arbetslöshetsproblemet tydligare i Finland än i Sverige. Inte heller förefaller skillnaderna i synsätt, såsom vissa forskare antytt, att handla om att den finländska debatten[84] till sin karaktär skulle ha varit uttalat nyliberalare än den svenska. Vad som skiljer den politiska kulturen i de bägge länderna åt är istället främst att värderingarna bakom "den nordiska modellen" framstår som svagare internaliserade i de finländska tankegångarna, liksom även frågor om arbetslöshetens och med denna förknippade åtgärders konsekvenser för demokratin. På basis av våra resultat är alltså främst det finländska "försvaret" av den nordiska välfärdsmodellen ytligare och "tunnare" än det svenska.

Men även detta resultat kunde i och för sig kanske anses överensstämma med tesen om att man i Finland allmänt uppfattar statens (och därmed arbetsmarknads- och socialpolitikens) roll som mera underordnad ekonomiska lagbundenheter än vad man gör i Sverige (jfr inledningskapitlet) och/eller att man i Finland har andra ultimata målsättningar med välfärdspolitiken än i Sverige.

Med tanke på att studera förändringar i den politiska kulturen över tid kan den studerade tidsperioden förefalla relativt kort. Då såväl ekonomiska som andra samhälleliga förändringar otvivelaktigt varit mycket snabba under denna period, något som ju allmänt har påståtts ha påverkat synsätten på arbetslösheten, anser vi det

ändå motiverat att även fokusera på förändringar i argumentationen under perioden. Vårt material visar härvidlag på tydliga förändringar i synen på arbetslöshet och de arbetslösa bl.a. genom att de arbetslösa under 90-talet oftare, såväl i Finland som i Sverige, implicit börjat framställas som skyldiga till att arbetslösheten inte minskar ("de problematiska, 'onda' arbetslösa").

Där diskussionen under 80-talet präglas av att de arbetslösas rättigheter (och samhällets skyldighet att ordna arbete) poängteras, har nämligen 90-talets diskussion i allt större utsträckning kommit att handla om den (ekonomiska) belastning arbetslösheten/arbetslöshetsersättningarna utgör för samhället, något som presenteras som "en tung börda", inte minst för de yrkesaktiva och de "kommande generationerna". Man finner även hänvisningar till att man bör frångå de "trevliga" åtgärderna som strävat till att minska arbetslösheten och nu gå in för de "otrevliga" åtgärderna. Även genom hänvisningar till att arbetslösa inte har "tillräckliga incitament" för att återinträda på arbetsmarknaden ifrågasätts de arbetslösas arbetsvilja och skapas intrycket av att arbetslöshetsproblematiken, i alla fall delvis, beror på de arbetslösa själva. Ett typiskt drag, speciellt för den finländska 90-talsdiskussionen, är även att arbetslösheten framställs som en "sjukdom" eller "parasit" som gör vilka åtgärder ("mediciner") som helst motiverade. I bägge länderna träder under 90-talet "de djärva riddersmännen" fram, d.v.s. enskilda aktörer som gör gällande att förespråkare för den "traditionella nordiska arbetsmarknads- och socialpolitiken" är populistiska och fega aktörer som till skillnad från dem inte vågar säga att det "krävs" beska mediciner för att råda bot på arbetslösheten.

Man kan ändå inte säga att de nyssnämnda synsätten skulle ha kommit att helt dominera 90-talets arbetslöshetsdiskussion. Även under 90-talet finns det röster som ser de arbetslösa som "goda", d.v.s. som arbetslösa utan egen förskyllan och med en självklar rätt till en skälig levnadsnivå och delaktighet i samhället.

Såsom nämndes i inledningskapitlet har i litteraturen två trender beträffande vad som ansetts vara karakteristiskt för utvecklingen beträffande arbetsmarknadspolitiken och det till arbetslöshet relaterade socialskyddet i bägge länderna lyfts fram under 1990-talet; dels har olika former av nedskärningar i arbetslöshetsförmånerna

vidtagits (t.ex. har ersättningsnivåer sänkts, det har blivit svårare att tjäna in arbetslöshetsförmåner och det har blivit svårare att förbli inom förmånssystemen) och dels har perioden präglats av (strävanden till) förändringar i principerna för de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna i riktning mot mera "tvång", d.v.s. att man skall vara aktiv för att få understöd.

Vad gäller den förstnämnda trenden, d.v.s. nedskärningar i arbetslöshetsförmånerna, visar våra resultat tydligt att hänvisningar till budgetunderskott och därmed "nödvändiga" sänkningar i socialskyddet endast utgör en del av argumentationen ("sparsamhet till tusen skall för oss ur krisen"-temat) bakom nedskärningsförslagen. Behovet av nedskärningar i arbetslöshetsskyddet framställs istället ofta som en del av en större (inte specifikt konjunkturbunden) strategi som går ut på att få hela "arbetsmarknaden" att (åter) fungera. I denna argumentation får nedskärningarnas konsekvenser för enskilda arbetslösa inte ett speciellt stort utrymme. I den utsträckning man nämner sänkta ersättningars effekter för individen, framställs dessa i positiv dager; de sänkta ersättningarna skall fungera som incitament för enskilda individers arbetsmotivation, eller rentav "befria" människor som varit "dömda till passivitet". Härmed uppstår (vad som kan te sig som) en motstridig bild av de arbetslösa; de framställs vanligtvis inte explicit som lata bidragsmissbrukare[85] och de föreslagna åtgärderna motiveras inte genom att man säger sig vilja "tvinga" människor ut i arbete, men genom att förespråka en "flexibilisering" av systemen så att människor "sporras att delta i arbetslivet" skapas ändå bilden av att arbetslöshetsproblematiken hänger samman med enskilda människors bristande vilja att arbeta.

Vad gäller åtgärdsförslag som går ut på att den "arbetslöse" bör vara "aktiv" för att få understöd, påvisar vår studie att dessa tankegångar inte utgör ett speciellt starkt inslag i den offentliga argumentationen.[86] Såsom tidigare redovisats, förespråkar de röster som föreslår försämringar i arbetslöshetsersättningarna (nivå, omfattning, villkor), sällan ett "tvång" att ta emot en sysselsättningsutbildning eller -arbetsplats, eftersom dessa närmast anses förvränga arbetsmarknaden, och/eller vara oändamålsenliga med tanke på arbetsmarknadens behov. Inte heller de röster som förespråkar utökade sysselsättningsutbildningar/-arbeten, tar upp eventuella "sanktions-

möjligheter" för att "aktivera" de arbetslösa.

Sammanfattningsvis skapas inte, om man ser till den offentliga diskussionen, intrycket av att de arbetslösa skulle vara föremål för tvångs- eller kontrollåtgärder; istället ges intrycket av att ett stort antal samhälleliga aktörer (röster) aktivt skulle arbeta för att antingen skapa utbildnings-/sysselsättningsarbetsplatser för de arbetslösa, eller alternativt för att "röja undan" stela strukturer som hindrar arbetsmarknaden från att fungera och även enskilda individer från att förverkliga sig själva på arbetsmarknaden.

[1] Författarna önskar tacka Olli Kangas, Pauli Kettunen, Sanna Valtonen, Ilse Julkunen och Matti Similä för värdefulla kommentarer på tidigare versioner av artikeln.
[2] Stephens 1996; Kangas 1994; Abrahamson 1999.
[3] Erikson et.al. 1987; Esping-Andersen 1990 kap. 6–8; Stephens 1996.
[4] T.ex. Svallfors et.al. 2001, 140.
[5] Jfr t.ex .Palme 1999.
[6] Drøpping et.al. 1999, 135.
[7] Kosonen 1998.
[8] Sihto 1994, 132–56; Kosonen 1998, 82–83; jfr även Esping-Andersen och Korpi 1987.
[9] Kosonen ibid., 89–90; jfr även Heinonen et.al. 1996, 100.
[10] Jfr Kosonen 1987.
[11] För en närmare beskrivning av denna utveckling, se t.ex. Korpi & Stenberg 2001 för Sveriges och Heikkilä & Uusitalo 1997 för Finlands del; även Kautto 2000.
[12] Elkins och Simeon 1979.
[13] Ibid.
[14] Man bör dock observera att den politiska kulturen inte ensam kan avslöja resonemangen bakom fattade politiska beslut; såväl yttre begränsningar i handlingsalternativen (t.ex. finansiella begränsningar) som även en situation som karakteriseras av mycket vida "handlingsramar" kan tänkas inverka negativt på den politiska kulturens förklaringskraft (jfr Elkins och Simeon ibid., 133–34, 140). Ifall situationen i våra undersökningsländer dock motsvarar den bild som målats upp i påståendena ovan om förekomsten av "hegemoniska projekt" eller "dominerande handlingssätt", torde man kunna anta att de handlingsramar dessa antyder även framträder i de uttalanden som görs i offentligheten av olika inflytelserika grupper.
[15] Boréus 1994; Ohlsson och Olofsson 1998 för Sverige; Riihinen 1992; Heikkilä 1997 för Finland.
[16] Eitrheim & Kuhnle 2000, 50.
[17] Med flexibilitet på arbetsmarknaden kan avses flera olika aspekter; flexibilitet beträffande lönesättning, arbetstider, numerisk flexibilitet (en snabb omsättning på arbetsmarknaden) och flexibilitet beträffande arbetets kompetensnivå (här kan avses såväl "livslångt lärande" för olika arbetsuppgifter som även flexibilitet i form av att arbetstagare utför uppgifter som hon är överkvalificerad för) (jfr OECD 1994; Stråth 2000).

[18] Ganßmann 2000, 243–456.
[19] Sjöberg & Bäckman 2001, 265.
[20] Drøpping et. al. 1999; Abrahamsson 2001; Marklund 1995.
[21] Jfr t.ex. Svallfors et. al. 2001.
[22] Rothstein 1986.
[23] Drøpping et.al. 1999; Julkunen 2001.
[24] En orsak till dessa divergerande bedömningar kunde vara att även den traditionella aktiva arbetsmarknadspolitiken kunnat innehålla vissa element av sanktionstyp (jfr t.ex. Kosonen 1999).
[25] Abrahamson 2001.
[26] Då sysselsättnings- och socialskyddspolitiken i de flesta framställningar kring arbetslöshetsproblematiken behandlas som en helhet (jfr t.ex. Koistinen 2000), förefaller det motiverat att även i en studie av diskussionen kring arbetslöshetsproblemet behandla alla uttalanden som en helhet, oberoende av vilka av dessa aspekter av problematiken som uttalandena innehåller.
[27] Asp 1986.
[28] Jfr Peterson och Carlberg 1990.
[29] För en närmare analys som visar på en obetydlig inverkan i detta hänseende av att välja ut en viss månad, se Svallfors 1995.
[30] Jfr Melin och Lange 2000, 58–59.
[31] Då det alltså är frågan om att identifiera olika synsätt, eller definitioner, på arbetslöshetsproblemet, dess natur och orsaker, konsekvenser och politiska lösningsmodeller på uppfattade problem, kan forskningsansatsen betraktas som konstruktivistisk (jfr Spector och Kitsuse 1977). Då vi även är intresserade av relationen mellan de synsätt som framträder i pressen och de sätt på vilka arbetslöshetsproblemet och olika faktorer som påverkat dess utveckling framställs i tidigare vetenskaplig litteratur, liksom även i viss mån hur det är relaterat till faktiskt genomförda förändringar i olika socialskyddssystem, bör ansatsen dock betraktas som kontextuellt konstruktivistisk (jfr Best 1995; Lehtonen 1996; Bergmark och Oscarsson 2000 för en diskussion om den kontextuella konstruktivismen).
[32] Ibid. 2000, 61.
[33] Svallfors 1996; Blomberg 1999; Kroll et. al. 2000.
[34] Debatt, Dagens Nyheter 18.1.1997.
[35] Dagens Nyheter 14.1.1997.
[36] I ett fåtal uttalanden tar man upp de arbetslösas yrkesmässiga kvalifikationer; här får vi läsa att man borde betala lägre lön än minimilön åt en långtidsarbetslös som återvänder till arbetet, eftersom dennes kunnande kan ha sjunkit. Även här utgår man således ifrån att det nog finns arbete för långtidsarbetslösa vars yrkesmässiga kvalifikationer "rostat".
[37] Hufvudstadsbladet 14.1.1987.
[38] Suomen Sosialidemokraatti 14.1.1987.
[39] Detta gäller även för argumentationen i Sverige.
[40] Helsingin Sanomat 18.1.1993.
[41] Se bl.a. Helsingin Sanomat 26.1.1993.
[42] Suomenmaa 24.1.1997.
[43] Ilta-Sanomat 15.1.1997.
[44] Hufvudstadsbladet 8.1.1997.
[45] I några uttalanden talar man om att införa åtgärder för att bekämpa den "grå ekonomin" (som är en konsekvens av "de stela strukturerna") samt om åtgärder för att bekämpa missbruk av arbetslöshetsersättningar (bl.a. genom samkörning av

olika personregister).
[46] Hufvudstadsbladet 2.1.1997.
[47] Debatt, Arbetet 7.1.1997.
[48] Debatt, Arbetet 13.1.1993.
[49] Debatt, Arbetet 4.1.1997.
[50] Hufvudstadsbladet 26.1.1987.
[51] Suomen Sosialidemokraatti 14.1.1987.
[52] Kansan Uutiset 15.1.1997.
[53] I vissa av de finländska uttalanden där ovannämnda åtgärder berörs, nämner man även krav på skattelättnader. Skattelättnader nämns dock även i samband med andra teman – speciellt i samband med argumentationen om "de stela strukturerna" – och kan härmed inte anses vara typiska enbart för temat "aktiva åtgärder". Noteras kan att man i vissa uttalanden i den svenska debatten i stället kräver skattehöjningar för att ha råd med utbildnings- och arbetsplatser (speciellt inom den offentliga sektorn).
[54] I den svenska diskussionen är det ofta socialdemokratiska politiker som återfinns bakom kraven "mera offentliga satsningar". Även i Finland är det ofta socialdemokratiska och Vänsterförbundets politiker som återfinns bakom argumentationen, även om också ett antal samlings- och centerpartistiska politiker kräver mera offentliga satsningar.
[55] Demari 15.1.1997.
[56] Hufvudstadsbladet 23.1.1993.
[57] Debatt, Arbetet 30.1.1987.
[58] Liknande argument förekommer även i någon mån i den finländska argumentationen. I Finland tar man ändå inte specifikt upp nedskärningar i den offentliga sektorn som ett exempel på "irrationella" åtgärder.
[59] Arbetet 27.1.1997.
[60] Debatt, Dagens Nyheter 4.1.1997.
[61] Debatt, Aftonbladet 21.1.1993.
[62] Debatt, Arbetet 2.1.1997.
[63] Aftonbladet 25.1.1997.
[64] Debatt, Arbetet 4.1.1997.
[65] Debatt, Arbetet 8.1.1997.
[66] Svenska Dagbladet 11.1.1993.
[67] Expressen 18.1.1993.
[68] Expressen 18.1.1993.
[69] Expressen 13.1.1993.
[70] Detta tema är inte speciellt framträdande i det finländska materialet – även i det finns visserligen mycket kortfattade hänvisningar till de offentliga finanserna eller mera generellt till att "pengarna är slut", men dessa innehåller relativt sällan någon mera utförlig argumentation.
[71] Dagens Nyheter 13.1.1993.
[72] Svenska Dagbladet 14.1.1993.
[73] Se t.ex. uttalanden av moderater i Svenska Dagbladet 16.1.1993 och Dagens Nyheter 16.1.1993.
[74] Dagens Nyheter 19.1.1993.
[75] Arbetet 11.1.1993.
[76] Arbetet 13.1.1993.
[77] Dagens Nyheter 17.1.1993.
[78] Vi har i våra analyser inte kunnat identifiera en till de avgörande delarna motsvarande argumentation i det finländska materialet. Här nämns visserligen exempelvis att konkurrensen på arbetsmarknaden inte är rättvis (gamla och sjuka har svårt att klara sig), att budget och skattereformer gynnar de "priviligierade" och att det är ironiskt att det alltid är de arbetslösa som skall svara för besparingarna i samhället. I den svenska argumentationen nämner man dock explicit att de som har arbete skall "betala extra" för att samhällskostnaderna för skötseln av arbetslöshet skall gå ihop, något som inte förekommer i den finländska diskussionen, där konkreta förslag på hur finansieringen av bördorna kunde skötas är sällsynta, vilket även explicita hänvisningar till att det är ett tillräckligt straff i sig att vara arbetslös är.

[79] Även Svenska Dagbladet (vars uttalanden, vare sig "egna" eller citerade, relativt sällan tydligt tar ställning för de utsatta grupperna i samhället) konstaterar i en nyhetsartikel rubricerad just "svaga ryggar bär bördan" följande: "*"Svaga och utsatta grupper måste värnas", heter det i finansplanen med en hänvisning till att de sämst ställda pensionärerna skyddas i år när pensionerna försämras. Samtidigt drabbas alltså arbetsskadade och arbetslösa hårdast när Wibble vill skära vidare i de offentliga utgifterna*" (Svenska Dagbladet 12.1.1993).
[80] Kansan Uutiset 15.1.1987.
[81] Se ex. uttalande av professor i rättsvetenskap, Kansan Uutiset 15.1.1987.
[82] Hufvudstadsbladet 12.1.1997.
[83] Jfr Kroll et.al. 2000.
[84] Om man med detta avser den finländska retoriken i offentligheten.
[85] Se dock Renvall och Valtonen 1999.
[86] I viss utsträckning förefaller detta dock vara fallet ifråga om åtgärder för att råda bot på ungdomsarbetslösheten.

Hannu Salmi

Tietoyhteiskunta ja talouskriisi

Informaatioteknologinen näkökulma 1990-luvun lamaan

> Suomen kaltaisen maan kannattaa suhtautua digitaalitulevaisuuteen avoimin mielin. Meillä on paljon enemmän voitettavaa kuin hävittävää uudenlaisen yhteiskunnan syntyessä. Kansana suomalaisia auttaa geeniperintömme. Ankarissa olosuhteissa täällä on aina pitänyt neuvokkaasti ja luovasti hakea uutta.[1]

Näin kuvasi "digitaalitulevaisuutta" Esko Aho vuonna 1998 ilmestyneessä muistelmateoksessaan *Pääministeri.* Ahon luonnehdinnassa digitaalisen teknologian aika oli väistämättömästi tulossa ja edessä avautui "uudenlainen yhteiskunta", johon neuvokkaat suomalaiset pystyivät sopeutumaan paremmin kuin muut, vähemmän ankarissa olosuhteissa kouliintuneet kansakunnat. Vaikka Aho oli edellisen teoksensa otsikossa todennut *Tulevaisuus on tehtävä* (1996), hän antaa heitonomaisessa lausunnossaan ymmärtää, että uusi yhteiskunta ja digitaalitulevaisuus syntyvät sittenkin tahdosta riippumatta, itsestään. Aho oli kuitenkin itse aitiopaikalla seuraamassa suomalaisen yhteiskunnan muodonmuutosta 1990-luvun talouslaman kurimuksessa ja linjaamassa samalla niitä toimenpiteitä, joiden katsottiin johtavan kohti huomispäivää.

Ei ole itsestäänselvyys, että tulevaisuus on juuri digitaalinen. Sitä se ei ainakaan ollut vielä laman alkuvaiheessa vuosina 1990–91.

Ilmeistä kuitenkin on, että samaan aikaan, kun talouskriisistä toivuttiin, teknologia sai keskeisen aseman suomalaisessa yhteiskunnassa. Muutosta kuvastaa tosiasia, että ennen lamaa 1980-luvun lopussa uuteen teknologiaan erikoistunut Nokia oli konkurssin partaalla. Kymmenen vuotta myöhemmin se oli globaali toimija ja yksi maailman johtavista tietoliikennealan yrityksistä. Herää kysymys, miten talouskriisi ja teknologinen nousu oikeastaan liittyvät toisiinsa. Talouden ja teknologian suhde on jäänyt tarkempaa analyysia vaille, vaikka viime vuosien aikana talouslaman syitä ja seurauksia on tutkittu perusteellisesti Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimusohjelmassa.

Teknologian merkitys suomalaisessa poliittisessa retoriikassa kasvoi ja vahvistui 1990-luvun kuluessa. Samalla soveltavan teknologian tutkimusrahoitus lisääntyi merkittävästi. Teknologian kehittämiskeskus Tekes totesi hiljattain ilmestyneessä raportissaan, että OECD-maiden vertailussa Suomen tutkimus- ja kehityspanoksen osuus bruttokansantuotteesta oli vuonna 2001 ehdottomasti suurimpia. Toisin kuin monessa muussa maassa, panostus kasvoi myös pahimpina lamavuosina (1991–93), kun OECD-maissa osuus keskimäärin pieneni.[2] Vaikka tutkimusrahoituksen osuus BKT:stä kasvoikin, merkittävin muutos tapahtui juuri soveltavan tutkimuksen ja ennen kaikkea teknologian tutkimuksen alalla. Asetelma on kiinnostava sikäli, että soveltavan tutkimuksen rahoitus nousi merkittävästi samaan aikaan, kun Suomi eli poikkeuksellisen syvässä lamassa. Talouskriisi heilautti koko läntistä maailmaa, mutta Suomen lama oli merkittävästi syvempi kuin muissa Euroopan maissa.[3] Ehkä myös keinojen tuli olla poikkeuksellisia, jotta nousu talouskriisin kurimuksesta olisi ollut mahdollista.

Epäilemättä suomalaisen informaatioteknologian historia ulottuu kauas menneisyyteen, eikä tietoyhteiskuntahuuma ollut puhtaasti laman jälkeinen, 90-lukulainen, ilmiö. Silti ero 1980-luvun lopun linjausten ja talouskriisin jälkeisen politiikan välillä on dramaattinen. Harri Holkerin hallituksen ohjelmassa 30.4.1987 todettiin ykskantaan, että "rahoitus suunnataan tasapainoisesti perus- ja soveltavaan tutkimukseen", eikä teknologia juuri korostunut hallituksen yleisissä suuntaviivoissa.[4] Kun Esko Ahon hallitus julkisti ohjelmansa 26.4.1991, teknologinen kehitystyö tuntui tulevan esille useassa

kohdassa. Teollisuus- ja elinkeinopolitiikkaa käsittelevässä luvussa korostettiin, että "teollisuuden kilpailuedellytyksiä parannetaan kiinnittäen erityistä huomiota koulutukseen, tutkimukseen ja tuotekehitykseen, liikenteeseen ja tietoliikenteeseen". Omana otsakkeenaan on "Sivistys, tiede ja teknologia", kun Holkerin hallitus tyytyi vielä ilmaisuun "Koulutus, tiede ja tutkimus": tutkimuksen tilalla oli nyt paljastavasti teknologia.

Ahon hallitus määritteli painopisteekseen – taloudellisista suhdanteista riippumatta – koulutuksen, tutkimuksen ja kulttuurin. Siksi tutkimusrahoituksen osuus BKT:sta saattoi kasvaa myös vaikeiden lamavuosien aikana. Tutkimusta haluttiin arvostaa yhtenä tulevaisuuden tekijänä. Kaiken taustalla olivat silti taloudelliset vaateet: "Kansainvälisen tutkimus- ja teknologiayhteistyön voimavarat suunnataan erityisesti kotimaisen tuotannon kehitysnäkymien kannalta keskeisiin kohteisiin." Tavoitteena oli tuottaa sellaista tietoa, jolla olisi taloudellisesti merkittäviä vaikutuksia. Samalla todettiin, että nimenomaan uuden teknologian käyttöönottoa edistetään käynnistämällä "kehittämisohjelmia".[5]

Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset?

Hahmotellessaan suomalaisen tietoyhteiskuntakeskustelun historiaa vuonna 1999 Risto Nevalainen arvioi merkittäväksi käännekohdaksi vuoden 1993. Tätä ennen teknologiaan oli kyllä panostettu, mutta esimerkiksi vuonna 1983 perustetun Tekesin rahoitus meni pääosin muualle kuin tietotekniikkaan. Suomeen oli perustettu jo vuonna 1976 Atk-alan neuvottelukunta, joka vuodesta 1985 lähtien tunnettiin nimellä Tietotekniikan neuvottelukunta (TINK), mutta sen rooli jäi voimakkaan Tekesin varjoon. Tilanne muuttui, kun elokuussa 1993 Yhdysvallat julkisti strategiansa *National Information Infrastructure. Agenda for Action* (NII). Sen vaikutukset tuntuivat myös Suomessa.[6] Elokuussa 1993 talouskriisin luoma ahdinko oli jo helpottamassa. Esko Aho määritteli jälkeenpäin ratkaisevaksi käänteeksi kiirastorstain huhtikuussa 1993: markan pitkään jatkunut alamäki päättyi, ja "parantunut viennin veto" riitti tasapainottamaan vaihtotaseen.[7] Jaakko Kiander tosin toteaa, että vienti lähti kasvuun jo vuonna 1991 mutta bruttokansantuotteen käänne tapahtui vasta

vuoden 1993 lopulla.[8] Joka tapauksessa päättäjät olivat tilanteessa, jossa valtiontalouden kriittinen vaihe näytti olevan ohi ja pidemmän tähtäimen strategiseen suunnitteluun oli selvästi paremmat edellytykset.

Myös Euroopan Unionin piirissä Bill Clintonin ja Al Goren propagoima NII-projekti herätti voimakasta huomiota. *National Information Infrastructure* määritteli tiedon merkityksen ensiarvoisen tärkeäksi talouselämän kannalta: "Information is one of the nation's most critical economic resources, for service industries as well as manufacturing, for economic as well as national security."[9] Suomessa TINK oli jo vuonna 1980 käyttänyt käsitettä "tietoteollisuus", mutta informaatiota ei kuitenkaan automaattisesti mielletty taloudelliseksi resurssiksi. NII-projektin tavoitteena oli verkottaa tietoliikenneyhteyksien avulla kotitaloudet ja työpaikat, koulut ja kirjastot jättiläismäiseksi "tiedon valtatieksi" (information highway), joka lopulta hedelmöittäisi kansantaloutta ja korostaisi Yhdysvaltain roolia tieteen ja teknologian suunnannäyttäjänä.[10]

Suunnitelma aktivoi välittömästi Euroopan Unionin pohtimaan omaa tietostrategiaansa. Jo joulukuussa 1993 komissio esitteli niin sanotun Valkoisen kirjan otsikolla *Growth, Competitiveness, Employment – The Challenges and Ways forward into the 21st Century,* jossa tietotekniikalle määriteltiin avainrooli taloudellisen kasvun kiihdyttämisessä, kilpailukyvyn lisäämisessä ja työttömyyden hillitsemisessä.[11] Komission varapuheenjohtajan Martin Bangemannin johdolla valmistui NII:n eurooppalainen vastine jo kesäkuussa Korfulla kokoontuneen Eurooppaneuvoston käsiteltäväksi. Tämä suunnitelma, *Europe and the Global Information Society – Recommendations to the European Council*, tunnetaan myös Bangemannin raportin nimellä, ja sen taustalla oli vaikutusvaltainen työryhmä jäseninään mm. Romano Prodi ja Pehr Gyllenhammar. Lopputuloksena oli manifestinomainen strategia, jonka ydintä tekijät itse luonnehtivat "markkinavetoiseksi vallankumoukseksi". Lähtökohtana oli informaatioteknologian käänteentekevyys: "Throughout the world, information and communications technologies are generating a new industrial revolution already as significant and far-reaching as those of the past."[12]

Meneillään olevaa informaatioteknologian hyökyaaltoa pidettiin

siis uutena teollisena vallankumouksena, joka muuttaisi länsimaista yhteiskuntaa perustuksia myöten. Kyse ei kuitenkaan ollut jo tapahtuneen muutoksen kirjaamisesta tai siihen sopeutumisesta: Bangemannin raportti näyttää manifestilta, jonka tehtävä oli tuottaa katkos ja suunnata resursseja alueelle, jolla uskottiin olevan suotuisa vaikutus taloudelliseen kehitykseen. Raportin toinen luku alkaakin kuvaavalla otsikolla "A Break with the Past". Ryhmä toteaa olevansa vakuuttunut siitä, että "teknologinen edistys ja markkinoiden kehitys" edellyttävät sanoutumista irti "informaatiovallankumousta" edeltävästä politiikasta. Vapaa kilpailu, "full competition", oli välttämätöntä, jotta alalle tulisi liikeyritysten rahoitusta, ja sitä kautta edellytykset "innovaatioille, kasvulle ja kehitykselle" paranisivat.[13]

Euroopan Unionin tasolla Bangemannin raportti muodostui esikuvaksi, johon kansalliset tietoyhteiskuntalinjaukset jatkossa suhteutettiin. Kun Suomessa ryhdyttiin toimenpiteisiin, valtioneuvosto antoi valmistelun nimenomaan valtiovarainministeriön huoleksi. Ministeriö asettikin 27. huhtikuuta 1994 työryhmän laatimaan strategiaa. Puheenjohtajaksi nimettiin tietohallintojohtaja Tauno Heikkilä, ja jäsenistöstä löytyi edustajia paitsi liikenneministeriöstä, kauppa- ja teollisuusministeriöstä ja työministeriöstä myös Nokialta ja Tekesistä. TIKAS-ryhmän nimellä tunnettu kokoonpano sai sihteerikseen Risto Nevalaisen Tietotekniikan kehittämiskeskuksesta.[14] Ehkä informaatioteknologian merkityksen arvioinnista kertoo se, että strategia miellettiin ennen kaikkea valtiovarainministeriön toimialaan kuuluvaksi. Myöhemmästä suunnittelutyöstähän on vastannut pitkälti opetusministeriö.

TIKAS-ryhmän strategia *Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset* ilmestyi vuonna 1995. Se rakensi tietä, jota Suomessa on sen jälkeen pitkälti seurattu vuosituhannen vaihteen yli. Jo raportin alkulehdillä, 16. joulukuuta 1994 päivätyssä esipuheessa, todetaan informaatioteknologisen kiinnostuksen kiinteä yhteys talouskriisin luomaan taustaan:

> TIKAS-hankkeen lähtökohdan ovat määränneet Suomen selviytymisen kannalta kriittiset kansantalouteen ja hyvinvointiin kohdistuvat uhat ja paineet. Raportin "teesi" on, että ongelmiemme pitemmän aikavälin ratkaisussa tieto- ja viestintätekniikka sekä niitä hyväksikäyttävä talouden ja yhteiskunnan toimintojen verkostuminen

ovat keskeisiä keinoja. Tältä pohjalta on muodostettu visio siitä, että Suomi on ensi vuosituhannen alkupuolella verkostomaisesti toimiva tietoyhteiskunta, ja että Suomi tulee kilpailemaan tieto- ja viestintätekniikan soveltamisessa ja tietoteollisuudessa maailman ykkössarjassa.[15]

Talouskriisin ahdinkovuodet 1991–93 olivat kasvattaneet otollisen maaperän uudenlaisten rakenteellisten ratkaisujen tekemiseen. TIKAS-ryhmän paperi oli tulevaisuuteen suuntautunut visio samaan tapaan kuin Yhdysvaltojen ja Euroopan Unionin linjaukset, mutta laman konteksti on selkeämmin ja voimakkaammin ilmaistu – ehkä siitä syystä, että Suomea kriisi kouraisi pahemmin kuin muita läntisiä maita. Talouskriisin syitä pohdittaessa tuotiin usein esille 1980-luvun säätelytalous, josta pitäisi päästä irti.[16] TIKAS-ryhmän raportin toinen luku "Suomen on uudistuttava" toi esiin muutoksen välttämättömyyden:

> Voidaan kysyä, onko Suomi kunnolla varustautunut avoimen maailmantalouden kilpailuun. Meillä on ollut ja edelleenkin on kilpailulta suojattuja elinkeinoja sekä jäykkiä markkinarakenteita. Julkinen sektori on monessa suhteessa vahvuutemme, mutta kokonaiskustannuksiltaan liian raskas. Tilannettamme ovat heikentäneet itäviennin romahdus ja spekulatiivisen luottokuplan puhkeaminen. Näistä ja muista epäsuotuisista tekijöistä seurasi 1990-luvun alkupuolen syvä talouslama.[17]

Kriisin tuolla puolen oli jäykkien rakenteiden ahdas maailma ja edessä taas globaali, kansalliset rajat ylittävä uusi talous, joka perustui tietoliikenneyhteyksien joustavaan käyttöön. Valtiovarainministeriön raportin alaotsikko "Kansalliset linjaukset" kertoo paljon: kysymys on nimenomaan kansallisen informaatioteknologisen diskurssin rakentamisesta. *Suomi tietoyhteiskunnaksi* -tekstiä hallitsee silmiinpistävä me-muodon käyttö. Kirjoittajien ja lukijoiden oletetaan olevan samassa tilanteessa, Suomen yhteistä etua pohtimassa ja puolustamassa. Vaikka raportti tunnustaa esikuvikseen NII- ja EU-projektit, retoriikka on selvästi erilaista. Clintonin ja Goren junailema NII-hanke aloitti puhuttelemalla amerikkalaista keskivertoperhettä, joka voisi informaatioteknologian avulla vahvistaa keskinäisiä yhteyksiään.[18] Valtiovarainministeriön strategiassa keskiössä ei ole

yksilö eikä perhe vaan Suomi, joka on uudenlaisten taloudellisten ja teknologisten haasteiden edessä.

Menneen ja tulevan välillä

Ajatus teknologiasta selviytymisstrategiana ei ole uusi. Kuten *Suomi tietoyhteiskunnaksi* toteaa: "Yhteisön selviytymis- ja kilpailukykyä kehittävän uudistamisen avaimia ovat tahto, tieto ja osaaminen." Jotta selviytymisen kannalta välttämätöntä tietoa pystytään työstämään, on turvauduttava teknologiaan: "Kilpailukykyiset ratkaisut tiedon käsittelemiseen löytyvät yleensä vain tieto- ja viestintätekniikan soveltamisesta."[19] Teknologiseen murrokseen liittyy kuitenkin kriittinen momenttinsa. Edessä saattaa olla ennalta aavistamattomia uhkia, mutta samalla houkutuksia, joita utooppiset visiot tarjoavat. Jo NII-projektin suunnitelma alkoi "lupauksella", kuvitelmilla informaatioteknologian eduista. Tässä mielessä teknologiaan on liittynyt tulevaisuudellinen elementti – niin kuin modernisaatioon laajemminkin. Teknologia edustaa realisoitunutta tulevaisuutta, jonka osaksi voidaan päästä hyppäämällä mukaan mahdollisimman nopeasti. Esko Aho totesikin teoksessaan *Tulevaisuus on tehtävä* (1996): "Teollisena aikana suuri söi pienen. Uuden teknologian ja uusien yritysrakenteiden ansiosta olemassaolon laki kirjoitetaan nyt toisin: nopea syö hitaan. Ripeä ja taitava uuden soveltaja lyö aina hitaan ja uudistuksiin kyvyttömän."[20]

Ahon mukaan uuteen teknologiaan liittyi uusi maailmankuva ja uusi logiikka: "Parhaimmillaankaan tietoverkot eivät tietenkään koskaan pysty korvaamaan ihmisten välitöntä kanssakäymistä, mutta aivan uuden maailman ne avaavat."[21] Edessä avautuva tulevaisuus merkitsi haasteita ja uhkia, joita olisi pyrittävä ennakoimaan. Kun "savupiipputeollisuudesta" siirryttiin "digitaalitalouteen", oli kyettävä välttämään eriarvoisuuden syntymistä. Tämän toteavat niin Aho kuin myöhemmät strategiapapereiden laatijatkin.[22]

Ahon korostama epookkien taite, muutos savupiippujen ajasta digitaaliseen yhteiskuntaan, ei kuitenkaan ole neutraali; se tuottaa katkoksen kokemusta. Asetelman voisi perustellusti rinnastaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteen tilanteeseen, jossa teknologisen muutosvauhdin uskottiin perinpohjaisesti muuttavan paitsi yhteis-

kuntaa myös ihmistä itseään. Tämä näkyy mm. englantilaisen kirjailijan H. G. Wellsin romaanissa *Aikakone,* joka ilmestyi vuonna 1895. Wells spekuloi mahdollisuudella matkustaa ajassa ja käydä – tekniikan avulla – tulevaisuuden maailmassa kurkistamassa, millaiseksi kaikki oikeastaan muuttuisi. Monista tulevaisuuteen sijoittuvista fiktioista poiketen Wellsin romaanissa käydään jatkuvaa keskustelua nykypäivän kanssa – jo siitä yksinkertaisesta syystä, että teos kuvaa aikamatkailua, liikkumista aikatasojen välillä. Romaanin päähenkilö saapuu kaukaiseen, vuoden 802 701 maailmaan, jota hallitsee kaksi ihmisrotua, maanpäällä elävät eloit ja maan alla majailevat morlokit. Vuosituhansien aikana tieteellis-teknisen kehittelytyön hedelmiä oli käytetty yksipuolisesti, ja ihmiskunta oli lopulta konkreettisesti jakaantunut kahdeksi alalajiksi. Romaanin kuvaama mustavalkoinen tulevaisuus oli kuin irvikuva niistä yhteiskunnallisista kehityslinjoista, joiden 1800- ja 1900-lukujen taitteessa nähtiin olevan idullaan. Kun *Aikakone*-romaanin päähenkilö näkee tulevaisuuden tilan, hän toteaa pettyneenä:

> Ihmiskunnan suuri riemuvoitto alkoi näyttää toisenlaiselta mielessäni. Se ei ollutkaan moraalisen kasvatuksen ja yhteistoiminnan voitto, niin kuin olin kuvitellut. Sen sijaan näin, kuinka täydellisellä tieteellä varustautunut aristokratia vei nykypäivän teollisuusjärjestelmän johdonmukaiseen päätökseensä. Se ei ollut kesyttänyt luontoa, vaan myös kanssaihmiset.[23]

Nämä sanat saattavat kuulostaa tutuilta. Myös 1900-luvun ja 2000-luvun taitteessa on uskottu teknologian – ennen muuta uuden informaatioteknologian – mahdollisuuksiin paitsi kasvatuksen ja koulutuksen laadullisessa kehittämisessä myös demokratian – tai kuten Wells sanoo – "yhteistoiminnan" lisäämisessä. Juuri tähän suuntaan suomalainen tietoyhteiskuntavisio laajeni vuoden 1995 aikana: opetusministeriö julkaisi *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategian* (1995), jossa uusille välineille povattiin tärkeää roolia kasvatuksen ja vuorovaikutuksen lisäämisessä. Kriittiset äänet ovat niin ikään väittäneet wellsmäisesti, että luonnon ohella on kesytetty kanssaihmiset, joista on tehty mediatuotteiden passiivisia kuluttajia. Jopa Aho toteaa teknologian joustavuuden mahdollistavan "ylikansalli-

sen massakulttuurin vyöryn" ja "kulttuurisen köyhtymisen".[24] Wells vei yhteiskunnallisen kahtiajaon niin pitkälle, että tulevaisuudessa ihmiskunta oli jakaantunut kahteen rotuun. Myös meidän aikanamme on keskusteltu kahden maailman kansalaisista, ehkä jopa kahdesta kulttuurista, joiden rajapintana tai jakoviivana on pidetty informaatioteknologian hallintaa. Kun opetusministeriö vuonna 1999 julkaisi uudistetun strategiansa vuosille 2000–2004, merkittävimmäksi uhaksi määriteltiin tulevaisuuden eriarvoistuminen: "Vaarana on, että tekniikka syrjäyttää sellaisia väestöryhmiä, joilla on muita heikommat edellytykset omaksua uutta tekniikkaa ja vastata tietoyhteiskunnan osaamiselle asettamiin kasvaneisiin vaatimuksiin."[25]

Historiallisten rinnastusten esittäminen ei itsessään ole mielekästä. Usein paralleelin käyttö voi olla jopa harhaanjohtavaa, vieraan esittämistä tuttuna. Myös 1990-luvun aikalaisteksteissä rinnastuksia tehdään tavan takaa, mutta vain osoittamaan menneisyyden merkityksettömyys. Aho toteaa, että verkkojen rakentaminen merkitsee samaa kuin teiden ja rautateiden rakentaminen[26], mutta silti historia on enemmän vastakohtien ja mielikuvien kuin ymmärryksen lähde. Silmiinpistävää 1990-luvulla syntyneille tietoyhteiskuntastrategioille on niiden ajallinen kapeus: tulevaisuus tehdään nyt, ilman syvällisempää menneisyyden kokemuksiin liittyvää harkintaa. Tästä huolimatta historia voidaan tulkita muistiksi, kollektiiviseksi kokemusvarastoksi, jota tulkitaan jatkuvasti uudelleen. Se, mitä oli eilen, ei ole erillään siitä, mitä ajattelemme huomenna tapahtuvan. Jo kirkkoisä Augustinus totesi, että menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus kohtaavat sielussa muistina, havaintona ja odotuksena, eivätkä nämä osa-alueet ole toisistaan erillisiä vaan olennaisesti yhteenliittyneitä. Se, mitä muistamme, vaikuttaa siihen, miten tulkitsemme havaintojamme ja mitä viime kädessä odotamme. Eikä vuorovaikutus ole yhdensuuntainen, sillä myös odotukset vaikuttavat muistiin, pyrkimykseen jäsentää kokemuksia.

Itse asiassa H. G. Wellsin romaani puki sanoiksi juuri odotuksia, käsityksiä siitä, mihin tieteellis-teknologinen kehitys voisi johtaa. Ennen pitkää kirjaksi aineellistunut odotus muuttui muistiksi, 1800-luvun lopun kokemukseksi, johon voimme yhä uudelleen palata. Samantapaisesta asetelmasta on kyse 1990-luvun informaatioteknologisten strategioiden kohdalla. Ne ovat hallinnolliseen käyttöön

muotoiltuja odotuksia, joiden tehtävä on muokata nyt-hetken ratkaisuja. Lähtökohtana ovat nimenomaan odotukset, joiden realisoitumisen kannalta nykyhetki esitetään tärkeämpänä kuin se, mitä tapahtui menneisyydessä.

Kun H. G. Wells kirjoitti tieteisromaanejaan 1800-1900-lukujen taitteessa, elettiin tilanteessa, jossa teknologinen kehitys näytti laukkaavan yhä nopeammin ja nopeammin. Teknologian historioitsijat ovatkin todenneet, että keksintöjen suhteellinen määrä nousi huippulukemiin juuri uuden vuosisadan kynnyksellä. Asetelma näkyy myös aikalaislähteissä: sanomalehdistö uutisoi tieteen saavutuksia, eivätkä toimittajat aina tienneet, mikä oli totta ja mikä pelkkää kuvitelmaa. Samaan aikaan modernien "ihmeitten" esittelijät kiersivät maalla ja kaupungeissa milloin fonografia soitellen, milloin liikkuvia valokuvia esitellen. Nopeat muutokset ruokkivat pessimismiä ja loivat epätietoisuutta siitä, minne oikeastaan oltiin menossa. Aikalaisten näkökulmasta muutos tuntui niin nopealta ja teknologian avaamat mahdollisuudet niin hämmästyttäviltä, etteivät menneisyyden kokemukset enää tahtoneet antaa katetta jatkuvasti kasvaville odotuksille. Kuilu kokemusten ja odotusten välillä kasvoi. Tässä epävarmuuden maailmassa syntyi H. G. Wellsin imaginäärinen teknologia, aikakone, joka rakensi yhteyden menneen ja tulevan välille ja joka antoi mahdollisuuden katsoa, mihin nykyinen kehitys lopulta johtaisi.

Jos 1800- ja 1900-lukujen taite merkitsi katkosta kokemusten ja odotusten välillä, samantapaisen asetelman voi nähdä vuosituhannen vaihteessa. 1990-luvun alun talouslaman jälkeen Suomi – ja koko läntinen maailma – pyrki rakentamaan nimenomaan informaatioteknologiasta talouselämänsä uutta veturia. Samanaikaisesti teknologinen muutos esitettiin paitsi ainoana vaihtoehtona myös käänteentekevänä. Julkisissa keskusteluissa tapahtunutta mullistusta ei verrattu vain 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen vaan myös kirjapainotaidon syntyyn 1400-luvun puolivälissä, toisinaan jopa kirjoitustaidon syntyyn. Historiallisia rinnastuksia tehtiin, mutta pikemminkin osoittamaan muutoksen ainutkertaisuutta kuin sen suhteellisuutta. Jo Bangemannin raportissa katkoksen rakentaminen on voimakasta. Tulevan ei sanottu olevan vain aiemmasta poikkeavaa, sillä poliittisin päätöksin pyrittiin nimenomaan tekemään pesäeroa

menneeseen. Myös *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia* (1995) toteaa käänteen dramaattisesti: "Tietotekniikan vaikutuksia voidaan liioittelematta kuvata kumouksellisiksi koko yhteiskunnan kannalta. Ne ulottuvat lähes kaikille inhimillisen toiminnan alueille, ja ne tuntuvat voimakkaina ja nopeasti niin taloudessa ja elinkeinoelämässä kuin koulutuksessa ja tutkimuksessakin."[27]

H. G. Wellsin aikana voimakasta huolestuneisuutta herätti kulttuurin pirstoutuminen. Fyysinen liikkuminen oli nopeutunut junan ja auton ansiosta samalla, kun tiedot liikkuivat lennättimen avulla entistä nopeammin. Liike liitettiin keskustelussa fragmentaarisuuteen, elämänmenon jatkuvaan sirpaloitumiseen, joka uhkasi tehdä myös länsimaisen ihmisen hermostuneemmaksi. Lyhytjännitteisyyttä pidettiin modernin kulttuurin tunnusmerkkinä. Näihin näköaloihin liitettiin vielä voimakas kaupungistuminen, joka oli irrottanut väestöä perinteisestä elämänmenosta ja maaseudun kulttuurisesta jatkumosta. Ehkä 1800- ja 1900-lukujen taitteen katkos kokemusten ja odotusten välillä vaikutti siihen, että huomio kiinnittyi entistä voimakkaammin nyt-hetkeen, tässä-ja-nyt-olemiseen. Ajallisen perspektiivin lyhyys tuntuu tutulta myös tämän päivän tilanteessa – siitäkin huolimatta, että 1990-luvulla elettiin nostalgian aikaa. Ehkä menneisyyssuhteen nostalgisuus on nimenomaan ymmärrettävää, koska se korostaa eroa menneen ja nykyisen välillä ja siten kykenemättömyyttämme palata menneeseen.

Vuosituhannen vaihteelle on ollut tyypillistä paitsi nyt-hetken myös tulevaisuuden toivetilan korostaminen. Opetusministeriön vuonna 1995 julkaisema *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia* ilmaisi visionsa lyhyesti:

> Suomi kulkee kohti tiedon ja osaamisen yhteiskuntaa. Tietoyhteiskunnassa tieto ja osaaminen ovat sivistyksen perusta ja keskeisin tuotannontekijä. Tieto- ja viestintätekniikka tukee laajasti yksilöiden, yritysten ja muiden yhteisöjen vuorovaikutusta, tiedon välittämistä ja hyödyntämistä sekä palveluiden tarjoamista ja niiden saavuttamista.[28]

Tässä visiossa – tai ilmestyksessä – teknologialla on avainasema sillä tiellä, jossa Suomi vääjäämättömästi kulkee. Sana "tieto" esiin-

tyy katkelmassa viisi kertaa. Strategian alussa on lausahdus, joka paljastaa ajallisen perspektiivin kapeuden. Kirjoittajat toteavat: "Suomalaisen yhteiskunnan nykyhetken analysointi on perusedellytys vision toteuttamiselle." Näkemyksen mukaan tulevaisuus tehdään nyt, eivätkä sen juuret ole kovinkaan syvällä menneisyydessä. Ajatus siitä, että tulevaisuuden vision voisi perustaa vain nykyhetken analyysille, on kestämätön. On kuitenkin todettava, ettei strategia ole täydellisen historiaton, sillä suomalaisen yhteiskunnan vahvuuksia kartoitettaessa mainitaan "omaleimainen kulttuuri, hyvä koulutus, korkean kansansivistyksen ja tasa-arvoisten oppimismahdollisuuksien perinne".[29] Nämä seikat ovat ilman muuta tärkeitä, mutta samalla ei voi välttyä vaikutelmalta, että näkemys kulttuurista jää kovin suppeaksi.

Opetusministeriö julkaistessa uuden strategiansa vuonna 1999 lähtökohta oli ennen kaikkea tekninen infrastruktuuri. Tekstissä todettiin: "Vahvoja puoliamme ovat tiheä tietotekninen laitekanta, johtoasema maailmassa Internet-liittymien ja matkapuhelinten määrässä sekä laajalti vapaa kilpailu telemarkkinoilla ja sen seurauksena kohtuuhintaiset tietoliikenneyhteydet."[30] Kuten sitaatti osoittaa, vahvuudet määriteltiin nimenomaan teknisiksi. Näkemys Suomesta tietoteknologian mallimaana on usein esitetty juuri näin. Väestöpohjaan suhteutettuna verkosto on tiheä. Kuitenkaan tämän nykytilan pohjalta ei voi automaattisesti tehdä johtopäätöksiä siitä, millainen "tiedon" ja "osaamisen" maa Suomi on huomenna.

Innovaatiokeskusten Suomi

Vuosituhannen vaihteessa teknologia on esitetty nyt-hetkeen kiinnittyneenä mutta samalla eteenpäin kallistuneena ja tulevaisuuteen suuntautuneena. Kysymys on myös retoriikasta, joka on korostanut enemmän katkosta kuin jatkuvuutta ja tehnyt vaikeaksi tunnistaa, että teknologia on pidemmän kulttuurisen kehityksen osa. Koska talouskriisin jälkeisessä Suomessa kaupallisten sovellusten merkitys ylikorostui, teknokielen lempikäsitteeksi nousi innovaatio. Tulevaisuus ei ollut perinteiden vaan innovaatioiden. Jo vuoden 1995 tietoyhteiskuntastrategia arvioi: "Kansainvälisessä kilpailussa menestymisen avaimia ovat laadukkaaseen koulutukseen ja tutkimukseen perustuva osaaminen, kekseliäisyys ja innovaatiot."[31] Myös valtiovarainministeriön suunnitelma asetti tavoitteeksi "innovaatiojärjestelmän" kehittämisen.[32] Tälle korostukselle löytyy tausta jo sekä NII-projektista että Bangemannin raportista. Molemmissa painotettiin teknologisten innovaatioiden ja sovellusten merkitystä.

Innovaatioiden korostamisessa ei tietenkään ole mitään outoa, kun on kyse teollisen toiminnan aktivointiin tähtäävistä strategioista. Tärkeää on joka tapauksessa se, että innovaation käsitteen merkitys näyttää laajentuneen suomalaisessa visioinnissa vuoden 1995 jälkeen. Teknologinen innovaatio sai niin keskeisen tiede- ja talouspoliittisen merkityksen lamavuosien aikana, että innovaation ajatusta sovellettiin kulttuuriin laajemmin. Tämä käy ilmi vuoden 1999 tietoyhteiskuntastrategiasta, jossa todetaan Suomen tavoitetila vuonna 2004: "Monessa suhteessa tietoyhteiskuntakehityksen kärkimaiden joukossa kulkeva Suomi on erinomainen uusien teknisten, sosiaalisten, kulttuuristen ja pedagogisten innovaatioiden kokeilukenttä."[33] On vaikea arvioida, mitä strategian kirjoittajat ovat tarkoittaneet sosiaalisilla ja kulttuurisilla innovaatioilla. Taloudellis-tekninen implikaatio on kuitenkin niin vahva, että käsitteet viittaavat enemmän sosiokulttuuristen ideoiden tuotteistamiseen kuin yhteiskuntaan ja kulttuuriin liittyvän syvällisen tiedon tuottamiseen. Kaiken lisäksi visioidulla kokeilukentällä myös yliopistot ovat muuttuneet "innovaatiokeskuksiksi".[34]

Innovaation käsitteessä ei sinänsä ole moitteen sijaa, mutta kulttuurisessa kontekstissa se kalskahtaa: korkeakoulujen monipuolinen opetus ja tutkimus kutistuu kovin tekniseksi, hyötyorientoituneeksi toiminnaksi. Näkökulma on tässäkin eteenpäin kallistunut: innovaatioiden oletetaan poikivan uusia tulevaisuuden tuotannontekijöitä. Epäilemättä kirjoittajien lähtökohtana on ollut korostaa opetuksen ja tutkimusten luovuutta ja hedelmällisten olosuhteiden rakentamista, mutta käytetyt käsitteet kantavat sivumerkityksiä, joilla on myös laajempaa tiedepoliittista kantavuutta. Kielellinen muutos on helppo asettaa rahoituksen muuttunutta perustaa vasten: samaan aikaan kun tapa puhua koulutuksesta ja tutkimuksesta muuttui, myös korkeimpien opinahjojen perusrahoitus kaventui ja soveltavan tutkimuksen osuus koko rahoituksesta kasvoi. Voisi siis väittää, että talouskriisin jälkivaikutuksena innovaatiokeskeinen si-

vistyskäsitys painotti sellaisen tutkimuksen ja osaamisen rakentamista, joka voitiin liittää taloudellisen kasvun tavoitteisiin.

Epäilemättä kielenkäyttö on aina kytkeytynyt kiinteästi teknologisen muutoksen tuottamiseen. On muistettava, ettei käytetty kieli vain passiivisesti heijasta jotakin jo olemassa olevaa vaan aktiivisesti tuottaa muutosta. H. G. Wellsin aikana muutosretoriikalla oli niin ikään tärkeä kulttuurinen merkitys: puheen tasolla reaalinen ja imaginäärinen, todellinen ja kuviteltu, risteytyivät erottamattomaksi kokonaisuudeksi, jossa oli vaikea hahmottaa, mitä oli jo tapahtunut ja mitä ei. 1900- ja 2000-lukujen taitteessa elettiin samankaltaisessa tilanteessa. Kaiken lisäksi muutos esitettiin väistämättömänä ja kaikenkattavana. Kun vuoden 1999 tietoyhteiskuntastrategiassa kirjoitettiin *"Suomi kulkee kohti tiedon ja osaamisen yhteiskuntaa"*, oli kyse deterministisestä ajatuksesta – siitä, että kehityksellä oli vain yksi suunta. Tässä tilanteessa voisi olla mielekästä tutkia tarkemmin menneisyyden katkenneita kehityslinjoja, ilmiöitä, jotka eivät ole olleet muutoksen symboleita tai oireita.

Teknologian historiassa uutuuden ja käänteentekevyyden korostamisella on ollut silmiinpistävä rooli. Teknologisten ratkaisujen on mieluummin väitetty edustavan jotakin ennennäkemätöntä kuin tuttua. Uusi ei halua tulla rinnastetuksi vanhaan ja siksi kulloinenkin tuote on esitetty taitekohtana, epäjatkuvuutena menneen ja tulevan välillä. Uutuuden korostus näkyy erityisesti teknologisten tuotteiden markkinoinnissa. Kun televisiovastaanottimet tunkeutuivat 1950- ja 1960-lukujen taitteessa suomalaisiin koteihin, jopa vanhojen medioiden markkinoijat joutuivat esiintymään tulevaisuuden airueina. Radiovastaanottimetkin esitettiin merkkeinä tulevasta maailmasta. Mainoslauseessa todettiin: "Kurkistakaa tulevaisuuteen jo nyt – tutustukaa Philips Superradioihin." Television tullessa radio uskalsi siis väittää tarjoavansa kuulemisen sijasta mahdollisuuden kurkistaa huomiseen. Se esiintyi aikakoneena, vaikkakaan ei aivan H. G. Wellsin tarkoittamassa mielessä. Samaan aikaan televisiokauppiaat menivät askeleen pidemmälle ja esittivät oman tuotteensa paitsi katseen kohteena myös ajattelevana koneena: vuoden 1961 mainoksessa "ajatteleva" Asavisio oli – kuten sanottiin – "teknillisesti täydellinen, täysautomaattinen uutuus".[35] "Ajattelevan koneen" metaforaa hyödyntämällä televisio liitettiin silloiseen keskusteluun

sekä robotti- että tietokoneteknologiasta, joiden uumoiltiin nousevan tulevaisuuden tekijöiksi. Kaiken lisäksi teknologinen artefakti esitettiin muutoksen symbolina: ostamalla "ajattelevan koneen" saattoi lunastaa itselleen pääsylipun väistämättömän teknologisen muutoksen eturintamaan.

Uutuus ja muutos hallitsevat teknologian yhteiskunnallista läsnäoloa. Ne luovat vaikutelman, että teknologia pakenee tarkastelijaansa, kurottautuu pois syntypaikastaan ja kulttuurisesta kontekstistaan. Uutuuden retoriikka liittyy myös aiemmin mainitsemaani teknologisen ajattelun lyhyeen ajalliseen perspektiiviin. Vuoden 1999 tietoyhteiskuntastrategiassa tulevaisuuden visioinnin lähtökohtana pidettiin "nykytilan analyysia", yhteiskunnallisten resurssien kartoitusta. Näkökulma ei ollut täydellisen historiaton, sillä myös nykytilasta tunnistettiin perinteitä. Merkityksellisiksi ymmärrettiin kuitenkin vain ne perinteet, jotka olivat nykyhetkessä läsnä ja jotka nimenomaisesti osallistuivat innovaatioiden tuottamiseen. Yhtä tärkeää olisi ollut kiinnittää huomiota niihin perinteisiin, jotka eivät rakenna visioitua toivetilaa ja jotka kumpuavat kauempaa menneisyydessä mutta vaikuttavat yhä esimerkiksi teknologiaan liittyvien käsitysten, ajatusten ja tunteiden tasolla.

Tietointensiivinen kansalainen ja lamasta selviytymisen retoriikka

Arjen ja teknologian suhdetta tarkasteltaessa tulisi muistaa, ettei kysymys ole vain koneiden ja laitteiden kuluttamisesta tai käyttämisestä. Tietoyhteiskunta-Suomen utooppinen asukas on – kuten sanonta kuuluu – tietointensiivinen kansalainen, joka jatkuvasti oppii uutta ja muokkaa tietoa uuteen muotoon.[36] Uhkatekijöiksi määritellään ne tekijät, jotka vaarantavat tämän toivekansalaisen syntymän. Vaarallisena pidetään jopa sitä, ettei tietovarantojen hyödyntämistä kohtaan tunneta kiinnostusta: "Haluttomuus oppia on syrjäytymisen merkittäviä tekijöitä..."[37] Jotta "kansalaistietoyhteiskunta" voisi toteutua, haluttomuus on onnistuttava kitkemään. Näin voi päätellä siitä, että vuoden 2004 tavoitetilanteessa kaikilla kansalaisilla on sähköpostiosoite.[38] Mitä ilmeisimmin tämä tarkoittaa sitä, että kaikilla suomalaisilla on toimiva ja käytössä oleva sähköpostiosoite eikä

vain olosuhteiden pakosta hankittu boksi, kansalaisuuden kriteerinä. Vuoteen 2004 mennessä "tietoyhteiskuntakehitys" on siis onnistunut luomaan "halun" niihinkin ihmisiin, jotka eivät vielä vuonna 1999 osoittaneet halukkuutta hyödyntää digitaalisia pääomia.

Kysymys tietointensiivisestä työstä voidaan yhdistää myös kysymykseen asiantuntijuudesta. Tulevaisuuden maailmaan aikakoneellaan matkustanut H. G. Wells – tai oikeastaan hänen kirjallinen alter egonsa – oli huolestunut siitä, että yhteiskuntaa hallitsi "täydellisellä tieteellä varustautunut aristokratia". Tämä on tärkeä kysymys myös informaatioteknologian kohdalla. Onko sillä oma aristokratiansa? Tietoyhteiskuntavision kuviteltu kansalainen näyttää selvästi olevan ennen kaikkea "osaaja", joka "muokkaa tietoa uuteen muotoon" – eikä tätä osaajaa kutsuta asiantuntijaksi. Pikemminkin hänet määritellään käyttäjäksi, joka työskentelee annetuilla välineillä osallistumatta itse käyttöliittymänsä rakennustyöhön. Tällä hetkellä tietotekninen kulttuuri kantaa sisässään vuosikymmenien mittaista – ehkä pidempääkin – historiaa, jossa asiantuntijuus ja teknologian konstruiointi työnnetään erilleen käyttäjistä. Samalla asiantuntijuuteen on liittynyt voimakas sukupuolisuuden määrittely. Teknisiä rakennuspuuhia on pidetty "poikien ja miesten hyvänä harrastuksena", mikä liittyi aikanaan myös vanhoihin medioihin, radion ja television alkuvaiheisiin. Myös tietokonekulttuurissa konstruoija on usein määritelty miehiseksi. Vuoden 1999 tietoyhteiskuntastrategia toteaakin, että on välttämätöntä tukea "tyttöjen ja naisten tietoyhteiskuntataitojen kehittämishankkeita".[39]

Kulttuurinen lähestymistapa teknologiaan tarkoittaa, ettei huomio kohdistu vain joko teknologian tuottamiseen tai sen vastaanottoon. Pikemminkin tulisi kuljettaa samanaikaisesti tuottamisen ja kuluttamisen näkökulmia. Teknologian historiassa ei toimijoiden rooleja voi pitää annettuina: ne ovat jatkuvan neuvottelun ja uudelleentulkinnan kohteena. Näin on myös asiantuntijuuden kohdalla. Jos taas ajattelemme käyttäjyyden muovautumista, passiivisen vastaanoton sijasta teknologian kulttuurisen ja historiallisen merkityksen arviointiin sopisi Michel de Certeaun ajatus vastaanotosta luovana adaptaationa, jolla voi viime kädessä olla myös uutta rakentava merkitys.

Tietointensiivisen kansalaisen määrittelyssä luovuuden rooli on kuitenkin rajallinen. Lähtökohtana on elinikäisen oppimisen vaatimus, jota "tietoyhteiskunnan nopea kehitys" kansalaisilta edellyttää.[40] Tätä oppimista tapahtuu kaikkialla: "...aiemmin eriytyneet opiskeluympäristöt, koti, oppilaitos ja työpaikka ovat sulautumassa koko elinkaaren ja eri elämänalueet kattavaksi elinikäiseksi opiskeluksi."[41] Oppimisen velvoite vaikuttaa raskaalta ja myös passiiviselta, varsinkin kun tietointensiivinen kansalainen enemmän "muokkaa tietoa uuteen muotoon" kuin aktiivisesti tuottaa sitä.

Vaikka tietoyhteiskuntastrategioiden tavoitteena olikin hahmotella digitaalitalouden tulevaisuuteen liittyviä koulutuksellisia vaatimuksia, strategiat tulivat tahtomattaan rakentaneeksi ideaalikuvaa utopiaan soveltuvasta kansalaisesta. Laman jälkeisessä yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa tuotiin usein esille voimakasta kritiikkiä hyvinvointivaltion periaatteita kohtaan. Samalla esitettiin uusliberalistisia kantoja vastuun siirtämisestä valtiolta yksilölle itselleen.[42] Varsinkin vuonna 1999 julkaistussa tietoyhteiskuntastrategiassa oppimisen keskiössä on enemmän yksilö kuin koulutusjärjestelmä. Tässä tilanteessa valtion rooliksi nousi ennen kaikkea edellytysten parantaminen: "Tietoyhteiskunnan kasvaneisiin osaamisvaatimuksiin vastataan kehittämällä järjestelmällisesti elinikäisen opiskelun edellytyksiä."[43]

Mielenkiintoinen kysymys on se, että teknologia synnyttää jatkuvasti myös voimakkaita tunteita. Usein teknologia herättää mielteen järkeilystä ja kalkyloinnista, mutta yhtä merkittävää on se vuoropuhelu, jota käydään emootioiden tasolla, ihailuna ja vihana, intohimona ja ahdistuksena, kunnioituksena ja pelkona, epävarmuutena omien kykyjen riittävyydestä tai epäluottamuksena uusia ratkaisuja kohtaan. On selvää, ettei tunnekulttuurin ymmärtämiseksi riitä nykytilanteen analyysi, sillä emotionaalinen vuorovaikutus voi olla hidasliikkeistä ja kantaa mukanaan pitkäkestoisiakin piirteitä. Ei ehkä ole sattuma, että painetun kirjan edessä koetut tuntemukset muistuttavat digitaalisen kirjan kirvoittamia kokemuksia. Kirjapainotaidon alkuvaiheissa osa aikalaisista piti uutta kulttuurintuotetta loisteliaana saarnaamisen välineenä, osalle se merkitsi tekstien rappeutumista, tuhoisalta tuntuvaa moniarvoistumista.[44] Kuten Helena Tapper on todennut, strategisessa ajattelussa ihminen nähdään "pääasiassa rationaalisena tiedon hankkijana ja aktiivisena toimijana".[45] Syrjäänvetäytyvä, tunteitaan jäsentävä kansalainen jää väis-

tämättä tämän vision ulkopuolelle.

Tietoyhteiskuntavision utooppisen kansalaisen voi viime kädessä tulkita laman jälkeisen suomalaisen kulttuurin synnyttämäksi hybridiksi. Talouskriisin ollessa syvimmillään korostettiin – säästötoimenpiteiden välttämättömyyden ja vaihtoehdottomuuden lisäksi – sitä, että Suomi oli avautuvan markkinatalouden heiteltävänä: pienen kansakunnan oli opittava nopeasti toimimaan uuden maailman ehdoilla. Laman taituttua jatkuvan oppimisen ajatus jäi elämään koulutuksellisena ja kasvatuksellisena ideaalina, jossa yksilö sopeutui joustavasti muuttuvien tilanteiden edessä aivan kuten valtio oli tehnyt aikaisemmin. Otollisimmillaan tietointensiivinen kansalainen osallistui nimenomaan innovaatiotoimintaan, hedelmällisten ideoiden pakkaajana ja levittäjänä. 2000-luvun alussa suomalaisen tietoyhteiskunnan sanotaan olevan vakaalla pohjalla. Näin on ehkä siitä syystä, että talouskriisi oli pahempi kuin monessa muussa Euroopan maassa. Kurimuksen seurauksena laaditusta selviytymisstrategiasta kumpusi taloudellisen kasvun ajatukseen yhteensopiva koulutus- ja tutkimusstrategia, joka vaikuttaa suomalaisen kulttuurin suuntaviivoihin vielä pitkään.

1 Aho, Esko, *Pääministeri.* Helsinki: Otava 1998, 182.
2 *Ylihuomisen kilpailukyky ratkaistaan tänään. Teknologiarahoituksen tulokset ja vaikutukset.* Helsinki: TEKES 2002, 5.
3 Ks. esim. Kiander 2001, 69–72.
4 Pääministeri Harri Holkerin hallituksen ohjelma 30.4.1987 (www.valtioneuvosto.fi).
5 Pääministeri Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991 (www.valtioneuvosto.fi).
6 Nevalainen 1999 (http://194.100.30.11/tietoyhteiskunta//suomi/nevalaisenhistoria.html).
7 Aho, Esko, *Tulevaisuus on tehtävä. Maan oikeudesta työn oikeuteen.* Helsinki: Otava 1996, 24.
8 Kiander 2001, 28, 61.
9 *National Information Infrastructure. Agenda for Action* 1993 (http://www.ibiblio.org/nii/NII-Table-of-Contents.html).
10 Ks. lähemmin Inkinen 1995, 8–9.
11 Ks. esim. *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia.* Opetusministeriö, Helsinki 1995 (http://www.minedu.fi/tietostrategia/tietostrategia.html).
12 *Europe and the Global Information Society 1994* (http://www.rewi.hu-berlin.de/datenschutz/report.html).
13 *Europe and the Global Information Society 1994*, ks. Erityisesti luku 2 "A market-driven revolution".
14 *Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset.* Valtiovarainministeriö, Helsinki 1995 (http://www.edita.fi/tuotteet/strategia/alkuteks.html).
15 Ibid.
16 Säätelytaloudesta ks. Kiander 2001, 9–11.
17 *Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset.* Valtiovarainministeriö, Helsinki 1995 (http://www.edita.fi/tuotteet/strategia/alkuteks.html).
18 NII-raportti alkaa kuvitelmalla: "Imagine you had a device that combined a telephone, a TV, a camcorder, and a personal computer. No matter where you went or what time it was, your child could see you and talk to you, you could watch a replay of your team's last game, you could browse the latest additions to the library, or you could find the best prices in town on groceries, furniture, clothes — whatever you needed."
19 *Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset.* Valtiovarainministeriö, Helsinki 1995 (http://www.edita.fi/tuotteet/strategia/alkuteks.html).
20 Aho 1996, 164.
21 Ibid., 166.
22 Aho 1998, 182. Ks. myös *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 22.
23 Wells, H. G., *Aikakone.* Suomentanut Tero Valkonen. Jyväskylä: Desura 2000 (1895), 55. H. G. Wellsin romaanista ks. lähemmin Salmi 2002, 182–85.
24 Aho 1996, 167.
25 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 22.
26 Aho 1996, 166.
27 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia.* Opetusministeriö, Helsinki 1995.
28 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia.* Opetusministeriö, Helsinki 1995. Ks. myös *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 21.

29 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 21.
30 Ibid., 22.
31 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia.* Opetusministeriö, Helsinki 1995. Ks. erityisesti alaluku 2.1.
32 *Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset.* Valtiovarainministeriö, Helsinki 1995 (http://www.edita.fi/tuotteet/strategia/alkuteks.html)
33 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 23.
34 Ibid., 25.
35 Ks. lähemmin Salmi 1996, 171–73.
36 Tietointensiivisyyden määritelmästä ks. esim. *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 26.
37 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 22.
38 Ibid., 31.
39 Ibid., 32.
40 Ibid., 31.
41 Ibid., 32.
42 Kiander 2001, 100–105.
43 *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000–2004.* Opetusministeriö, Helsinki 1999, 31.
44 Ks. esim. Salmi 1996, 72–73.
45 Tapper 1999, 111.

Merja Lind

Omnipotentista selviytyjästä epävarmuuden ajan tasapainoilijaksi

Yksilö aikakauslehti Imagen 1990-luvun työttömyyttä ja lamaa koskevassa journalismissa

Viime vuosisadan lähestyessä jo loppuaan suomalaisen, urbaaneille nuorille ja nuorille aikuisille suunnatun aikakauslehti Imagen päätoimittaja Marjaana Toiminen varoitteli nousukauden huumasta, josta oli nähty lukuisia merkkejä 1990-luvun laman jälkeisessä Suomessa:

> Aiemmin masennus oli sydän- ja verisuonitautien ohella suurin riski kansanterveydelle. *Talouskasvuhype*, orgastinen nousukausioptimismi on jotain paljon vakavampaa. Luulo siitä että maailma vaurastuu kun rikkaat rikastuvat, on kohtalokas harha. Illuusion kääntöpuoli on irvokkaan darwinistinen todellisuus. [...] Valtaosalle meistä kuudesta miljardista raha pysyy välineenä, jota ilman tulee kylmä ja nälkä. Väestön suurelle enemmistölle, niille, joita raha ei viihdytä, on jo selvinnyt se, mikä näiltä kahden pennin talousfilosofeilta on unohtunut. Uudessa talousjärjestelmässä, jota voi kutsua vaikka maailmantaloudeksi, yhä useammalla on nälkä. Tuloerot kasvavat. Yritykset keskittyvät. Kolmas maailma taantuu. Nopeasti nousseiden maiden talous kaatuu ketterästi.[1]

Image oli iskenyt kiinni median suosikkiaiheeseen, työhön, ja etenkin uuden talouden aikaansaamaan optimismiin ja optimismiharhoihin. Millainen oli Imagen huoli "irvokkaan darwinistisesta todellisuudesta", kuten päätoimittaja Toiminen nousukausioptimismin kääntöpuolta nimitti? Kuinka yksilö nähtiin Imagessa taloudellisen romahduksen ja kriisin vuosina ja niiden jälkeen? Millaisia olivat Imagen 1990-luvun laman läpikäyneet yksilöt ja kuinka heidän kerrottiin siitä selviävän? Tarkastelen aluksi tilannetta talouskriisin alkuvaiheessa, jolloin Image oli muuttamassa ulkoasuaan ja sisältöään. Alun perin albumimuotoisesta, valokuvausta ja kirjoittamista opiskelleiden ja harrastaneiden henkilöiden harrastuspohjalta tekemästä julkaisusta oli kasvamassa aikakauslehtiformaatissa ilmestyvä kulttuurin aikakauslehti. Kustantaja Raoul Grünsteinin mukaan lehden tarkoitus oli palvella niitä kymmeniätuhansia aikaansa seuraavia ja etsiviä aikuisia, joiden oletettiin muuttavan suomalaista henkistä ilmapiiriä vuosituhannen viimeisellä vuosikymmenellä.[2]

Image on ollut suhteellisen pienen kohderyhmän lehti, vaikka se onkin kasvattanut lukijakuntaansa ilmestymisensä alkuvuosista. Kustantaja ja päätoimittajat ovat kuvailleet lukijakuntaa heterogeeniseksi, monia ammattialoja edustaviksi. Lukijoissa on ollut paljon niin opiskelijoita, toimihenkilöitä kuin yrittäjiäkin. Lehteä ovat lukeneet niin miehet kuin naisetkin. Imagen voidaan ajatella edustavan nuorten aikuisten keskiluokkaa, ja siksi se on kiinnostava tutkimuskohde myös talouslaman näkökulmasta. 1990-luvulla nuoret, koulutetut aikuiset olivat tilanteessa, jossa heidän oma elintasonsa näytti jäävän vanhempien elintasoa matalammaksi. Imagen tekijät ovat koko sen ilmestymisajan ottaneet kantaa ajassa liikkuviin ilmiöihin ja keskustelunaiheisiin, kulttuuriin laajasti ymmärrettynä. Käsittelen artikkelissani tarkemmin muutamaa, eri vuosien tekstiä ja mainosta, joiden avulla havainnollistan Imagelle ominaisia tapoja konstruoida yksilöä ja yksilöllisyyttä työn ja työttömyyden näkökulmasta.

Oman yhteiskuntansa rakentajat

Vuoden 1991 ensimmäisessä Imagessa, joka oli myös toiseksi viimeinen albumimuotoinen numero, keskityttiin talouteen, teollisuuteen ja tuotantoon.[3] Talouskriisi oli löytänyt tiensä myös Imagen

aineistoksi. City-lehti kritisoi Imagen talouspohdintoja kutsuen niitä "trendiherkän älymystön uudeksi ymmärrä talouselämää" -trendiksi.[4] Merja Salo, Imagen silloinen päätoimittaja, kritisoi myöhemmin numeron keskittymistä talousaiheisiin ja totesi, että tämä numero oli huonoin, mitä he tekivät, koska he eivät ehkä Grünsteinia lukuun ottamatta tunteneet aluetta, josta kirjoittivat.[5] Imagen oli kuitenkin muututtava kokonaan 1990-luvun alussa, jotta se olisi selvinnyt taloudellisesti vaikeammista ajoista. Lehden mainostulot olivat romahtaneet mainostajien kaikotessa, eikä aiempi julkaisun muoto ja tekotapa tuntunut enää mahdolliselta.

Taloudesta tuli Imagen kestoaihe useammaksi vuodeksi. Vuoden 1991 loppupuolella Imagea City-lehdestä päätoimittamaan tullut Jaakko Tapaninen pyrki tekemään näköistänsä aikakauslehteä. Hän määritteli Imagen sellaisten ihmisten lehdeksi, jotka kuluttavat paljon painettua tekstiä. Uuden päätoimittajan tavoitteena oli tehdä lehteä, jonka tekemisen tapa ei rajoittaisi lukijakuntaa. Kriteerinä oli kirjoittaa hyvällä yleiskielellä ja ymmärrettävästi. Tapanisen mukaan lama asetti Imagen kaltaiselle lehdelle lisäpaineita; se ei olisi saanut haihatella, vaan sen olisi pitänyt olla hyötylehti. Hän korosti myös, että sellaiseksi Image ei olisi voinut muuttua, koska ihmiset tulevat toimeen ilman Imagen edustamaa laatukulttuuria, uutta ajattelua, poliittista pohdintaa ja korkeatasoista valokuvausta. Tässä mielessä sitä voitiin pitää tarpeettomana. Tapaninen muisteli haastattelussa alkuaikojaan Imagen päätoimittajana ja kertoi, ettei hän olisi osannut saati halunnut jatkaa entisenlaisen Imagen tekemistä, jota hänen mukaansa rasitti liiallinen sosiologinen teoria-apparaatti ja esteettisyyden korostaminen sisällön kustannuksella. Imagessa alkoikin olla aiempaa enemmän materiaalia, jossa käsiteltiin ajankohtaisia poliittisia, kulttuurisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä henkilöiden kautta. Esikuvat tulivat ulkomaisista laatuaikakauslehdistä.[6]

Jaakko Tapaninen kiinnostui nuorsuomalaisuudesta[7], ja tästä seurasi tiettyä jännitystä hänen ja kustantajan välillä. Tapaninen itse koki, että hänen poliittisesta toiminnastaan seurasi kiistoja Raoul Grünsteinin kanssa vasta siinä vaiheessa, kun nuorsuomalaiset perustivat puolueen.[8] Kustantajan näkemys asiasta on hieman erilainen. Hän kertoi haastattelussaan saaneensa tietää Jaakko Tapanisen, Risto Penttilän ja Janne Jutilan keskusteluista jo melko var-

haisessa vaiheessa. Tapaninen oli kertonut Grünsteinille kirjaprojektista, ja tämä kertoi lukeneensa Ultimatum isänmaalle -teoksen[9] uteliaana. Grünstein sanoi vierastaneensa jo kirjan nimeä ja isänmaallista hybristä eikä allekirjoittanut sen sävyä eikä joitakin kannanottoja. Kirja oli kuitenkin helpompi hyväksyä kuin poliittinen liike, puolueesta puhumattakaan. Kustantaja halusi lehden tekevän selvän eron liikkeeseen, ja hän kertoi keskustelleensa aiheesta paljon Tapanisen kanssa.[10] Sekä Tapaninen että Grünstein totesivat, että näkemyseroista huolimatta keskusteluyhteys säilyi ja keskusteluja käytiin herrasmiesmäisesti.[11]

Systeemi, monopolitalous, ylhäältä johdettu yhteiskunta ja holhousvaltio ovat Tapanisen pääkirjoituksissaan usein käyttämiä käsitteitä hänen kritisoidessaan suomalaista talous- ja yhteiskuntapolitiikkaa. Näillä molemmilla käsitteillä kritiikin esittäjä on ilmaissut tyytymättömyytensä vallitsevaa järjestelmää ja vallitsevia oloja kohtaan. Käsitteiden sisällöstä sen sijaan on harvemmin lehden sivuilla käyty keskustelua. Päätoimittaja Jaakko Tapaninen hahmotteli Suomen talouskriisiä ensimmäisessä numerossaan seuraavasti:

> Suomi istuu kuopassa ja itkee tuo onneton kehikko silmillään: pitäisikö devalvoida? leikata palkkoja? varmistaa paikka EY:n markkinoilla? tuoda tulosvastuu lastentarhoihin? Näihinkin kysymyksiin on vastattava, mutta ne eivät ole ongelman ydin. Kysymys on henkisestä murroksesta. [...] Tuo taloudelliseksi luultu kuoppa on kulttuurinen kuilu. Se mistä pudottiin, on ylhäältä johdettu yhteiskunta ja monopolitalous. Se, jonne pitäisi nousta, on länsimainen demokratia ja markkinatalous. Sitä mukaan kun kuilusta noustaan ja uudet säännöt opitaan, nousu näkyy muilla alueilla, myös taloudessa.[12]

"Ylhäältä johdettu yhteiskunta" kantaa mukanaan useita eritasoisia konnotaatioita, jotka mediailmaisussa on niputettu iskevään ja mieleenpainuvaan muotoon. Kun analysoidaan sitä, kuinka nykyisyys kantaa mukanaan menneisyydelle annettuja merkityksiä, voidaan tarkastella myös kieleen ja ilmaisuun sisällytettyjä, menneisyyteen liittyviä merkityksenantoja. Mediatuotteessa, kuten Image-lehdessä, merkityksellistäminen tapahtuu usealla tasolla. Ensinnäkin monet ovat jo 1980-luvulta lähtien toistaneet "systeemi-Suomen", "korporatiivisen valtion" ja "holhousvaltion" kaltaisia käsitteitä. Samaan aikaan Imagessa vaadittiin Suomea kansainvälistymään, urbanisoitumaan ja avautumaan. Suomeen kohdistuva kritiikki ja tulevaisuutta koskevat vaatimukset kantavat mukanaan menneisyyttä koskevia tulkintoja. Ne muodostavat tilan tai kontekstin, johon kaikki myöhemmät kirjoitukset asettuvat ja jossakin suhteessa peilautuvat.[13] Tätä lähimenneisyyteen viittaamista ja muistamista, jota media omista lähtökohdistaan ja intresseistään tekee, kutsutaan historiantutkimuksessa historiakulttuuriksi.[14]

Tapanisen pääkirjoituksessa näkyy 1990-luvun alulle tyypillinen tapa vedota kansakuntaan ja sen arvoihin:

> [...] Kulttuurilla ei siis tässä yhteydessä tarkoiteta sitä, millaiseksi se miellettiin rahan vuosikymmenellä, kallista harrastustoimintaa, vaan koko kansallista alitajuntaa, arvoja ja asenteita, jotka sitten heijastuvat muualle: niin taiteeseen, tieteeseen, talouteen kuin tavalliseen arkipäiväänkin. [...][15]

Tapanisella oli pääkirjoituksessaan myös selvät suunnitelmat henkisen murroksen parantamiseksi. Usko yksilön osaamiseen ja ennen kaikkea yksilön usko itseensä nousevat Tapanisen kirjoituksessa avaintekijöiksi. Tapaninen neuvoo lukijaa:

> [...] Kun auktoriteetteja ei enää ole, on ajateltava itse. On pakko. Ja tästä syntyy luovuus – yksilön tasolla ainoa keino selvitä arkipäivästä ja kansakunnan tasolla ainoa keino selviytyä lamasta. Rahaa ei tule rahasta puhumalla eikä lama lähde lamaantumalla. On pakko ajatella, ja kun on aikansa ajatellut tekee mieli keskustella – ja tehdä. Tämä on sitä kulttuuria, jonka perään Suomessa on huudettu. Sen aika on nyt.[16]

Tapaninen korosti kirjoituksessaan laman alkua suurten muutosten kulttuurisena murroskautena. Näitä samoja ajatuksia hän muotoili keskustelukumppaniensa kanssa myös Ultimatumissa lähes samanlaisella retoriikalla. Usko yksilön kykyihin oli nuorsuomalaisten aatteessa keskeisellä sijalla, vaikka he sanoutuivatkin kirjassaan irti uusliberalismin ihmiskuvasta, jossa yksilön kerrottiin tekevän ratkaisunsa vain taloudellisin perustein.[17] Anu Kantola on Suomen poliit-

tista hallintaa käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, että taloudelliselle tiedolle perustuva poliittinen hallinta tarvitsee "apuideologian", jonka avulla se voi puhutella kohdeyleisöä. Taloudenhoitoon ei itsessään liity kuviteltua yhteisöä, joka sen sijaan poliittisille aatteille on tärkeä lähtökohta. 1990-luvun talouskriisissä markkina-ajattelu yhdistyi nationalismiin. Kansallinen kilpailukyky määriteltiin taloudellisen liberalismin mukaisesti entistä yksilöllisemmin ja markkinoiden avulla. Puhuteltuihin yleisöihin vedottiin sanomalla, että jokaisen yksilöllistä tehokkuutta tarvittiin siihen, kun kansakuntana valmistauduttiin kohtaamaan kansainväliset markkinat.[18] Juuri tämä piirre korostuu myös Tapanisen kirjoittelussa, kun hän korostaa markkinatalouden merkitystä.

Hyvinvointivaltioiden kritiikki oli saanut alkunsa Yhdysvalloissa jo 1970-luvulla, ja se yleistyi vähitellen kasvavien taloudellisten ongelmien vuoksi 1980-luvulla myös eurooppalaisessa keskustelussa. Pitkään jatkunut suurtyöttömyys ja politiikan painopisteen muuttuminen konservatiivisemmaksi mahdollistivat kritiikin, jonka mukaan hyvinvointivaltiot vähitellen rapauttavat talouden terveet kannustimet ja johtavat jatkuviin menojenlisäyspaineisiin. 1990-luvun alussa Länsi-Eurooppaa ja erityisesti Suomea ja Ruotsia koetellut talouskriisi muodosti hyvän kasvualustan hyvinvointivaltiokritiikille.[19] 1990-luvulla kansainvälisissä asiantuntijaorganisaatioissa käsitykset hyvästä talouspolitiikasta ja talouden uudistamisesta muotoutuivat uudelleen. Institutionaalisilla jäykkyyksiksi katsotuilla tekijöillä alettiin selittää korkean työttömyyden ja julkisen talouden ongelmia. Näiksi katsottiin ay-liike, työehtosopimusten yleissitovuus, kannustamaton eli liian hyvänä pidetty sosiaaliturva ja liian korkeina pidetyt verot. Säännöllisesti ilmestyvissä maakatsauksissaan OECD tarjoili suosituksiaan jatkuvasti useimmille jäsenmailleen, ja esimerkiksi Suomen osalta OECD esitti vuonna 1996 näkemyksen, että rakenteellinen työttömyys olisi ollut 13 prosenttia ja sen vähentäminen vaati taloudellisen kasvun lisäksi rakenteellisia uudistuksia.[20]

Tapanisen pääkirjoituksissa 1990-luvun alkuvuosina ilmenevä kritiikki hyvinvointivaltiota kohtaan asettuu näin aikakauden laajempaan taloudelliseen ja poliittiseen kontekstiin. Nuorsuomalainen aate, jota Tapaninen keskusteluissaan Risto Penttilän ja Janne Jutilan kanssa kehitteli, ponnisti laman aiheuttamasta hätäännyksestä,

johon liittyi tyytymättömyys vallitsevaan kulttuuriseen tilanteeseen. Tapaninen esitteli Imagessa vaihtoehtoisia näkemyksiä esimerkiksi haastattelemalla Jyrki Iivosta tämän poliittisesta kääntymyksestä 1970-luvun äärivasemmistolaisesta 1990-luvun äärioikeistolaiseksi. Antti Hautamäki puolestaan pohti kirjoituksessaan hyvinvointivaltiokeskusteluun liittyviä oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon käsitteitä.[21]

Suomen 1990-luvun talouslaman loppuaikoina vuonna 1993 Imagessa julkaistiin Kehitysaluerahasto KERA:n kolmisivuinen mainos, jossa ääni oli annettu yrittäjä Harry "Hjallis" Harkimolle, filosofi Esa Saariselle ja kirjailija Rosa Liksomille. Yritysmyönteinen mainos oli rakennettu nyrkkeilyotteluksi. Harkimo esitettiin haastajana, joka kannatti yrittäjyyttä. Hän poseerasi kuvassa nyrkkeilyhanskat käsissään, taistelutahtoa ilmentäen:

> Valitettavasti en ole keksinyt mitään oikotietä tai poppaskonstia menestykseen. Itsestä kaikki riippuu, jokaisen on hoidettava hommansa niin hyvin kuin osaa. – Laman taakse on helppo mennä piiloon. Kun menee huonosti, yritän kymmenen kertaa enemmän ja yritän myös tehdä työni kymmenen kertaa paremmin. – On helppo löytää vikoja muualta. Tai keksiä syitä, miksi jotain asiaa ei voi tai saa tehdä. Paljon parempi on rakentaa oma ympäristö sellaiseksi, että aamulla on kiva herätä töihin.[22]

Entisen kilpapurjehtijan ja sittemmin jääkiekkojoukkue Jokereiden omistajan, liikemies Hjallis Harkimon repliikkiä mainoksessa voidaan tarkastella hänen oman menneisyys- ja menestyskertomuksensa valossa, jolloin se tulee ymmärrettäväksi. Mainoksen liikemiehelle ratkaisujen tekeminen ei ole vaikeaa, eivätkä yhteiskunnan rakenteet vaikuta hänen menestykseensä työelämässä. Menestyminen on kiinni omasta tahdosta. Näin Imagessa viestitetään, että juuri yksilön itsensä on pidettävä huolta omasta selviämisestään ja riittävästä suorittamisesta. Mainos välittää mielikuvaa autenttisesta yksilöstä, joka ei rasita valtiota vaatimalla sitä huolehtimaan tarpeittensa tyydyttämisestä vaan vaikeuksienkin keskellä yrittää aina vain enemmän ja enemmän. Tällaiselle yksilölle kaikki on mahdollista, sillä esteet ovat olemassa voittamista varten. Työ on tällaiselle yksilölle peliä tai leikkiä, jossa omaa suoritusta jatkuvasti paranta-

malla kasvatetaan voittoja. Lamavuosina tällainen kiihkeän voitontahtoinen yksilö oli yhteiskunnan kannalta hyvä malli, koska se korosti yksilön oman suorittamisen merkitystä ja käänsi huomion pois yhteiskunnan velvollisuuksista yksilöä kohtaan.

Esa Saarisen ja Rosa Liksomin mediahahmot puolestaan ilmoittavat KERAn mainoksen sivuilla, että "Hyvinvointivaltio on mädännyttänyt itsensä. Järjestelmä lahoaa." Tulevaisuutta varten Liksomilla ja Saarisella on Harkimon kanssa samanlainen jämäkkä ohje: "Rakenna oma yhteiskunta."[23] Mainoksen hahmoihin lähimenneisyyden tapahtumat ja kokemukset ovat vaikuttaneet ilmeisen kannustavasti, heidät esitetään tulevaisuuden rakentajina ja työn sankareina. Laman vaikutukset näyttäytyvät näin erilaisina eri ihmisten kohdalla. Saarisen hahmolla oli jo pitkäaikainen, 1980-luvun alusta mediassa ilmennyt kulttuuri- ja yhteiskuntakriitikon roolinsa, josta käsin hän oli vaatinut Suomen eurooppalaistumista ja kansainvälistymistä sekä yksilöllisen vapauden kulttuurin voimistumista ja voimistamista.[24] KERAn mainoksen teksti-slogan on yhteneväinen Imagen toimitetussa aineistossa 1990-luvun alkuvuosina näkyvän hyvinvointiyhteiskunnan kritiikin kanssa. Mainoksessa julistettu viesti hyvinvointiyhteiskunnan mädäntyneisyydestä liudentuu näin toimitetun artikkeliaineiston kanssa kokonaisuudeksi, jossa maksetun mainoksen ja toimitetun tekstiaineiston sisältö tukevat toisiaan. KERA:n mainos on kiinnostava myös siitä syystä, että sen ihanne on vielä protestanttinen työetiikka tilanteessa, jossa täystyöllisyyden ihanne on muuttunut vaikeasti saavutettavaksi. Talouskriisi legitimoi puheen yritteliään ja itseään kannattelevan yksilön välttämättömyydestä ja muille vaihtoehdoille ei 1990-luvun alkuvuosina näyttänyt olevan sijaa. Imagessa julkaistun mainoksen ihmiskuva on uusliberalistisen markkinaideologian mukainen korostaessaan yksilön omaa vastuuta menestyksestään. Se jättää ottamatta huomioon heikot ja sairaat, jotka eivät kykene taistelemaan menestyksestään tai rakentamaan yhteiskuntaa omien lakiensa mukaiseksi.

Systeemi ja sen hylkäämät

Jaakko Tapaninen pani Imagen pääkirjoituksessaan vuoden 1996 alkupuolella merkille pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvän yhteiskunnallisen syrjäytymisen:

> Vaikka Imagen numeroilla ei ole teemoja, ympärillämme on. Yksi niistä on systeemi-Suomen mureneminen. Helvetin enkelit ovat hylänneet systeemin, mutta elävät sen keskellä, lööpeissä, oikeudessa ja jatkuvassa poliisiseurannassa. Työttömät on systeemi hylännyt, huomannut tarpeettomiksi, maksanut hiljaisiksi. Työttömät eivät elä minkään muun keskiössä kuin oman ahdinkonsa. He eivät näy lööpeissä. Uutiskatsauksissa ja poliittisissa puheissakaan heitä ei ole, on vain numeroita. Sanat puoli miljoonaa työtöntä (todellinen luku on jo nykyisin pienempi) on kuin sana europarlamentti, kallis ja kaukana.[25]

Tapaninen puki sanoiksi työttömien marginalisoitumisen yhteiskunnassa ja toi julki myös sen, miksi työttömistä ei kannattanut mediassa puhua muuten kuin vastakkainasetteluin:

> Helvetin enkelit ovat hyvä show, työttömät eivät ole. Siksi parinkymmenen moottoripyöräilijän joukko näkyy ja kuuluu paremmin kuin satojen tuhansien työttömien armeija.[26]

Individualisteiksi mielletyistä moottoripyöräjengiläisistä media saa tehtyä lukijoiden uteliaisuutta herättäviä lehtijuttuja ja televisiouutisia, mutta harmaaksi mielletystä työttömien massasta tällainen kirjoittaminen on vaikeampaa lukuun ottamatta kauhistelevia juttuja työttömien leipäjonoista, joita sittemmin on toisteltu eri tiedotusvälineissä. Tapaninen näki tarpeettomuuden tunteen köyhyyttä ja työttömyyttä suurempana ongelmana, joka saattaisi vielä johtaa Suomen taistelevien pienryhmien areenaksi. Aiemman yritteliään ja itseään kannattelevan yksilön sijaan Image näyttää esittelevän yhteiskunnan reunamille ajautuneen työttömän. Numeron pääartikkeliksi työttömät eivät päässeet, vaan sen paikan vei Tapanisen haastattelu parrakkaista motoristeista, jotka sananmukaisesti ovat rakentaneet oman yhteiskuntansa.

Lamatutkijat ovat esittäneet, että työttömyyden kasvun pysähtyminen ja työllisyyden kääntyminen kasvuun muutti työssäkäyvien asennoitumista työttömiä kohtaan. Ensin kansalaiset olivat pitkälti mediaan tukeutuen kokeneet ahdingon aiheuttamaa yhtenäisyyttä. Tuolloin työssäkäyvienkään ei katsottu olevan sopivan kuluttaa muiden kärsiessä. Työttömiä ei tuolloin myöskään syyllistetty tilanteestaan. Vähitellen asenteet muuttuivat, ja solidaarisuus haihtui. Median tuella ärtymys sosiaaliturvan väärinkäytöksistä voimistui, ja kuluttajakansalaisuus sai enemmän sijaa.[27] Imagessa tällaista ei ole havaittavissa ehkä siksi, ettei työtöntä yksilönä näkynyt lehdessä ennen 1990-luvun puoltaväliä. Sen sijaan kuluttajakansalaisuuteen vetoaminen näkyy Imagessa erittäin selvästi vuodesta 1995 lähtien. Se ilmenee lisääntyvänä keskittymisenä muodin ja trendien esittelemiseen sekä siinä, että uuden talouden menestyjistä kirjoitetaan yhä enemmän.

Esko Naskali toi artikkelissa *Kapina jota ei ole* vuonna 1996 esiin työttömien keskenään erilaiset ja ristiriitaiset näkemykset siitä, kuinka työttömien tulisi järjestäytyä, mikä on Työttömien valtakunnallisen yhteistoimintajärjestön TVY:n rooli työttömyyden hoidossa ja työttömien elämänlaadun parantamisessa.[28] Lyhyissä, erillisissä työttömien haastatteluihin perustuvissa jutuissa Naskali toi esiin työttömien omia henkilökohtaisia lama- ja työttömyyskertomuksia erilaisissa elämäntarinoissa. Näistä kannattaa nostaa esiin tarina, jossa työtön nainen saa hahmon. Pitkäaikaistyötön, 36-vuotias entinen keittäjä Kaisa Lehtinen esitellään artikkelissa naisena, joka liikkuu alkoholisoituneiden porukassa ja jonka kotiin nämä ystävät tulevat juuri lupaa kyselemättä. Lehtisen miesystävä, alkoholisoitunut Heksa, 46-vuotias entinen merimies ja työtön rakennusmies, esiintyy Naskalin artikkelissa puhetta dominoivana ja rehvakkaana. Kaisa Lehtinen kertoo äänestäneensä edellisissä vaaleissa vihreitä, kuten aikoo tehdä seuraavissakin. Heksa kertoo siirtyneensä demarikannatuksesta Vasemmistoliiton Esko Seppäseen. Artikkelissa molempien puheista välittyy ulkomaalaisvastaisuus:

> En mä mikään rasisti oo, mutta somaleille kuula kalloon!" Heksa pudottelee poiketessaan eteiseen. "Saatana mun on pakko ottaa huikat, ei tuu muuten mistään mitään." [...] Heksa tuo keittiön pirttipöydälle ison Gambinan, josta kaulat on jo juotu. "Ja kun niille on ostetu mopotkin!" hän vaahtoaa. Heksa on nähnyt jonkun somalinuoren ajavan mopolla kouluun. [...} "Mua rankaistiin, kun olin puolitoista vuotta töissä", Heksa sanoo mystisesti. Kaisakin ottaa pitkän huikan. [...] Työttömien puolue? [...] "Minä kannatan", sanoo Heksa painokkaasti. [...] "Minä kannatan kans", sanoo Kaisa. Heistä tuntuisi hyvältä, kun joku veisi työttömien asioita eteenpäin tai edes olisi julkisuudessa työttömien puolella.[29]

Toimittaja on valinnut suomalaisista työttömistä muutaman, joiden elämäntilannetta ja tuntoja hän esittelee. Hän tulee tuottaneeksi tahtoen tai tahtomattaan asetelman, jossa toiset ihmiset ottavat työttöminäkin oman elämänsä ohjakset käsiinsä ja kuuluvat siis niihin sitkeisiin puurtajiin, joita perinteisesti on pidetty Suomen selkärankana. Osa Naskalin kuvauksen kohteena olevista henkilöistä asettuu toiseen ryhmään. Heidät kuvataan luovuttajina, ei taistelijoina. Ominaista tässä kuvauksessa on myös heihin liitetty yksinkertaisuus ja yksiviivaisuus, kuten Heksan rasistisessa somalikommentissa.[30] Voidaankin kysyä, kategorisoiko toimittaja kirjoituksessaan työttömät selviäjiin ja häviäjiin jo kuvatessaan haastateltaviensa toisistaan poikkeavat elämäntarinat. Petri Artturi Asikaisen artikkeliin tekemä kuvitus tukee tekstin luonnehdintaa henkilöistä. Asukasaktiivi Pertti Villo on kuvattu vuosaarelaisille järjestämillään väestönsuojelupäivillä. Villo seisoo keltaisissa liiveissä topakan näköisenä ilmentäen aktiivisen toiminnan ideaalia, kun sen sijaan parvekkeellaan hartiat lysyssä tupakoivasta Kaisa Lehtisestä välittyy katsojalle alistunut vaikutelma. Pieni kuvateksti tukee kuvan alistunutta tunnelmaa: "Kaisa Lehtinen pistäytyy parvekkeelle sätkälle. Avustuksilla pärjää, kun tietää mistä hakee."[31] Imagen tapa luoda merkityksiä ja leikkiä niillä näkyy esimerkiksi siinä, miten entisen yrittäjän Eero Heimanin työttömiä koskevasta lausumasta on erotettu osa hänestä kertovan jutun otsikoksi: "Jumala on aina sen puolella, jolla on enempi tykkii".[32] Sivun alalaidan kuvassa Heiman istuu metsästysase kädessään katsomassa sen tähtäimeen.[33] Heimanin vertauskuvallinen toteamus on haluttu ymmärtää ja kuvittaa kirjaimellisesti. Lukija ei myöskään voi välttyä tahalliselta uhkan luomisen ajatukselta, koska aiempi kuvateksti on jo spekuloinut työttömien kapinan mahdollisuudella.

Talouskriisin sosiaalisia ja taloudellisia seurauksia enemmän Imagessa käsiteltiin 1990-luvun loppupuolella uuden taloudellisen nousukauden mukanaan tuomaa menestystä ja ennen kaikkea sen synnyttämiä menestyjiä ja menestymisen eväitä. Juttujen aiheet vaihtelivat menestymiseen liittyvien riskien mukanaan tuomasta ahdistuksesta kovan työn aiheuttamaan henkiseen loppuunpalamiseen. Jo vuonna 1997 juttujen pääpaino oli selkeästi ollut taloudellisen menestyksen tarinoissa. Tuolloin toimittaja Panu Räty kirjoitti työurallaan menestyneistä, jotka halusivat muuttaa elämänsä suuntaa:

> Sijoitusyhtiön toimitusjohtaja sanoo itsensä irti, kirjoittaa romaanin. Psykologin koulutuksen saanut markkinointipäällikkö ryhtyy ikkunanpesijäksi. Rock-muusikko muuttaa New Yorkista maaseudulle Saloon. TV-kuuluttajasta tulee shiatsu-terapeutti. [...] Suurin piirtein jokainen tuntee ja tietää ihmisiä, jotka ovat muuttaneet viime aikoina, tai ainakin parin vuoden sisällä, elämäänsä isosti. [...] Ja moni haaveile itse. Lopettamisesta. Uusiutumisesta. Jostakin paremmasta. [...] Ei periksi antamisesta, vaan uuden aloittamisesta.[34]

Rätyn teksti puhuttelee koulutettua ja menestyvää kaupunkilaista, joka voi ainakin jossain määrin itse muokata elämäänsä. Elämänsä tyhjyyteen ja tyydyttämättömyyteen voi etsiä ratkaisua heittäytymällä, riskeeraamalla ja kokeilemalla täysin uudenlaista elämää. Yhteistä jutussa esitetyille henkilötarinoille on se, että tarinoiden päähenkilöillä on tai on ainakin ollut rahan – joko omaisuuden tai palkkatulon – suoma turvallisuus tehdä valintoja. Entisellä kansainvälisissä rahoitustehtävissä pankeissa ulkomailla työskennelleellä toimihenkilöllä, vientipäälliköllä, lääkärillä tai pankkiirin "luksusrouvalla" lienee ollut aineelliset mahdollisuudet tehdä elämänlaatuaan parantavia valintoja. Nämä menestys- ja seikkailutarinat ovat medialle huomattavasti otollisempia aiheita kuin köyhyysloukussa työmarkkinatuella tai peruspäivärahalla olevan työttömän arki, jossa toistuva mutta arkinen jännitys on siinä, löytyykö vuokraan, laskuihin ja ruokaan rahaa. Yhteistä Imagen tarinoiden henkilöille on myös se, että heidät esitetään yksilöllisten valintojen tekijöinä. He edustavat muutosta suomalaisessa työhön liittyvässä diskurssissa

ilmentäen nopeasti muuttuvaa ja epävarmaa aikaa.

Voimakas usko talouden nousuun synnytti toisinaan kritiikkiä myös Imagen sivuilla. Päätoimittaja Marjaana Toiminen kiinnitti pääkirjoituksessaan *Menestyjän kevät* vuonna 1997 huomiota menestyskirjallisuuden suureen määrään kirjakaupoissa:

> Tarjonta kertoo kysynnästä: eletään menestyjien kevättä. Moni uskoo tulojensa kasvavan. Autot ja asunnot vaihtavat omistajaa. Barometrit sojottavat kohti taivasta. Yritysjohtajat palkitsevat itseään optiolainoilla.[35]

Nousujohteisen talouden taikasauva ei koskettanut kuitenkaan kaikkia suomalaisia. Päätoimittaja havahtuu Suomen kahtia jakautumiseen matkallaan ystävättärensä luokse Kallioon. Kävellessään Helsinginkatua hän kohtaa kadulle nukahtaneen juopon, rahaa kerjäävän nuorukaisen ja prostituoituja etsivän autoilijan. Toiminen kertaa, kuinka sanomalehtien taloussivuilla kerrotaan nousuaallon tyrskeistä mutta kotimaan sivuilla kohtaa Kallion todellisuuden, jossa suomalaisilla ei ole rahaa ruokaan. Toiminen viittaa pääkirjoituksessaan myös Juha Siltalan Imageen kirjoittamaan esseeseen *Luokat palaavat, palaako vallankumous?*[36] ja huomauttaa, että Suomi on jakautunut kahtia, menestyjiin ja häviäjiin.

Siltala lähestyi esseessään jälkiteollista kulttuuria turvattomuuden ja turhautuneisuuden yhteiskuntana. Siltalan kirjoituksen pääajatus on, että yksilö tarvitsee itselleen yhteiskunnassa kiinnekohdan, koska hän ei kestä henkisesti eheänä ja joustavana, ellei hän saa kokea jatkuvuutta elämässään. Tätä nyky-yhteiskunta ei pysty yksilölle tarjoamaan:

> Lapset oireilevat lamaa. Nuorten päihdeongelmat lisääntyvät. Taloudellisessa ahdingossa sinnittelevät vanhemmat eivät jaksa hoitaa edes itseään. Työvoima palaa loppuun ja rynnii varhaiseläkkeelle. Julkisella sektorilla jaetaan niukkuutta niin kauan kuin "lama" jatkuu, ja siellä se totisesti jatkuukin. Työvoima kiertää koulutuksessa, mutta työttömyys vakiintuu.[37]

Siltala häilyy esseessään uskon ja epäuskon välillä. Toisaalta hän haluaa uskoa syrjäytyneiden ja nuorten joukkoliikkeeseen, jolloin heistä ei ennusteita uhmaten välttämättä tulisikaan ääritunteiden vallassa häälyviä, narsistista kompensaatiota hakevaa joukkoa. Toisaalta Siltala kuitenkin epäilee tämän päivän yksilöiden halua sitoutua yliyksilöllisiin arvoihin pyyteettömästi, ilman henkilökohtaista hyötyä.[38] Siltalakaan ei löydä yksiselitteistä ratkaisua yksilön mahdollisuuksille selvitä raastavassa ja raaistavassa nykykulttuurissa. Imagelle ominaiseen leikittelevään kirjoitustyyliin verrattuna Siltala vaikuttaa kuitenkin lähes juhlallisen saarnaavalta ja vanhanaikaiselta huolessaan yksilön mahdollisuuksista. Hän muistuttaa rakenteiden merkityksestä yksilön hyvinvoinnille:

> Yhteisistä rakenteista ei pääse eroon puhumalla monista todellisuuksista. Joku voi saada sen käsityksen, että vihaan kypsän maailmankapitalismin mahdollistamaa kulttuurista rikkautta, tyylittelyn ja kuluttamisen vapautta. En suinkaan. Olen vain huolissani siitä, voiko kulttuurinkaan vapaus säilyä rajoittamattoman maailmantalouden oloissa.[39]

Siltala tunnustautuu "laajan keskiluokan yhteiskunnan" kannattajaksi sen suhteellisen suvaitsevuuden vuoksi, koska enemmistön hyvinvointi on lisännyt myös alakulttuurien ja yksilöiden liikkumavapautta. Päinvastoin kuin 1990-luvun uusliberaali valtapuhe tahtoi uskotella, Siltala on epäillyt markkinoiden tuottavan kollektiivisia pakkoja. Jälkeenpäin hän reflektoi kirjoituksiaan ja korosti hyväksyvänsä yksilön menestymisen omalla työllään ja myös yrittäjänä mutta paheksuvansa työntekijöiden tahdin kiristämistä ja vaihtosuhteen huonontamista osakkaiden hyväksi. Siltala korosti, ettei hän paheksunut eikä paheksu pienyrittäjiä tai kohtuullisia optioita saavia avaintyöntekijöitä.[40]

Tamperelainen toimittaja ja käsikirjoittaja Heikki Ikonen kirjoitti Imageen vuonna 1997 steinbeckilaisittain nimetyn, 1930-luvun amerikkalaiseen pula-aikaan viittaavan, artikkelin *Vihan hedelmät*, jossa hän kertoi omakohtaisesti koetusta työttömyydestä ja siihen liittyvästä tarpeettomuuden tunteesta. Jutun ingressi julisti, että "Työläiskulttuuri on kuollut, mutta työttömyyskulttuuri nousee."[41]

Kirjoittaja esitteli itsensä työttömäksi humanistiksi, joka joskus historiassa on elänyt kirjoittamalla. Kirjoitus käsitteli elämisen vaikeutta peruspäivärahalla ja rahattoman arjen ylivoimaisuutta. Ikonen kirjoittaa alemmuudentunteesta, pätemisentarpeesta ja vihasta, jota työtön tuntee:

> Viha on jokapäiväinen ystävä. Kun hymyilevä Ben Zyskowicz selittää, kuinka "oikeilla toimilla" talous vuosien mittaan tervehtyy, ja työpaikkoja syntyy markkinoiden lakien mukisesti, minä, sivistynyt, älykäs, humanisti, löydän itseni merkillisistä sieluntiloista. [...] Löydän tunteita, joista Joseph Goebbels olisi ylpeä. Se on inhottavaa, kohtuutonta, älyllisesti epärehellistä, mutta niin toimii katkera, nöyryytetty ihminen.[42]

Myös toimittaja Kaja Grünthal kirjoitti vuonna 1999 peruspäivärahalla elämisen mahdollisuuksista artikkelissaan Pennittömän päiväkirja. Vapaana toimittajana työskentelevä Grünthal kokeili vuoden verran vapaaehtoista rahattomuutta.[43] Häpeän ja nöyryytyksen tunteiden kanssa eläminen ja niistä selviäminen nousevat esiin molemmista artikkeleista. Työttömyyteen liittyvän häpeän ja nöyryytyksen on nähty kytkeytyvän siihen, kuinka moderni, keskiluokkaistuva Suomi on sitoutunut työhön.[44] 1990-luvun talouskriisille oli ominaista myös se, että sen työttömyysseuraukset eivät rajoittuneet vain niille sektoreille, joilla suhdanteet yleensä näkyivät selvimmin, vaan ensi kertaa työttömyys kohtasi myös akateemisia ammatteja ja julkisen sektorin työntekijöitä.[45] Ikosen ja Grünthalin kirjoitukset ajoittuvat kronologisesti vaiheeseen, jolloin talouslama on jo päättynyt ja uusi nousukausi alkanut. Syksyllä 1995 pitkäaikaistyöttömiä oli Suomessa yli 30 prosenttia kaikista työttömistä työnhakijoista. Yli vuoden työttömänä olleiden määrä kasvoi vuoden 1990 3 000 työttömästä vuoden 1995 140 000 henkilöön. Vuonna 1999 pitkäaikaistyöttömien määrä oli laskenut vähän alle 100 000 henkeen. Suomeen jäi lamavuosien jälkeen keski-ikäisten työmarkkinatuella elävien työttömien joukko, jonka työllisyystodennäköisyys ei laman jälkeenkään parantunut.[46] Imagen toimituspäällikkönä tuolloin toiminut Marjaana Toiminen kirjoitti Ikosen työttömyysartikkelin yhteydessä, lyhyessä yhden palstan kirjoituksessaan, kapinoimatta

syrjäytyvistä suomalaisista. Juuri tyytymättömyydestä kumpuavasta kapinan mahdollisuudesta tuli 1990-luvulla uhka, jonka mahdollisuudella asiantuntijat ja toimittajat spekuloivat, kuten Toimisenkin kirjoituksesta ilmenee.[47]

Imagen kirjoittelussa työttömyyden seurauksista, työttömien omista tunnoista tai tarinoista alettiin kirjoittaa suhteellisen myöhään, oikeastaan vasta silloin kun 1990-luvun talouskriisi oli jo ohi. Tästä näkökulmasta Imagen sivuilta ei Juha Siltalan lisäksi näytä juuri löytyvän muita aikalaiskriitikoita, jotka jo 1990-luvun alkuvuosina olisivat reflektoineet työttömyyttä ja syrjäytymisen aiheuttamia ongelmia ja etsineet niihin teksteissään ratkaisuja. Työttömyyttä ja sitä seuranneita sosiaalisia ongelmia käsiteltiin 1990-luvun puolivälistä lähtien usein henkilötarinoiden muodossa. Tätä journalismin lajia Imagessa suosivat etenkin vuonna 1991 päätoimittajaksi tullut Jaakko Tapaninen sekä toimittaja Panu Räty. Tapaninen oli saanut vaikutteita amerikkalaisista laatulehdistä ja uudesta journalismista, jossa tiedon ohella tuli välittää myös elämyksiä ja pyrkiä jonkinlaisen aikalaishistorian kirjaamiseen. Räty on kertonut rakentavansa tekstinsä usein juuri ristiriidan tai vastakohta-asetelman varaan.[48] Yksilön yritteliäisyyttä ei enää tuotu Imagessa yksiselitteisenä ratkaisuna työttömyysongelmaan. Ilmeisesti tämä johtui monesta seikasta. Työttömyys oli osoittautunut sitkeäksi poistettavaksi, ja vuosikymmenen edetessä alkoi olla yhä selvempää, että taloudessa oli tapahtunut sellaisia suuria muutoksia, että täystyöllisyys tuntui mahdottomalta haaveelta. Toisaalta Tapanista innoittanut nuorsuomalainen aate, johon kirjoittelu yritteliäästä ja elämänsä hallitsevasta autonomisesta yksilöstä liittyi, ei enää vuoden 1996 jälkeen näkynyt yhtä selvästi lehdessä.

Takaisin systeemiin — oman elämänsä yrittäjä

Elämän hallinnan menettäminen ja sen uudelleen saavuttaminen tulee 1990-luvun jälkipuolen Imagessa esiin uudella tavalla jutuissa, joiden päähenkilö on menettänyt turvallisena pidetyn elämän tunnusmerkit, kodin, perheen ja työn. Nämä tarinat ovat kiinnostavia analysoitavia koska niissä lukija kohtaa Imagen kontekstissa harvinaisia toimijoita, täysin marginaalissa eläviä yksilöitä. Kertomusten

henkilöiden yhteiskunnasta putoamista ei selitetä 1990-luvun lamalla, mutta kertomuksissa esiin tuleva päähenkilöiden suhde työhön ja yrittäjyyteen kuvataan siten, että sille annetaan suuri merkitys. Nämä kertomukset ovat esimerkkitarinoita tahdon ja kunnianhimon merkityksestä yksilön menestymiselle.

Virpi Suutarin kirjoitus helsinkiläisestä työttömästä ja asunnottomasta Cari Huovisesta Imagessa 9/1998 ja sitä vuotta myöhemmin seurannut jatko Imagessa 9/1999 voidaan lukea myös selviytymistarinana. *Roskien kuningas* kertoo Huovisen elämästä asunnottomana. 1990-luvun talouslama on Huovisen elämässä mukana välillisesti, ja kirjoituksen perusteella sitä paljon ratkaisevampi vaikutus Huovisen elämän raiteiltaan suistumiseen oli oman tyttären kuolema, jonka yli Huovinen ei päässyt. Toimittaja toteaa, että Huovinen on ainakin osittain valinnut itse tiensä, mutta lisää, ettei kukaan voi täysin selvitä lapsensa kuolemasta. Aikakauslehdessä Huovisen tarina on kertomus entisen varakkaan, tai ainakin varakkaasti eläneen ikkunalasitusyrittäjä Cari Huovisen nykyisestä "roskisdyykkarielämästä" ja sen lyhyistä taustoituksista. Huovisen tarina liittyy "jokainen yksilö rakentaa oman elämänsä" -kertomusten ketjuun. Suutari kirjoittaa välimatkasta tai etäisyydestä, jota toimittaja tuntee, kun haastateltava kuuluu eri maailmaan hänen kanssaan:

> Minulle Huovisen oloiset miehet ovat olleet kaikki samaa, Suomen toista kansaa. Heistä puhutaan uutisissa sellaisten otsakkeiden alla kuin *asunnottomuus* ja *moniongelmaisuus*. Heidän paikkansa kaupungissa ovat olleet kartallani vain harmaita läiskiä, persoonattomia ja joskus pelottavia läpikulkupaikkoja: metroasemia, rappukäytäviä ja rähjäisiä kadunpätkiä.[49]

Toimittajan matka Huovisen elämään on kurkistus tuntemattomaan. Huovinen sanoo kirjoituksessa, ettei kaipaa takaisin entiseen elämäänsä:

> Asuntoakaan Huovinen ei ole etsinyt enää vuosiin. Hän on heittäytynyt Herran huomaan. Kun hän yhtenä päivänä törmäsi Kalliossa ex-vaimoonsa, joka ulkoilutti siellä koiriaan, Huovinen kiitti Jumalaa. – "Minä ajattelin, että huh huh. Onneksi en ole tuossa ulkoiluttamassa nyt noita pikkukoiria. Onneksi pelastuin siltä. Kiitos Jeesus kiitos."[50]

Vuoden kuluttua Imagessa ilmestyi päätoimittaja Marjaana Toimisen kirjoittama *Koivukylän rakastavaiset*, jossa selostettiin Huovisen elämän tuoreita kuulumisia. Kirjoitus on jatkoa aiemmalle Virpi Suutarin Cari Huovisesta kirjoittamalle jutulle, ja kokonaisuus muodostuu selviytymistarinaksi:

> Asunto betonikylän keskellä on kyyhkyslakka. Häitä tanssitaan marraskuun lopussa, mutta valmistelut ovat jo pitkällä. Kutsut on painettu, kirkko, pappi ja muusikko varattu, sormukset hankittu ja hääauto vuokrattu. – "Valkoinen Chevrolet vuosimallia –51", Cari ilmoittaa ylpeänä. Hääyö vietetään hotelli Inter Continentalissa. "Nyt ei pihtailla", hän jatkaa. Silmät loistavat. – "Lupasin Herralle, että jätän pirin jos löydän naisen", Cari sanoo nyt. Niin kävi. – "Prinsessa suuteli dyykkaria ja dyykkarin elämä muuttui."[51]

Toiminen kuvailee Huovisen morsiamineen katsomassa toisiaan silmiin, tanssimassa asunnossaan Akselin ja Elinan häävalssia hyräillen. Huovisen tarinan jatko-osassa dyykkarin menneisyys nousee esiin kuin pahana unena, joka nyt on loppunut. Lukija on epätietoinen toimittajan ironian asteesta, kun tämä esittää päähenkilön suunnittelemassa perinteistä hääjuhlaa siihen kuuluvine rekvisiittoineen. Huovisen tarinassa myös Jeesus on vahvasti läsnä, sillä molemmissa jutuissa toimittaja kirjoittaa moneen kertaan miehen kiittelevän tätä. Ristiriita ensimmäisen ja toisen jutun välillä on suhtautumisessa menneisyyteen, sillä Suutarin haastattelussa Huovinen artikuloi vastenmielisyytensä entisen avioliittonsa kuvioita kohtaan, kun sen sijaan toisessa jutussa korostuu niin sanotun normaalielämän tavoiteltavuus siihen kuuluvine rituaaleineen, kuten häineen. Huovinen ilmaisee Toimisen jutussa myös kiinnostuksensa yrittäjyyttä kohtaan, kun hän suunnittelee oman remonttifirman perustamista. Menneisyys nousee esiin taakkana, kun Huovinen pohtii viranomaisten nihkeää suhtautumista entiseen asunnottomaan ja vankilatuomion kärsineeseen mieheen:

> Nyt Huovinen, entinen rakennusurakoitsija, tekee paluuta palkansaajan arkeen. Hän on anonut starttirahaa omaan yritykseen. Nimeksi tulee *Nasun saneeraus*. – "Paperisotaa riittää", Cari huokaa. Yhteiskunta suhtautuu epäluuloisesti raitistuneeseen, pitkään vailla vakituista asuntoa eläneeseen mieheen, jolla on vankilatuomio takanaan.[52]

Kertomus Cari Huovisesta on kertomus yksilöstä, joka menetti otteensa aineellisesta ja henkisestä hyvinvoinnista, riutui aikansa muiden jätteillä eläen, löysi sopivan ihmisen, jonka kanssa rakentaa tulevaisuutta, ja nousi jälleen "päivänvaloon". Huovisen elämää ylläpitäväksi asiaksi Suutarin kirjoituksessa nousi toivo paremmasta huomisesta:

> Huovinen vetää pussista naisten mustat avokkaat. Toivoo, että ne sopisivat jonkun jalkaan. "Hitsi minä uskon vielä rakkauteen, ihan totta. Jotenkin tuntuu, että osaisin rakastaa." [53]

Huovisen elämäntarinasta tulee näin myös nykyaikainen Tuhkimosatu, jossa prinssi etsii sopiviin kenkiin mahtuvaa valittua. Vuoden päästä julkaistussa jatko-osassa prinsessa on löytynyt. Huovisen tarinalla on yhteyksiä Imagessa vuonna 1998 kerrottuun, sadomasokistisia palveluita maksusta tarjoavan Veronican tarinaan. Tämä Kaja Grünthalin kirjoitus kertasi Veronican päihteiden täyttämää elämää menestyvän valokuvamallin vuosista perheväkivallan, päihteiden ja itsetuhon kautta uuteen nousuun seksipalveluita myyvänä liikenaisena.[54] Nämä tarinaesimerkit viittaavat siihen, ettei yritteliäs oman elämänsä rakentaja ole kadonnut Imagen sivuilta minnekään. Aikansa yhteiskunnan ulkopuolella horjuttuaan hän ujuttaa jalkansa uudelleen sen oven väliin, ja jos ei muuten niin rakkauden avulla. Yrittäjyys ja parisuhde liittää nämä yksilöt takaisin yhteiskunnan täysvaltaisiksi jäseniksi. Myös tutkijat ovat korostaneet läheisten ihmissuhteiden merkitystä syrjäytymisen estäjänä.[55]

Median kannalta menestyneiden ja häviäjien kategorisointi on myyvää, koska vastakkainasettelu epäilemättä tuo mediaan lukijan kaipaamaa jännitystä. Aiemmin kansalaistensa tasa-arvoa korostanut Suomi on saanut ylleen epätasa-arvon varjon ja lähitulevaisuu-

den kauhukuvilla spekuloiminen kiehtoo selvästi mediaa. Tähän viittaa myös se, että juuri kapinan mahdollisuudella houkutellaan lukijaa myös Imagessa.

Päätoimittaja Toiminen hyödynsi ajatusta suomalaisten kahtia jakautumisesta pääkirjoituksessaan, jossa hän sijoitti itsensä "meihin", suomalaisten enemmistöön kuuluvaksi. "Me" asettuu hänen kuvaamansa menestyjäjoukon ja Siltalan kuvaaman epätoivoisen ja tyytymättömän väestön väliin. Näin Toiminen pyrkii koskettamaan mahdollisimman monia lukijoita ja kutsuu heitä Imagen vaikutuspiiriin:

> Onneksi näiden hätkähdyttävien ääripäiden välissä elää suuri joukko ihmisiä: suomalaisten enemmistö. Sen joukon, siis meidän, havainnot, asenteet ja mielipiteet ratkaisevat, tuleeko Suomesta ghetto, linnake vai jotain parempaa.[56]

Toiminen siis olettaa, ettei Imagen lukija kuulu "putoajien ghettoon" tai "nousijoiden linnakkeeseen", kuten hän näitä ääripäitä nimittää. Näiden ihmisten rooliksi tulee Imagessa kuvittaa uhkaa, jonka edessä keskiluokan nähdään olevan. Asetelmaa Image vahvistaa esimerkiksi kysymällä lukijoiltaan *Kuulutko meihin?* Lehti vastaa, että lukijoista jopa kaksi kolmannesta on naimattomia ja kolme neljännestä 20–40 -vuotiaita. Tyypillisiä Imagen lukijoita yhdistää myös urbaanien radiokanavien kuuntelu.[57] Tässä pienessä, lukijoiden profilointia kuvaavassa jutussa on määritelty myös se, että Imagen näkökulmasta "me" eli suuri enemmistö koostuu kaupunkilaisista, pääosin naimattomista nuorista aikuisista. On vaikea välttyä vaikutelmalta, että "me" positioidaan myös suomalaiseksi urbaaniksi keskiluokaksi, jonka tulisi ratkaista laman seurauksena syntynyt kansalaisten kahtiajakautumisen ongelma, koska syrjäytyneet eivät ole nousseet kapinoimalla tilannetta ratkaisemaan. Sitä odotellessa lehti on keskittynyt kommentoimaan kepeän ironisesti uusien muotialojen menestyjiä ja menestystarinoita, joita laman jälkeen syntyi.

Edellä kuvattujen esimerkkien valossa vaikuttaa siltä, että Imagen konstruoimat yksilöt osin kokivat joitakin muutoksia ja osin pysyivät samankaltaisina vajaan kymmenen vuoden aikana. Laman alkuvaiheessa lehdessä korostui usko kaikkivoipaan, yritteliääseen

yksilöön, mitä voidaan pitää osana uusliberalistisen puheen voimistumista Suomessa. Kun lama jatkui eikä pitkäaikaistyöttömyys hävinnyt, yksilöä alettiin tarkastella uudesta näkökulmasta. Huomiota alettiin kiinnittää pitkäaikaistyöttömyydestä ja syrjäytymisestä seuraaviin uhkiin ja ihmeteltiin, miksi työttömät eivät nouse kapinaan. Usko yritteliääseen ja omatoimiseen yksilöön ei kuitenkaan hävinnyt. Toisaalta Imagen painopiste alkoi siirtyä yhä enemmän kuluttajasubjektin kuvaamiseen. Lehdessä saivat tilaa sellaiset tarinat, joissa niiden päähenkilöt menettivät kaiken ja joutuivat järjestäytyneen yhteiskunnan ulkopuolelle, mutta kiipesivät siihen takaisin ja ryhtyivät yrittäjiksi. 1990-luvun lopun yksilöä leimasi kuitenkin epävarmuus tulevaisuudesta, sillä menestyneinkään oman elämänsä sankari ei voinut olla varma menestyksen jatkumisesta. Koulutettu keskiluokkainen kaupunkilainen oli joutunut pätkätöiden, työttömyysuhan ja itsensä kehittämisen vauhdikkaaseen karuselliin, jossa tavoitteena oli päästä osalliseksi uuden talouden voitoista ja uhkana oli pudota häviäjien epätoivoiseen joukkoon.

1 Toiminen, Image 9/1999, [13]. –Sivunumero on hakasulkeissa silloin, kun sitä ei ole merkitty lehdessä.
2 Grünstein 3/1991, [9].
3 Image 1/1991, passim.
4 City 4/1991.
5 Merja Salon haastattelu 16.1.2001. –Nauhoitetut haastattelut ovat kirjoittajan hallussa.
6 Jaakko Tapanisen haastattelu 7.2.2001.
7 Nuorsuomalaiset mainostivat itseään muutosvoimana. Nuorsuomalaisen Puolueen Varsinais-Suomen ohjelmassa Nuorsuomalaiset ilmoittivat haluavansa edustuksellisen demokratian tervehdyttämistä ja kannattavansa sosiaaliturvan uudistusta. Aatteelliseksi perustakseen he ilmoittivat eurooppalaisen liberalismin. – Ks. myös monisteet Kannustava hyvinvointiyhteiskunta 2005 – Nuorsuomalaisen Puoluen yleisohjelma 6.12.1994, Nuorsuomalaisen Puolueen talousohjelma 27.1.1995, Visio suomalaisesta sosiaaliturvasta 2005.
8 Tapaninen 7.2.2001.
9 Penttilä, Risto E.J – Tapaninen, Jaakko – Jutila, Janne, Ultimatum isänmaalle – Nuorsuomalainen näkemys Suomen mahdollisuuksista. 3. painos, Helsinki: Otava 1994.
10 Raoul Grünsteinin haastattelu 14.12.2000.
11 Tapaninen 7.2.2001; Grünstein 14.12.2000.
12 Tapaninen, Image 3/1991, 11.
13 Ks. esim. Lind 2000, 339–46.
14 Ks. Salmi 2001, 135–37.
15 Tapaninen, Image 3/1991, 11.
16 Tapaninen, Image 3/1991, 11.
17 Penttilä – Tapaninen – Jutila 1994, passim, erit. 43–45. – Nuorsuomalaiset määrittelivät eroaan suhteessa uusliberalisteihin myös Nuorsuomalaisen puolueen talousohjelmassa 27.1.1995.
18 Kantola 2002, 272–73.
19 Kiander 2001, 104.
20 Kiander 2001, 103–104; ks. myös Jaakko Kianderin artikkeli tässä kirjassa.
21 Ks. Hautamäki, Image 1/1993, 36–38; Tapaninen, Image 3/1993, 26–[30].
22 KERA:n mainos. Image 4/1993, [41].
23 KERA:n mainos. Image 4/1993, [42–43.]
24 Ks. Blomstedt, Jan – Saarinen, Esa, Punk-Akatemia – Kirjallinen pamfletti. Pirkkala: Lehtijussi 1980, passim ja Saarinen, Esa, Erektio Albertinkadulla – Kansallisfilosofinen puheenvuoro. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1988, passim.
25 Tapaninen, Image 3/1996, 7.
26 Tapaninen, Image 3/1996, 7.
27 Ks. esim. Kiander 2001, 102; Valtonen 1999, 27.
28 Naskali, Image 3/1996, 44–55.
29 Naskali, Image 3/1996, 49.
30 Naskali, Image 3/1996, 49.
31 Asikainen, Image 3/1996, 46, 48–49.
32 Naskali, Image 3/1996, 50.
33 Asikainen, Image 3/1996, 50.
34 Räty, Image 1/1997, 34.
35 Toiminen, Image 3/1997, [9].

36 Ks. Siltala, Image 3/1997, 50–54.
37 Siltala, Image 3/1997, 50.
38 Siltala, Image 3/1997, 54.
39 Siltala, Image 3/1997, [52].
40 Siltala, Image 3/1997, [52]; Juha Siltalan haastattelu 13.12.2000.
41 Ikonen, Image 6/1997, 64.
42 Ikonen, Image 6/1997, 69.
43 Grünthal, Image 9/1999, 71, 73.
44 Ks. esim. Kortteinen – Tuomikoski 1998, 25.
45 Valtonen 1999, 24–25.
46 Ks. Kiander 2001, 82; Santamäki-Vuori 1996, 16.
47 Toiminen, Image 6/1997, 67.
48 Tapaninen 7.2.2001; Räty 1998, 140.
49 Suutari, Image 9/1998, 44.
50 Suutari, 9/1998, 46.
51 Toiminen, Image 9/1999, 74.
52 Toiminen, 9/1999, 74.
53 Suutari, 9/1998, 50.
54 Grünthal, Image 1/ 1998, 36–41.
55 Ks. esim. Kortteinen–Tuomikoski 1998, passim.
56 Toiminen, Image 3/1997, [9].
57 Kuulutko meihin? Image 3/1997, [19].

Jorma Kalela

Syntyikö Suomeen 1990-luvulla uusi alaluokka?[1]

"Suomi on jäämässä sosiaaliturvassa jälkeen eteläisen Euroopan maista." Tämä väite on ollut yksi viime päivien puheenaiheista. Samaan sarjaan kuuluvat köyhyyden lisääntymistä ja tuloerojen kasvamista koskevat teemat. Joku voisi sanoa, että huiman nousukauden kokeneilla suomalaisilla on huono omatunto. Tätä itsekritiikin aluetta aion nyt laajentaa tuomalla mukaan työvoimapolitiikan.

Nyky-Suomessa on suuri joukko ihmisiä, joiden työllistymistä ei koulutuskaan välttämättä auta. Työttömyyden keskimääräinen kesto on 52 viikkoa eli kokonainen vuosi, eikä sitä ole lyhentänyt hyvä taloudellinen kehityskään. Tällaiset varoitukset ovat jo pitkään olleet julkisten seminaarien kestoteemoja, mutta ne ovat jääneet pelkäksi puheeksi. Tarvettaan vastaaviin toimenpiteisiin ne eivät ole johtaneet.

Suomalaisessa politiikassa on jämähdetty paikoilleen. Yhteiskunnan muuttumisen tuottamiin uusiin ilmiöihin ei ole pystytty tarttumaan. Ei ole osattu kysyä, onko Suomeen syntymässä uusi alaluokka korkealle tasolle vakiintuneen työttömyyden ja pysyväksi muuttuvan köyhyyden myötä. Tai ehkä ilmiö ei ole saanut riittävän dramaattisia muotoja, jotta siihen olisi puututtu tositoimin. Olivat syyt mitkä tahansa sen paremmin hallitus- kuin oppositiopuolueetkaan eivät ole ottaneet esille alaluokan syntymisen mahdollisuutta.

Tärkeää on siis alaluokan syntymisen mahdollisuus, ja tämän kysymyksen esittämisen tarpeellisuuden haluan perustella kirjoituksellani. Pyrin osoittamaan, että työttömyyden pitkittyminen ja köyhyyden syveneminen saattavat johtaa koko yhteiskunnan luonteen muuttumiseen. Viime vuosikymmenellä alkoi kehitys, joka jatkuessaan tuottaa todella murheellisen tilanteen lähitulevaisuudessa. En siis väitä, että Suomeen on jo syntynyt alaluokka, vaan että tällainen lopputulos saattaa olla pian edessämme.

Kirjoitukseni kohteena on suomalainen politiikka, koska siitä riippuu, muodostuuko syrjäytyneistä oma, muusta yhteiskunnasta eriytynyt luokkansa. Siksi kirjoituksen toimijoita ovat poliitikot, eivät ne ihmiset, joihin alaluokan käsitteellä viitattaisiin. Olen sitä paitsi poliittisen historian, en sosiologian enkä sosiaalipolitiikan tutkija. Tässä ominaisuudessa haluan nostaa esiin suomalaiseen politiikkaan viime vuosikymmenen laman myötä tulleen uuden piirteen. Tarkoitan taipumusta ajatella, että politiikan kysymyksiin kyllä löytyy "oikea" vastaus, kunhan vain talouden kehitys kyetään pätevästi ennakoimaan.

Alaluokan syntymistä ei estetä pelkän kasvuun tähtäävän talouspolitiikan keinoin. Maalaamani synkkä näkymä on päinvastoin seurausta liiallisesta luottamuksesta siihen, että suotuisa taloudellinen kehitys auttaa ratkaisemaan myös yhteiskuntapoliittiset ongelmat. "Ne kyllä hoituvat, kunhan vain valtiontalous on kunnossa", sanotaan. Suomessa on 1990-luvun puolivälistä lähtien eletty maan historian vakainta nousukautta, ja juuri tämän nousukauden aikana voimistui se kehitys, joka saattaa johtaa alaluokan syntymiseen

Alaluokan syntymisen todennäköisyys on politiikan, ei talouden kysymys. Se on koko yhteiskuntapolitiikan haaste eikä ongelma, joka ratkeaa talouskasvun kannalta "oikean" strategian myötä. Murheellisen tulevaisuuden välttämiseksi ei myöskään ole mitään patenttilääkettä, vaan tarvittava toimenpiteiden kokonaisuus on rakennettava monista tarjolla olevista vaihtoehdoista. Onnistuminen vaatii valintojen tekemistä poliittisin, ei taloudellisin perustein.

Yhteiskuntapolitiikan haasteen mittasuhteita kuvaa, että elämänuskon palauttamista tarvitsevat ihmiset eivät ole mikään yhtenäinen ryhmä. Heidän asemansa ovat erilaisia ja heillä itsellään saattaa olla toisistaan suurestikin poikkeavia näkemyksiä hyvän elämän sisällöstä. Tällaisen moninaisuuden olemassaolon tunnustaminen on kaiken politiikan perusta ja sitä olen jäänyt kaipaamaan viime vuosina.

Pysyvän työttömyyden mahdollisuus

Kirjoitukseni pohjautuu Suomen Akatemian tutkimusohjelman useiden projektien tuottamiin tuloksiin[2]. Monet seikat toki tiedämme ilman tutkimustakin. Sellaisia ovat ennen muuta yhdeksänkymmentäluvun laman jälkeisen talouskasvun voimakkuus ja maan talouden onnistunut sopeutuminen globalisoituneeseen toimintaympäristöönsä. Tutkimuksen tuottama tulos sen sijaan on, että hyvinvointivaltion säilyttäminen ei ole ollut tämän rakenteellisen sopeutumisen esteenä vaan on päinvastoin tehnyt muutosten toteuttamisen helpommaksi.

Monet asiat ovat 2000-luvun alussa paremmalla tolalla kuin edellisien vuosikymmenen laman kynnyksellä. Vaihtotase on vahvasti ylijäämäinen eikä ulkomainen velka aiheuta kansantaloudelle samanlaisia ongelmia kuin 1990-luvulle siirryttäessä. Korkotaso on alempi, ja yritysten kannattavuus paljon parempi. Velkaantuminen ei uhkaa sen paremmin yritysten kuin kotitalouksienkaan vakautta.

Tällä myönteisellä kehityksellä on kuitenkin ollut myös nurja puolensa, johon ei ole kiinnitetty asian vakavuuden vaatimaa huomiota. Työttömyys on toki liki puolittunut 1990-luvun huipputasolta, mutta pitkäaikaistyöttömien eli yli vuoden yhtäjaksoisesti palkkatyötä vailla olleiden määrä ei ole vähentynyt samassa suhteessa. Kroonisesti työttömien määrä on jopa merkittävästi kasvanut nousukauden aikana. Kroonisesti työttömillä tarkoitan niitä työkykyisiä henkilöitä, joilla ei ollut lainkaan tai vain tilapäisesti avointen markkinoiden työsuhteita viimeisen neljän vuoden aikana.

Työttömyyden rakenne on olennaisesti muuttunut 1990-luvun aikana. Kun julkaisin vuonna 1989 eli juuri ennen lamaa tutkimukseni työttömyydestä 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa, kiisteltiin siitä, oliko kaikkien työttömien joukossa 10 vai 20 tuhannen pitkäaikaistyöttömän vähemmistö. Tänään pitkäaikaisesti ja kroonisesti työttömät muodostavat ilmeisesti noin 60 prosentin enemmistön kaikista palkkatyötä vailla olevista.

Täsmällisistä luvuista ja jopa määritelmistä kiisteleminen johtaa

silti helposti harhaan, kun puhutaan pitkäaikaisesta ja kroonisesta työttömyydestä. Olennaista nimittäin on, että kauan tai toistuvasti työmarkkinoilta poissaolleet ovat muiden ihmisten tavoin keskenään erilaisia yksilöitä. Heidän mahdollisuutensa työllistyä saattavat poiketa suurestikin toisistaan, eivätkä kaikki edes näytä haluavan työllistyä. On myös muistettava, että alle 25-vuotiaiden työttömyys on muuta kuin yli 50-vuotiaiden palkkatyön puute. Yhteistä tälle monenkirjavalle joukolle on kuitenkin vaara joutua pysyvästi pois työmarkkinoilta, mikä riski kasvaa koko ajan työelämän ulkopuolella vietetyn ajan pitkittyessä.

Pitkäaikaisen ja kroonisen työmarkkinoilta poissaolemisen lisääntyminen onkin huolestuttavaa siksi, että kauan jatkuneen ja usein toistuvan työttömyyden vaikutukset kasautuvat. Ammattitaidon säilyttäminen ennallaan vaikeutuu, puhumattakaan uusien taitojen ja valmiuksien hankkimisesta. Työllistymisen kannalta tärkeät verkostot katoavat. Myös jo pelkkä työelämästä vieraantuminen saattaa nostaa uuden työpaikan hakemisen psykologisen kynnyksen liian korkealle.

Palkkatyön hakeminen vaikeutuu usein merkittävästi siinä vaiheessa, jossa työtön menettää ansiosidonnaisen työttömyysturvansa. Jotkut palkkatyötä etsineet ovat esittäneet tämän muutoksen hyvin dramaattisesti. Enää ei ole varaa uusiin vaatteisiin eikä parturissa tai kampaajalla käymiseen – ja kuitenkin ensivaikutelma on tärkein työnhakutilanteessa. Jos hakijoita on useampia, pitkäaikaistyötön on sitä paitsi jo lähtökohtaisesti kilpailijoitaan heikommassa asemassa, sillä työnantaja(n edustaja) kyllä huomaa työhistorian aukot ja katkokset.

Niiden ihmisten määrä, jotka ovat vaarassa joutua pysyvästi työttömiksi, on viimeisen nousukauden aikana vakiintunut jonnekin kahdensadan tuhannen tasolle. Mitä tapahtuu seuraavan laskukauden aikana? Kuinka monen kohdalla pysyvän työttömyyden riski muuttuu todellisuudeksi? Juuri siksi, että pysyvän työttömyyden merkittävästä lisääntymisestä on tullut todellinen mahdollisuus, on perusteltua kysyä, syntyikö Suomeen 1990-luvulla uusi alaluokka.

Maan hallituksessa tiedetään ne vaarat, jotka liittyvät jatkuvaan ja toistuvaan poissaoloon työmarkkinoilta. Työministeri totesi helmikuussa 2001, että "katkeamaton pitkäaikaistyöttömyys on yksi keskeisimpiä syrjäytymiseen ja köyhyyteen johtavia syitä". Tästä riskistä oli hallitus muistuttanut jo neljä vuotta aiemmin, kun nousukaudesta ei enää ollut mitään epäilystä. Silloinen sosiaali- ja terveysministeri totesi, että "kansalaisten pysyvän kahtiajaon uhka on todellinen", kuten hän asian ilmaisi. Tämä näkyi siinä, että "pitkäaikainen riippuvuus sosiaaliturvasta" oli lisääntynyt. "Työttömyysturvaa saavien määrä on suuri, ja toimeentuloasiakkuuden keskimääräinen kesto on pidentynyt", huomautti ministeri.[3]

Näkyvissä ei ole merkkejä siitä, että ministerien uhkakuvat olisivat muuttuneet epätodennäköisemmiksi, päinvastoin. Alaluokan syntymisen mahdollisuutta ei vähennä sen yhteiskuntapolitiikan jatkaminen, jota maassa on noudatettu itse asiassa 1970-luvun lopulta alkaen. Se vaara, että pitkäaikainen ja krooninen työttömyys muuttuvat pysyväksi palkkatyön puutteeksi on päinvastoin syntynyt juuri siksi, että kansainvälisen kilpailukyvyn säilyttämiseen tähtäävä talouspolitiikka on nostettu kaikkia muita poliittisia tavoitteita sääteleväksi tekijäksi. Ongelma ei ole niinkään ollut itse tavoite vaan sen kapea-alainen ymmärtäminen. Kun turvallista yhteiskuntaa ei ole pidetty kilpailuvalttina, vaan siihen tähtäävä yhteiskuntapolitiikka on nähty kilpailukyvyn uhkana, on tultu vain lisänneeksi uuden alaluokan syntymisen todennäköisyyttä.

Kaksi työttömyyttä

Keskustelu alaluokan syntymisen mahdollisuudesta estetään puhumalla työttömistä yhtenä joukkona. Tämä puhumisen tapa ohittaa niiden ihmisten aseman, jotka ovat vaarassa joutua pysyvästi työttömiksi. Palkkatyön puutteesta ei pitäisikään puhua yksikössä, koska siihen liittyy kaksi toisistaan selkeästi poikkevaa haastetta. Kysymys on ensinnäkin niistä ihmisistä, joiden työnpuute on väliaikaista eli johtuu talouden suhdanteista. He ovat työttömiä sanan varsinaisessa merkityksessä. Tyystin toisenlainen haaste on niiden ihmisten asema, jotka kärsivät pitkäaikaisesta ja toistuvasta työttömyydestä.

Suhdanteiden heikkenemiseen liittyvän työttömyyden osalta ovat tavoitteet taantuman tai laskukauden uhatessa selkeitä. Tärkeintä on saada yritykset pitämään kiinni ammattitaitoisista työntekijöis-

tään ja pidättymään irtisanomisista, jotta työvoiman hankkiminen ei aiheuttaisi vaikeuksia talouden elvyttyä. Samaa päämäärää voidaan edistää myös työvoimahallinnon aktiivisin toimenpitein sekä järjestämällä työttömiksi joutuneille heidän ammattitaitoaan lisäävää koulutusta. Palkkatyötä vaille jääneiden pysymistä kiinni työmarkkinoissa voidaan edistää myös varhentamalla julkisia investointeja.

Pitemmällä aikavälillä on "keskeisintä varmistaa työvoiman saatavuus". Näin linjasi työministeriön tavoitetta vuoden 2001 alussa se työryhmä, joka oli valmistellut työvoimapolitiikan kolme vuotta aiemmin toteutetun perusuudistuksen jatkamista. Tehtävän luonnetta havainnollistaa viime vuosien nousukauden aikainen tilanne: maassa on ollut samanaikaisesti sekä merkittävää työvoimapulaa että laajamittainen työttömyys. Mikään ei viittaa siihen, että tämä asetelma katoaisi edes suurten ikäluokkien jäädessä eläkkeelle.

Kun työvoiman kysyntä ja tarjonta eivät automaattisesti kohtaa toisiaan, tilanne vaatii mm. koulutuksen suunnittelua sekä pitkällä että lyhyellä tähtäyksellä – siitäkin huolimatta, että kaikki tietävät ammattirakenteen ja ammattitaitovaatimusten ennakoimisen olevan vaikeata. "Työvoiman saatavuuden varmistaminen" edellyttää lisäksi, työvoiman kysynnän ennakoimisen ohella, tarjonnan järjestämistä siten, että kutakin työnhakija-asiakasta lähestytään yksittäisenä tapauksena. Hänelle on "räätälöitävä" henkilökohtainen työhön ja/ tai koulutukseen ohjaava suunnitelma.

Näin hahmottuva työvoimapolitiikka on siis avain niiden ihmisten työllistämiseen, jotka ovat työttömiä sanan varsinaisessa merkityksessä. On ennakoitava työvoiman tarve ja sovitettava työmarkkinatoimenpiteet suhdannekehitykseen. Tyystin toinen on tilanne niiden palkkatyötä vailla olevien henkilöiden kohdalla, jotka ovat pysyvän työttömyyden vaaravyöhykkeessä. Heidän asemansa kohentamiseksi tarvitaan toisenlaisiin lähtökohtiin perustuvia toimenpiteitä. Tällaista lähestymistapaa eivät hallitukset kuitenkaan ole pitäneet tarpeellisena, minkä seuraukset ovat olleet niiden omien poliittisten tavoitteiden kannalta kielteisiä.

Hallitusten politiikka suhteessa pitkäaikaisesti ja kroonisesti työttömiin on ollut lyhytnäköistä. Se on saattanut työvoimahallinnon uskottavuuden kyseenalaiseen valoon ja sitä tietä vaikeuttanut tilapäisesti työttömien työllistämistä. Pysyvän työttömyyden uhan alla eläviä ihmisiä taas on käytännössä lähestytty avointen työmarkkinoiden ehdoilla. Hallitusten politiikan tosiasiallisena lähtökohtana on toisin sanoen ollut, että näidenkin henkilöiden palkkatyön puute on tilapäistä.

Hallitusmuotoon oli kyllä tehty vuonna 1972 tärkeä lisäys. Sen mukaan oli "valtiovallan asiana ... järjestää kansalaiselle mahdollisuus tehdä työtä". Tämä velvoite saatiin vihdoin konkretisoiduksi vuoden 1987 työllisyyslaissa, mutta kuusi vuotta myöhemmin velvoitetyöllistämistä koskevat määräykset poistettiin siitä. Tämä tapahtui vuonna 1993 eli tilanteessa, jossa työttömyysaste oli noussut 20 prosentin tasolle. Silloin ei todellakaan ollut vaikea löytää perusteita viranomaisten vapauttamiselle velvoitteesta järjestää tietyn ajan kuluessa työpaikka jokaiselle palkkatyötä vaille olleelle. Tämän poliittisen ratkaisun sinetöi viisi vuotta myöhemmin uusi virallinen tapa määritellä "työtön", joka asetti palkkatyötä vailla olleet kahteen eri luokkaan.

Työvoimapolitiikan ensisijainen kohderyhmä ovat vuodesta 1998 lähtien olleet "kokoaikaiset työnhakijat". Määritelmä vastaa sitä linjausta, joka asettaa "työvoiman saatavuuden varmistamisen" tämän hallinnonalan keskeiseksi tavoitteeksi. Viranomaisten voimavarat kohdistetaan toisin sanoen avointen työmarkkinoiden toimivuuden edistämiseen. Tärkeintä on varmistaa sen työvoiman saatavuus ja välitys, jota maan kansainvälisen kilpailukyvyn säilyttäminen edellyttää. Muun työvoiman vaatimat toimenpiteet ovat tärkeysjärjestyksessä toisella sijalla.

Viimeisin nousukausi on osoittanut, että uudella priorisoinnilla ei ole talouden kannalta haitallisia seurauksia. Nopea ja vahva talouskasvu ei edellytä täystyöllisyyttä. Lamaa edeltäneen nousukauden ennätysluvut on ylitetty olennaisesti pienemmällä työvoimalla ja siitä huolimatta, että työttömyys on ollut moninkertaista verrattuna lamaa edeltäneeseen tilanteeseen. Ne ihmiset, jotka kärsivät pitkäaikaisesta ja toistuvasta työttömyydestä, on siten voitu jättää toissijaiseen asemaan työvoimapolitiikassa. Lisäksi he ovat joutuneet sosiaaliviranomaisten tiukan valvonnan kohteeksi, millä on varmistettu, että työmarkkinoilla on mahdollisimman monta "kokoaikaista työnhakijaa".

"Työ on parasta sosiaaliturvaa"

Oikeus toimeentulon tukeen on Suomessa ollut viimeisen sadan vuoden ajan sidottu velvollisuuteen tehdä palkkatyötä. Periaate on yhteiskuntapolitiikkaa 1800-luvun puolelta lähtien ohjanneen näkemyksen mukainen. Samalla kun korjataan epäkohtia, on varmistettava, ettei uudistuksia käytetä väärin. Tähän perustuu vastikkeettoman toimeentuloturvan kieltäminen. Kansalainen on voinut saada yhteiskunnalta tukea toimeentuloa varten vain viranomaisten tarveharkinnan perusteella eli alistumalla yhteiskunnalliselle valvonnalle. Tästä periaatteesta valtiovalta pitää kiinni vielä 2000-luvun alussakin.[4]

Ajatuksena on siis ollut, että "työ on parasta sosiaaliturvaa". Tähän näkemykseen ankkuroi esityksensä sosiaali- ja terveysministeri Kansaneläkelaitoksen 60-vuotisseminaarissa vuoden 1997 lopulla.[5] Hän muistutti, että oikeus toimeentuloturvaan "ansaitaan työllä" ja siksi "ansioturva lisää työn kannustavuutta". Sosiaaliturvan suurin uhka olikin illuusio "tukiyhteiskunnasta", jossa on jaettavaa ilman työntekoa. "Köyhien, sairaiden, työttömien ja syrjäytyneiden hoito on totista työtä" korosti ministeri ja totesi, että siihen on kaikkien osallistuttava "omalla panoksellaan ja kyvyillään – myös asianomaisten itse".

Viime vuosikymmenellä käyty keskustelu tuloloukuista ja kannustimista pohjasi siten vahvaan kotimaiseen ajattelun traditioon. Siinä luotettiin perinteeseen perusperiaatteiden osalta. Uutta oli huoli hyvinvointivaltion antamista vääristä viesteistä. Pelättiin nuorten tottuvan pitkäaikaiseen riippuvuuteen sosiaaliturvasta. Vääriä viestejä ei saanut välittää myöskään ikääntyville työntekijöille eikä työnantajille. "Toimeentuloturvaa ja palveluja sekä niiden välistä painotusta" oli kehitettävä, kuten sosiaali- ja terveysministeri asian esitti, "työntekoa, opiskelua ja kuntoutusta kannustavaan suuntaan". Myös verotuksessa ja sosiaaliturvan rahoituksessa oli otettava huomioon "työhön kannustaminen ja tuloloukkujen purkaminen".

Sosiaalipolitiikkaan 1990-luvulla tehtyjä korjauksia ja täsmennyksiä voidaan luonnehtia monesta eri näkökulmasta. Oman argumenttini kannalta on merkittävää, että näillä muutoksilla pyritään samaan kuin työttömän määrittämisellä kokoaikaiseksi työnhakijaksi. Tavoitteena on, ettei sosiaaliturva missään kohdin pääse estämään palkkatyön hakemista ja että se paremminkin kannustaa omatoimiseen työnhakuun. Käytännössä tämä tavoite on tarkoittanut sosiaaliturvan ehtojen kiristämistä.

Samaan aikaan, kun on purettu tulo- ja kannustinloukkuja, on myös lujitettu 1980-luvulla aloitettua sosiaalipolitiikan uutta linjausta. Tuolloinhan sopivat työmarkkinajärjestöt sekä sairausajan että työttömyysturvan sitomisesta palkkaan. Näin aloitettu ansiosidonnaisuus asetti parhaimpaan asemaan ne, joiden työvoima on ollut kysytyintä eli parhaiten palkattua. Tämä ammattitaitoisimman työvoiman suosituimmuusasema on nykyisin ulotettu suurimpaan osaan sosiaaliturvaa. Ansiosidonnaisuuteen perustuvan ja muun turvan välinen ero jakaa kansalaisia kahteen luokkaan.

Alaluokan syntymiseen johtavan kehityksen näkökulmasta on ollut ongelmallista, että ansiosidonnaisuus on ulotettu koskemaan myös kansaneläkkeitä. Vanhuuden ajan toimeentulon taso on siten sidottu eläkeläisen työhistoriaan, mikä tavallaan ulottaa pitkäaikaisen ja kroonisen työttömyyden seuraukset myös työikäisyyden tuolle puolelle.

Pysyvä köyhyys

Tulo- ja kannustinloukkujen purkaminen sekä ansiosidonnaisuuden alan laajentaminen ovat omalta osaltaan kasvattaneet tuloeroja Suomessa viime vuosina. Tätä tärkeämpää on oman argumenttini kannalta kuitenkin se, mitä sosiaalipolitiikan muutokset ovat merkinneet pitkäaikaisesti ja toistuvasti työttömien kohdalla. Kuten Veli-Matti Ritakallio on osoittanut[6], köyhyys on 2000-luvun alun Suomessa myös käytännössä eikä vain teoriassa olennainen muuttuja, kun pohditaan alaluokan syntymisen todennäköisyyttä.

Tulojen puolesta joutui väestön vähiten ansaitseva viidennes tyytymään vuonna 1998 samaan niukkuuteen kuin pahimpina lamavuosina. Neljä vuotta jatkunut nousukausi ei ollut kohentanut heidän asemaansa. Tässä on silti muistettava, että tulot ovat vain yksi monista köyhyyden mittareista ja että useimpia muita mittareita käytettäessä on köyhien lukumäärä jopa supistunut. Merkittävintä on kuitenkin Ritakallion osoittama muutos köyhyyden rakenteessa. Työt-

tömyyden pitkittymisen seurauksena köyhyys ei enää ole suhdanteisiin liittyvä vaan pysyväksi muuttunut laajamittainen ilmiö.

Alaluokan syntymisen todennäköisyydestä muistuttavat myös ruokajonot, jotka eivät ole kadonneet nousukauden myötä. Ne ovat todiste siitä, etteivät työttömyysturva ja toimeentulotuki yhdessäkään riitä kohtuulliseen elintasoon. Työkykyiset ihmiset joutuvat toisin sanoen jopa tosiasiallisesti rinnastamaan itsensä kerjäläisiin.

Sosiaalipolitiikka näyttää siis menettäneen jotain olennaista siitä tarkoituksesta, jonka me olemme tottuneet siihen liittämään. Näin on käynyt, kun sekä työvoima- että sosiaaliviranomaiset ovat lähestyneet pysyvän työttömyyden uhkaamien ihmisten tilannetta pikemminkin psykologisena kuin yhteiskunnallisena ongelmana. Kysymys on paremminkin ollut monien yksilöiden henkilökohtaisten pulmien ratkaisemisesta kuin suuren yhteiskuntaryhmän aseman kohentamisesta. Tällä strategialla on ollut kaksi poliittisesti tärkeätä seurausta. Ensinnäkin se on ohjannut huomion pois alaluokan syntymistä ennakoivasta kehityksestä, ja toiseksi se on peittänyt näkyvistä kaikkein heikoimmassa asemassa oleviin kohdistetun valvonnan tiukentumisen.

Yhteiskuntapolitiikan uusi kahtiajako

Yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulla tapahtunut muutos ei näytä olleen hallitusten ohjelmana. Paremminkin on kyse työvoima- ja sosiaalipolitiikan pragmaattisesta ja epäideologisesta alistamisesta palvelemaan kansainvälisen kilpailukyvyn säilyttämistä. Siirtymä ei ole toteutunut näkyvästi eikä dramaattisesti, vaan tavallaan hiipien. Uusi politiikka on vasta vakiintumassa. Mutta se näyttää jo nyt ongelmalliselta, kun ajatellaan alaluokan syntymisen todennäköisyyttä. Toisaalta näköpiirissä olevalle kehitykselle on olemassa useampiakin vaihtoehtoja.

Työ- ja sosiaaliministeriöiden työnjako on rakentumassa uudella tavalla. Näköpiirissä oleva yhteiskuntapolitiikan uusi jakolinja on ollut olemassa työvoimapolitiikan sisäisenä jännitteenä aina 1900-luvun alusta saakka. Alunperin siinä oli kyse pyrkimyksestä pitää työnvälitys ja työllistäminen erossa toisistaan. Tänään näyttää edessä olevan tilanne, jossa työministeriö keskittyy edistämään työ-

markkinoiden toimivuutta ja erityisesti työvoiman saatavuutta. Ne ihmiset, joiden työvoimalle ei ole kysyntää taas siirtyisivät lopullisesti sosiaali- ja terveysministeriön vastuualueelle. Muutos toteutuisi siirtämällä työttömyysturvan ehtojen valvonta sosiaalitoimistoille. Tuosta valvonnasta tuli nimittäin jo 1980-luvulla järkiperäisen työvoimapolitiikan este.[7]

Myös sosiaaliministeriön vastuualueella ovat uudenlaisen yhteiskuntapolitiikan ainekset jo olemassa. Suuri osa sosiaaliturvastahan on tänään sidottu hakijan työhistoriaan. Mitä paremmin hän on palkattu ja mitä pitempi työsuhde hänellä on takanaan, sitä paremman palvelun ja sitä suuremmat edut hän saa. Tarveharkintakin on työssäolevan tai tilapäisesti työttömän kohdalla supistettu minimiin. Pitkään ja toistuvasti työtön sen sijaan joutuu alistumaan viranomaisten valvontaan, sillä sitähän tiukentunut tarveharkinta väistämättä merkitsee. Myös sosiaaliministeriön osalta on ihmiset siten jaettu kahteen eri luokkaan

Teknologisen kehityksen lisäämät ammattitaitovaatimukset ovat laajentaneet valvonnan aluetta. Työllisyyskurssille tai muuhun koulutukseen osallistumisesta on tullut yhä useammille työttömyysturvan ehto. Tähän sisältyy kyllä työllistymisen kannalta myönteisiä mahdollisuuksia, mutta niiden toteutuminen edellyttää, että työtön kokee koulutuksen omalta kannaltaan mielekkääksi. Ammatillisten valmiuksien lisäämisen tulisi lähteä hänen omasta arkitilanteestaan sekä ottaa huomioon hänen taipumuksensa ja/tai hänen työhistoriansa. Haaste on kuitenkin osoittautunut liian vaativaksi.

Peruskoulun opinnonohjaajien työtä jatkavaa, työttömien motivoimiseen keskittyvää henkilökuntaa ei ole riittävästi. Työttömien omaaloitteisesti hyödyllisenä pitämä koulutus taas tulee vain harvoin kyseeseen, koska sitä pääsääntöisesti järjestetään niille, joilla on maksukykyä. Työllisyyskurssit taas ovat jääneet suurelta osin tehottomiksi mm. siksi, että työministeriön koulutuksen sisällölle asettamat määräykset ovat ristiriidassa motivoivalle koulutukselle asettuvien pedagogisten vaatimusten kanssa. Käytännössä työttömien työllistäminen koulutuksen keinoin on paremminkin ollut työttömiin kohdistuvaa valvontaa.

Vakiintumassa olevan yhteiskuntapolitiikan heikko kohta on juuri se viranomaisvalvonta, jota yhteiskunnan tarjoaman turvan ehtojen

kiristäminen on lisännyt. Seuraavan laskukauden aikana on varsin suurella todennäköisyydellä odotettavissa kasvanut paine edetä samalla tiellä. Jos näin menetellään, ollaan tilanteessa, jossa tukea hakevien valvonta on asetettu heidän asemansa kohentamista tärkeämmäksi tavoitteeksi. Siksi kannattaa jo nyt, ennen taloudellisesti huonoja aikoja pohtia, ovatko tähänastisen politiikan perustana olevat ajatusmallit kestäviä.

Valvontaa vai luottamusta?

Suomalaiseen ajatteluun on syvälle juurtunut näkemys siitä, että toimeentuloturvan voi saada vain tekemällä sen vastineeksi palkkatyötä. Toisten "siivellä eläjiä" ei suvaita. Jo pitkään jatkuneesta toimeentulotuesta kysytään, onko se tosiasiallisesti naapurin kukkarolla käymistä.

Tämän perinteisen ajatusmallin ensimmäinen heikkous on ajatus siitä, että ongelmana on joidenkin ihmisten haluttomuus tehdä työtä tai osallistua tarjottuun koulutukseen. Tällaisia ihmisiä epäilemättä on ja varmaan paljonkin, mutta todelliset pulmat ovat toisaalla. Kaikki käytettävissä oleva tieto nimittäin viittaa siihen, että perinteistä yksityisen sektorin palkkatyötä ei yksinkertaisesti riitä kaikille halukkaille. Teknologinen kehitys ei kuitenkaan ole pelkästään vähentänyt työvoiman kysyntää vaan on sen lisäksi moninkertaistanut ammattitaitoisen työvoiman koulutukselle asettuvat vaatimukset.

Toinen perinteisen ajatusmallin heikkous on sen kapea näkemys työstä. Työksi lasketaan vain palkkatyö. Kuitenkin julkiselta vallalta on jo tähänkin asti saanut toimeentulokorvauksen tekemättä perinteistä palkkatyötä. Tällaisia tosiasiallisia kansalaispalkan muotoja ovat olleet kotihoidontuki, opiskelijoiden opintoraha ja työttömyyseläke.

Jos omien lasten hoitaminen kotona ei ole toisten "siivellä elämistä", miksi sitä olisi eläkeläisten ylläpitämä päiväkerhotoiminta? Tai huolehtiminen omista eläköityneistä vanhemmistaan? Tai jonkin muun yhteiskunnan kannalta hyödyllisen työn tekeminen? Kansalaispalkasta on toisin sanoen täysin perusteetta tehty sellainen mörkö, josta ei voida edes keskustella vakavasti. Toisten "siivellä elämisestä" puhuvien, ja varsinkin poliitikkojen, olisikin ajateltava uudelleen, mitä he tarkoittavat työllä ja siitä saatavalla korvauksella.

Tekemätöntä työtä on yhteiskunnassamme vaikka kuinka paljon, ja siksi on myös mahdollista säilyttää vanhoja ja luoda uusia perinteiseen palkkatyöhön perustuvia työpaikkoja. On vain esimerkiksi uskallettava myöntää ja tehdä johtopäätökset siitä, että liiketaloudellisesti perusteltu työvoiman vähentäminen saattaa olla ristiriidassa pysyvän työttömyyden torjumisen kanssa. On myös tunnustettava, että yhteiskunnan kokonaisuuden kannalta on lyhytnäköistä torjua pelkän periaatteen vuoksi yrityksille työllistämisen tarkoituksessa annetut subventiot tai suunnitelmat uusien työpaikkojen perustamisesta julkiselle sektorille.

Alaluokan syntymistä ehkäisevä kehityssuunta saattaisi hyvinkin lähteä liikkeelle totutun palkkatyöhön perustuvan ajattelun pohjalta. Voidaan hyvin ajatella sellaisen järjestelmän kehittämistä, jossa alennetaan olennaisesti sekä työtulojen verotusta että työnantajamaksuja. Työvoiman käyttäminen olisi silloin tehty yhtä edulliseksi kuin uuteen teknologiaan investoiminen ja samalla olisi kannustettu työmarkkinoille kaikki sinne saatavissa oleva työvoima.

Viimeksi esittelemäni kaltainen järjestelmä on kahdellakin tavalla tärkeä. Toisin kuin 1990-luvulla keksityt kannustimet se ei nöyryyttäisi heikoimmassa asemassa olevia ihmisiä vaan tarjoaisi heille tilaisuuksia. Alaluokan syntymisen todennäköisyyttä vähennettäisiin paitsi lisäämällä palkkatyön houkuttelevuutta myös antamalla toivoa nujerretuille ja lamaantuneille ihmisille. Muutos ei tulisi kalliiksi, sillä pohjimmiltaan ei ole kysymys rahasta vaan ihmisen mahdollisuudesta saattaa eri elämänalueensa keskenään sellaiseen järjestykseen, että eläminen tuntuu elämisen arvoiselta.

Tällaiset tavoitteenasettelut ovat kuitenkin vain tyhjää puhetta ilman toimenpiteitä, jotka saavat käytännön vaikutuksia. Perinteinen palkkatyö olisi epäilemättä tehokkain väline, mutta muillakin tavoin voitaisiin osoittaa, ettei tulevaisuuden tarvitse olla synkkä eikä työvoimaansa ole pakko olla myymättä tai myydä alennuksella hengenpitimiksi. Ihmisiä voidaan eri tavoin kannustaa rakentamaan itse oma ja naapuriensa elämä paremmaksi.

Se valvontaan perustuva politiikka, joka on parhaillaan vakiintumassa uusiin uomiin, toimii juuri tällaista tulevaisuudenuskoa kehittävää kannustamista vastaan. Se luottaa keppeihin porkkanoiden

sijasta. Perusteluksi ei kuitenkaan riitä "sosiaalipummien" olemassaolo, sillä sellaista yhteiskuntaa ei kyetä kehittämäänkään, jossa ei olisi väärinkäyttäjiä. Siksi ei ole oikein, että "sosiaalipummien" synnit siirretään todellisessa ahdingossa elävien kannettaviksi. Tällainen rankaiseminen on sitäkin kohtuuttomampaa, kun heikoimmassa asemassa olevien enemmistö on joutunut tukalaan tilanteeseen ilman omaa syytään.

Kansalaisiin voitaisiin siis luottaakin, eikä sen tarvitse johtaa heidän elämänsä kahlitsemiseen järjestövälitteiseksi. Työosuuskunnat ovat esimerkki sellaisesta kansalaisten omaan aloitteellisuuteen perustuvasta, suhdannetyöttömyyttä vähentävästä toiminnasta, joka ei oikeastaan edes pääse byrokratisoitumaan. Työosuuskuntia muistuttavat seutukunnalliset työvoimapoolit. Pysyvän työttömyyden uhkaamilla ihmisillä taas on jo nyt omia yhdistyksiä, jotka järjestävät työtilaisuuksia jäsenilleen.

Tärkeätä siis on, että työttömyyden aiheuttamien yhteiskunnallisten toimenpiteiden ei välttämättä tarvitse lähteä "ylhäältä päin". Ihmiset voivat myös ratkaista ongelmia omalla välittömällä yhteistoiminnallaan, ja näitä hankkeita voi julkinen valta tukea. Toisaalta on sitten muistettava, että tämä "alhaalla" syntynyt toiminta voidaan myös helposti valjastaa toteuttamaan niille itselleen vieraita tavoitteita.

Entä vastikkeeton toimeentuloturva?

Hankalimpia toteuttaa ovat sellaiset alaluokan syntymisen ehkäisemistä tarkoittavat ratkaisumallit, jotka sisältävät vastikkeetonta toimeentuloturvaa. Tarkoitan nyt jokaiselle ilman ehtoja ja jälkikontrollia annetun kansalaistulon sisältäviä järjestelmiä. Niihin on myös ehdotettu yhdistettäväksi kansalaispalkka, joka maksettaisiin toimimisesta ns. kolmannella sektorilla eli yleishyödyllisissä kansalaisjärjestöissä. Kannanotto tällaisiin järjestelmiin riippuu ratkaisevasti ensinnäkin niiden sisällöstä, varsinkin kansalaistulon tasosta. Toiseksi, ja tämä on toteutumismahdollisuuksien kannalta todennäköisesti vielä tärkeämpää, ehdotukset edellyttävät kannan ottamista yhteiskuntapolitiikan "perimmäisiin" kysymyksiin.

Onko moraalisesti tuomittavaa elää sellaisilla tulonsiirroilla, joiden eteen ei ole tehnyt mitään? Vai pitäisikö jokaiselle kansalaiselle varmistaa turvattu toimeentulo ja antaa hänelle samalla mahdollisuus määrittää itse hyvän elämän sisältö? Vai onko yhteiskunnalla oltava jonkinlainen mahdollisuus asettaa ehtoja kansalaisten tavalle järjestää oma elämänsä? Vai onko mahdollistaa löytää malli, jossa myönteiset kannustimet varmistavat ilman valvontaa useimpien kannalta hyväksyttävän tilanteen? Näiden kysymysten pitäisi riittää osoittamaan, ettei kansalaistuloa ole perusteltua sivuuttaa tulkitsemalla se yksioikoisesti tulonsiirroksi sellaiselle, joka kieltäytyy työnteosta.

Kansalaistulojärjestelmien vahvin perustelu on, että niiden avulla voidaan merkittävästi yksinkertaistaa nykyistä hyvinvointivaltiota. Tässä on kyse sellaisesta ongelmasta, joka vaatii jo sellaisenaan perusturvan järjestämistä uudelle pohjalle. Yhdeltä osalta on kyse sen kohtuullisen vaatimuksen toteuttamisesta, että hyvinvointivaltion tulisi olla kansalaisen kannalta nykyistä helpommin ymmärrettävä, "läpinäkyvä" kuten asia monesti ilmaistaan. Toisaalta hyvinvointivaltion yksinkertaistaminen tarkoittaa monien työpaikkojen häviämistä, ja perustellumpien tehtävien suunnitteleminen niiden nykyisille haltijoille on suuri työ.

Hyvinvointivaltion korjaamisen tarvetta havainnollistaa myös ministerien ja työttömien yksimielisyys eräästä epäkohdasta. Jotain on pahasti vialla silloin, kun työttömän kannattaa kieltäytyä tarjolla olevasta työstä sen vuoksi, että perheen käytettävissä oleva tulo pienenisi palkan seurauksena. Näin kävisi siksi, että asumistuen kaltaiset etuudet vähenisivät.

Nykyinen hyvinvointivaltio vaatii toisin sanoen perusteellisia korjauksia. Parannusten toteuttaminen on äärimmäisen hankalaa, koska pitkän ajan kuluessa ja yksittäisratkaisujen pohjalta syntynyt järjestelmä on liian monimutkainen ja sekava. Pienelläkin muutoksella on monia, ennalta työläästi hahmotettavissa olevia kerrannaisvaikutuksia.

Poliittisen ratkaisun välttämättömyys

Alaluokan syntymisen estäminen edellyttää ennen kaikkea tähän asti noudatetun yhteiskuntapolitiikan perusteellista uudelleen-

arviointia. Osittaisuudistukset eivät riitä. Ilman kokonaissuunnitelmaa tehdyt yksittäiset parannukset merkitsevät käytännössä vain sen politiikan jatkamista, joka on synnyttänyt koko ongelman. Vaihtoehtoa varten on tarjolla monia mahdollisia strategioita, joista mikään tuskin on yksinään riittävä. Suomalaisella politiikalla on edessään todella vaativa haaste.

Näköpiirissä olevan synkän näkymän torjumisen sijasta on tietysti mahdollista pettää itseään luottamalla "luonnolliseen poistumaan". Ongelman kuviteltaisin silloin ratkeavan itsestään, kun pelkän kansakoulun käyneet ja suuriin ikäluokkiin kuuluvat työttömät muuttuvat eläkeläisiksi. Yhtä näennäinen ratkaisu on jatkaa tähänastista, taloudellisen kasvun ensisijaisuutta korostavaa politiikkaa. Houkutuksena olisi tässä tapauksessa niiden poliittisten erimielisyyksien välttäminen, joita yhteiskuntapolitiikan muuttaminen todennäköisesti aiheuttaisi ja jotka saattaisivat vaarantaa maan kansainvälisen kilpailukyvyn säilyttämiselle tärkeän konsensuksen. Näin menetellen ei pelkästään jätettäisi ongelmaa ratkaisematta, vaan sen ohella viestitettäisiin, ettei demokratialla ole mitään väliä. Poliitikot olisivat sitä paitsi silloin väistäneet vastuunsa.

Jos alaluokan syntyminen kuitenkin halutaan estää, on välttämätöntä myöntää, että edessä on yhden työttömyysongelman sijasta kaksi työttömyysongelmaa. Työvoiman kysynnän ja tarjonnan kohtaannon varmistaminen sekä suhdannetyöttömyyden torjuminen ovat omia politiikan lohkojansa. Mutta oma politiikan alueensa on myös niiden ihmisten aseman kohentaminen, jotka ovat vaaravyöhykkeessä joutua pysyvästi työttömiksi.

Elämänuskon palauttamiseen syrjäytymässä oleville ihmisille ei päästä avointen työmarkkinoiden toimivuutta parantamalla. Jos lähitulevaisuudessa uhkaavat sosiaaliset ongelmat halutaan välttää, on myös arvioitava uudelleen nykyinen hyvinvointivaltio, jonka peruspilariksi on tullut perinteinen palkkatyö. Alaluokan syntymisen estäminen edellyttää nimittäin myös sosiaalipolitiikan osalta hankalia ja nimenomaan poliittisia ratkaisuja.

Vaikeat ongelmat on helppo väistää menemällä onnistuneen talouspolitiikan taakse. Totta onkin, että Suomessa on tuskin koskaan mennyt taloudellisesti niin hyvin kuin vuosina 1994–2000. Sitä paitsi: hyvinvointivaltiohan kesti maan historian syvimmän laman 1990-

luvun alkupuolella. Miksi se ei kestäisi tulevaisuudessakin? Tällainen ajattelu on kuitenkin itsensä pettämistä, koska yhteiskunnalliseen tilanteeseen tuli 1990-luvun jälkipuoliskolla kokonaan uusi tekijä.

Tilanteen uusi tekijä on aiempaa ratkaisevasti korkeammalle tasolle noussut pitkäaikaisesti ja kroonisesti työttömien määrä. He ovat myös nyky-Suomen pysyvästi köyhiä. Huolestuttavaa tässä ei niinkään ole näiden ihmisten suuri lukumäärä vaan jatkuvan ja toistuvan työmarkkinoilta poissaolon seurausten kasautuminen. Mitä kauemmin on poissa työelämästä, sitä vaikeampi sinne on palata. Suomessa on viime vuodet eletty vahvaa taloudellista korkeasuhdannetta, ja silti kansalaisista on suurin piirtein 200 000 pysyvän työttömyyden vaaravyöhykkeessä. Mitä tapahtuu seuraavan laskukauden aikana?

Minulla ei oikeastaan ole tarjota nimeä tälle problematiikalle, jossa on kyse pitkään ja toistuvasti työttöminä olleiden ja ilmeisen pysyvästi köyhtyneiden ihmisten tulevaisuudesta. Alaluokasta olen puhunut ainoastaan osoittaakseni, mitä saattaa olla seurauksena, ellei yhteiskuntapolitiikan sisältöä muuteta. Niistä ihmisistä, jotka ovat arvostelemani politiikan kohteina, ei ole mahdollista sanoa kovinkaan paljon tutkimustiedon puuttuessa.

Me tiedämme kyllä, että kansainvälisesti kilpailukykyinen tuotanto ei edellytä täystyöllisyyttä. Tiedämme myös, että pitkäaikaisesti ja kroonisesti työttömät eivät ole mikään kilpailukykyisen tuotannon työvoimareservi, sillä ammattitaitovaatimukset nousevat koko ajan. Yhtä vähän näillä ihmisillä on merkitystä kuluttajina, sillä heidän ostovoimansa on ja näyttää pysyvän markkinoiden kannalta käytännössä olemattomana. Kasvava osa heistä pitääkin jo nyt itseään tarpeettomina ihmisinä. Olemmeko me työssä käyvät ja yhteiskunnan rattaita pyörittävät samaa mieltä?

[1] Kirjoituksen perustana on esitelmä, jonka pidin Suomen Akatemian *1990-luvun talouskriisi* -tutkimusohjelman päätösseminaarissa Säätytalolla 1.11.2001.
[2] Näiden tulosten eräänlaisena yhteenvetona on kirjallisuusluettelossa mainittu Kalela et al. (eds.) 2001.Kirjallisuusluetteloon olen ottanut vain ne teoksen artikkelit, jotka ovat olleet oman argumenttini kannalta erityisen tärkeitä.
[3] Filatov, Tarja, "Toinen aalto luo 250 000 aktivointitoimenpidettä.". Puhe *Toinen Aalto. Työvoimapolitiikan uudistuksen jatkaminen.* -mietinnön julkistamisen yhteydessä 13.2.2001; Mönkäre, Sinikka, "Suomalaisen sosiaaliturvan suunta". Teoksessa *Sosiaaliturva myöhäisteollisessa murroksessa. Kelan 60-vuotisjuhlaseminaarissa 15.12.1997 pidetyt esitelmät.* Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 24, 11.
[4] Tästä perusteellisemmin Kalela 1989, erityisesti 222–25.
[5] Tämän ja seuraavan kappaleen lainaukset Mönkäre 1998, 12–18.
[6] Ritakallio 2001, erityisesti 427.
[7] Työ- ja sosiaaliministeriöiden uuden työnjaon rakenteellisista edellytyksistä ks. Kalela 1989, 208–27, erityisesti 222–25. Tässä tarkoitettua työvoimapolitiikan tendenssiä kuvaa, että 1930-luvulla siirrettiin kunnallisen köyhäinhoidon vastuulle ne, joita ei kyetty sijoittamaan edes työttömyystöihin.

Tutkimuskirjallisuus

Abrahamson, Peter, Quo Vadis? Den nordiske velfærdsmodels fremtid, *Nordisk Sosialt Arbeid,* vol. 5, 2001:1.

Abrahamson, Peter, The Scandinavian model of welfare, *Comparing Social Welfare Systems in Nordic Europe and France.* Nantes: DREES, Ministère de l'Emploi et de la Solidarité 1999.

Adam, Barbara, Detraditionalization and the Certainty of Uncertain Futures, *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity,* eds. Paul Heelas & Scott Lash & Paul Morris. Oxford: Blackwell 1996.

Aho, Simo, *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Tutkimus palkkatyön normalisoinnin historiasta ja "työyhteiskunnan kriisistä".* Helsinki: Tutkijaliitto 1988.

Ahvenainen, Jorma & Kuusterä, Antti, Teollisuus ja rakennustoiminta, *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi,* toim. Jorma Ahvenainen & Erkki Pihkala & Viljo Rasila. Helsinki: Tammi 1982.

Ahvenainen, Jorma, *Suomen sahateollisuuden historia.* Porvoo: WSOY 1984.

Akerlof, George A. & Yellen, Janet L., The Fair Wage-Effort Hypothesis and Unemployment, *The Quartely Journal of Economics*, vol. 105, 1990:2, 255–83.

Alajoki, Feliks, *Alavuden Osuusliike r.l. 30-vuotta*, Alavus 1935.

Ala-Kapee, Pirjo & Valkonen, Marjaana, *Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930.* Helsinki, Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö ry. 1982.

Alapuro, Risto, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933.* Helsinki: Hanki ja Jää 1995.

Alcock, Pete, *Understanding Poverty.* London: Macmillan Press Ltd. 1997.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso 1983.

Anderson, Michael, *Family structure in nineteenth century Lancashire,* Cambridge studies in sociology 5. Cambridge: Cambridge University Press 1971.

Anttalainen, Marja-Liisa, *Sukupuolen mukaan kahtiajakautuneet työmarkkinat pohjoismaissa. Työ, nainen ja tutkimus*, Valtioneuvoston kanslian monisteita 1984:2.

Apo, Satu, *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

Aslama, Minna & Kantola, Anu & Kivikuru, Ullamaija & Valtonen, Sanna, Politics displaced, politics replaced. Elites' and citizens' talk on the economic crisis, *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research, eds.* Jorma Kalela et al. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Aslama, Minna & Kivikuru, Ullamaija & Moring, Inka & Parikka, Tuija & Valtonen, Sanna, Mediated Economic Reality or Aching Spots of Civil Society? Finnish Mainstream Media Publicity of the Welfare Disparities 1988–1997, *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research, eds.* Jorma Kalela et al. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Asp, Kent, *Mäktiga massmedier. Studier i Politisk opinionsbildning.* Stockholm: Akademilitteratur 1986.

Baily, Martin N., The Labor Market in the 1930s, *Macroeconomics, Prices & Quantities. Essays in Memory of Arthur M. Okun,* ed. James Tobin. Oxford: Basil Blackwell 1983.

Baldwin, Peter, Can we define a European Welfare State Model?, *Comparative Welfare Systems*, ed. Bent Greve. London: MacMillan 1996, 29–44.

Ball, Laurence, Aggregate demand and unemployment, *Brookings Papers on Economic Activity* 1999:2.

Barro, Robert J. & Gordon, D., A positive theory of monetary policy in a natural rate model, *Journal of Political Economy,* vol. 91, 1983.

Bergbom, Helny, Naimissa olevat naiset teollisuustyössä, *Sosialinen Aikakauskirja,* 1935.

Bergbom, Helny, Perheellisyyden vaikutus naisten työsuhteeseen, *Sosialinen Aikakauskirja,* 1946.

Bergholm, Tapio & Teräs, Kari, Female Dockers in Finland, c. 1900–1975. Gender and Change on the Finnish Waterfront, *International Journal of Maritime History*, vol. XI, 1999:2.

Bergholm, Tapio, *SAK:n vuosisata.* Valkeala: Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö 2001.

Bergmark, Anders & Oscarsson Lars, Sociala problem, *Socialt arbete,* red. Anna Meeuwisse, Sune Sunesson & Hans Swärd. Lund: Natur och Kultur 2000.

Best, Joel, *Images of Issues. Typifying Contemporary Social Problems.* New York: de Gruyter 1989.

Blanchard, Olivier J. & Summers, Lawrence, Hysteresis and the European unemployment problem, *NBER Macroeconomics Annual 1986.* Cambridge: National Bureau for Economic Research 1986.

Blanchflower, David G. & Oswald, Andrew J. & Garrett, Mario D., Insider Power in Wage Determination, *Economica,* vol. 57, 1990:May, 143–70.

Blomberg, Helena & Kroll, Christian, Who Wants to Preserve the Scandinavian Service State? Attitudes to Welfare Services Among Citizens and Local Government Elites in Finland, 1992–6, *The End of the Welfare State? Responses to State Retrenchment,* eds. Stefan Svallfors & Peter Taylor-Gooby. London: Routledge 1999, 52–86.

Blomberg, Helena, *Rättighet, belastning eller business? En analys av välfärdsservicen i pressen åren 1987, 1993 och 1997.* SSKH Skrifter 9, Forskningsinstitutet, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet. Helsingfors: Universitetstryckeriet 1999.

Boisman, Elsa, *Iisalmen maalaiskunnan historia 1922–69.* Iisalmi: Iisalmen maalaiskunnan historiatoimikunta 1973.

Bollig, Michael, Moral economy and self-interest. Kinship, friendship and exchange among the Pokot (N.W. Kenya), *Kinship, networks and exchange,* Structural analysis in the social sciences 12, eds. Thomas Schweitzer & Douglas R. White. Cambridge: Cambridge University Press 1998.

Bonoli, Guiliano, *The Politics of Pension Reform. Institutions and Policy Change in Western Europe.* Cambridge: Cambridge University Press 2000.

Boréus, Kristina, *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989.* Stockholm: Tiden 1994.

Böckerman, Petri & Kiander, Jaakko, Labour markets in Finland during the great depressions of the twentieth century, *Scandinavian Economic History Review,* 2002:2.

Böök, Einar, Kulkuriliike työttömyysilmiönä, *Sosialinen Aikakauskirja*, vol. XXVI, 1932.

Calmfors, Lars, *Trade unions, wage formation and macroeconomic stability.* Basingstoke: MacMillan 1986.
Cashdan, Elisabeth, Coping with risk. Reciprocity among the Basarwa of northern Botswana, *Man, New Series,* vol. 20, 1985:3, 454–74.
Castles, Francis & Mitchell, Deborah, *Three Worlds of Welfare Capitalism or Four?* Discussion Paper No. 21. Canberra: The Australian National University 1990.
Christensen, Jorgen Peter, Rationalisering og arbejderne – dansk industri i mellemkrigstiden, *Produktion og arbejdskraft i Danmark gennem 200 år. Nyt fra Samfundsvidenskaperne,* red. Flemming Mikkelsen. Kobenhavn 1990.
Crafts, N. F. R., Long-term Unemployment and the Wage Equation in Britain, 1925–1939, *Economica,* vol. 56, 1989:May, 247–54.
De Geer, Hans, *Rationaliseringsrörelsen i Sverige. Effektivitetsidéer och socialt ansvar under mellankrigstiden.* Uddevalla 1978.
Drøpping, Jon Anders & Hvinden, Bjørn & Vik, Kirsten, Activation policies in the Nordic countries, *Nordic Social Policy. Changing Welfare States,* eds. Mikko Kautto & Matti Heikkilä & Bjørn Hvinden & Staffan Marklund & Niels Ploug. London, New York: Routledge 1999.
Dunn, John, Introduction, *The economic limits to modern politics,* ed. John Dunn. Cambridge: Cambridge University Press 1990.
Eichengreen, Barry & Hatton, Timothy (eds.), *Interwar Unemployment in International Perspective,* London: Kluwer Academic Publisher 1988.
Eitrheim, Pål & Kuhnle, Stein, Nordic welfare states in the 1990s: institutional stability, signs of divergence, *Survival of the European Welfare State,* ed. Stein Kuhnle. London, New York: Routledge 2000.
Elfvengren, Elisabeth, *Finlands arbetskraft. Struktur och utvecklingstendenser,* Ekonomiska Utredningsbyrån Sarja, serie A:II. Helsinki: Taloudellinen Tutkimuskeskus 1955.
Elfvengren, Elisabeth, *Industrins kvinnliga arbetskraft*, Helsinki: Ekonomiska Utredningdsbyrån, Serie B:2 1951.
Elkins, D.J., Simeon, R., A Cause in Search of Its Effects, or What Does Political Culture Explain, *Comparative Politics,* vol. 11, 1979:2, *27–145.*
Erikson, Robert & Uusitalo, Hannu, The Scandinavian Approach to Welfare Research, *The Scandinavian Model. Welfare States and Welfare Research,* eds. Robert Erikson & Erik Jørgen Hansen & Stein Ringen & Hannu Uusitalo. New York: M.E.Sharpe 1987.
Esping-Andersen, Gøsta & Korpi, Walter, From Poor Relief to Institutional Welfare States: The Development of Scandinavian Policy, *The Scandinavian Model. Welfare States and Welfare Research,* eds. Robert Erikson & Erik Jørgen Hansen & Stein Ringen & Hannu Uusitalo. New York, Armonk: M.E.Sharpe 1987.

Esping-Andersen, Gøsta, *The Three Worlds of Welfare Capitalism.* Cambridge: Polity Press 1990.
Feinstein, Charles & Temin, Peter & Toniolo, Gianni, *The European Economy Between The Wars.* Oxford: Oxford University Press 1997.
Ferrera, Maurizio, The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy,* vol. 6, 1996:1, 17–37.
Fitoussi Jean-Paul et al., Roots of recent recoveries. Labor reforms or private sector forces?, *Brookings Papers on Economic Activity,* 2000:1.
Fontaine, Laurence & Schlumbohm, Jürgen, Household strategies for survival. An introduction, Household strategies for survival 1600–2000: Fission, faction and cooperation, *International Review of Social History,* vol. 45, 2000: Supplement 8, Cambridge: Cambridge University Press 2000.
Forma, Pauli, *Interests, Institutions and the Welfare State. Studies on Public Opinion Towards the Welfare State.* Helsinki: Stakes 1999.
Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige.* Eslöv: Arkiv avhandlingsserie 49, 1998.
Frank, Dana, Buy American. *The Untold Story of Economic Nationalism.* Boston: Beacon Press 1999.
Friedman, Milton, The role of monetary policy. *American Economic Review,* vol. 58, 1968.
Ganßmann, Heiner, Labour Market Flexibility, Social Protection and Unemployment, *European Societies,* vol. 2, 2000:3, *243–69.*
Giddens, Anthony, *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics.* Cambridge: Polity Press 1994.
Giddens, Anthony, *Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä.* Helsinki: Otava 1984.
Gilroy, Rose & Speak, Suzanne, Barriers, Boxes and Catapults. Social Exclusion and Everyday Life, *Social Exclusion in European Cities*, eds. Madanipour, Ali & Göran Cars & Judith Allen. London: Kingsley 1998.
Granfelt, Riitta, *Kertomuksia naisten kodittomuudesta.* Pieksämäki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1998.
Gudeman, Stephen, *Economics as culture. Models and metaphors of*

livelihood. London: Routledge & Kegan Paul 1986.
Gustafsson, Bo, Unemployment and fiscal policy in Sweden during the 1930s: myths and reality, *Capitalism in Crisis. International Responses to the Great Depression,* ed. W. R. Garside. London: Pinter Publishers, New York: St. Martin Press 1993.
Göbel, Barbara, Risk, uncertainty and economic exchange in a pastoral community of the Andean highlands (Huancar, N.W. Argentina), *Kinship, networks and exchange,* Structural analysis in the social sciences 12, eds. Thomas Schweitzer & Douglas R. White. Cambridge: Cambridge University Press 1998.
Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920.* Helsinki: Edita 1995.
Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1986.
Haapala, Pertti, Työajan lyhyt historia, *Työ ja työttömyys,* Väki voimakas 7, toim. Raimo Parikka. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1994.
Haataja, Anita & Nurmi, Kaarina, *Työnjako 1990-luvulla. Naiset työelämässä – ja sen ulkopuolella.* Tasa-arvon työraportteja 2000:3.
Haatanen, Pekka, *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa.* Helsinki: Helsingin yliopisto 1968.
Haavio-Mannila, Elina, *Suomalainen nainen ja mies. Asema ja muuttuvat roolit.* Helsinki: WSOY 1968.
Haavisto, Timo, Teitä ja leipää valtion tuella, *Soraa, työtä, hevosia. Tiet, liikenne ja yhteiskunta 1860–1945,* toim. Jaakko Masonen & Kimmo Antila & Veikko Kallio & Tapani Mauranen. Helsinki: Tielaitos/Edita 1999.
Haavisto, Timo, Työttömät tietöissä, *Soraa, työtä, hevosia. Tiet, liikenne ja yhteiskunta 1860–1945,* toim. Jaakko Masonen & Kimmo Antila & Veikko Kallio & Tapani Mauranen. Helsinki: Tielaitos/Edita 1999.
Hakapää, Jyrki & Nurmiainen, Jouko, Suomentajien alkusanat, *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa,* Paradeigma-sarja,Tutkijaliiton julkaisu 95, Marcel Mauss. Helsinki: Tutkijaliitto 1999.
Hall, Peter, Policy Paradigm, Social Learning and the State, the Case of Economic Policy in Britain. *Comparative Politics,* vol 25, 1993:3, 275–96.
Halstead, P. & O'Shea, J., Introduction. Cultural responses to risk and uncertainty, *Bad year economics. Cultural responses to risk and

uncertainty, New directions in archaeology, eds. P. Halstead & J. O'Shea. Cambridge: Cambridge University Press 1989.
Hanagan, Michael, Family, Work and Wages. The Stéphanois Region of France, 1840–1914, The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family?, *International Review of Social History,* vol. 42, 1997:Supplement 5. Cambridge: Cambridge University Press 1997.
Hannikainen, Matti, Velotaan? Helsingissä 1930-luvun laman aikana annetun köyhäinavun takaisinperintä, *Elämän muotoja,* toim. Matti Hannikainen & Mikko Salasuo. Helsinki: Koala-Kustannus 2001.
Hareven, Tamara K., *Family time & industrial time. The relationship between the family and work in a New England industrial community.* Cambridge: Cambridge University Press 1982.
Heikkilä, Matti & Uusitalo, Hannu (toim.), *Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista.* STAKES, Raportteja 208, 1997.
Heikkilä, Matti, Justifications for Cutbacks in the Area of Social Policy, *The Cost of Cuts,* eds. Matti Heikkilä & Hannu Uusitalo. Helsinki: Stakes 1997.
Heikkinen, Sakari & Hoffman, Kai, Teollisuus ja käsityö, *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi,* toim. Jorma Ahvenainen & Erkki Pihkala & Viljo Rasila. Helsinki: Tammi 1982.
Heinonen, Jari, *Pienviljelijäprojektista sosiaalivaltioon. Näkökulma suomalaisen sosiaalipolitiikan syntyyn, kehitykseen ja murroksiin 1800-luvulta nykypäivään,* Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 302. Tampere: Tampereen yliopisto 1990.
Heinonen, Visa & Konttinen, Hannu, *Nyt uutta Suomessa! Suomalaisen mainonnan historia.* Helsinki: Mainostajien liitto 2001.
Heinonen, Visa & Mykkänen, Juri &, Pantzar, Mika & Roponen, Seppo, *Suomalaisen talouspolitiikan ajattelumallit valtiovarainministerien budjettiesitelmissä 1974–1994.* Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus 1996.
Helin, Jyrki, *Rakentajien liitto. Rakennusalan työläisten järjestötoiminta Suomessa 1880-luvulta vuoteen 1995.* Jyväskylä: Rakennusliitto 1998.
Hellström, Hans, *Struktur, aktör eller kultur? Arbetstidspolitik i det industrialiserade Sverige.* Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History No 45. Stockholm 1992.
Henriksson, Lea, Naisten *Terveystyö ja ammatillistumisen politiikkaa.* Helsinki: Stakes 1998.
Hentilä, Marjaliisa, *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-*

luvulta itsepalveluaikaan. Helsinki: Liikealan ammattiliitto ry./Edita 1999.

Hernesniemi, Hannu & Lammi, Markku & Ylä-Anttila, Pekka, *Kansallinen kilpailukyky ja teollinen tulevaisuus.* ETLA Sarja B 105, Helsinki: SITRA 1995.

Hietanen, Silvo, *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940,* Historiallisia tutkimuksia 117. Suomen Historiallinen Seura 1982.

Hietanen, Silvo, "Suomi 2. maailmansodassa" -projektin Suomen sisäistä kehitystä tutkivan lohkon esitutkimusraportti, Esitutkimusraportit. Helsingissä 2.2.1975 pidetyn seminaarin puheenvuorot. Projektin tutkimussuunnitelma, *Suomi toisessa maailmansodassa -projektin julkaisuja 1*, toim. Hannu Heikkilä & Markku Henriksson & Paula Oittinen. Helsinki: Helsingin yliopisto 1975.

Himmelfarb, Gertrude, *The De-Moralization of Society. From Victorian Virtues to Modern Values.* London: IEA Health and Welfare Unit 1995.

Hirschman, Albert O., *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy.* Cambridge (Massachusetts), London: The Belknap Press of Harvard University Press 1991.

Hjerppe, Reino & Hjerppe, Riitta & Mannermaa, Kauko & Niitamo, O. E. & Siltari, Kaarlo, *Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1900–1965.* Helsinki: Suomen Pankki 1976.

Hjerppe, Riitta & Schybergson Per, *Kvinnoarbetare i Finlands Industri ca. 1850–1913,* Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalihistorian laitoksen Tiedonantoja n:o 5, 1977.

Hjerppe, Riitta, *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos,* Kasvututkimuksia XIII. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1988.

Hjerppe, Riitta, *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975.* Helsinki: 1979.

Hobsbawm, Eric, Introduction. Inventing Traditions, *The Invention of Traditions*, eds. Eric Hobsbawm & Terence Ranger. Cambridge: CUP 1983.

Hobson, Barbara, Feminist Strategies and Gendered Discourses in Welfare States. Married Women´s Right to Work in the United States and Sweden, *Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, eds. Seth Koven & Sonya Michel. New York & London: Routledge 1993.

Honkapohja, Seppo & Koskela, Erkki, The Economic Crisis of the 1990s in Finland, *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research, eds.* J. Kalela et al. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Honkapohja, Seppo & Koskela, Erkki, Finland's depression. A tale of bad luck and bad policies, *Economic Policy,* vol. 29, 1999.

Honko, Jaakko, *Tutkimus Suomen kutomateollisuuden suhdannevaihteluista vuosina 1925–1938.* Tampere 1948.

Huber Evelyn & Stephens John, *Development and Crisis of the Welfare State. Parties and Politics in Global Markets.* Chicago: University of Chicago Press 2001.

Hurmerinta, Rauno, *Naiset työmarkkinoilla,* Taloustieteen laudatur-tutkielma, Turun yliopisto 1961.

Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu, *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet.* Darmstadt: WSOY 1991.

Häkkinen, Antti & Peltola, Jarmo, Social History of Employment, Unemployment and Poverty in Finland 1860–2000. *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research, eds.* J. Kalela et al. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Ikonen, Vappu & Autio, Jaakko & Elonen, Heikki, *Suomen Pankki ja 1930-luvun lama.* Suomen Pankki A:85, 1992.

Ilmonen, Kaj & Jokivuori, Pertti & Liikanen, Hanna & Kevätsalo, Kimmo & Juuti, Pauli, *Luottamuksesta kiinni. Ammattiyhdistysliike ja työorganisaation suorituskyky.* Jyväskylä: SoPhi, Jyväskylän yliopisto 1998.

Immergut, Ellen, *Health Politics. Interests and institutions in Western Europe.* New York: Cambridge University Press 1992.

Inkinen, Sam, Internet, 'informaatiovaltatiet' ja tietoyhteiskunta. Kommentti elektronisen ylevän retoriikkaan, *Lähikuva* 1/1995.

Jaakkola, Jouko, Yhteisöavusta vapaaehtoistyöhön. Epävirallinen apu suomalaisen sosiaaliturvan kehityksessä, *Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen,* toim. Aila-Leena Matthies. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto 1991.

Janssens, Angélique, *Family and social change. The household as a process in an industrializing community,* Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time 21. Cambridge: Cambridge University Press 1993.

Janssens, Angélique, The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family? An Overview of the Debate, The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family?, *International Review of Social History,* vol. 42, 1997:Supplement 5. Cambridge: Cambridge University Press 1997.

Johansson, Lars-Olov, *Levebrödet. Den informella ekonomin i 1930-ta-*

lets Dalarna, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Economic History 39. Uppsala: Almqvist & Wiksell International 1996.

Johnson, Paul, Risk, Redistribution and social welfare in Britain from the Poor Law to Beveridge, *Charity, self-interest and welfare in the English past,* ed. Martin Daunton. London: UCL Press 1996.

Julkunen, Raija, Esipuhe. Suomalainen takaisku?, *Faludi, Susan, Takaisku. Julistamaton sota naisia vastaan.* Helsinki: Kääntöpiiri 1994.

Julkunen, Raija, Ett laboratorium för nedskärningar – 1990-talets finländska socialpolitik, *Nordisk Socialt Arbeid,* vol. 21, 2001:1, *45–57.*

Julkunen, Raija, Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa, *Sosiologia* 1984:2.

Julkunen, Raija, *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa.* Tampere: Vastapaino 2001.

Jutikkala, Eino, Merkantilismi ja liberalismi, *Suomalainen Suomi 1949,* 463–65.

Jütte, Robert, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe.* Cambridge: University Press 1994.

Jämsen, Asko, *Alavuden historia II, Vapaussodasta kuntamuodon muutokseen.* Helsinki: Gummerus 1991.

Kahra, Eljas, *Työttömyys vuosina 1928–36,* Työttömyysneuvoston julkaisuja. Helsinki 1938.

Kaitila, E & Wahlbeck, L, Teollisuuden naistyövoima, *Teollisuuslehti* 1947:6.

Kalela, Jorma & Kiander, Jaakko & Kivikuru, Ullamaija & Loikkanen, Heikki A. & Simpura, Jussi (eds.), *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research.* Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Kalela, Jorma, *Pulapolitiikkaa. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933,* Tutkimuksia 13. Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos 1987.

Kalela, Jorma, *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa.* Helsinki: Valtion painatuskeskus/Työvoimaministeriö 1989.

Kallioniemi, Jouni, *Kotirintama 1939–1945.* Turku: Vähäheikkilän kustannus 1998.

Kangas, Olli & Palme, Joakim, Class-Politics and Institutional Feedbacks. Development of Occupational Pensions in Finland and Sweden, *Privatization of the Welfare State,* ed. Michael Shalev. London: MacMillan 1996, 211–40.

Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.), *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa.* Helsinki: Stakes 1996.

Kangas, Olli, Attitudes on means-tested social benefits in Finland. *Acta Sociologica,* vol. 38, 1995:4, 299–310.

Kangas, Olli, *Past and Present Trends in the Financing of Social Policy,* 'Financing Social Protection in Europe'-konferenssi: Helsinki, 22.–23.11.1999.

Kangas, Olli, *Politics of universalism. The development of sickness insurance in OECD countries.* Edsbruk: Akademitryck 1991.

Kangas, Olli, Sick but secure. Development of sickness insurance in OECD-countries. (Manuscript 2001)

Kangas, Olli, The Merging of Welfare State Models? Past and Present Trends in Finnish and Swedish Social Policy, *Journal of European Social Policy,* vol. 4, 1994:2, *79–94.*

Kangas, Olli, *Why are some welfare states more robust than others? Potentiality for changes,* Aalborgin yliopisto, 6.4.2000.

Kantola, Anu, *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä.* Helsinki: Loki-kirjat 2002.

Kaukonen, Saija & Viren, Matti, Finanssipolitiikan karu arki. Valtiovarainministerien esitelmät ja lehtien kommentit 1970–1996. *Kansantaloudellinen aikakauskirja,* vol. 96, 2000:4.

Kautto, Mikko, *Two of a Kind? Economic Crisis, Policy Responses and Well-Being during the 1990´s in Sweden and Finland.* Stockholm: Fritzes 2000.

Kettunen, Pauli & Turunen, Ilkka, The Middle Class, Knowledge and the Idea of the Third Factor, *Scandinavian Journal of History,* vol 19, 1994:1.

Kettunen, Pauli, *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta.* Helsinki: Yliopistopaino 2001.

Kettunen, Pauli, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930.* Historiallisia tutkimuksia 1938. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1986.

Kettunen, Pauli, *Sosialidemokratia ja ammattiyhdistysliike Suomessa 1918–1930. Tutkimus suomalaisesta sosialidemokratiasta työväestön sosiaalisen kollektiivisuuden kantajana.* Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, lisensiaattityö, 1979.

Kettunen, Pauli, *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa.* Historiallisia tutkimuksia 189. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1994.

Kettunen, Pauli, The Nordic Welfare State in Finland, *Scandinavian Journal of History,* vol. 26, 2001:3, 225–47.

Kettunen, Pauli, Vuoden 1906 Suomi, vuoden 1918 Suomi, Nyky-Suomi, *Kansa liikkeessä,* toim. R. Alapuro & I. Liikanen & K. Smeds & H. Stenius. Helsinki: Kirjayhtymä 1987.

Keynes, John Maynard, *General theory of money, interest and employment*. London: Macmillan 1936.

Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti, *Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu.* Helsinki: ETLA B:40, 1998.

Kiander, Jaakko & Viren, Matti, Tarvitaanko vielä finanssipolitiikkaa?, *Kansantaloudellinen aikakauskirja,* vol. 95, 1999:3.

Kiander, Jaakko, Kenen vika kun talouspolitiikka epäonnistuu? *Kansantaloudellinen aikakauskirja,* vol. 98, 2002:1.

Kiander, Jaakko, Kysyntätekijät ja työttömyys 1990-luvun lamassa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja,* vol. 93, 1997:3.

Kiander, Jaakko, *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset,* VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Kinnunen, Merja, *Luokiteltu sukupuoli.* Tampere: Vastapaino 2001.

Kinnunen, Merja, Naiset ja miehet väestötilastoissa, *Työelämän sukupuolistavat käytännöt,* toim. Merja Kinnunen & Päivi Korvajärvi. Jyväskylä: Vastapaino 1996.

Kinnunen, Raija, *Epävirallinen työ naisten elämänkulussa. Tutkimus 1920-luvulla syntyneiden naisten elämänhistorioista,* Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita 48. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 1987.

Kirvesmies, Pentti, *Rakentavat vuosikymmenet. Helsingin Kirvesmiesten ammattiosaston 70-vuotistaipaleelta.* Tampere 1965.

Knuutttila, Seppo & Paasi, Antti, Tila, kulttuuri ja mentaliteetti, *Manaajista maalaisaateliin, Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*, toim. Kimmo Katajala. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura 1995.

Koistinen, Pertti, The Lessons from the Labour Market Policies of Finland and Sweden, *Working Europe,* eds. Jens Christensen & Pertti Koistinen & Anne Kovalainen. Aldershot: Ashgate 2000.

Koivisto, Johan, *Suomen metallityöväen liitto 1899–1930.* Helsinki: Suomen Metallityöväen Liitto 1963.

Koivuniemi, Jussi, *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939.* Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura 2000.

Kokkonen, Jouko, *Vuosisata näkyvää jälkeä. Helsingin Maalarimestariyhdistys 1898–1998.* Jyväskylä 1997.

Kolehmainen, Sirpa, *Naisten ja miesten työt: Työmarkkinoiden segregoituminen Suomessa 1970–1990.* Helsinki: Tilastokeskus 1999.

Korpi, Tomas & Stenberg, Sten-Åke, Massarbetslöshetens Sverige – arbetslöshetens karaktär och effekter på individers levnadsförhållanden, *Välfärd och arbete i arbetslöshetens årtionde,* red. Johann Frizell & Michael Gähler & Olle Lundberg, SOU 2001:53. Stockholm: Frizes 2001.

Korpi, Walter & Palme, Joakim, The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries, *American Sociological Review*, vol. 63, 1998, 661–87.

Korpi, Walter, Contentious Institutions, An Augmented Rational Actor Approach to the Stability and Change of Welfare State Institutions, *Rationality and Society*, vol. 13, 2001:2, 235–83.

Korpi, Walter, Social Policy and Distributional Conflict in the Capitalist Democracies, *West European Politics,* 1980:3, 294–316.

Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu, *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä.* Helsinki: Tammi 1998.

Kortteinen, Matti, *Hallittu rakennemuutos?* Helsinki: Hanki ja jää 1987.

Korvajärvi, Päivi, *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations.* Tampere: University of Tampere 1998.

Kosonen, Pekka, Activation, incentives and workfare in four Nordic countries, *Comparing Social Welfare Systems in Nordic Europe and France.* Nantes: DREES, Ministère de l'Emploi et de la Solidarité 1999.

Kosonen, Pekka, *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit.* Tampere: Vastapaino 1987.

Kosonen, Pekka, *Pohjoismaiset mallit murroksessa.* Tampere: Vastapaino 1998.

Kosunen, Virpi, Lama ja sosiaaliturvan muutokset 1990-luvulla, Leikkausten hinta, *Tutkimuksia leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa*, toim. Matti Heikkilä & Hannu Uusitalo. Helsinki: Stakes 1997.

Kroll, Christian & Blomberg, Helena & Svallfors, Stefan, Konjunkturernas offer eller godissamhällets verktyg? En studie av den politiska kulturen i sättet att diskutera välfärdsservice i svensk och finländsk tidningspress1987–1997, *Socialvetenskaplig Tidskrift,* vol. 7, 2000:3, 244–66.

Krugman, Paul, *Depression economics.* New York: W. W. Norton 1999.

Kuisel, Richard F., *Capitalism and the state in modern France.*

Renovation and economic management in the twentieth century. Cambridge: Cambridge University Press 1981.

Kuisma, Markku, Keskusvalta, virkavalta, rahavalta. Valtio, virkamiehet ja teollinen kehitys Suomessa 1740–1940, *Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa.* Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9. Helsinki: Hallintohistoriakomitea, Painatuskeskus 1993.

Kuisma, Markku, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1993.

Kunnas, Karl Gustaf, *Suomen metallityöväen liitto 1930–1949.* Helsinki: Suomen Metallityöväen Liitto 1974.

Kuusterä, Antti, *Aate ja raha.* Keuruu: Otava 1995

Lackman, Matti, *Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918–1939,* Scripta Historica X, Acta Societatis Historicae Ouluensis. Oulu: Pohjoinen 1985.

Laiho, Arja, *Monimies Totti. Torsten Carlander-Reuterfelt, Kellokosken soittava patruuna.* Helsinki: Itämerikeskussäätiö 1997.

Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.), *Tuntematon työläisnainen.* Tampere: Vastapaino 1989.

Landgren, Karl-Gustav, *Den 'nya ekonomin' i Sverige. J. M. Keynes, E. Wigforss, B. Ohlin och utvecklingen 1927–39.* Ekonomiska studier utgivna av Nationalekonomiska institutionen vid Göteborgs universitet 3. Stockholm: Almqvist & Wicksell 1960.

Lash, Scott & Urry, John, *Economies of Signs and Spaces.* London: Sage Publications 1994.

Lavikka, Riitta, *Big sisters. Spacing women workers in the clothing industry. A study on flexible production and flexible women.* Tampere: University of Tampere 1997.

Lehtinen, Artturi, Sotatalous 1939–1945, *Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950,* Historian aitta XVII, toim. Eino Jutikkala. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö 1967.

Lehtonen, Heikki & Aho, Simo & Peltola, Jarmo & Renvall, Mika, Did the Crisis Change the Welfare State? *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research, eds.* Jorma Kalela et al. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Lehtonen, Heikki & Peltola, Jarmo, Sosiaalipolitiikka 1930-luvun ja 1990-luvun lamoissa, Artikkeli ilmestyy 1930-luvun talouskriisiä käsittelevässä teoksessa vuonna 2003.

Lehtonen, Heikki, *Sosiaalipolitiikka moraalitaloutena.* Helsinki: Gaudeamus 1996.

Lehtonen, Mikko, *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia.* Tampere: Vastapaino 1996.

Lento, Reino, *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939.* Helsinki 1951

Lewin, Leif, *Planhushållningsdebatten.* Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen I Uppsala XLVI. Stockholm: Almqvist & Wicksell 1967.

Liebfried, Stephan, Towards a European Welfare State, Americanization vs. Europanization of Social Europe, a paper presented to the Annual Conference of the Social Policy Association, Bath 10. July 1990.

Lind, Merja, Savivarpaita vai cityihmisiä? Aikakauslehti Imagessa 1980-luvun loppupuolella konstruoitu suomalaisuus ja kansainvälisyys, *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista, osa 2.* toim. Pauli Kettunen & Auli Kultanen & Timo Soikkanen. Turku: Kirja-Aurora 2000.

Lindbeck, Assar & Snower, Dennis J., Cooperation, Harassment, and Involuntary Unemployment: An insider-Outsider Approach, *The American Economic Review,* vol. 78, 1988:1, 167–88.

Linden, Marcel van der, Connecting household history and labour history, The end of labour history? *International Review of Social History,* vol. 38, 1993:Supplement 1. Cambridge: Cambridge University Press 1993.

Lucas, Robert, *Models of business cycles,* Yrjö Jahnsson Lectures. Oxford: Basil Blackwell 1985.

Lundström, Tommy, On Swedish Social Policy, *International Social Work,* vol. 32, 1989, 261–71.

Lähteenmäki, Maria, Ansioäidit arvossaan, *Työ ja työttömyys,* Väki voimakas 7, toim. Raimo Parikka. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1994.

Lähteenmäki, Maria, *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1995.

Maier, Charles S., *Recasting Bourgeois Europe. Stabilization in France, Germany, and Italy in the Decade after World War I.* Princeton 1975.

Mansner, Markku, *Työnantajaklubista keskusliitoksi. Suomen Työnantajain Keskusliitto ja sen edeltäjä Suomen Yleinen Työnantajaliitto 1907–1940.* Jyväskylä 1981

Markkola, Pirjo, Pirtissä ja pellolla, kotona ja konttorissa, *Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit,* toim. Kari Immonen.

Helsinki: Otava 1990.
Markkola, Pirjo, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1994.
Marklund, Staffan (red.), *Rehabilitering i ett samhällsperspektiv.* Lund: Studentlitteratur 1995.
Marklund, Staffan, The Decomposition of Social Policy in Sweden, *Scandinavian Journal of Social Welfare,* 1992:1, 2–11.
Marklund, Staffan, Welfare State Policies in the Tripolar Class Model of Scandinavia, *Politics and Society,* vol. 16, 1988:4, 469–85.
Marx, Karl, *Pääoma* 1. osa. Progress 1979.
Mason, Timoty W, *Arbeiterklasse und Volkgemeinschaft. Dokumente und Materialien zur deutschen Arbeiterpolitik 1936–1939,* Westdeutscher Verlag Opdalen 1975.
Massey, Douglas S. et al., Theories of International Migration. A Review and Appraisal, *Population and Development Review,* vol. 19, 1993:3, 431–66.
Mattila, Mikko & Uusikylä, Petri, Mitä on verkostoanalyysi? *Verkostoyhteiskunta. Käytännön johdatus verkostoanalyysiin,* toim. Mikko Mattila & Petri Uusikylä. Helsinki: Gaudeamus 1999.
McGoldrick, M. & Carter E. A., *Il ciclo di vita della familia, Stili di funzionamento familiare,* Milan: Franco Angeli 1991.
Melin, Lars & Lange, Sven, *Att analysera text. Stilanalys med exempel.* Lund: Studentlitteratur 2000.
Melkas, Tuula, *Valtion ja markkinoiden tuolla puolen. Kanssaihmisten apu Suomessa 1980-luvun lopulla,* Tutkimuksia 196. Helsinki: Tilastokeskus 1992.
Micheli, Giuseppe A., Downdrif. Provoking agents and symptom-formation factors in the process of impoverishment, *Urban Poverty and the Underclass. A reader,* ed. Mingione, Enzo. Oxford: Blackwell Publishers 1999.
Mingione, Enzo, *Fragmented societies. A sociology of economic life beyond the market paradigm.* Oxford: Basil Blackwell 1991.
Murphy, Martin F., The need for a re-evaluation of the concept "informal sector": The Dominican case, *Perspectives on the Informal Economy,* Monographs in economic anthropology no. 8, ed. Estellie M. Smith. Lanham, MD: Society for Economic Anthropology 1990.
Mäkelä, Liisa, Ethics and Changing Incentives. Social-ethical analysis of changes in the Finnish incentive system during the economic crisis of the 1990s, *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research,* eds. Jorma Kalela et al. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.

Nars, Kari, *Suomen sodanaikainen talous ja talouspolitiikka,* Taloudellisia selvityksiä 1966, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja A:29. Helsinki: Suomen Pankin taloudellinen tutkimuslaitos 1966.
Negt, Oskar & Kluge, Alexander, *Massverhältnisse des Politischen.* 15 Vorschläge zum Unterscheidungsvermögen. Frankfurt am Main 1993.
Nevalainen, Risto, *Suomi tietoyhteiskunnaksi – eespäin tiedon poluilla ja valtateillä. Tietoyhteiskuntatoiminnan lyhyt historia.* Helsinki: Sitra 1999.
Nielsen, Klaus, Towards a Flexible Future – Theories and Politics, *The Politics of Flexibility. Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia,* eds. Bob Jessop & Hans Kastendiek & Klaus Nielsen & Ove K. Petersen. Aldershot: Edward Elgar 1991.
Niklas-Salminen, Heini, *Kotitalouden toiminnan muuttuminen Suomessa vuosina 1920–1960 naisten omaelämäkertojen kuvaamana.* Helsingin yliopisto, kasvatustieteellinen tiedekunta, syventävien opintojen tutkielma, 1994.
North, Douglass, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance.* Cambridge: Cambridge University Press 1990.
Ohlsson, Rolf & Olofsson, Jonas, *Arbetslöshetens dilemma.* Stockholm: SNS Förlag 1998.
Oinonen, Armi, Kotkalainen nainen satamatyössä 1940-luvun loppupuolella ja 1950-luvulla, *Satama. Sataman kehitys ja työ satamassa.* Kotka: Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja no 22, 1996.
Ollila, Anne, *Suomen kotien päivä valkenee...Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1993.
Olson, Mancur, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups.* Cambridge: Harvard University Press 1965.
Olson, Mancur, *The Rise and Decline of Nations.* New Haven: Yale U.P 1982. on Authority and Identity. Oxford: Blackwell 1996.
Paakkunainen, Kari, *Demokratia, tiede, kansanvalistus. Valtiotieteellisen yhdistyksen intellektuaalihistoriaa 1935–1985.* Jyväskylä 1985.
Palier, Bruno, Defrosting the French Welfare State. *Recasting European Welfare States,* eds. Maurizio Ferrera & Martin Rhodes. London: Frank Cass 2001.
Palme, Joakim, *The Nordic model and the modernisation of social pro-*

tection in Europe. Köpenhamn: Nordic Councils of Ministers 1999.
Palonen, Kari, Ovelointia vai untamointia? Voidaanko politiikka suomentaa?, *Kootut retoriikat. Esimerkkejä politiikan luennasta.* Kari Palonen. Jyväskylä: Sophi, Jyväskylän yliopisto 1997, 16–19.
Parikka, Raimo, 1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen, *Työ ja työttömyys,* Väki voimakas 7, toim. Raimo Parikka. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1994. (Parikka 1994a.)
Parikka, Raimo, Pitkä varjo – Huono-osaisuus historiallisena jatkuvuutena, *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos,* toim. Matti Heikkilä & Kari Vähätalo. Helsinki: Gaudeamus 1994. (Parikka 1994b.)
Parikka, Raimo, "Varo veli topora yksin matkustaa". Rahvas, vastarinta, politiikka, *Työväestö ja kansakunta,* toim. Raimo Parikka, Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1997.
Parviainen, Seija (toim.), Lamakeskustelua Kansantaloudellisessa yhdistyksessä, *Kansantaloudellinen aikakauskirja,* vol. 95, 1999:1.
Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana, *Suomen talouspolitiikan pitkä linja.* Porvoo: WSOY 1993.
Peltola, Jarmo & Lehtonen, Heikki, Sosiaalipolitiikka ja 1930-luvun lama, seminaariesitelmä, Kauniainen, 7.–8.9.2000.
Peltola, Kati, *Hyvinvointivaltion peruskorjaus.* Helsinki: Tammi 1997.
Peltonen, Matti, *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta.* Helsinki: Hanki ja Jää 1992.
Peltonen, Ulla-Maija, *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1996.
Peltovuori, Risto, *Suur-Tuusulan historia. Tuusula-Kerava-Järvenpää II. Seurakunnan perustamisesta Suomen sotaan 1643–1808.* Tuusula: Tuusulan kunta 1975.
Penttinen, Risto, *Summary of the Critique on Porter's Diamond Model. Porter's Diamond Model.* Modified to Suit the Finnish Paper and Board Machine Industry. ETLA, Discussion Papers No. 42. Helsinki: ETLA 1994.
Peterson, Olof & Carlberg, Ingrid, *Makten över tanken.* Stockholm: Carlssons 1990.
Petrella, Riccardo, Europe Between Competitive Innovation and a New Social Contract, *International Social Science Journal,* 143, 1995.
Pierson, Paul, *Dismantling the Welfare State.* Cambridge: Cambridge University Press 1994.
Pihkala, Erkki, Sotatalous 1939–1944, *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi,* toim. Jorma Ahvenainen & Erkki Pihkala & Viljo Rasila.

Helsinki: Tammi 1982.
Piirainen, Veikko, *Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan. Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta,* Sosiaaliturvan laitoksen julkaisuja 4. Hämeenlinna: Karisto 1974.
Platteau, J.P., Traditional Systems of Social Security and Hunger Insurance. Past Achievements and Modern Challenges, *Social Security in Developing Countries,* eds. Ehtisham Ahmad & Jean Drèze & John Hills & Amartya Sen. Indian edition. New Delhi: Oxford University Press 1999.
Pohjola, Anneli, Näemme köyhyyden, mutta emme köyhiä, *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos,* toim. Matti Heikkilä & Kari Vähätalo. Helsinki: Gaudeamus 1994.
Pohls, Maritta, Women´s work in Finland 1870–1940, *The Lady with the Bow. The story of Finnish women,* ed . Merja Manninen & Päivi Setälä. Keuruu: Otava 1990.
Porter, Michael E., *Kansakuntien kilpailuetu.* Helsinki: Otava 1991.
Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva, *Suomen lastensuojelun historia.* Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto 1987.
Pöysä, Jyrki, *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997.
Raff, Daniel M. G., Wage Determination Theory and the Five-Dollar Day at Ford, *The Journal of Economic History,* vol. 48, 1988:2, 387–99.
Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.), *"Työllä ei oo kukkaan rikastunna" Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800–1900-luvulla.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
Rahikainen, Marjatta, Det farliga barnet. Om förhållandet mellan barn och vuxna, *Historisk Tidskrift för Finland* 1993:4..
Rahikainen, Marjatta, Herrasväki, työväki ja palkkatyö toimeentulon lähteinä kaupungeissa, *"Työllä ei oo kukkaan rikastunna". Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvuilla,* toim. Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
Ranki, Risto, *Haltia vai haltija? Harri Holkerin hallituksen talouspoliittinen ministerivaliokunta.* Helsinki: Edita 2000.
Rantatupa, Heikki, *Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921,* Studia Historica Jyväskyläensia 17. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 1979.
Rasila, Viljo, Vuokra-alueiden itsenäistyminen ja muu asutustoiminta 1919–1939, *Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950,* Histo-

rian aitta XVII, toim. Eino Jutikkala. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö 1967.
Raumolin, Jussi, Duaalitalouden teoria, työttömyyden ongelma ja Suomen taloudellinen kehitys. Pitkän aikavälin tarkastelu vuosilta 1875–1980, *Kansantaloudellinen aikakausikirja*, 1981:1, 117–39.
Raumolin, Jussi, *Metsäsektorin vaikutus Suomen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen*, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos C 51. Oulu: Oulun yliopisto 1984.
Rentola, Kimmo, *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven, entisen Pahajärven ihmisten historia*, Seppo Aalto & Kimmo Rentola. Karkkila: Karkkilan kaupunki 1992.
Renvall, Mika & Valtonen, Sanna, Miten sosiaaliturvan väärinkäytöstä puhuttiin julkisuudessa?, *Näkökulmia sosiaaliturvan väärinkäyttöön*, toim. Katri Hellsten & Hannu Uusitalo. Kela & Stakes raportteja 245. Jyväskylä: Gummerus 1999.
Riihinen, Olavi, Sosiaalipolitiikka ja legitimiteetti, *Sosiaalipolitiikka 2017*, toim. Olavi Riihinen. Juva: WSOY 1992.
Rimmen Nielsen, Hanne, "Her Social Work Was Carried Out Quietly, in a Very Beautiful Manner". Danish Women in the Transition from Philanthropy to Welfare State, 1900–1940, *Charitable Women – Philanthropic Welfare 1780–1930*, ed. Birgitta Jordansson & Tinne Vammen. Odense: Odense University Press 1998.
Ringen, Stein, Do Welfare States come in Types?, Reports and Proceedings No 96, *Social Policy Research Center.* Sydney: University of New South Wales 1991.
Ringen, Stein, *The Possibility of Politics. A Study in the Political Economy of the Welfare State.* Oxford: Clarendon Press 1987.
Ritakallio, Veli-Matti, Köyhyyden muuttunut kuva Suomessa 1966–90, *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*, toim. Matti Heikkilä & Kari Vähätalo. Helsinki: Gaudeamus 1994.
Ritakallio, Veli-Matti, Multidimensional Poverty in the Aftermath of the Recession: Finland in 1995 and 2000, *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research*, eds. Jorma Kalela et al. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2001.
Ritter, Gerhard, *Social Welfare in Germany and Britain.* Leamington and New York: Berg Publishers Ltd 1986.
Rogoff, Kenneth, The optimal degree of commitment to an intermediate monetary target, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 100, 1985.
Romer, Christina, The Nation in Depression, *Journal of Economic*

Perspectives, vol. 7, 1993:2, 19–39.
Roos, J.P., *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1987.
Rosenberg, Antti, *Suur-Tuusulan historia. Tuusula-Kerava-Järvenpää IV. 1920-luvun alusta 1980-luvulle, 1. osa, Tuusulan historia.* Tuusula: Antti Rosenberg 1998.
Rosenberg, Antti, Väestö ja elinkeinot, *Suur-Tuusulan historia. Tuusula-Kerava-Järvenpää III. Suomen sodasta 1808–1809 itsenäisyyden ajan alkuun*, Antti Rosenberg & Rauno Selin. Tuusula, Kerava ja Järvenpää: Tuusulan kunta, Keravan kaupunki ja Järvenpään kaupunki 1995.
Rosenberg, Antti, Väestö Suomen sodasta itsenäisyyden ajan alkuun, *Mäntsälän historia II*, Antti Rosenberg & Juhani Lomu & Kirsti Manninen. Mäntsälä: Mäntsälän kunta 1993.
Rossi, Reino, *Suomen Pankin korkopolitiikka vuosina 1914–1938.* Helsinki: Suomen Pankki 1951.
Rothstein, Bo, *Den socialdemokratiska staten.* Lund: Arkiv 1986.
Räisänen, Tarja, Syytinkimuoreja ja loiseukkoja. Ikääntyneiden naisten selviytymiskeinoja maaseudulla 1850–1920, *"Työllä ei oo kukkaan rikastunna". Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvuilla*, Tietolipas 176, toim. Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
Räty, Panu, "Henkilökuva ajan kuvana", *Journalismia! Journalismia?* toim. Anu Kantola ja Tuomo Mörä. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1998.
Saarenheimo, Marja, *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen.* Tampere: Vastapaino 1997.
Saari, Juho, *Reforming social policy. A study on instituional change in Finland during the 1990s.* Turku: Painosalama 2001.
Saaritsa, Sakari, *Muistitieto ja selviytyminen. Riskeiltä suojaavan vaihtoverkoston malli ja kellokoskelaisten epäviralliset taloudelliset suoritteet kriisiaikoina 1900–1950.* Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu -tutkielma, 2001.
Sahlins, Marshall, *Stone age economics.* Chicago: Aldine Athertin Inc. 1972.
Salkola, Marja-Leena, *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917–1918 ennen kansalaissotaa 2.* Helsinki: Valtion painatuskeskus 1985.
Salmi, Hannu, *"Atoomipommilla kuuhun!" Tekniikan mentaalihistoriaa.* Kleio ja nykypäivä. Helsinki: Edita 1996.

Salmi, Hannu, Menneisyyskokemuksista hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot, *Jokapäiväinen historia*, toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
Salmi, Hannu, *Vuosisadan lapset. 1800-luvun kulttuurihistoria.* Turun yliopiston historian laitos. Julkaisuja n:o 60. Turku: Turun yliopisto 2002.
Salminen, Kari, *Yhteiskunnan rakenne, politiikka ja eläketurva.* Jyväskylä: Gummerus 1987.
Salomaa, Erkki, *Helsingin Maalarien osaston vaiheita 1888–1957.* Helsinki 1957.
Salomaa, Erkki, *Rakentajat eilen ja tänään. 70 vuotta ammattiyhdistystoimintaa.* Helsinki: Suomen Rakennustyöläisten liitto ry. 1959.
Santamäki-Vuori, Tuire, *Pitkäaikaistyöttömien työmarkkinakokemukset lamavuosina 1993–1994.* Työpoliittinen tutkimus 131, Helsinki: Työministeriö 1996.
Santonen, Arvo, *Pienviljelijäin järjestäytymiskysymys ja pienviljelijäjärjestöjen vakiintuminen Suomessa. Tutkimus maatalouden pienviljelyspoliittisesta murrosvaiheesta 1930-luvun alkuun mennessä,* Historiallisia tutkimuksia 83. Helsinki 1971.
Sartre, Jean-Paul, *Philosophy of Jean-Paul Sartre.* London: Methuen 1968.
Satka, Mirja, *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work,* Publications of Social and Political Sciences and Philosophy. Jyväskylä: University of Jyväskylä 1995.
Satka, Mirja, Sota-ajan naiskansalaisten ihanteet naisjärjestöjen arjessa, *Naisten hyvinvointivaltio,* toim. Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin. Tampere: Vastapaino 1994.
Schröder, Lena, *Från AK till ALU eller det svenska systemets renässans,* Institute for Social Research, University of Stockholm, Reprint Series no. 10: January 1997.
Selin, Rauno, Yhteiskunta ja sivistys, *Suur-Tuusulan historia. Tuusula-Kerava-Järvenpää III. Suomen sodasta 1808–1809 itsenäisyyden ajan alkuun,* Antti Rosenberg & Rauno Selin. Tuusula, Kerava ja Järvenpää: Tuusulan kunta, Keravan kaupunki ja Järvenpään kaupunki 1995.
Sen, Amartya, *Poverty and famines. An essay on entitlement and deprivation.* Oxford: Oxford University Press 1981.
Senghaas, Dieter, *The European experience. A historical critique of development theory.* Leamington Spa: Berg 1985.
Sihto, Matti, *Aktiivinen työvoimapolitiikka. Kehitys Rehnin – Meidnerin mallista OECD:n strategiaksi.* Tampere: Tampere University Press 1994.

Siipi, Jouko, *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon.* Helsinki: Tammi 1967.
Sinkkonen, Riitta, *Joh. Parviaisen tehtaat Oy:n palkka- ja sosiaalipolitiikka Säynätsalossa 1924–1938.* Imatra: Enso-Gutzeit Oy Historia- ja perinnejulkaisuja 2, 1990.
Sjöberg, Ola & Bäckman, Olof, Incitament och arbetsutbud – En diskussion och kunskapsöversikt, *Välfärdens finansiering och fördelning,* red. Johan Fritzell & Joakim Palme. Kommittén Välfärdsbokslut/SOU 2001:57, 251–318.
Skocpol, Theda, *Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States.* Cambridge: Harvard University Press 1992.
Slagstad, Rune, *De nasjonale strateger.* Oslo: Pax Forlag A/S 1998.
Snellman, G. R., *Työtilasto II. Tutkimus Suomen kutomateollisuudesta.* Helsinki 1904.
Soikkanen, Timo, *Yrjö Ruutu — Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopolitiikan juurilla.* Helsinki: WSOY 1991.
Solow, Robert, *The Labor Market as a Social Institution.* Cambridge, Massachusetts 1990.
Spector, Malcolm & Kitsuse, John, *Constructing Social Problems.* Menlo Park, CA: Cummings 1977.
Spoof, Sanna Kaisa, *Savikkojen valtias. Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljöö,* Kansatieteellinen arkisto 43. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys 1997.
Stephens, John D., The Scandinavian Welfare States: Achievments, Crisis and Prospects, *Welfare States in Transition,* ed. Gøsta Esping-Andersen. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE 1996.
Stråth, Bo (ed.), *After Full Employment. European Discourses on Work and Flexibility.* Brussels: P.I.E.-Peter Lang 2000.
Sulkunen, Irma, *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen.* Helsinki: Hanki ja jää 1989.
Suoranta, Anu, Joustava nainen. Lama ja työaikakäytännöt, *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista osa 2,* toim. Pauli Kettunen & Auli Kultanen & Timo Soikkanen. Turku: Kirja-Aurora 2000.
Suoranta, Anu, Kutojat pulassa. Jatkuvaa matalapalkkaa, *Työväentutkimus* 1999.
Suvanto, Tuomo, *Maatalous kriisissä.* Artikkeli ilmestyy 1930-luvun talouskriisiä käsittelevässä teoksessa vuonna 2003.
Svallfors, Stefan & Halvorsen, Knut & Goul Andersen, Jørgen, Work

Orientations in Scandinavia: Employment Commitment and Organizational Commitment in Denmark, Norway and Sweden, *Acta Sociologica,* vol. 4, 2001:2, 139–56.
Svallfors, Stefan, Worlds of welfare and attitudes to redistribution. A comparison of eight Western nations, *European Sociological Review,* vol. 13, 1997:3, 283–304.
Svallfors, Stefan, *Välfärdsstaten i pressen. En analys av svensk tidningsrapportering om välfärdspolitik 1969–1993.* Umeå Studies in sociology no 108, 1995
Svallfors, Stefan, *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige.* Umeå: Boréa 1996.
Swank, Duane, Political Institutions and Welfare State Restructuring. The Impact of Institutions on Social Policy Change in Developed Democracies, *The New Politics of the Welfare State,* ed. Paul Pierson, 2001, 197–237.
Tamminen, Kalervo, Työpalkkojen kehityksestä Suomessa vuosina 1920–1934, *Kansantaloudellinen aikakauskirja,* vol. 31, 1935, 247–82.
Tamminen, Mikko, *Suomen kaupunkien asuntotuotannon vaihtelut ja niiden syyt itsenäisyyden aikana.* Helsinki 1945.
Tapper, Helena, Globaalin informaatioyhteiskunnan riskit ja mahdollisuudet: kysymyksiä tutkimukselle, *Tiedotustutkimus* 4/1999.
Taskila-Åbrand, Taina, 1930-luvun pula-aika lääkäreiden silmin, *Elämän muotoja. Kirjoituksia yksilöistä ja yhteiskunnasta,* toim. Matti Hannikainen & Mikko Salasuo. Helsinki: Koala-Kustannus 2001.
Teräs, Kari, *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
Teräs, Kari, "Oppi oli varastettava". Ammattiin sosiaalistuminen 1900-luvun vaihteessa, *Ammattia oppimassa,* toim. Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta. Vantaa: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2001.
Teräs, Kari, *Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden sääntely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle,* Turun työväenliikkeen historia, I osa. Turku: Turun maakuntamuseo 1995.
Thibert, Marguerite, The Economic Depression and the Employment of Woman: I, *International labour Review,* 4/1933.
Thibert, Marguerite, The Economic Depression and the Employment of Woman: II, *International labour Review,* 5/1933.
Thomson, David, Welfare and the Historians, *The World We Have*

Gained. Histories of Population and Social Structure, eds. Lloyd Bonfield, Richard Smith & Keith Wrightson. Oxford: Basil Blackwell 1986.
Timonen, Virpi, *Restructuring the welfare state. Globalisation and social policy reform in Finland and Sweden.* Cheltenham: Edward Elgar Publishers 2003.
Timonen, Virpi, What explains public service restructuring? Evaluating contending explanations, *Journal of European Social Policy,* vol. 8, 2001:1, 43–59.
Tinbergen, Jan, *On the theory of economic policy.* Amsterdam: North-Holland 1952.
Tobin, James, *Asset accumulation and economic activity,* Yrjö Jahnsson Lectures. Chicago: University of Chicago Press 1980.
Toivonen, Timo, Maatalousväestön taloudellisesta asemasta maailmansotien välisenä aikana, *Sosiologia,* vol. XIV, 1977:1, 3–15.
Ťsokkinen, Anja, *Iisalmen kaupungin historia 1930–1969,* Iisalmi: Iisalmen kaupunki 1996.
Tuomaala, Saara, Poikkeava ja pelätty maalaislapsuus vuosisadan alun Suomessa. Muistelukerronnan ja köyhäinhuollon muistiinpanojen vertailua, *Elore* 2/2000, vol. 7, http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/tuo200.html.
Tuomisto, Alfred, *Kellokosken työväenyhdistys 40-vuotta.* Kerava 1947.
Tuori, Kaarlo, *Valtionhallinnon sivuelinorganisaatiosta 1. Julkisoikeudellinen tutkimus komiteatyyppisten elinten asemasta Suomen valtio-organisaatiossa. Teoreettinen ja historiallinen tausta.* Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 159. Vammala 1983.
Unga, Nils, *Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan. Framväxten av den 'nya' arbetslöshetspolitiken.* Arkiv avhandlingsserie 4, Stockholm 1976.
Urponen, Kyösti, Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia,* toim. Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto 1994.
Utrio, Untamo & Utrio, Meri, *Pois pula, pois puute. Kun kansa selviytyi.* Helsinki: Tammi 1994.
Vainio, Antti, *Kellokosken työväenyhdistys 1902–1982.* Kellokoski 1982.
Vainio-Korhonen, Kirsi, Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Suomalaisen naisyrittäjän historiaa, *"Työllä ei oo kukkaan rikastunna. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla,* toim. Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
Valkonen, Marjaana, *Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyh-*

distysten Keskusliitto 1930–1947. Helsinki, Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö ry. 1987.
Wall, Richard, Work, Welfare and the Family. An Illustration of the Adaptive Family Economy, *The World We Have Gained. Histories of Population and Social Structure*, eds. Lloyd Bonfield & Richard Smith & Keith Wrightson. Oxford: Basil Blackwell 1986.
Valtonen, Sanna, Työn ja työttömyyden tarinoita Helsingin Sanomissa 1988–1997, *Mediakriisi. Lehdistö, lama ja talouspuhe,* toim. Inka Moring et al. Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos, sarja 2A/1/1999.
Vammen, Tinne, Ambiguous Performances: Women in Copenhagen Philanthropy, c. 1849–1915, *Charitable Women. Philanthropic Welfare 1780–1930,* toim. Birgitta Jordansson & Tinne Vammen: Odense: Odense University Press 1998.
Waris, Klaus, *Kuluttajain tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926–1938,* Kansantaloudellisia tutkimuksia XIV. Helsinki: Kansantaloudellinen yhdistys 1945.
Vartiainen, Juhana, *Gender wage differentials in the Finnish labour market,* http://www.tasa-arvo.fi/julkaisuja/englishcompact.pdf.
Vartiainen, Juhana, *Sukupuolten palkkaeron tilastointi ja analyysi,* Tasa-arvojulkaisuja 7/2001. Helsinki: Tasa-arvovaltuutetun toimisto, Sosiaali- ja terveysministeriö 2001.
Vattula, Kaarina, Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta, *Tuntematon työläisnainen*, toim. Leena Laine & Pirjo Markkola. Tampere: Vastapaino 1989.
Vattula, Kaarina, Palvelustyöstä konttoristiin – naisten työhönosallistuminen 1880–1940, *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu.* Helsinki: SHS 1981.
Waxman, Chaim L., *The Stigma of Poverty. A Critique of Poverty Theories and Policies.* New York: Pergamon Press 1983.
Wetherell, Charles, Historical Social Network Analysis, *New Methods for Social History*, International Review of Social History, vol. 43, 1998:Supplement 6, Cambridge: Cambridge University Press 1999.
Woodward, Bob, *Maestro. Greenspan's Fed and the American Boom.* New York: Simon & Schuster 2000.
World Bank, *World Development Report 2000/2001. Attacking Poverty.* New York: Oxford University Press 2000.
Vuorinen, Heikki, *Tautinen historia.* Tampere: Vastapaino 2002.
Vähätalo, Kari, Huono-osaisuus sosiaalitieteellisen tutkimuksen kohteena 1980-luvulla. Suomalaisen työttömyys- ja köyhyystutkimuksen kriittistä arviointia, *Tutkimus puntarissa. Sosiaalihallituksen tutkimustoiminnan arviointia,* toim. Matti Heikkilä & Paula Hirstiö-Snellman & Merja Rastas. Helsinki 1992.

Tutkimuskirjallisuus

Ylikangas, Mikko, "Ihmissielun insinöörit". Kaupunkisuunnittelu uuden ihmisen luomisvälineenä 1920-luvun Neuvostoliitossa, *Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli.* Jyväskylä: Atena 1998.
Zetterberg, Seppo, *Yrjö ja Hilma Jahnsson.* Helsinki: Yrjö Jahnssonin säätiö 1982.

Kirjoittajat

Helena Blomberg, professor,
Svenska social- och kommunalhögskolan, Helsingfors universitet.

Matti Hannikainen, tutkija,
Yhteiskuntahistorian laitos, Helsingin yliopisto.

Antti Häkkinen, dosentti,
Yhteiskuntahistorian laitos, Helsingin yliopisto.

Jorma Kalela, professori,
Poliittisen historian laitos, Turun yliopisto.

Olli Kangas, professori,
Sosiaalipolitiikan laitos, Turun yliopisto.

Pauli Kettunen, professori,
Yhteiskuntahistorian laitos, Helsingin yliopisto.

Jaakko Kiander, tutkimusprofessori,
Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

Christian Kroll, forskare,
Svenska social- och kommunalhögskolan, Helsingfors universitet.

Merja Lind, tutkija,
Historian laitos, Turun yliopisto.

Sakari Saaritsa, tutkija,
Historia- ja kulttuuritieteiden laitos, Yliopistollinen Eurooppa-instituutti, Firenze.

Hannu Salmi, professori,
Historian laitos, Turun yliopisto.

Anu Suoranta, tutkija,
Poliittisen historian laitos, Turun yliopisto.

Virpi Timonen, tutkija,
Sosiaalipolitiikan laitos, Turun yliopisto.

Gia Virkkunen, tutkija,
Yhteiskuntahistorian laitos, Helsingin yliopisto.

KEMIN KAUPUNGINKIRJASTO
240 N 0740763

LAMA KIRJA

1990-luvun talouskriisi on uusin vaihe kansallisten koettelemusten ja selviytymisen pitkässä kertomuksessa. Se oli myös käänne, jossa monet jo aiemmin alkaneet muutokset kietoutuivat yhteen ja vahvistuivat. Ideologisen muutoksen myötä pysyvänä totuutena korostui joustavuudesta, sitoutumisesta ja tiedosta muodostuva kilpailukyky. Talouden, politiikan ja arjen suhteissa tapahtui vaikutuksiltaan kasautuvia muutoksia. Laman päättyminen ei tarkoittanut paluuta entiseen tai "normaaliin", eikä lamaa pidä tarjota kaikkien ongelmien automaattiseksi selitykseksi.

Lamakirjassa avataan tuoreita näkökulmia viime vuosisadan suuriin lamavaiheisiin. 1930-luvun pulan tarkastelu luo uutta valoa 1990-luvun kriisiin. Ongelmakenttä ulottuu talouspolitiikasta ja mediajulkisuudesta aina yksityisen ihmisen arjen kokemuksiin, selviytymistapoihin ja todellisuuden tulkintoihin.

Kirjoittajat ovat Suomen Akatemian 1990-luvun talouskriisi -ohjelmaan osallistuneita tutkijoita.

ISBN 951-29-2412-9

9789512924127

KIRJA-AURORA 37
Turun yliopisto
Kansi: Mari Mero